Український
державний університет
імені Михайла Драгоманова

ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

колективна монографія

КИЇВ – 2026

УДК 32-044.247(091)(4-6ЄС:477)
І90

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
УДУ імені Михайла Драгоманова (Протокол № 10 від «19» березня 2026 р.)

На виконання науково-дослідної роботи № 6/25-27 «Партнерство України з ЄС та НАТО в умовах російсько-української війни: стан, проблеми та перспективи»

Рецензенти:
А.В. Грубінко, доктор історичних наук, професор
(Західноукраїнський національний університет);

О.П. Машевський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

С.С. Троян, доктор історичних наук, професор
(Національний університет «Київський авіаційний інститут»).

Авторський колектив:
проф. Андрущенко В.П., проф. Ващенко К.О., проф. Гуменюк Б.І., доц. Гуменюк А.Г., асп. Гуменюк І.Б., проф. Дмитренко С.П., доц. Дмитренко О.С., канд. іст. наук Мальований О.О., проф. Мартинов А.Ю., проф. Мелещенко Т.В., канд. політ. наук Сахаренко О.В., проф. Цибух В.І.

За загальною редакцією академіка НАПН України, члена-кореспондента НАН України, доктора філософських наук, професора Андрущенка В.П.

І90 **Історія європейської інтеграції:** колективна монографія / за заг. ред. В. П. Андрущенка. Київ: Видавництво Людмила, 2026. 480 с.
ISBN 978-617-555-387-9

Монографія висвітлює основні етапи, зміст, проблеми і перспективи процесу європейської інтеграції. Розглянуті історичні передумови процесу європейської інтеграції. Висвітлені актуальні проблеми європейської інтеграції. Проаналізовано особливості формування договірно-правових засад процесу розвитку європейського єднання. Значна увага приділена інституційній взаємодії між структурами Європейського Союзу з точки зору управління інтеграційними процесами. Показані правові особливості співробітництва у сфері внутрішніх справ і правосуддя в системі ЄС. Висвітлені національні інтереси країн-членів ЄС у контексті європейських цінностей і міжнародних відносин. Встановлений вплив хвиль розширень Європейського Союзу на процес європейської інтеграції. Розглянуто європейську інтеграцію України. Висвітлений євроатлантичний вектор політики ЄС. Продемонстровано еволюцію близькосхідного вектору зовнішньої політики ЄС. Виявлені особливості співробітництва ЄС з азійськими, африканськими та латиноамериканськими країнами. Запропонований дискурс щодо перспектив розвитку процесу європейської інтеграції.

Видання здійснено за підтримки
Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв

ISBN 978-617-555-387-9 УДК 32-044.247(091)(4-6ЄС:477)

© Авторський колектив, 2026

Монографія висвітлює основні етапи, зміст, проблеми і перспективи процесу європейської інтеграції. Розглянуті історичні передумови процесу європейської інтеграції. Висвітлені актуальні проблеми європейської інтеграції. Проаналізовано особливості формування договірно-правових засад процесу розвитку європейського єднання. Значна увага приділена інституційній взаємодії між структурами Європейського Союзу з точки зору управління інтеграційними процесами. Показані правові особливості співробітництва у сфері внутрішніх справ і правосуддя в системі ЄС. Висвітлені національні інтереси країн-членів ЄС у контексті європейських цінностей і міжнародних відносин. Встановлений вплив хвиль розширень Європейського Союзу на процес європейської інтеграції. Розглянуто європейську інтеграцію України. Висвітлений євроатлантичний вектор політики ЄС. Продемонстровано еволюцію близькосхідного вектору зовнішньої політики ЄС. Виявлені особливості співробітництва ЄС з азійськими, африканськими та латиноамериканськими країнами. Запропонований дискурс щодо перспектив розвитку процесу європейської інтеграції.

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор ***А.В. Грубінко***
доктор історичних наук, професор ***О.П. Машевський***
доктор історичних наук, професор ***С.С. Троян***

ЗМІСТ

	Переднє слово *(Андрущенко В.П.)*	5
	Вступ до видання *(Гуменюк Б.І.)*	8
Розділ 1	Історичні передумови процесу європейської інтеграції *(Мартинов А.Ю.)*	22
Розділ 2	Огляд основних проблем європейської інтеграції *(Мартинов А.Ю.)*	57
Розділ 3	Формування договірно-правових засад процесу європейської інтеграції *(Мартинов А.Ю.)*	71
Розділ 4	Право Європейського Союзу та співробітництво у сфері внутрішніх справ і правосуддя *(Мартинов А.Ю.)*	96
Розділ 5	Національні інтереси країн-членів ЄС і європейські цінності *(Ващенко К.О.)*	118
Розділ 6	Україна у стратегії Європейського Союзу *(Гуменюк Б.І.)*	137
Розділ 7	Вплив розширень ЄС на процес європейської інтеграції *(Гуменюк Б.І.)*	184
Розділ 8	Інституційна взаємодія в Європейському Союзі та інструменти управління інтеграційними процесами *(Гуменюк І.Б.)*	205
Розділ 9	Проблеми європейської безпеки у політиці ЄС *(Гуменюк Б.І.)*	251
Розділ 10	Євроатлантичний вектор політики Євросоюзу *(Мелещенко Т.В.)*	272
Розділ 11	Європейський Союз на шляху до європейської армії *(Дмитренко С.П.)*	307
Розділ 12	Європейський Союз у постмодерній системі міжнародних відносин *(Дмитренко О.С.)*	343
Розділ 13	Особливості відносин Євросоюзу і росії *(Цибух В.І.)*	348
Розділ 14	Близькосхідна політика Європейського Союзу *(Мальований О.О.)*	370
Розділ 15	Африка і Європейський Союз *(Сахаренко О.В.)*	390
Розділ 16	Азійський вектор політики Євросоюзу *(Сахаренко О.В.)*	397
Розділ 17	Латиноамериканський вектор політики ЄС *(Сахаренко О.В.)*	415
Розділ 18	Гуманітарні та миротворчі місії ЄС *(Гуменюк А.Г.)*	426
Розділ 19	Монетарний союз *(Сахаренко О.В.)*	435
Розділ 20	Перспективи розвитку процесу європейської ігнтеграції *(Ващенко К.О.)*	454
Додатки	Роз'яснення понять	461
Додатки	Історичні документи	465
Додатки	Документальні джерела	478
Додатки	Література	480

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Пропонуємо увазі широкої читацької громадськості колективну монографію, присвячену історії європейської інтеграції. Поняття європейська інтеграція для громадян України наповнено глибоким змістом. Після 1991 року Україна послідовно долучається до співпраці з Європейським Союзом.

Перше десятиліття після відновлення незалежності Україна дотримувалася багатовекторного зовнішньополітичного курсу. З точки зору теорії міжнародних відносин цей період був утіленням політичного реалізму, максимально стисло викладеного британським політичним діячем лордом Генрі Пальмерстоном: немає постійних друзів, є вічні інтереси. Натомість проєкт європейської інтеграції історично розвивався на засадах політичного ідеалізму, який визнає пріоритетом не тільки інтереси, а передусім спільні цінності.

Вступ до Європейського Союзу наших найближчих сусідів – Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини 2004-го, а в 2007-му Болгарії і Румунії не просто створив спільний кордон України з ЄС, а й актуалізував прагнення громадян України інтегруватися в ЄС. «Помаранчева революція» і Революція Гідності зробили європейську інтеграцію України незворотною. Це не просто амбіційна мета, закріплена в преамбулі Конституції України, а й повсякденні практики, на які орієнтуються українські громадяни.

Російська агресія проти України 2014–2026 років максимально підняла ціну європейської інтеграції. Не тільки для України, яка кров'ю громадян, руйнуванням економіки, щоденною героїчною звитягою Збройних сил України підтверджує свій європейський вибір. Кожен рік війни стає дедалі дорожчим для Європейського Союзу. ЄС у цій війні боронить не тільки Україну, а й власні цінності ліберальних свобод, функціональної представницької демократії, вільної соціально відповідальної ринкової економіки. Фактично російсько-українська війна не тільки про українську європейську ідентичність, суверенітет і незалежність, а й про підтвердження власної

ідентичності та дієздатності Європейського Союзу. Адже для Європейського Союзу сенс російсько-української війни це не тільки про Real Politic, а й про необхідність доповнення м'якої сили спроможним військовим потенціалом, здатним боронити Європу від актуальних викликів сучасності.

Автори навчального посібника на релевантних дидактичних засадах текстами лекцій сприяють кращому розумінню процесів, що забезпечили започаткування процесу європейської інтеграції, розкривають зміст і смисл її різних етапів, проблем та успіхів.

Проєкт європейської інтеграції впродовж тривалого часу був нерозривно пов'язаний із історією ідей, тобто є складовою частиною інтелектуальної історії. Ідеальною ранньою моделлю європейської інтеграції стала Римська імперія, що поєднала ідею імперської влади зі спадком полісної системи античної Греції. Після розпаду Римської імперії середньовічні європейські монархи марили ідеєю її відтворення. Своєрідною моделлю імперії на новому етапі історії стала «Священна римська імперія німецької нації». Тоді змагалися ідеї «світової монархії» і плюралізму європейських республік. Не на стороні «світової монархії», наприклад, був І. Кант. Але він вважав передумовою для «вічного миру» союз європейських народів, правда, не уточнив, в якій моделі: імперії, чи республіки. Наполеонівські війни створили Європу націй. Тоді концепції європейської інтеграції здавалися утопічними. Знадобилися дві світові війни, аби від утопії повернутись до концепцій європейської інтеграції епохи політичного реалізму. З точки зору історії ідей проблемним є підхід до вивчення зміни моделей європейського єднання. Впродовж тривалого історичного періоду залежно від конкретної історичної ситуації спостерігаємо трансформацію ідей європейської інтеграції від моделей імперії, монархії, республіки, федерації, конфедерації як союзу національних держав. Але незмінно йдеться не про об'єднання Європи збройною силою, а єднання на основі спільних цінностей та інтересів.

Це фундаментально суперечить російському баченню насильницької «інтеграції» втрачених імперських територій. Метою російської імперії є відокремлення України від Європи і Європи від України, плекання євразійського імперського міфу, заперечення європейської сутності української культури, стимулювання в Україні і Європі ментальності, орієнтованої на апатію і страх перед російською імперією, плекання в Україні і Європі російських афілійованих структур. Інститути Європейського Союзу здатні нейтралізувати цю російську імперську стратегію.

Більша частина історії європейської інтеграції пов'язана з мирним періодом європейської історії. Саме дві світові війни переконали європейські суспільства та еліти в тому, що створення наднаціональних структур управління є оптимальним рішенням, аби не допустити повтору загострення міждержавних протиріч. Інтеграція розпочалася з секторальної взаємодії у форматі «Європейського об'єднання вугілля і сталі». Успішний досвід сприяв створенню Спільного ринку та розвитку чотирьох свобод: вільного пересування товарів, капіталів, послуг, робочої сили. Це дало можливість поставити амбітну мету створення Європейського Союзу.

Монографія може виконати важливу функцію не лише просвітництва щодо історії європейської інтеграції, а й буде орієнтиром для розуміння етапів переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Якщо Україна і Європейський Союз усвідомлюють спільні задачі нейтралізації російських можливостей впливу на європейську інтеграцію через правих популістів європейських скептиків та на європейську інтеграцію України через війну та руйнування економіки, це є запорука успішної взаємної адаптації та зрештою вступу України в ЄС. Складно назвати конкретні календарні дати вирішення цих стратегічних задач. Адже історичний процес є нелінійним, на нього впливають не тільки раціональні рішення різних суб'єктів міжнародних відносин, а й масштабні непрогнозовані події, які здатні змінювати ритм і зміст суспільних процесів. Цю тезу додатково аргументує цей навчальний посібник.

Ректор УДУ імені Михайла Драгоманова, академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор
В.П. АНДРУЩЕНКО

ВСТУП ДО КОЛЕКТИВНОЇ МОНОГРАФІЇ «ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ»

Актуальність проблематики. Жодна європейська країна, крім України, не пройшла такий складний шлях до Європейського Союзу. Заради цього Україні знадобились три революції: Революція на граніті 1990 року, Помаранчева революція 2004 року, Революція гідності 2013–2014 років, російська гібридна війна 2014–2022 років, пряма російська збройна агресія проти всієї території України (24 лютого 2022–??). 23 червня 2022 року Європейський Союз надав Україні статус країни-кандидата на вступ.

В умовах розгортання процесу європейської інтеграції особливого значення набуває висвітлення правового фундаменту та інституційного механізму спільної зовнішньої та оборонної політики. У монографії розглянуто вплив розширення Європейського Союзу на еволюцію зовнішньополітичної діяльності, історічні передумови, правовий фундамент та інституційний механізм спільної зовнішньої та оборонної політики, показано специфіку політичного курсу Європейського Союзу щодо росії і України у контексті політики «спеціального сусідства» Європейського Союзу, проаналізовані регіональні особливості реалізації спільної зовнішньої політики ЄС. Вивчено особливості формування спільної оборонної політики Європейського Союзу в умовах становлення глобальної системи міжнародних відносин та викликів діяльності ЄС. Показано специфіку політичного курсу Європейського Союзу щодо росії і України у контексті політики «спеціального сусідства» Європейського Союзу. Проаналізовані регіональні особливості реалізації спільної зовнішньої політики ЄС. Вивчено особливості формування спільної оборонної політики Європейського Союзу в умовах становлення глобальної системи міжнародних відносин та викликів. Йдеться також про переваги і здобутки європейської інтеграції і про його недоліки й обмеження. Незважаючи ні на що, альтернативи європейській інтеграції немає. Історія європейської інтеграції – це і фактично транснаціональна європейська історія.

Мета монографії – висвітлення основних тенденцій розвитку європейської інтеграції періоду 1990–2020 років.

Завдання монографії:

- вдосконалити навички студентів щодо роботи з різноманітними джерелами з історії європейської інтеграції, розвивати їхнє вміння аналізувати та узагальнювати історичні факти у всій їхній складності;
- ознайомити студентів з основними концептуальними підходами та тенденціями розвитку процесу європейського єднання;
- навчити студентів розуміння тлумачити практичне значення процесу європейської інтеграції для його нинішніх та потенційних учасників;
- сформувати вміння самостійного викладення студентом конкретного історичного матеріалу, який стосується різних політичних, правових та економічних аспектів розвитку європейської інтеграції;
- підготувати студентів до практичного засвоєння отриманих знань, зокрема для підготовки наукових праць, присвячених історії європейської інтеграції.
- висвітлити процес європейської інтеграції України.

Закінчення історії СРСР ознаменувалося радикальною зміною співвідношення сил на міжнародній арені. Фактично від грудня 1991 р. до 11 вересня 2001 р. США були монопольним лідером у глобальній системі міжнародних відносин. До того ж країни Західної Європи розглядали як потенційних конкурентів США. Символом цього стало запровадження спільної європейської грошової одиниці, що впродовж 1999–2002 рр. була введена у готівковий обіг.

Терористичні акти 11 вересня 2001 року стали епохальною подією, яка започаткувала процес занепаду однополярної системи міжнародних відносин на чолі зі США та поступового формування тенденцій виникнення багатополюсної системи міжнародних відносин. Зазначені періоди визначали особливості зовнішньополітичного курсу країн Західної Європи. Попередньо треба визначитися з критеріями визначення держав, які належать цьому регіону. Насамперед йдеться про історичну Західну Європу, тобто території, які у часи раннього та пізнього Середньовіччя були у складі Священної Римської імперії. Це Італія, Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (країни Бенілюксу), а також Велика Британія. Шість вище названих країн, за винятком Великої Британії, 1957 року започаткували Європейське економічне співтовариство.

В умовах «холодної війни» виникла традиція окреслювати географічні межі західноєвропейського регіону й країн Півночі і Півдня Європи, які не були у радянській сфері впливу у Східній Європі. Отже, у монографії

розглянуто історію зовнішньої політики південно-європейських держав: балканської Греції, що увійшла до ЄЕС 1 січня 1981 р., держав Іберійського півострову (Іспанії і Португалії), хоча вони стали членами ЄЕС лише 1 січня 1986 р., а також нейтральних держав Центральної Європи – Австрії, Швейцарії, Скандинавії – Швеції, Фінляндії, а також скандинавських членів НАТО – Данії і Норвегії. Нарешті, до регіону належать «маленькі» європейські держави – Андорра, Ліхтенштейн, Монако, Сан-Марино та католицький анклав Ватикан.

Європейська інтеграція є складним та суперечливим соціально-історичним процесом, який став формою розвитку різних аспектів співробітництва європейських держав. Термін «європейська інтеграція» має складне семантичне значення. Політологія пропонує вважати європейську інтеграцію прикладом реалізації актуальних тенденцій глобального розвитку, які пов'язані з посиленням взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, подальшого зближення цивілізаційно-споріднених національних спільнот.

Проте дослідники цього явища не мають єдиної концепції європейської інтеграції. Тривають дискусії щодо визначення початку європейської інтеграції, її географічних меж, етапів та кінцевої мети. Зокрема, західні історики, які аналізують зазначений процес, наголошують на специфічних європейських історичних передумовах, які визначили завдання, зміст та темп реалізації єднання європейських народів.

Поворотним моментом у розвитку тенденції до тіснішої співпраці народів Європи стала катастрофа Першої світової війни. Після 1918 року європейська політична еліта дійшла висновку, що уникнути «європейських громадянських війн» у майбутньому можливо лише за умов поступового відмирання структур національних держав, які провокують самовбивчі націоналістичні конфлікти. Свідченням пропаганди ідей європейської інтеграції стало оформлення 1923 р. у Відні Пан'європейського руху. Його організатором став австрійський граф Р. Куденхов-Калергі, який у праці «Пан'Європа» зазначав, що умовою виживання Старого континенту в міжнародній системі, де домінують США, Британська імперія, росія (срср), Китай, є лише реалізація проєкту створення Європейського Союзу. Проте у міжвоєнний період ідеї пан'європейського руху, незважаючи на належність до нього харизматичних політиків, як-от: чех Г. Масарик, француз А. Бріан, колишній голова російського тимчасового уряду А. Керенський тощо виявились слабшими за тенденцію до подолання економічної депресії авторитарними засобами. У вересні 1943 р. нацистська Німеччина і французький режим Віші розробили

систему зниження тарифів, що ґрунтувалася на міжвоєнних планових ідеях, які були близькими провісниками європейських торговельних відносин та франко-німецької координації в подальші роки.

Натомість після Другої світової війни в середовищі не лише еліт європейських країн, а й широких кіл громадськості, стверджувалось переконання в доцільності виведення відносин між європейськими країнами на якісно новий рівень. Основними чинниками, які спонукали до пошуку більш ефективних форм співпраці, стали: початок «холодної війни», яка спричинила розкол Європи на два ворожі табори, потреба в консолідованих зусиллях західноєвропейських країн у конкурентній боротьбі з срср і США, досвід міждержавного співробітництва у процесі реалізації плану Маршалла (1947 р.), спрямованого на відродження економіки держав Західної Європи. Суттєвою передумовою європейської інтеграції є історична цивілізаційна подібність країн зазначеного регіону, достатньо високий рівень економічного, політичного та соціокультурного розвитку. У перші повоєнні роки предметом суспільних дискусій у країнах Західної Європи були можливості створення регіональних інституцій консультативного характеру, декількох наддержавних організацій з широкими повноваженнями, або навіть європейської федерації.

На початку 50-х рр. XX ст. виокремилися дві основні теорії європейської інтеграції. Прихильники теорії функціоналізму наголошували на пріоритеті суто ліберальних підходів до інтеграції, яка мала розвиватися в результаті поширення практики вільної торгівлі. Натомість інституціоналістська теорія європейської інтеграції віддавала перевагу принципу погодження економічної політики зацікавлених держав та створення заради цього відповідних міжнародних інституцій з наднаціональними повноваженнями.

Крім того, консолідованим результатом реалізації політики європейської інтеграції мають бути ефективні механізми з упровадження економічної та політичної інтеграції. Європейська економічна інтеграція була започаткована з об'єднання у форматі однієї галузі. 18 квітня 1951 р. шість держав – Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, ФРН і Франція створили Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), що стало втіленням плану Шумана від 9 травня 1950 року. У Люксембурзі у вересні 1952 р. відкрили офіс «Європейського об'єднання вугілля і сталі».

Упродовж 1957–2004 рр. економічна складова європейської інтеграції у нерівномірному темпі пройшла п'ять етапів свого становлення: зона вільної торгівлі (була створена країнами «шістки» ЄЕС 1957 р.), спільний ринок (виник у ЄЕС 1968 р.), митний та економічний союз (сформований 1992 р.),

етап конвергенції національних економік (розпочався з уведенням до готівкового обігу спільної грошової одиниці євро 2002 р.), який триває донині. Зазначений етап передбачає максимально можливе погодження фінансової, податкової, інвестиційної, промислової, соціальної політики.

Подібне зближення національних економічних систем зумовлює розгортання тенденції до ширшої політичної європейської інтеграції. Історія цього процесу свідчить, що передумовами для політичного зближення, поступової відмови національних держав від частки суверенітету на користь наднаціональних інституцій, є наявність спільних соціокультурних цінностей, реалізованих у правовій державі. Саме на рівні взаємодії між громадянськими суспільствами європейських країн формуються умови для порозуміння між різними національними елітами країн учасниць процесу європейської інтеграції.

25 березня 1957 року члени ЄОВС підписали Римський договір про утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Оскільки Велика Британія на тому історичному етапі була проти поглиблення політичної складової європейської інтеграції, 20–21 липня 1959 року вона залучила Австрію, Данію, Норвегію, Португалію, Швецію і Швейцарію до Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). 1 липня 1960 року в форматі ЄАВТ було створено власний Спільний ринок. Назване об'єднання зазнало перших втрат 1973 року, коли до ЄЕС вступили Велика Британія, Данія, Ірландія. Впродовж 90-х рр. XX ст. між ЄЕС і ЄАВТ було укладено угоду про принципи поглиблення економічної та політичної співпраці.

Важливою складовою європейської інтеграції є політика розширення об'єднаної Європи. «Північне» розширення відбулося 1973 року, коли до ЄЕС вступили Велика Британія, Ірландія й Данія, 1981 року до ЄЕС приєдналася православна Греція, іберійське розширення завершилось із вступом Португалії і Іспанії 1986 року. Кількісне збільшення чисельності країн-членів ЄЕС спонукало до якісного перегляду принципів європейської інтеграції. 28 лютого 1986 року були підписано Єдиний європейський акт, який відкрив шлях до поглиблення інтеграції. 7 лютого 1992 року був укладений Маастрихтський договір, після ратифікації якого 1993 року було створено Європейський Союз. 1995 року членами ЄС стали нейтральні європейські країни – Австрія, Швеція, Фінляндія[1].

[1] Franco Algieri, Thomas Bauer. Die Festschreibung mitgliedstaatlicher Macht: GASP und GSVP im Vertragswerk von Lissabon // Werner Weidenfeld (Hrsg). Lissabon in der Analyse. Der Reformvertrag der Europäischen Union. München. 2008. S. 125.

Надалі європейська інтеграція розвивалася за принципом «різних швидкостей». Тобто до досягнутих рівнів співпраці інші країни ЄС приєднувалися під час виконання відповідних критеріїв. Це дало можливість одночасно готувати ЄС 15 країн–членів до чергового найбільшого в історії розширення та поглиблювати економічну інтеграцію, символом чого стало створення монетарного союзу. 1 травня 2004 року членами ЄС стали Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, Мальта, Кіпр. Поступово запал розширення вичерпувався, але до початку світової економічної кризи 2008–2012 рр. до ЄС встигли вступити Болгарія та Румунія. 1 липня 2013 року 28-м членом ЄС стала Хорватія. Кандидатами на вступ були Сербія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Албанія, Туреччина.

На межі XXI ст. у середовищі європейської політичної та економічної еліт панували різні точки зору щодо перспектив європейської інтеграції. «Європейські скептики» вважають, що одночасне розв'язання проблем консолідації ЄС та подальшого розширення фактично федеративного союзу призведе до небезпечних кризових явищ. Наочним прикладом подібних переконань є проблеми з початком переговорів щодо членства Туреччини в ЄС. Без ісламу немає мультикультурної Європи. Необхідною умовою бути європейцем є відмова від своєї релігії, тоді вони вирішують не ставати європейцями. Нагадаємо, що сунізм – це основний ортодоксальний напрям в ісламі, згідно з яким халіфом може бути лише та особа, яка має репутацію і знання богослова й правознавця вищого рангу. Шиїзм – загальний термін для позначення послідовників імаматів, зейдитів, алавітів, друзів, ісмаїлітів тощо. Суфізм – містико-аскетична течія в ісламі. Салафізм – фундаменталістський, ультраконсервативний рух в ісламі, прибічники якого прагнуть жити за традиціями ранньої мусульманської громади. Жоден екстреміст–проповідник навіть не намагався згадати, що Захід втрутився, щоб захистити косовських мусульман. 11 березня 2004 року ісламські терористи атакували поїзди в Мадриді. 7 липня 2005 р. сталися теракти в Лондоні. У липні 2011 року норвезький ультраправий терорист А. Брейвік закликав до вигнання всіх мусульман із Європи.

Ліберальні та християнсько-демократичні політичні кола в Європі переконані, що інтеграція великої ісламської держави створить низку серйозних проблем: по-перше, уповільнить зближення рівнів життя населення, яке мешкає в «старих» країнах-членах ЄС та в «нових» країнах, які стали членами Союзу після 1 травня 2004 року, по-друге, внаслідок потреби перерозподілу фінансових ресурсів різноманітних структурних фондів може

суттєво уповільнитися процес розширення монетарного союзу; по-третє, фактично неможливою буде поглиблена політична інтеграція, адже Європа втратить свою специфічну соціокультурну ментальність. Тому «європейські скептики» наголошують, що ЄС не може розширятися безкінечно. Навпаки, треба зосередитися на покращенні якості реалізації всіх аспектів європейської інтеграції.

Натомість «європейські оптимісти» вважають, що відмова у вступі Туреччини ще більше налаштує ісламський світ проти Заходу. Вони пропагують ідею «багатьох швидкостей» європейської інтеграції. На думку цієї частини європейського істеблішменту країни «ядра» ЄС, до яких належить «шістка», яка 1957 року започаткувала Європейське Співтовариство, можуть зосередитися на поглибленні європейської інтеграції, кінцевою метою якої уявляється форма міждержавного (федеративного або конфедеративного) союзу. На інших «щаблях» європейської інтеграції можливим є продовження розширення ЄС.

Європейська інтеграція є стратегічною метою розвитку України. Проте складнощі суспільної трансформації в Україні, які зумовлювались її цивілізаційною специфікою, тобто геополітичним розташуванням на межі Заходу і Сходу, Європи і Євразії, спричинили реалізацію сценарію багатовекторної міжнародної політики.

Оскільки після розпаду СРСР економічні та політичні зв'язки України підштовхували її до пострадянського простору, а розв'язання перспективних завдань упровадження нових технологій, інтеграції у світову економіку, пошуку нових ринків збуту створювало потужний центр тяжіння до розширеної Європи, тому зовнішньополітичний курс, орієнтований на присутність на всіх геополітичних напрямках, де наявним є український національний інтерес, видавався найбільш оптимальним.

Час істини настав у 2004 році, коли водночас активізувалися процеси європейської інтеграції, а свідченням став вихід ЄС на західний кордон України, та посилились спроби росії, спрямовані на реалізацію проєкту євразійської інтеграції. З'ясувалося, що країни–учасниці процесу європейської інтеграції не готові запропонувати Україні відносно близьку перспективу набуття статусу асоційованого члена ЄС. Тому Україна намагалася взяти участь у процесі створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) разом з росією, Білоруссю і Казахстаном. Критики цього курсу наголошували, що одночасна участь у двох геополітично полярних інтеграційних угрупованнях для України є неможливою. Прихильники моделі євразійської інтеграції, навпаки, ставили

перед Україною завдання забезпечити розвиток ЄЕП на принципах та цінностях, які свого часу гарантували ефективний розвиток процесу європейської інтеграції. На їхню думку, євразійська, передусім економічна інтеграція, яку передбачалося розвивати на основі норм та правил Світової організації торгівлі, може бути не альтернативою історичній перспективі залучення України до європейської інтеграції, а підготовчим рівнем, який має забезпечити якісне зростання рівня життя, соціальних та демократичних стандартів заради перспективи подальшої участі у процесі європейської інтеграції.

Світова економічна криза загострила питання найближчих перспектив Європейського Союзу. Спільна європейська грошова одиниця виявилася ефективною за умов стабільного економічного розвитку. Але під впливом кризових явищ гострішими стали боргові проблеми та більш чіткими виявилися різні рівні економічного розвитку країн Єврозони. По-перше, спільну валюту отримали держави з різним рівнем добробуту, внаслідок чого національні уряди втратили важелі кредитно-грошової політики як регулятора розвитку економіки. По-друге, не було запроваджено спільну систему оподаткування та контролю за темпами зростання бюджетних дефіцитів. По-третє, управління монетарними відносинами фактично залишилося в руках Європейського центрального банку, а податкова політика в руках національних урядів. Економічна криза штовхала країни Євросоюзу у вир політичних протиріч. До того ж вони дедалі чіткіше виявлялися у внутрішній політиці і на міждержавному рівні. Зокрема, у середовищі європейської «брюссельської» бюрократії жваво обговорювалися можливі варіанти започаткування принципово нового проєкту європейської інтеграції. Йшлося навіть про виключення із зони євро фінансово проблемних держав Євросоюзу та створення меншої за кількістю країн, але більш інтегрованої зони євро. Фактично європейські прагматики пропонують повернутися до моделі «Європи багатьох швидкостей», коли шістка країн засновниць процесу європейської інтеграції – країни Бенілюксу, Італія, Франція і Німеччина мають погодитися на перехід до наднаціональних механізмів оподаткування та передати Європейській комісії ще більше повноважень національних урядів. Але навіть у цих країнах європейського «ядра» ця ідеї не дуже популярна. Адже Бельгія борсається у болоті коаліційних проблем та бореться за збереження єдності Фландрії і Валлонії. Опитування громадської думки свідчать, що більшість голландців виступає за відмову від євро та повернення до гульдена. Такої ж думки щодо німецької марки дотримуються й громадяни ФРН. Аналогічні настрої стають популярними у Франції.

Саме у Греції визначалося стратегічне майбутнє спільної європейської грошової одиниці. «Аварійний» варіант повернення Греції до національної грошової одиниці драхми міг дати можливість девальвувати національну валюту й, отже, зменшити колосальний обсяг державного боргу. Але проти такої сценарію виступили грецькі кредитори та провідні європейські політики. Адже у разі виходу Греції із зони євро неминучим міг бути ефект доміно щодо інших проблемних держав, у такому разі від спільної грошової одиниці довелося відмовитися. Тож тактичні «бої» за євро є лише тимчасовою перервою, адже довелося приймати радикальні рішення, від яких залежала доля європейської інтеграції. Ефективність механізму прийняття рішень – визначальний фактор життєвої спроможності будь-якої структури. Важливо не збільшувати кількість ланок, залучених до прийняття та реалізації рішення. Право вето є фактором, який давав можливість сміливо передавати повноваження інтеграційним структурам.

На порядку денному перебувало обговорення питання зміни фінансової політики Євросоюзу після 2013 року. Багатші країни Євросоюзу були поставлені перед фактичним ультиматумом з боку середніх та менших за чисельністю населення країн Євросоюзу. Останні зажадали більш рівномірного розподілу боргових зобов'язань.

У підсумку 17 країн зони євро домовилися підписати у березні 2012 року угоду про створення бюджетно-податкового союзу. Вона була відкритою для інших десяти країн Євросоюзу, які зберігають національні грошові одиниці. Сенс домовленостей стосується введення ліміту збільшення заборгованості, яка не повинна перевищувати принаймні валовий внутрішній продукт країни-члена Євросоюзу. У державних бюджетах на 2012 рік були закладені статті, які мали працювати на скорочення заборгованості. Внаслідок цього європейцям пропонують зменшення зарплат і підвищення податків, введення нового податку на нерухомість, скорочення штату бюджетників та радикальне зменшення державних соціальних виплат. Зважаючи на власні інтереси, проти ідеї бюджетно-податкового союзу була Велика Британія в особі її прем'єр-міністра Девіда Кемерона. Він зажадав додаткових поступок та висловив самозадоволення від збереження національної грошової одиниці фунта стерлінгів.

Тож на роздоріжжі Євросоюз зробив різкий розворот до зосередження на вирішенні внутрішніх проблем, залишивши процес прийняття нових держав-членів до кращих часів.

Водночас рішення про збільшення капіталу Фонду стабільності євро не вирішує проблему по суті. Насамперед тому, що навіть експерти Європейського

центрального банку не можуть точно підрахувати загальну суму боргів найбільш проблемних країн єврозони – Греції, Італії, Ірландії, Іспанії і Португалії. За деякими припущеннями ця сума становила близько 800 мільярдів євро. Крім того, капіталізація зазначеного фонду не може здійснюватися винятково шляхом емісії, тобто збільшення «інфляційного податку» на всіх європейців. Але уникнути цього також досить важко, адже навіть досі найбільш стабільна німецька економіка показала тенденцію до рецесії, тобто спаду ділової активності. Тому, виходячи з неузгодженості позицій «старих» і «нових» країн Євросоюзу щодо відмови від національних податкових систем, що розглядається як найбільш радикальний хірургічний метод лікування ракової пухлини європейських боргів, можна було чекати чергових «метастазів». Адже запропоновані методи лікування можуть лише «підтримати життя» важкохворих економік, але не вирішують їхніх проблем у принципі.

Генрі Кіссінджер (1923–2024) часто згадував, як він запитував європейських партнерів про номер телефону особи, яка уповноважена формувати спільну дипломатичну позицію Європейської Спільноти. Тривалий час чіткої відповіді на це «просте» запитання не було. Але після набуття чинності Лісабонського договору було створено дипломатичну службу Європейського Союзу.

Процес формування та реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу відбувається в умовах серйозних дебатів з приводу сенсу, змісту, форм організації та функціональних особливостей дипломатичної служби Європейського Союзу. Ще до підписання 13 грудня 2007 року Лісабонського договору реформ стало зрозуміло, що сформувалися декілька рівнів дискусії. Перший рівень обговорення цієї проблеми пов'язаний зі «старими» країнами-членами Євросоюзу. Національні еліти дотримувалися діаметральних позицій. Якщо лівоцентристські, правоцентристські та ліберальні європейські партії підтримують міжурядовий підхід до розвитку процесу європейської інтеграції та його вихід на наднаціональний рівень співпраці, то ультраправі різко заперечують його. Дискусія ще більше загострилася після двох хвиль розширення Євросоюзу 1 травня 2004 року та 1 січня 2007 року. Так утворився другий рівень дискусій навколо проблем спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, до якого належать його «неофіти». Більшість з 12 нових країн-членів займають обережну позицію щодо домінування наднаціональних принципів у діяльності Євросоюзу. Країни «Вишеградського блоку» (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина), країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), балканські країни (Словенія, Болгарія,

Румунія), а також середземноморські (Мальта і Кіпр) віддають перевагу традиційній національній зовнішній політиці та власним дипломатичним службам. Крім того, серед «старих» країн-членів Євросоюзу скептично до перспектив спільної зовнішньої та безпекової політики ставляться Велика Британія, Данія, а також нейтральні Австрія, Ірландія, Швеція, Фінляндія .

Отже, запеклі дебати щодо принципів спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС розгортаються не лише на національному рівні, а й на європейському наднаціональному рівні. Основна проблема в тому, що спроба формування європейської наднаціональної політики реалізується за умов відсутності цілісного європейського громадянського суспільства. До виникнення непорозумінь призводять різні національні ідентичності країн-членів Європейського Союзу, та слабка «федеральна» згуртованість.

У процесі прийняття рішень часто діють не лише національні інтереси, а й національні стереотипи. Національні уряди, що суттєво впливають на спільну зовнішню політику ЄС, іноді не зацікавлені у її повній реалізації і обмеженні власних повноважень, сфери компетенції. Часто джерелом протиріч стають проблеми гармонізації відносин між різними інституціями Євросоюзу, зокрема, Європейським парламентом і Європейської Комісією.

Іноді пропоновані на технократичному експертному рівні рішення певних проблем міжнародних відносин не завжди відповідають тому, як політично бачать ці проблеми країни-члени Євросоюзу. Внаслідок цього недостатньо ефективними є механізми наднаціонального контролю за державами-членами у разі невиконання ними своїх зобов'язань, хоча очевидним можна вважати верховенство права Євросоюзу над національним правом держав-членів. Ще більше «заплутує» справу можливість участі у міжнародних процесах європейських регіонів, хоча процес трансформації від «Європи націй» до «Європи регіонів» ще незавершений, але він вже впливає на спільну зовнішню політику ЄС.

Утім, національні уряди все ще головні «продюсери» зовнішньої політики, а Євросоюз є лише її «актор», його ефективність та активність залежить від ступеня добрих або поганих відносин з «продюсерами». Необхідно зважати на той факт, що «нові» країни-члени Євросоюзу менше за «старих» країн-учасниць європейської інтеграції налаштовані на обмеження абсолютної суверенності національної зовнішньої політики на користь дипломатії Євросоюзу.

На початку березня 2010 року Верховний представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки баронеса Катрін Ештон презентувала Європейському парламенту узгоджену

концепцію розвитку дипломатичного апарату Євросоюзу та коло пріоритетів. Говорячи про прагнення дипломатії Євросоюзу, К. Ештон поставила задачу проведення «сильнішої та відповідальнішої європейської зовнішньої політики»[2].

Досить складною є структура апарату Верховного представника Євросоюзу з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Як віце-президент Європейської комісії К. Ештон має 13 радників. Повсякденною роботою апарату керує генеральний секретар. Він має двох заступників без адміністративних функцій. У структурі генерального секретаріату дипломатичної служби ЄС наявні шість генеральних дирекцій, побудованих за регіональним та функціональним принципами. Зокрема, перша займатиметься проблемами планування та командування спільними військовими операціями, друга забезпечує роботу ситуаційного центру з обміну та аналізу інформації, третя опікується питаннями внутрішньої безпеки та аудитом, четвертою є департамент зв'язків з іншими інституціями Євросоюзу. Інші структури займаються «глобальними темами»: кліматичними змінами, правами людини, просуванням демократії. Окремий департамент опікується зв'язками з міжнародними організаціями, такими як-от: ООН і «велика двадцятка». Четвертий генеральний директорат турбується про зв'язки з росією й іншими сусідами ЄС, п'ятий координує стосунки з промислово розвиненими країнами, а шостий з країнами, які розвиваються. Загалом апарат – це майже 8 тис. співробітників і коштував платникам податків близько мільярда євро. Саме суперечки щодо вартості дипломатичної служби стали додатковим аргументом для критиків цієї ідеї. Найбільш резонансними були пропозиції надати баронесі Ештон літак для службових потреб.

Водночас Верховний представник ЄС із питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки не є ексклюзивним суб'єктом дипломатії Євросоюзу. Свої представницькі функції мають президент Європейської Ради Герман Ван Ромпей і президент Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу. Зокрема, лише наприкінці березня 2010 року вони поділили повноваження щодо представництва Євросоюзу на самітах «великої вісімки» та «великої двадцятки».

Важливе місце відповідно до статті 13а Лісабонського договору має взаємодія дипломатичного апарату Євросоюзу зі співробітниками національних дипломатичних служб країн-членів ЄС. Останні налаштовані досить критично. Тодішній міністр закордонних справ ФРН Гвідо Вестервеллє закликав зовнішньополітичну службу ЄС уникати дублювання своїх структур та

[2] Чого прагне дипломатія ЄС // Урядовий кур'єр. 2010. 12 березня. С. 3.

бюрократизації роботи[3]. Німеччина взагалі послідовно вимагає забезпечення демократичного контролю діяльності такого «бюрократичного молоху» як апарат сучасного Європейського Союзу [4]. Однак це не заважає ФРН наполягати на посиленні координації зовнішньополітичного курсу країн Євросоюзу.

Депутат фракції «Європейської народної партії» у Європейському парламенті Елмар Брок звертав увагу на реальну потребу адекватних відповідей на серйозні виклики, пов'язані зі світовою фінансовою кризою, тероризмом, зміною клімату, енергетичною безпекою [5]. Не менш важливий напрям діяльності дипломатичної служби ЄС пов'язаний із відносинами зі США. На початку квітня 2010 р., перебуваючи у Празі, президент США Барак Обама зустрівся з лідерами більшості країн Центральної та Південно-Східної Європи. Переговори підтвердили переорієнтацію американської дипломатії з країн «старої» Європи на держави «нової» Європи, хоча риторика нинішньої американської адміністрації цей факт заперечує. Однак різні позиції між «старожилами» та «неофітами» Євросоюзу дають додаткові можливості Сполученим Штатам впливати на формування та реалізацію спільного зовнішньополітичного курсу Євросоюзу.

Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси, держави–члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій. Цю тезу підтвердили суперечливі дебати щодо порятунку економіки Греції від банкрутства.

Водночас про незавершеність процесу оформлення дипломатичної служби ЄС свідчать проблеми оформлення розвідувального співтовариства Європейського Союзу. Побудова відповідних вертикальних розвідувальних структур вимагатиме створення спеціалізованого європейського розвідувального агентства, яке візьме на себе аналітичні функції та стане центром збирання інформації від національних спеціальних служб. Однак поки що незрозуміло, як це кореспондуватиметься з розвідувальними структурами НАТО і невідомо, як фінансувати цю діяльність. Натомість горизонтальна координація сприяє побудові мережі, з допомогою якої спрощується процедура

[3] Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2010. 26.März. S. 1.
[4] Stefan Fröhlich. Deutsche Außen und Sicherheitspolitik im Rahmen EU // Aus Politik und Zeitgeschichte. 2008. № 43. C. 19.
[5] Elmar Brok. Der Europäische Auswärtige Dienst. Konsequenz einer realpolitischen Notwendigkeit // Die Politische Meinung. № 483. Februar 2010. C. 14.

встановлення двосторонніх і багатосторонніх контактів для обміну розвідувальною інформацією. Зрозуміло, що це вимагає інституціоналізації відносин між учасниками. Поки що розвідувальне співтовариство Європейського Союзу представлене сукупністю розвідувальних співтовариств країн-членів Європейського Союзу. Від них залежить, чи Європа рухатиметься шляхом створення єдиної наднаціональної розвідувальної служби. Наприклад, Велика Британія має три розвідувальні служби: MI-6 (зовнішня розвідка), MI-5 (контррозвідка) та Центр урядового зв'язку. Зовнішня розвідка ФРН (Bundesnachrichtendienst) залишається у підпорядкуванні бундесканцлера. Зовнішня розвідка Франції має дев'ять спеціальних служб, підпорядкованих трьом міністерствам. Наприклад, Дирекція військової розвідки здійснює збирання та аналіз інформації, яку здобула тактична та стратегічна розвідка. Генеральна дирекція зовнішньої безпеки здійснює розвідку та контррозвідку за межами Франції. Дирекція захисту та безпеки оборони виконує функції військової контррозвідки. Натомість Управління зі стратегічних питань здійснює стратегічний аналіз та середньострокове прогнозування, інформаційно-аналітичне забезпечення міжнародних переговорів. Отже, навіть з вище наведеного простого переліку фактів зрозуміло, що в значній часовій перспективі не буде європейського аналогу ЦРУ США, оскільки національні спецслужби держав-членів Євросоюзу більше між собою конкурують, ніж взаємодіють.

Отже, справжня спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу можлива лише за наявності конфедерації, за якої держави-учасниці послідовно координують зовнішню та оборонну політику. Внаслідок цього вже на етапі початку діяльності дипломатична служба Євросоюзу мала серйозні проблеми. Зрештою, відповідь на риторичне питання, чи враховують еліти уроки минулого, може дати лише майбутнє. Тому нагальною потребою є дослідження особливостей зовнішньої політики національних держав-членів Євросоюзу, адже це дає більш точні знання і щодо специфіки дипломатичних зусиль національних урядів і конкретики міжнародної діяльності Європейського Союзу. Історичний досвід довів, що без політичного союзу не може бути ефективного економічного союзу.

Перша чверть XXI століття позначилася новими викликами європейській інтеграції. Стрімкий розвиток соціальних цифрових комунікацій змінив політичний дискурс та посилив позиції правих популістів європейських скептиків. Розвиток «штучного інтелекту», робототехніки поставив питання трансформації виробничих відносин та здатності Європейського Союзу адаптуватись до нової хвилі прогресу.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Історія – це мова актуальної розмови про сучасне. Ідея «об'єднаної Європи» як спільного ідентифікаційного знаменника різних народів Старого континенту молодша і водночас старіша за нації-держави. Процеси глобалізації об'єктивно стимулюють увагу до питань ідентичності. Навіть у об'єднаній Європі все частіше виникають дискусії з приводу «нового націоналізму», який багатьох дивує, адже конструкція Європейського Союзу вибудовувалася на фундаменті єдності різних народів, які мали обмежити конкуренцію між собою та перейти до співпраці заради підняття рівня та якості соціальних стандартів і миру в Європі. Однак наявності потужної економічної опори Європейського Союзу у вигляді спільного ринку та єдиної грошової одиниці виявилося недостатньою для органічного союзу громадян та для формування спільної культури. Тому «нова європейська ідентичність» здебільшого виявляє себе на рівні тонкого прошарку європейської інтелектуальної еліти. Натомість на інших щаблях соціально-політичної ієрархії панують національно-державні ідентичності.

Донедавна популярною тенденцією в західноєвропейських країнах Євросоюзу було сприйняття концепції багатьох культур, або «мультикультурності». Однак, світова економічна криза 2008–2010 років, збільшення кількості нелегальних емігрантів до країн Євросоюзу, посилення ксенофобських настроїв на фоні збільшення чисельності безробітних змусили уряди Великої Британії, Італії, Німеччини та Франції вести мову про провал ідеї «мультикультурності». В країнах Західної Європи основний радикальний націоналістичний дискурс точиться навколо антиісламських та антиінтеграційних мотивів. У нових центральноєвропейських країнах-членах Євросоюзу домінує антиінтеграційний націоналізм. Причому заклики «нових націоналістів» відродити міфи про винятковість власної нації безпосередньо підривають підвалини Євросоюзу. Внаслідок цього зменшується популярність Євросоюзу в очах громадськості.

Отже, спільна європейська ідентичність не виникла «автоматично». Формуванню ідентичності «європейського космополітизму» перешкоджає відсутність таких ментальних об'єднавчих факторів як єдина мова та уніфіковані культурні цінності та стереотипи масової повсякденної поведінки. Натомість знову пріоритетом державної політики в країнах ЄС стає адаптація емігрантів до провідної культури певної національної держави. Можна сказати, що прогноз Освальда Шпенглера, висловлений у далекому 1918 році, про кризу європейської культури дається взнаки. В умовах глобалізації важко зберегти національну культурну ідентичність, яка часто представляється «минулим, яке не минає». Спільній соціальній ідентичності все важче ментально «скріплювати» таку «уявну спільноту», якою є нація.

Адже позиціонування соціальних суб'єктів щодо будь-якої ідентичності фактично означає відповідь собі та іншим на сакраментальні запитання: «хто я?», «хто ми?». Адекватна відповідь дає можливість мати надійний компас у бурхливому морі глобальних зрушень та радикальних трансформацій.

Одним із головних складників будь-якої колективної ідентичності є інтерпретація національної історії. Однак, сучасний світ, в якому домінують різні інформаційні потоки, робить неможливою наявність усталеної ідентичності, яка дана «на віки». У диференційованому та по-різному стратифікованому, і, зазвичай, багатонаціональному суспільстві об'єктивно наявні різні ідентичності. Внаслідок цього виникає запитання: чи є наукові підстави говорити про суспільну ідентифікацію? Що ми можемо розуміти під цим поняттям?

Історія допомагає шукати відповіді на ці пізнавальні виклики. Адже саме минуле дає можливість не лише з'ясувати, ким були наші предки, а й зрозуміти, чим вони жили, як мислили, що їх турбувало. Київська Русь була серед великих європейських держав раннього середньовіччя поряд із імперією Карла Великого. Землі України історично та географічно завжди були в Європі. Але з часом не завжди відповідали усталеним формальним критеріям. Чимало істориків скажуть, що у нас не було релігійної Реформації та Контрреформації (хоча у контексті останньої можна розглядати Берестейську унію), своєрідним було Просвітництво тощо.

Звернення до нашого спільного з поляками та литовцями минулого, дає підстави згадати про нашу спільну державність, Велике князівство Литовське, а потім і про Річ Посполиту. Тривала історія цих державних утворень багата на різні події, які неоднаково тлумачать науковці і громадськість. Серед епохальних подій можна назвати Битву на Синіх водах, яка поклала край експансії монголів у Східну Європу. Натомість Грюнвальдська битва (1410), участь

у якій брали лицарі з українських, польських та литовських князівств, поклала край тодішній експансії німецьких лицарських орденів, які здійснювали «тиск на Схід». У цей час були всі підстави говорити про спільну східноєвропейську ідентичність українців, поляків, литовців й до певної міри білорусів.

Рання модерна доба європейської історії уже радикально змінила історичні долі східноєвропейських народів. Західноєвропейські країни стрясалися від кривавих подій Реформації, релігійних війн, Контрреформації. Саме вони стимулювали появу модерної ринкової економіки, яка спирається на принцип індивідуальної свободи та громадянське суспільство. Ці події лише опосередковано торкнулися регіону Східної Європи. Соціокультурні відмінності між двома половинками одного європейського серця ставали все помітнішими. На заході євразійського простору розпочалася запекла боротьба за домінування.

На початку XVII століття загострилася суперечка між Річчю Посполитою та московським царством. Козаки Сагайдачного ходили разом із польським військом на Москву. Українські козаки стали майже такими ж відомими в Європі найманими вояками, як їхні швейцарські колеги-гвардійці. Тридцятирічна війна 1618–1648 рр. спустошила Центральну Європу та започаткувала добу Вестфальської системи міжнародних відносин, яка поступово трансформується лише на наших очах.

Для українців повстання під проводом Богдана Хмельницького стало фундаментом модерної національної ідентичності. Тим часом у Європі поступово формуються національні держави, будівничими яких ставали абсолютні монархи, які поступово почали орієнтуватися на просвітницькі ідеї. Бажання релігійних, соціальних та національних свобод було потужним і в українському суспільстві. Титанічна діяльність Богдана Хмельницького дала можливість створити Українську козацьку державу. Однак така радикальна геополітична трансформація Східної Європи порушила регіональний баланс сил. Могутні сусіди втрутилися в український державотворчий процес. На українських землях запанувала Руїна, говорячи словами Т. Шевченка, ми «самі себе звоювали». В середині XVII ст. Україна була поділена по Дніпру між Річчю Посполитою та московським царством. Так одна з найбільших європейських націй – українська була волею історії та низки війн поділена між різними державними організмами та на тривалий час розділена на сфери впливу. Україна стала заручницею нового балансу сил у Європі.

Європейська доба Просвітництва була однією з найбільш складних для української історії. Різні українські землі опинилися у складі імперій, які конкурували одна з одною за домінування у східноєвропейському регіоні. Козацькі

традиції вольностей та індивідуальної свободи, доповненої колективною відповідальністю, дали змогу Пилипу Орлику створити Конституцію. Але до конституційного патріотизму українцям було ще далеко. Навпаки XVIII століття стало часом закріплення соціокультурного розколу між українцями різних територіальних утворень. Своєрідним доповненням цього процесу стали три поділи Польщі, внаслідок яких з політичної карти Європи на певний час «фізично» зникла польська державність, але не польська ідентичність. Гегемонами Східної Європи стали російська імперія, Пруссія та Австрійська імперія. Українці стали пасинками в різних імперських утвореннях.

Певні сподівання на кращі зміни можна було пов'язувати із гаслами Великої французької революції: «свободою», «рівністю», «братерством». Ці ідеї намагалися поширювати у Європі солдати Наполеона. Однак його кінцева поразка та рішення Віденського конгресу 1815 року створили «концерт» європейських держав, але без незалежних східноєвропейських держав. Можна сказати, що з цього часу в Західній Європі стверджується думка про поглиблення відмінностей між двома частинами європейського континенту. Східна Європа відставала у процесі модерного державотворення.

«Весна народів» 1848 р. лише посприяла появі людей розумової праці, які закладали фундамент великих будов національних держав. Нові національні державні утворення, які вступили між собою у жорстку конкуренцію за ринки збуту та колоніальні володіння, неухильно вели Європу та світ до глобальної війни. На обрії з'явилося одне з найтрагічніших в історії XX століття, коли Європа на власному важкому досвіді переконалася, що міждержавна єдність є питанням миру і процвітання. Це особливо важливо, коли Європу наскрізь пронизують криваві сліди давніх і нещодавніх міждержавних і міжнаціональних конфліктів. Уже після Першої світової війни роздуми вчених були спрямовані на поширення в суспільній свідомості ідеї примирення заради цивілізаційної єдності Європи.

Після падіння комуністичних режимів у Європі дедалі частіше застосовується важливий принцип: «вибачаємо й просимо вибачення». Це дає можливість формувати спільну європейську ідентичність, хоча як і за доби Просвітництва вона все ще більше нагадує ідеальний проєкт, ніж реальність. Адже кожна країна Євросоюзу плекає насамперед національну ідентичність. Ототожнення себе з певною нацією є передумовою для формування європейської ідентичності.

Можна припустити, що небажання «старих» країн-членів Євросоюзу надати європейській державі Україні перспективу членства обумовлюється незавершеністю процесу примирення європейської історії з геополітикою,

суттю якого є подолання ідентифікаційного розколу між Сходом і Заходом Європи. Новітній балканський досвід довів, що конфлікти ідентичностей стимулюють криваві конфлікти. Однак нова європейська цивілізаційна ідентичність в ідеалі має забезпечити толерантне співіснування й ослабити емоції конфліктності та неприязні. Постійне переживання травматичного досвіду минулого відбирає творчу енергію, потрібну для реалізації сучасних проєктів найближчого майбутнього. Однак без розуміння минулого немає надійного майбутнього.

Чума 1380-х знищила третину європейського населення і залишила глибокий психологічний та культурний слід, який похитнув упевненість, притаманну середньовічній релігії, політиці та економіці. Європейці XVI століття, розділені мовами, географією, релігійними конфесіями (католики і протестанти) не мали уяви про свою цивілізаційну єдність. Знання з математики і технологій вони запозичували в арабів і китайців. Не менш важливим за порохову революцію було те, що Йоганн Гуттенберг винайшов у середині XV століття друкарський верстат. Це змінило політичну та релігійну картину Європи. Тридцятирічна війна 1618–1648 років між католиками і протестантами закінчилася через виснаження сторін та залишила в руїнах німецькі землі від Балтії до Тіролю. Вестфальський мир 1648 року не приніс вічного миру в Європу, але радикально змінив міжнародні відносини і саму природу європейської держави. У XVII столітті в Європі утвердилася модерна держава зі своїми військовими інститутами. Європейські флоти вже були здатні панувати над світовим океаном. У напруженому європейському просторі нові технології та методи ведення війни переходили від одного конкурента до іншого. Велика французька революція 1789–1799 років синхронізувалась із індустріальною революцією, лідером якої була Британія. Лондон створював європейські коаліції проти революційного Парижа. Британський політик Вільям Пітт-молодший, коментуючи війни з Францією, констатував, що ми воюємо з озброєними думками. Наполеон проголосив кожного француза солдатом, зобов'язаним захищати націю. Націоналізм обіцяв людині безсмертя, якщо вона загинула за націю, пам'ять про неї у цій уявній спільноті буде вічна. Індустріальна революція набула значних обертів за чверть століття наполеонівських війн у Європі.

Інтелектуально Європа більшу частину письмової історії була єдиним універсальним простором. Ідея єдиної Європи з точки зору Свободи і Закону неперервна в часі. Історичний момент народження ідеї Європи – це період між греко-перським війнами й еллінізмом, який започаткував

Олександр Македонський. Еллінізм став однією з підвалин європейської цивілізації. Історичні передумови процесу європейської інтеграції – це і питання історичного коріння та еволюції демократії. Народовладдя з'явилося в Афінах. Право голосу мали лише вільні дорослі чоловіки, тобто 10–20% дорослого населення. На управлінські посади люди частіше потрапляли внаслідок жеребкування, а не виборів. Щороку здійснювали процедуру остракізму (черепковий суд) аби обрати серед мешканців полісу ту особу, яка через свою впливовість чи багатство могла би становити загрозу для демократичного ладу. Демократичний устрій має економічний аспект, який мусить бути забезпечений добробутом. Ідея влади експертів чи мудреців укорінена в європейській думці з часів Платона. Переконання, що «всенародний бунт» є достатньою причиною для відставки будь-якої влади є могилою для традиційної демократії. Токвіль у праці «Демократія в Америці» зауважив, що демократичний устрій не потребує сильних і яскравих особистостей.

«Другий» Рим – Константинополь – після Великої схизми 1054 року став антагоністом Першого Риму і вийшов за межі європейської ойкумени. Арабська експансія на європейський захід мала не лише військовий, а й культурний характер. Розквіт Відродження це не лише західний феномен. Еразм Роттердамський, Томас Мор своїм пан'європейським мисленням і раціоналізмом проклали дорогу до Просвітництва. Ідеалом Роттердамського була об'єднана Європа «літературна республіка», вільна у своїх наукових пошуках, заснована на універсальних принципах миру.

Макіавеллі уперше побачив Європу не в суто релігійному вимірі політичних інститутів. Після великих географічних відкриттів колоніальна історія Європи спричинила зміну геокультурних обріїв. Європейці зуміли дослідити практично всі континенти. В 1683 році Вільям Пенн у роботі «Есе щодо сучасного та майбутнього миру в Європі» пропонував заради миру створити єдину європейську державу. В 1795 році німецький філософ І. Кант у «Проєкті вічного миру» пропонував утворити в Європі постійний конгрес, рішення якого були б обов'язковими для європейських держав.

Після наполеонівських війн Меттерніх сформував концепцію «Європейського концерту» 1814–1815 рр., тоді британський міністр закордонних справ лорд Каслрі запропонував поняття Commonwealth of Europe (Співдружність Європи). На переговорах щодо створення «Європейського об'єднання вугілля і сталі» в 1950 році Шуман і Монне пропонували назвати своє дітище комерційними термінами «консорціум», «пул». Німецька делегація шукала зв'язку з класичною соціологічною антитезою за

Ф. Тьоннісом Gemeinschaft щільний, тривалий союз, який є визначальним для ідентичності та Gesellschaft відкритішою групою. Німці зробили вибір на користь Gemeinschaft, що відповідало політичному прагненню об'єднання. Формування об'єднаної Європи через норми законів – це функціоналізм, політизація через Європейський парламент – це федералізм, зібрання глав держав і урядів – це конфедералізм. Французький письменник Віктор Гюго уперше вижив термін «Сполучені Штати Європи».

Гізо написав «Історію Європи», тобто той факт, що європейська цивілізація – даність, народжена у віках, уже не підлягала найменшому сумніву. Концепт Європи формувався через порівняння з не-Європою як простором шаленства варварства. Різниця між фізично-етнографічним та морально-культурно-політичними оцінками пояснює багатозначність категорії «Європа», сприйняття якої варіюється в різних контекстах. Навіть географічно Європа не постає як моральна цілісність. Європеєць це насамперед християнин. Монтеск'є (1716–1755) писав, що в Європі так влаштовані справи, що всі залежать одне від одного. Європа – це єдина держава з багатьма провінціями. Європа – передусім культурна єдність, «літературна республіка» попри всі війни та релігійну розмаїтість. Під час занепаду традиційного суспільства образ Європи формує суспільна думка.

На Віденському конгресі 1814–1815 рр. за межами європейського концерту великих держав (Австрія, Пруссія, росія, Британія, Франція) залишилась Османська імперія. Важливим кроком до формування європейського концерту можна вважати Вестфальський конгрес 1648 року.

Канцлер О. фон Бісмарк в 1876 році писав, що Європа – це лише «географічне поняття». За столом переговорів щодо підсумків російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Бісмарк констатував, що чує слово Європа від політиків, які хотіли чогось від інших держав, але не наважувалися попрохати від власного імені. В 1893 році німці висунули ідею створення митного союзу в Центральній Європі.

Історичне дослідження процесу європейської інтеграції вимагає не лише уваги до масштабних тенденцій, а до ролі особистості у цьому процесі. У галереї видатних діячів, які заклали фундамент величної будівлі спільного європейського дому, помітне місце належить австрійському політику, науковцю, публіцисту Ріхарду Куденхов-Калергі (1894–1972). У 1952–1956 рр. він був почесним головою Європейського Руху. Навіть факт народження Ріхарда Куденхов-Калергі, на нашу думку, безпосередньо пов'язаний із так званим процесом інтернаціоналізації.

Ріхард Куденхов-Калергі народився 17 (за іншими даними 16) листопада 1894 року в Токіо. Він був сином австро-угорського дипломата Хайнріха Куденхов-Калергі та за однією з версій японської гейші Мітсу Аояма. Його батько належав до досить знатної родини. Родинне генеалогічне дерево виростало з справжніх загальноєвропейських коренів. Куденхови були родом з фламандського Брабанту, а Калергі уродженці грецького Криту. Дворянство вони отримали за участь у хрестовому поході 1099 року. Їхній нащадок граф Ріхард Куденхов-Калергі у своєму історичному часі також відправився у своєрідний «хрестовий похід» за єдину Європу. Моментами марнославно, але віддамо належне – завжди пристрасно він боровся за свою ідею «Пан'європейського союзу», яка була викладена в однойменній книжці, котра вийшла з друку 1923 року та відіграла важливу роль у пропаганді ідей об'єднаної Європи після Версальського мирного договору.

Узагалі, мало хто з дослідників біографії Куденхова-Калергі звертає увагу на певний зв'язок між його одержимістю європейськими проєктами єднання та дитячим досвідом. На нашу думку, це досить промовистий факт. Адже ще до десяти років маленький Ріхард вивчив рідну мову матері – японську, батька – німецьку та міжнародну англійську мову. Як дитина європейця широких поглядів та азіатки, він був позбавлений комплексів національних забобонів, які напередодні та одразу після Першої світової війни інтенсивно поширювались Європою. Фотографії свідчать, що він навіть зовнішньо нагадував чоловіка так би мовити азійського походження. Проте вузькі очі не заважали йому широко дивитись на європейські проблеми.

У 1899 році завершилась дипломатична місія Хайнріха Куденхова-Калергі до Японії і він з сином повернувся до Відня. Ріхард навчався в Терезіанінській академії, вивчав філософію та історію у Віденському університеті, де 1917 року здобув ступінь доктора філософських наук. Після розпаду Австро-Угорської імперії Ріхард отримав чехословацьке громадянство, але відчував себе справжнім космополітом. До березня 1939 року він зберігав чехословацький паспорт, що давало йому можливість відчувати себе досить комфортно у космополітичному Відні. Ріхард зберігав зв'язки з суспільними колами австрійської політичної, економічної та інтелектуальної еліт. Саме в цьому середовищі стверджувались його погляди щодо потреби розроблення своєрідної «європейської доктрини Монро», тобто перетворення Європи на єдиного гравця, спроможного захищати інтереси Старого континенту в глобальній конкуренції. Саме на міжвоєнний період припадає перший і, на нашу думку, найголовніший період політичної активності

Р. Куденхова-Калергі, який був спрямований на чітке формування, популяризацію та перші спроби втілення у наднаціональних політичних союзах ідеї й концепції європейського єднання.

У листопаді 1918 року Австрія була проголошена республікою. Згадуючи у 60-і роки XX ст. у мемуарах «Життя за Європу» свої погляди у двадцять чотири роки на майбутнє передусім Австрії, Р. Куденхов-Калергі наголошував, що гіпотетичні «аншлюс, так і створення Дунайської федерації можуть призвести до великих міжнародних ускладнень». Але він визнавав, що аншлюс з Німеччиною був би ідеальним вирішенням економічних та національних проблем, натомість заборона аншлюсу є загрозою габсбургської реакції для пан'європейського вирішення австрійської проблеми. Але це не відповідало національним інтересам країн-переможниць. Досить прохолодно вони ставились і до ідеї «Дунайської федерації», як і до перших «пан'європейських проєктів».

Ідея формування Дунайської федерації була похована підписанням 10 вересня 1919 року Сен-Жерменської мирної угоди з Австрією. Р. Куденхов-Калергі недостатньо усвідомлював, що політична інтеграція у формі європейської федерації може бути не першим камінчиком у будівлі Єдиної Європи, а лише завершальним етапом досить тривалого інтеграційного розвитку. Водночас слід зазначити, що на початку 20-х рр. XX ст. один із основних ідеологів німецького консерватизму Артур Меллер ван дер Брук пророкував розвиток німецького світу в наступному напрямі: «Ми були германцями, ми є німцями, ми будемо європейцями». Принаймні було враження, що в Європі 1919 року здійснюється військова мета США, тобто «демократична світова революція». Династії Габсбургів і Романових, Гогенцоллернів і Османів зникають. Європа, до якої 1914 року входили 17 монархій і 3 республіки (Швейцарія, Франція, Португалія), має в 1919 році 13 республік і 13 монархій, хоча в деяких країнах (Іспанія, Греція) монархія тимчасово замінюється республіканською формою правління.

Упродовж 1919–1922 рр. у віденських інтелектуальних колах, до яких входив і Р. Куденхов-Калергі, жваво обговорювалися перспективи Європи. «Своєрідний провокаційний стимул, – як згадував Р. Куденхов-Калергі у своїх мемуарах «Життя для Європи» – цьому дала книжка німецького філософа О. Шпенглера «Сутінки Європи». Історичним результатом цих інтелектуальних дискусій врешті народився своєрідний проєкт ревізії 14 пунктів В. Вільсона, тобто ідея формування союзу європейських держав від Португалії до Польщі. Куденхов-Калергі пропагував свою ідею у форматі

міждержавного союзу з двома палатами: «депутатською» та «урядовою». По-суті, пропонувалося створити двопалатний Європейський парламент. Нижню палату з 300 депутатів (по одному від мільйону громадян об'єднаної Європи) мали обирати безпосередньо громадяни, а верхню формувати представники національних парламентів 27 країн членів такого союзу.

У 1923 році одне з віденських видавництв видало брошуру Р. Куденхов-Калергі «Пан'Європа». На думку автора, передумовами європейського єднання передусім є нагальна потреба повного відновлення економічного потенціалу народів Старого континенту, який був зруйнований перипетіями Першої світової війни. Лише на основі відродження багатого та мирного життя можна буде запобігти новим конфліктам між європейськими державами. р. Кудехов-Калергі вважав, що необхідна ширша координація «індустріально-технологічного та промислового виробництва», адже європейські національні держави змушені зважати» на економічну конкуренцію Сполучених Штатів Америки. Не менш вагомий мотив створення «Пан'Європи» – це «більшовицька революція 1917 р. в росії як загроза політичній системі Європи». Зважаючи на всі ці чинники, створення «Європи для європейців» є нагальною потребою. Отже, пропонувалось об'єднати зусилля демократичних країн Європи створити механізм обов'язкового арбітражу для попередження загрози війни, ліквідації митних кордонів та запровадження вільного руху товарів.

До речі, ні Велика Британія, ні тим більше більшовицька росія у планах Р. Куденхова-Калергі не розглядались як частини континентальної Європи. «Вільна Європа, – на його думку, – існує між двома євразійськими світовими потугами – Англією і росією. Британська імперія – кордон Європи з Азією і з Америкою. Британія не може бути членом Європи, якщо Європа не є домініоном чи напівколонією Британської імперії. росія культурно знаходиться за межами Європи, адже реформи Петра Великого лише зіштовхнули європейські теорії з азійською практикою. До того ж між росією і Європою є природні кордони.

На його думку, чотири імперії – британська, американська, радянська та японська після Першої світової війни стали домінантними потужностями. Тому політично світ поділяється на Пан-Америку, Пан-Британію, Пан-Росію, Пан-Японію. Р. Куденхов-Калергі наголошує, що «європейське становище у світі таке як становище Німеччини в Європі: наслідки Першої світової війни для Європи порівняні з наслідками Тридцятирічної війни для Німеччини».

Цікаво, що на практиці концепцію «європейської доктрини Монро» Р. Куденхова-Калергі в 50-60-ті рр. XX ст. намагався впроваджувати французький президент Шарль де Голль. Він також вважав, що Європа має позбутися домінування обох наддержав і знову стати впливовим центром сили на світовій сцені. Адже без цього європейські народи програють у глобальній конкуренції за місце під сонцем. Р. Куденхов-Калергі нагадував, що «Австрія за межами Німеччини була для Бісмарка «малонімецькою програмою». Європа мусить навчитись малоєвропейському рішенню у разі неможливості великоєвропейського».

Оцінюючи чинник радянської росії, Куденхов-Калергі писав, що «перемога світової революції означатиме встановлення європейської ленінської диктатури». Генуезька конференція 1922 року, на його думку, переконливо показала слабкість позиції розколотої Європи перед єдиною росією. Тому, підсумовував Куденхов-Калергі, «гегемонія варварської росії була би для Європи культурною катастрофою». Водночас військове становище роз'єднаної Європи ще більш безнадійне за політичне. Нова війна між великими європейськими державами перетворила б ці землі на руїни. Аби уникнути цього, слід оточити росію мініатюрними державами Малої Антанти та озброїти Німеччину». Панацею від усіх європейських хвороб він бачив у європейському єднанні. Лише пан'європейська військова організація з солідарною оборонною системою на східному кордоні може створити Європу миру та безпеки. Оприлюднена ідея була підтримана впливовими бізнесовими колами. Впродовж 1925–1926 рр. на фінансування майбутнього «Пан'європейського союзу» було зібрано 650 млн. золотих крон.

Поступово у Європі створювалася сприятлива політична атмосфера для популяризації ідеї європейського єднання. За підсумками Локарнської мирної конференції 16 жовтня 1925 року було підписано угоду про гарантії західних кордонів Веймарської Німеччини. Основний договір підписали Бельгія, Франція і Німеччина. Крім того, Німеччина, Бельгія і Франція зобов'язалися не нападати одна на одну та вирішувати суперечки мирним шляхом. Гарантами угоди були Велика Британія й Італія. Р. Куденхов-Калергі привітав Пакт Локарно та очікував від «політичної нормалізації великих економічних прибутків». Договір набув чинності після того, як 1926 року Німеччина стала членом Ліги Націй. Зважаючи на це, Р. Куденхов-Калергі наголошував, що «допоки французька політика переважно займається Німеччиною, Європа лишається васалом Англії та є лише географічним поняттям. Тому поки Франція проводитиме політику санкцій щодо

Рурської області, допоки Німеччина орієнтуватиметься на союз з росією, доти ідея Пан'Європи лишатиметься фантомом». Незважаючи на певні політичні суперечності, «Пан'європейський союз» восени 1925 року відкрив своє бюро у віденському палаці Хофбург. До широкої пропаганди ідей європейського єднання Р.Куденхов-Калергі залучив навіть власну дружину Іду Роланд, тоді дуже популярну акторку Віденської опери. На думку Р. Куденхова-Калергі, визначальне значення для майбутнього європейської ідеї матиме її погодження з провідними ідеологічними течіями сучасності, а також з головними політичними рухами, зокрема, католицьким та соціалістичним. Звичайно, єдина Європа теоретично може об'єднати монархії. Але Конституція федеративної Європи мусить бути республіканською.

У вересні 1926 року канцлер Г. Штреземан вітав досягнення домовленостей з Францією про регулювання виробництва сталі та запобігання надлишковому виробництву. Але Сталевий пакт не пережив кризи 1929 року. На початку жовтня 1926 року, завдяки зусиллям німецької та австрійської політичної та економічної еліт у Відні відбувся тиждень економіки Серединної Європи. Його учасники наголошували, що єдина Європа – це не штучне поняття, не просто політична концепція, а жива мрія, яка існує у свідомості європейських народів та відповідає об'єктивним потребам налагодження широкого співробітництва між ними.

Водночас у Відні 3–6 жовтня 1926 року нарешті було організовано перший конгрес «Пан'європейського союзу», який відкрився у віденському палаці Хофбург. У ньому взяли участь близько 2000 делегатів з 24 європейських країн, серед них такі відомі політики як французи Е. Ерріо та Л. Блюм, німець К. Аденауер (який вже тоді, будучи бургомістром міста Кельн завойовував собі репутацію впливового політика), чех Е. Бенеш. До речі, учасником першого віденського пан'європейського конгресу, як жива альтернатива більшовизму, був колишній голова російського тимчасового уряду Олександр Керенський (1881–1970). До речі, він називав головними мотивами європейського єднання сприяння до «свободи, миру, добробуту, розквіту культури».

У своїй вступній промові президент «Пан'європейського союзу» Ріхард Куденхов-Калергі наголошував, що «для ворогів союзу європейських народів – шовіністів, мілітаристів та комуністів він ще довго лишатиметься утопією». Учасники форуму наголошували, що потреба глибшого єднання європейських народів є викликом часу. Її об'єктивною основою є економічні інтереси. Зокрема, згадувався факт ініціативи люксембурзького промисловця

Еміля Майріша щодо створення в Саарі сталеплавильного картелю. Ця ідея актуалізувалася після Другої світової війни зі створенням Європейського об'єднання вугілля та сталі. Зазначимо, що з першого дня пан'європейського форуму, завдяки пропагандистським зусиллям Р. Куденхова-Калергі, консервативна віденська преса гаряче підтримувала ідеї європейського єднання. Віталися результати віденського форуму.

На ньому врешті було прийнято Статут «Пан'європейського союзу» як міжнародної організації. Її керівним органом визнавали Центральну раду, у складі керівників всіх національних відділень Союзу. Президентом її обрали Р. Куденхова-Калергі. На конгресі були визначені основні напрями розбудови європейської конфедерації. Найближчими завданнями були окреслені: створення військового альянсу, поетапне утворення митного союзу, спільне використання колоній європейських держав, єдина грошова одиниця, співробітництво європейських та інших держав у рамках Ліги Націй. Р. Куденхов-Калергі поставив завдання започаткувати процес посилення європейської наднаціональної еліти. Вже сама постановка цієї проблеми спровокувала загострення протистояння з рушійними силами національних еліт. Врешті історія європейської інтеграції засвідчила, що саме протиріччя між національними елітами, які спираються на ідею національних державних інтересів, та наднаціональною елітою, яку створюють не лише «європейські бюрократи», а й прихильники інтеграції в середовищі національних еліт, лишається ключовим питанням європейського політичного процесу єднання.

Натомість соціал-демократична преса, особливо Arbeiter Zeitung звертала увагу, що зазначений проєкт європейського єднання є оголошенням хрестового походу за збереження капіталізму в Європі та стає альтернативою все ще популярному в масах австрійсько-німецькому союзу, до того ж ідея європейського єднання є досить утопічною. Зокрема, її не сприймала фашистська Італія. Зважаючи на реальну загрозу нових конфліктів у Європі, Р.Куденхова-Калергі серйозно турбувала проблема того, що безпека кожної європейської держави все ще ґрунтувалась на власному війську.

Символічним успіхом пропагандистських зусиль Р. Куденхов-Калергі став укладений 27 серпня 1928 року в Парижі Пакт Л. Келлога (1856–1937, американський державний секретар) – А. Бріана (1862–1932, французький міністр закордонних справ), який зафіксував норму відмови від війни (тут зазначимо, що французький письменник В. Гюго слушно наголошував, що кожна війна між європейцями є громадянською війною) як інструмента національної політики. Але слабкою стороною зазначеного пакту була відсутність будь-яких

санкцій щодо країн-агресорів. До речі, і самі критерії визначення агресора в міжнародному праві були дуже розпливчастими. Натомість на пан'європейському пропагандистському рівні ключовим визначалося питання підготовки європейського конгресу з питань безпеки. З метою реалізації ідеї європейської інтеграції, зокрема заради головної мети –збереження миру та стабільності в Європі, австрійський граф залучив впливових європейських політиків, таких як Арістид Бріан та Густав Штреземан (1878–1929). Останній був прихильником німецько-французького замирення та союзу, котрий мав дати тривалий мир Європі. Ці ідеї розвивав і його французький колега, зокрема, виступаючи 5 вересня 1929 року на засіданні Ліги Націй, тодішній міністр закордонних справ Франції А. Бріан оголосив меморандум про «Європейський федералістський союз». Зокрема, пропонувалося створити конфедерацію європейських держав зі спільними структурами управління, але без обмежень національного суверенітету. Основу плану створення «Сполучених Штатів Європи», за А. Бріаном, мав створити митний і економічний союз. Але ця пропозиція була лише взята до відома, а не до практичної реалізації. Адже перспективні цілі формування спільного ринку, митного союзу, вільного руху товарів, капіталів, робочої сили ще не сприймались більшістю європейських еліт, не говорячи вже про народи. Навпаки, в умовах економічної депресії подолання Великої Кризи, на думку більшості інтелектуалів, полягало у запроваджені протекціоністської політики національних держав. З цією метою 17 травня 1930 р. А. Бріан оприлюднив «Меморандум щодо організації федерації європейських держав», який пропонував не лише створення фундаменту загальноєвропейської безпеки, а й у разі реалізації робив би неможливим нацистський «новий порядок» у Європі. Проте в умовах поглиблення економічної депресії національні уряди обрали курс на протекціонізм, якщо в 1914 р. було близько 6000 кілометрів митних кордонів, то в 1920 р. їх стало 12000 кілометрів. З точки зору Р. Куденхова-Калергі, «внутрішньо європейська проблема кордонів має вирішуватись зі створенням Пан'Європи. Врешті скасування кордонів (що врешті досягнуто Шенгенськими угодами) в інтересах усіх».

Під впливом світової економічної кризи, тобто «великої депресії», яка розпочалася в жовтні 1929 р. з краху на Нью-Йоркській фондовій біржі, внаслідок перевиробництва товарів, що призвело до падіння прибутків, скорочення виробництва, масового безробіття та банкрутства, відповідно до зменшення купівельної спроможності, збільшення кількості непроданих товарів, а потім до катастрофічного падіння виробництва і руйнації міжнародної платіжної системи в Європі (1929–1934 рр.), активізувалась увага

Р. Куденхова-Калергі до економічних аргументів на користь реалізації європейської інтеграції. На його думку, інтеграція має насамперед економічне обґрунтування. Врешті, на другому берлінському пан'європейському конгресі було прийнято рішення про ширшу пропаганду європейського єднання в пресі та школах провідних європейських країн. Пропонувалося навіть розпочати розробку проєкту спільної європейської Конституції.

У 1931 року «Пан'європейський рух» видав Меморандум про європейську кризу. Висловлювалась стурбованість з приводу кризи європейського лібералізму. Того ж року 17 травня вперше святкували «День Пан'Європи». Рік тому 17 травня 1930 року французький політик Арістид Бріан вперше від імені уряду запропонував європейським народам єднатися заради кращого майбутнього. Але вже на базельському 1932 р. пан'європейському конгресі наголошувалося, що допоки у громадській думці Європи пануватиме націоналізм, демократичні уряди не зможуть висунути ініціативу створення Пан'Європи, але масовий пан'європейський рух може поставити цю проблему перед урядами і сприяти, аби народи Європи свої національні ідеї реалізовували через пан'європейські.

Оптимізму додавало відновлення у 1932 р. співпраці нейтральних скандинавських держав Данії, Норвегії, Швеції. Вони разом із країнами Бенілюксу планували створення економічного союзу, що могло розглядатися як важливий крок до консолідації всієї Європи через тіснішу співпрацю на локальному та регіональному рівнях. На думку Р. Куденхова-Калергі, Пан'Європа має бути пріоритетом для європейських демократичних партій, які відстоюють цінності європейської культури. Передумовою недопущення нової європейської війни вважали відвернення народних мас від націоналізму. Опоненти європейської інтеграції запитували у Куденхова-Калергі, з ким він збирається будувати демократичну Європу – з Б. Муссоліні, А. Гітлером, М. Хорті, чи Ю. Пілсудським? Справді, на тому історичному етапі в силу об'єктивних наслідків Першої світової війни сприятливого демократичного середовища для реалізації ідеї демократичної єдиної Європи не було. Адже перехідні політичні режими в більшості нових європейських національних держав перебували під потужним тиском економічного занепаду. Це вимагало впровадження в суспільне життя різних авторитарних форм правління. На користь цього свідчить ціла низка історичних фактів. Наприклад, лише за період 1922–1936 рр. у жовтні 1922 року в Італії до влади прийшов Б. Муссоліні, у червні 1923 року стався військовий переворот у Болгарії, у вересні 1923 року генерал Х. Прімо де Рівера встановив військову диктатуру

в Іспанії, у травні 1926 року Ю. Пілсудський почав здійснення ідеї санації в Польщі, у грудні 1926 року склався диктаторський режим А. Сметони в Литві, у січні 1929 року король Олександр здійснив державний переворот в Югославії, з лютого 1930 року почалося особисте правління короля Кароля II в Румунії, у липні 1932 року утворився диктаторський уряд Салазара в Португалії, у грудні 1932 року Литва стала авторитарною однопартійною державою, у січні 1933 року до влади в Німеччині прийшов А. Гітлер, у березні 1933 року стався державний переворот Е. Дольфуса в Австрії, у березні 1934 року встановлена диктатура К. П'ятса в Естонії, у травні 1934 року президент К. Ульманіс здійснив державний переворот у Латвії, у серпні 1936 року відбувся переворот генерала М. Метаксаса в Греції, а у вересні 1936 року генерал Ф.Франко став каудильйо націоналістичної Іспанії. Тому на початку 30-х рр. XX ст. Європа вже жила в поганому передчутті чергової катастрофи.

25 липня 1934 року нацисти вбили австрійського канцлера Енгельберта Дольфуса, якого Р. Куденхов-Калергі вважав пан'європейцем, католиком-вірянином, вождем селян, справжнім австрійцем, але республіка ще встояла. Її захист Р. Куденхов-Калергі вважав передовою лінією оборони Пан'Європи. На четвертому пан'європейському конгресі 1935 р., який за підтримки австрійського канцлера Курта Шушнігга знову відбувався у Відні, який, до речі, пропонували зробити столицею Пан'Європи, наголошували, що ідея європейського єднання з утопії перетворилась на історичну необхідність.

Виступаючи на цьому форумі, Р. Куденхов-Калергі наголошував, що ми зібрались, аби засвідчити, що європейська ідея жива. Наш рух працює в ім'я європейського миру, створення великого економічного простору заради процвітання європейських народів. Підтвердженням слушності такої оцінки стала брудна контрпропагандистська кампанія, яку розпочала нацистська преса Німеччини і Австрії проти Р. Куденхова-Калергі. Йому пригадали й наполовину азійське походження, і дружину єврейку, і те, що свою політичну кар'єру він розпочав зі вступу до віденської єврейської громади. 7 березня 1936 р. Німеччина денонсувала Локарнські угоди та окупувала Рейнську демілітаризовану зону. Велика війна наблизилася ще на один крок. У цей передгрозовий час Куденхов-Калергі продовжував пропагувати ідеї миру. В статті «Про європейську місію жінок» він наголошував, що чоловіча політика є імперіалістичною. Для жінок безпека та стабільність понад усе, аби росли діти. Пан європейський рух очікує від феміністок боротьби за мир.

12 березня 1938 року Німеччина здійснила аншлюс, окупувавши Австрію. А. Гітлер виконував програму демонтажу Версальського мирного договору 1919 р., який позбавив Німеччину низки її етнічних земель. 30 вересня 1938 р. відповідно до Мюнхенської угоди між Великою Британією (Н. Чемберлен), Франції (Е. Даладьє), Німеччини (А. Гітлер), Італії (Б. Муссоліні) було досягнуто домовленості про приєднання прикордонних земель, населених судетськими німцями до Німеччини. Р. Куденхов-Калергі, а разом з ним і Центральне бюро «Пан'європейського Союзу», з жовтня 1938 року короткий час діяли в Празі. Але через рік припинила існування і Чехословаччина. Тоді він через Женеву, де залишив багатий архів «Пан'європейського Союзу» (40 тис архівних справ), виїхав до Парижу. Однак у травні 1940 року після капітуляції Франції він нарешті виїхав до Нью-Йорка. Тут у 1943 року відбувся шостий Пан'європейський конгрес, на якому, зокрема, за участі Ж. Монне обговорювалися питання відновлення пропаганди ідеї демократичної європейської інтеграції, яка була вимушено перервана 1940 року.

У березні 1939 року в Дюссельдорфі було досягнуто домовленості між «Федерацією британської промисловості» та німецькою «Імперською промисловою групою». А 28 січня 1939 року «Рейнсько-вестфальський вугільний синдикат» та «Гірничорудна асоціація Великобританії» підписали угоду про розмежування сфер інтересів та єдиних цін на вугілля на ринках третіх країн. Однак британська еліта, як до речі і вашингтонська, не могли змиритись із об'єднанням Європи по-суті проти США та ще й під німецькою гегемонією. Але ліберальна частина європейської та американської політичної еліти, як це засвідчив досвід Мюнхенської змови проти Чехословаччини, не мала достатньої волі та ресурсів для забезпечення об'єднання Європи проти Гітлера. Тому ці проєкти міжвоєнного періоду так і не були реалізовані. Проте, на нашу думку, Р. Куденхов-Калергі переконливо продемонстрував, як в історично несприятливих умовах можна не лише поставити стратегічне завдання європейського єднання на тривалу перспективу, а й докладати максимуму повсякденних зусиль, аби створити надійний плацдарм для наступу прихильників європейської інтеграції.

Р. Куденхов-Калергі у травні 1940 р. був вимушений емігрувати до США, де він викладав в університеті. Оригінальну оцінку його особистості дав німецький письменник Томас Манн, який вбачав у цьому сині австрійського дипломата і японки, одному з найкрасивіших людей, євразійський тип досконалого світовідчуття. Свідченням цього, на нашу думку, є той

факт, що за десять років до перемоги антигітлерівської коаліції, тобто ще у 1935 р. Ріхард Куденхов-Калергі як справжній пророк наголошував, що нова Австрія може набути духовної сили лише через європейське мислення, яке має майбутнє. Він вітав укладення 15 травня 1955 року державної угоди щодо добровільного нейтралітету Австрії. 1 січня 1995 року Австрія нарешті стала членом Європейського Союзу.

Завершення Другої світової війни у травні 1945 р. засвідчило, що вже минув час для продовження європейсько-центристської світової політики. Біполярність срср і США, здавалося, замінила традиційний європейський баланс сил. Тому, на думку Р. Куденхов-Калергі, треба було насамперед стабілізувати європейську систему міжнародних відносин. Після 1945 р. практичне здійснення європейського об'єднання стало залежати від інших особистостей і елегантний європейський активіст та пророк формально за нової політичної кон'юнктури став непотрібен. Водночас Р. Куденхов-Калергі зберіг вплив на закулісні переговори та консультації у середовищі європейських еліт. Він наголошує на запобіганні повторення помилок міжвоєнного періоду 1918–1939 років. Адже за багатьма параметрами в 1945 року ситуація була дзеркальною тій, що виникла після закінчення Першої світової війни. Здавалося, що провідна роль Європи в світі остаточно страчена. Особливо у Центральній та Східній Європі були зруйновані численні житлові та промислові райони. Р. Куденхов-Калергі пропонував реалізувати стрункy систему загальноєвропейських інтеграційних інститутів, таких як федеральна рада з представників держав, федеральна асамблея представників національних парламентів, федеральний суд та федеральне казначейство. Водночас він не заперечував можливості пошуку балансу інтересів між наднаціональними та національно суверенними структурами влади.

У січні 1947 року Черчилль заснував «Рух за європейську єдність». У 1947 році Р. Куденхов-Калергі вітав реалізацію плану Маршалла, який передбачав постачання до Західної Європи американської сировини, товарів, капіталів. Водночас на його думку європейські країни мали забезпечити лібералізацію й інтеграцію економічних систем західноєвропейських країн. Отже, дітище Куденхова-Калергі – «Європейський парламентський союз», створений 8 вересня 1947 року в австрійському Гштааді, продовжував докладати зусиль з метою організації сприятливої громадської думки, яка мала підтримати новий пан'європейський проєкт. Головною метою діяльності Р. Куденхова-Калергі було донесення ідеї європейського об'єднання, що не знаходила широкої підтримки громадськості й часто розглядалася

лише в контексті зовнішньої політики національних урядів. Він орієнтував «Європейський парламентський союз» на підтримку ідеї створення європейської асамблеї з федеративною конституцією і єдиною грошовою одиницею.

Своєрідним втіленням цього проєкту став започаткований 29 жовтня 1947 року митний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу (Бенілюкс). Р. Куденхов-Калергі вітав і наступний важливий крок до західноєвропейської консолідації, свідченням якої стало підписання 17 березня 1948 року Брюссельського пакту про створення Західноєвропейського союзу. Зважаючи на активну роботу з організації громадської підтримки ідеї європейської інтеграції, Р. Куденхов-Калергі мав усі підстави з оптимізмом дивитися на перспективи цього процесу, які були накреслені 8–10 травня 1948 року на Гаазькому конгресі, який відбувався під гаслом європейського єднання. Зазначимо, що до 1956 Р. Куденхов-Калергі був почесним головою руху прихильників європейської інтеграції, тобто займався пропагандою – тим, що у нього виходило найкраще. Він засуджував відмежування східного блоку з допомогою «залізної завіси», як передового фронту «холодної війни». У протистоянні срср і США Куденхов-Калергі вбачав шанс для Європи відновити свої економічні та політичні сили, об'єднавшись за американської підтримки. У січні 1948 року набув чинності митний та економічний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу (Бенілюкс), який створив прообраз Європейського Союзу, коли вже з 1 листопада 1960 року почав реалізовувати ідею вільного пересування між країнами Бенілюксу капіталів, товарів, робочої сили, погодження їхньої економічної, фінансової та соціальної політики. Успіхи західноєвропейської програми відбудови дали поштовх для створення інших інституцій. Створений 1950 р. європейський платіжний союз забезпечив конвертованість валют. Але європейські інститути почали формуватися не за його уявленнями про міждержавний союз. У травні 1949 року у Лондоні з метою збереження європейської спадщини і забезпечення соціального прогресу було створено Раду Європи. Здавалося, що перевагу отримали апологети функціоналістської поетапної інтеграції з допомогою спеціальних європейських установ. Натомість Р. Куденхов-Калергі лишався прихильником федералістських теорій європейської інтеграції. Проте вже за свого життя Ріхард Куденхов-Калергі побачив успішне втілення своїх ідей у практику буття європейських народів. У 1951 року було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі, ідею якого він пропагував 1938 року. Слід зазначити, що лишаючись федералістом, Куденхов-Калергі не заперечував

ефективності «функціоналістського» поетапного підходу до європейської інтеграції, зокрема через створення пан'європейських галузевих організацій: 1953 року організації з питань транспорту, 1954 року з питань ядерних досліджень, 1957 року Євратом, 1962 року Євробачення та європейське космічне агентство.

У 1952 році Р. Куденхов-Калергі став почесним головою Європейського Руху. Він погоджувався з тим, що етап європейської галузевої інтеграції є необхідною передумовою для досягнення більш якісних етапів єднання європейських народів. Саме інтеграція окремих секторів економік західноєвропейських країн сприяла створенню міцного фундаменту для формування Європейського економічного співтовариства. У березні 1957 р. з підписанням Римського договору було створено Європейський економічний союз. Тим самим було підтверджено ідею Куденхов-Калергі про пріоритетність економічних аспектів європейського єднання. В умовах біполярного світу часів холодної війни Куденхов-Калергі вітав пропозицію американського президента Джона Кеннеді, який в 1962 році запропонував атлантичне партнерство об'єднаній Європі за умов усунення суперництва між союзниками США шляхом урахування їхніх прав на ухвалення спільних рішень.

Народні повстання 1956 р. у Польщі й Угорщині, празька весна 1968 р. давали підстави для оптимізму щодо відновлення єдності Західної та Східної Європи. Куденхов-Калергі висловлював стурбованість виникненням в 1959-1960 рр. малої зони вільної торгівлі – Європейської асоціації вільної торгівлі на чолі з Великою Британією. Адже це могло уповільнити темп західноєвропейської інтеграції. В грудні 1956 р. після поразки народного повстання в Угорщині Куденхов-Калергі склав з себе обов'язки почесного голови Європейського Руху. Він був незадоволений загальною пасивною реакцією Заходу на події на Сході Європи. Тому Р. Куденхов-Калергі виступав за вільний від мита експорт за єдиних мит на всі західноєвропейські товари. Реальний процес поглиблення європейської інтеграції паралельно вимагав одночасного розширення європейської родини. Згадаємо, що граф відразу після Першої світової війни не вважав за доцільне вступ Великої Британії до майбутньої Пан'Європи. Але ситуація радикально змінилася після Другої світової війни й особливо внаслідок перших реальних успіхів європейської інтеграції у 50-60-ті рр. XX ст. Здавалося, що поступово починає реалізуватися концепція Куденхова-Калергі про формування Пан'Європи. Адже 9 серпня 1961 року Велика Британія подала заяву на вступ до ЄЕС. 10 серпня 1961 року заявку на вступ до ЄЕС подала Данія, а 30 квітня 1962 року Норвегія, 12 грудня 1961 року Австрія, 15

грудня 1961 року Швеція, 18 травня 1962 року Португалія подали пропозиції підписати з ЄЕС угоди про асоційоване членство.

У 1963 році, коли французький президент Ш. де Голль наклав вето на вступ Великої Британії, Куденхов-Калергі вважав, що це рішення сприятиме структурному вирівнюванню розвитку економік країн Європейського Економічного Союзу. Він не поділяв антиєвропейські настрої щодо райдужних перспектив європейської інтеграції, яка мала стандартизувати високий рівень життя. Майбутнє залежить від перемоги принципу неухильного просування вперед процесу європейської інтеграції.

Восени 1965 р. сімдесятиоднорічний Р. Куденхов-Калергі відійшов від активної громадської роботи, проте він продовжував цікавитись політичним життям Європи і світу. Оскільки в реальному житті європейська інтеграції розвивалась за принципами інституціонального підходу з окремими елементами ідей функціоналістів, Куденхов-Калергі погоджувався з тим, що своєрідний перехідний етап у становленні Європейського Співтовариства має спиратися на вдосконалення насамперед ринкових механізмів регулювання ринкових відносин. Саме це мало підвищити рівень конкурентної спроможності ЄЕС на світовій арені. А завдяки цьому мала шанс реалізуватися рання мрія Куденхов-Калергі, яка стосувалась перетворення Європи на потужний центр сили у світі.

На думку Р. Куденхов-Калергі створення 1 липня 1967 року Європейської комісії Європейського співтовариства шістьох країн (ЄЕС, Об'єднання вугілля і сталі, Євратом) є свідченням перемоги компромісної тенденції, яка поєднувала ідеї функціоналістів щодо об'єднання європейських інституцій та ідеї федералістів, адже Європейська комісія стала першим у зародку федералістським наднаціональним органом виконавчої влади, про яку в проєктах Пан'Європи 20–30-х рр. XX ст. навіть не наважилися по-справжньому мріяти.

Незважаючи на свій поважний вік, Куденхов-Калергі продовжував стежити за актуальними політичними подіями. Він вітав дозвіл австрійського уряду на повернення 1966 р. до Відня наступника престолу Отто фон Габсбурга. Ідея формування європейської республіки в його уявленні не суперечила наявності традицій конституційних монархій у деяких європейських країнах. Р. Куденхов-Калергі загалом позитивно поставився до періоду розрядки міжнародної напруженості, яка надавала можливість для руйнування «залізної завіси». Свідченням цього, на думку Р. Куденхов-Калергі стало налагодження міждержавних відносин між Західною і Східною

Німеччиною. 30 червня 1970 року граф вітав початок переговорів про вступ до ЄЕС Великої Британії, Данії, Ірландії.

Крім того, переконання Куденхова-Калергі щодо потреби формування економічного та валютного союзу Пан'Європи почали реалізовуватись із березня 1970 р., коли Європейська Комісія схвалила Меморандум Колонна, на той час італійського комісара з питань промисловості сприяти взаємопроникненню європейської промисловості, необхідного і для зміцнення основ економічної єдності Західної Європи, і для здійснення її політики економічної експансії, спрямованої на досягнення незалежності від великих зовнішніх партнерів.

У 1971 році Рада ЄЕС ухвалила рішення про поетапне здійснення проєкту створення економічного і валютного союзу як своєрідного апогею європейського інтеграційного процесу, які врешті мали трансформувати ЄЕС на справжній Європейський Союз. При цьому національні уряди сприймали лише ті кроки до федералізації Європи, які не вважали надмірними. 22 січня 1972 р. у Брюсселі було підписано Договори про вступ до ЄЕС Великої Британії, Ірландії, Данії. У квітні 1972 року у Флоренції було засновано Європейський університет. Поповнення європейської еліти, яка політично прихильно налаштована до питань інтеграції, стало реальністю. Надійний економічний фундамент цьому процесу, як це і прогнозував на початку 20-х рр. XX ст. Куденхов-Калергі, створило ефективне функціонування по своїй суті пан'європейського Спільного ринку.

Р. Куденхов-Калергі помер 27 липня 1972 р. в австрійському містечку Штрунс, але він ще став свідком розпочатих у січні того року успішних переговорів про вступ до ЄЕС Великої Британії, Данії, Ірландії. Водночас він попереджав, що непідготовлене розширення може не лише ускладнити пошук порозуміння в середині ЄЕС, а й перешкоджати концентрації зусиль на удосконаленні механізмів інтеграції та підвищення ефективності всіх європейських інститутів в цілому.

У березні 1974 р. на засіданні Європейської Ради у Фонтенбло було реалізовано одну з ідей Куденхова-Калергі, пов'язану зі створенням Комітету громадян Європи, покликаного активізувати участь громадян європейських країн у процесі будівництва єдиної Європи, зокрема у вивченні питань можливості запровадження європейського громадянства. Принципи, за які все життя боровся Р. Куденхов-Калергі, втілені в життя: форма європейської конфедерації створена, настав час наповнення її історичним змістом. Однак це не означає, що зміни, які інтеграція впровадила в життя,

є незворотними. У 2003 р. виповнилося вісімдесят років з часу публікації (1923 р.) маніфесту «Пан'Європи». За цей час була фактично реалізована його мрія про створення об'єднаної Європи на засадах політичного й економічного співробітництва всіх держав від Польщі до Португалії.

Водночас це дало підстави знову звернутися до політичної спадщини Р. Куденхов-Калергі, який попереджав нащадків, що немає підстав спочивати на лаврах від успіхів у єднанні народів Європи. Адже за мету формування Європейської Федерації слід боротись наполегливо та послідовно. Навіть у несприятливих умовах, коли кожний компромісний відступ на один крок має бути підготовкою для просування вперед на декілька кроків.

Ще один видатний європеєць Жан Монне. Жан Монне народився 9 листопада 1888 року в дрібнобуржуазній французькій родині в містечку з промовистою назвою, яка стала товарною маркою – Коньяк. Фактично його особиста біографія є винятковим для європейського ієрархічного суспільства прикладом людини, яка сама себе зробила. Ще 1905 р. французький соціаліст А. Бріан здійснив відокремлення церкви від держави, тож католицькі настрої в шкільному житті Ж. Монне не були надто великими, навіть порівняно з бізнесовою ментальністю, яку він успадкував від батька. Жан Монне рано почав брати участь у практичному керівництві родинним бізнесом – торгівлі коньяками. Говорячи про його зовнішній вигляд, колишній французький президент Жискар д'Естен зазначав, що Монне нагадував йому «розумного французького селянина». Маючи чудову пам'ять, Монне впродовж подальшого життя постійно займався самоосвітою. Особливе місце у формуванні особистості Ж. Монне посіла Перша світова війна 1914–1918 рр. У цей період він працював у штабі Антанти у Лондоні, де налагоджував господарські контакти, виявляв свої бізнесові організаційні таланти в координації логістики союзників по Антанті.

У 1920-х рр. Жан Монне певний час був заступником генерального секретаря Ліги Націй. На цій посаді він активно займався вирішенням проблем післявоєнного устрою Європи. Майже в будь-якому питанні, чи то модернізація китайської залізниці, чи вирішення фінансових питань Польщі та Румунії, або купівля військових матеріалів у США, політики могли орієнтуватись на організаційний талант цього громадянина світу. Потім, до кінця 30-х рр. XX ст., Монне працював у Вашингтоні як французький дипломат. Зокрема, Ж. Монне вітав ідею вільного розвитку світової економіки. Проте Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, яка запанувала після Першої світової війни, виокремила низку

протиріч, які остаточно переконали Монне в потребі функціональної інтеграції європейських народів.

Остаточно прихильником ідеї європейської інтеграції Монне став восени 1929 року, коли він вітав пропозицію А. Бріана щодо створення Сполучених Штатів Європи. Цій ідеї він присвятив свою подальшу експертну та політичну кар'єру. Зокрема, у розпаді Малої Антанти Ж. Монне бачив закономірне фіаско міжвоєнної французької політики, яку продовжували будувати на засадах підтримки націоналістичних устремлінь європейців. У 1939–1940 р. Ж. Монне очолював французько-британський координаційний економічний комітет. У червні 1940 році, коли Франція знаходилася на межі поразки від нацистської Німеччини, Монне запропонував план створення союзу Франції і Великої Британії. Пропонували створити спільну федеративну Конституцію, єдиний парламент, уряд, ввести єдине громадянство. Багатьом ця пропозиція здавалась єдиним способом утримати Францію у стані війни. Це була одна з перших, але не єдина наднаціональна ідея, ініційована Ж. Монне, але вона стала єдиною, яку в тих історичних умовах підтримав де Голль.

Після створення режиму Віші Ж. Монне перейшов на британську державну службу та виконував майже ті самі функції, що й під час Першої світової війни, тобто налагоджував союзницькі зв'язки між Британією та США. Водночас він сприяв налагодженню зв'язків американців з «Вільною Францією», хоча в листопаді 1940 р. уряд Рузвельта встановив дипломатичні відносини з режимом Віші. Зокрема, Ж. Монне домігся застосування закону про ленд-ліз шляхом надання прямих кредитів «Вільній Франції». Монне вважали у Вашингтоні людиною з тонким дипломатичним розумом. До того ж Жан Монне ще до війни очолював паризький філіал американського банку Blair&Co, виконував доручення банку Моргана в Китаї.

В Алжирі Монне завів дружбу з британським представником в Алжирі Г. Макмілланом, який переконав його в тому, що де Голль є єдиною політичною фігурою, навколо якої після війни можна буде сформувати надійну французьку адміністрацію. Наголошували, що будь-який майбутній французькій уряд має відроджуватись на демократичних та республіканських засадах. З червня 1943 р. Ж. Монне як комісар з питань озброєнь увійшов до «Французького комітету національного визволення» на чолі з Шарлем де Голлем. Утім, до завершення Другої світової війни Монне так і не зміг замирити де Голля з президентом Рузвельтом, адже його головна політична лінія полягала в розвитку тенденції руйнації європейських колоніальних імперій після Другої світової війни.

Ж. Монне наголошував: якщо не буде скоординованого підходу до вирішення проблем французької економіки, її послідовної модернізації, то економічне становище країни погіршуватиметься. Роздуми над цим аналізом підштовхнули Ш. де Голля призначити Жана Монне на посаду голови комісаріату планування економіки Франції. Шарль де Голль прийняв план Монне, який реалізовувався впродовж 1947–1953 рр. та передбачав програму заходів, спрямованих на модернізацію та вдосконалення французької промисловості. У своїх спогадах колишній французький президент В. Жискар д'Естен наголошує, що де Голль і Ж. Монне були різними людьми і вони не мали один до одного симпатії. Але обидва виконували свої функції з високим професіоналізмом. Жан Монне, перш ніж сформувати яку-небудь пропозицію, всебічно досліджував питання, вичікував слушний момент для його озвучення, проводив безкінечні переговори, аби забезпечити собі необхідну підтримку у разі, якщо доведеться долати спротив партнерів. Шарль де Голль і Жан Монне завжди починали з визначення мети, зазвичай на віддалену перспективу. Потім вони застосовували всі засоби, які мали в своєму розпорядженні, для її досягнення і ніколи не змішували мету з засобами. Обставини могли ускладнити або уповільнити досягнення мети, навіть змусити зробити крутий поворот, але ніколи не могли змусити їх відмовитись від головного задуму. Багато істориків визнає, що діяльність Комісії з планування на чолі з Монне заклало фундамент для відродження економіки Франції у наступне десятиріччя внутрішньополітичного хаосу. Цьому безперечно сприяло й залучення французької економіки до наднаціонального розподілу праці в Західній Європі.

Жан Монне як прагматичний прихильник функціоналістської концепції інтеграції, наполягав в умовах післявоєнної дестабілізації європейської економіки на першому імпульсі європейського єднання саме в економічній інтеграції. Спільно з Робертом Шуманом Монне ініціював утворення Європейського співтовариства вугілля і сталі. Монне став першим головою правління зазначеної спільноти (1952–1955), яка була прообразом Європейської комісії. На тлі угорських революційних подій 1956 р. Монне створив та очолив «Комітет за створення Сполучених Штатів Європи», який діяв до 1975 р. У своїх мемуарах Монне стверджував, що заради інтеграції мають сенс лише спільні інститути, а не звичайна міжнародна співпраця, тобто з точки зору теорії європейської інтеграції він був послідовним федералістом.

У квітні 1949 року Ж. Монне вітав створення НАТО. Заради консолідації народів Західної Європи 3 травня 1950 р. Ж. Монне направив міністру

закордонних справ Франції р. Шуману меморандум, що став основою історичної Декларації Шумана від 9 травня 1950 року. Міністр закордонних справ Франції р. Шуман, розвиваючи ідеї Ж. Монне, запропонував започаткувати на практиці процес європейського єднання. Акцентували, що єдина Європа не створиться одразу згідно з певним планом. Вона буде будуватися через конкретні досягнення, які спочатку створять солідарність де-факто. Насамперед пропонували створити Європейське об'єднання вугілля і сталі. Адже саме вугілля і сталь були ключовими ресурсами у військових справах. Тому, якщо поставити ці ресурси під наднаціональний контроль, можна зробити війну між Німеччиною і Францією просто неможливою. Німецький канцлер К. Аденауер спочатку вбачав в цьому плані прикриття наміру керівника французького Комісаріату планування Жана Монне, який у такий спосіб сподівався стимулювати розвиток французької економіки коштом сусіда. Тому, коли Ж. Монне 23 травня 1950 р. прибув для переговорів у Бонн, де вперше зустрівся з К. Аденауером, він побачив перед собою людину, яка «невпевнена ні в собі, ні в добрій волі інших. Треба було докласти багато дипломатичної майстерності та хисту, аби переконати скептиків у тому, що проєкт створення Європейського об'єднання вугілля і сталі апріорі закладає такі структурні механізми управління, які гарантують повну рівність партнерів. «Я завжди підтримував точку зору, – писав Ж. Монне, – що політичний союз в Європі має формуватися, як і економічна інтеграція, крок за кроком. Одного дня цей процес приведе нас до Європейської федерації». Ж. Монне мав певні сумніви щодо готовності США у разі гіпотетичної радянської агресії застосувати всі засоби стримування Сталіна. Тому великий француз був прихильником ідеї створення «європейської армії», підпорядкованої наднаціональним політичним інститутам єдиної Європи. До того ж пропонували ідею інтеграції національних збройних сил на рівні батальйону та полку. Штаби таких інтегрованих частин мали бути укомплектованими з офіцерів різних національностей. Для утворення об'єднаної армії проєкт передбачав створення спільного бюджету країн-учасниць. 30 серпня 1954 року Національні збори Франції відмовилися ратифікувати Договір про створення Європейського оборонного союзу. Ж. Монне зазначив, що, висловлюючи свій особистий політичний протест проти цього, залишив посаду президента Вищого правління Європейського об'єднання вугілля і сталі. Після цього він безпосередньо займався справами Комітету дії за Сполучені штати Європи. Як бачимо, цей проєкт набагато випередив свій час і не реалізований у повному обсязі навіть на початку 20-х рр. XXI століття. Формування спільної зовнішньої і оборонної політики ЄС має

серйозні проблеми навіть в умовах потреби посилення наднаціональної координації у протидії сучасним викликам безпеки та нестабільності.

У 1951 р. Жан Монне нарешті став першим секретарем Європейського об'єднання вугілля і сталі, яке утворили Франція, ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія. Тобто він очолив виконавчий, колегіальний, не залежний від урядів наднаціональний орган, який мав можливість прийняття рішень обов'язкових до виконання. Цей орган мав вісім представників, призначених за спільною згодою на шість років, а також дев'ятого, який кооптувався іншими вісьмома. Інституції Європейського співтовариства вугілля і сталі були урочисто відкриті Ж. Монне 10 серпня 1952 року в Люксембурзі. Метою зазначеного об'єднання було створення спільного ринку для модернізації та підвищення ефективності виробництва вугільної та металургійної промисловості, а також покращення умов праці у цих базових індустріальних галузях економіки. Угода про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі передбачала заходи, спрямовані на підтримку науково-технічних досліджень з метою підвищення безпеки в цих галузях економіки. Штаб-квартира цього об'єднання розташувалась у Брюсселі. Упродовж 1954–1961 рр. у рамках «Європейського об'єднання вугілля і сталі» була реалізована ідея вільного руху робітників вугільної та металургійної галузей країн членів. Урешті, ефективне функціонування спільного ринку вугілля і сталі продемонструвало, що економічна інтеграція є не лише можливою, а й вигідною справою. Зокрема, в 1955 р. на цій основі була створена спеціальна система кооперації західноєвропейських країн в проведенні науково-дослідних та конструкторських робіт.

У жовтні 1955 р. Жан Монне висунув пропозицію перетворення «Європейського об'єднання вугілля і сталі» (ЄОВС) на зародок майбутньої наднаціональної Європи. Однак цей процес, на його думку, мав відбуватися через посилення інтеграції в окремих секторах економіки. Зокрема, він у зверненні до лідерів політичних партій професійних спілок та організацій працедавців всіх західноєвропейських країн писав, що просто співробітництва між урядами буде недостатньо. Державам треба делегувати певні повноваження європейським федеральним органам, які уповноважені всіма країнами-учасницями.

Після повернення 1958 р. до влади у Франції генерала Шарля де Голля Жан Монне відкоригував власні «радикальні» федералістські переконання. Тепер він наголошував: поки що пріоритет слід віддати підвищенню економічної ефективності створеного Європейського Економічного

Співтовариства. Адже, на його думку, саме це мало забезпечити умови для створення політичного союзу завтрашнього дня. На вирішальному етапі створення Європейського Економічного Співтовариства Ж. Монне переконав опозиційних до уряду К. Аденауера німецьких соціал-демократів у тому, що поглиблення європейської інтеграції є головною передумовою для зміцнення європейської стабільності та безпеки.

Можна сказати, що Ж. Монне, склавши повноваження президента «Європейського об'єднання вугілля і сталі», приніс свою політичну кар'єру на жертовний вівтар заради надання потужного політичного імпульсу процесу інтеграції. На користь цього свідчить той факт, що на нараді представників шістки країн членів ЄОВС, яка з метою обрання нового президента цієї структури 1–3 червня 1955 року проходила в сицилійському містечку Мессіна, прийняли резолюцію, яка гарантувала продовження переговорів щодо формування якісно нового об'єднання. 13 жовтня 1955 року Ж. Монне створив Комітет дій за Сполучені Штати Європи. Йому вдалось об'єднати навколо ідеї підтримки процесу європейської інтеграції представників різних політичних течій від християнських демократів, лібералів до соціалістів.

Завдяки послідовним політичним та пропагандистським зусиллям Ж. Монне 25 березня 1957 року в Римі глави держав Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу підписали два договори, котрі створили правовий фундамент Європейського Економічного Співтовариства. Вони заснували Європейське співтовариство з атомної енергії та залучили до Європейських Співтовариств також Європейське об'єднання вугілля і сталі. З дистанції сучасної історичної перспективи Римський договір став не просто міжнародною угодою про вільну торгівлю, як думали тодішні федералісти на чолі з Ж. Монне, а зародком конституційного устрою Європейського Союзу. Найголовніше на думку Ж. Монне було те, що 235 стаття Римського договору дала країнам-членам правову можливість проводити спільну політику в багатьох напрямах, які не були достатньо чітко регламентовані Римським договором 1957 р. без внесення змін у зазначений договір. Це дало підстави для зміцнення позицій прихильників поступової федералізації Європи.

Водночас Ж. Монне був занепокоєний тим, що, на відміну від «Європейського об'єднання вугілля і сталі», яке мало власні фінансові ресурси, що формувалися коштом «європейського податку», сплачуваного підприємствами, котрі підпадали під його юрисдикцію, установи Європейського Економічного Співтовариства не мали власних незалежних ресурсів. Лише з 1970 р. внески держав-членів до спільного бюджету мали

бути замінені надходженнями від спільного митного тарифу і податку на додаткову вартість.

У 1957–1958 рр. Жан Монне намагався погодити питання гармонізації відносин між «Європейським Економічним Співтовариством» та «Європейською асоціацією вільної торгівлі», яку створила Велика Британія. Водночас він наголошував, що не треба «витрачати нерви на Велику Британію. Вона завжди починає з того, що каже ні. Вона приєднається до Європейського Співтовариства, тому що у неї не буде іншого виходу». Врешті він вважав, що об'єктивна тенденція до посилення взаємовпливів між внутрішньою та зовнішньою політикою підштовхне Велику Британію приєднатися до Європейських Співтовариств.

У травні 1960 року рада ЄЕС прийняла рішення завершити скасування митних виплат в середині Спільного ринку до 1966 р. Вже до 1 липня 1963 р. митні виплати на промислові товари були скорочені на 60%, а на сільськогосподарську продукцію на 45%. У липні 1961 р. Ж. Монне наголошував на необхідності заради зміцнення Європи та всього вільного світу розвивати політичне співробітництво з метою єдності Європи. Монне схилявся до ідеї поступової федералізації Європи і обережно поставився до пропозиції де Голля будувати «Європу націй». Ж. Монне вітав початок офіційних переговорів щодо вироблення умов вступу Великої Британії до ЄЕС. На його думку, приєднання Великої Британії до «малої» Європи врівноважить вплив німецько-французької вісі, яка обмежувала американські інтереси в Європі. Водночас Британія не бажала позбутися преференцій у торгівлі з країнами Британської Співдружності Націй. Тому Лондон пропонував створювати не Спільний ринок, а європейську зону вільної торгівлі. Слід було захистити досягнення європейської інтеграції. Ж. Монне запропонував голові британської делегації Е. Хіту передусім досягти домовленостей по мінімуму принципово важливих питань, які зроблять можливим вступ Великої Британії в ЄЕС.

Завдяки цьому, всі інші питання, які стосуються британських національних інтересів, можна було вирішувати в статусі члена ЄЕС. Натомість сторони на це не пішли. Лондон бажав отримати все одразу і негайно. Водночас ЄЕС розвилося далі без урахування британської позиції, зокрема, щодо впровадження спільної сільськогосподарської політики ЄЕС.

У листопаді 1961 року Ж. Монне підтримав пропозиції комісії К. Фуше, яка запропонувала створити політичний європейський союз за типом класичних міжнародних організацій. Його метою мала бути координація зовнішньої і оборонної політики. Зазначимо, що Ж. Монне наголошував, що

в питанні розвитку європейської інтеграції можна йти так далеко, як це можливо в механізмах союзу. Але ніколи не зачіпайте основи суверенітету держав-членів. Після відхилення цього плану протиріччя між прихильниками євроатлантичного співробітництва та формування наднаціональної Європи суттєво ускладнили процес європейської інтеграції. За цих обставин Монне та його однодумці вважали, що об'єднана Європа зможе краще захищати свої інтереси лише у рівноправній співпраці зі США. У березні 1962 року США та ЄЕС підписали угоду про взаємне зменшення протекціоністських митних виплат. Зберігались серйозні розбіжності щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією. У тексті декларації «Комітету дій за Сполучені Штати Європи» від 26 червня 1962 р. йшлося про необхідність встановлення рівноправних партнерських відносин між Сполученими Штатами Америки і Сполученими Штатами Європи, якщо кожна сторона візьме на себе свою частку відповідальності за становище у світі. Новий президент США Джон Кеннеді прийняв пропозицію Ж. Монне щодо створення «атлантичної спільноти», яка мала навпроти США на західному березі Атлантичного океану мали стати «Сполучені Штати Європи», які мали об'єднати значну частину Західної Європи на східному березі Атлантики. Однак Німеччина і Бельгія не погоджувалися переходити до політичної інтеграції без органічної участі Великої Британії у процесі європейської інтеграції. Французький президент де Голль продовжував відстоювати позиції щодо формування «Європи націй».

Незважаючи на це, саме Ж. Монне після підписання 22 січня 1963 р. німецько-французького договору доклав чимало зусиль, аби в ФРН зазначений документ розуміли не в сенсі відродження континентальної європейської імперії, а як передумову збереження міцних військово-політичних відносин зі США та інтеграції західноєвропейських сил у форматі НАТО. Зокрема, Ж. Монне закликав німецького канцлера К. Аденауера переконати де Голля в необхідності зробити заяву щодо того, що французьке вето на початок переговорів щодо вступу Великої Британії до ЄЕС не є остаточним, що переговори з цього приводу триватимуть. До того ж мала бути підготовлена доповідь щодо перспектив розвитку Європейського Співтовариства. Колишній французький президент В. Жискар д'Естен згадував, що у січні 1975 р. Жан Монне казав йому, що німці в 1962 р. були готові довіри де Голлю управління Європою. Де Голль упустив цю можливість, оскільки він не розібрався в обставинах, бо все ще знаходився під враженням передвоєнних подій, та розстановки сил у той час.

У січні 1966 р. Ж. Монне обережно поставився до угоди про створення спільного сільськогосподарського ринку за умов запровадження субсидій. Передбачалося до 1970 року ввести єдині ціни на сільськогосподарську продукцію. 1 липня 1966 року, незважаючи на гостру критику з боку Ж. Монне, Франція залишила військові структури НАТО. Однак тривалі титанічні зусилля Монне, які були спрямовані на зміцнення європейської інтеграції та євроатлантичної кооперації, восени 1966 р. були достойно винагороджені. Боннський університет нагородив Жана Монне премією імені Робера Шумана за внесок у розвиток процесу європейської інтеграції.

Ж. Монне вітав намір нового британського прем'єр-міністра Г. Вільсона переглянути британську позицію з питання вступу до ЄЕС. 16 березня 1967 року він оголосив, що члени Комітету за Сполучені Штати Європи одностайно підтримують вступ Великої Британії до Співтовариства. Він сприяв знаходженню компромісу між французькою позицією початку переговорів лише після оздоровлення економіки Великої Британії та пропозицією паралельного ведення переговорів про британський вступ до ЄЕС та поетапну санацію економіки Великої Британії. Ж. Монне, лишаючись прихильником федералістської моделі побудови єдиної Європи, критикував функціональний підхід, який просували голлісти. Зокрема, президент Франції де Голль відмовився брати участь у засіданнях Ради міністрів ЄЕС, проводячи так звану політику «порожнього крісла». Причина цього була у відмові європейських бюрократів прийняти вимоги Франції щодо фінансування спільної сільськогосподарської політики. Він був стурбований тим, що відповідно до «люксембурзького компромісу» січня 1966 р. з голлістською Францією запроваджувалось право національного вето. Монне вважав, якщо метою де Голля було замороження розвитку інститутів ЄЕС і недопущення подальшої передачі суверенітетів, то він нічого не виграв, крім певної відстрочки, яка стала для європейця втраченим часом. 16 травня 1967 року президент де Голль удруге відкинув британську заявку на вступ до Європейського Економічного Співтовариства. З цього приводу Ж. Монне відверто дивувався з того, в якому суспільстві ми живемо, якщо «шістка» відкидає без обговорення прохання великої європейської держави, яка має масову підтримку її обраних представників, про вступ до об'єднаної Європи.

У червні 1969 року, коли де Голль пішов у відставку, до нового уряду Франції, який очолив Жак Шабан-Дельма, увійшли одразу чотири міністри – члени «Комітету дій за Сполучені Штати Європи», а саме: міністр закордонних справ Моріс Шуман, міністр економіки й фінансів В. Жискар д'Естен, міністр юстиції Рене Плевен, міністр сільського

господарства, пізніше культури Ж. Дюшамель. Французький президент Ж. Помпіду у грудні 1969 року погодився на план європейського економічного та валютного союзу, який був висунутий німецьким канцлером В. Брандтом та більше не заперечував початок переговорів щодо вступу Великої Британії до ЄЕС. Соціологічні опитування у Франції свідчили, що 60% французів за створення європейського уряду, навіть якщо його очолить і не француз. Ідея європейської наднаціональності починала відроджуватися. 8 жовтня 1970 року була опублікована доповідь люксембурзького міністра фінансів П. Вернера, яка передбачала створення до 31 грудня 1980 р. Економічного і валютного союзу з єдиною європейською валютою. Це була перша спроба координації грошово-валютної й кредитної політики Європейського Співтовариства. Причому федералістський задум плану П. Вернера підкреслювався його пропозицією обмежити національні суверенітети на користь Європейської Комісії і особливо заснувати Раду, відповідальну за визначення спільної макроекономічної політики.

«Комітет дій за Сполучені Штати» Європи в 1973 р. вітав вступ до Європейського Економічного Співтовариства Великої Британії, Ірландії, Данії. Це був суттєвий прорив до Північної Європи ідей європейського єднання. Проте громадяни Норвегії проголосували проти вступу до ЄЕС. Це свідчило, що формування наднаціональної Європи вимагатиме подальших складних компромісів, які мають ураховувати поділ компетенції на комунітарному, національному та регіональному рівнях. Улітку 1973 р. Ж. Монне, розчарований темпом якісного розвитку європейської інтеграції, запропонував із метою надання нового імпульсу європейській інтеграції заснувати новий комунітарний орган як тимчасовий європейський уряд. У грудні 1974 року на паризькому саміті, скликаному з ініціативи французького президента В. Жискара д'Естена, було прийнято рішення про заснування Європейської Ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва партнерів. Засідання Європейської Ради мали відбуватись тричі на рік або частіше у разі необхідності.

У 1975 р. палкий натхненник європейської інтеграції 87-річний Жан Монне розпустив «Комітет дій за Сполучені Штати Європи». На той час ідея європейського єднання вже стала невід'ємним атрибутом політичної реальності. Фактично народжувалася демократія еліт. Система погодження європейської інтеграційної політики на вищому щаблі соціальної ієрархії мала забезпечити сприятливі можливості для формування ширшої соціальної бази її підтримки від європейських народів. Такий підхід, на думку Ж. Монне, міг

би сприяти подоланню так званого «дефіциту демократії» в європейських інтеграційних структурах. Його дуже турбував той факт, що відсутність наднаціонального європейського громадянського суспільства перешкоджає встановленню контролю діяльності інтегрованих європейських урядів через механізм представницького органу, тобто європейський парламент. Тому слабкий безпосередній вплив громадян європейських країн на органи влади ЄЕС обмежує ступінь відповідальності європейських чиновників перед суспільством. На його думку, Європейська Комісія має контролювати дотримання угод та виконання їхніх положень державами-членами, створювати сприятливі умови для діяльності європейських економічних суб'єктів, запроваджувати правовий та фінансовий контроль. Адже саме прозорість діяльності європейських владних структур має стати найбільш дієвою формою контролю функціонування всієї системи європейської інтеграції.

У 1976 році Ж. Монне зазначав, що між європейцями треба послідовно створювати ширші зони спільних інтересів, керованих спільними демократичними інститутами. Такий процес триває, долаючи спротив, ліквідуючи кордони, за декілька років він консолідує цілий континент, подібно до того, як впродовж віків створювались наші старі нації. Наприкінці 1976 року була опублікована цікава книжка спогадів Жана Монне, яку він назвав «Спогади європейця». Зокрема, він наголошував, що європейську інтеграцію слід було починати з культури, посилюючи спільну ментальність народів Європи. Помер Жан Монне 16 березня 1979 року в провінційному французькому містечку Монфор-Л'Аморі. У 1988 року його прах було поховано у паризькому національному мавзолеї Пантеон. Безперечною заслугою Ж. Монне перед історією європейської інтеграції є так званий «метод Монне», сутність якого в тому, що економічна інтеграція визнавалася передумовою політичного об'єднання. Інтеграція має відбуватися знизу вгору, а не навпаки. У процесі передачі наднаціональним органам влади частини національного суверенітету спочатку мають вирішуватися прості завдання, щодо яких є широка злагода між усіма учасниками європейської інтеграції. «Метод Монне» закликає визначити стратегічну мету та розподілити функції між учасниками процесу європейської інтеграції. Крім того, він визначив головні сфери розвитку європейської інтеграції, такі як кооперація в економіці, а також поглиблення співпраці в галузі зовнішньої політики та оборони. Стратегія європейської інтеграції, запропонована Ж. Монне і Р. Шуманом, полягала в тому, що держави не мають відмовлятися від свого суверенітету. Натомість вони покликані відкинути догму про неподільність

національного суверенітету та внаслідок цього відмовитися від своєї частки суверенітету на користь наднаціонального співтовариства у визначених сферах. Водночас держави-члени здійснюють контроль використання переданих повноважень і приймають рішення про подальший розвиток інтеграції. Ж. Монне на приватних зустрічах з провідними політиками західноєвропейських країн наводив їм аргументи, які засвідчували не лише його щиру переконаність у перевагах наднаціонального об'єднання Європи, а й доводили переваги інтеграції для захисту національних інтересів кожної країни члена ЄЕС. Політичне життя Ж. Монне як справжнього французького патріота і великого європейця є втіленням актуальних дискусій між прихильниками функціоналізму і федералізму в історії і сучасності європейської інтеграції. Прихильники федералізму головним завданням інтеграції вважають створення наддержави з наднаціональними органами управління, яким держави передають більшу частину свого національного суверенітету. Поступово формується спільна ідентичність, яка відрізняє угруповання від зовнішнього середовища. Неофункціоналісти вважають, що національні органи влади делегують співтовариству виконавчі повноваження, а не суверенітет. Прогрес європейської інтеграції став можливий завдяки поєднанню тривалих, середньо тривалих та короткострокових факторів. Одним із головних тривалих факторів успіху європейської інтеграції є європейська ідея як уявлення про територіальну та цивілізаційну єдність Європи, консолідовану спільністю історичної долі, яка вимагає інституційного оформлення. На жаль, відсутня загальна теорія регіональної інтеграції, здатна пояснити складний інтеграційний феномен у всій його різноманітності. Чинні теоретичні підходи зберігають лояльність державному принципу як формі організації політичного життя. Тільки неофунціоналісти у центр уваги ставлять соціальні групи, які беруть участь в інтеграції і наднаціональні інститути, а не національні держави. Чимало правил Євросоюзу формуються у політичних мережах, які інтегрують різні територіальні рівні: локальний, регіональний, національний, наднаціональний. Ж. Монне закликав чітко це розуміти та враховувати в реальній європейській політиці.

Вагомим періодом виникнення передумов для європейської інтеграції після 1945 року був час між Першою і Другою світовими війнами. Раніше згаданий Жан Монне (1882–1973), французький політик і економіст, перший голова правління «Європейського об'єднання вугілля і сталі» (1952–1955) започаткував процес європейської економічної інтеграції. Знаковою постаттю є Конрад Аденауер (1876–1967) канцлер повоєнної Німеччини

в 1949–1963 рр., який завершив перехід Німеччини від тоталітаризму до демократії. Робер Шуман (1886–1963) французький політик, один із протагоністів процесу побудови єдиної Європи. Європейський Союз побудований як секулярна структура. Концепт прав людини веде до християнства без християнства. Протизаплідні засоби розділили секс і розмноження, пенсійна система гарантувала забезпечену старість незалежно від кількості та якості вирощених дітей, держава соціального добробуту розірвала зв'язок між прожитком і працею, а інтернет уможливив стосунки без особистих зустрічей. Брак віри у власну долю, натомість віра в могутність медично-промислового комплексу є причиною нескінченних страхів.

29 травня 1986 року в Брюсселі поряд зі штаб-квартирою Європейської комісії урочисто підняли «логотип», а не прапор Європейської Спільноти. Логотип як семантичний компроміс можна друкувати на різних матеріалах. Прапор – це державний символ. Після успішних розширень Євросоюзу 1995, 2004, 2007, 2013-го років та британського референдуму 2016 року про вихід з ЄС настав новий етап історії європейської інтеграції. У 2020-і вибір треба робити між розширенням ЄС, якісним поглибленням європейської інтеграції та зміцненням зовнішньої безпеки Євросоюзу. Відкритими є питання, чи можливо зберегти соціальну державу, забезпечити гарантований дохід? Чи можлива до 2045 р. Європейська республіка? Євросоюзу треба зберігати наявні здобутки від усіляких негараздів, щоб забезпечувати основу для виживання.

РОЗДІЛ 2. ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Основні теорії європейської інтеграції: функціоналізм, федералізм, неофункціоналізм, неофедералізм, міжурядова теорія європейської інтеграції тощо. На міжнародній арені ЄС доводиться мати справу з країнами «домодерними», «модерними» і «постмодерними». Феномен «м'якої сили» ЄС. Дипломатія ЄС «внутрішня» і «зовнішня».

Семантичне значення поняття європейська інтеграція змінювалося з часом. Спочатку ідея федералізму в західній інтелектуальній традиції була пов'язана з переосмисленням імперської влади. Англійський філософ Вільям Пенн (1644–1817) в 1693 р. пропонував створити європейський парламент, що мав складатися з делегатів від європейських монархій. У XIX ст. поляки намагалися знайти успішну конфігурацію на політичній карті Європи, аби знову стати незалежними, тому висували численні проєкти федеративної Європи.

Часто ідею федералізму ототожнюють з ідеєю Європи. Юзеф Бек, міністр закордонних справ Польщі в 1932–1939 рр. висунув концепцію «третьої» Європи, сподіваючись створити широку коаліцію народів від Балтики до Адріатики, або «Міжмор'я». Федералізм був витвором пацифізму антитезою зла імперії. Обговорювалися проєкти федерації восьми: Польщі, Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії, Албанії; польсько-дунайської федерації: Польщі, Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Румунії; балканської федерації: Югославії, Болгарії, Греції, Туреччини, Албанії. Після Другої світової війни федералізм розуміли в межах пан'європейської концепції історії, що мала замінити національний наратив. Кантівська ідея «вічного миру» стала ідеєю європейської інтеграції. Федералізм може бути реалізований лише в демократичній державі.

Євросоюз вважається експериментальною «світовою федерацією». У постіндустріальному суспільстві згортаються традиційні цінності індустріальної епохи, які надавали суспільству стабільності. Пріоритетними для Європи стають цінності солідарності, відповідальності, праця заради розкриття

індивідуальних рис особистості. Розвиток «штучного інтелекту» після 2023 р. ставить під питання чимало професій прекаріату. Для прекаріїв вже не йшлося про підвищення якості життя, а про фізичне виживання.

Гострою є проблема війни і миру. Після 1999 р. в Косово НАТО не вдавалося до гуманітарної інтервенції. росія популяризувала стратегію гібридної війни, «керованого хаосу», війни в кібернетичному просторі з метою дезінформації, дезорієнтації та дестабілізації супротивника. Деіндустріалізація Європи ускладнила процес розвитку європейського військово-промислового комплексу. Протиріччя спільної зовнішньої політики Євросоюзу підсилюються слабкістю і відсутністю ефективної спільної оборонної політики.

Завершення «холодної війни» стимулювало потоки біженців до Європи. Вони вимагають узаконити їхній статус, аби мати доступ до соціальних прав. У 2015 році Велика Британія і Австрія перешкоджали виробленню єдиної політики щодо нелегальних мігрантів. Потрапити на територію Шенгенської зони можна тільки через ту країну, яка видала шенгенську візу. Євросоюз потребує дешевої робочої сили, без якої всі соціальні програми приречені на провал. Ми далекі від ідеалу Європи прав людини в світі без війн.

Серйозною проблемою є криза ідентичності. Постіндустріальне суспільство по новому поставило питання духовного порятунку, добра і зла, істини і брехні, справедливості і насилля, вірності і солідарності. Агностики вважають, що заради затвердження цих цінностей не обов'язково звертатися до християнства. Традиціоналісти вважають: захід має припасувати собі решту людства, або незахідний світ має змінитися, аби знайти собі місце у новому світовому порядку ізольованих одна від одної локальних цивілізацій.

Після 1968 р. велика частина Західної Європи стала пост-християнською. Молоді європейці могли мати більше сексу але менше дітей – саме так вони й робили. Це стало причиною демографічної кризи в Європі. 25 липня 1968 р. Папа Римський Пій VI видав енцикліку «Найважливіший дар передачі людського життя». Він закликав до відповідального батьківства та відмови від штучної контрацепції. Традиціоналістів дратують ультраліві ліберальні європейські підходи до гендерної ідентичності: лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, квіри. Наплив чоловіків і жінок із колишніх європейських колоній став не просто відповіддю на попит щодо робочої сили в країнах, економіка яких розвивалася, а викликом ліберальним принципам формування гендерної ідентичності.

Основні проблеми європейської інтеграції зумовлені ускладненнями із імплементацією принципів європейської інтеграції. Лібералізм є

фундаментальним принципом функціонування Співтовариства. Не менш важливим принципом є солідарність. На цих принципах ґрунтується свобода руху капіталів, товарів, робочої сили, послуг. Це є цінності відкритого суспільства, яке опинилося перед викликами ризиків руйнації безпеки Європейського Союзу.

Глобалізація трактується як сучасна форма інтернаціоналізації. До того ж вважаємо, що інтернаціоналізація розпочалася з Великих географічних відкриттів XVI століття, які створили передумови для виникнення світового господарства. Глобалізація безпосередньо пов'язана з науково-технічною революцією й удосконаленням комунікацій. Поява в 1990 року інтернету відкрила добу постмодерного інформаційного суспільства. Глобалізації також властива дедалі більша відкритість суспільств, їхня демократизація. Наслідком глобалізації стало виникнення нових центрів політичного впливу і структур влади. Різноманітні міжнародні режими стали важливою складовою світової політики. Глобалізація веде до виникнення нових ризиків. Прозорість національних кордонів веде до посилення міграційних потоків, загострює проблему міжнародного тероризму. Посилення міжнародної конкуренції створює нові загрози екології і здоров'ю людей. Глобалізація не гарантує вищу якість життя кожному народу і кожній людині. Виділення центру і периферії є об'єктивною характеристикою глобалізації.

Термін інтеграція походить від латинського слова integrire об'єднувати до цілісності. Наслідком соціальної інтеграції є утворення нової спільноти. Регіональна інтеграція є вигідною кожному учаснику та угрупованню в цілому. Створення спільного ринку товарів, послуг, капіталів, робочої сили відокремлює регіональне угруповання від сусідів. Регіональна інтеграція є свідомим і добровільним процесом. Тому створення імперій не є прикладом інтеграції. Інтеграція поширюється на внутрішню і зовнішню політику своїх учасників. Вона охоплює політику, економіку, право, екологію, міграцію, науку, освіту, тощо. Зазвичай регіональні інтеграційні угруповання мають спільні органи управління і нормативну базу. Суб'єкти регіональної інтеграції мають спільну модель майбутнього. Європейські скептики зазначають, що Європейський союз провозить «негативну інтеграцію», яка спрямована на об'єднання континенту ціною руйнування традицій, інститутів та соціальних досягнень.

Головними завданнями регіональної інтеграції є зміцнення позицій угруповання у світі, політична стабільність всередині регіону, розвиток економіки і добробуту. Інтеграція є спільним проєктом усіх її учасників. Досягнення різних ступенів інтеграції вимагає поступовості. Успішна інтеграція потребує

адекватних та ефективних механізмів прийняття рішень. Ключові протиріччя процесу інтеграції стосуються суперечностей між спільними і національними інтересами. Друге протиріччя – між повноваженнями інтеграційного угруповання та амбіціями інтеграційного угруповання. Третє протиріччя можна спостерігати між прогресом інтеграції і цілісністю угруповання. Із розвитком інтеграції окремі країни не бажають брати участь у спільних проєктах. Наприклад, Велика Британія офіційно вийшла з ЄС в 2022 році. Четверте протиріччя характеризується конфліктом між дієздатністю і право спроможністю угруповання. На вищих стадіях інтеграції багатьом громадянам стають незрозумілими цілі інтеграційного процесу.

У 1961 році американський економіст угорського походження Бела Балаш запропонував п'ять стадій розвитку регіональної інтеграції: 1) Створення зони вільної торгівлі, тобто скасування митних квот та обмеження всередині угруповання; 2) Митний союз – запровадження спільного митного тарифу в торгівлі з третіми країнами; 3) Спільний внутрішній ринок, який забезпечує вільне пересування товарів, капіталів, послуг і робочої сили; 4) Економічний і валютний союз, тобто проведення спільної економічної політики і запровадження спільної валюти; 5) Політичний союз – максимально можливе перетворення угруповання на федерацію або конфедерацію.

Розглянемо передумови процесу регіональної європейської інтеграції. Прогрес європейської інтеграції став можливий завдяки поєднанню тривалих, середньотривалих та короткострокових факторів. Одним із головних тривалих факторів успіху європейської інтеграції є європейська ідея як уявлення про територіальну та цивілізаційну єдність Європи, консолідовану спільністю історичної долі, яка вимагає інституційного оформлення. Уявлення про географічні межі Європи змінювалися у процесі трансформації політичних ідей про те, які народи можуть вважатись європейськими, а які ні. Ми є свідками зміни ціннісного наповнення поняття «Європа». Донедавна воно поєднувалось із поняттям християнського світу, а за доби постмодерну стало ототожнюватись із уявленням про центр глобальної постіндустріальної цивілізації.

Отже, будь-яка версія європейської ідеї дає відповідь на два доленосні запитання: 1) що таке Європа і де її межі; 2) яка система цінностей має об'єднувати європейців. Відповідно змінювалися конкретні форми інституціоналізації європейської єдності – європейські проєкти, покликані втілити в життя певну версію європейського проєкту.

Першою фазою існування європейської ідеї можна вважати римську ідею. Давньогрецький історик Фукідід диференціює «вільну працелюбну

Європу» і «деспотичну гедоністичну Азію». Однак до часу створення Римської імперії жодне політичне утворення середземноморської античної Ойкумени не мало амбіцій ототожнювати себе із усією Європою. Саме у рамках Римської імперії починає оформлятися політична єдність європейського регіону. На зміну множині полісів приходить адміністративно-правова уніфікована система Римської імперії, яка у роки свого розквіту поширювалася на більшу частину Європи. Було сформовано імперський політичний проєкт, орієнтований на універсалізм і месіанство. Загалом адміністративно-правовий та ідейно-політичний досвід римської державності став важливим компонентом континентальної політичної традиції, однією з передумов формування загальноєвропейських політичних проєктів.

У середині XIII століття виник торговельний і політичний союз міст Північної Німеччини – Ганза. Її головним містом був Любек, а учасниками Гамбург, Бремен, Люнебург, Кельн, Вісмар, Росток, Данциг (Щецин). Річками товари доставляли в порти Балтики, а звідти до Брюгге і Лондона, або у Скандинавію чи на схід до Пскова і Новгорода. У відносинах із зовнішнім світом Ганза виступала як колективний суб'єкт публічного права. Вона мала власний флот і армію, які забезпечували безпеку торговельних шляхів. Ганзейські купці продавали традиційні для Східної і Північної Європи товари: ліс, віск, бурштин, смолу, зернові культури. Імпортувати сіль, сукно, вино. Норма прибутку складала не більше 5%, що змушувало створювати монетний союз, аби економити на обмінах валюти. Першими монетними союзами стали Вендський (1379) та Любекський (1392). Союзи регулювали пробу, масу і чеканку срібних монет.

Доба європейського середньовіччя поєднує римську традицію з християнством. Папа Лев III 800 р. коронував імперською короною франкського короля Карла Великого, якому вдалося об'єднати під своїм скіпетром більшу частину Західної Римської імперії. У імперії Каролінгів християнство стає сутнісним елементом європейської ідентичності. Відтоді конфесійний фактор став важливим інструментом формування європейської ідеї та європейських проєктів.

Римо-католицька церква була організатором захисту християн від невірних (арабів і варягів). Після Нікейського собору 1054 р., на якому оформився розкол західного і східного християнства, відносини між католиками і православними набули конфліктного характеру. Економічне і політичне посилення католицького ареалу з перманентним послабленням православного формує уяву пересічного західного європейця про православний світ

як ворожу неєвропейську периферію. Тоді національна ідентичність була ще в зародковому стані, тому релігійна ідентичність визначала належність індивіда і суспільства до європейського світу. Не випадково загальноєвропейською справою стають Хрестові походи. Роль цих факторів посилювали претензії папського престолу на світську владу. Ідея протиставлення християнської Європи зовнішньому ворогу 1307 року втілюється в проєкт П'єра де Буа, який у трактаті «Про повернення Святої Землі» закликав до створення християнської республіки як федерації європейських монархій під проводом французького короля. Метою мало стати витіснення ісламу за межі колишніх провінцій Римської імперії. Ідея протистояння зовнішньому цивілізаційному ворогу властива й проєкту чеського короля Іржі Подебрада, який 1463 р. закликав європейські держави об'єднатися заради протидії Османській імперії. Після падіння Візантії турки опинились у прикордонній зоні європейського цивілізаційного ареалу. Другий тип проєктів європейського єднання пов'язаний із ідеями досягнення внутрішньо європейського миру. Хрестові походи були спробою «експорту» войовничої енергії європейських феодалів назовні. У 1458 році італійський мислитель Енео Сільвіо Пікколоміні, який став римським папою Пієм II, закликав створити спільний європейський дім, який консолідованими зусиллями треба захищати від зовнішніх загроз. Ініціативу папи відхили європейські монархи.

На межі середньовіччя і раннього нового часу виникають світські європейські проєкти. Ідея Європи як християнського світу послаблювалася розколом на католиків і протестантів, а також формуванням перших національних держав. Однак християнський універсалізм трансформувався у гуманізм і пацифізм. Данте Аліг'єрі у трактаті «Монархія» виступав за сильну імперію, яка була б гарантом миру в Європі. Чеський професор Ян Амос Коменський вважав, що народи Європи зможуть жити в мирі, якщо розмовлятимуть однією мовою. Поступово утверджувалась ідея балансу сил та європейської рівноваги. Європейські проєкти епохи Просвітництва закликали створити Європейську конфедерацію заради стримування турків і московітів. Філософ І. Кант у трактаті «До вічного миру» стверджував взаємозалежність національного права і міжнародного права. Стверджується концепція європейського центризму – уявлення про Європу як вищу форму цивілізації. Вона передбачає сприйняття світу через призму абсолютного політичного, соціально-економічного, культурного і технологічного лідерства європейської цивілізаційної моделі. Колоніальний імпульс сприяв формуванню ідеї євроцентризму. У шовіністичному контексті ця ідея призвела до нацистського

європейського проєкту «нової Європи», а у гуманістичному вимірі до ідей мультикультурності.

Початок XIX століття позначився спробою Наполеона Бонапарта об'єднати Європу під егідою Французької імперії. Однак у другій половині XIX століття ініціатива європейського будівництва перейшла від урядів до суспільства. Ліберальні націоналісти «Молодої Європи» закликали консолідувати не європейські держави, а суспільства. У 1833 р. німецькі держави уклали митний союз. Для південно-німецьких держав спільною валютою став баварський гульден, а для північно-німецького регіону прусський талер. Дрезденська монетна конвенція 1840 р. встановила паралельний обіг гульденів і талерів на жорстких умовах емісії. Після об'єднання німецьких держав 1871 р. прусський талер став основою німецької марки.

На Конгресі миру 1849 р. у Парижі французький письменник Віктор Гюго закликав, аби два гігантських союзи – Сполучені Штати Америки і Сполучені Штати Європи, – скріпивши дружбу, через океан удосконалювали все створене ними. Однак, 1865 р. Франція з метою протидії конкурентам з Британії та німецьких земель ініціювала створення Латинського монетного союзу на основі французького франка. Його учасниками стали Бельгія, Італія, Швейцарія, з 1869 р. Греція. Франція вбачала у розширенні зони франка інструмент посилення свого європейського впливу. Золоті і срібні монети чеканки Франції, Італії, Бельгії, Швейцарії вільно приймалися до оплати на території кожної з цих країн. 1867 року на конференції у Парижі було затверджено світовий золотомонетний стандарт. З 1878 р. припинили чеканку срібних монет. Італія користувалася тим, що угода не регулювала обіг банкнот і безконтрольно їх випускала. Латинський митний союз фактично припинив існування з початком Першої світової війни, хоча офіційно був розпущений у 1927 році.

Скандинавський валютний союз за ініціативи Швеції виник у 1872 році. Його учасниками також стали Норвегія і Данія. Традиційно ці три скандинавські країни мали срібний стандарт монетного обігу, монета кожної з них вільно приймалася на території двох інших. У перспективі Скандинавський валютний союз передбачав перехід на золоту крону, аби наблизитися до стандартів головних торговельних партнерів – Британії та Німеччини. У 1885 р. три центральні банки скандинавських країн погодили навіть правила випуску та обігу паперових банкнот.

До Першої світової війни головною світовою валютою був британський фунт стерлінгів. За підсумками Першої світової війни були скомпрометовані імперіалізм і націоналізм. В 1923 р. граф Р. Куденхов-Калергі закликав

демократичні країни Європи об'єднатись у Пан-Європу, аби конкурувати з СРСР і США. Влітку 1940 р. німецький Рейхсбанк розробляв план створення єдиної європейської валюти. Нацистський міністр економіки Вальтер Функ закликав до створення Європейського економічного співтовариства. До розгрому нацизму не йшлося про об'єднання Європи під демократичними цінностями. 1941 року А. Спінеллі, якого Муссоліні заслав на острів Вентотене, написав «Вентотенський маніфест» як основу Європейського федералістського руху. Сучасний європейський інтеграційний процес є спробою практичного втілення ідей, які віками володіли думками мислителів і політиків.

Унаслідок Другої світової війни валюти європейських країн перестали бути вільно конвертованими. Експортери відмовлялись постачати товари за французькі франки, німецькі марки або італійські ліри. Американських доларів не вистачало, тому платежі здійснювалися на основі безготівкових клірингових розрахунків.

Після Другої світової війни країни Західної Європи залишалися високо розвинутими промисловими державами. Такі країни об'єктивно зацікавлені у розвитку широкої міжнародної кооперації та спеціалізації. На момент створення «Європейського економічного співтовариства» усі його учасниці мали розвинуту ринкову економіку. Важливою передумовою була поліцентрична політична структура Західної Європи, якій властива наявність кількох приблизно рівних за силою держав. Спочатку це були Німеччина і Франція, Італія і країни Бенілюксу. Це є сприятливою передумовою для створення з часом наднаціональних органів влади. Саудівці у вересні 1950 р. добудували нафтопровід Tapeline, який постачав нафту до терміналу в ліванському м. Сідоні. Ця нафта живила відродження Європи.

Суттєвою передумовою була наявність спільної багатої культури та історії. Спільною основою сучасної європейської культури є античний спадок, середньовічна схоластика і готика, ідейний спадок епохи Просвітництва, католицизм і протестантство (з XVI століття). Помітною передумовою для започаткування на початку 1950-х процесу європейської інтеграції була спільна потреба у відновленні економіки, протистояння срср соціалістичному табору у Східній Європі, розпад європейських колоніальних імперій (Західна Європа без регіональної консолідації ризикувала втратою традиційних ринків сировини і збуту товарів). Створення інтеграційного угруповання дало шанс компенсувати ці ризики. У липні 1950 р. почав діяти Європейський платіжний союз у складі 17 західноєвропейських країн: Австрії, Бельгії, Великої Британії, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів,

Норвегії, Португалії, Туреччини, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції. Союз скасував клірингові розрахунки, ліквідував валютні квоти і торговельні обмеження, відновив конвертованість національних валют. Розрахунковою палатою став «Банк міжнародних розрахунків» у Базелі, він же керував фінансовими ресурсами союзу на основі золотого паритету долара США.

Серед актуальних проблем європейської інтеграції виділяється відставання теоретичного осмислення викликів, перед якими опинився Європейський Союз, від практичних потреб. Теорією є система основних ідей у певній галузі знань. Теорія може бути і вихідним пунктом наукового пошуку, і його результатом. Європейські Співтовариства мали на меті збалансувати представництво великих і малих країн, між Північними і Південними європейськими країнами, – між прихильниками федералізму і міждержавних відносин, – між розвитком інтеграції «вглибину» і «в ширину». Завдяки цьому європейський політичний простір є багатовимірним.

Федералізм вважається найбільш старою теорією європейської інтеграції. Термін федералізм походить від латинського слова поєднання. *Федералістська концепція* передбачає синтез двох тез: напряму на об'єднання Європи і принципу поділу влади. Джерелом об'єднання є спільний історичний спадок і баланс інтересів. Принцип поділу влади характеризує інституційна форма європейської інтеграції. Федералісти вважають, що національні та регіональні органи управління мають опинитися під управлінням спільних наднаціональних структур. Конфедеративні інститути управління отримують невеличку кількість суверенітету з обмеженого кола питань. Гарантією державного суверенітету є право вето, яке дає можливість заблокувати рішення наднаціональних органів, які не відповідають національним інтересам. В 1950–60-х роках спостерігалася криза федералістських ідей. З'ясувалося, що Європа може бути об'єднана тільки за умов збереження її соціокультурної, політичної і ментальної різнорідності.

Федералісти вважають, що об'єднання вимагає конституційних засад. Організаційний політичний принцип федералізму передбачає, на відміну від унітарних систем державного устрою, за яких місцева влада отримує повноваження від національного парламенту, у системі федерації у неї є власна конституційно гарантована сфера. До того ж регіони федерації не мають національного суверенітету і не існують як суб'єкти міжнародного права. Будівництво європейської федерації зумовлюється створенням двопалатної парламентської системи, основну роль в якій має відігравати Європейський парламент. Але відсутність загальноєвропейського народу (демосу) ускладнює перетворення

європейської конфедерації (союзу держав) на федерацію. Фактично ЄС є складним політичним утворенням, яке виникло на основі союзу європейських народів, кожен із яких має певну частину національного суверенітету і національної ідентичності. У конфедеративній консолідації співробітничають національні еліти, а не пересічні громадяни. В інтеграції федералісти шукають баланс між різними конкурентними рівнями влади, а також між демократією та ефективністю. Фактично федеративна наднаціональна держава зберігає формат максимально збільшеної квазінаціональної держави. Опоненти критикують модель федералізму за те, що вона пропонує створити наднаціональну державу, яка співіснує з державами-членами і використовує суверенітет у межах своєї компетенції. Причому національні органи управління мають бути підпорядковані наднаціональним структурам. В ідеалі прийняття рішень наднаціональних органів влади не потребує одностайності і такі рішення є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Європейська інтеграція з самого початку розвивалася і на рівні агентів економічної діяльності і на рівні держав.

У 1986 р. 12 країн-членів Європейського Економічного Співтовариства (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, Франція, ФРН, Іспанія, Португалія, Велика Британія, Ірландія, Данія, Греція) прийняли «Єдиний європейський акт», який накреслив задачі розвитку європейської інтеграції. Цей документ набув чинності 1 липня 1987 року. Ідеї федералізму відіграли свою позитивну роль на старті проєкту європейської інтеграції. Далі взяли гору тенденції галузевого (функціонального) підходу до інтеграції. Тільки переконаний федераліст Жак Делор в 1980-х повернув проєкту європейської інтеграції федералістський зміст. Федералісти вбачають мету інтеграції у створенні союзу громадян в одному політичному просторі. Інтеграція відтворює масштаб національної держави в наднаціональному вимірі. До того ж потрібно забезпечити баланс між різними рівнями влади. 12 травня 2000 р. міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер висунув ідею «Європейської федерації». Британський прем'єр-міністр Т. Блер 6 жовтня 2000 р. запропонував будувати ЄС за моделлю «Союзу націй». Американський історик Рудольф Шлезінгер (1909–1996) виокремив чотири виміри федералізму: правничий (конституційний), історичний, національний, ідеологічний, наднаціональний.

Неофункціоналізм. Основною ідеєю неофункціоналізму є позитивна динаміка інтеграції. Засновником цієї теорії вважається професор Каліфорнійського університету у Берклі Е. Хаас. Його підхід ґрунтується на концепції Д. Мітрані. Він пропонував розглядати міжнародну інтеграцію як перехід від системи держав до міжнародного співтовариства. Стратегією

функціоналістів є зміщення уваги з політичних конфліктів на розв'язання технічних питань, які не викликають бурхливих суперечок. На думку Е. Хааса, регіональна інтеграція вмотивована об'єктивними потребами. Основною ідеєю вважається перелив (spillover – ефект мультиплікатора, коли державні інвестиції у будівництво доріг, наприклад, стимулюють розвиток інфраструктури інших видів бізнесу), коли інтеграція поетапно поширюється із однієї галузі на іншу. Основна ідея «переливання» – в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення впливу на суміжні сфери суспільного життя. Певна дія, спрямована на досягнення, наприклад, мети колективної оборони ЄС вимагає заради своєї реалізації втілення іншої мети послідовного розвитку спільної зовнішньої політики ЄС. Основну роль агента інтеграції відіграє бюрократія. На думку Е. Хааса, європейський громадянин може водночас виявляти лояльність до національних і наднаціональних політичних інститутів. Неофункціоналізм є інструментом погодження інтересів між національними елітами та наднаціональними структурами управління. Функціоналізм заперечує силову (реальну) політику як стимул відновлення націоналістичних тенденцій у будь-якій формі.

Неофункціоналісти переконані, що інтеграція – це процес формування національними державами високого рівня лояльності власних громадян до наднаціональних органів влади. Рушійною силою інтеграції є суспільні потреби або технологічні інновації. Неофункціоналісти визнають, що є питання, які не можуть бути передані зі сфери компетенції держав під юрисдикцію наднаціональних органів влади. Тим самим заперечується автоматичний характер політичної інтеграції. Неофункціоналізм стикається з роллю національних урядів у ЄС, що зростає. Політику ЄС стримує націоналізм європейських скептиків, які постійною конкурують за владу і вплив.

Теорія комунікації американського вченого К. Дойча є аналізом взаємозв'язку між міжнародною інтеграцією і соціальною комунікацією. Дейч підкреслив важливість комунікаційної інтеграції, тобто поширення спільних культурних символів. Якщо для національної інтеграції головним є створення формальних політичних інститутів, то для міжнародної інтеграції таким результатом є мир і безпека. Плюралістичні спільноти існують на основі спільних цінностей своїх суб'єктів. Що вищим є рівень ціннісної сумісності, то швидше відбувається процес інтеграції окремих країн у регіональну спільноту. Відповідно до теорії комунікації, інтеграція веде до утворення регіонального політичного співтовариства, члени якого об'єднані формальними і неформальними культурними цінностями і нормами. Належність до спільної

культури підтримує високий рівень довіри і взаємодії. К. Дойч визначив інтеграційне об'єднання як плюралістичне співтовариство безпеки, яке в ідеалі має стати об'єднаним співтовариством безпеки. Прихильники комунікативної теорії вважають можливим розвиток інтеграції

У разі, коли національні комунікативні можливості поступаються відповідним можливостям інтегрованого об'єднання. Об'єднане співтовариство безпеки виникає в результаті досягнення інтеграцією найвищого політичного рівня.

Теорія міжурядового підходу. Американський дослідник міжнародних відносин С. Хоффман писав, що національні уряди вступають у взаємодію один з одним заради збереження власного потенціалу розвитку. Е. Моравчик наголошує, що національні уряди йдуть на поступки наднаціональним органам влади заради зміцнення власного політичного потенціалу. Прихильники міжурядового підходу наголошують на можливості національних урядів брати участь в інтеграційних процесах на основі власних інтересів. Унаслідок успішного міжурядового співробітництва виникає режим економічної взаємозалежності. Національним урядам доводиться враховувати обмеження внутрішньополітичного характеру і виклики зовнішнього середовища. Отже, представники міжурядового ліберального підходу трактують інтеграційне об'єднання як режим успішного міжурядового співробітництва в умовах економічної взаємозалежності. Національні лідери можуть зробити вибір на користь участі у інтеграції, коли це відповідає інтересам впливових внутрішньополітичних сил. Ці сили вважають, що національна європейська держава не може бути замінена федеративним співтовариством.

Міжурядовий підхід до бачення європейської інтеграції – найбільш відома теорія. Прихильники цього підходу враховують насамперед реальні факти, стан і тенденції розвитку інтеграційного процесу. Згідно з ним держави-члени є більш важливим фактором для розвитку ЄС, ніж його інститути. Класиками цього підходу вважаються р. Дарендорф і Х. Валлас. А. Моравчик є адептом ліберального міжурядового підходу. На його думку, національні інтереси формуються під впливом внутрішньополітичних факторів. Саме національні інтереси залишаються визначальними для характеру, інтенсивності та напряму міжнародного співробітництва.

На реальну політику також впливає ідея європейської інтеграції багатьох швидкостей. Після розширення ЄС до 28 країн-членів (*до виходу Великої Британії*) вирізнилося ядро європейської інтеграції (шість країн засновниць Європейських Співтовариств) та концентричні кола, дотичні до ядра.

Приєднання нових держав-членів ЄС до вищих досягнень європейської інтеграції можливе на різних швидкостях. Приклад цього – Монетарний союз, адже до запровадження 2002 р. готівкової спільної грошової одиниці «євро» були готові не всі країни-члени ЄС водночас. Успішний розвиток міжурядової системи регулює суспільні відносини з допомогою переговорів і політичної координації.

Відсутня загальна теорія регіональної інтеграції, здатна пояснити складний інтеграційний феномен у всій його різноманітності. Чинні теоретичні підходи зберігають лояльність державному принципу як формі організації політичного життя. Тільки неофунціоналісти у центр уваги ставлять соціальні групи, які беруть участь в інтеграції і наднаціональні інститути, а не національні держави. Чимало правил Євросоюзу формуються в політичних мережах, які інтегрують різні територіальні рівні: локальний, регіональний, національний, наднаціональний.

Просування процесу європейської інтеграції постійно ускладнювалося проблемами формування та функціонування спільної сільськогосподарської політики. У 1962 р. було визначено базові принципи механізму єдності сільськогосподарського ринку, преференції Співтовариства, фінансової солідарності. Передбачалася система протекціонізму для товарів європейських фермерів у вигляді викупу надлишків, експортних субсидій. Це дало можливість відкрити єдиний європейський ринок зернових культур 1 липня 1967 року. Наприкінці 1960-х були перші спроби здійснення структурних реформ спільної сільськогосподарської політики. План Маншольта передбачав до 1980 року обмеження виробництва сільськогосподарських культур шляхом скорочення до 5 млн. гектарів сільськогосподарських угідь; усунення факторів, які стимулюють надвиробництво; сприяння трансформації фермерських господарств; стандартизація продукції. Тоді протести фермерів завадили цим реформам.

У 1960-і спостерігали кризу Європейського співтовариства з ядерної енергетики, яка тоді мала низьку конкурентну спроможність до енергетичної кризи 1973 року. Криза була зумовлена відсутністю наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, незалежних від національних урядів. Комісія Європейських Співтовариств була створена в липні 1967 року. Першим головою Європейської комісії в 1958–1967 рр. був німець В. Хальштейн, доти відомий «доктриною Хальштейна» невизнання країн, які визнають НДР. З 1 січня 2005 р. членами Європейської комісії є по одному європейському комісару від кожної країни члена Європейського Союзу. Конкурентом Європейської комісії стала Рада міністрів країн-членів Європейських Співтовариств. Принцип

компліментарності включався тоді, коли національні системи не справляються з вирішенням інтеграційних задач. Суд Європейських Співтовариств має правоохоронні, правотворчі, консультативні й контрольні функції. Палата аудиторів покликана контролювати використання коштів Європейського соціального фонду і Європейського фонду розвитку.

Грецька фінансово-політична криза 2010–2012 років піддала випробуванню стабільність спільної європейської грошової одиниці євро –одного з найпомітніших історичних здобутків європейської інтеграції. Друга криза – міграційна 2015–2016 рр., коли понад мільйон біженців хаотично перебралися на територію країн ЄС. Третя криза стосується Революції Гідності 2013–2014 р. та анексії Криму Росією. Четверта криза – це пандемія коронавірусу, коли внаслідок карантинних заходів було нанесено потужний удар по економіці, що стимулювало лівих і правих європейських скептиків. П'ята криза це масштабування російської агресії проти України після 24 лютого 2022 р., що викликало понад шість мільйонів біженців з України до країн Європи. Шоста криза стосується дилеми стратегічного вибору між збільшенням військових видатків та подальшим розширенням Європейського Союзу.

Системі Європейського Союзу бракує головних ознак державності. Маастрихтський договір визначає новостворену систему як «дедалі ближчий союз народів Європи» (частина 2 с.1 ДЄС). Водночас немає європейського народу зі спільною ідентичністю ані національної основи для здійснення наднаціональної суверенної влади, ані як прив'язки для уможливлення демократичної легітимації ЄС. Громадянство ЄС не є тотожнім державному громадянству з низкою прав і обов'язків, які випливають з нього. Але насамперед відносини між державами-членами ЄС не регулюються тільки правом ЄС і не контролюються лише органами ЄС. Для держав-членів визначальними залишаються також норми національного конституційного права. Розпуск Європейських спільнот можливий лише за згодою їхніх органів, уповноважених здійснювати представницькі функції від імені спільнот. Ми вважаємо, що мир – це природний порядок речей, а війна – прикрий виняток. Під впливом І. Канта багато хто вважає, що вічний мир можливий. Воюють лише за те, аби покласти край всім війнам і зробити світ безпечним для демократії. І це утопія, якою ми втішаємо себе. Російська війна проти України 2014–2026 рр. поставила Євросоюз перед вибором. Компроміс з рф, який дешевший за збільшення військових видатків, але він погрожує єдності Євросоюзу. Натомість перетворення ЄС на єдиний військовий табір посилює суб'єктність Європейського Союзу, і внутрішню, і зовнішню.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Римський договір 1957 р. та заснування Європейського економічного співтовариства. Основні положення Римського договору 1957 р. Єдиний європейський акт 1986 р. та його основні положення. Розробка та прийняття Маастрихтського договору 1992 р. Набуття чинності Маастрихтського договору та створення 1 листопада 1993 р. Європейського Союзу. Основні положення Амстердамського договору 2 жовтня 1997 р. Договір Ніцци 2000 р. Підготовка першої спільної Конституції ЄС (29 жовтня 2004). Провал процедури ратифікації Конституції та її заміна на Лісабонський договір реформ (2007), який набув чинності 1 грудня 2009 р. Британський референдум 23 червня 2016 р. та його наслідки для договірно-правових засад процесу європейської інтеграції.

Імплементація норм європейського права до національного законодавства є важливою складовою процесу переговорів щодо вступу країни-претендента до Європейського Союзу. На початку переговорного процесу робиться скринінг національного законодавства на предмет його відповідності європейському праву та формується план дій щодо впровадження норм європейського права до національного законодавства.

Правові норми, які регулюють форми співпраці в межах діяльності Європейського Союзу, є складовими частинами європейського права у вузькому розумінні. Право ЄС утворює самостійний правовий порядок, обов'язків як для держав-членів, так і для окремих їхніх громадян, права і обов'язки яких випливають безпосереднього з нього. Питання спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки, а також співпраці поліцій та судів у кримінальних справах і надалі розв'язуватимуться через міжурядові механізми. Засадничі принципи відносин між Європейськими спільнотами та державами-членами стосуються: обов'язку лояльної співпраці й солідарності, координації економічної політики, заборона дискримінації, принцип субсидіарності (необхідно навести переконливі і вагомі підстави для виправдання та обґрунтування будь-якого втручання ЄС). Верховенство права Спільноти над правом національним є очевидним. Держави-члени несуть відповідальність за не

імплементацію директив ЄС. Також держави-члени відповідають перед Судом ЄС за національні законодавчі акти та адміністративні дії, які порушують право ЄС та якщо органи правосуддя порушують права Спільноти.

9 травня 1950 р. Роберт Шуман (1886–1963) висунув пропозицію створити Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Відповідний Договір було підписано 18 квітня 1951 р. у Парижі. Він набув чинності 23 липня 1952 року. Державами засновниками ЄОВС стали Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Франція, Італія. До того ж стаття 38 Паризького договору закликала до створення наддержавного політичного органу урядування ЄОВС[6]. Одним із завдань було встановлення контролю інтеграційних наднаціональних структур над процесом ремілітаризації Західної Німеччини. Європейська армія мала складатися з однорідних національних угруповань з 13 тис. військових, об'єднаних у 43 дивізії, із них 14 французьких, по 12 італійських і німецьких і 5 від країн Бенілюксу. Жодних інших національних військових формувань, окрім жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, країнам-учасникам мати не дозволялося[7]. Для того часу це була надто радикальна ідея. Треба було, аби з'явилися стратегічні інтереси, які потрібно було захищати. Поки що це був проєкт європейських еліт, від якого були відсторонені народи.

30 квітня 1954 р. Національні збори Франції проголосували проти створення «Європейського оборонного співтовариства». Крах амбіційних прагнень до європейської політичної інтеграції призвів до розуміння необхідності поступово просувати інтеграційний процес передусім в економічній сфері. Впродовж 1950-х парламентська асамблея «Європейського об'єднання вугілля і сталі» сприяла пропаганді ідеї поглиблення процесу європейської інтеграції.

Еволюційну модель поступової, не обмеженої апріорними концепціями інтеграції на шляху до європейської єдності часто називають «методом Жанна Монне». Він пропонував брати до уваги усвідомлені інтереси та розуміти, що чи не половина економічного успіху залежить від психології. Після створення «Європейського об'єднання вугілля і сталі» невигідно стало «бомбувати» свої підприємства навіть на чужій території. Німецька дослідниця Клаудія Беккер-Дьорінг доводить, що витоки спільної зовнішньої політики Євросоюзу слід шукати саме у діяльності «Європейського об'єднання вугілля і сталі» у 1952–1960 роках [8].

6 *Дайнен Д.* Все прочнее союз. Курс европейской интеграции. М., 2006. с. 39.
7 *Киссинджер Г.* Дипломатия. М., 1997. с. 158.
8 Becker-Döring C. Die Außenbeziehungen der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl von 1952–1960. Die Anfänge einer europäischen Außenpolitik? Stuttgart, 2003. c. 85.

Розвиток правових засад спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу відбувався разом з еволюцією європейського права. Відповідно до положень Римського договору 1957 р. започатковувалася процедура погодження спільних зовнішньополітичних рішень відповідно на нарадах експертних груп та на зустрічах міністрів закордонних справ. Спільна торговельна політика стала першим досвідом застосування типових для «Європейського Економічного Співтовариства» інструментів у сфері зовнішньої діяльності.

З метою просування процесу європейської інтеграції Європейська Комісія, як зазначає її колишній співробітник С. Гоці, використовувала «клаузулу гнучкості», адже стаття 308 Римського договору 1957 р. передбачала, що на «пропозицію Комісії Рада одностайно вживає належних заходів щодо способу дії Спільноти в секторах, безпосередньо не передбачених, за умови, якщо це потрібно для досягнення однієї з цілей, встановлених договором».

За часів «холодної війни», коли тотальне протистояння демократичних країн Заходу соціалістичному табору на чолі з СРСР вимагало високого ступеня консолідації із зовнішньополітичних та оборонних питань, Європейське Економічне Співтовариство часто демонструвало погоджену позицію з актуальних питань європейської та глобальної безпеки. Це давало можливості посилити позиції Європи у світовій політиці та економіці.

8 квітня 1965 р. у Брюсселі було підписано Договір про злиття трьох європейських співтовариств та створення єдиної Ради і Комісії європейських співтовариств. Цей договір набув чинності 1 липня 1967 року. Упродовж 1965–1966 рр. Європейські Співтовариства пережили першу у своїй історії інституційну кризу. Шарль де Голль хотів зберегти за Францією право вето на рішення наднаціональних органів. 29 січня 1966 р. було досягнуто «люксембурзький компроміс», який закріпив право вето. У липні 1968 р. було створено митний союз Європейських Співтовариств, який став фундаментом подальшої європейської економічної інтеграції.

Початок 1970-х рр. позначився відмовою США від золотого стандарту долара, що зробило курси національних валют «гнучкими», та нафтовою кризою. Загалом ціни на нафту впродовж 1970-х виросли в десять разів. У відносинах між Заходом і Сходом це був час політики розрядки напруженості. Енергетична криза змусила країни ЄЕС перебудувати національні економіки. Відбулася девальвація більшості європейських валют. 1971 року було створено механізм валютної змії. В політичних колах посилились європейські скептики. У відповідь 1974 р. було прийнято рішення про регулярні зустрічі глав

держав і урядів країн-членів ЄЕС та про проведення 1979 р. перших прямих виборів депутатів Європейського парламенту. У 1970 р. було започатковано Європейські політичне співробітництво на рівні регулярних зустрічей міністрів закордонних справ країн-членів ЄЕС. Вступ у ЄЕС 1 січня 1973 р. Великої Британії дав можливість розширити коло торговельних угод з країнами Третього світу. У 1975 р. у м. Ломе (Того) було підписано угода про умови торгівлі з 46 країнами Африки, Карибського басейну і Тихого океану.

Великій Британії довелося двічі – в 1962 р. і 1967 р. – подавати заявки на вступ до ЄЕС. Переговори про умови вступу Великої Британії, Данії, Ірландії і Норвегії розпочалися 1969 р. після відставки Ш. де Голля. Зрештою, норвежці проголосували проти участі в ЄЕС, а Велика Британія, Данія та Ірландія вступили 1 січня 1973 року. Наприкінці 1960-х в ЄЕС уже діяв митний союз і спільна аграрна політика. На цьому тлі в 1971 р. прем'єр-міністр Люксембургу П. Вернер очолив групу, яка запропонувала валютний союз. Створити його планували за 10 років шляхом взаємної конвертованості валют, забезпечення свободи руху капіталів, об'єднати золотовалютні резерви країн ЄЕС, на заключному етапі перейти до єдиної валюти. Однак відмова 15 серпня 1971 р. США від золотого стандарту долара на старті перекреслила план Вернера. Негаразди посилились енергетичною кризою і незрілістю економічної інтеграції.

24 квітня 1972 р. шість країн ЄС перейшли на гнучкий курс валют. Це був валютний коридор з вузькими рамками 1,25% коливань. Цей механізм став єдиним пунктом плану Вернера, який був утілений у життя. В 1973 р. було створено безготівковий розрахунковий механізм ЕКЮ (European Unit of Account). Головна перевага «валюти-корзини» була у більш стабільному курсі, порівняно з національними валютами. Склад корзини ЕКЮ: західнонімецька марка 27,3%, французький франк 19,5%, фунт стерлінгів 17,5%, італійська ліра 14%, голландський гульден 9%, бельгійський франк 7,9%, датська крона 3%, ірландський фунт 1,5%, люксембурзький франк 0,3%. 13 березня 1979 р. набула чинності Європейська валютна система, розрахунки в якій здійснювалися на основі ЕКЮ.

У другій половині 1970-х років розпочались переговори про вступ Греції, Іспанії, Португалії. Переговори успішно завершилися після падіння в Греції диктатури «чорних полковників», революції гвоздик у Португалії та смерті генерала Ф. Франко в Іспанії. Греція стала членом ЄЕС 1 січня 1981 р., а Іспанія і Португалія 1 січня 1986 року.

З середини 1980-х ЄЕС вступило у двадцятиріччя динамічного розвитку. Завершилася структурна перебудова економіки, яка вийшла на високі темпи

зростання. Розвитку європейської інтеграції сприяло завершення холодної війни в Європі та сприятлива міжнародна ситуація. З 1984 р. розпочався процес реалізації спільних програм науково-технічного співробітництва країн ЄЕС. У 1985 р. у люксембурзькому м. Шенген шість країн-засновниць процесу європейської інтеграції підписали Шенгенські угоди про умови вільного пересування громадян, туристів, робочої сили.

У лютому 1986 р. було підписано Єдиний європейський акт, який набув чинності 1 липня 1987 року. Його метою проголошувалось створення до 31 грудня 1992 р. Спільного ринку товарів, капіталів, послуг і робочої сили простору без внутрішніх кордонів. Це була найбільш амбіційна, починаючи з Римського договору 1957 р., програма розвитку європейської інтеграції. Єдиний європейський акт поставив за мету розпочати політику вирівнювання розвитку різних європейських регіонів, започаткувати спільну науково-технічну та екологічну політику. Новацією було положення Єдиного європейського акту про спільну соціальну політику та охорону довкілля. Акт відкрив шлях до підготовки Маастрихтського договору.

Фундаментальні зміни відбулися на початку 90-х рр. XX століття, коли демократична трансформація країн Центральної та Південно-східної Європи завершення процесу об'єднання Німеччини стимулювали пошук нових моделей розвитку європейської інтеграції. Важливим фундаментом для цього став «Єдиний європейський акт» 1986 р., який зафіксував вихід процесу європейської інтеграції зі стану стагнації, в якому «Європейські Економічні Співтовариства» опинилися в середині 1960-х років внаслідок політики президента Франції Шарля де Голля. Впродовж 1970-х років «Європейські Економічні Співтовариства» переживали економічний спад та енергетичну кризу, що уповільнило процес розвитку європейської інтеграції. Тільки 1986 р. голова Європейської комісії Ж. Делор сприяв знаходженню компромісу шістки країн-засновниць процесу європейської інтеграції (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, Німеччина, Франція), Великої Британії, Данії, Ірландії (стали членами ЄЕС в 1973 р.), Греції, яка вступила в ЄЕС в 1981 р., а також Іспанії і Португалії, які стали членами ЄЕС в 1986 році. «Єдиний європейський акт» зафіксував положення про перспективу створення Європейського Союзу та налагодження співпраці з європейськими країнами, які залишались за межами ЄЕС.

Договір про Європейський Союз (неофіційна назва Маастрихтський договір) був підписаний 7 лютого 1992 р. у нідерландському м. Маастрихт та набув чинності після завершення процедур ратифікації 1 листопада 1993 року.

Договір створив систему трьох опор. Перша опора – це три співтовариства (Європейське об'єднання вугілля і сталі, Євратом, Європейське економічне співтовариство), друга опора – спільна зовнішня політика і політика безпеки, третя опора – внутрішні справи та юстиція. Основною метою було визначено запровадження спільної європейської грошової одиниці. Маастрихтський договір модифікував інституційну структуру ЄС, долучивши до неї Палату аудиторів. Поширилось голосування кваліфікованої більшості. Розширилися контрольні повноваження Європейського парламенту у бюджетній сфері. П'ятий розділ сформулював юридичні поняття в галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки. В окремий розділ було виділено положення про співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ. Маастрихтський договір закріпив інститут громадянства ЄС. Громадяни країн-членів ЄС отримали право голосувати на муніципальних виборах у країні місця проживання.

1 січня 1995 р. до ЄС приєдналися Австрія, Швеція, Фінляндія. Розширення ЄС спонукало до вдосконалення механізмів функціонування цієї структури. Заради цього 29 березня 1996 р. у Турині розпочала роботу міжурядова конференція. Метою її роботи була розробка концепції європейського громадянства, культурного виміру інтеграції, удосконалення механізмів прийняття рішень, формування концепції безпеки та оборони ЄС, реформування його інститутів.

Амстердамський договір, підписаний 2 жовтня 1997 р., ввів у європейське право шенгенські (безвізові) норми. Безпрецедентною є кількість додатків до Амстердамського договору (14 протоколів, 56 декларацій). Посилилися наднаціональні зобов'язання у охороні зовнішніх кордонів ЄС. Було затверджено посаду президента Європейської Ради, Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Амстердамський договір розширив сферу соціальної політики Євросоюзу. Європейський парламент був наділений повноваженнями формування Європейської комісії. У Європейській Раді мали прийматися рішення кваліфікованою більшістю. Були розширені повноваження голови Європейської комісії. Було введено питання відкритості для громадськості рішень, які приймаються інститути ЄС. Амстердамський договір набув чинності 1 травня 1999 року.

У травні 1998 р. було створено Європейський центральний банк та визначено 11 держав ЄС, готових до переходу на спільну європейську грошову одиницю. 1 січня 1999 р. Євро був уведений у безготівковий обіг, а 1 січня 2002 р. Євро став готівкою. Реалізація цього проєкту є одним із найбільших символічних досягнень європейської інтеграції. 15 грудня 2001 р. у м. Лакені (Бельгія)

на саміті ЄС було прийнято рішення про створення Європейського конвенту, який мав розробити першу спільну Конституцію ЄС. 26 лютого 2002 р. у м. Ніцца (Франція) було підписано однойменний договір. Після завершення процедури ратифікації Ніццький договір набув чинності 1 лютого 2003 року. Договір визначив квоти для нових держав-членів у Європейській Комісії, Європейському парламенті. При голосуванні кваліфікованої більшості було введено принцип подвійної більшості (більшість держав, де мешкає більшість населення). 28 лютого 2002 р. за головування колишнього президента Франції В. Жискара д'Естена розпочав роботу конвент. Він підготував до 29 жовтня 2004 р. Конституцію для Європи. Концептуально цей документ пропонував створити своєрідну федерацію національних держав. Пропонувалося запровадити поділ повноважень між наднаціональним і національними рівнями влади; ввести подвійне громадянство, запровадити процедуру прийняття рішень кваліфікованої більшості. Конституція для Європи надала правосуб'єктність Європейському Союзу, що викликало опір європейських скептиків. Під час референдуму у Франції 29 травня 2005 р. Конституція була відхилена. 1 червня 2005 р. аналогічне рішення прийняли Нідерланди.

Отже, Маастрихтський договір започаткував політико-правовий процес створення функціонального механізму спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. «Стаття J1» визначила основні цілі СЗПБ: захист основних цінностей, інтересів і незалежності Євросоюзу, посилення безпеки Євросоюзу у всіх формах, підтримка миру і посилення міжнародної безпеки, сприяння міжнародному співробітництву, розвиток та посилення демократії. На порядку денному була проблема поступового перетворення Західноєвропейського союзу на структурну одиницю Європейського Союзу. Однак збереглася невідповідність між проголошеною метою посилення впливу ЄС на міжнародній арені та неефективним механізмом імплементації політичних рішень. Колишній державний секретар США Генрі Кіссінджер іронічно запитував, який номер телефону має особа, яка відповідає за проголошену спільну зовнішню та оборонну політику ЄС. Тривалий час на це питання не було відповіді. Хоча Німеччина, Франція, Бельгія активно підтримували ідею європейської оборони, Велика Британія, Нідерланди, Данія віддавали перевагу НАТО. Тому в Маастрихтському договорі «стаття J4» розмежувала поняття «безпека» та «оборона». Політика безпеки стала складовою СЗПБ, але лише першим кроком до «спільної оборони», яка стане можливою тільки після досягнення компромісу щодо ролі ЗЄС у стосунках Євросоюзу та НАТО. В секторі спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗПБ) Європейська

Рада ухвалює фундаментальні рішення одностайно і Європейська Комісія не має монополії на законодавчу ініціативу. 1 листопада 1993 р. Маастрихтський договір ратифікували 12 країн-членів ЄЕС. Ця дата є офіційною у хронології створення Європейського Союзу. Правова система ЄС забезпечувала одночасне поглиблення процесу європейської інтеграції і прийняття нових держав-членів у ЄС. 1 січня 1995 р. до 12 країн-членів долучились Австрія, Швеція, Фінляндія. Чергове розширення стало стимулом подальшого удосконалення правової системи Європейського Союзу.

2 жовтня 1997 р. було підписано Амстердамський договір, який набув чинності 1 березня 1999 року. Його нормами було запроваджено нову функцію Верховного представника у справі спільної зовнішньої та безпекової політики, доручаючи її генеральному секретарю Європейської Ради. Верховний представник допомагає Раді у цих справах, сприяючи формуванню, підготовці та виконанню політичних рішень, та ведучи від імені Ради політичний діалог з третіми країнами та міжнародними організаціями (стаття 24 Договору про ЄС). З набуттям 1 березня 1999 р. чинності Амстердамського договору позиції Європейського парламенту було зміцнено порівняно з Європейською Радою, зокрема, завдяки розширенню сфери застосування спрощеної процедури спільного ухвалення рішень. Окремим протоколом до Амстердамського договору до правового поля ЄС було внесено Шенгенський доробок. Завдяки цьому виникла потреба більш глибокої координації питань безпеки. Фактично відтоді було започатковано практичне оформлення структур, які мають забезпечити реалізацію спільної зовнішньої та оборонної політики.

Амстердамський договір (1997) удосконалив правові засади формування спільної зовнішньої політики ЄС. Інструментарій у сфері СЗБП було доповнено спільними стратегіями, які покликані визначати цілі, тривалість, засоби, які потрібні для реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу. Амстердамський договір передбачає можливість виникнення «спільної оборони». Зрештою на посаду Верховного представника з питань спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС був призначений колишній Генеральний секретар НАТО Х. Солана. Амстердамський договір також запровадив інструмент підготовки «Спільних стратегій», які мали забезпечити більш якісну координацію спільної політики Євросоюзу щодо інших країн та стратегічно важливих регіонів.

Загалом політична та військова інфраструктура Євросоюзу основана на трьох одиницях ухвалення рішень та керування: Комітет з питань політики та безпеки, Військовий комітет Євросоюзу, Військовий штаб Євросоюзу.

Водночас залишалось невирішеним принципове питання процедури прийняття рішень із актуальних питань спільної зовнішньої та оборонної політики. Адже право вето могло будь-коли заблокувати процес ефективного проведення відповідного курсу. Допоки європейські держави мають право вето, вони не утворюють єдиного політичного цілого ані федеративного, ані конфедеративного, ані функціонального. З одного боку, Євросоюз досяг функціонального рівня розвитку федеративної держави. Діє спільне європейське право на всій території, спільна грошова одиниця євро, єдина система структур, що здійснюють державну владу – Європейська комісія, Європейський парламент, «Європол», а з іншого боку до Євросоюзу входять незалежні держави, кожна з яких має власні національні інтереси. Європейська комісія може розробляти текст міжнародного договору до стадії його парафування. А його підписання залишається в компетенції національних урядів та парламентів, оскільки фінансові зобов'язання з дотримання міжнародних зобов'язань є в держав-членів Євросоюзу.

У грудні 2000 р. на саміті в Ніцці було прийнято нову редакцію Амстердамського договору, текст якої врегульовує питання реформування механізму прийняття рішень, що було імперативною передумовою для вступу до Євросоюзу нових країн-членів. Договір Ніцци набув чинності 1 лютого 2003 року. Процедура одностайного ухвалювання рішень, а водночас і право будь-якої держави-члена накласти вето на рішення є головним інструментом в окремих сферах торговельної, а також у ключових питаннях фіскальної та соціальної політики. Згідно з Ніццьким договором, «посилена співпраця» передбачає участь у ній щонайменше восьми держав-членів. Тоді було вставлено порядок голосування щодо важливих питань спільної зовнішньої та оборонної політики більшістю у дві третини голосів від загальної кількості мандатів Європейської комісії. Зокрема, такий порядок голосування встановлювався для обрання спеціального уповноваженого з питань СЗОП. Велика Британія й Іспанія до останнього боронили збереження «блокової меншості» з 23 голосів, як це було до приєднання нових держав. На противагу їм інші держави-члени наполягали на пропорційному узгоджені правила більшості голосів.

Отже, Австрія отримала 10 голосів, Бельгія 12, Велика Британія 29, Данія 7, Греція 12, Ірландія 7, Нідерланди 13, Німеччина 29, Франція 29, Італія 29, Іспанія 27, Португалія 12, Швеція 10, Фінляндія 7, Люксембург 4, Польща 27, Румунія 15, Чехія 12, Угорщина 12, Болгарія 10, Словаччина 7, Литва 7, Латвія 4, Словенія 4, Естонія 4, Кіпр 4, Мальта 3. Завдяки цьому принципу найбільші країни-члени Європейського Союзу зберегли контроль щодо всіх

стратегічних рішень. Згідно з положеннями Договору Ніцци, запроваджено поняття «посилена співпраця», що передбачає участь у ній щонайменше восьми держав-членів. У такому разі право накладання вето однією з держав-учасниць не застосовують.

Кваліфікована більшість після розширення Євросоюзу до 27 держав-членів становить: 1) «проста» більшість голосів держав-членів при ухваленні рішень на підставі пропозиції від Європейської Комісії, в інших випадках – дві третини голосів, 2) кваліфікована більшість становить 258 голосів з 345, 3) голосування з ініціативи держави-члена має забезпечити не менше 65% від загальної кількості населення Євросоюзу. Навряд чи коли-небудь буде забезпечено абсолютну одностайність у разі конфлікту стратегічних національних інтересів держав учасниць Євросоюзу. Однак, процедура одностайного ухвалення рішень і право накладання вето на рішення залишилася головним інструментом у ключових питаннях фіскальної та соціальної політики. Договір Ніцци залишив без відповіді низку питань, пов'язаних з існуванням Євросоюзу після розширення. Тому в Декларації про майбутнє Євросоюзу було зафіксовано положення про проведення нової конференції для перегляду договірних основ Євросоюзу.

1 травня 2004 р. до ЄС приєдналися 10 нових держав-членів: Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Словенія, Кіпр, Мальта. Аби створити передумови для інституційних реформ було підготовлено новий договір. До 2004 р. кошти з фонду консолідації (на розвиток відсталих регіонів) отримували Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія. 1 січня 2007 р. членами ЄС стали Болгарія і Румунія. Відтоді кошти Фонду консолідації не отримує Ірландія, а отримують зі старих країн-членів Греція, Іспанія, Португалія та всі «новачки». В європейському економічному просторі з ЄС залишилися Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн. У 1998 р. ЄС декларував трансатлантичне економічне партнерство зі США. 1995 р. ЄС затвердив свою Середземноморську стратегію. У 1999 і 2002 р. відбулися саміти ЄС і країн Латинської Америки. 1997 р. у Сінгапурі було підписано угоду про нову динаміку відносин ЄС і країн АСЕАН.

Правові засади формування та реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу на початку XXI ст. перебували у стадії перманентних змін відповідно до імперативів розвитку європейського інтеграційного процесу. Підготовка до вступу в ЄС Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Словенії, Кіпру, Мальти стимулювала процес погодження правових змін функціонування Європейського Союзу.

26 лютого 2002 – 10 липня 2003 р. працював Європейський конституційний конвент. До складу конвенту увійшли 15 представників голів держав, 30 депутатів національних парламентів, 16 членів Європейського парламенту та два представники Європейської Комісії. Держави-кандидати на вступ також були залучені, але з дорадчим голосом. Президентом конвенту став Валері Жискар д'Естен. Однак амбіційні плани конституційного конвенту так і не були реалізовані. Робота форуму співпала у часі з гострими дискусіями на тему початку війни США у Іраку. Велика Британія і Польща блокували будь-які проєкти федералізації Євросоюзу.

Готуючись до конвенту, Німеччина і Франція підготували спільний концептуальний документ щодо поглиблення процесу європейської інтеграції. 15 січня 2003 р. канцлер ФРН Г. Шредер і президент Франції Жак Ширак погодили спільне бачення нової інституційної інфраструктури федералістського Європейського Союзу. 20 червня 2003 р. у Салоніках на черговому саміті Європейський Союз прийняв спільну декларацію щодо боротьби проти міжнародного тероризму. Передбачалося поглиблення взаємодії спеціальних служб країн-членів ЄС.

У червні 2003 р. Європейський конвент представив проєкт Договору про Конституцію для Європи. Загальні положення першої частини були присвячені визначенню основних понять, цілей завдань та інституційних структур Євросоюзу. Друга частина – Хартія основних прав Євросоюзу. Частина третя стосувалася політичних сфер діяльності. Четверта частина містила питання прийняття названого документу, ратифікації та набрання чинності внесення до нього змін і питань правонаступництва Євросоюзу щодо правового доробку Європейських Співтовариств.

Водночас 20 червня 2003 р. Верховний представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої та оборонної політики Х. Солана представив проєкт стратегії безпеки Європейського Союзу. У грудні 2003 р. була затверджена зазначена стратегія під назвою «Безпечна Європа у кращому світі». Вона нагадує аналогічну стратегію США, ставлячи ключовим завданням боротьбу проти міжнародного тероризму. Головною метою було проголошено захист спільних цінностей, забезпечення сприятливих умов для розширення та розвитку Європейського Союзу, створення умов для ефективної участі у процесах урегулювання гострих конфліктів, забезпечення міжнародних гуманітарних операцій, непоширення зброї масового ураження та роззброєння, сприяння захисту демократій та прав людини, захист навколишнього середовища.

Наприкінці 2003 р. за результатами роботи Конституційного конвенту Європейського Союзу стало зрозуміло, що основні протиріччя стосуються боротьби між старими та новими країнами-членами на процес прийняття рішень та ставлення до ідеї перетворення ЄС на федералістську структуру. Польща й Іспанія були невдоволені співвідношенням кількості населення держав-членів у процесі голосування в Євросоюзі та кількісного обмеження членів Європейської Комісії з правом голосу.

29 жовтня 2004 р. глави держав членів Європейського Союзу підписали проєкт Конституції. Вона передбачала можливість участі збройних сил Європейського Союзу у бойових діях у рамках миротворчих операцій, у форматі боротьби з тероризмом (стаття III – 210). Стаття I–40, абзац 3 встановлювала зобов'язання країн-членів «удосконалювати свої військові можливості». Стаття 40, абзац 6 зобов'язувала до «встановлення структурованого співробітництва в рамках Союзу». У четвертому абзаці цієї статті йдеться про те, що «рішення про військові дії приймає Рада Міністрів».

Стаття III–231. (стаття про лояльність). Країни-члени Європейського Союзу зобов'язані надавати активну і безумовну підтримку політиці безпеки ЄС. Утримуватися від будь-яких дій, які суперечать інтересам ЄС, або таких дій, які можуть нанести збитків ефективності його дій на міжнародній арені (стаття III–235). Проєкт не передбачав наявності обов'язкових до виконання рішень. Однак нівелювалося право не брати участі у реалізації спільної європейської політики безпеки та оборони. Конституція не передбачала створення постійних збройних сил Європейського Союзу. Натомість пропонувалося запровадити посаду міністра закордонних справ Євросоюзу.

Водночас малі за кількістю населення країни Євросоюзу та претенденти на вступ були занепокоєні перспективою втрати впливу внаслідок затвердження процедури «подвійної більшості» у процесі прийняття рішень. Європейські християнсько-демократичні та консервативні політичні кола, не кажучи вже про Ватикан, були вкрай невдоволені відсутністю у проєкті Конституції Євросоюзу положення про християнські корені європейської цивілізації. На тлі масової міграції до держав Європи це створювало загрозу втрати ідентичності.

Ліві та ультраліві політичні сили країн Євросоюзу різко критикували наміри здійснити «мілітаризацію» Євросоюзу. Конституція здавалася перемогою теорії федералізму над функціоналізмом. Це, на думку колишнього європейського комісара Г. Ферхойгена, мало перетворити Європейський Союз на світову потугу. Конституційний договір потребував, щоб його ратифікували всі держави-члени Євросоюзу.

Але 29 травня 2005 р. більшість громадян Франції (54,87%) на референдумі проголосували проти ратифікації першої спільної Конституції Європейського Союзу. У разі відхилення цього документу передбачалося, що діятиме Договір Ніцци. 1 червня 2005 р. 63% громадян Королівства Нідерланди проголосували на референдумі проти ратифікації Конституції Євросоюзу. Наслідки проблем із ратифікацією першої спільної Конституції ЄС спровокували політико-правову кризу.

На берлінському саміті у березні 2007 р. з нагоди 50-річчя Римського договору йшлося про можливість незначної корекції змісту та сенсу першої спільної Конституції Європейського Союзу. Німецький комісар Європейської комісії з питань розширення Євросоюзу Г. Ферхойген пропонував продовжити процес прийняття нових країн-членів до Євросоюзу, незважаючи на наявність політично-правової кризи.

На заміну європейській конституції у грудні 2007 р. прийшов Лісабонський «Договір реформ», який зафіксував зміну структури органів управління. Відповідно до його положень принцип кваліфікованої більшості планувалося застосовувати для прийняття рішень в 51 галузі діяльності Європейського Союзу. Основними інструментами проведення спільної зовнішньої політики було визначено: спільні стратегії, спільні дії, спільні рішення та декларації.

Отже, Європейський Союз інтегрує різні політичні сфери з неоднаковим ступенем погодження національних інтересів держав-членів. Зокрема, у сфері зовнішньої політики необхідні консультації з фракціями Європейського парламенту. Цей представницький орган впливає на укладання міжнародних угод про асоційоване членство та на прийняття рішень щодо вступу нових держав-членів.

19 червня 2008 р. у Брюсселі відбулася надзвичайна зустріч керівників країн-членів Європейського Союзу. Обговорювали провал на ірландському референдумі ратифікації Лісабонського договору. Внаслідок цього президент Польщі Л. Качинський зазначив, що підпише ратифікаційну грамоту не раніше, ніж буде врегульовано ірландське непорозуміння. Президент ФРН Х. Келлер заради цього вирішив очікувати рішення Конституційного суду. Чехія очікувала аналогічне рішення Конституційного суду не раніше жовтня 2008 року. Канцлер А. Меркель визнала, що Європейський Союз не має часу на черговий період роздумів, який настав після того, як 2005 р. голландці та французи на референдумах відкинули ратифікацію першої спільної Конституції Європейського Союзу. Визначеність була конче потрібною з огляду на потребу проведення у 2009 р. виборів нового складу депутатів Європейського парламенту.

Зрив процесу ратифікації поставив під питання подальше розширення Європейського Союзу. Ірландцям запропонували подумати над подальшими кроками до жовтня 2009 року. Пропонувалося організувати новий референдум. Можна було продовжувати спиратися на Договір Ніцци, продовжуючи переговори щодо Лісабонського договору.

Ніхто не вірив, що ірландцям запропонують вийти з Євросоюзу, що було неможливо. Знову пожвавішали консультації щодо формування нового ядра Європейського Союзу. Відкритим було питання, які країни увійдуть до такого ядра. Яким могли бути стосунки між «старим» та «новим» Європейськими Союзами? Були сподівання на те, якщо до жовтня 2008 р. Лісабонський договір ратифікують 26 з 27 країн Європейського Союзу, тоді перед ірландцями поставлять питання, яких додаткових гарантій вони прагнуть для проведення повторного референдуму.

Сподівання європейських оптимістів посилилися після того, як 23 липня 2008 р. Лісабонський договір ратифікувала нижня палата італійського парламенту, а 31 липня 2008 р. за ратифікацію проголосувала верхня палата Сенат. Проти були лише представники «Ліги Півночі». Аналогічним чином у Іспанії 15 липня 2008 р. процес ратифікації закінчила верхня палата парламенту. Отже, за підсумками літніх баталій 2008 р. 24 з 27 країн ратифікували Лісабонський договір. На той час його не підтримали Швеція, Чехія й Ірландія. Чеська Республіка, яка головувала в Європейському Союзі у першому півріччі 2009 р., не встигла це зробити до цього. Так само не поспішала й Швеція, яка мала головувати в Європейському Союзі у другій половині 2009 року. Цілком зрозуміло, що голосування на референдумі не вирішують ходу подій, а лише вказують на те, хто прийматиме стратегічні рішення. Президент Чехії В. Клаус попереджав, що навіть у разі, якщо ратифікують обидві палати парламенту Лісабонський договір, він не підпише ратифікаційної грамоти, доки щодо цієї проблеми остаточно не визначиться Ірландія. Було зрозуміло, що в Європейському Союзі 27 країн-членів право національного вето блокує процес прийняття рішень. Здавалося, що справджується прогноз Жака Атталі, що «Європейський Союз має майбутнє, якщо до 2020 р. стане федеративною державою». Однак цей прогноз не справдився. Адже 2010-і виявилися несприятливими для розвитку процесу європейської інтеграції.

Бюрократичний абсурд став головною причиною того, що членство в Європейському Союзі підтримували ледь більше половини громадян країн-членів Європейського Союзу. Отже, правові засади формування та реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу тривалий

час перебуватимуть у стані змін відповідно до потреб європейської інтеграції. Довіра ґрунтується на спільних моральних та політичних цінностях.

Утім, правові процедури ЄС продовжували поширюватися за його межі. 12 грудня 2008 р. Швейцарія стала 25-м членом Шенгенської зони. В аеропортах паспортно-візовий контроль було скасовано 29 березня 2009 року. Традиційно нейтральна Швейцарія стала третьою державою (після Норвегії й Ісландії), яка приєдналася до шенгенського простору, не будучи членом Європейського Союзу. Із країн Європейського Союзу до Шенгенської зони не входять Велика Британія, Ірландія, Румунія, Болгарія, Кіпр. Водночас Швейцарія зберегла митний контроль на своєму кордоні.

12–13 грудня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу так і не було прийнято рішення щодо проведення в Ірландії повторного референдуму щодо ратифікації Лісабонського договору. Оскільки у першому півріччі в Європейському Союзі головувала загалом європейсько-скептична Чехія, зазначена правова криза тривала. Європейський Союз опинився перед дилемою: у разі провалу ратифікації Лісабонського договору доведеться повертатися до положень Договору Ніцци, або в разі подолання кризи формувати новий склад Європейської комісії восени 2009 р. після виборів до Європейського парламенту за новими політико-правовими нормами.

У січні 2009 р. в Ірландії відбулася відставка уряду. Країна потерпала від світової економічної кризи. На 9 травня 2009 р. були призначені дострокові парламентські вибори. У разі перемоги на них європейських скептиків, втрачався сенс проведення у жовтні 2009 р. повторного референдуму щодо ратифікації Лісабонського договору. Тим часом чеський парламент відклав розгляд Лісабонського договору. Водночас було зрозуміло, що вибори до Європейського парламенту 7 червня 2009 р. проходитимуть на основі Договору Ніцци. Хоча 19 лютого 2009 р. палата депутатів Чехії проголосував за ратифікацію Лісабонського договору. Однак президент Чеської Республіки В. Клаус вкотре обіцяв підписати ратифікаційну грамоту лише після того, як щодо ратифікації Лісабонського договору остаточно висловляться ірландці.

Оскільки Лісабонський договір не набув чинності на час проведення у червні 2009 р. виборів до Європейського парламенту, вони відбулися відповідно до положень Договору Ніцци. Явка виборців була рекордно низькою. Але депутатський склад Європейського парламенту помітно став лівішим. Структурно спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу спирається на взаємодію Європейської Ради, Європейської комісії, президента Європейської Ради, верховного представника з питань спільної зовнішньої політики та його апарату,

політичних комітетів, робочих груп, посольств у третіх країнах. Інструментами спільної зовнішньої політики стали спільні політики, угоди про преференції, спільні акції-дії, контакти з третіми країнами. Також у разі кризових міжнародних ситуацій Європейська Комісія може діяти через механізм швидкого реагування з допомогою співробітників створеного 1991 р. Офісу з гуманітарної допомоги (ECHO – European Community Humanitarian Office).

Європейський Союз часто створює проблеми інституційних конфліктів. Питання спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки залишаються у компетенції міжурядових механізмів. Адже, наприклад, відповідно до принципу субсидіарності потрібні вагомі та переконливі підстави для обґрунтування втручання Євросоюзу, зокрема, й до національних інтересів держав-членів у сфері зовнішньої політики. Водночас встановлено застереження на випадок надзвичайних ситуацій. У такому разі Євросоюз повинен гарантувати захист суверенних інтересів безпеки держави-члена, подолання внутрішніх або зовнішніх криз, а також дотримання міжнародно-правових зобов'язань задля збереження миру і міжнародної безпеки.

Європейський Союз базується на міжнародних договорах, та це значно більше, ніж традиційна міжнародна організація. Це політичне утворення і система, але це значно менше за традиційну національну державу. Тому дуже важко диференціювати національні та європейські повноваження у сфері зовнішньої політики.

Зберігаються протиріччя між громадянством Євросоюзу та громадянством національним. Наприклад, кожен громадянин Євросоюзу, перебуваючи на суверенній території третьої країни, має право на дипломатичний та консульський захист від відповідного представництва іншої держави-члена Євросоюзу, на тих само умовах, що й громадяни держави представництва. Однак, відповідно до чинних норм міжнародного права, треті держави на власний розсуд вирішують, надавати або відмовляти у дипломатичному чи консульському захисті.

Договірно-правова основа діяльності ЄС фіксує такі інструменти проведення спільної зовнішньої та оборонної політики: прийняття спільних декларацій, визначення спільних стратегій, узгодження спільних дій. На початку 90-х років XX ст. було розширено практику «спільних посольств». Йдеться про представництва Європейської Комісії, які покликані інформувати про політику Євросоюзу, аналізувати політичну, економічну та соціальну ситуацію у країні перебування, вести переговори відповідно до брюссельських директив, забезпечувати виконання програм допомоги та співпраці.

Колишній французький прем'єр-міністр Домінік де Вільпен слушно зазначав, що Європі властиво бути незавершеною конструкцією, перебувати у постійному пошуку. Однак така парадигма розвитку навряд чи може вважатися оптимальною. Хоча таким є саме життя. Отже, «дедалі ближчий союз народів Європи» не має європейського народу як джерела здійснення наднаціональної суверенної влади та основи демократичної легітимізації Європейського Союзу. Наприклад, Федеральний Конституційний Суд Німеччини на основі констатації того факту, що Євросоюз має право здійснювати тільки конкретно обмежено компетенцію у визначених секторах заперечив державність Євросоюзу. Водночас розпуск Європейських Спільнот можливий лише за згодою їхніх органів, уповноважених здійснювати представницькі функції від імені Євросоюзу. У середньо терміновій перспективі важко уявити відповідні форс-мажорні обставини. Кожна держава-член має обов'язок лояльної співпраці та солідарності. Водночас відсутня процедура правового виходу з Євросоюзу. Односторонній вихід не врегульований жодним договором. Загалом стан правового забезпечення функціонування Європейської інтеграції не цілком відповідає актуальним потребам розвитку Євросоюзу. Проблеми з прийняттям потрібних рішень можуть ускладнити подальший розвиток процесу європейської інтеграції. Водночас відмова від інтеграції могла принести набагато більше неприємностей, ніж зусилля, спрямовані на пошук компромісів.

Замість Конституції у грудні 2007 р. підписали Лісабонський договір реформ. Він набув чинності у грудні 2009 року. Відповідно до цього договору у сферу компетенції ЄС увійшли енергетика, туризм, захист громадян у надзвичайних ситуаціях. Якщо в 1999 р. в зону Євро ввійшли 11 країн, то в 2009 р. їх було вже 16. Сімнадцятою країною зони Євро 1 січня 2011 р. стала Естонія. Також було змінено енергетичну стратегію ЄС. Вона передбачає диверсифікації джерел і шляхів постачання енергетичних ресурсів, створення спільного конкурентного ринку енергії, енергозбереження, збільшення обсягів виробництва відновлювальної енергії. Посилення потребує європейська оборонна ідентичність, зокрема у сфері швидкого реагування на кризи та кризового менеджменту. Наприкінці 2004 р. почало діяти Європейське оборонне агентство та сформована концепція спільних бойових груп ЄС. Розширено сферу дії концепції «м'якої сили», тобто мирного, а не силового просування в світі європейських цінностей поваги прав людини, свободи, демократії, соціальної справедливості, верховенства права.

Успіх європейської інтеграції обумовлений політичною культурою і правовою системою ЄС. Неминучі протиріччя між країнами-членами, групами

інтересів вирішуються у процесі діалогу, націленого на досягнення компромісу. Спільна система інститутів, норм, процедур дає можливість у повсякденному режимі погоджувати інтереси різних сторін та контролювати виконання досягнутих рішень.

18 липня 2003 р. Європейській раді було представлено проєкт першої спільної конституції ЄС, розроблений Європейським конвентом. 18 червня 2004 р. було погоджено остаточний текст цього документу. Конституція була підписана у Римі 29 жовтня 2004 року. Однак 29 травня 2005 р. на референдумі у Франції було відхилено пропозицію ратифікації конституції. Проти висловились 54,9% французів. 1 червня 2005 р. «ні» конституції сказали 61,7% громадян Нідерландів. Мотиви тих, хто голосував проти були скептичними щодо європейської інтеграції: проти федералізації ЄС, проти розширення ЄС, проти обмеження національного суверенітету. Референдуми стали приводом висловити невдоволення чинним станом справ. Політики Франції і Нідерландів заявили про неможливість проведення повторних референдумів. Це призупинило процес ратифікації та занурило ЄС у кризу. 17 червня 2005 р. саміт ЄС прийняв рішення взяти тайм-аут для широких дебатів. Вихід із глухого кута принесла перемога Н. Саркозі на президентських виборах у Франції. У першому півріччі 2007 р. Німеччина головувала в ЄС. 22 червня 2007 р. було прийнято рішення на основі тексту конституції розробити договір реформ. Текст Лісабонського договору реформ було підписано 13 грудня 2007 року. Усі країни, за винятком Ірландії, ратифікували його. Перший референдум в Ірландії 12 червня 2008 р. провалився. Тільки повторний референдум 2 жовтня 2009 р. дав позитивний результат. Лісабонський договір набув чинності 1 грудня 2009 р., який тодішній прем'єр-міністр Люксембургу Ж.-К. Юнкер назвав «спрощеним, але дуже складним».

З тексту Лісабонського договору були виключені будь-які натяки на державну природу ЄС, згадки про прапор, гімн, девіз ЄС, а також термін «європейський закон». Головні інновації стосувалися перегляду базових принципів діяльності ЄС та реформи процедур функціонування інститутів ЄС. Євросоюз отримав міжнародну правосуб'єктність. До ЄС перейшли всі повноваження колишніх Європейських Співтовариств. Повноваження ЄС поділили між трьома сферами компетенцій: виключною, спільною, тою, що координує. У виключних сферах компетенції ЄС має право приймати законодавчі акти. В сфері спільної компетенції рішення приймаються як на наднаціональному, так і національному рівнях. Однак держави-члени мають право приймати акти, які стосуються неврегульованих питань. У сферах компетенції координації жодні

рішення ЄС не можуть обмежувати суверенні права держав-членів. За межами трьох компетенцій залишились три сфери повноважень ЄС: 1) спільна зовнішня політика і політика безпеки, 2) економічна політика, 3) координація політики зайнятості.

Стаття 6(1) Лісабонського договору зафіксувала визнання Хартії основних прав і свобод 2000 р., але Польща і Чехія наполягли на її необов'язковому характері для окремих країн. Стаття 15 створила посаду президента Європейської ради. Стаття 18 ввела посаду Високого представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки. Він став заступником голови Європейської комісії і постійним головою на нарадах міністрів закордонних справ. Усі закордонні представництва ЄС об'єднані у Службу зовнішніх дій ЄС. Суд ЄС розширив свою компетенцію на сферу спільної зовнішньої політики і політик безпеки. Стаття 42(7) Лісабонського договору ввела поняття колективної безпеки країн-членів ЄС.

Нормативні акти Європейської ради підпали під юрисдикцію Суду ЄС. Керує роботою Європейської ради президент, якого обирають раз на 2,5 роки.

У сфері діяльності ЄС: енергетика, туризм, захист громадян у надзвичайних ситуаціях, забезпечення якісного застосування права ЄС. Принцип консенсусу збережено у питаннях спільної зовнішньої політики, регулювання права емігрантів на працю, боротьбі з ухиленням від сплати податків, екологічній політиці. Рішення вважається прийнятим, якщо «за» проголосували 55% країн (але не менше 15), які представляють не менше 65% населення країн ЄС (стаття 16 Лісабонського договору). За наполяганням Польщі ця система голосування була введена з 2017 року. Заради ратифікації Лісабонського договору відмовились від скорочення кількості членів Європейської комісії. З 37 до 80 сфер розширено сферу повноважень Європейського парламенту щодо прийняття рішень. Однак Європарламент не отримав права законодавчої ініціативи.

Лісабонський договір дав можливість ЄС вийти з конституційної кризи. Хоча політичні еліти країн-членів ЄС були за поглиблення інтеграції, у багатьох країнах посилювались європейські скептичні настрої. 23 червня 2016 р. на референдумі у Великій Британії більшість висловилася за вихід з Євросоюзу. Однак до початку пандемії 2020 р. переговорний процес щодо нових умов співпраці тривав. Нагальною проблемою залишається подолання «влади вето», тобто здатності зацікавлених груп блокувати колективні рішення і дії.

Первинне право ЄС охоплює установчі договори, що відіграють роль основних законів. Вторинне право ЄС – це сукупність правових актів,

прийнятих інститутами та іншими органами Співтовариств у межах своїх повноважень. Це регламент – найважливіший акт вторинного права, який є обов'язковим у всіх частинах і підлягає прямому застосуванню у всіх державах-членах. Регламенти набувають чинності на 20-й день після їх опублікування в офіційному «Віснику ЄС». Директива є обов'язковою щодо очікування результату для кожної держави-члена, якій вона адресована, але зберігає за національними урядами свободу вибору форм і методів дій. Рішення – це індивідуальний акт, який може адресуватися державі-члену, підприємству чи приватній особі. Рекомендації й висновки не мають обов'язкової юридичної сили. До вторинного права також належать міжнародні договори й угоди, укладені Співтовариством.

Британські європейські скептики на чолі з Найджелом Фараджем ініціювали проведення 23 червня 2016 р. референдуму щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу. Британський прем'єр-міністр Д. Кемерон сподівався на позитивний вердикт, який дасть можливість залишитись в ЄС. Але незначною більшістю головним чином електорату британської глибинки перемогли європейські скептики. Термін «Brexit» утворений злиттям двох англійських слів: прикметника «British» («британський») та іменника «exit» («вихід»). Набув особливого поширення завдяки британській пресі після референдуму 23 червня 2016 року, хоча виник раніше. 29 березня 2017 р. розпочалися офіційні переговори між Лондоном і Брюсселем щодо умов виходу Великої Британії з Європейського Союзу.

Досвід розвитку процесу європейської інтеграції зафіксував наступні головні інтеграційно-політичні стратегії: а) федеративна спільнота, б) лінійне розширення та співпраця «Союзу європейських народів», в) подвійна стратегія: розширення і поглиблення інтеграції, г) гнучкість і диференціація «Європи націй», д) створення інтеграційного ядра Європи та стратегія багатьох швидкостей у процесі європейської інтеграції, ж) міжурядова стратегія співпраці, з) секторальна інтеграція, і) директорат великих держав, к) Європа гнучкої географії, або концентричних кіл. Британський прем'єр-міністр Тереза Мей, яка після негативного голосування з питання ратифікації угоди про умови виходу Великої Британії з Євросоюзу дивом витримала вотум недовіри уряду, повинна представити палаті громад чіткий план «Б». Меню, з якого можливо обирати варіанти подальших дій, насправді є дуже «дієтичним». Ідею повторного референдуму Тереза Мей послідовно заперечувала. Отримання вотуму довіри виключило реалізацію сценарію проведення позачергових парламентських виборів, за результатом яких можливо було провести

новий референдум. Але найгірше для Британії те, що єдину можливість, пов'язану із переглядом угоди про умови виходу, заперечував Євросоюз. Брюссель пропонував Лондону також обмежений алгоритм можливих дій: по-перше, взагалі відмовитися від виходу, по-друге, вийти без угоди, але цей варіант для обох сторін є «аварійним» і найгіршим із непрогнозованими негативними наслідками, по-третє, відкласти кінцеву дату початку виходу (нагадаємо, що це було 29 березня 2019 року) та повернутися за стіл переговорів. Із зазначених варіантів дій лише третій був більш-менш реалістичним. Але насправді й він був непростим. Передусім тому, що Ірландія категорично відмовилася підписувати з Великою Британією окрему угоду про режим ірландсько-британського кордону після виходу Британії з Євросоюзу.

22 січня 2019 року в давній столиці Карла Великого прикордонному місті Аахен бундесканцлер Ангела Меркель і французький президент Емануель Макрон підписали договір, який символічно замінив історичний Єлисейський договір, який 22 січня 1963 року підписали канцлер Конрад Аденауер і президент Шарль де Голль. Зазначений договір не лише став надійним правовим фундаментом німецько-французького співробітництва, а й сприяв новій якості європейської інтеграції. Коментуючи потребу підписання нового Аахенського договору, німецькі і французькі політики наголошували на важливості консолідації двох країн за умов поглиблення кризових явищ, пов'язаних із тим що президент США Дональд Трамп переглядав багатосторонні угоди, посилюється гонка ракетних озброєнь між США і росією, незрозумілими є наслідки виходу Великої Британії з ЄС. Не в останню чергу особисті мотиви Меркель і Макрона за цих обставин відігравали помітну роль. Бундесканцлер, після того як вона поступилася лідерством у Християнсько-демократичному союзі Аннігрет Крамп-Карренбауер, отримала заклики достроково залишити посаду. Натомість Емануель Макрон на фоні протестів «жовтих жилетів» фактично втратив свій політичний капітал довіри. За цих особистих політичних обставин Аахенський договір був потрібен, аби змінити політичний порядок денний. Правда, реакція на його «європейський оптимізм» уже стала жорсткою у колах європейських скептиків і у Франції, і у ФРН. Зокрема, у Франції «Національне об'єднання» на чолі з Марін Ле Пен вимагає виходу країни з ЄС, а партія «Альтернатива для Німеччини» на своєму з'їзді включила до своєї програми положення про референдум щодо виходу ФРН з ЄС. Натомість Ааханський договір запропонував ФРН і Франції зосередитись на розбудові федералістського проєкту Євросоюзу. Правди ніде діти, навіть деякі члени Монетарного союзу, такі як

Австрія, проти передбаченого договором спільного бюджету для зони євро. Зрештою, вихід Великої Британії з Євросоюзу відбувся на інституційному рівні. Європейські цінності залишаються спільними для Великої Британії та ЄС, угода про умови виходу зафіксувала спільні нормативні правила. Проблеми від Brexit мають яскраво виражений регіональний вимір, адже прямо проєктуються на процеси європейської інтеграції: 1) поширення європейського скептицизму та популізму; 2) посилення дезінтеграційних (націоналістичних) настроїв та устремлінь в середовищі суспільств і політичних еліт держав-членів ЄС, а також, що ще більш небезпечно, – регіонального сепаратизму, наснаженого успіхами суб'єктів Сполученого Королівства у боротьбі за автономізацію і зрештою за проголошення незалежності (у разі проєвропейської Шотландії); 3) репутаційно-іміджеві втрати ЄС у міжнародній політиці, зниження привабливості проєкту інтеграції універсального і найбільш дієвого механізму поширення цінностей демократії, процвітання, добробуту і стабільності; 4) послаблення ресурсів об'єднання по лінії спільної зовнішньої і безпекової політики та економічні втрати від недоотримання внесків до бюджету; 5) послаблення ЄС зумовлює призупинення процесу його розширення; 6) перегрупування сил в ЄС на рівні провідних держав-членів (руйнація «великої трійки» Франція, Велика Британія, ФРН і системи балансу впливів на користь франко-німецького ядра інтеграції).

На глобальному рівні значення Brexit проявляється у таких тенденціях: 1) послаблення позицій ЄС у системі світової політики, економіки, безпеки і міжнародних відносин загалом; 2) початок перегляду відносин між ЄС і США в напрямі їхньої більшої прагматизації, ініціатором якого став 45-й і 47-й президент Д. Трамп; 3) Brexit значною мірою став можливим завдяки розвитку інформаційного суспільства, можливістю вільно поширювати будь-яку негативну (включно з неправдивою) інформацію через соціальні мережі і традиційні ЗМІ. З огляду на великий вплив США на громадськість і політикум Великої Британії, а також стрімке розсекречення матеріалів про вплив російського прокремлівського бізнесу на владні еліти та інформаційне поле королівства, можемо припустити, що Brexit став прикладом однієї з найбільш успішних в історії гібридних воєн міжнародної спецоперації глобальних конкурентів європейської інтеграції; 4) відбувається зближення позицій ЄС і Росії, головними провідниками якого сьогодні є Париж і Рим. Адже Лондон як принциповий критик дій Москви втрачає вплив на зовнішню політику ЄС. Саме активізацію і можливу консолідацію підтримуваних кремлем проросійських сил в ЄС, за умови імовірної відмови керівництва США

від виконання своїх зобов'язань щодо гарантування безпеки Об'єднаної Європи, є найбільшою загрозою її майбутнього і стабільності світового демократичного співтовариства. Офіційно процес виходу Великої Британії з ЄС уповільнила пандемія 2020 р., але 1 січня 2021 р. Велика Британія залишила ЄС. Російська масштабна агресія проти України 24 лютого 2022 року стимулювала посилення взаємодії Британії з Європейським Союзом. Британія ініціювала створення «коаліції рішучих» для підтримки України. 17 липня 2025 року у Кейсінгтонському палаці канцлер ФРН Фрідріх Мерц і прем'єр-міністр Великої Британії Кір Стартера підписали договір про дружбу і співробітництво. Його текст є стандартним з точки зору аналогічних документів і за структурою, і за змістом. За аналогом із німецько-французькою співпрацею, передбачені молодіжні обміни, міжпарламентська і міжпартійна співпраця. Щодо останнього напряму, цікаво, що у Великій Британії посилюються позиції європейських ультраправих популістів з «партії реформ» на чолі з Найджелом Фараджем. У Німеччині основна опозиційна партія «Альтернатива для Німеччини» поки що не викинула зі своєї програми положення про вихід ФРН з ЄС. З цієї точки зору, згаданий, безумовно історичний, документ, є результатом взаємодії британських та німецьких центричних політичних сил, які намагаються відкрити нову сторінку історії відносин Британії з основними європейськими континентальними державами.

Фактично цей документ, так само як і договірно-правова база британсько-французького співробітництва, компенсує наслідки для стратегічної перспективи Євросоюзу після виходу Британії з ЄС. Результат виходу з ЄС виявився суперечливим для Великої Британії. Замінити повноцінне членство на зону вільної торгівлі Лондон поки що не зміг. Ще більш нагальними для безпеки Європи стали військово-політичні наслідки BREXIT. Відкритим донедавна було питання участі Британії в європейських оборонних програмах. Британські договори з Францією і Німеччиною відкрили доступ британській оборонній промисловості до кооперації з ними у військово-технічній сфері. Станом на 2025 р. не всі країни НАТО досягли попереднього показника 2% ВВП на оборону, який був встановлений у далекому 2014 році. Суперечливими є стратегії. Для США основною загрозою є Китай, для протистояння якому потрібен нейтралітет росії. Для Європи екзистенційною загрозою є реваншистська росія, тому для Європи потрібен нейтральний Китай. До речі, 24 липня на 25-му саміті ЄС – Китай фактично наголошувалося саме на цьому. Що далі розташовані європейські країни від рф, то менше у них було ентузіазму для створення «стратегічної автономії» Євросоюзу у військово-політичній сфері.

США недавно повернули ядерну зброю на авіабазу «Лейкенхіт» у графстві Саффолк. Британія залишається сполучною ланкою євроатлантичної політики у сфері ядерної зброї. США вимагають доступу до своєї частки пирога в 500 млрд. євро військових видатків ЄС, хоча Франція мріє, аби більшу частину засвоювали європейські фірми, включно з британськими. Пропонується збільшити суто військові витрати на 3,5% а 1,5 % направити на модернізацію інфраструктури, необхідної для ведення війни. Наприклад, якщо у Фінляндії бомбосховища охоплюють 85% населення, то в Німеччині тільки 15%. Німеччина зіштовхнулась із викликом повернення до загального військового обов'язку та підготовки резервістів бундесверу. Аналогічні проблеми у військовій політиці має Велика Британія.

Є договірно-правова база для розвитку європейського оборонного співробітництва. Однак подальше розширення ЄС (прийняття Албанії, Боснії і Герцеговини, Косово, Сербії, Північної Македонії, Чорногорії, Молдови, України) вимагає удосконалення наявної договірно-правової системи Європейського Союзу. На заваді цьому процесу може стати російська війна проти Європи, посилення європейських скептиків у країнах-членах ЄС. Вірогідним може бути процес заміни ліберальних європейських еліт на правих популістів, що може трансформувати проєкт європейської інтеграції із «Сполучених Штатів Європи» на «Європу націй». Це може вимагати більш радикального перегляду договірно-правових засад, на яких функціонує Європейський Союз. Насамперед, впродовж 2025 р. в багатьох країнах Євросоюзу виявилася тенденція до зміни владних еліт. Ліберальні еліти, які досі були промоутерами процесу європейської інтеграції, поступово змінюються на правих популістів. Останні орієнтуються на прагматизм та націонал-популізм. Зміна еліт не означає розпад ЄС, як на це сподіваються у рф. Йдеться про «Європу націй, а не бюрократів». ***По-друге***, стратегія переговорів про вступ до Євросоюзу має враховувати той факт, що завершення зазначеної процедури, найімовірніше, відбуватиметься за умов зміни владних еліт в більшості країн ЄС. Зважаючи на побоювання багатьох європейських популістів, що бідна Україна отримуватиме левову частку з фондів допомоги ЄС, можливо говорити про перехідний період, коли відновлення економіки України має відбуватися коштом МВФ і приватних інвесторів, зокрема із фондами еміратів Перської затоки. ***По-третє.*** Предметом спекуляцій європейських скептиків-популістів на емоціях фермерів у Франції, Нідерландах, Бельгії, Італії, Німеччині, Іспанії, Польщі, Угорщині, Словаччині, Чехії, Болгарії, Румунії є претензії України на левову частку аграрних субсидій ЄС. До 2013 р. видатки

на субсидії скоротилися на 30%. Тоді в ЄС діяв 21 організований аграрний ринок (найважливіші зерна, м'яса, молочних продуктів, фруктів і овочів, вина, цукру). Вирішуються питання підвищення конкурентоздатності аграрного сектору (модернізація виробництва і людського капіталу), поліпшується сільськогосподарське середовище і ландшафти, а також якість життя у селах. Саме на це було зорієнтовано реформування спільної сільськогосподарської політики Євросоюзу на бюджетний період до 2027 року. ***По-четверте,*** українська стратегія має враховувати складності з переговорним процесом про вступ України до Європейського Союзу, коли ресурси ЄС відкладені на військові потреби та загострилися проблеми спільної сільськогосподарської політики ЄС, зважаючи на український аграрний експорт на Спільний європейський ринок. ***По-п'яте.*** Варто враховувати структурні економічні обмеження, які впливають і на допомогу, і на відбудову. Навіть після завершення війни на відбудові економіки України тільки посилиться експлуатація української робочої сили, яка так і не житиме навіть за середніми європейськими стандартами. Якщо немає віри в завтра, немає інвестиційного ресурсу для економіки. Вартість робочої сили в Україні суттєво нижча за навіть середньоєвропейську. Це може підживлювати настрої європейського скептицизму в Україні. Екзистенційним вибором є стратегія «дешевої робочої сили» із залученням мігрантів із країн третього світу, або використання інвестиційних ресурсів для вирівнювання вартості робочої сили в Україні, що може бути тригером для більш інтенсивного повернення в Україну її громадян – біженців до Європи під час війни. Насамкінець, важливо зберігати реалізм і підживлювати суспільний оптимізм щодо взаємодії з ЄС. Бюджет ЄС на 2028–2034 роки не передбачає кошти на фінансування вступу України. Пріоритетом визначались військові видатки, а не розширення ЄС . Період другої половини 2020-х – 2030-і роки можуть бути часом гострої політичної боротьби в Євросоюзі щодо вибору стратегії європейської інтеграції та її відповідного політико-правового договірного оформлення.

РОЗДІЛ 4. ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ І ПРАВОСУДДЯ

Загальна характеристика права ЄС. Принципи. Джерела. Простір свободи, безпеки і правосуддя. Імміграційна політика. Правоохоронне відомство ЄС. Боротьба з організованою злочинністю.

Право Європейського Союзу є органічною частиною національного законодавства країн-членів. До джерел права ЄС належать: 1) договори про створення та розширення ЄС, 2) акти, які приймають директивні органи ЄС, 3) міждержавні угоди, що стосуються діяльності ЄС, 4) загальні принципи європейської інтеграції, 5) національне законодавство, яке приймають заради виконання вимог членства в ЄС. Суд ЄС має 13 суддів. Суд може анулювати акти ЄС, якщо вони порушують договори, процедуру, що є наслідком перевищення владних повноважень.

У 1975 р. в ЄЕС було створено групу, покликану координувати співробітництво у сфері протидії тероризму, тяжким злочинам, організованій злочинності. У 1986 р. з ініціативи Великої Британії ЄЕС створила групу з координації імміграційної політики. У 1990 р. було прийнято Дублінську конвенцію, покликану обмежувати приплив претендентів на отримання політичного притулку (набула чинності 1 вересня 1997 р., переглянута в 2020 році).

Право ЄС регламентує взаємини між Союзом і державами-членами, сприяє підтриманню балансу між колективними інтересами ЄС та інтересами окремих держав, регіонів, галузей економіки. З юридичної точки зору існують Європейське Співтовариство і Євратом. Після завершення в 2002 р. терміну дії Договору про створення європейського об'єднання вугілля і сталі його нормативну базу перейняв ЄС. Євратом і ЄС мають спільну систему інститутів, масив їхньої нормотворчості є єдиною системою права Співтовариства. Оскільки діяльність ЄС у сфері спільної зовнішньої політики і політики безпеки, а також в галузі правосуддя і внутрішніх справ не є складовою системи права Співтовариства, то ці сфери не підлягають контролю Суду ЄС.

Первинне право ЄС охоплює установчі договори від Римського 1957 р. до Лісабонського 2007 року. Вторинне право ЄС є сукупністю правових актів, що їх прийняли інститути й інші структури ЄС у межах своєї компетенції. До того ж регламент є основним актом вторинного права, який є обов'язковим у всіх частинах і підлягає застосуванню у всіх державах–членах. Директива є обов'язковою для кожної країни, якій вона адресована, але зберігає за національними урядами свободу вибору форм і методів дій щодо її виконання. Рішення ЄС – це акт, який може бути адресним щодо країни-члена, підприємства або фізичної особи. Рекомендації ЄС не мають обов'язкової юридичної сили. До вторинного права європейського союзу належать міжнародні договори й угоди, укладені ЄС: угоди про асоціацію, угоди між державами-членами з питань, пов'язаних із функціонуванням ЄС. Джерелами вторинного права ЄС є також рішення Суду ЄС.

1 грудня 2009 р. унаслідок набуття чинності Лісабонського договору Співтовариство передало свої права та обов'язки ЄС. Однак документи ЄС у сфері безпеки та оборони і спільної зовнішньої політики є не юридичними, а політичними. Увесь масив чинних норм і правил ЄС, зокрема неписані норми і правила є acquis communautaire, тобто правопорядком ЄС. Відповідно правопорядок ЄС – це права та обов'язки системи ЄС та його інститутів, а також чинне право ЄС як його інтерпретують і застосовують Суди ЄС. ЄС не може створювати нові сфери своєї діяльності, що відрізняє його від федеративної держави. До виключної компетенції ЄС належать п'ять сфер: митний союз, встановлення правил конкуренції на внутрішньому ринку, грошово-кредитна політика (тільки для країн зони євро), збереження морських біологічних ресурсів і спільна торговельна політика. Інші сфери належать до спільної компетенції ЄС і країн-членів.

Серед принципів права ЄС основне місце належить цілям і задачам інтеграції. Зокрема це сприяння миру і добробуту своїх народів, конкурентоспроможна соціальна ринкова економіка, високий рівень зайнятості і соціального захисту, охорона навколишнього середовища, культурна різноманітність, збереження і розвиток європейської культурної спадщини. Одним із основних принципів права ЄС є рівність. Суд ЄС захищає права людини. Наступні принципи мають формувати порядок взаємодії права ЄС з національними правовими системами: лояльність, субсидіарність і пропорційність, пряме застосування, пряма дія і примат права ЄС. Субсидіарність відіграє суттєву роль у соціальних доктринах римсько-католицької церкви. Право ЄС не може застосовуватися по-різному у державах–членах.

Право ЄС складається з великого масиву документів, різних за своєю правовою природою. Головна роль належить установчим договорам. Становище установчих договорів у системі права ЄС аналогічне до національної конституції. Вторинне законодавство, зокрема угоди з третіми країнами не повинні суперечити духу установчих договорів.

Міжнародні договори ЄС з третіми країнами є складовою права ЄС. Вони є актами прямої дії. До вторинного законодавства належать регламенти, директиви, рішення, рекомендації інститутів ЄС. Регламент є аналогом національного закону, але вводиться в дію без погодження з національними органами влади. Директива ЄС має конкретних адресатів, для яких вона є обов'язковою. Вона визначає мету і результати, які мають досягнути держави ЄС. Національні органи влади самі визначають методи, якими виконують директиву. Директиви є найбільш часто використовуваними нормативними актами ЄС.

Рішення також мають конкретних адресатів, але можуть стосуватись не тільки держав, а й юридичних і фізичних осіб. Їх приймають заради вирішення конкретної проблеми. Рекомендації не мають обов'язкової сили. Особливу роль у системі права ЄС мають рішення Суду ЄС. Суд ЄС у процесі тлумачення права часто створює нові правові норми. Але Суд ЄС не має власної системи виконання своїх рішень і у цьому спирається на національні інститути.

На початку XXI століття в ЄС суттєво змінилися процедури прийняття вторинного законодавства. Розширилися права Європейського парламенту, а у Раді ЄС рішення усе частіше приймає кваліфікована більшість без права вето. Національні судові системи країн-членів ЄС адаптувалися до прямого застосування норм права ЄС. Суд ЄС тісно взаємодіє з Верховними судами країн-членів ЄС.

Наявність у ЄС власного бюджету надає йому ознак федерації. Він має власні ресурси для фінансування своїх проєктів. Бюджет ЄС складає лише 1% валового внутрішнього продукту 27 країн-членів. Органи ЄС не встановлюють і не збирають податки. Їхня фінансова діяльність полягає у координації зусиль та реалізації проєктів, які входять до сфери компетенції ЄС. Є також позабюджетні фонди – Європейський інвестиційний банк і Європейський інвестиційний фонд. У бюджеті ЄС відображені всі доходи і видатки. Бюджет ЄС не може бути дефіцитним. Секвестр у разі потреби пропорційно стосується усіх видатків. За виконання бюджету відповідає Європейська комісія, яка звітує перед Європейським парламентом. У бюджет ЄС надходять 75% митних зборів, податок на імпорт сільськогосподарської продукції, плата за

членство держав ЄС пропорційно розміру валового внутрішнього продукту, надходження від штрафів, мит, податків на заробітну плату чиновників ЄС. Найбільші видатки стосуються спільної сільськогосподарської політики ЄС. Фонд консолідації працює над вирівнюванням рівня розвитку різних регіонів ЄС. Існують цільові фінансові програми ЄС. Зовнішня політика має свій бюджетний інструмент, зокрема, фонд підтримки країн-кандидатів на вступ до ЄС. У ЄС є два бюджетні плани: середньостроковий і поточний. Фінансовий рік триває з 1 січня по 31 грудня. Проєкт бюджету на новий рік готується з 1 липня. Існує двотижневий термін погодження бюджетних видатків між інститутами ЄС. Середньостроковий проєкт бюджету дає можливість зміцнити бюджетну дисципліну, встановити стелю видатків, забезпечити стабільну процедуру прийняття річних бюджетів. Лісабонський договір увів спеціальну процедуру прийняття середньострокових бюджетів. Суд ЄС має компетенцію втручатись у хід цих погоджень.

Коли в ЄС створили спільний ринок з вільним обігом капіталів, послуг, товарів і робочої сили, ситуацією скористалися кримінальні елементи. Нелегальна імміграція, наркотрафік, фінансові махінації, тероризм стали загрозами для внутрішньої безпеки ЄС. Протидіяти цим загрозам має співпраця у сфері внутрішніх справ і правосуддя.

Ще в 1975 р. у відповідь на терористичні атаки країни Європейських Співтовариств створили систему оперативного обміну інформацією. У 1990 р. було підписано Дублінську конвенцію щодо правил надання притулку. Його можна було просити в першій країні ЄС, до якої добрався потенційний емігрант. У 2003 р. зазначена конвенція була замінена новим регламентом ЄС. Маастрихтський договір відніс співпрацю у сфері внутрішніх справ і правосуддя до т.зв. третьої опори ЄС. Під контроль національних органів влади і ЄС мали підпасти політика надання притулку, контроль зовнішніх кордонів ЄС, протидія наркомафії, недопущення фінансових махінацій, співпраця в галузі цивільних справ, митне співробітництво, створення Європейської поліцейської служби (Європол).

14 червня 1985 р. у м. Шенген (Люксембург) Бельгія, Люксембург, Нідерланди, ФРН і Франція підписали угоду, яка передбачала: 1) взаємне визнання візи однієї з держав на території інших, 2) поступове скасування паспортного кордону на внутрішніх кордонах, 3) створення режиму вільного пересування робочої сили. Шенгенська конвенція 1990 р., яку підписали ті самі держави, затвердила правила перетину внутрішніх кордонів. Таке право отримали громадяни інших держав на 90 днів без права займатися трудовою

діяльністю. На цій основі була введена єдина Шенгенська віза. Скасування контролю на внутрішніх кордонах означало посилення контролю на зовнішніх кордонах. Шенгенська конвенція набула чинності 26 березня 1995 року для Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, Франції, ФРН, Італії і Португалії. За межами угоди опинилися Велика Британія й Ірландія.

У 1993 р. у Лісабоні було створено «Європейський центр протидії наркомафії та споживанню наркотиків». 18 липня 1995 р. було створено Європейське поліцейське відомство. «Європол» розпочав діяльність у Гаазі 1 липня 1999 року. У березні 2002 р. в Гаазі запрацював Євроюст, покликаний протидіяти злочинам у сфері корупції, екології, комп'ютерних технологій.

Амстердамський договір визначив основним завданням створення європейського простору свободи, безпеки і правосуддя. У 1999 р. було вирішено визнавати кримінальні рішення національних судів, аби злочинці не могли користуватися відмінностями у національному кримінальному законодавстві. Важливими задачами залишались захист інформації, протидія тероризму, забезпечення доступу громадян до правосуддя. У липні 2001 р. ЄС затвердило єдині правила розгляду прохань про притулок, було намічено програму зближення національних норм визначення статусу біженця.

У 1999 р. в Гаазі було створено Європейське поліцейське відомство (Європол). Мандат Європолу стосується усіх видів кримінальної діяльності та тероризму. З 2010 р. Європол став агенцією ЄС, та фінансується з його бюджету. У березні 2002 р. у Гаазі почав працювати Євроюст – прообраз європейської генеральної прокуратури. До складу Євроюсту входять прокурори національних держав, судді високого рангу, поліцейські. Відповідно до Лісабонського договору Євроюст може ініціювати кримінальне переслідування, а також координувати слідчі дії національних держав ЄС.

Рішення Ради ЄС «Про боротьбу з тероризмом» від 13 червня 2002 р. визначає як тероризм навмисні дії, скоєні особою або групою осіб з метою залякати населення, здійснити тиск на органи влади, дестабілізувати або зруйнувати основні політичні, економічні, соціальні, конституційні, економічні структури.

15 лютого 2003 р. було затверджено Регламент ЄС, який замінив Дублінську конвенцію. Відповідальність за надання політичного притулку покладали на країну, де легально проживав родич претендента на цей статус. Було створено дактилоскопічну базу даних відбитків пальців претендентів на притулок. У жовтні 2008 р. було затверджено п'ять основних напрямів імміграційної політики ЄС: 1) на рівні ЄС створюється агентство охорони

зовнішніх кордонів FRONTEX, 2) створення блакитної карти для запрошення в ЄС висококваліфікованої робочої сили, 3) скорочення притоку некваліфікованої іноземної робочої сили, запобігання торгівлі людьми, 4) введення з 2010 р. спільної системи надання притулку, 5) підтримка країн, які експортують емігрантів. Агенція FRONTEX запрацювала у Варшаві в 2005 року. Її задачі – координація оперативних дій держав-членів з охорони зовнішніх кордонів, аналіз загроз і ризиків на зовнішніх кордонах, надання допомоги у навчанні персоналу національних прикордонних служб, депортація нелегалів.

У січні 2004 р. було введено єдиний європейський ордер на арешт. Національна держава-член ЄС може вимагати, аби засуджений відбував покарання на національній території. Застосування європейського ордеру на арешт спирається на взаємне визнання від держав-членів ЄС судової практики одна одної. Орден застосовується до транскордонних злочинів. Після терактів 2004 р. у Мадриді та 2005 р. у Лондоні в ЄС було створено Ситуаційний центр для боротьби з терористичними загрозами. У червні 2008 р. до злочинів було віднесено заклики до скоєння терактів через мережу. Так відбувається перехід міжурядового співробітництва до наднаціонального регулювання. Важливим напрямом діяльності ЄС у цій сфері є міжнародне співробітництво з державами поза межами Євросоюзу.

Вільний розвиток громадянського суспільства передбачає функціонування інститутів правової демократичної держави, ринкової економіки, плюралізм різних політичних сил, наявність вільної особистості. Принаймні після Другої світової війни у такій формі громадянське суспільство з певними національними рисами ствердилося у більшості демократичних європейських держав. Цей процес синхронізувався із активізацією розпаду колоніальних імперій та успадкування від них проблеми адаптації економічних та політичних емігрантів до соціокультурних реалій країни прибуття. Вирішення цього завдання ускладнювалося помітними цивілізаційними розбіжностями між членами європейських громадянських суспільств та ціннісно-нормативними стереотипами поведінки багатьох емігрантів.

Узагальнюючи зазначені фактори, зазначимо, що вони стосуються насамперед специфічного ставлення до європейської моралі, права, ринкової економіки, демократичної політичної системи. Наприклад, більшість членів європейських мусульманських громад у другому-третьому поколіннях ставлять під сумнів цінність секуляризованої моралі, символом чого стала політико-правова боротьба за право для мусульманок носити хіджаби та нікаби як символи ісламської ідентичності. Також триває боротьба

за легалізацію у Європі правових норм шаріату, хоча вони прямо суперечать ліберальному баченню політичного та суспільного життя. Крім того, є ще один привід до ціннісного конфлікту, пов'язаний із неприйняттям фундаменталістських принципів поширення ринкової економіки на усі сфери суспільного життя.

Водночас розвиток процесу європейської інтеграції поставив на порядок денний питання виникнення та розвитку європейського наднаціонального громадянського суспільства. Потужним поштовхом до цього стало створення спільних європейських інститутів, покликаних захищати інтереси європейців. Разом з цією тенденцією у більшості західноєвропейських держав виникає проблема неадаптованості емігрантських громад до умов життєдіяльності європейських структур громадянського суспільства. Інтенсивні потоки еміграції загострили питання пристосування нових європейських громадян до традиційних умов функціонування громадянських суспільств у Європі. Реакцією на це стало те, що владні європейські еліти визнали доцільність збереження насамперед національних громадянських суспільств, навіть шляхом часткової відмови від проєкту поглиблення європейської інтеграції й посилення наднаціональних владних структур. Утім, навколо цієї тенденції триває запекла політична дискусія. Німецький соціолог У. Бек чимало уваги приділяв становленню «космополітичної Європи» як вагомого результату європейської інтеграції. Він відстоював концепцію «мультикультурності» як головної стратегії адаптації емігрантів до функціонування Європейського Союзу. Але цю стратегію реальні історичні події поставили під сумнів.

Шок від терактів 11 вересня 2001 р. спонукав колишнього державного секретаря США М. Олбрайт дослідити взаємозв'язок між релігією і світовою політикою. Головною проблемою співіснування ісламу та інших світових релігій вона вважає незавершеність процесу модернізації традиційних мусульманських суспільств та ісламу загалом. Адже навіть визнаючи помітну соціокультурну специфіку європейського ісламу як феномена життя емігрантських громад насамперед у «старих» країнах-членах Євросоюзу, навряд чи може йтися про його незворотну модернізацію.

Відносини між європейцями та мусульманами тлумачать по-різному. Відомий італійський експерт з питань історії ісламу Ф. Кардіні вважає, що джерелом міжкультурної ворожнечі християн і мусульман є взаємне непорозуміння як результат конкуренції інтересів та способів життя. Досить суперечливими є оцінки стану і перспектив розвитку мусульманських громадянських суспільств у європейських країнах. Зокрема, контраверсійними

є характеристики ступеня впливу прихильників ісламського фундаменталізму у середовищі європейських мусульман та їхні зв'язки з арабською спільнотою.

Стрімкий розвиток процесу глобалізації, принаймні до часу початку світової економічної кризи восени 2008 р., зробив досить популярною тезу про домінування мультикультурності. Зазначена тенденція розглядалася як сутнісний елемент нової політики ідентичності, пов'язаної із гарантуванням широких громадянських прав різним меншинам. Реалізація відповідного політичного курсу відбувається в умовах дуже гострої суспільно-політичної дискусії щодо основних тез «зіткнення культур», які відстоював С. Гантінгтон. Ці ідеї були перенесені у площину проблем функціонування мультикультурних демократичних суспільств. Оптимісти вважають, що за нових історичних умов можливо забезпечити мирне співіснування та співпрацю громадянських суспільств як результату історичного розвитку національних демократичних держав та мультикультурних структур. Більш інформовані оптимісти, або реалісти, навпаки, аргументовано доводять, що така толерантність є даниною політичній коректності, а насправді більше нагадує утопію. Зокрема, А. Сен пише про ризики конфлікту культур всередині мультикультурних громадянських суспільств.

Відома болгарська дослідниця проблем ідентичності Ю. Кристева акцентувала увагу на дилемі: чи зможемо ми тісно й пристрасно жити з іншими, жити з інакшими, не вдаючись ні до остракізму, ні до нівеляції? Авторка зазначає, що чужинець – це людина, в якої під панциром активіста чи працівника-іммігранта зідрана шкіра, адже йому постійно доводиться відчувати на собі ненависть інших. Іммігрант приречений не розмовляти рідною мовою. Водночас чужинець – це той, хто працює. Тоді як автохтони цивілізованого світу, розвинених країн, вважають важку працю справою вульгарною і набирають аристократичного невимушеного й вередливого вигляду, чужинця ви впізнаєте по тому, що він досі вважає працю цінністю. Внаслідок такого статусу чужинця риторичним стає питання, що важливіше – «права людини чи права громадянина?». Це питання особливо загострюється, коли нові прибульці не відмовляються від своєї ідентичності, що європейці мають нагоду спостерігати зараз.

У 2010 р. німецький соціал-демократ Тіло Сарацин видав дослідження під символічною назвою «Німеччина самоліквідується». На його думку, політика мультикультурності заперечує модерну німецьку ідентичність. Зазначений факт наприкінці своєї політичної кар'єри визнавала бундесканцлер А. Меркель, яка втілювала курс на пріоритет адаптації емігрантів

до німецьких соціокультурних цінностей. Але цей надзвичайно складний процес залишається суперечливим та не може вважатися незворотнім.

Європейські консерватори вважають, що розширений Європейський Союз перетворився на конгломерат народів, культур, цінностей. За цим стоїть розпад християнської Європи, ідентичність якої фактично ніяк не зафіксована навіть у нормотворчих документах Європейського Союзу. Внаслідок втрати віри руйнуються засади громадянського суспільства. Але поки що воно залишається важливою складовою фундаменту європейських національних держав. З іншого боку, використання чинних структур громадянських суспільств як інструмента адаптації емігрантів не враховує наявність культурних бар'єрів.

Постмодерн заперечує проти соціальних технологій відродження християнської моралі та цінностей. Відкритим залишається питання, чи здатне відкрите європейське суспільство на рівних конкурувати із суспільними цінностями емігрантських громад з іншою культурою, ментальністю, цінностями і вірою? Адже нетерпимість фундаменталістської частини мусульманських громад видається сильнішою за толерантність секуляризованих європейців. Мусульмани у європейських країнах видаються сильнішими духом за псевдохристиянську Європу. Адже європейські костели перетворюються на музеї, а монастирі на готелі. Натомість досить активно будуються мечеті. Навіть у консервативній Швейцарії не вдалося остаточно заборонити побудову нових мечетей.

Німецьких громадян часто захоплюють у заручники у мусульманських країнах. Праві популісти у багатьох західноєвропейських країнах наполягають на квотуванні міграції. Але, попри дію шенгенських норм і правил, міграційне законодавство все ще у сфері компетенції національних держав. Щоправда, нормальною таку ситуацію навряд чи можна вважати. Європейські праві радикали ідентифікують себе у ролі борців за свободу народів від європейської імперії у форматі Європейського Союзу.

Реагуючи на ці тенденції, 22 липня 2011 р. норвежець Андерс Брейвік здійснив теракт в Осло, жертвами якого здебільшого стали емігранти. Ретельне слідство так і не знайшло фактів, які могли довести версію про існування терористичної організації, що допомагала Брейвіку скоїти злочин. Звичайно, у правоекстремістських колах багатьох європейських країн вистачає тих, хто симпатизує поглядам Брейвіка, але ці люди поки не наслідують його фанатизм. Останній став приводом для психіатричного обслідування підсудного. У підсумку винесений наприкінці серпня 2012 р. вирок – фактично пожиттєве

ув'язнення перетворив Брейвіка на «найдорожчого» за витратами на утримання норвезького в'язня. Показово, що особисто підсудний наполягав, аби його судили як психічно здорового. В такому разі він матиме принаймні теоретичні шанси «за добру поведінку» за амністією вийти із в'язниці до кінця життя. Натомість у разі засудження як психічно хворого, Брейвіку загрожувало пожиттєве ув'язнення у закритій психічній лікарні. Смертної кари у Норвегії немає, хоча після цього злочину відновилися дискусії щодо доцільності її запровадження. Влада Норвегії намагалася мінімізувати пропагандистський ефект для ідей Брейвіка. Так в умовах економічної кризи у багатьох європейських країнах загострюються відносини між християнами і мусульманами.

Найбільш поширені антиісламські настрої у Франції, де мешкає найбільша кількість мусульман в Європі. Свою стурбованість інтенсивним поширенням радикальних ісламістських ідей демонструють і спецслужби Німеччини. У квітні 2012 р. вони змусили гамбурзьке книжкове видання відмовитися від контракту на друк Корану. Адже радикальна мусульманська секта салафітів планувала роздавати його примірники безкоштовно з метою пропаганди своїх ідей. Міністр внутрішніх справ федеральної землі Нижня Саксонія християнський демократ Уве Шюнеманн свого часу блокував спробу салафітів безкоштовно роздавати свою ісламістську версію Корану. Водночас арабіст Вільного університету Берліну Ангеліка Нойвірт визнає, що Коран є частиною сучасної європейської ідентичності. Зазначена теза дратує і прихильників консервативного християнського варіанту європейської ідентичності і адептів тотальної секуляризації. На цьому тлі загострюється інформаційна війна між європейськими громадянськими суспільствами й ісламськими радикалами. Відомий німецький експерт з питань суспільної безпеки Георг Бернд стверджував, що «сакральні» тексти ісламістів мають мету – створення Халіфату, складовою якого має бути й Європа.

Альтернативою проєкту Халіфату, хоча й з певними запереченнями та припущеннями, є Туреччина. Навіть там поступовий та обережний відхід від моделі демократії під захистом військових повернув до влади поміркованих ісламістів. Вони час від часу схиляються до своїх колишніх ідеалів. Але «турецький шлях» для мусульманських країн не є універсальним. Його спробував адаптувати до своїх умов Пакистан, де армія досі є оплотом нехай не зовсім демократичної, та усе ж світської республіки. Однак перманентне протиборство із пакистанськими військовими стало однією із причин того, що пакистанські ісламісти є чи не найбільш палкими прихильниками створення

глобальної ісламської громади, яка житиме в одній мусульманській імперії – Халіфаті, причому під захистом пакистанської ядерної зброї.

Поки що чи не найбільшою перешкодою на шляху реалізації стратегії створення ісламського Халіфату є міжконфесійне протистояння в мусульманському світі. Арабська весна стимулювала у більшості із 22 арабських країн внутрішні громадянські війни між сунітами і шиїтами. Кожна із конфесій має своїх радикалів, здатних поховати проєкт відродження Халіфату. Отже, всі зазначені стратегії водночас взаємодіють на Близькому Сході та переплетені в тугий Гордіїв вузол конфліктів й протиріч, які виходять за межі регіону й набувають глобального значення. Адже навіть теоретична перемога однієї із зазначених стратегій може суттєво змінити глобальну розстановку сил. У найближчі десятиліття зазначені стратегії й надалі конкуруватимуть між собою.

Стратегією європейських ультраправих можна вважати спроби посилення протидії цим тенденціям. Незаперечним є посилення впливу правих популістських партій на національному рівні у країнах Євросоюзу, особливо потужно уражених економічною кризою. У країнах старої Європи проблема адаптації мусульманських громад до світського європейського громадянського суспільства є особливо гострою. Наприклад, в Австрії це Австрійська партія свободи. У Бельгії – партії «Фламандський інтерес» і «Список Дедекера». На рівні місцевих органів самоврядування після травневих 2012 р. виборів впливовою силою стала «Британська національна партія». Регулярним учасником коаліційних політичних процесів у Нідерландах стала права популістська «Партія свободи» Герта Вілдерса. У Франції лідер «Національного фронту» Марін Ле Пен на президентських виборах у квітні 2012 р. набрала 18% голосів під гаслами виселення неадаптованих емігрантів із Франції. В Італії аналогічні позиції відстоює «Ліга Півночі» та «Альтернативний соціальний список Муссоліні». У Данії на аналогічних ідеологічних позиціях стоїть «Датська народна партія», яка ініціювала появу 2005 року карикатур на пророка Мухаммеда в датській пресі.

У країнах нової Європи правий популізм наразі є більше формою протесту проти наслідків європейської інтеграції цих держав. Натомість ксенофобські настрої, зважаючи на невелику кількість мусульман у цих країнах, більше стосуються «ворожих сусідів», антисемітизму та ромів. Але відповідні ідеологічні партії посилюють свої позиції у внутрішній політиці цих країн. Наприклад, у Болгарії це коаліція «Атака», у Латвії це партія «Родина і свобода», у Литві це партія «Порядок і справедливість», у Польщі це «Ліга польських родин», у Греції партії «Народно-православний заклик» та «Золотий світанок», у Румунії це партія

«Велика Румунія», а в Угорщині це «Рух за кращу Угорщину». Посилення рівня популярності зазначених партій також зумовлюється демографічними причинами, пов'язаними зі старінням європейських суспільств.

Усіх європейських ультраправих популістів об'єднують ідеї громадянства на основі крові і землі, а не формування політичної багатокультурної нації. Їхньою ідеологічною основою є расизм, мілітаризм, гомофобія, критика глобалізації та європейської інтеграції, неприйняття емігрантів. В умовах політичних турбулентностей, викликаних економічною кризою структури європейських громадянських суспільств на національному та наднаціональному рівнях демонструють незначну ефективність у виконанні ролі інструмента адаптації емігрантських громад до європейських норм і цінностей. Розмитість ідеологічних установок правих популістських партій дає їм можливість використовувати електоральний потенціал традиціоналістів та консерваторів. Внаслідок цього реальним є виклик згортання структур вільних суспільств у Європі. Принаймні поки що немає універсальної стратегії, здатної вирішити питання ефективної адаптації емігрантів до європейської ідентичності. Навпаки, домінування стратегії витіснення ісламських фундаменталістів у гетто європейських міст є способом поведінки страуса перед викликом небезпеки. Подальше посилення європейських правих радикалів також може відкрити шлях до прямого зіткнення ісламських фундаменталістів та правих екстремістів в Європі.

Літо 2015 року стало рекордним за кількістю нелегалів, які прибувають до середземноморських країн Європейського Союзу. У липні – на початку серпня 2015 року справжні бунти нелегальних мігрантів відбулись у Греції та Іспанії. Тільки у липні 2015 року до Греції прибули 55 тисяч нелегальних мігрантів, здебільшого із Сирії. Натомість до Італії й Іспанії переважно прибували нелегали з африканських країн. Наслідками цих процесів стає серйозна дестабілізація не лише у країнах, які вимушені приймати нелегалів, а й у Євросоюзі загалом. Ще до літніх відпусток 2015 р. Європейська комісія прийняла рішення про квотування розселення біженців до всіх 27 країн-членів Євросоюзу за критеріями вже дійсної кількості біженців у цих країнах, їхньому співвідношенні до кількості автохтонних жителів згаданих країн, кількості безробітних тощо. Однак це рішення, яке мало стати символом європейської солідарності у вирішенні гострих проблем, стало черговим яблуком розбрату. Найгостріше проти рішення Європейської комісії виступили Естонія, Латвія і Литва. Не в захваті від нього й Польща та інші країни Вишеградської четвірки – Чехія, Угорщина, Словаччина, які звертають увагу чиновників Євросоюзу,

що вони вже прийняли чималу кількість біженців з України. Якщо Євросоюз до 2017 року вибудував «паперово-візову» Шенгенську стіну на шляху переміщення до Шенгенського простору громадян України, то вибудувати надійну стіну на своїх морських кордонах, яка зупинила би нелегалів, неможливо.

Ультраправі політичні сили в багатьох країнах Євросоюзу глузливо зауважують, що хвилі нелегальної міграції збільшились внаслідок дестабілізації внутрішньополітичного становища в більшості країн Північної Африки і Близького Сходу під час так званої арабської весни. Кількість нелегалів після усунення від влади туніського президента Бен Алі, лівійського лідера Муамара Каддафі обчислюється мільйонами.

У відповідь владні еліти Євросоюзу намагаються по можливості модернізувати свою еміграційну політику. Європейська комісія прийняла рішення надати до 2021 року 2,4 мільярда євро на допомогу країнам, що найбільше потерпали від напливу біженців. Гроші мають розподіляти між Фондом надання притулку, міграції та інтеграції і Фондом внутрішньої безпеки. Найбільшу допомогу мають отримати Італія і Греція. Утім, може так статись, що ці кошти будуть надані надто пізно і їх буде замало для вирішення проблеми. Адже передумов для стабілізації становища у кризових зонах навколо Євросоюзу немає. Навпаки, ситуація загострювалася, що робило заходи, які застосовувалися неефективно. Від дипломатії Євросоюзу знадобиться набагато більше зусиль, аби посприяти стабілізації становища у гарячих точках уздовж кордонів Євросоюзу, інакше «велике переселення народів» зупинити буде неможливо. Наприклад, 2014 всі країни–члени Євросоюзу офіційно прийняли 626 тисяч мігрантів. Натомість у 2015 році лише Німеччина вимушена прийняти 800 тисяч легальних мігрантів, витративши на них із державного бюджету всіх рівнів десять мільярдів євро. Такий розвиток подій провокує загострення внутрішньополітичного становища у самій Німеччині. Спроби урядів федеральних земель відкривати нові гуртожитки для мігрантів наштовхуються на регулярні акції протесту ультраправих політичних сил. Не втрачають шансу на політичну реанімацію активісти руху «Європейських патріотів проти ісламізації Європи». На активізацію конкурентів на консервативному фланзі німецької політики вимушені реагувати у баварській партії «Християнсько-соціальний союз», що різко розкритикувала курс канцлера великої коаліції Ангели Меркель на прийом якомога більшої кількості нелегалів. Тож не варто дивуватися, що проблема мігрантів максимально радикалізована внутрішньополітичні дискусії у більшості країн Європейського Союзу.

Країни Вишеградського блоку, як засвідчив їхній недавній саміт у Празі, не хочуть приймати зайвих нелегалів у себе. Вишеградська четвірка не готова збільшити квоти на нелегалів. Велика Британія й Іспанія також були негативно налаштовані щодо цієї пропозиції Європейської комісії. У Франції тема нелегальної міграції була провідною на президентських перегонах 2017 року.

Прихильники ідеї лояльного ставлення до мігрантів нагадують про демографічну кризу в Європі, якій потрібна дешева робоча сила. Але ця проблема має й зворотний ефект. Адже у багатьох країнах Європейського Союзу сформувалися маргінальні етнічні групи з власною моделлю поведінки, орієнтованою на споживання європейських ресурсів. Середньовічна ідеологія веде до середньовічного способу життя, навіть якщо хронологічно ми залишаємось у XXI столітті. Серед нинішніх нелегальних мігрантів напевно чимало прихильників тероризму.

Концепція відкритості не працює, коли зникає толерантність. Навряд чи оптимальним варіантом вирішення проблеми можна вважати ідею голови Європейської комісії Жан-Клода Юнкера щодо створення фільтраційних таборів для нелегальних мігрантів у третіх країнах. Поки що така доля спіткала Сербію. Крім того, спільне військове командування Європейського Союзу разом із НАТО обговорює можливості розширення операції у Середземному морі, спрямованої на жорсткіший контроль потоків нелегалів, що прориваються до Європи. Щоправда, без стабілізації становища у кризових зонах у Північній Африці, на Близькому і Середньому Сході зупинити велике переселення народів буде майже неможливо. На превеликий жаль, наразі немає жодних надій на швидку стабілізацію у цих регіонах.

11–12 листопада 2015 року на Мальті Євросоюз провів переговори щодо біженців з представниками країн Африки і Близького Сходу. Загальна ситуація з біженцями залишається складною. Найнебезпечнішим фактором є неврегульованість причин, які зумовили рекордну кількість біженців із зон конфліктів, які штурмували країни Євросоюзу. Ці тенденції уже спровокували запеклі дискусії у більшості країн-членів Євросоюзу щодо алгоритму вирішення проблеми біженців. Ціною цього процесу стала радикалізація суспільних настроїв та загострення суперечностей між країнами Євросоюзу.

У кризових зонах Африки і Близького Сходу спостерігається тенденція до подальшої дестабілізації. Нормалізацію становища на батьківщині арабських революцій 2011 року Тунісі можна вважати лише умовною. Місцеві радикальні ісламісти у переважній більшості воюють на боці Ісламської держави, а їхні побратими у Тунісі пішли у підпілля, чекаючи на свої шанси повернутися до влади. У сусідній Лівії виправдалися всі апокаліптичні прогнози подій, яких вистачало

після ліквідації режиму Муамара Каддафі. Лівія поділена на зони впливу між різними клановими та ісламістськими угрупованнями, які ведуть між собою боротьбу за нафтові родовища та найбільш зручні шляхи контрабанди нелегалів до Європи. Не найкращим є становище в Іраку й Афганістані, які також є джерелами поповнення армії біженців до Євросоюзу.

Ця ситуація поставила під питання дієвість європейської солідарності. Бундесканцлер Ангела Меркель докладала великих зусиль, аби зміцнити власні політичні позиції у своїй Християнсько-демократичній партії. Вона зауважує, що історичний досвід Німеччини та політична мораль вимагає прийняти більшість біженців. Опоненти закидали Меркель факт, що жодна країна Євросоюзу не здатна прийняти всіх злиденних і гнаних.

Ще більш розбалансованою є ситуація у нових країнах-членах Євросоюзу. Не вщухають скандали між членами Євросоюзу Хорватією, Словенією, Угорщиною і кандидатом на ступ Сербією. Угорщина багатокілометровою сіткою відгородилася від своїх балканських сусідів, але Будапешту неможливо відокремитися від спільної для Євросоюзу проблеми біженців. Велика Британія взагалі вимагає запровадження мораторію на чотири роки на прийом будь-яких біженців, шантажуючи Євросоюз прискоренням проведення референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС. Таке загальне політичне тло домінувало напередодні зустрічі на Мальті.

Під час переговорів країни ЄС запропонували декілька ініціатив щодо вирішення проблеми біженців. Вони стосуються і «м'якої», і «жорсткої» сили. Насамперед, пропонувалося збільшити фінансування центрів тимчасового утримання в прикордонних країнах, зокрема, у Туреччині, Сербії. Утім, залишається проблема агресивного небажання біженців навіть певний час жити у цих таборах за межами Євросоюзу. Кризова Греція згодилась створити такі табори у себе, попри ксенофобські настрої, презентовані ультраправою партію Золотий світанок. Але всі ці заходи нагадували тимчасову тактику. По-друге, Євросоюз був готовий посилити військово-технічну складову охорони своїх як морських, так і сухопутних кордонів. Йдеться про спільну військово-морську Середземноморську операцію. Певна її ефективність улітку 2015 року саме спровокувала зміну маршруту контрабанди біженців із морського на сухопутний шлях. До того ж сухопутні кордони Євросоюзу виявилися ще більш незахищеними, аніж морські. По-третє, навіть Німеччина була вимушена прислухатися до пропозицій радикально переглянути міграційне законодавство у бік жорсткіших норм. По-четверте, лідери Євросоюзу не хотіли допустити, аби криза з біженцями поховала Шенгенські угоди.

Отже, всі пропозиції щодо способів вирішення міграційної проблеми вимагають серйозних політичних і фінансових ресурсів, з кожним з яких Євросоюз має серйозні проблеми. Тому працювати над модернізацією міграційної політики доведеться системно і послідовно, відклавши навіть інші питання європейської інтеграції. Адже не вирішення проблеми біженців може поховати будь-які стратегічні плани розвитку Євросоюзу.

У ніч із 13 на 14 листопада 2015 р. у Парижі терористи провели шість атак на цивільні об'єкти, внаслідок чого вбили близько двох сотень людей. Відповідальність за організовані теракти була покладена на бойовиків Ісламської держави Іраку і Леванту. Європа знову опинилася на вістрі протистояння цивілізацій та під впливом ризиків, упоратись із якими буде неможливо без організації справжнього ефективного механізму спільної оборонної політики Європейського Союзу. Натомість Велика Британія декларувала вимоги особливих умов для продовження свого членства в Євросоюзі, намагаючись таким чином відокремитись не лише від наднаціональних органів влади Євросоюзу, а від комплексу проблем, пов'язаних із неврегульованістю міграційних питань. Але жити в Європі і бути вільними від Європи та її проблем неможливо.

Випробуванням для внутрішньої політики Європейського Союзу стало масштабування російської агресії проти України. Нагадаємо, що 2017 р. Європейський Союз запровадив безвізовий режим для громадян України, що поклало початок міграції населення з України до країн Європи. За демографічними наслідками це більше переселення людей, ніж на прикладі країн, з яких емігрувало населення Центрально-Східної Європи після вступу країн регіону в ЄС у 2004 році. А після початку широкомасштабної агресії росії проти України 24 лютого 2022 р. кількість біженців, які від загрози війни залишили територію України, можна порівняти тільки з кількістю біженців часів Першої і Другої світових війн. Лише за перший рік повномасштабної війни росії проти України країни-члени ЄС прийняли понад 6 млн. українських біженців, а Євросоюз виділив 3,7 млрд євро із свого бюджету на допомогу їм. Станом на кінець 2024 року, починаючи з 24 лютого 2022 року в державах Європи було зареєстровано понад 6,3 мільйона українських громадян як осіб, що потребують тимчасового міжнародного захисту. Ще майже 560 тисяч українських громадян перебувають за межами Європи. Такі дані наведені в дослідженні, що здійснив Офіс Омбудсмена України. В ньому, зокрема, зазначається, що значна частина українських біженців, а саме 25%, планують повернутися додому, 16% планують жити на дві країни (за кордоном і в Україні). Водночас 38% адаптувалися у країнах перебування,

знайшли роботу, освіту для дітей і тимчасово не розглядають можливості повернення. Ще 21% залишаються у стані невизначеності через нестабільну ситуацію в Україні і в країнах, де вони перебували. Також у дослідженні наголошено, що українці високо оцінюють рівень підтримки, яку отримують від Європейського Союзу та інших держав-партнерів. Близько 87% опитаних зазначали, що мають тимчасовий захист у країнах ЄС та його аналоги за межами Європи, користуються наданими можливостями країни перебування відповідно до статусу, ще 6% зазначили, що мали статус біженця, 4% отримали посвідку на тимчасове проживання [10].

Німеччина, наприклад, прийняла майже 1,2 млн. українських біженців і за системою Bürgergeld щороку витрачала на них до 6 млрд євро, в результаті чого частка українців від загальної кількості робочої сили у ФРН за два роки (2023–2024 рр.) зросла втричі до 0,6 відсотка[11]. Але найбільшу кількість українців прийняла Республіка Польща. За даними Прикордонної служби Польщі, станом на 15 вересня 2022 р. польсько-український кордон перетнули понад шість мільйонів біженців з України. Деякі з них прямували далі на Захід чи повертались додому, інші – прибували до Польщі з Румунії, Угорщини чи Словаччини, де перетинали кордон ЄС. Утім, Польща є абсолютним рекордсменом для українців у питанні вибору місця прихистку від війни. За даними Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі, станом на 4 вересня 2022 р. PESEL (польський аналог ідентифікаційного номера) отримали понад 1,3 млн громадян України, що надавало їм право на перебування, працевлаштування, соціальну й медичну допомогу, запис дітей до дитсадків і шкіл, вивчення польської мови тощо [12]. Чеська Республіка прийняла найбільшу кількість українських біженців на душу населення серед країн-членів ЄС: лише за перший рік широкомасштабної російсько-української війни біженці з України отримали в цій країні понад 460 тис. віз тимчасового захисту, серед них майже 100 тис. осіб були працевлаштовані. Загалом, на кінець 2022 р. у Чехії проживало легально понад 630 тис. українців, що становило майже 4% всього населення країни. 28 жовтня 2022 р. президент України В. Зеленський нагородив столицю ЧР Прагу відзнакою Місто-рятівник[13]. Найменше біженців прийняли Греція, Угорщина, Швеція, Фінляндія. В цілому, кількість мігрантів за межами України надалі зростала і

[10] ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗА КОРДОН. Аналітичний звіт за результатами дослідження та моніторингових візитів. К., 2025. С. 4–5.

[11] У Німеччині втричі побільшало працевлаштованих українців // https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/15/8002856/

[12] Див.: *Віднянський С., Мартинов А.* Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. С. 115.

[13] Там само. С. 144–145.

станом на 17 квітня 2025 року перевищила 6,9 млн осіб, лише з початку 2025 року виїхало близько 100 тис. осіб [14].

Європейський Союз з початком російсько-української війни рекомендував країнам-членам надавати українським біженцям тимчасовий притулок і соціальні виплати. Станом на 31 січня 2025 р. цей статус мали 4,3 млн українців, які виїхали з України внаслідок російської агресії. За даними Євростату найбільшу кількість українців зі статусом тимчасового захисту в ЄС прийняли: Німеччина – 1 170 250 осіб (27,3% від загальної кількості ЄС), Польща – 993 015 осіб (23,2%%), Чехія – 394 985 (9,2%). Загалом, громадяни України становили понад 98,4% бенефіціарів тимчасового захисту в ЄС, до того ж жінки становили близько 45% з них, діти – 32%, а чоловіки – 23% [15].

Від початку російської широкомасштабної війни 2022 р. Європейський Союз надав державам-членам, які приймають людей з України близько 15 млрд євро. Політика згуртованості надала 13,6 млрд євро державам-членам, які приймають українців, а ще 1,4 млрд євро було перерозподілено в межах наявних програм фінансування для надання прямої підтримки переміщеним особам з України. Додаткові асигнування обсягом до 4 млрд євро надають з фондів у сфері внутрішніх справ. Зокрема, у фінансовий період 2025–2027 років планували асигнувати ще 3 млрд євро з Фонду притулку, міграції та інтеграції (AMIF) і Інструмента управління кордонами та візами (BMVI), а також близько 1 млрд. євро – з проміжного перегляду програм AMIF держав-членів.

16 вересня 2025 р. Рада Євросоюзу ухвалила нову Рекомендацію щодо скоординованого підходу до припинення дії тимчасового захисту для переміщених осіб з України ЄС продовжував декілька разів. Згідно з рекомендацією цей захист у ЄС мав закінчитися 4 березня 2027 р. І це рішення вже остаточне і не буде змінене, навіть якщо до того часу не закінчиться російсько-українська війна[16]. Ці рекомендації ЄС виникли не випадково, вони спиралися на зміни у ставленні громадськості та урядів окремих країн–членів до українських мігрантів через продовження російсько-української війни і невизначеності щодо її завершення. Наприклад, 25 серпня 2025 р. президент Польщі К. Навроцький наклав вето на закон про допомогу громадянам України. Він

[14] *Волокіта В.* Кількість українських мігрантів за кордоном зросла, внутрішніх переселенців теж побільшало // https://epravda.com.ua/svit/kilkist-ukrajinskih-migrantiv-za-kordonom-zrosla-807665/

[15] *Кущ О.* Як повертати трильйони розсіяного українства додому // https://zn.ua/ukr/macroeconomics/vid-bizhentsiv-do-investoriv-chas-dumati-jak-povertati-triljoni-rozsijanoho-ukrajinstva-dodomu.html

[16] Див.: *Висоцька Т.* Час повертатися до України? Як ЄС змінить правила для українських «біженців» після 2026 року //https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/25/7220989/

публічно пояснив, що очікує від уряду внесення до закону положення про те, що допомогу на дітей (т. зв. пільга 800+) отримуватимуть лише ті українці, які працюють у Польщі та сплачують податки. А опитування польського Центру дослідження громадської думки, проведене на початку жовтня 2025 р. свідчить, що 50% поляків вважає, що обсяг допомоги, яку їхня держава надає біженцям з України, є надмірним, і лише 46% опитаних вважає масштаб цієї допомоги відповідним. Зокрема, це опитування свідчило, що за останні пів року ставлення поляків до прийому українських біженців знову дещо погіршилося, що відповідає тенденції, яка спостерігається з невеликими перервами з середини 2023 р. Частка голосів на підтримку прийому біженців з України в Польщі є найнижчою (48%), а голосів проти – найвищою (45%) з 2014 р. Більшість поляків (58%) також вважає, що доступ до таких пільг і послуг, як «800+» або безкоштовна медична допомога, повинні мати тільки ті українці, які працюють і платять податки в Польщі[17]. Утім, поширена в Польщі інформація про те, що українці отримують допомоги більше, аніж сплачують податків, не підтверджується цифрами. Як випливає з даних Національного банку Польщі, 78% громадян України, які перебувають у Польщі, мають роботу. Українці внесли до польського бюджету 15 млрд злотих і сприяли зростанню ВВП на 2,7%. Водночас виплати допомоги «800+» для них коштували Польщі лише 2,8 млрд злотих[18]. У квітні 2025 р. «Міжнародний комітет порятунку» (IRC) опублікував звіт про становище українських біженців у Польщі, де наведено численні приклади дискримінації українських вимушених емігрантів.

Проте з проблемами українські біженці зустрічаються не лише в Польщі. Дискримінаційна риторика щодо них стає все більш характерною для інших країн у регіоні Центральної Європи. У чеському суспільстві, наприклад, останнім часом поширення отримали два міфи від популістів та ультраправих щодо українських біженців. Один із них в тому, що вони отримують від влади краще ставлення, ніж громадяни ЧР. Другий – що українці такі заможні, що їм не потрібна допомога, адже більшість із них приїхали з регіонів, де не вирує війна. Щодо першого міфу, то він найімовірніше, пов'язаний з тим, що протягом першого року після початку повномасштабного вторгнення Чехія особливо активно допомагала українським біженцям: вони мали право безкоштовно подорожувати поїздами та автобусами, їхнім дітям гарантували місця у школах, а ті, хто приймав українські сім'ї, отримували від держави компенсацію, майже рівну ринковим цінам за проживання в готелях. Проте багато

[17] *Павлюк О., Проц А.* Опитування: 50% поляків вважають допомогу українським біженцям завеликою // https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/09/8002035/

[18] Проблеми не лише у Польщі. Як ультраправі «осідлали» антиукраїнську риторику у державах ЄС // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/9/7219782/

чехів вважають, що українці досі користуються цими привілеями. Однак факти суперечать твердженням про те, що українці мають кращі соціальні умови. Зокрема, у Чехії зареєстровано 373 тисячі українських біженців, але тільки 89 тисяч з них отримують допомогу. Половина з них – діти, третина – пенсіонери, а також люди з інвалідністю та жінки, які отримують допомогу по вагітності та пологах. Інша половина – працюють у Чехії і не отримують жодних допомог. Соціальна допомога у Чехії становить еквівалент 180 євро і на 10 євро нижчі за найнижчу допомогу, яку отримує безробітний чех. Статистичні дані також показують, що чеська економіка отримує відчутні вигоди завдяки українським біженцям. Зокрема, у першому кварталі 2025 року всі витрати на їхнє утримання – це 155 млн євро, водночас за той самий період вони сплатили 286 млн. євро податків. Саме популістські та ультраправі партії Чехії, які мають антиукраїнські гасла, отримали перемогу на парламентських виборах у жовтні 2025 р. і можуть сформувати урядову коаліцію, від політики якої щодо України залежить і їхнє ставлення до українських біженців.

Неоднозначним є також ставлення до українських біженців і в Словаччині. Як розповідає активістка української громади у СР Наталія Андрусенко, яка з дітьми після початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну покинула свій дім у Гостомелі та знайшла тимчасовий прихисток саме у Словаччині, до приїзду в сусідню європейську країну вона майже нічого не знала про неї. «За ці майже три роки я зустрічала тут дуже різних людей. Тих, хто щиро вірить в американські біологічні лабораторії та українських фашистів. Тих, хто категорично відмовляється здавати житло українцям, навіть за ринковою вартістю. Тих, хто не хоче чути тут українську мову та бачити наших дітей поруч зі своїми на дитячих майданчиках і за шкільними партами. Це теж правда. Але далеко не вся. Бо є інша правда й інші люди», – ділиться вона своїми враженнями від спілкування зі словаками і наводить приклади доброзичливого ставлення й підтримки та допомоги словацьких громадян різних професій українцям. «Тож коли вкотре почуєте в новинах щось про заяви прем'єра р. Фіцо або навіть побачите, як він тисне руку Путіну – дуже вас прошу, не кваптеся робити чорно-білі висновки. Згадайте пенсіонерів Марію – Павола, репортерів Яну і Марселя, підприємця Івана, пожежника Лукаша, пастора Любо, музиканта Міхала. Усі вони словаки. Наші добрі сусіди. Не побоюся цього слова, брати. На відміну від декого», – завершує свою розповідь Н. Андрусенко[19].

[19] *Андрусенко Н.* Інша Словаччина: як словаки реагують на війну та на антиукраїнські заяви своєї влади. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/01/8/7202033/

Уряд В. Орбана в Угорщині, який давно здійснював відверто антиукраїнську політику, в останні роки робив усе можливе, щоб максимально відлякати українців від подання прохань про надання притулку в Угорщині. За даними ЮНІСЕФ, у країні наразі перебуває 61 тисяча українських громадян, з яких тимчасовий захист мають лише 47 тисяч осіб [20]. А в Румунії ситуація набагато краща: лише 21% опитаних вважають українських іммігрантів великою загрозою[21]. Інша європейська країна – Швейцарія 1 листопада 2025 р. обмежила надання статусу захисту для українських біженців із семи західних областей України. Йдеться про Волинську, Рівненську, Львівську, Тернопільську, Закарпатську, Івано-Франківську та Чернівецьку області, в яких, на думку швейцарського уряду, безпекова ситуація є більш прийнятною для українців, ніж в інших областях. Щоправда, згідно з новими правилами, ті українці, хто вже отримав статус захисту, зокрема й ті, які прибули в країну із західних областей, а таких лише трохи більше 10%, не підпадають під нові обмеження і цей статус буде скасовано не раніше початку березня 2027 р. А ті українці, які за новими правилами більше не зможуть отримати статус захисту, зможуть подати заяву про надання притулку, або виїхати до однієї з країн ЄС [22].

Ситуація з українськими біженцями в Європі у п'ятий рік війни росії проти України є дуже складною і не визначеною. Рекомендації Ради Європейського Союзу, ухвалені 16 вересня 2025 р., визначили підхід до припинення дії тимчасового захисту для переміщених осіб з України після 4 березня 2027 року. «Хоча він і залишається свідченням солідарності ЄС з народом України, тимчасовий захист за своєю природою є тимчасовим… необхідно підготувати поступовий, сталий і добре скоординований перехід від цього статусу, коли умови в Україні дозволятимуть завершити дію тимчасового захисту, враховуючи при цьому спроможність та потреби України у відбудові», – зазначено в цьому документі, який, судячи з назви, не є обов'язковим для виконання державами-членами Євросоюзу і передбачає, що питання перебування мігрантів – прерогатива національного регулювання державами-членами. «Багато осіб, переміщених з України та охоплених тимчасовим захистом, перебувають в Євросоюзі вже кілька років і інтегрувалися у суспільствах, що їх прийняли, вивчивши мови, знайшовши роботу та вступивши до навчальних

[20] Проблеми не лише у Польщі. Як ультраправі «осідлали» антиукраїнську риторику у державах ЄС // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/9/7219782/

[21] Див.: *Філіппов А.* Як у Центральній Європі змінюється ставлення до українців // https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/10/7219819/

[22] *Бондарєва Х. Романенко В.* Швейцарія обмежить надання статусу захисту для українців із семи західних областей // https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/08/8001824/

закладів. Там, де це вже можливо відповідно до національного законодавства чи адміністративної практики, держави-члени мають використати всі можливості, щоб дозволити цим особам перейти до національних правових статусів», – йшлося в документі. Зокрема, Рекомендація пропонує надавати українцям національні дозволи на проживання: на підставі працевлаштування, самозайнятості, навчання, досліджень, сімейних обставин або спеціальних програм. Нарешті, однією з основних ідей Рекомендації є поступове повернення українців додому. «Навіть у разі настання миру, Україні знадобиться час, щоб відновити свою спроможність прийняти всіх осіб, переміщених унаслідок війни. З метою підтримки України в її зусиллях щодо реінтеграції переміщених осіб, важливо, аби процес переходу здійснювався гнучко, поступово та з урахуванням індивідуальних обставин відповідних осіб», – йдеться у документі. «Важливо забезпечити, щоб повернення до України з метою реінтеграції відбувалося впорядковано й гуманно, а також щоб ураховувалися різні індивідуальні обставини переміщених осіб, підтримуючи тих, хто готовий і спроможний повернутися в Україну», – ще одна теза, на яку варто звернути увагу державам-членам, на території яких зараз проживають українські біженці. Рекомендація просить урахувати, що деякі особи зможуть повернутися додому дуже швидко, іншим же «може знадобитися більше часу з огляду на їхні конкретні обставини». «Також важливо врахувати спроможність України забезпечити сталу реінтеграцію всіх тих, кого війна змусила залишити країну», – зазначено в документі [23].

Ця цілком слушна теза Рекомендації Ради ЄС висуває важливе, але дуже складне завдання перед Україною. Адже за даними опитування «Центру економічної стратегії», проведеними в березні 2025 р., повернутись в Україну після війни планували тільки 43% біженців, тоді як за перший рік війни таких було 74% опитаних. А за даними ООН, після того, як в Україні стане безпечно, до неї повернеться лише 30% тих, хто її покинув після початку широкомасштабного російського вторгнення, однак більша частина українських емігрантів не повернеться на батьківщину, що, зрозуміло, значно ускладнить післявоєнну відбудову України. Міжнародний валютний фонд теж не очікує масового повернення українських біженців після завершення бойових дій в Україні. В процесі підготовки до вступу в Європейський Союз Україна має виконати «домашнє завдання», спрямоване на імплементацію в національне законодавство спільного правового надбання Європейського Союзу та налагодити взаємодію зі структурами Європейського Союзу в цій сфері.

[23] Див.: *Висоцька Т.* Час повертатися до України? Як ЄС змінить правила для українських біженців після 2026 року // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/25/7220989/

РОЗДІЛ 5. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ

Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС. Стратегія безпеки ЄС. Європейська асоціація вільної торгівлі. Особливості британських національних інтересів у процесі європейської інтеграції. Ірландська зовнішня політика і ЄС. Національні інтереси країн-засновниць європейської інтеграції (Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу). Національні інтереси країн Балтії (Естонії, Литви, Латвії). Особливості зовнішньої політики скандинавських країн ЄС (Данії, Швеції, Фінляндії). Зовнішня політика країн Вишеградської четвірки (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини). Специфіка зовнішньої політики балканських країн-членів ЄС (Словенії і Хорватії, Болгарії і Румунії). Особливості зовнішньої політики країн Піренейського півострова (Іспанії і Португалії) та середземноморського регіону (Греція, Кіпр, Мальта). Австрійський нейтралітет і ЄС. «Різні швидкості» участі країн-членів ЄС у процесі європейської інтеграції. Позиції країн-членів ЄС на переговорах щодо виходу Великої Британії. Позиції країн-членів ЄС на переговорах щодо створення зони вільної торгівлі зі США. «Північний вимір» у політиці ЄС.

Головними задачами спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС є координація дій країн-членів на міжнародній арені, формулювання і здійснення спільних цілей на міжнародній арені. Спільну зовнішню політику і політику безпеки називають «другою» опорою ЄС. На відміну від «першої» опори економічного і соціального союзу, вона має міжурядовий характер, що було підтверджено у Лісабонському договорі 2009 р., який чітко сформулював цілі спільної зовнішньої політики і політики безпеки: 1) захист цінностей, незалежності, цілісності, інтересів і безпеки ЄС, 2) консолідація і підтримка демократії, верховенства права і міжнародного права, 3) зміцнення міжнародної безпеки згідно з нормами Статуту ООН, 4) посилення багатостороннього співробітництва на міжнародній арені. Нагадаємо, що Маастрихтський договір до інструментів спільної зовнішньої політики відніс спільні позиції і спільні дії. Амстердамський договір передбачив прийняття спільних стратегій. Лісабонський договір назвав ці інструменти без зміни сутності «позиціями і діями Союзу». Виробкою стратегії займається Європейська рада, конкретні

функції, тобто рішення і дії у прерогативі Ради ЄС. Амстердамський договір визначив процедуру прийняття рішень у рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Зазвичай це одноголосні рішення, але передбачена й процедура конструктивного утримання. Рішення щодо позицій і дій ЄС приймає кваліфікована більшість. Рішення з питань воєнного характеру мають прийматись виключно одноголосно.

Наприклад, упродовж 1993–2007 р. ЄС прийняв близько 230 рішень щодо спільних дій на міжнародній арені. В ООН країни ЄС діють погоджено, а Франція (після виходу Британії) є єдиним постійним представником ЄС у Раді Безпеки. У 1999 р. першим верховним представником ЄС з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки став колишній генеральний секретар НАТО Х.Солана. Але не завжди вдається досягнути погодження позицій. У 2003 р. до операції США проти Іраку долучилися 15 країн-членів ЄС і країн-кандидатів на вступ. Основну частину – 20 тис. європейського контингенту в Ірак (до 140 тис. американських військ) направили Велика Британія, Польща, Нідерланди, Італія й Іспанія.

4-5 грудня 1998 р. у м. Сен-Мело президент Франції Ж. Ширак і прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер закликали ЄС посилити оборонні позиції. ЄС мав набути спроможність автономних військових дій, аби реагувати на міжнародні кризи без завдання збитків НАТО. Було вирішено посилити потенціал ЄС у сфері розвідки, управління збройними силами та військово-технічного забезпечення, створити військові сили швидкого реагування. У грудні 1999 р. було створено Військовий комітет ЄС та військовий штаб ЄС. На тлі конфлікту в Іраку 12 грудня 2003 р. Європейська рада прийняла рішення про створення самостійного центру управління військовими операціями Цивільно-військової групи. У форматі цієї групи можуть утворюватися Оперативні центри ЄС для управління конкретними військовими операціями ЄС. Розміщено групу у м. Монс при штабі сил НАТО в Європі. До червня 2007 р. були створені директора з оборонних проєктів, директорати цивільного управління кризами, група антитероризму, ситуаційний центр. Було поставлено мету забезпечити спроможність ЄС розгорнути за 60 діб і утримувати до року контингент корпусного рівня (15 бригад до 60 тис. особового складу). Данія не брала участі у формуванні цих сил швидкого реагування. Доповненням військових сил мають бути сили поліції, які можуть бути задіяні в гуманітарних акціях. НАТО надав ЄС доступ до своїх ресурсів.

1 січня 2003 р. ЄС офіційно перейняв під своє командування миротворчу місію у Боснії та Герцеговині. Контингент ЄС мав навчати боснійські сили

поліції і прикордонників. Першу військову операцію «Конкордія» було розгорнуто 18 березня 2003 р. у Македонії. Її потреба обумовлювалась необхідністю забезпечити виконання Охрідської угоди між македонцями та албанцями. Найбільші контингенти туди направили Франція, Італія, Бельгія і Німеччина. На сесії Європейської ради в бельгійському м. Лаекен 14–15 грудня 2001 р. було прийнято План розвитку оборонного європейського потенціалу. Було створено 19 спільних груп, покликаних розробляти новітні оборонні технології. У травні 2003 р. було створено 15 проєктних груп. У грудні 2003 р. було прийнято Європейську стратегію безпеки. Визначено мету перетворення ЄС на глобального гравця. Визначені п'ять ключових загроз безпеці ЄС: тероризм, поширення зброї масового ураження, регіональні конфлікти, розпад держав, організована злочинність. Стратегічними цілями ЄС є протидія загрозам та їхня ліквідація, створення за периметром кордонів ЄС зон миру і стабільності, взаємодія з ООН у питаннях міжнародної безпеки.

У 2004 р. було створено Європейське оборонне агентство, покликане координувати зусилля ЄС у військово-промисловій сфері. Серед вузьких місць спільної політики безпеки називають дефіцит засобів, що їх надають країни ЄС, недостатню координацію зусиль, фінансові проблеми. Нагадаємо, що Велика Британія за підсумками реалізації плану Маршалла претендувала на особливе місце в Європі. На противагу Спільному ринку, який передбачав створення наднаціональних органів влади, Лондон запропонував ідею зони вільної торгівлі, яка була втілена у проєкті Європейської асоціації вільної торгівлі. Стокгольмська конвенція про створення «Європейської асоціації вільної торгівлі» (ЄАВТ) набула чинності у 1960 році. Її учасниками були Велика Британія, Австрія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Швеція. Фінляндія в 1961 р. стала асоційованим членом ЄАВТ. Ісландія приєдналась до ЄАВТ 1970 р., а Ліхтенштейн в 1991 році. Однак розірваність митної території країн ЄАВТ через територію країн Спільного ринку обмежила потенціал цієї структури. В 1973 р. Велика Британія і Данія приєдналися до ЄЕС. У 1995 р. до ЄС приєдналися Австрія, Швеція і Фінляндія, залишивши в ЄАВТ Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію, Швейцарію. Ця структура не має наднаціональних органів влади.

У 1992 р. Ліхтенштейн, Ісландія, Норвегія підписали у м. Порто Угоду про утворення з ЄС спільного Європейського економічного простору (набула чинності в 1994 році). Швейцарія також цю угоду підписала, але на референдумі ця угода не була ратифікована. Торговельні правила ЄС уперше поширилися на країни Європи з-за меж ЄС. Однак Європейський економічний

простір станом 2020 р. не був спільним митним простором. Швейцарська Конфедерація в 1999 р. уклала власну угоду з ЄС, яка набула чинності в 2002 р. та передбачала участь Швейцарії у Шенгенському просторі, погодження питань надання притулку, екології, захисту інтелектуальної власності. Це призвело до оновленої Конвенції про Європейську асоціацію вільної торгівлі (Вадуцька конвенція, підписана 21 червня 2001 р. та набула чинності 1 червня 2002 р. одночасно з угодами Швейцарії з ЄС).

Економічний і валютний союз ЄС почав функціонувати 1 січня 1999 р., коли у безготівковий обіг було введено спільну грошову одиницю євро. Європейський Союз є єдиним у світі інтеграційним об'єднанням, яке вийшло на цей рівень інтеграції. Економічний і валютний союз створювали з метою надати позитивний імпульс розвитку європейської інтеграції, стимулювати економічне зростання, посилити роль ЄС у світі. Перспектива введення спільної грошової одиниці підвищувала якість спільного ринку, відкривала нові перспективи виробництва і збуту товарів.

1 липня 1990 р. Європейські Співтовариства розпочали реалізацію проєкту створення економічного і валютного союзу ЄС. На першому етапі впродовж 1990–1993 р. передбачалося створити єдиний внутрішній ринок, зблизити національні економіки, здійснити лібералізацію руху капіталів. На другому етапі 1994–1998 р. пропонувалося створити інституційну, адміністративну та юридичну базу валютного союзу. Нарешті на третьому етапі 1999–2002 рр. ввести у готівковий обіг євро.

Спільна економічна політика вимагає наявності єдиної грошово-кредитної політики і спільної валюти. Основну роль в реалізації спільної економічної політики відіграє Рада міністрів економіки і фінансів країн ЄС. Для вирішення специфічних питань, які стосуються тільки зони євро, діє Рада зони євро, членами якої є міністри фінансів країн монетарного союзу. Раду очолює голова, якого обирають на чотири роки.

Маастрихтські критерії приєднання до монетарного союзу: 1) темпи інфляції не мають перевищувати 1,5% аналогічних показників країн з найменшим зростанням цін, 2) відсоткові ставки по державних цінних паперах не мають перевищувати 2% середніх показників трьох країн з найменшим рівнем цін, 3) дефіцит державного бюджету не має перевищувати 3% валового внутрішнього продукту, 4) впродовж двох років національна валюта має бути прив'язана до механізму обмінних курсів євро, 5) державний борг не повинен бути більшим 60% ВВП, 6) статут національного банку країни претендента має відповідати умовам взаємодії з Європейським центральним банком.

З метою спільної кредитно-грошової політики була створена європейська система центральних банків, з національних банків країн-членів монетарного союзу та Європейського центрального банку.

1 січня 1999 р. безготівковий євро ввели 11 країн ЄС: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Ірландія, Іспанія, Португалія, Фінляндія, Австрія. За межами монетарного союзу вирішили залишитися Велика Британія, Данія, Швеція. У 2000 р. до зони євро приєдналася Греція. З 12 нових країн-членів, які приєднались до ЄС в 2004–2007 рр. першою євро ввела в 2007 р. Словенія, 2008 р. це зробили Кіпр і Мальта, 2009 р. Словенія, 2011 р. Естонія. Решта поки що залишаються поза монетарним союзом.

Негативними наслідками для монетарного союзу стали глобальні кризові явища 2008 року. У 2009 р. чотири країн зони євро Латвія, Іспанія, Ірландія мали бюджетний дефіцит вище за 10% ВВП. Дефіцит бюджету Греції того року був на рівні 12% ВВП. 25 березня 2010 р. на саміті ЄС було прийнято термінову кредитну програму для порятунку економіки Греції. Дві третини необхідної суми Афіни мали отримати від партнерів по зоні євро, третину – від Міжнародного валютного фонду. Грецький уряд мав підняти податки, скоротити бюджетні зарплати, лібералізувати ринок праці, приватизувати державну власність та збільшити пенсійний вік. Аби не допустити повторення грецької ситуації було створено 500 млрд. – стабілізаційний фонд для Пакту стабільності та економічного зростання. Перевагами переходу на євро насамперед користуються імпортери коштом експортерів. Складно без додаткових видатків поміняти болгарський лев на українську гривню. Для імпорту угорцям доводиться конвертувати форинти в євро. Ризики переходу на євро пов'язані з утратою незалежної грошово-кредитної і валютної політики. Ці заходи використовуються з метою стимулювання економічного зростання. Центральні банки втрачають можливість регулювати ціну кредиту, що перешкоджає інвестиційній активності. Дорожчі кредити перешкоджають зростанню інфляції. Болгарія, Латвія, Литва, Данія жорстко прив'язали національні валюти до курсу євро. Дешевшими щодо євро є чеська крона, польський злотий, румунський лей, угорський форинт, шведська крона. Британський фунт стерлінгів виконує більш самостійну валютну роль. Данці двічі на референдумах голосували за збереження крони. Шведи 2003 р. проголосували проти переходу на євро. Міжнародне визнання євро залежить від розміру валового внутрішнього продукту Спільного ринку, активної участі ЄС у світовій торгівлі, розвинутого фінансового ринку, відкритості економіки, макроекономічної стабільності і низької інфляції євро, потенціалу економічного зростання.

Євро іноземні держави використовують для створення валютних резервів. Як засіб обігу євро використовується у зовнішньоторговельних, кредитних і валютних операціях. До світової економічної кризи 64% валютних резервів трималися у доларах США, 27% у євро, 4% у фунтах стерлінгів, 3% у японських єнах. На потужніші позиції виходить китайський юань. У резервах США на євро припадає 60%, Канади і Великої Британії по 40% валютних накопичень. Збільшуються обсяги євро як резервної валюти у Китаї, Японії і росії. Євро зберігає провідні позиції на європейському валютному ринку.

Європейська валютна система найуспішніший проєкт європейської інтеграції. Більшість інструментів європейської економічної політики заточені на підтримання цінової стабільності і низьких процентних ставок кредитування, а також оздоровлення державних фінансів. Однак органи ЄС можуть лише опосередковано впливати на економічне зростання і зайнятість.

Країни-члени ЄС глибоко інтегровані у світовий розподіл праці. ЄС має диференційовану структуру зовнішньої торгівлі. До світової економічної кризи 2008 р. на країни ЄС припадало до 36% світового експорту і 33% світового імпорту машин та обладнання. Потужні позиції ЄС займає в експорті авіаційної техніки і транспортного машинобудування. ЄС провідний експортер хімічних товарів, включно з фармацевтичними. ЄС зберігає провідні позиції в експорті аграрної продукції та у світовій торгівлі послугами. Майже 70% торгівлі припадало на Спільний ринок. На США припадає 21% експорту і 13% імпорту ЄС. На Китай 16% імпорту і лише 6% експорту ЄС. Якщо у торгівлі зі США ЄС має позитивне сальдо, то у торгівлі з Китаєм негативне. В 2008 р. на росію припадало 11% імпорту ЄС і 8% експорту ЄС. Тоді як на «маленьку» Швейцарію 7% експорту ЄС і 5% імпорту. Частка Японії у товарообігу ЄС не перевищувала тоді 5%. Інструментами зовнішньої торгівлі ЄС залишаються єдині митні тарифи та єдина митна політика. Режим найбільшого сприяння стосується всіх країн-членів Світової організації торгівлі. Однак у торгівлі з країнами, які розвиваються, ЄС використовує кількісні обмеження, спеціальні захисні заходи захисту власних виробників, антидемпінгові заходи, субсидіювання експорту до інших країн, спеціальні стандарти і норми.

Ініціатива «Північного виміру» в політиці Євросоюзу була висунута у вересні 1997 р. на конференції у м. Рованіємі (Фінляндія), присвяченій проблемам розвитку регіону Баренцового моря. Вступ 1995 р. Швеції і Фінляндії до ЄС означав появу в ЄС північного виміру. У грудні 1998 р. на віденській зустрічі глав держав ЄС північний вимір був визнаний напрямом зовнішньої і прикордонної політики ЄС. У червні 1999 р. у Кьольні було затверджено

концепцію «Північного виміру». Партнерами були названі ЄС, Ісландії, Норвегія, росії. Учасниками процесу є Рада держав Балтійського моря, Рада Баренцевого – Євроарктичного регіону, Арктична рада. З 2007 р. фінансування проєктів «Північного виміру» здійснюється за програмою фінансових інструментів європейської політики добросусідства. Пріоритетами названо: екологічну та ядерну безпеку, співробітництво в енергетичній сфері, розвиток прикордонної транспортної інфраструктури, охорона здоров'я, збереження традиційного способу життя малочисельних народів півночі, розвиток зв'язків між дослідницькими інститутами регіону. Також пріоритетною визнана взаємодія з Калінінградською областю. Більшість проєктів були деклараціями про наміри зосередити діяльність «Північного виміру» на північно-західній частини рф. Після 2014 р. більшість ініціатив підпали під режим санкцій.

Історія європейської інтеграції свідчить, що феномен міждержавної інтеграції ґрунтується не тільки на спільних матеріальних інтересах, а й на співпраці на засадах спільних норм і цінностей. В іншому сенсі європейська інтеграція є результатом взаємного доповнення держав–членів ЄС на основі розподілу праці та підтримки ефективності функціонування наднаціональних інститутів.

Європейський Союз працює на основі багатої європейської традиції, створює її нові форми і значення та піддається їхньому зворотному впливу. Історичні європейські культури характеризуються різноманітністю та можуть трансформуватися завдяки спроможності бути рефлективними. Спільний доробок європейської інтеграції є своєрідним культурним капіталом у формі знань та ідей, які легітимізують статус і владу.

Пандемія 2020–2022 рр. змінила суспільні думки та суспільну поведінку. Політична поведінка переважно була поведінкою для цього випадку. «Вічне сучасне» руйнує обрій стратегічної перспективи. «Віддалена робота» вдома (home working) була властива дофабричному виробництву, але вона повертається на новому витку історичного розвитку. Ці тенденції не тільки змінюють ціннісні орієнтири, а й суспільну стратифікацію, що впливає на актуальні політичні процеси у країнах Європейського Союзу.

Суспільні цінності є системою спільного соціального спадку (соціального або символічного капіталу за теорією французького соціолога Бурдьє) та мають матеріальну чи нематеріальну форму. Характеристика суспільних цінностей у тому, що їх поділяє більшість соціальної групи. Норми є правилами сприйняття конкретної ситуації. Багато норм формалізовані у законах. Британський історик К. Бейлі, досліджуючи історію класичного модерну після

Французької революції 1789–1814 рр., доводить, що внаслідок наполеонівських війн глибшим став ціннісний розкол між Західною і Східною Європою. Інший британський історик Т. Юдт детально проаналізував особливості відмінностей між Західною і Східною Європою у роки «холодної війни» та після падіння «залізної завіси». До того ж на думку Т. Юдта, Східна Європа за критерієм основних суспільних цінностей загалом є більш консервативною, аніж Західна Європа.

Постмодерн пропонує домінування пост-матеріальних цінностей: знань, мов, символів, норм, артефактів, стилів життя. Але радикальні соціальні зміни провокують конфлікт цінностей. В історіографії вважають, що Європейський Союз створювався та функціонує без єдиного європейського суспільства. Німецький історик В. Лот звернув увагу на те, що впродовж історії європейської інтеграції збереглися помітні відмінності в основних соціальних характеристиках між національними суспільствами країн, які є у складі Європейського Союзу. До того ж ця тенденція має нахил до консервації. Під впливом пандемії коронавірусу втрачають довіру і потенціал розвитку традиційні політичні партії, які опиралися на дискурс між соціалістами, лібералами і консерваторами. Ще в середині 1980–х німецький соціолог Н. Луман звернув увагу на те, що змінюється семантика само-описання політичної системи та її самоусвідомлення. Внаслідок цього принципово іншою стає суб'єктна спроможність ставити та вирішувати суспільно важливі завдання і досягати стратегічних цілей.

Розширення Європейського Союзу 2004 р. максимально загострило питання можливості досягнення мети єдиної європейської культурної ідентичності. Німецький історик К. Вігандт довів, як диференціюються культурні цінності Західної і Східної Європи. Десятиліття перебування за «залізною завісою» наклали свій відбиток на східноєвропейські країни, зокрема, загалом вони є менш ліберальними, ніж західноєвропейські країни. За умов глобальної кризи на провідні позиції виходять ультраправі популісти європейські скептики. На початку XXI століття подразником для ультраправих стало збільшення кількості мусульман насамперед у країнах Західної Європи. Тоді у ФРН було близько 3 млн., у Франції 4,5 млн. мусульман. Крім того, Туреччина провокувала негативне визначення ціннісної ідентичності Євросоюзу, заперечуючи його статус постмодерної космополітичної імперії. Зрозуміло, що норми і цінності відіграють важливу роль у світовій політиці. Ця тенденція особливо виявляється під час загострення ідеологічного протистояння навколо спроможності виживання ліберальної представницької демократії. Результати опитування соціологічної фірми «Європейський барометр» громадян країн–членів

Євросоюзу щодо уявлень про демократію засвідчують суттєве різноманіття такої рецепції. Однак загальною для багатьох європейських скептиків є твердження про дефіцит суб'єктності маленьких держав Євросоюзу. Не менш серйозною проблемою є поширення транснаціональної організованої злочинності. Економічна криза провокує загострення проблеми забезпечення вирішення завдань соціальної політики та спроможності виживання цінностей соціально-орієнтованої держави. Ці страхи посилилися у період попередніх опитувань, починаючи з 1978 року.

Демократія – це не культурно–політична особливість Заходу, а універсальна цінність модерної політичної культури. Демократія забезпечила возз'єднання Німеччини та приєднання країн Східної Європи до Європейського Союзу. Проблемним є співвідношення національного і наднаціонального права і ціннісних норм. Заглиблюючись у минуле, можна знайти принаймні два духовні джерела сучасної європейської культури: класичну античну традицію та духовну іудейсько–християнську традицію. Політичні цінності Римської імперії вирішально вплинули на становлення політичної культури заходу. Римська імперія забезпечила комунікації для поширення християнства. Римо-католицька традиція сприяла формуванню єдиного правового та політичного західноєвропейського простору. Протестантська культура перетворила активну світську діяльність на релігійний обов'язок вірянина. Розвиток демократичної політичної культури був санкціонований культурою релігійної участі.

Професор Вільного університету Берліну Х. Мюнклер констатував, що середні і малі країни члени ЄС послідовно виступають проти посилення наднаціональних структур влади Євросоюзу, намагаючись зберегти свободу дій. Інший німецький історик Х.–Г. Яшке зазначає, що в авангарді європейського скептицизму йдуть ультраправі популісти та екстремісти. Зазначені політичні сили успішно користуються актуальними політичними можливостями.

Міграційна криза 2015 р. довела наявність проблем із процесом, коли мігранти приймають цінності, норми поведінки і культуру групи більшості, і вона їх поглинає. Міграційна криза спровокувала культурний шок, тобто паралізувала нормальні соціальні перспективи внаслідок зіткнення з чужою культурою. Це стимулює появу політичної культури авторитарного популізму. Загострення економічної кризи провокує зміни соціальної стратифікації. Виявом цієї тенденції є те, що втратив провідні суспільні позиції середній клас, який є основним актором демократичних політичних процесів і відповідної політичної культури. Політичні популісти становлять загрозу демократичному порядку, адже зміцнюють свої позиції, експлуатуючи потенціал

нових бідних. У нашому розумінні бідність може розглядатись як суттєвий дефіцит матеріальних і культурних ресурсів, необхідних для підтримки здорового існування. Функціонально безробіття як відсутність зайнятості за наймом або самостійної зайнятості. Це результат структурних та інституційних проблем європейської економіки, яка застрягла у фазовому переході від модерного індустріального до постмодерного постіндустріального виробництва.

Банальними стали твердження про кризу ліберальної демократії як форми представницької демократії, яка відрізняється загальним виборчим правом, конкуренцію за владу між політичними партіями, захистом громадянських прав. Нагадаємо, що ця ідеологічно–політична система ствердилася в Європі наприкінці XIX – на початку XX століття із суттєвими відмінностями між Західною і Східною Європою та у гострій конкуренції з альтернативними системами, особливо фашизмом і комунізмом.

Класик французького постмодернізму Жан Франсуа Ліотар анонсував кінець політики, який стимулюється політичним примиренням із статус–кво. Вирішення питання про владу зіштовхується та синхронізується із глобальною економічною кризою. Під впливом цієї кризи головним дефіцитом стали кваліфіковані робочі місця, адже занепадають традиційні індустріальні галузі, а нові інформаційні технології не потребують масової робочої сили. Унаслідок цього відбувається стрімка маргіналізація структури суспільства, розмиваються межі між соціальними прошарками та їхні ціннісні орієнтири. Безкласові бездільники стають соціальною піною, яка руйнує соціальну структуру. Критики демократичної політичної культури наголошують, що зменшується політична активність на багатьох національних виборах та особливо на виборах депутатів Європейського парламенту. Політичні партії стають втіленням цієї масштабної соціальної кризи.

Зникнення класичного робітничого класу, який був основою лівих соціал-демократичних політичних партій Європи, відсуває лівих на маргінес сучасних політичних процесів. Ситуацією користуються популісти, які перехоплюють на свій бік традиційний електорат лівих партій. Унаслідок цього занепадають великі масові народні партії на зразок християнських демократів або соціал–демократів. Під впливом цієї тенденції відбувається перегрупування центристських політичних проєктів, проявом чого у Німеччині у 2005–2021 рр. була діяльність великих коаліцій (за винятком періоду 2009–2013 рр., коли внаслідок тодішньої політичної кон'юнктури християнські демократи утворили коаліцію з вільними демократами).

Починаючи з нульових років XXI століття, помітною стає тенденція посилення ультраправих популістських партій у країнах членах ЄС. Наприклад, у Бельгії Влаамський блок виступає за створення Фландрії, проти мультикультуралізму і толерантності. У Данії ці ідеї відстоює Датська народна партія. У Німеччині це партія Альтернатива для Німеччини, яка з 2017 р. була найбільшою парламентською опозиційною партією. У Франції це Національний фронт. В Італії це Ліга Півночі. У Австрії Партія свободи. У Польщі Право і справедливість. У Португалії Народна партія. У Румунії партія Велика Румунія. В Угорщині партія Батьківщина. Наприклад, на Кіпрі у червні 2021 р. правлячі консерватори Демократичного об'єднання та соціал–демократи Прогресивної партії трудового народу Кіпру втратили голоси на користь ультраправих націоналістів з Національного народного фронту. Як бачимо, ця тенденція виявляється навіть у маленьких за кількістю населення країнах Євросоюзу.

Огляд стану дослідження проблеми диференціації цінностей у країнах Європейського Союзу виявив чітку кореляцію між зміною цінностей і динамікою трансформації політичної культури в національних суспільствах країн Західної і Східної Європи, а також Північної і Південної Європи. Саме ці тенденції у середньостроковій перспективі впливатимуть на європейську інтеграцію. Влада тлумачиться як здатність суб'єкта втручатися у перебіг подій та змінювати їхній напрям розвитку. Тому влада є спроможністю досягнення соціальних і політичних цілей. Влада стає потенцією реалізувати волю владного суб'єкта, незважаючи на перешкоди. Політична воля розглядається як здатність соціальних суб'єктів функціонувати незалежно від обмежень, які накладає соціальна структура та змінює цю структуру.

Високий рівень активності і слабка інформованість учасників політичного життя можуть ставити під загрозу стабільність демократії. Масові партії більше не використовуються ні для приходу до влади, ні для утримання влади та втілення адміністративних цілей. Фактично партії стають машинами виборчих кампаній, тобто забезпечують легітимацію влади за певною частиною або коаліцією елітних владних груп.

Глибинні причини ціннісних конфліктів пов'язані із диференціацією матеріальних умов життя широких соціальних верств, міжетнічних конфліктів, маргіналізації та відчуження. Якщо люди виключені з політичного або культурного представництва, не мають доступу до ефективних каналів оскарження рішень влади, це провокує загальну ворожість до політичної ситуації та дає старт масовим заворушенням, навіть якщо вони здаються контр–продуктивними. Загальною ціннісною проблемою стає втрата суспільної довіри. Довіра

є ірраціональною вірою у надійність людини або системи. Соціальна довіра є структурно-функціональною умовою виникнення соціального капіталу як фундаменту демократії.

Користуючись пандемією, владний клас змінює механізми гегемонії над ідеологічним апаратом. Британський соціолог історії та аналітик соціальної стратифікації Майкл Манн у праці «Джерела соціальної влади» (1986) стверджував, що влада має чотири джерела: економічний, ідеологічний, воєнний і політичний, до того ж жоден з них не є вирішальним сам по собі. Але всі вони разом у владному симбіозі створюють поточну політичну ситуацію та впливають на ціннісну диференціацію. Соціокультурні межі встановлюють демаркаційну лінію між певними цивілізаційними організмами, країнами та регіонами, а також різними індивідуальними ідентичностями. Зазвичай, історично так складається, що соціокультурні межі не завжди збігаються із політичними кордонами, які є віддзеркаленням розвитку тенденцій іншого, ніж духовність та культура феномена. Соціокультурні демаркаційні лінії більше збігаються із геополітичними межами. Політичні кордони держав змінюються значно частіше, ніж геополітичні та соціокультурні межі. Нагадаємо, що Берлінський мур став символом «холодної війни» та водночас політичним і соціокультурним кордоном між комуністичним Сходом та ліберальним Заходом. Здавалося, падіння Берлінського муру 9 листопада 1989 р. неминуче прискорить процес єднання принаймні німецького народу. Але за десятиліття, що минули з часу об'єднання Німеччини, зберігається та відтворюється суттєва ментальна диференціація між східними та західними німцями. Таке становище склалося всупереч титанічним зусиллям всього німецького суспільства нарешті утворити гомогенний ментальний простір, який був розірваний через політичні кордони через лише сорок років (1949–1989 рр.). Можливо на реалізацію цією мети знадобиться зміна принаймні трьох-чотирьох поколінь, аби нарешті більш–менш стабільно сформувалися відповідні ціннісні орієнтири. Сучасний Європейський Союз із суто політичної точки зору все більше стає цілісним утворенням. Однак зберігаються соціокультурні межі між англосаксонською і романською Європою, між Північною протестантсько-католицькою і Південною переважно католицькою Європою.

Основою західної культури є сучасна техногенна цивілізація, якій притаманні тенденції до ліберальної глобалізації. Цей феномен узагалі перейняв характерну для європейської цивілізації традицію організаційно–технічної трансформації світу на користь людині. Це виявляється у сучасній генній інженерії, яка може стати складовою дегуманізованої соціальної інженерії.

Сучасні інформаційні технології радикально змінюють традиційні уявлення про соціокультурні межі цивілізацій. Проте на соціокультурних зламах формуються зони напруження Ольстер, Басконія, Корсика. На кожному з цих зламів є свої специфічні соціальні структури.

Наприкінці 1970–х на початку 1980–х років розроблялась теорія нового вищого середнього класу, тобто менеджерів, які керують корпорацією, але не володіють усім її статутним капіталом. Люди, які не володіють засобами виробництва, але мають повноваження управляти ними, перебувають у суперечливому класовому становищі. Соціальним антиподом цьому прошарку є прекаріат (непевний клас за Г. Стендінгом), який не має постійної роботи, як фрілансери не має соціальних гарантій та впевненості у майбутньому. Фактично саме прекаріат приходить на заміну рантьє, тобто заможному середньому класу, який мав привілей жити на відсотки від капіталу. Ще 1899 р. американський соціолог Торстен Веблен (1857–1929) увів поняття leisure class, тобто клас розваг, який зневажає ручну виробничу працю (у наші постмодерні часи її поступово заміняють роботи, скорочуючи й без того незначну кількість вільних робочих місць) та демонструє свій соціальний статус показним споживанням. Скорочення прибутків оптимізує й такий споживацький підхід до економіки.

Класова свідомість, тобто чітке усвідомлення власних соціальних інтересів, властива не кожному соціальному прошарку в сучасних європейських суспільствах. Соціальні конфлікти нечасто мобілізують соціальні класи цілком. Варто розрізняти конфлікти, які відбуваються всередині системи, або за зміну структури самої системи. Пандемія коронавірусу саме синтезувала обидва ці типи конфліктів.

Американський політолог А. Етціоні розвинув ідеї комунітаризму як визнання спільних інтересів і цінностей що є продуктом суспільних зв'язків. Часто комунітаризм асоціюється із культурним консерватизмом, адже критикує соціальні зміни, що дестабілізують традиційні соціальні цінності. Зокрема, активне впровадження прав для нових соціальних суб'єктів призводить до інфляції прав, що спричиняє девальвацію моральних засад. Егоїзм і дефіцит знань ускладнюють формування задовільного соціального порядку. Наприклад, у старих і нових країнах-членах ЄС є різне ставлення до корупції. Корупція – це недотримання представниками влади нормативних стандартів роботи заради отримання незаконної особистої вигоди. У форматі структурних фондів ЄС корупційні практики є у середовищі владних еліт, які розподіляють ці фонди.

Ще одна лінія диференціації проходить у просторі організації суспільної праці. Історична висока заробітна плата в розвинутих країнах Європейського Союзу сформувалася завдяки потужності професійних спілок, які підтримували вищий рівень заробітної плати порівняно з бідними країнами, де був надлишок робочої сили. Однак неоліберальний консенсус часів М. Тетчер зруйнував в Європі реноме і високий статус профспілок та вивів їх за межі владної політичної боротьби. Додатковим інструментом підриву високого рівня заробітної плати у Західній Європі стає перенесення до країн третього світу промислового виробництва, внаслідок чого не тільки послаблюються профспілки, а й втрачаються кваліфіковані робочі місця.

Пандемія також актуалізувала ідею повернення екологічного економічного проєкту. Вибір на користь «зеленої економіки» стимулює зміну суспільних цінностей та повсякденних практик поведінки людей. До 2050 р. планується перейти на кліматично нейтральну економіку із досягненням проміжних цілей вже до 2030 року. У разі реалізації цих цілей неминучим буде зіткнення різних суспільних інтересів як специфічних соціальних результатів, корисних окремим індивідам або соціальним групам. Зелені приходять на заміну класичним лівим. Адже лівий політичний спектр утрачає свій політичний потенціал. Відбувся підрив традиційної соціальної бази лівих партій часів існування класичних індустріальних суспільств.

Пандемія коронавірусу створила кризу легітимації влади. Зазначена тенденція виявилася в економічній кризі, коли держава і її наднаціональні надбудови у вигляді інститутів Євросоюзу руйнують засади функціонування соціальної держави. Ще одним виявом кризи було порушення адміністративної раціональності, може спостерігатися в алогічності карантинного вимкнення економік та проблем із вакцинацією від коронавірусу. Наслідком вище наведених тенденцій стала криза мотивації дій влади і суспільства внаслідок стресового перевантаження конкурентними цінностями.

У масовому суспільстві все більше людей висловлюють точки зору, але не аргументують її. Водночас каналів обміну думками стає менше і вони централізовано керовані у цифрових соціальних мережах Facebook, Twitter, Tik-Tok, тощо. Унаслідок цього автономія соціальних акторів, якою вони володіли до тотальної перемоги «інформаційного суспільства», поступово обмежується. Наприклад, французький соціолог М. Маффесолі говорить про феномен «нових племен», тобто тимчасових соціальних груп, які інтенсивно об'єднуються заради певної мети, після її досягнення так само стрімко розсіюються, переходячи у стан фрагментованої анонімності, яка

є властивою звичайному соціальному життю. У крайніх варіантах «соціального рейтингу» через цифровізацію соціального контролю загострюється питання розподілу та функціонування глобальної та регіональної влади.

Політичні аспекти європейської інтеграції, на відміну від економічних, де завжди присутній конкретний матеріальний інтерес, який стимулює швидкий пошук компромісних рішень, більше пов'язані з проблемами функціонування національних державних механізмів, із поняттям суверенітету, національної ідентифікації, узгодження позицій різних політичних еліт. Викристалізувалися дві гіпотетичні моделі розвитку Європейського Союзу. Одна пов'язана з формуванням конфедеративного союзу національних держав, інша з формуванням федеративних Сполучених Штатів Європи. Третій шлях у певному поєднанні цих двох напрямів поки що не сформувався як чіткий політичний проєкт.

Важливим фактором соціокультурної ідентифікації завжди була національна валюта. Символом формування нового гомогенного простору є спільна грошова одиниця Євро. Про збереження сталих соціокультурних бар'єрів свідчить дуже складний процес розробки дизайну цієї валюти. Спочатку пропонували розмістити на банкнотах зображення батьків об'єднаної Європи та виокремити місце для національної символіки. Але врешті ці ідеї не були прийняті, оскільки такий підхід міг би закріпити домінантне становище провідних країн-членів Європейського Союзу, та негативно вразити почуття малих народів. Після гострих дебатів було обрано варіант своєрідного соціокультурного компромісу. Було вирішено на купюрах євро зображувати логотипи архітектурних стилів Західної Європи, до того ж репрезентувати не конкретні будівлі, а окремі деталі, властиві європейським архітектурним стилям різних епох: класицизм, романтизм, бароко, рококо, модерн. Однак економічна криза, стимульована пандемією, негативно позначається на стані спільної європейської грошової одиниці. Саме вона стає нервом історії сучасного етапу розвитку європейської інтеграції. Отже, соціокультурний вектор європейської інтеграції є найменш просунутим із суто об'єктивних причин, пов'язаних із особливостями національного історичного розвитку. У сучасному Європейському Союзі зберігається соціокультурна ціннісна «полярна» вісь Північ–Південь. Тобто Скандинавські країни, які не зазнали прямого впливу античної культури, на відміну, наприклад, від італійців, іспанців, греків, певною мірою французів та німців, дуже відчутно відрізняються за своїм менталітетом від Середземноморських країн, які за цим критерієм суттєво відрізняються від британців. Не випадково

важливим напрямком європейського інтеграційного процесу є формування європейських регіонів, які по суті є еманацією глибинних соціокультурних меж на рівні локальних територіальних об'єднань.

На Південному Сході Європи виокремлюються Балкани як традиційне перехрестя соціокультурних впливів різних цивілізацій насамперед Європи і Близького Сходу. Внаслідок цього в умовах перехідних історичних періодів тут формуються центри напруги, які вибухаючи на тривалий час перерозподіляють зони впливу між різними народами, країнами та цивілізаціями.

У День Європи 9 травня 2021 р. у Страсбурзі відкрилася міжурядова конференція, присвячена темі майбутнього Європейського Союзу. Заплановано, що цей форум працюватиме рік і до травня 2022 року має подати рекомендації щодо удосконалення чинної нормативно–правової системи функціонування Євросоюзу. Попередня така конференція працювала у 2003–2004 роках та виробила першу спільну конституцію Євросоюзу, яка навіть була підписана 29 жовтня 2004 р. у Римі, тобто вже після історичного розширення ЄС, яке відбулося 1 травня 2004 року. Тоді кількість країн–членів ЄС була доведена до 25, у 2007 р. після вступу Болгарії і Румунії їх стало 27, а 2013 р. після вступу Хорватії стало 28 країн–членів. Однак доля першої спільної конституції ЄС виявилася нещасливою. На референдумах у травні–червні 2005 р. вона була відхилена у Франції та Нідерландах. Після цього у 2007 р. прийняли Лісабонський договір реформ, який наразі є головним нормативним договором ЄС. Цей документ не вирішив основних проблем: скасування національного права вето, верховенства наднаціонального законодавства над національним, запровадження спільного для зони євро податкового порядку, створення європейської армії.

Вихід Великої Британії з ЄС, який офіційно відбувся на початку 2021 р., створив велику прогалину в бюджеті ЄС. Негараздів економіці країн–членів додала пандемія коронавірусу та амбіційні плани запровадження до 2045 р. кліматично нейтральної економіки. Залишається черга з країн, які навпаки сподіваються увійти до Євросоюзу. Нагадаємо, що ЄС веде переговори про вступ з Албанією, Боснією і Герцеговиною, Республікою Північна Македонія, Сербією, Чорногорією, Туреччиною. Кожна з цих країн має власні проблемні питання на шляху до ЄС. Заклик Хорватії і Словенії швидко прийняти до ЄС усі балканські країни, аби уникнути ризиків нових регіональних конфліктів, не почули в Брюсселі. Це не дивно, адже ЄС наразі не має зайвих ресурсів, аби абсорбувати ці бідні країни до свого складу. Натомість Туреччина, яка принаймні останні 20 років будує неоосманську Туранську імперію взагалі має гостро проблемні

відносини з ЄС, постійно конфліктуючи, зокрема, з Грецію і Кіпром, маючи розбіжності з ЄС щодо сирійської та лівійської політики. Тобто нинішня конференція має вирішити низку стратегічних і тактичних питань щодо середньострокової перспективи розвитку процесу європейської інтеграції.

Серед 27 країн-членів (після виходу Великої Британії залишилася «шістка» країн-засновниць європейської інтеграції: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; країни, які приєдналися до ЄЕС 1973 р. Данія й Ірландія; Греція, що вступила в ЄЕС в 1981 р.; Іспанія і Португалія – вступили в 1986 р.; Австрія, Швеція, Фінляндія – вступили в 1995 р.; «десятка», яка приєдналась у 2004 р. – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Словенія, Кіпр, Мальта; Болгарія і Румунія – вступили в 2007 р., Хорватія – вступила в 2013 р.) абсолютні різний. Навіть у країнах-засновницях посилюються європейські скептичні настрої. У Нідерландах праві популісти наполягають на необхідності повторення британського досвіду виходу з ЄС. У Франції такий вихід обстоює лідер найбільшої опозиційної партії Національний альянс Марін Ле Пен. У Німеччині правоконсервативна партія Альтернатива для Німеччини пішла на вибори до бундестагу 2021 р. із програмним положенням щодо проведення референдуму про вихід ФРН із ЄС. В Італії тема виходу з ЄС популярна в середовищі популістів різної ідеологічної орієнтації. Зважаючи на це, навіть країни «ядра» Євросоюзу – Франція і Німеччина дуже складно виробляють спільну позицію щодо подальших кроків на шляху розвитку процесу європейської інтеграції. Президент Франції Е. Макрон вимушений брати до уваги ці тенденції, зважаючи на наближення дати президентських виборів, які мали відбутись у травні 2027 року. Макрону бракує політичної харизми і політичного авторитету, аби стати новим неформальним лідером ЄС. Цю функцію з перемінним успіхом виконувала канцлер ФРН А. Меркель, але після вересневих 2021 р. виборів до бундестагу вона пішла з великої політики. Якою буде позиція нової урядової коаліції, яка після виборів сформується у ФРН – це відкрите питання. Такою розмитою позицією країн ядра ЄС користуються країни нової Європи.

Нагадаємо, що поняття «нова» Європа під час підготовки до інтервенції в Іраку навесні 2003 р. ввів тодішній міністр оборони США Д. Рамсфельд. «Новими європейцями» він назвав новобранців НАТО з країн Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), балканські Словенію і Хорватію, балтійські країни Естонію, Латвію, Литву, Болгарію і Румунію. Ці країни послідовно підтримали США. Натомість ФРН і Франція мали

обережну позицію, за що отримали ярлик «стара» Європа. Між нинішніми «новою» і «старою» Європою зберігається ціннісна прірва. Якщо країни «ядра» ЄС не виключають подальшого обмеження національного суверенітету на користь наднаціональних органів майбутньої «європейської республіки», то Польща, Чехія і Угорщина не погодили навіть планів приєднання до зони євро, зберігаючи національні грошові одиниці як символ суверенітету. Польща й Угорщина мають вже тривалу історію протистояння з судовою системою ЄС, яка навіть наполягає на запровадження європейських санкцій проти Варшави і Будапешту за регулярну відмову виконувати настанови європейських органів з ключових політичних та економічних питань. Перманентною проблемою для ЄС є Болгарія і Румунія. Наприклад, на парламентських виборах у Болгарії 4 квітня 2021 р. 5% прохідний бар'єр подолали п'ять партій: владна ліберально-консервативна партія Громадяни за європейський розвиток Болгарії – ГЕРБ, протурецький Рух за демократичні права, Є такий народ, Демократична Болгарія. Але жодна з них не змогла сформувати новий уряд. Знадобилися позачергові вибори, аби погасити гостроту внутрішньополітичної кризи.

Складними були відносини ЄС з Румунією. Суд Євросоюзу у травні 2021 р. зажадав від Бухаресту забезпечити незалежність судової системи країни. Але навіть загроза європейських санкцій досі не зачистила румунські еліти від корупціонерів. Наведені факти свідчать, що Євросоюз складно переживає кризові явища. Великі збитки, яких зазнали економіки країн-членів внаслідок пандемії, не були повністю компенсовані. Зокрема, під тиском адміністрації Дж. Байдена ЄС відмовився ратифікувати угоду про створення зони вільної торгівлі з Китаєм. Натомість угода про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС і США потребує суттєвого доопрацювання, зважаючи на нинішні тенденції глобальної економічної кризи.

Отже, на порядку денному конференції щодо майбутнього ЄС намітилися суттєві та принципові розбіжності між країнами-членами ЄС щодо цього майбутнього. Попри внутрішньополітичні негаразди, ФРН і Франція, точніше їхні владні еліти, вимагають переходу до європейської республіки (з фактичним скасуванням національного суверенітету на користь наднаціональних органів влади, введенням спільного оподаткування для зони євро, створенням європейської армії). Але ці ідеї викликають опір країн нової Європи. Їм ближче британська позиція щодо відмови від проєкту Сполучених Штатів Європи та заміни його проєктом спільного європейського ринку. Утім, історія розвитку європейської інтеграції довела, що без політичної надбудови у

вигляді наднаціональних органів влади, цей Спільний ринок не може працювати. Зокрема, пандемія засвідчила, що наднаціональні органи влади ЄС були фактично паралізовані, локдауни де–факто скасували чотири європейські свободи: свободу руху робочої сили, послуг, товарів і капіталів. Хіба що капітали, як завжди, почувалися добре. Але конфлікт між спекулятивним фінансовим капіталом і промисловим капіталом ніхто не скасовував не тільки у США, а й у Європейському Союзі.

Можливим компромісом може бути перехід на «аварійний» варіант європейської інтеграції «багатьох швидкостей». Тобто де–факто Євросоюз диференціюється на зони досягнення різних якостей інтеграційного процесу. «Ядро» Європи часів Карла Великого (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу) можливо створять щось на кшталт «Європейської республіки». Країни Піренейського півострова (Іспанія, Португалія), скандинавські і балтійські країни (Швеція, Данія, Естонія, Латвія, Литва) тяготітимуть до британсько–американської сфери впливу в Європі. Австрія, країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), можливо Словенія та Хорватія створять неформальну Австро–Угорську імперію 2.0. Решта Балкан, включно з Грецією, Кіпром та Мальтою ризикують опинитись у зоні турбулентності.

Невизначеність щодо подальшої долі проєкту європейської інтеграції «заморожує» де-факто процес подальшого розширення Євросоюзу. Надто конфліктна практика поділу субсидій в ЄС, аби долучати до цього процесу нових реципієнтів. Також ускладнюється для України процес гіпотетичного перегляду невигідних для національної економіки положень Угоди про зону вільної торгівлі 2014 року. Звичайно, вікно можливостей може відкритися і тоді треба буде швидко скористатись з цієї нагоди. Це вимагає від української дипломатії посилення прогностичної функції у процесі реалізації концепції європейської інтеграції України.

РОЗДІЛ 6. УКРАЇНА У СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вплив спільної сільськогосподарської політики ЄС на відносини з Україною. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС (1994 р.). Двосторонні відносини України з країнами-членами ЄС та формування кола друзів України в Євросоюзі. Україна – країни Балтії. Україна – країни Вишеградської четвірки. Відносини України з Євросоюзом у 2004–2013 роках. Революція Гідності. Особливості транскордонного співробітництва України з країнами-членами ЄС (європейські регіони). Угода про асоціацію та створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС (2014). Вплив російсько-української війни 2022–2025 років на європейську інтеграцію України.

Постанова Верховної Ради УРСР 25 грудня 1990 р. прийняла постанову «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет у сфері зовнішньополітичних зносин», де було поставлено завдання залучення України до європейських процесів. У жовтні 1993 р. в Києві було відкрито представництво Комісії Європейських Співтовариств, а у липні 1995 р. у Брюсселі відкрито представництво України.

14 червня 1994 р. у Люксембурзі було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами. У липні 1996 р. ЄС визнав Україну країною з перехідною економікою. 5 вересня 1997 р. відбувся перший саміт Україна – ЄС. 11 червня 1998 р. була затверджена Стратегія інтеграції України до ЄС.

10 грудня 1999 р. Європейська рада затвердила Спільну стратегію ЄС щодо України. Вона передбачала, що Україна набуде статус члена СОТ, реалізує Угоду про партнерство і співробітництво, створить зону вільної торгівлі, після чого Україна набуде статус асоціації з ЄС. Поступово наповнювався портфель галузевих угод. 23 липня 1999 р. була підписана угода про співробітництво між урядом України й «Євратомом» у галузі ядерної безпеки, 25 грудня 2002 р. була підписана угода про наукове та технологічне співробітництво, 25 травня 2004 р. – угода між Національним банком України та Європейським

центральним банком, 13 червня 2005 р. – угода про визначення загальної схеми участі України в операціях ЄС із врегулювання криз, 18 червня 2007 р. угода між Україною і ЄС про спрощення оформлення віз, 18 червня 2007 р. угода про реадмісію осіб. Україна претендує на статус світової аграрної держави. Тому треба враховувати, що спільна сільськогосподарська політика найстарша і найбільш розроблена серед галузевих політик Євросоюзу. Вона існує з 1962 року і тривалий час була ядром європейської інтеграційної програми. Ця галузева політика традиційно домінує в бюджеті ЄС, хоча на початку XXI століття аграрний сектор відіграє скромну роль у економіці ЄС. Аграрне виробництво піддається змінним кліматичним умовам, тому вимагає підтримки. Від цін на продовольство залежить соціальна стабільність. Для ЄС важлива продовольча безпека, тобто здатність самозабезпечення продуктами харчування. Підтримка аграрного виробництва сприяє збереженню робочих місць, природних ресурсів, культурного та історичного спадку багатьох європейських регіонів. За цей час сформувалося політично активне аграрне лобі. Їхні опоненти критикують консервативний аграрний протекціонізм і його високу вартість.

Цілі спільної аграрної політики ЄС – підвищення продуктивності сільського господарства, забезпечення соціального захисту аграріїв, стабілізація ринків аграрної продукції, продовольча безпека, підтримка розумних споживацьких цін на сільськогосподарські товари, надання експортних субсидій. З цією метою 1962 р. було створено Європейський фонд орієнтації і гарантій сільського господарства. Сектор гарантій закуповує у фермерів продукцію за фіксованими цінами, концентрує інтервенційні запаси, субсидіює експорт. Секція орієнтації вирішує структурні завдання галузі, тобто раціоналізацію виробництва, захист ґрунтів, підвищення якості продукції та гарантій її збуту. Ця система була цілком впроваджена у липні 1968 року. У 1988 р. була здійснена спроба обмеження перевиробництва. Фермери стали отримувати субсидії за відмову від вирощування певних видів продукції. Приєднання до ЄС аграрних країн, таких як Польща актуалізувало завдання реформування спільної аграрної політики. Запроваджувалася система адресних субсидій фермерам, аби стимулювати до скорочення площі земель, що обробляються, зменшення інтенсивності їхнього використання та скорочення обсягів аграрної продукції. Упродовж 1993–2003 рр. витрати на субсидії скоротилася з 26 до 10 млрд. євро, а експортні субсидії з 10 до 3 млрд. євро. Але аграрний сектор країн, які 2004 та 2007 рр. стали членами ЄС, є менш рентабельним, а ціни на аграрну продукцію менші, ніж були в ЄС–15 країн членів. До того ж багато

центральноєвропейських фермерів не могли продавати свою продукцію через її невідповідність стандартам ЄС. Було вирішено, що розмір субсидій залежить від дотримання норм праці на фермі, використання стандартів землекористування, умов утримання тварин, безпеки і якості продуктів. До 2013 р. видатки на субсидії скоротились на 30%. На той час в ЄС діяв 21 організований аграрний ринок (найважливіші – зерна, м'яса, молочних продуктів, фруктів і овочів, вина, цукру). Вирішуються питання підвищення конкурентоздатності аграрного сектору (модернізація виробництва і людського капіталу), поліпшується сільськогосподарське середовище і ландшафти, а також якість життя у селах. Угода про асоціацію не створює для українських аграріїв рівних умов із європейськими сусідами.

Унаслідок розширень ЄС 2004 і 2007 р. Євросоюз вийшов на кордон з пострадянськими державами. Пропонувалося створити кільце друзів уздовж кордонів об'єднаної Європи. 11 березня 2003 р. було оприлюднено доповідь Європейської Комісії «Розширена Європа – нове сусідство: новий формат для відносин з нашими східними і південними сусідами». 12 травня 2004 р. була опублікована доповідь Європейської Комісії «Європейська політика сусідства. Стратегічна доповідь». 24 жовтня 2006 р. було затверджено регламент про створення інструменту європейського сусідства і партнерства. У цих документах викладені принципи, склад учасників, зміст і механізми здійснення європейської політики сусідства. Звичайно, ЄС зацікавлений, аби вздовж його кордонів не виникали проблеми, пов'язані зі збройними конфліктами, слабким державним управлінням, організованою злочинністю. Розширення ЄС не мало призвести до виникнення нових розподільчих ліній в Європі. Головний принцип відбору учасників європейської політики сусідства – це повага до цінностей демократії і дотримання прав людини. Суттєво зростає роль політичного співробітництва. Зміст європейської політики сусідства стосувався всіх трьох опор європейської інтеграції. 2010 р. до європейської політики сусідства були залучені 16 держав: 10 середземноморських і 6 із пострадянського простору. Азербайджан з 14 листопада 2006 р., Вірменія 14 листопада 2006 р., Білорусь (у разі скасування режиму санкцій, чого так і не відбулося), Грузія – з 14 листопада 2006 р., Молдова з 22 лютого 2005 р., Україна – 21 лютого 2005 р., Алжир (умовно), Єгипет – 6 березня 2007 р., Ізраїль 11 квітня 2005 р., Йорданія 2 червня 2005 р., Ліван 1 січня 2007 р., Лівія (умовно), Марокко 27 липня 2005 р., Палестина 4 травня 2005 р., Туніс 4 липня 2005 р. росія відмовилась від участі у цьому проєкті. Балканські країни не брали участь у програмі, тому що у грудні 2002 р. ЄС підтвердив їм можливість

набуття повноправного членства в ЄС. Було підтверджено, що програма європейського сусідства і розширення ЄС – це різні процеси. Сам факт участі європейських держав у цій політиці не визначає наперед їхні майбутні відносини з ЄС. Змістовно європейська політика сусідства передбачає дотримання демократичних норм, формування регіональних систем безпеки, поетапний рух до свободи пересування товарів, капіталів, робочої сили і послуг згідно з правовими нормами ЄС.

Формування спільної позиції Європейського Союзу щодо України після 1991 р. відбувалося за умов кількісного збільшення та якісного вдосконалення структури Європейського Союзу. Підписана у червні 1994 р. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом передбачало, щоб у перспективі набуття Україною статусу країни асоційованого члена. Однак «утома» Європейського Союзу від розширень та проблеми системних реформ в Україні завадили реалізації цього проєкту.

24 лютого 1998 р. було створено Раду з питань співробітництва між Україною і Євросоюзом. Вона мала реагувати на домовленості, досягнуті під час самітів Україна – Євросоюз та на нарадах «Трійки» Євросоюзу (поточного, колишнього та наступного голови) і України. Процес внутрішньополітичного правового оформлення та інституціоналізації співпраці тривав. 11 червня 1998 р. указом Президента України Л. Кучми було затверджено «Стратегію інтеграції України до Євросоюзу». У ній були сформульовані головні напрями співробітництва, виходячи з розрахунку набути статус асоційованого члена в 2011 році. Альтернативною вважалася модель інтеграції України до Єдиного економічного простору разом з росією, Білорусією, Казахстаном.

У грудні 1999 р. на гельсінському саміті Євросоюз погодив «Спільну стратегію щодо України». Партнерство з нею вважалося важливим фактором миру й стабільності в Європі. Однак Україні було дуже важко створити політичні передумови для проведення реформ, потрібних для отримання статусу кандидата на вступ до Євросоюзу. У перспективі найбільш масштабного за історію європейської інтеграції розширення Європейського Союзу в березні 2003 р. Європейська Комісія висунула робочу концепцію європейського сусідства для так званих нових сусідів розширеного Європейського Союзу: Білорусі, України, Молдови. Британський дослідник М. Денджерфільд нагадує, що Європейський Союз поділив посткомуністичну Європу на три групи держав, кожній з яких відповідає своя схема пріоритетів та завдань у відносинах з Європейським Союзом. *Перша група* – це країни Центральної Європи, які 2004 р. вступили до Євросоюзу. *Другу групу* формують країни

Південно-Східної Європи. Крім Болгарії і Румунії, які 1 січня 2007 р. вступили до Євросоюзу, у цій групі Хорватія, котра знаходиться на заключній стадії переговорів про вступ, а також Македонія (вона чекає залагодження конфлікту з Грецією щодо назви країни), яка має статус асоційованого члена, Чорногорія, Боснія і Герцеговина (обидві мають статус асоційованих членів) і Сербія. Нарешті, *третя група* країн – колишні радянські республіки: Білорусь, Україна, Грузія, Молдова, Вірменія, Азербайджан. На ці країни поширюється практика європейської політики добросусідства. Вона покликана запобігти претензіям пострадянських країн на вступ до Європейського Союзу і встановити його остаточні кордони. Звичайно, Європейський Союз бере до уваги той факт, що Україна розташована на цивілізаційному розломі. Окрім того, ЄС зважає на той факт, що, наприклад, валовий внутрішній продукт на душу населення в 2006 р. в країнах Євросоюзу в середньому складав 23500 євро, а в Україні 1815 євро. Відповідною є різниця між стандартами та якістю життя.

14 вересня 2007 р. на саміті Україна – Європейський Союз у Києві обговорювали проблеми виконання Плану дій Україна – Європейський Союз з 71 пункту. Виконання кожного є важливим для адаптації національного законодавства до норм та правил Європейського Союзу, що «має закласти міцний фундамент подальшої економічної інтеграції». Експерти брюссельського «Центру європейських реформ» з питань відносин Євросоюзу і України запропонували політику європейського сусідства. Міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр зазначав, що це переговори про нову посилену угоду. ЄС розглядає таку угоду як взірцевий документ для розбудови політики сусідства в цілому. Непросто, зважаючи на нелегальну трудову міграцію, було досягнути згоди з Європейським Союзом про спрощений візовий режим. Французький дипломат Ж. Камбон зазначав, що «мистецтво політики полягає не в тому, аби створювати сприятливі можливості, а в тому, аби вміти досягати з них користь». Адже «в політиці, як і у прикладній механіці, при розрахунку сил треба враховувати і спротив». На жаль, саме цей фактор Україна у питаннях відносин з Євросоюзом воліла не помічати.

23 лютого 2008 р. президент України В. Ющенко заявив, що вважає «Європейську політику сусідства» тимчасовим інструментом поліпшення стосунків між Україною і Євросоюзом. Італія, Франція, Швеція сприймають Європейську політику сусідства як альтернативу новому розширенню Європейського Союзу. Стратегічна мета ЄПС утримувати біля себе, але не давати перескочити паркан. «Європейська політика сусідства» не диференціює партнерів. Нею об'єднали сусідів Європейського континенту (Ізраїль,

Марокко, Туніс) і країни, які є невід'ємною частиною Європи. Пропагується ставлення до України як до сусіда, який не має перспективи набуття повноправного членства.

Комісар Європейської Комісії з питань зовнішніх зносин та європейської політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер на початку 2008 р. запропонувала створити єдиний економічний простір у рамках ЄПС. Йшлося про так зване сусідство економічної співдружності. Європейська Комісія планує створити по периметру Європейського Союзу політичну демократичну зону стабільності та глибокого торговельно-економічного співробітництва. Україні пропонують створити керівні органи ЄПС і прийняти відповідний бюджет. Найбільше за все зазначена схема, на думку колишнього представника України при ЄС р. Шпека, схожа на стосунки метрополії зі своїми заморськими територіями.

Країни–учасники Європейської політики сусідства ЄС намагається утримати у сфері свого впливу, зокрема, шляхом адаптації до їхнього національного законодавства двох третин законодавства Європейського Союзу. Завдяки цьому зазначені країни не матимуть можливості брати участі у структурних фондах та розробці й прийнятті рішень. Україна як флагман ЄПС має бути приманкою для решти країн. Це суперечить національній стратегії України щодо європейської інтеграції. Тому Україна не хотіла згадок про «Європейську політику сусідства» у тексті нової угоди про партнерство та співробітництво. Україна сподівається закріпити положення про те, коли вона буде готова, вона реалізує своє право на членство в Євросоюзі. У рамках ЄПС Україна має шанс отримати до 120–130 млн. євро на рік. Однак, якщо Україна отримає доступ до спільного європейського ринку, вона зароблятиме більше. У процесі адаптації законодавства Україна хоче мати доступ до процедури скринінгу. Вона дає можливість послідовно перевіряти своє законодавство на відповідність законодавству ЄС. Також визнається алгоритм дій, потрібних для досягнення відповідності. Процедура скринінгу сприяє прискоренню процесу адаптації національного законодавства до правових норм Європейського Союзу.

Позитивним процесом є поглиблення секторальної співпраці. 25 січня 2008 р. у Парижі Україна підписала Угоду про співробітництво з Європейським космічним агентством про співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях. Серед напрямів співробітництва – розробка перспективних ракетоносіїв. 5 лютого 2008 року Україна в Женеві підписала остаточну угоду про вступ до Світової організації торгівлі. 18 лютого мали розпочатися переговори про поетапну угоду щодо створення зони вільної

торгівлі з Європейським Союзом. Україна пропонувала, аби було створено умови для вільного пересування товарів, послуг, робочої сили та капіталів між Україною та Європейським Союзом. Головний принцип – проси більше, ніж зможеш отримати. Досвід свідчить що такі переговори тривають довше, ніж планувалося.

Важливим напрямом співпраці України і Євросоюзу є взаємодія з питань регіональної стабільності. Україну 1996 р. офіційно запросили молдовська і придністровська сторони для приєднання до переговорного процесу. Після підписання у 1997 р. московського меморандуму Україна разом з росією стала країною гарантом виконання домовленостей. Такий статус зумовлювався значенням придністровської проблеми для забезпечення національної безпеки України. Формат переговорів Україна, росія, ОБСЄ – як посередники, а Молдова і Придністров'я – як сторони переговорів було створено для розробки пропозицій щодо визначення статусу Придністров'я в рамках спільної держави. Такий формат був визнаний як оптимальний для прозорості переговорного процесу. У жовтні 2007 р. в Одесі було проведено неформальні переговори у цьому форматі. Від затягування вирішення конфлікту програють обидві сторони. Україна наполягає на розв'язанні конфлікту мирними засобами на основі збереження територіальної цілісності Молдови та з урахуванням інтересів населення Придністров'я. Починаючи з 2005 р. діє Місія Європейського союзу з надання допомоги на кордоні (European Union Border Assistance Mission – EUBAM).

Наприкінці 2007 р. її мандат було продовжено ще на два роки. Головним результатом для України стало припинення розмов про величезні обсяги контрабанди зброї з придністровського регіону. Українська прикордонна служба отримала цінний досвід та на кордоні з Молдовою і діє на основі європейських стандартів. Україна звернулася до Європейського Союзу з проханням про допомогу в демаркації державного (425 км) кордону з Молдовою. За результатами парламентських виборів у Молдові 3 квітня 2009 р. в Кишиневі сталися масові заворушення. Україна запропонувала Європейському Союзу ще раз підтвердити суверенітет та територіальну цілісність Республіки Молдова. Прохолодні відносини Москви та Києва обмежували потенціал збереження територіальної цілісності та нейтралітету Молдови. Політична дестабілізація Молдови підсилювала придністровський сепаратизм. Унаслідок цього виникали загрози національній безпеці України, її територіальній цілісності. Посилювалася загроза «балканізації» Чорноморського регіону.

14 лютого 2008 р. у Києві відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн-членів Європейського Союзу та держав Чорноморського регіону «Чорноморська взаємодія». Було започатковано процес чорноморської взаємодії у конкретних напрямах транспорту, енергетики, безпеки, охорони навколишнього середовища, культури та науки. На думку президента України В. Ющенка, чорноморський регіон – це невід'ємна частина єдиної Європи і співпраця в цьому регіоні має належним чином відповідати загальній логіці європейської інтеграції. «Ми віднаходимо, – зазначав В. Ющенко, – якісно нові можливості для прискорення спільної побудови єдиного і неподільного Європейського простору демократії, стабільності і безпеки». Європейський Союз підтримував чорноморські ініціативи щодо проблем енергетики, безпеки та боротьби проти тероризму.

Водночас Євросоюз був стурбований суперечливими тенденціями, які виявлялися в економіці України. За мінливої ціни на енергетичні ресурси, за вкрай витратної української економіки, за надто зношених фондів виробництва Україна внаслідок декількох поспіль конфліктних виборчих кампаній та шквалу популізму намагалася реалізувати соціальні зобов'язання, які на декілька порядків вищі за російські. Хоча фінансові можливості України значно менші за російські. Українська економіка була хвора на олігархічний капітал, без резервів та достатніх інвестицій, з малоефективною фінансово-кредитною системою, тотальною бюрократією та такою само корупцією, їй важко було перемогти популістську політику. Для амбіційних соціальних зобов'язань бракувало ефективних реформ. Україна не є достатньо цілісною країною.

Оскільки Україна є транспортним та соціокультурним мостом євразійської цивілізації. Європейському Союзу наша держава цікава як комунікаційне перехрестя. Тодішній міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр наголосив, що Україна мала стати флагманом «Європейської політики сусідства». До того ж нова розширена угода про співробітництво між Україною та Європейським Союзом, а також створення зони вільної торгівлі мали стати логічним результатом «Європейської політики сусідства». Цей план отримує підтримку у країн-членів ЄС. Україна обрала тактику їхнього ігнорування. Україна наголошує, що веде переговори щодо укладання нової угоди про співпрацю з ЄС не тому, що вітала ЄПС, а тому, що збіг термін відповідної угоди 1994 року. Україна збиралася швидше закінчити своє перебування у форматі «Європейської політики сусідства». Потрібно було підбити підсумки плану дій та розпочати підготовку нової угоди, її підписання та імплементації, але марно було очікувати на сигнал щодо запрошення на членство. Спочатку

необхідно було торговельно-економічне та інтеграційне співробітництво розширяти коло політичних прихильників у Європейському Союзі.

План дій щодо ЄПС для України був розрахований на три роки і збіг у лютому 2008 року. У березні 2008 р. Україна сподівалася на спільну оцінку ЄПС, яка мала бути проведена у контакті з Європейською комісією. Висловлювалися припущення, що «керівництво України в офіційному політичному діалозі з ЄС, незалежно від власної позиції щодо визнання Косова, отримає зручну нагоду посилити тиск на ЄС з метою схилити його до подвоєння зусиль у справі врегулювання «заморожених» конфліктів відповідно до принципів суверенітету та непорушності кордонів, насамперед у Придністров'ї». Невизнана Придністровська Республіка звернулася до ООН, Ради Європи й ОБСЄ з пропозицією визнати її незалежність. У документі йдеться про те, що 17 лютого 2008 р. Косово вписало нову сторінку в історію сучасної геополітики. Це і є прецедентом для визнання незалежності інших держав, що самовизначилися. Водночас на думку секретаря Ради національної безпеки та оборони р. Богатирьової, Україна мала висунути ініціативу щодо зміни Договору про європейську безпеку. «Новий порядок в Європі (проголошення незалежності Косова) вимагає ініціатив щодо нового договору про європейську безпеку. Україна здатна висловити таку ініціативу.

Спікер українського парламенту А. Яценюк висловлював сподівання, що «нова посилена угода між Україною і ЄС стане вхідним квитком для повноцінної інтеграції України до Європейського Союзу. У нас уже зникли ментальні, психологічні та мовні кордони, залишились лише візові». 12 травня 2008 р. відбулося засідання першої Міжпарламентської конференції представників депутатських груп дружби парламентів України і країн-членів Європейського Союзу «Міжпарламентський діалог Україна – Європейський Союз». Україні пропонували статус «привілейованого партнерства», основу якого мала становити «поступова економічна інтеграція» і «поглиблення політичного співробітництва». Але «посилена угода» не давала чіткого правового статусу України у відносинах з Європейським Союзом.

6 березня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами (УПС) про приєднання Республіки Болгарії і Румунії до УПС, підписаний 27 березня 2007 р. у м. Брюсселі. Того ж дня парламент ратифікував Угоду між Україною та Європейським Союзом про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, підписану 13 червня 2005 р. в м. Люксембурзі. 12 березня 2008 р. на засіданні уряду Ю. Тимошенко

всім міністерствам та відомствам було доручено невідкладно почати роботу над реалізацією двадцяти трьох додаткових заходів до Плану дій Україна – Європейський Союз. Ця робота була розрахована на рік.

19 березня 2008 р. у Брюсселі відбулося засідання «Україна – Трійка політико-безпекового комітету Європейського Союзу». Після того, як Україна пройшла у 2005 р. умовну точку неповернення до євразійського геополітичного простору, Європейський Союз реалізовував щодо неї тактику м'якого стримування. 16 травня 2008 р. Україна офіційно стала 152-м членом Світової організації торгівлі.

26 травня 2008 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн Європейського Союзу Польща і Швеція запропонували розробити так зване «Східне партнерство» для України, Азербайджану, Грузії, Білорусі, Молдови та Вірменії. На експертному рівні обговорювали можливість участі у зазначеному проєкті Калінінградської області. Кінцевою метою Східного партнерства мало бути скасування візового режиму та створення зони вільної торгівлі. Про набуття членства після реалізації проєкту в документі не йшлося. Європейська комісія отримала завдання визначити розмір фінансування Східного партнерства. У 2010–2013 рр. було виділено 600 мільйонів євро.

2–4 червня 2008 р. у Києві відбувся восьмий раунд переговорів між Україною та Європейським Союзом щодо підготовки посиленої угоди про зону вільної торгівлі. Європейський Союз скасував квоти на імпорт української металургійної продукції. У липні 2008 р. у Києві пройшов другий раунд переговорів щодо підготовки Угоди про зону вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом. Проблемою була низька конкурентна спроможність української економіки. Основні питання стосувалися розвитку державних та суспільних інституцій, непрозорість їх діяльності та засилля корупції.

19 червня 2008 р. Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції розглянув виконання Угоди між Україною і Європейськими Співтовариствами про реадмісію та про спрощення оформлення віз. Обидві угоди були ратифіковані українським парламентом 15 січня 2008 року. Пропонувалося, аби положення про запровадження безвізового режиму стало основним у новій посиленій Угоді між Україною та Європейським Союзом. Однак партнери не поспішали випереджати події, тому вимагали спочатку виконання положень угоди про реадмісію, проведення в Україні реформ в міграційно-візовій сфері та управління державними кордонами. До того ж утримувати депортованих з країн Європейського Союзу нелегалів Україна має за європейськими стандартами.

20 червня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу було остаточно підтримано ініціативу Східного партнерства. Воно спрямоване на посилення політики Європейського Союзу щодо східних партнерів із Європейської політики сусідства у двосторонньому та багатосторонньому форматах ініціативи з розвитку регіонального співробітництва і мають доповнювати чинні та заплановані форми багатостороннього співробітництва в рамках та дусі європейської політики сусідства, зокрема «Чорноморського Партнерства» і «Північного виміру». Європейська Комісія отримала від Ради Європейського Союзу доручення доопрацювати пропозиції та знову розглянути їх на весні 2009 року. Прийнявши до своїх лав Болгарію і Румунію, Європейський Союз перетворився на провідного гравця у Чорноморському регіоні. США оголосили його зоною своїх інтересів та створюють у Болгарії та Румунії свої військові бази. Європейський Союз готовий виділити на реалізацію чорноморських проєктів 1,7 млрд. євро.

22 липня 2008 р. міністри закордонних справ країн Європейського Союзу погодилися, що нова угода з Україною називатиметься «Угода про асоціацію». Українські дипломати наполягали, щоб у документі було передбачено надання Україні офіційного статусу асоційованого члена Європейського Союзу, а також визнано перспективу приєднання до Європейського Союзу. Цю пропозицію підтримували Латвія, Литва, Естонія, Польща. Але Люксембург, Бельгія, Нідерланди й Іспанія виступили проти. Зазначалося, що не на часі передбачати майбутню форму відносин Києва і Брюсселя. Зміст угоди був предметом дискусій. Звичайно, Європейський Союз не зацікавлений у дестабілізації та розпаді України. Тому дає доступ на свій ринок праці українцям. Україні важко було розраховувати на більше, адже жорстка внутрішня боротьба за владу завадила їй виконати у повному обсязі прийнятий 2005 р. План дій Україна – Європейський Союз, особливо у сфері гармонізації законодавства та його дотримання. Мав діяти принцип інтеграції, а не приєднання. Для більшості українців заперечення їхньої європейської перспективи було фактично запереченням їхньої ідентичності, символічним заштовхуванням їх назад у російську Євразію.

9 вересня 2008 р. відбувся черговий саміт Україна – Європейський Союз. Україна намагалася переконати європейців у необхідності розділити нову угоду на дві частини – політичну та економічну – та підписати в Евіані першу частину. Європейський Союз не погоджувався на те, але збирався надати Україні формальний статус асоційованого члена. Однак за тиждень до проведення саміту в Україні загострилася внутрішньополітична криза.

Тому Європейський Союз відмовився фіксувати положення «на основі загальних цінностей і європейського вибору України» двері до Європейського Союзу будуть відкриті. Однак через короткозорість українських політиків позитивне формулювання було замінено на негативне. Угода про асоціацію не передбачала формату майбутніх відносин. Хоча запрошення на зустріч отримали В. Ющенко і Ю. Тимошенко МЗС назвав цю інформацію непорозумінням. Особисті владні амбіції знову стали вище за інтереси держави. Нова посилена угода про співпрацю між Україною та Європейським Союзом мала містити питання співпраці в питаннях енергетичної безпеки, протидії нелегальній міграції, лібералізації візового режиму для українських громадян. У відносинах з Європейським Союзом Україні важко було змінити свій статус сировинного придатку на позицію високотехнологічного індустріального виробника. Сировинна Україна з домінуванням компрадорського капіталу не може бути рівноправним партнером Європейського Союзу. Угода фіксує основні напрями співпраці:

1. Структурна співпраця (секторальне співробітництво з конкретними галузями українського народного господарства);
2. Взаємодія в енергетиці (особливий акцент робиться на інтеграції України до європейського енергетичного ринку);
3. Військова співпраця;
4. Створення зони вільної торгівлі;
5. Запровадження діалогу щодо безвізового режиму.

Власне у зазначеній логіці вироблялася концепція «сусідства». Нагадаємо, 11 березня 2003 р. Європейська Комісія доповіла Європейському парламенту концепцію Ширшої Європи. Нарешті у січні 2006 р. Європейський Союз чітко сформував ідею сусідства з країнами, які не мають перспективи вступу. Росія розглядала «Європейську політику сусідства» як спробу підпорядкувати периферію. Тверде ядро Європейського Союзу зацікавлене в поширенні на периферію процвітання, стабільності та безпеки. Україна політично не була готова до такого розвитку подій. Вітчизняна еліта до останнього, здається, сподівалася, що провал першої спільної Конституції ЄС, навпаки, зробить структури Євросоюзу менш жорсткими та спростить подальше його розширення. А економічні аспекти європейської інтеграції України досі на серйозному рівні концептуально не осмислені. Найімовірніше, в результаті концептуально непродуманої з точки зору суто національних інтересів України інтеграції виживуть лише сировинні галузі української економіки та ті, де буде європейський капітал. Адже аби пробитися на спільний

європейський ринок, Україні треба було витратити декілька років на здобуття європейського маркування українських товарів. Отже, перевагами зони вільної торгівлі користуватимуться здебільшого європейські виробники. У європейському розподілі праці Україні було відведено роль провідника брудних технологій та постачання на європейський ринок дешевих (завдяки відносно дешевих російських енергетичних носіїв) товарів металургійної та хімічної промисловості. Україна могла отримати асоціацію, а не асоціативне членство в Європейському Союзі. Аналогічний статус співпраці з Європейським Союзом мають неєвропейські країни, такі як Марокко, Туніс, Чилі, Єгипет. Так Україна була формально введена у цей ряд.

Справжнім сенсом Європейської політики сусідства вважалося зміцнення демократичних режимів на пострадянському просторі. Символічно, що за підсумками зустрічі президент Франції Н. Саркозі запевнив, що на думку Європейського Союзу Угода про асоціацію з Україною «не закриває жодного шляху, так саме як і не відкриває жодного шляху». Європейський Союз у такий спосіб підкреслив спільність цінностей з Україною, спільність історії. Водночас тодішній президент Франції Н. Саркозі запевняв, що Європейський Союз проти нових розподільних ліній в Європі, ми не можемо допустити поділу Європи на сфери впливу.

Східне партнерство могло бути диференційованим на субрегіональні зони. У квітні 2007 р. Європейський Союз декларував поглиблення взаємодії з Причорноморськими країнами. Однак Євросоюз, зважаючи на значення своїх відносин з росією, не запровадив масштабних санкцій, коли 8–12 серпня 2008 р. відбувся російсько-грузинський «бліцкриг». Україна на офіційному рівні зайняла прогрузинську позицію. Під загрозою опинилося російсько-українське військово-технічне співробітництво. Оскільки до половини експорту української продукції машинобудування йшло до росії.

15–16 жовтня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу було підписано пакт про загальну міграційну політику. Цей документ був спробою балансу між боротьбою з нелегальною міграцією і необхідністю створення легальних шляхів для міграції. Зокрема, у зазначеному пакті йшлося про те, що Європейський Союз посилить контроль на своїх зовнішніх кордонах, зокрема з Україною. Оптимісти вважали: що більше росіян подорожуватимуть до країн Євросоюзу, то більш вмотивованими вони будуть щодо розбудови демократії у власній державі. Однак пряму залежність між цими чинниками навряд чи можна було знайти.

2–3 грудня 2008 р. міністри закордонних справ країн НАТО відмовили Україні у наданні плану дій щодо набуття членства. Стабільна внутрішньополітична нестабільність ускладнила процес євроатлантичної інтеграції. Завершальною подією року 11 грудня 2008 р. на саміті Європейського Союзу стало погодження принципів «Східного партнерства». Його офіційно було запропоновано Україні, Молдові, Грузії, Вірменії, Азербайджану. Не виключено й участі в цьому партнерстві Білорусі. Йдеться про підписання угод про асоціації та перспективу створення зони вільної торгівлі. Для цього держави-претенденти мають сприйняти всі законодавчі акти Європейського Союзу та визнавати вердикти Європейського Суду. Крім того, громадянам країн-учасниць обіцяно відкриття спеціальних візових центрів для одержання шенгенських віз. Європейські оптимісти вважали, що проєкт Європейської комісії «Східне партнерство» не заперечує перспективи повноцінного членства України в Європейському Союзі. Скептики визнавали, що названий проєкт його й не пропонує.

Крім того, Європейський Союз розраховував прийняти Україну і Молдову в «Енергетичне співтовариство». У першій половині грудня 2008 р. Європейський Союз розпочав такі переговори з Туреччиною. Договір про «Енергетичне співтовариство» стосується 27 країн Європейського Союзу та держави Балкан. Він покликаний сприяти створенню єдиного ринку електроенергії та газу. В газовій сфері поки що це був паперовий проєкт, адже Європейський Союз не мав достатньої мережі трубопроводів або терміналів для транспортування зрідженого газу, необхідної для вільної торгівлі газом. Європейський Союз також не забуває про суперечності цивілізаційної самоідентифікації українських громадян.

Україні було життєво важливо не допустити нового розколу Європи, європейсько-євразійського протистояння, що загрожує або втратою незалежності, або перетворенню України на плацдарм протиборства як європейських так і позаєвропейських центрів сили. Метою проголошеного Східного партнерства була політична асоціація та економічна інтеграція з Європейським Союзом. Проблеми з транзитом російського газу територією України, які загострилися впродовж 1–19 січня 2009 р., погіршили імідж України в Румунії, Словенії, Угорщині. Тобто у країнах-членах Європейського Союзу, які вважалися потенційними адвокатами України в Європі.

5 лютого 2009 р. на празькій зустрічі Україна – Європейський Союз на рівні міністрів закордонних справ В. Огризко запропонував вироблення єдиної енергетичної стратегії між Україною та ЄС. Однак Євросоюз навряд

не був готовий нехтувати інтересами Росії, спонукаючи Україну до компромісів з Кремлем. Визнаючи фактичний провал реалізації національної програми адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу, 14 січня 2009 р. Верховна Рада України прийняла Закон України про внесення зміни до «Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Зокрема, передбачалося, що перший етап Програми розрахований на період до завершення дії Угоди про партнерство і співробітництво.

27 січня 2009 р. президент України В. Ющенко у Брюсселі провів переговори з головою Європейської комісії Ж. Баррозу. Обговорювалися проблеми енергетичної безпеки на європейському континенті та забезпечення належних умов для ефективної взаємодії між країнами постачальниками, споживачами та транзитерами енергетичних ресурсів. Проблема не тільки в тому, якими шляхами транспортується газ, а й звідки він надходить. Для Європейського Союзу українсько-російська газова війна стала уроком. Було прийнято рішення, що потрібно диверсифікувати види енергоносіїв, джерела їхнього походження, способи транзиту. Українська сторона, не виключаючи можливості участі росії у модернізації української газотранспортної системи, наполягала на приєднанні України вже 2009 р. до європейського договору про енергетичне співробітництво. Європейський Союз також висловлював зацікавлення в об'єднанні українських і європейських електричних та енергетичних систем. Водночас ЄС не був готовий укладати з Україною прямі контракти на постачання російського газу. Також не було готовності до реалізації конкретних комерційних проєктів. На Україні важким тягарем лежав зовнішній борг. Якщо на 1 січня 2005 р. він складав 30,6 млрд. дол., то за період 2005–2008 рр. зріс на 74,4 млрд. доларів.

28 січня 2009 р. під час переговорів у Вроцлаві між президентом України В. Ющенком, його польським колегою Л. Качинським і чеським прем'єр-міністром М. Тополянеком різними були оцінки газового конфлікту. Польський президент Л. Качинський назвав його продовження дій Росії у серпні 2008 р. проти Грузії. На його думку, «це елементи тієї самої політики відновлення російських впливів, а навіть домінування в регіоні». У зв'язку з такими цілями Росії в інтересах усіх країн ЄС, України і всіх країн басейнів Чорного і Каспійського морів, щоб така політика, закликав керівник польської держави, «не завершилась успіхом». Натомість прем'єр-міністр Чехії М. Тополянек зазначив, що Угоди можуть містити все, папір може витримати багато, але справжня європейська інтеграція буде продемонстрована

у вирішенні газового питання, оскільки свобода і незалежність наших країн у рамках Євросоюзу залежить від поставок нафти і газу. Європейські дипломати вважали, що з Україною дуже важко домовлятися. Її дипломати замість того, аби відстоювати власні позиції, поспішають укласти угоду до певного терміну.

3 лютого 2009 р. Гаазький міжнародний арбітраж виніс вердикт щодо українсько-румунської суперечки з приводу поділу економічної зони шельфу Чорного моря. Україна фактично програла Європейському Союзу. Від делімітації континентального шельфу Україна та Румунія отримали й дивіденди. По-перше, сторонам удалося залагодити багаторічну суперечку цивілізованим шляхом. По-друге, Україна створила прецедент для розв'язання територіальних претензій на Азовсько-Керченському напрямі.

Європейський Союз закликав Україну пролонгувати місію ЄС з прикордонної допомоги Молдові й Україні (EUBAM), мандат якої закінчувався у грудні 2009 року. На думку Брюсселя, європейська практика у роботу прикордонних і митних служб на українсько-молдовському кордоні впроваджена не повністю. Підходи ЄС і України до придністровського врегулювання ідентичні, засновані на європейських цінностях толерантності, компромісі, а також суверенітету Молдови та безпеки регіону загалом. Це був важливий приклад співпраці у форматі спільної зовнішньої та безпекової політики.

7 травня 2009 р. відбувся інавгураційний саміт «Східного партнерства». Сума, виділена на його фінансування, свідчила про периферійність зазначеного проєкту в системі пріоритетів Євросоюзу. Символічно, що на надзвичайному саміті 1 березня 2009 р. Євросоюз відмовився задовольнити пропозицію Угорщини про створення спеціального стабілізаційного фонду для центральноєвропейських країн-членів. За умов світової економічної кризи не варто було розраховувати на більше фінансування «Східного партнерства». Співробітник «Лондонської школи економіки і політичних наук» П. Ханна у монографії «Другий світ: імперії і вплив за нового світового порядку» зазначає, що Україна поки що надто велика та надто бідна країна для вступу до ЄС, але вже не надто радянська. Експерти празького Інституту європейської політики Д. Краль та П. Казміркевич проаналізували компаративний потенціал європейської інтеграції Туреччини і України. В обох країнах недостатньо розвиненими і стабільними є демократія й система захисту прав людини. Однак в ісламській Туреччині потужним є екстремізм, вплив військових на світську владу, крім того, Туреччина безпосередньо межує з нестабільним близькосхідним регіоном. Вступ України і Туреччини вимагатиме великих витрат

Євросоюзу. До того ж ісламську, з великою кількістю населення Туреччину, Європейському Союзу важко прийняти соціокультурно. Україна не відповідала жодному з затверджених у 1993 р. «копенгагенських критеріїв» членства в Європейському Союзі. Окрім того, Україна дуже повільно виконує роботу з перекладу українською мовою майже 80 тис. сторінок «acquis communautaire», тобто спільного правового та нормативного доробку Європейського Союзу.

Світова криза застала українську економіку у стані кризи внутрішньої. Україна в 2008 р. мала одні з найгірших соціально-економічних результатів порівняно з іншими країнами. Курс гривні впав більш як на 55%, відбувався відплив капіталів, а інфляція становила 22,3%. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі перевищило 18 мільярдів доларів. Зростала зовнішня заборгованість економіки за резервів, що зменшувалися. Валютні борги підвищували попит на іноземну валюту, тиснули на курс гривні, розпалюючи інфляцію. І водночас експорт до країн СНД у 2007 р. був загалом на третину більший, ніж до країн Євросоюзу. Наприклад, за номенклатурою продовольства Україна експортувала на пострадянський простір, ніж до ЄС у півтора рази більше, а стосовно машин та устаткування у три рази більше. Український експорт продовольства до країн СНД утричі більший за імпорт звідти, а із країн ЄС лише в 1,2 рази. Український експорт машин та устаткування в СНД більший за їхній імпорт в 5,5 разів, а в країни Євросоюзу він, навпаки, менше імпорту в шість разів.

19 березня 2009 р. на саміті Євросоюзу було закладено фінансування проєкту «Східного партнерства», адресованого Україні, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдові та Білорусі. Бюджет програми було затверджено в обсязі 600 млн. євро. Найгостріша дискусія розгорнулася навколо джерел наповнення бюджету зазначеної програми. Погодили, що 350 млн. євро знайдуть у статтях бюджету політики сусідства та зовнішніх зносин, а 250 млн. євро становитимуть гроші, які призначила Європейська комісія на регіональні програми в рамках Європейської політики сусідства. Наголошувалося, що проєкт Східного партнерства буде відкритим для третіх країн, яких запрошуватимуть за принципом індивідуального підходу. Під третіми країнами мали на увазі росію та Туреччину. Водночас не було досягнуто згоди щодо лібералізації та скасування візового режиму, про що мріяла Україна. Треба усвідомлювати, що фонди розвитку Європейського Союзу використовуються для британських територій: Фолклендських островів, Сендвічевих і Кайманових островів, а також островів Монтсерат, Піткерн і Кокосових островів. Аналогічно зазначені фонди використовуються для розвитку французьких територій: Полінезії, острову Майота, Нової Каледонії, Сен П'єр і Мікелон.

Також фондом користуються Нідерланди для розвитку Голландської Аруби, Антильських островів, Кюрасао, крім того, кошти фонду використовувала Данія для розвитку Гренландії.

23 березня 2009 р. у Брюсселі відбувалася спеціальна конференція, присвячена модернізації газотранспортної системи України. Виступаючи на цьому форумі голова українського уряду Ю. Тимошенко висловила сподівання на сприяння процесу підготовки угод про асоціацію та про створення зони вільної системи між Україною та Євросоюзом. Було чимало охочих відібрати в України право бути головним газовим диспетчером Європи. Проєкт оновлення ГТС України був розрахований на сім років та мав кошторис 3 млрд. євро. На ці кошти треба було модернізувати трубопроводи, метрологічні станції тощо. Україна погодилася інтегруватися до європейського енергетичного ринку. Україна намагалася використати вікно можливостей. Росія погрожувала Європі новим відключенням газу в разі неврахування інтересів «Газпрому» під час модернізації української газотранспортної системи. Відповідно до тексту декларації від 23 березня 2009 р. український уряд зобов'язався забезпечити незалежність оператора з транзиту газу, зокрема шляхом реалізації директиви Євросоюзу від 2003 року про загальні правила внутрішнього ринку природного газу. Також Україна зобов'язалася забезпечити прозорість і відкритість для інвесторів з модернізації газотранспортної системи й надати рівний доступ до відповідної фінансової і технічної інформації, а також забезпечити контроль над отриманими на модернізацію коштами. Оператори з транзиту газу мають діяти на комерційній основі з метою повернення за рахунок прибутків коштів, інвестованих у модернізацію ГТС. Україна також зобов'язалася забезпечити доступ третіх сторін до підземних сховищ газу на прозорих комерційних умовах. До того ж реформування газового сектору України планували завершити до кінця 2011 року, що мало бути відображено в угоді про асоціацію між Україною і Євросоюзом, а також в угоді про приєднання України до енергетичного співтовариства. У спільній заяві України і Євросоюзу чітко задекларовано стратегічне значення української ГТС як складової загальноєвропейської енергетичної інфраструктури. Тим самим Євросоюз показав, що не вважає Україну та її ГТС зоною виняткових російських інтересів. Але такий розвиток подій не влаштовував росію, яка поступово встановлювала контроль над газопроводами Болгарії, Сербії, Словаччини, Білорусі, Молдови, навіть над підземними сховищами газу в Західній Європі. На шляху реалізації цього стратегічного задуму стала Україна зі своєю найбільшою в Європі ГТС.

На початку квітня 2009 р. Європейський Союз виділив 40 млн. євро на реалізацію річних проєктів учасників Європейського регіону Нижній Дунай, зокрема, Одеської області України, Галаца, Брелі й Тулчі (Румунії) і повітів Кагул і Кантемір (Республіка Молдова). Загалом у рамках програми Європейського інструмента сусідства і партнерства на 2007–2013 роки були залучені кошти Євросоюзу – 126,7 млн. євро.

У травні 2009 р. ЄС затвердив програму Східне партнерство як особливий вимір європейської політики сусідства. Його метою проголошували активізацію руху східноєвропейських і кавказьких країн до політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС. Перший саміт Східного партнерства відбувся 7 травня 2009 р. у Празі у складі 27 країн ЄС, Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдови, України. Росія вважала, що Східне партнерство перетворилось на партнерство проти росії.

Переговори про підготовку тексту Угоди про асоціацію розпочалися 5 березня 2007 року. Нарешті, 22 липня 2008 р. на пропозицію Франції було визначено цю назву майбутньої угоди. Протягом 2007–2012 рр. було проведено 21 раунд переговорів щодо підготовки Угоди про асоціацію між Україною і ЄС у рамках 3 робочих груп: з політичного діалогу, зовнішньої і безпекової політики, юстиції, свободи та безпеки, з економічних, секторальних питань та розвитку людського потенціалу. Також відбулося 18 раундів переговорів щодо умов створення зони вільної торгівлі.

30 березня 2012 р. Угода про асоціацію була парафована. Текст угоди українською мовою був опублікований 20 червня 2013 р. на сайті Комітету з європейської інтеграції Верховної Ради України. Офіційне підписання тексту Угоди про асоціацію було заплановано 28 листопада 2013 р. у Вільнюсі. Угода про асоціацію складалася з преамбули, семи частин, 43 додатків та 3 протоколів. Зокрема, у преамбулі закріплюються принципи асоціації, насамперед забезпечення прав людини та основних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності. У розділі «Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки» визначено формати політичного діалогу: самітів, зустрічей на міністерському та інших рівнях. Серед основних напрямів політичного співробітництва – забезпечення регіональної безпеки, попередження конфліктів, роззброєння та контроль над озброєннями, боротьба проти тероризму.

У частині угоди «Юстиція, свобода і безпека» визначені напрями взаємодії у зазначених сферах. Важливою метою співробітництва є забезпечення

верховенства права, незалежності судової системи. Також передбачено взаємодію у запобіганні нелегальній міграції. Окремі статті присвячені створенню належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном. Передбачено поглиблення співробітництва з метою запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі є невід'ємною складовою Угоди про асоціацію і передбачає лібералізацію торгівлі товарами і послугами, лібералізацію руху капіталів та до певної міри робочої сили.

Частина угоди «Економічне та секторальне співробітництво» має положення щодо гармонізації українського та європейського законодавства, відповідного інституційного реформування в Україні (енергетика, включно з ядерною, транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика та підприємництво, сільське господарство, оподаткування, статистика, надання фінансових послуг, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров'я, науково-технічна співпраця, культура, освіта).

Частина угоди «Фінансове співробітництво» окреслює механізм, за яким Україна отримує фінансову допомогу, порядок моніторингу та оцінки ефективності й використання коштів. Відповідно до розділу угоди «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» передбачається запровадження нових форматів та рівнів співробітництва між Україною і Євросоюзом після остаточного набуття чинності Угоди про асоціацію. Зокрема, має бути створено Раду і Комітет з питань асоціації, Парламентського комітету з питань асоціації. Зметою залучення до реалізації угоди громадянського суспільства була створена Платформа громадянського суспільства. Заради забезпечення належного виконання угоди був впроваджений механізм моніторингу та врегулювання спорів, які виникали в процесі виконання Угоди. У зв'язку з необмеженим терміном дії Угоди передбачалася можливість її перегляду, зокрема щодо цілей, протягом п'яти років від набрання чинності, а також у будь-який час за взаємною згодою Сторін.

Треба зазначити, що змістовно Угода про асоціацію з Україною відрізняється від угод про асоціацію, які Євросоюз на початку 1990-х рр. підписував з країнами Центральної Європи, які готувалися до вступу в ЄС, або з країнами Близького Сходу, Північної Африки і Латинської Америки, які не мають жодних шансів на вступ до ЄС.

Угода про асоціацію апріорі стала фактом і чинником вирішального цивілізаційного вибору України. Це зумовило російську стратегію протидії ратифікації та імплементації зазначеної угоди. 21 листопада 2013 р. у неконституційний

спосіб Кабмін України прийняв рішення призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Аби змінити це рішення, уряд М. Азарова вимагав від Євросоюзу 20 млрд. євро фінансової допомоги. До самого вільнюського саміту політики ЄС сподівалися, що угода буде підписана. Адже, на їхню думку, всі виграють, якщо «житимуть в інтегрованому континенті, на якому не буде ліній поділу». Однак Президент України В. Янукович угоду так і не підписав, а розгін учасників протесту проти цього рішення 30 листопада 2013 р. стимулював активну фазу прямої демократії у вигляді Євромайдану.

19 грудня 2013 року Рада Європейського Союзу на рівні глав держав і урядів розглянула українське питання. У «Висновках Ради» у розділі VI (Міжнародні відносини) пункт 48 сказано: «Європейський Союз підтримує волю підписання з Україною угоди про асоціацію, що включає поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі, як тільки Україна буде готова. Європейська Рада закликає до поміркованості, дотримання прав людини і базових прав, а також до демократичного розв'язання політичної кризи, що реалізувало б прагнення громадян країни. Європейська Рада підкреслює право всіх суверенних держав на прийняття власних рішень у сфері закордонної політики без зовнішнього тиску».

17 лютого 2014 р. у Берліні відбулася доленосна зустріч бундесканцлера А. Меркель з А. Яценюком і В. Кличком, на якій було погоджено питання запровадження санкцій проти українських олігархів, аби стимулювати їх до усунення В. Януковича від влади. Того ж дня було опубліковано інтерв'ю з колишнім бундесканцлером Г. Шредером, в якому він запропонував Євросоюзу підписати однакові угоди про асоціацію з Україною і росією. Однак російська агресія в Криму та анексія півострова зняли це питання з дипломатичного порядку денного.

20 лютого 2014 р. Євросоюз увів санкції проти властей України. У відповідному рішення зазначалося: «1. Європейський Союз наляканий і глибоко стурбований погіршенням ситуації в Україні. Репресії, свідками яких ми є, не можуть бути виправдані за жодних обставин. 2. Ми закликаємо усі сторони долучитися – без подальшого зволікання – до змістовного діалогу, втілити в життя законні демократичні прагнення українського народу. 3. Європейський Союз продовжує вважати, що будь-яке довготривале вирішення політичної кризи має складатися з конституційної реформи, формування нового всеохопного уряду та створення умов для демократичних виборів. 4. У зв'язку із ситуацією, що погіршується, у терміновому порядку ЄС вирішив запровадити цільові санкції, включаючи замороження рахунків

та візові заборони, проти тих, хто відповідальний за порушення прав людини, насильство і застосування надмірної сили. 5. Зіштовхнувшись з такою гострою кризою в Європі, ЄС продовжуватиме працювати у тісній співпраці з міжнародною спільнотою, щоб віднайти довгострокове та всеохопне рішення, що шануватиме права усіх українців».

23 лютого 2014 р., у день закриття сочинської зимової олімпіади, кремль відкликав з Києва для консультацій посла росії в Україні М. Зурабова. Експерт фонду Карнегі Лілія Шевцова, коментуючи цю подію, зазначала, що поразка Путіна в Україні буде його поразкою в боротьбі за владу в росії. Тому Путін збирався з'ясувати, який спротив готовий в Україні чинити Захід. МЗС росії закликав виконувати угоду від 21 лютого, яка забезпечувала перебування Януковича на посаді Президента України до грудня 2014 року. Однак екс-президент України на той час уже перебував у росії. Коментуючи реакцію Євросоюзу на революційні події в Україні, речник Європейської комісії О. Баї стверджував, що Угоду про асоціацію Євросоюз бажає підписати з повністю легітимним українським урядом.

4 березня 2014 р. Рада НАТО засудила інфільтрацію російських військ на територію Криму. Однак, з погіршенням військово-політичної ситуації в Україні, відновився дипломатичний процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію. Європейські партнери погодилися провести додаткові консультації з підготовлення блоку документів, які стосуються зони вільної торгівлі.

16 березня 2014 р. у Криму відбувся «референдум» про перехід до складу росії. МЗС росії запропонувало Україні визнати результат референдуму в Криму, виконати угоду Януковича з опозицією від 21.02.14, скликати конституційні збори з представників усіх регіонів, аби прийняти федеративну конституцію та забезпечити нейтральний статус України і російську мову як другу державну. Німеччина також відкинула цей ультиматум.

Євросоюз виявив готовність надати Україні морально-політичну підтримку. 20 березня 2014 р. прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Європейців переконували, що провал демократії в Україні означатиме фіаско всієї східноєвропейської політики Євросоюзу. Україні пропонували стати «регіональним лідером, з яким пов'язуватимуть свою політику сусідні держави». Прогнозуючи можливість перетворення України на альтернативний центр впливу на колишньому пострадянському просторі, рф розпочала наступну фазу геополітичної фрагментації території України та посприяла проголошенню на «референдумах» 11 травня 2014 р. «Донецької народної

республіки» і «Луганської народної республіки», які теоретично мали стати буферною зоною між рф і європейською Україною та російським сухопутним містком до Криму.

25 травня 2014 р. те, що обрали президента України П. Порошенка, посприяло певній консолідації волі українського суспільства чинити спротив російській агресії. Пряме військове втручання Кремль доповнив 16 червня 2014 р. газовою зброєю, відімкнувши газ для України. Німеччина закликала росію використати свій вплив на прихильників федералізації задля припинення насилля на Сході України. 25 червня 2014 р. Рада Федерації рф формально відкликала дозвіл на введення військ на територію України. Але це не означало згортання таємної допомоги сепаратистам.

27 червня 2014 р. у Брюсселі Президент України П. Порошенко разом з лідерами Грузії і Молдови підписав економічну частину угоди про асоціацію. Це створило нову політичну реальність та стимулювало 2 липня 2014 р. у розпалі боїв на Донбасі зустріч у Берліні міністрів закордонних справ України, росії, ФРН і Франції. Однак росія не відмовилася від прямого втручання у внутрішні справи України. Тому 17 липня 2014 р. США і ЄС запровадили часткові економічні санкції проти росії. 6 серпня 2014 р. російський інкумбент запровадив санкції у відповідь проти тих країн, які ввели економічні санкції проти росії.

Унаслідок кризи в Україні Євросоюз знову занурився в економічну рецесію. Попри це, українські власті закликали Євросоюз приступити до третьої фази санкцій. 17 серпня 2014 р. у Берліні на віллі Борзіг відбулася чергова зустріч міністрів закордонних справ ФРН, Франції, Росії і України. Українська сторона зажадала від Заходу прямої військової допомоги. Росія наполягала на широкій автономії Донбасу, амністії прихильникам ДНР і ЛНР, на гарантіях нейтрального статусу України.

26 серпня 2014 р. на переговорах президентів П. Порошенка і В. Путіна у Мінську жодного політичного врегулювання, яке дало б можливість зберегти ворогуючим сторонам обличчя, не було знайдено. 30 серпня 2014 р. Президент України Порошенко відвідав Брюссель, де відбувся саміт Євросоюзу. За його підсумками Високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Федеріка Могеріні стверджувала, що росія вже не є стратегічним партнером ЄС. На цьому фоні росія запропонувала Євросоюзу виключити з угоди про зону вільної торгівлі з Україною 20% товарів.

5 вересня 2014 р. у Мінську було підписано протокол про припинення вогню на Донбасі та поетапне врегулювання конфлікту. «Лише розумне

поєднання дипломатичних зусиль та послідовного мотивуючого тиску з боку ЄС, – слушно зазначав представник України при ЄС К. Єлісєєв, – здатні створити сприятливі умови для виконання мирного плану президента України на основі забезпечення незалежності, суверенітету, територіальної цілісності європейської України». Екс-міністр закордонних справ В. Огризко констатував, що «через газову корупцію росії вдалося створити на Заході свою п'яту колону. Для росії жодні умови і угоди не є чинними, якщо вони не відповідають її інтересам», тому «мінська зустріч стала одним із кроків до створення на сході підконтрольної лише Путіну території». Українська криза, на превеликий жаль, ще більше консолідувала російське суспільство навколо «курсу» В. Путіна.

12 вересня 2014 р. Євросоюз і росія домовилися відкласти на рік імплементацію угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. Європа обіцяла прискорити фінансування українських реформ після встановлення неагресивного діалогу з Росією. Утім, Кремль такого самого стремління не демонстрував, бо відчував подвійність західної позиції, яку найкраще висловив американський політолог Джозеф Най, який закликав водночас реалізовувати стратегію стримування Путіна, залишаючи відкритими можливості для довгострокового тісного співробітництва з Росією. 15 вересня 2014 р. у Парижі відбулися переговори щодо українського врегулювання між міністрами закордонних справ Франції, Німеччини і росії, яка вважала, що позаблоковий статус України це фундамент європейської системи безпеки. За підсумками переговорів бундесканцлер А. Меркель декларувала готовність обговорювати з В. Путіним деталі відкладання імплементації угоди ЄС з Україною, натомість Німеччина вимагала повного виведення російських військ із Донбасу. Консервативна частина американських експертів пропонувала у відповідь на формування геополітичної вісі москва – Пекін підписати українсько-американську угоду про військовий союз без членства в НАТО як крок до неформального військового союзу Балтійсько-Чорноморської дуги.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України і Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. З українського боку «за» було 355 голосів. У заяві «Про європейський вибір України» стверджувалося, що Верховна Рада України розглядає ратифікацію Угоди про асоціацію як стимул для здійснення подальших реформ в Україні і як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети – набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Політична складова угоди про асоціацію набула чинності 1 листопада 2014 р., а економічна – після 31 грудня 2015 року.

Тодішній Президент Європейської Ради Херман ван Ромпей, коментуючи цю подію, зазначав, що «наша мета – мати вільну, про європейськи думаючу демократичну Україну, яка має добрі відносини з Росією. З нашого боку ми будемо поводитися з росією як з сусідом, але умов для цього ще немає». Росія заперечувала можливість поступок по-українському питанню під тиском санкцій. Однак, 29 вересня 2014 р. Рада Євросоюзу офіційно відклала угоду до 2016 року. Бундесканцлер А. Меркель сподівалася, що за цей час «кордон між Україною і росією має бути контрольований». Ще відвертішим був міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер. На його думку, мета росії не полягає в окупації України з військового погляду, але в запобіганні політичній і економічній стабілізації. Або країна наслідує приклад успішного переходу Польщі до Європи, або знов потрапить під тривалий вплив росії. Чи буде революція Євромайдану успішною у вирішальній мірі залежить від українського народу і його спроможності звільнитися від гніту минулого і його складових, а також від підтримки Заходу, його великодушності та стійкості.

Своєрідний погляд на становище в Україні мав німецький журналіст газети «Франкфуртер альгеймайне цайтунг» Райнхард Везер. На його думку, «зараз є набагато більше сподівань на реальні зміни, але ситуація є набагато безнадійнішою. Одне питання, чи люди в інститутах хочуть змін, а інше, не менш важливе, чи мають вони можливості реалізувати їх. Щодо уваги Німеччини до України: чим довше триватиме криза, тим менше пересічних людей буде думати про неї». Від цього європейців застерігав американський історик Тімоті Снайдер, який вважав, якщо ЄС розвалиться на безліч держав, росія виглядатиме більш сильною на їхньому тлі. Кінцева мета москви – побудувати Євразію, як у Орвелівському 1984 року.

17 жовтня 2014 р. у Мілані президент України П. Порошенко і в. путін домовилися дотримуватися мінського меморандуму. За підсумками міланських переговорів бундесканцлер А. Меркель відверто визнала, що перспективи врегулювання далеко.

26 жовтня 2014 р. був обраний новий проєвропейський склад парламенту України. 30 жовтня 2014 р. Президент України П. Порошенко мав телефонну розмову з новим головою Європейської комісії Жан-Клодом Юнкером. Сторони обговорили питання набуття чинності Угоди про асоціацію. Зона вільної торгівлі є одним із семи розділів Угоди про асоціацію. Крім вільної торгівлі, передбачено співробітництво в інших сферах, результатом чого має стати безпечніші продукти та кращий захист інтелектуальної власності, чистіше

повітря, лібералізований енергетичний ринок, самоврядування за європейською моделлю та ефективна боротьба з хабарництвом і відмиванням грошей. На впровадження цих стандартів відводиться до десяти років.

1 листопада 2014 р. розпочалося тимчасове застосування Угоди про асоціацію між Україною і Євросоюзом. Стали де-факто чинними ті положення документа, що належать до компетенції Євросоюзу, а не держав-членів. Домовились, що тимчасове застосування Угоди про асоціацію триватиме, поки відбуватиметься ратифікації цього документа 28 країнами-членами Євросоюзу. Зазначимо, що ця тимчасовість умовна, адже стосується всіх найважливіших положень документа. Зокрема, торговельних, які передбачають створення глибокої і всеосяжної зони вільної торгівлі та за змістом становлять 80% тексту угоди. Хоча через тиск росії початок ЗВТ перенесено на 1 січня 2016 р., це жодним чином не применшує того факту, що український бізнес має нагоду скористатися з відкриття ринків ЄС, а українські споживачі – з безмитного імпорту до нас європейських товарів. Українські підприємства з кінця квітня 2014 р. отримали автономні преференції, тобто для них було зменшено митні збори. Однак українській продукції потрібно ще відповідати стандартам безпечності, що є завданням номер один у процесі імплементації угоди. Це вимагає значної роботи від Верховної Ради України восьмого скликання, насамперед, щодо ухвалення закону про технічні регламенти та гармонізацію їх із європейськими стандартами. Вироблені відповідно до них українські товари будуть допущені на європейський ринок і матимуть право на маркування позначкою «СЄ», що означатиме відповідність стандартам Євросоюзу. Навіть якщо не всі українські товари будуть конкурентоспроможні на ринку ЄС, але, маючи право маркувати їх позначкою європейської якості, буде набагато легше продавати свою продукцію у всьому світі.

1 листопада 2014 р. керівники України і Євросоюзу висловили сподівання на швидке завершення процедури ратифікації Угоди про асоціацію. Імплементація Угоди про асоціацію мала сприяти зниженню цін, удосконаленню методів управління, поліпшенню якості послуг, розвитку транзитного потенціалу України, поліпшенню іміджу країни та збільшенню довіри до неї, появі нових ринків збуту української продукції, не лише на ринку ЄС, а й у країнах Азії, Африки та Латинського Америки, збільшенню інвестицій в українську економіку.

Фактично українська революція 2013–2014 років за своїми геополітичними наслідками може мати набагато більше значення, ніж навіть розпад СРСР 1991 року. Питання в тому, чи залишиться асоціація лише проєктом еліт, або

частини громадянського суспільства, чи стане національною ідеєю для усього українського народу.

В історичному контексті Угода про асоціацію була функціональним викликом для українського суспільства та еліти на здатність водночас проводити європейські реформи і реінтеграцію Донбасу й Криму.

У червні 1998 р. у Ялті було підписано статут Чорноморського економічного співробітництва, який набув чинності 1 травня 1999 року. Учасниками ОЧЕС стали Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, росія, Румунія, Сербія, Туреччина, Україна. Двічі на рік збирається рада міністрів закордонних справ країн-членів ОЧЕС. Головними напрямками діяльності є сприяння регіональній торгівлі, підвищення ефективності роботи транспортних систем (створення Чорноморської кільцевої автостради), розвиток енергетики. Проєкт Чорноморської кільцевої автостради ЄС підтримує у рамках транзиту Європа – Кавказ – Азія. У 2007 р. ЄС щодо ОЧЕС прийняв документ під назвою «Чорноморська синергія».

У 2017 р. ЄС запровадив безвізовий режим для громадян України, що дозволив українцям перебувати в ЄС протягом 90 днів без необхідності звертатися по будь-який окремий дозвіл. За ступенем послідовності підтримки України держави Євросоюзу диференціюються на найбільших союзників, до яких належать держави Балтії – Естонія, Латвія, Литва, Польща. Країни засновниці процесу європейської інтеграції Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія визнають, що Україна, протидіючи російській агресії, захищає європейські цінності та заслуговує на систематичну допомогу. Ще одну групу становлять держави-члени Євросоюзу, які орієнтуються на перші дві групи: Данія, Швеція, Фінляндія, Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія. Нарешті ситуаційними партнерами України в ЄС були Австрія, Болгарія, Кіпр, Мальта, Угорщина. Критично важлива кількість країн-членів ЄС з 24 лютого 2022 р. консолідується навколо питання допомоги Україні. Але у кожної з 27 країн Євросоюзу є власні національні інтереси та свої внутрішньополітичні обставини, які вимагають додаткових зусиль, аби уникати накладання вето на рішення ЄС щодо допомоги Україні.

Австрія має традиційні «особливі відносини» з рф. Австрійський «Райффайзен банк» став прикладом інерційності виходу австрійської банківської системи з режиму «бізнес з рф як завжди». Певну роль у цьому грає не лише австрійський нейтралітет, а й історичні сентименти. Австрія орієнтується на Угорщину, яка найбільш послідовно критикує допомогу

ЄС Україні. Це дає можливість Відню і Будапешту не почуватись ізольованими в ЄС та навіюють «австро-угорські імперські сентименти» та несвідоме сприйняття російських імперських зазіхань щодо України. Австрійські зовнішньополітичні інтереси мають пріоритет Центрально-Східну Європу, Дунайський басейн, Західні Балкани. Перманентна нестабільність у зазначених регіонах впливає на австрійське сприйняття ситуації в Європі. Внаслідок цього замирення російсько-української війни, навіть на російських умовах, може прагматично сприймати віденська дипломатія.

Бельгія солідаризується з країнами ЄС, які виступають за підтримку України. Водночас Бельгія у цьому ланцюгу є слабкою ланкою, зважаючи на нестабільність внутрішньополітичного становища та перманентні протиріччя між Фландрією та Валлонією. Бельгійськими зовнішньополітичними пріоритетами є зв'язки з країнами Бенілюксу, Німеччиною і Францією. На національний зовнішньополітичний курс Бельгії впливає й перебування в Брюсселі штаб-квартир Європейського Союзу і НАТО.

Болгарія з початку 2020-х є прикладом внутрішньополітичної нестабільності владних коаліцій та перманентних позачергових парламентських виборів. Це стимулювало дискусії щодо «історичної вдячності» росії за звільнення від османського панування. Але Болгарія публічно в ЄС, на відміну від Угорщини, не просувала ідею зменшення допомоги Україні. Принаймні до серпня 2024 р. гарантована внутрішньополітична стабільність, яка спиратиметься на союз найбільших парламентських партій. Пріоритетами зовнішньополітичного курсу Болгарії є Західні Балкани, Дунайський регіон. Стрімкий темп гіпотетичного нового масштабного розширення ЄС може бути не в інтересах Болгарії, яка наразі як одна з найбідніших країн ЄС отримує значні субсидії з фондів регіонального розвитку ЄС.

Греція до 2014 р. була слабкою ланкою в ЄС і НАТО щодо співпраці з рф. Як і Болгарія, Греція сподівалася на прибутки від експлуатації з рф газопроводу «Південний потік». Афіни також розвивали співпрацю з рф у військово-технічній сфері. Але після компромісу з ЄС і НАТО щодо зміни назви «Республіки Північна Македонія» Греція переорієнтувалася на відмову від «дисидентства» в ЄС, зважаючи на напруження у грецько-турецьких відносинах щодо поділу шельфу Північного Кіпру. Зовнішньополітичними пріоритетами Греції є балканський регіон та середземноморський регіон. Греція зберігає козирну карту – давати або не давати зелене світло переговорам ЄС з Туреччиною та використовує НАТО як гарант недопущення нових конфліктів із Туреччиною. Зважаючи на «особливу роль» Туреччини у спробах

«замирити» Україну і рф, Греція намагається симетрично підтримувати Україну через механізми ЄС і НАТО.

Данія у питанні підтримки України орієнтується на позицію країн Балтії. Маючи більші ресурси за балтійські країни ЄС, Данія грала роль ініціатора створення «танкової коаліції» щодо передання Україні танків «Леопард» і «коаліції винищувачів F–16». Зовнішньополітичними пріоритетами Данії є скандинавський регіон, балтійський регіон, Арктика (через володіння Гренландією та дискусії щодо статусу цього північного острова). Данія підтримала вступ Швеції і Фінляндії в НАТО, що остаточно перетворило Балтику на «північноатлантичне озеро» та поставило під загрозу ізоляції Калінінградську область. Ризики безпеки у Північній Європі, протиріччя з рф щодо поділу сфер впливу у Арктиці, Данія зацікавлена в послабленні російських воєнних сил в Україні.

Естонія з часу російської агресії проти Грузії у серпні 2008 р. послідовно закликає ЄС і НАТО реагувати адекватно на російську військову інтервенцію. Це повторилося в лютому 2014 р., коли Естонія вимагала санкцій проти рф за окупацію Криму та початок гібридної війни проти України на Донбасі. Водночас рф намагалась використати свій вплив на еліти Естонії для дискредитації такої «антиросійської політики». Наприкінці серпня 2023 р. вибухнув скандал із чоловіком прем'єр-міністра Естонії К. Каллас, чия компанія, попри режим санкцій, співпрацювала з рф. Зовнішньополітична стратегія Естонії водночас орієнтована на скандинавський і балтійський регіони Європи та на Східну Європу.

Ірландія до масштабування російської інтервенції проти України 24 лютого 2022 р. дотримувалася нейтрального зовнішньополітичного курсу, який нагадував австрійський нейтралітет. Однак російські брутальні дії проти України змінили позицію Ірландії. Країна прийняла українських біженців та послідовно підтримує допомогу ЄС Україні. Російська агресія актуалізувала дискусію щодо доцільності продовження нейтрального зовнішньополітичного курсу Ірландії, тим паче, що вступ Швеції і Фінляндії в НАТО дав додаткові аргументи прихильникам перегляду нейтрального зовнішньополітичного курсу Ірландії, незважаючи на історичні складні відносини з провідним членом НАТО – Великою Британією.

Іспанія належить до кола країн ЄС із вразливою внутрішньополітичною ситуацією. Декілька циклів парламентських виборів змушують Іспанську соціалістичну партію шукати підтримку у створенні урядової коаліції із сепаратистами Басконії і Каталонії. У другій половині 2023 р.

Іспанія головувала в ЄС та підтримувала допомогу Україні у відбитті російської агресії. Зовнішньополітична стратегія Іспанії орієнтована на Середземноморський регіон, зберігаючи особливі відносини з іспаномовними країнами Латинської Америки. Демократична Іспанія подолала імперську інерційність у відносинах з колишніми колоніями.

Італія до 2022 р. вважалась однією з найбільш «проросійських» держав в ЄС. Росія, особливо за життя С. Берлусконі, послідовно збільшувала коло своїх союзників в італійських регіонах. Але на центральному рівні, який і визначає зовнішньополітичний курс, ці протиріччя між південними і північними регіонами Італії не так помітні. Італія зацікавлена в участі України у проєкті Трьох морів (Адріатичного, Балтійського, Чорного). Зовнішньополітичні пріоритети Італії орієнтовані на Середземномор'я та Балкани.

Латвія має одну з найбільших російськомовних громад серед країн ЄС. Це робило Латвію вразливою для російської гібридної війни та зумовило послідовну латвійську позицію щодо підтримки України. Росія намагається симулювати внутрішньополітичну нестабільність у Латвії, аби послабити увагу до підтримки України. Зовнішньополітичні пріоритети Латвії орієнтовні на скандинавський регіон та Східну Європу, стабільність якої є запорукою безпеки Латвії, як і інших країн Балтії.

Литва формалізувала співпрацю з Україною у форматі регіонального міждержавного союзу «Люблінського трикутника» (Литва, Польща, Україна). Литва активно підтримує України в ЄС і НАТО. Зовнішньополітична стратегія Литви орієнтована на скандинавський регіон Європи та Східну Європу. Зокрема, серед пріоритетів є розбудова особливих відносин у форматі Литва – Польща – Україна, Велика Британія – Литва – Польща – Україна.

Люксембург належить до кола найменших за критеріями площі території та чисельності населення, але найбагатших країн ЄС. Люксембург не має потужного воєнно-технічного потенціалу, але його політична підтримка України є важливими фактором консолідації країн Євросоюзу. Зовнішньополітична стратегія Люксембургу традиційно орієнтується на підтримку європейської інтеграції, яка є запорукою процвітання та безпеки Люксембургу.

Кіпр став 1 травня 2004 р. членом ЄС лише з боку грецької громади. Турецька республіка Північний Кіпр залишається визнаною лише Туреччиною. Зовнішньополітична стратегія грецької частини Кіпру орієнтується на відновлення територіальної цілісності країни. Серед пріоритетів є Середземноморський регіон, Північна Африка і Близький Схід. Ситуація у цих регіонах безпосередньо впливає на безпеку Кіпру. Банківська система

Кіпру використовується росіянами для обходу санкцій. Але справа до створення Координаційного комітету з контролю за виконанням санкцій не дійшла. Але час від часу, власті грецької частини Кіпру арештовують підозрюваних у обході санкцій, хоча Турецька республіка Північний Кіпр залишається оптимальною сірою зоною для обходу росіянами цих санкцій.

Мальта стала членом ЄС 1 травня 2004 р. у статусі нейтральної держави. Мальта навіть була членом Руху Неприєднання. Вступ до Євросоюзу змінив зовнішньополітичну стратегію держави. Пріоритетами зовнішньої політики Мальти залишається Середземноморський регіон, Північна Африка і Близький Схід. «Мальтійський лицарський орден» залишається комунікаційним середовищем для європейських еліт, що робить Мальту осередком «тихої дипломатії», зокрема, і для Ватикана. У 2014 р., головуючи тоді в ЄС, Мальта відіграла важливу роль у підготовці набуття чинності Угоди про асоціацію та Угоди про зону вільної торгівлі між Україною і ЄС. Відтоді Мальта послідовно підтримує рішення ЄС щодо надання Україні допомоги.

Нідерланди скептично ставились до ідеї запрошення України в ЄС. Європейські скептики у цій країні ініціювали референдум з питання відкладання ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ситуація змінилася після збиття у липні 2014 р. над Торезом малайзійського «Боїнга» рейса «МН–17», який здійснював маршрут із Амстердама у Куала-Лумпур. Після 24 лютого 2022 р. Нідерланди підтримали надання Україні танків та винищувачів. Ситуація може змінитись після дострокових парламентських виборів, якщо у парламенті буде більшість європейських скептиків. Тісні зв'язки Нідерландів із сусідами у форматі Бенілюкс, особливі відносини з Німеччиною, Францією розширяють оперативні можливості нідерландської зовнішньої політики.

Німеччина регіонально розділена в питанні підтримки України. На сході Німеччини росіяни створили потужні структури німців, які симпатизують росіянам. З 2017 р. у бундестазі представлена партія Альтернатива для Німеччини, яка орієнтується на особливі економічні і політичні відносини з рф. Підтримка України, політичні рішення щодо якої забезпечила владна коаліція соціал-демократів, зелених і вільних демократів, влітку 2023 р. стимулювала зростання рейтингу популярності партії Альтернатива для Німеччини. Росія сподівається на хаотизацію внутрішньополітичного становища в Німеччині. На це мав працювати розслідування справи підриву восени 2022 р. газопроводу «Північний потік».

Польща однією з перших країн-членів ЄС виступила на боці України у війні проти російської агресії. У найбільш кричний період лютого – вересн 2022 р.

Польща стала найбільш послідовним союзником України в ЄС та провідником британського впливу на Східну Європу. Ситуація могла дестабілізуватися внаслідок невизначеності однозначного переможця (ліберaлів або націонал-консерваторів) за результатами виборів Сейму 15 жовтня 2023 року. Польща є важливою ланкою підтримки України у форматі «Люблінського трикутника» (Польща, Литва, Україна) та «Веймарського трикутника» (Польща, Німеччина, Франція).

Португалія географічно серед країн Євросоюзу найбільш віддалена від України. Але з 2000-х у цій країні сформувалась чисельна українська діаспора, яка має свій голос у португальській внутрішній політиці, що й зумовлює позитивну щодо підтримки України позицію Португалії. Зовнішньополітична стратегія Португалії орієнтована на євроатлантичні зв'язки, зокрема з Бразилією – колишньою португальською колонією. Статус Португалії як колишньої колоніальної імперії залишає португальську зовнішню політику глобально орієнтованою. Але Євросоюз залишається стрижнем португальської зовнішньої політики.

Румунія засудила російську агресію проти України, зважаючи на загрозу, яка посилилася щодо Молдови і Придністров'я. Цей фактор визначає румунську підтримку України, що стримує російські апетити щодо монопольного становища в Чорноморському регіоні. Зовнішньополітична стратегія Румунії орієнтована на пріоритетність зв'язків із Молдовою, Дунайським регіоном, Західними Балканами, Чорноморським регіоном. Об'єктивно це стимулює Румунію до пріоритетної уваги до ситуації в Україні.

Словаччина підтримала Україну ще на ранніх етапах російської гібридної агресії проти України навесні 2014 року. Словаччина стала хабом постачання газу в Україну. У країні залишаються проросійські налаштовані політичні сили, які сподіваються взяти реванш на дострокових парламентських виборах 30 вересня 2023 року. Зовнішньополітична стратегія Словаччини залишається орієнтованою на «Вишеградську четвірку», Центральну Європу, Дунайський регіон. Це залишає Україну в мережі пріоритетів словацької зовнішньої політики.

Словенія серед країн Західних Балкан послідовно підтримує Україну. Словенські зовнішньополітичні пріоритети після відновлення незалежності в 1991 р. орієнтовані на зв'язки з Євросоюзом. Ставши першою балканською країною, яка увійшла до ЄС, Словенія відмовилася від своєї «балканської ідентичності», наголошуючи на своїй традиційній європейськості. Утім, Словенія зацікавлена у членстві в ЄС усіх нових незалежних держав Західних Балкан,

що має стабілізувати «задній двір» Словенії. Словенія підтримала залучення України до проєкту Тримор'є.

Угорщина за часів правління В. Орбана послідовно розвиває взаємодію з рф. Росіяни використовують «угорське питання» на Закарпатті як фактор послаблення позицій України в ЄС. Зважаючи на велику кредитну залежність Угорщини від партнерів по ЄС, Бухарест не наважується накладати вето на колективні рішення ЄС щодо підтримки України. Але періодично робив це, наприклад, 31 серпня 2023 року. На Угорщину не можуть вплинути ні «Вишеградська четвірка», ні сусідні країни Словаччина і Румунія, які мають проблеми з угорською меншістю у своїх державах. Націоналістичні сентименти Угорщини після Першої світової війни залишаються історичною травмою угорської зовнішньої політики. Втрата етнічних територій в 1919 р. досі залишається інструментом маніпулювання владної партії та вибудовування автократичної політичної системи. Але й ізоляція Угорщини не вирішить проблему для Євросоюзу, який у такому разі підписується під неспроможністю загоїти роз'ятрені рани кривавого історичного минулого та ризикує отримати додаткові проблеми із «самовизначенням» угорської меншини у Словаччині чи Румунії, не кажучи вже про українське Закарпаття. Тому ЄС намагається еволюційно впливати на угорську політичну культуру, яка заграє з європейськими скептиками та сподівається на перемогу Д.Трампа на президентських виборах у США в листопаді 2024 року.

Фінляндія відреагувала на російську агресію проти України 24 лютого 2022 року активізацією процесу свого вступу у НАТО. Таким чином, закінчилася майже півстоліття дискусія у фінському суспільстві щодо доречності такого кроку. Завдяки фінсько-російський кордон став найдовшим кордоном рф із НАТО. Фінляндія у питанні підтримки України солідаризується із балтійськими країнами. Це не дивно, адже зовнішньополітичними пріоритетами Фінляндії залишаються Скандинавський регіон, Балтика, Арктика, Східна Європа.

Франція до 2014 р. розвивала з рф навіть військово-технічне співробітництво. Тільки окупація Криму зупинила реалізацію проєкту продажу рф вертольотоносців «Містраль». Так само, як і Німеччина, Франція повільно переорієнтовувалася на підтримку України. У Франції залишається чимало прихильників союзницьких відносин з рф, зокрема, у парламенті (Марін Ле Пен). У Кремлі сподіваються, що збитки від санкцій змінять французьку суспільну думку. Додатковим фактором, який дає підстави на це сподіватися, є французькі амбіції, виходячи з голлістських сентиментів,

відродити французьке лідерство в Європі, навіть у складі французько-німецького тандему.

Хорватія вступила в ЄС 2013 р. фактично напередодні російської окупації Криму. Відтоді Хорватія в ЄС відстоює ідею системної допомоги Україні, спираючись на розуміння паралелей трагічної історії XX – початку XXI століть Хорватії і України. Балканські війни 1990-х років стали кривавою сторінкою хорватської історії, але вони раз і назавжди перетворили хорватську ідентичність на демократичну європейську. Це теж дуже важливий історичний досвід для України.

Чехія від часів Масарика вважалася російським союзником. Але кривавий досвід 1968 р. змінив це ставлення. Чеська громадська думка мотивує політиків до підтримки допомоги ЄС Україні. Вагому роль у цьому процесі могла відігравати й «Вишеградська четвірка», яка через скептичну щодо України позицію Угорщини цей потенціал слабко використовує.

Швеція, так само як Фінляндія, використала російську агресію проти України для прискорення процесу свого вступу в НАТО. Зовнішньополітичні пріоритети Швеції орієнтовані на Скандинавський регіон, Балтику, Східну Європу (проєкт Тримор'є). Поразка під Полтавою у 1709 р. позбавила Швецію загальноєвропейських амбіцій, чергова російсько-українська війна повернула Швецію до вищої ліги євроатлантичної спільноти та змінила зовнішньополітичну ідентичність шведського нейтралітету.

31 серпня 2023 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЄС обговорювалися перспективи розширення Євросоюзу до 2030 року. Триває дискусія з приводу часових меж прийняття нових держав, кола цих держав. Зазначалося, що російська агресія проти України відкрила шанс швидкого і максимально широкого розширення Європейського Союзу.

1 листопада 1993 р. набув чинності Маастрихтський договір, який унормував проведення спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС. У листопаді 2023 р. цій спільній політиці виповнилося 30 років. За цей час домінував невдалий досвід спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС. Розпад Югославії став першим іспитом для спільної зовнішньої політики ЄС, який не був витриманий. Тільки дві колишні югославські республіки Словенія і Хорватія стали членами ЄС. Решта нових незалежних держав Західних Балкан перебувають на різних етапах переговорів про вступ до Євросоюзу.

Першим помітним успіхом спільної зовнішньої політики Європейського Союзу можна вважати найбільшу хвилю розширення, яка додала до ЄС 1 травня 2004 р. відразу десять нових держав: країни Вишеградської четвірки

(Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва), балканську Словенію, а також дві середземноморські острівні держави (Кіпр, Мальта). Продовженням консенсусу щодо розширення ЄС можна вважати вступ до Євросоюзу у 2007 р. Болгарії і Румунії, а в 2013 р. Хорватії.

Наступний невдалий досвід формування та реалізації спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС був пов'язаний із арабською весною 2011 р., як спроби демократизації арабських держав Північної Африки та Близького Сходу, та її наслідками. Дестабілізація становища в Лівії, Тунісі, Єгипті, Сирії, Ємені спричинили масову міграцію до країн Євросоюзу. Це роз'ятрило суперечки з Британію щодо спільної політики, спрямованої на адаптацію емігрантів. Це стало причиною для активізації британських європейських скептиків та їхнього успіху на референдумі 23 червня 2016 року. Зрештою, вихід з ЄС коштував Британії чотирьох відсотків валового внутрішнього продукту, що стало уроком для європейських скептиків в інших країнах ЄС.

Російська «гібридна війна» проти України, яка фактично активізувалася після окупації Криму в лютому 2014 р. та агресії на Донбасі застала Євросоюз зненацька. Німеччина і Франція спробували продовжити вести бізнес з рф як звичайно. Однозначну позицію засудження російської агресії зайняли країни Балтії та Польща. До масштабування російської агресії 24 лютого 2022 р. здавалося, що повторюється негативний балканський досвід неефективності спільної зовнішньої політики ЄС.

Що Європейський Союз виграє від вступу України? Щоб Україна стала членом Євросоюзу ЄС повинен не лише розгорнути своїй ціннісні та привабливі економічні потужності, а й виявити себе як геополітична сила, спроможна до дипломатії. Вибір між Європою як ринком, постачальником послуг та Європою як політичним проєктом, мрією, самоціллю, емоційною цінністю. ЄС – клуб мінливих але працюючих демократій.

14 червня 2024 р. путінський режим висунув ультиматум з вимогою визнати окупацію Криму, Луганської, Донецької, Запорізькою, Херсонської областей у їхніх адміністративних кордонах, заборонити Україні вступати в ЄС і НАТО, скасувати західні санкції проти рф.

25 червня 2024 р. у Люксембурзі Європейський Союз офіційно розпочав переговори про вступ України і Молдови. Не зрозуміло, в яких кордонах Україна теоретично може вступити в ЄС. А. Ослунд і А. Кубілюс у книжці «Відбудова, реформування та вступ України до ЄС» констатували, що без свободи в Україні не буде миру, який настане лиш тоді, коли росія зазнає поразки. Українці ведуть війну за всіх нас. Жодна пострадянська країна не

стала успішною без інтеграції в ЄС. Успіх України може слугувати потужним прикладом і мотивацією для росіян іти українським шляхом демократизації і реформ. Ймовірно, це головна причина, чому Путін розпочав війну проти України. Тому членство України в ЄС є надзвичайно важливим і для ЄС.

Спільна мета України і Заходу поєднати три завдання: відбудову, реформування та вступ до ЄС. Відновлення пошкодженої Росією інфраструктури України становить 500 млрд. доларів. Утопічною є перспектива фінансування відбудови України коштом заморожених за кордоном російських активів. Кожна країна, де зберігалися резерви російського центрального банку, не поспішала ухвалювати спеціальний закон про конфіскацію цих грошей та передачу їх на відбудову України. Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі містить 36 імпортних квот на основні товари українського експорту, зокрема сільськогосподарську продукцію та сталь. Війна стала на заваді завершенню реформи державного управління. Воєнний стан скасував верховенство права. Спекуляції на війні прискорили розвиток корупції.

Основною особливістю фази надзвичайного стану є те, що гаряча війна все ще точиться. Україна отримує військову допомогу, бюджетну підтримку та гуманітарну допомогу. Внески окремих членів ЄС не компенсували нестачу допомоги від самої ЄС. Гіперінфляція – поширене явище під час війни, і після її завершення. З огляду на трильйони доларів, витрачені Заходом на Афганістан та Ірак, завдання надати Україні дещо меншу суму є цілком реальним тому, що воюють саме українці, а не іноземні солдати. Якщо до жовтня 2022 р. Україна мала надлишкові потужності виробництва електроенергії, то після російських атак з 16 травня 2024 р. було зруйновано понад 70% енергетичних потужностей за винятком Рівненської, Південноукраїнської та Хмельницької АЕС. Оптимісти вважали, що в найкращому разі Україна може приєднатися до ЄС в 2029 році, якщо завершить переговори в 2027 році. Лунають припущення, що діяльність ЄС щодо вступу України не стала на заваді вступу інших країн, а навпаки, надала їм нового імпульсу. Показово, що навіть Ослунд і Кубілюс віддаляли довгостроковий розвиток України на третій період 2026–2032 років.

28 червня 2024 р. Євросоюз офіційно розпочав переговори про вступ Молдови та України. Туреччині в 2005 р. було висунуто 150 вимог, серед яких викорінення катувань у пенітенціарних закладах, забезпечення свободи віросповідання і верховенства цивільної влади над військовою.

6 березня 2025 р. президент України В. Зеленський взяв участь у саміті ЄС щодо переозброєння Європи. Як вважає членкиня виконавчої ради Фонду Бертельсмана, колишня директорка Німецької ради з міжнародних відносин

Даніела Шварцер, «європейці усвідомили, що їхній найближчий союзник – Сполучені Штати – більше не зацікавлений у довірливій співпраці, яка визначала трансатлантичні відносини протягом восьми десятиліть. Неповага до союзників, спроби примусити Україну до поступок і втручання у внутрішні справи Європи перетворили США з найважливішого партнера Європи та найпалкішого прихильника України на щось подібне до супротивника» [24]. Тому учасники саміту ЄС прийшли до висновку, що Європа має спиратися насамперед на власні оборонні спроможності, зміцнювати їх та взяти відповідальність за власну безпеку в межах НАТО. До того ж навіть на п'ятому році російсько-української війни стан європейських збройних сил був слабким. Це стосувалося навіть країн, які географічно розташовані поряд із безпосередньою російською загрозою. Польща, наприклад, має армію 202 тис. солдатів, 614 танків і 203 літаки, Естонія – 8 тис. солдатів, Латвія – 17 тис. солдатів, Литва – 23 тис. солдатів, Чехія – 28 тис. солдатів, 43 танки, 28 літаків, Словаччина – 20 тис. солдатів, 54 танки, 2 літаки. Угорщина – 42 тис. солдатів, 209 танків, 12 літаків. Румунія – 81 тис. солдатів, 328 танків, 21 літак, Болгарія – 37 тис. солдатів, 90 танків, 15 літаків [25]. Тому, очільники 27 держав Європейського Союзу підтримали ідею президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн щодо посилення оборонної спроможності ЄС Rearm Europe (Переозброїти Європу) та запропонували Раді ЄС терміново розглянути можливість залучення 150 млрд євро кредитних коштів на оборонні закупівлі [26]. Щодо України, то після завершення безпекового саміту ЄС президент Європейської Ради Антоніу Кошта на прес-конференції заявив, що кілька держав-членів Європейського Союзу оголосили про зобов'язання надати до 15 млрд євро на додаткову допомогу Україні. «З 2022 року ми вже надали понад 135 мільярдів євро на підтримку України. Наша підтримка є непохитною. Якщо війна продовжиться, в будь-якому майбутньому, в мирних переговорах, у відновленні, у вступі до Європейського Союзу», – наголосив А. Кошта [27]. Того ж дня, 6 березня 2025 р., відбулося позачергове засідання Європейської ради щодо підтримки України, на якому 26 з 27 держав Євросоюзу – всі, окрім Угорщини, підтримали висновки саміту лідерів ЄС щодо України[28]. А Європейська комісія

[24] Шварцер Д. Самотність не вирок: як Європі компенсувати втрату безпекових гарантій від США // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/02/21/7205507/

[25] Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Yearbook 2023. Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press. 2024. P.134.

[26] Висоцька Т., Олійник Т. Лідери ЄС підтримали новий оборонний план щодо масштабних оборонних інвестицій // https://www.pravda.com.ua/news/2025/03/6/7501653/

[27] Висоцька Т., Д'яконов І. ЄС виділить додаткові 15 млрд євро на допомогу Україні – президент Євроради // https://www.pravda.com.ua/news/2025/03/7/7501682/

[28] ВисоцькаТ. Джерело: Орбан не підписав висновки Євроради щодо України, інші 26 лідерів підтримали // https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/6/7206595/

рекомендувала продовжити термін надання колективного захисту українським біженцям від війни до березня 2027 року.

10–11 квітня 2025 р. у Брюсселі тодішній український прем'єр-міністр Д. Шмигаль узяв участь у роботі організованого Європейською комісією за підтримки Місії України при ЄС, уряду Італії та головування Польщі в Раді ЄС першого в історії бізнесового саміту ЄС – Україна, який став нагодою для європейського бізнесу ознайомитися з можливостями, які пропонує Україна, та фінансовою підтримкою, яку ЄС надає європейським компаніям для інвестування в Україну. Зокрема, на цьому форумі була розглянуті питання відбудови України крізь призму європейської реіндустріалізації, а також продемонстровані потенціал України і реформи, які можуть розблокувати інвестиції та покращити бізнес-середовище. Основними темами обговорення стали: єдиний ринок та промисловість, розвиток інфраструктури, сировина, банківські та страхові послуги. За задумом організаторів саміту, життєво важливий діалог на ньому має сприяти більш міцній економічній співпраці та формуванню майбутнього спільного процвітання та партнерства між підприємствами ЄС та України[29].

Подібні спільні заходи України і Європейського Союзу з питань відбудови України останнім часом відбуваються регулярно. Наприклад, 10 квітня 2025 р. в Києві відбувся EIP Forum Ukraine 2025 — подія, що об'єднала представників державного сектора, міжнародних і донорських організацій, бізнес-спільноти та експертного середовища навколо теми розвитку екологічних індустріальних парків в Україні. Форум став платформою для формування спільного бачення зеленого відновлення України, інтеграції європейських екологічних стандартів та впровадження циркулярних підходів у промисловості, а також окреслення можливостей для залучення інвестицій та посилення міжсекторальної співпраці задля сталого економічного зростання України [30].

10–11 липня 2025 р. у Римі відбулася Конференція з відновлення економіки України. Відбулися також переговори президента України В. Зеленського і прем'єр-міністра Італії Дж. Мелоні і був підписаний Меморандум про співпрацю між «Укроборонпромом» та італійською Федерацією компаній авіаційної та оборонної галузей. А на початку вересня 2025 р. у Брюсселі відбувся Другий форум оборонної промисловості Україна – ЄС (DFNC2:

[29] ВИМІР РЕФОРМ ЄС – БІЗНЕС-САМІТ УКРАЇНА-ЄС 2025 «ON THE ROAD TO URC 2025» // HTTPS://SUP.ORG.UA/EVENT/VYMIR-REFORM-IES-BIZNES-SAMIT-UKRAINA-IES-2025-ON-THE-ROAD-TO-URC-2025/

[30] Публикация European Business Association // https://www.facebook.com/EBA.Ukraine/posts/-10

EU Edition), в якому взяли участь понад 500 учасників, котрі представляли понад 100 європейських і понад 30 українських компаній та асоціацій, а також урядовці ЄС із майже 20 країн членів. Подію організував Європейський Союз з безпосередньою участю європейських комісарів з питань оборони А. Кубілюса та із закордонних справ та безпекової політики К. Каллас і міністра з питань стратегічних галузей промисловості України Г. Сметаніна та радника президента України зі стратегічних питань О. Камишина. Метою форуму було посилення співпраці між оборонною промисловістю України і ЄС, щоб допомогти Україні отримати необхідне для захисту та стримування російської агресії і краще задовільнити оборонні й промислові потреби. Його результатом стало підписання меморандуму про взаєморозуміння щодо оборонно-промислової співпраці між українським урядом та Європейською асоціацією аерокосмічної, безпекової та оборонної промисловості. У ньому підкреслюється послідовність ЄС у підтримці України в її боротьбі за суверенітет, свободу і незалежність проти жорсткої агресивної війни росії та наголошується на важливості забезпечення справедливого й тривалого миру в Україні для європейської безпеки. Тісніша співпраця між оборонними кампаніями сприятиме, як вважають у Міністерстві з питань стратегічних галузей промисловості України, подальшій інтеграції української оборонної промисловості до Європейської оборонної технологічної та промислової базі, що відповідає прагненням України до ЄС та «Спільній білій книзі з питань європейської оборонної готовності до 2030 р.» [31].

Про безумовну підтримку Європейським Союзом України в її супротиві російській агресії свідчить неоднозначна, але переважно негативна реакція європейських лідерів та політиків на зустріч президента США Д. Трампа з російським лідером В. Путіним на Алясці 15 серпня 2025 р., коли американський президент урочисто прийняв російського диктатора на червоній доріжці і не запровадив проти росії обіцяні санкції. «Спільна поява Путіна з президентом США, рукостискання на червоній доріжці та спільна поїздка в лімузині стали сигналом усьому світу: росію – попри те, що вона не поступилася жодною своєю вимогою щодо майбутнього України, – знову визнано рівним партнером. І цим Путін прорвав понад трирічну дипломатичну ізоляцію», – ділиться, наприклад, своїми враженнями від зустрічі на Алясці Йошка Фішер, віце-канцлер та міністр закордонних справ Німеччини 1998–2005 рр. «Отже, європейцям потрібно усвідомити, – продовжує цей відомий політик і досвідчений дипломат,

[31] Форум оборонної промисловості: ЄС допомагає Україні // https://ukurier.gov.ua/uk/articles/forum-oboronnoyi-promislovosti-yes-dopomagaye-ukra/

– у цьому новому світовому порядку вони залишилися самі. США більше не враховуватимуть їхніх інтересів – ні у сфері безпеки, ні в торгівлі. Європа повинна стати глобальною силою сама по собі, швидко й енергійно прийнявши весь спектр викликів, які це передбачає, включно з космосом, спецслужбами та всім цифровим сектором. Цей поворотний момент у довгій історії Європи потребує значно більших і масштабніших зусиль, ніж просто переозброєння звичайною технікою та особовим складом – яким би важливим воно не було. Саме в цьому й полягає головний сигнал з Аляски для європейців»[32]. А посол Європейського Союзу в Україні Катаріна Матернова назвала неприйнятним «мир», про який ішлося на зустрічі в Анкориджі (військова база США, де відбулася зустріч Трампа і Путіна) і який вимагає від України віддати неокуповані частини Донбасу. За її словами, Євросоюз, який з самого початку чітко і рішуче заявляв, що мир повинен ґрунтуватися на принципах міжнародного права – на повній повазі до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, не терпітиме миру, який є лише іншим словом для капітуляції. «Ніяких ілюзій, ніяких компромісів з агресорами», – наголосила вона[33].

Не випадково після зустрічі на Алясці, з метою відстоювання української позиції і переконати американського президента змусити Путіна негайно припинити вогонь і обговорити спільні гарантії безпеки для досягнення справжнього перемир'я, а потім і стійкого миру в Україні та Європі, 18 серпня 2025 р. у Вашингтон на зустріч президента України В. Зеленський з президентом США Д. Трампом прибули президент Франції Е. Макрон, британський прем'єр-міністр К. Стармер, канцлер ФРН Ф. Мерц, прем'єр-міністр Італії Дж. Мелоні, президент Фінляндії А. Стубб, голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн, генеральний секретар НАТО М. Рютте. Вони, зокрема, підтвердили, що ЄС купить в США зброї для України на 100 млрд. доларів, на чому неодноразово наполягав Д. Трамп. Утім, учасникам зустрічі у Вашингтоні так і не вдалося узгодити досить відмінні позиції України і ЄС та США і особливо рф щодо закінчення російсько-української війни і гарантій безпеки для України[34]. Коли президент США Д. Трамп вважає, що саме європейські країни повинні відігравати основну роль у питанні надання

[32] *Йошка Фішер*. Повернення імперії: який сигнал для Європи надіслала зустріч Трампа з Путіним // https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/08/21/7218328/

[33] *Матернова:* Європа не терпітиме миру, який є іншим словом для капітуляції // https://www.pravda.com.ua/news/2025/08/17/7526608

[34] Див.: Сидоренко С. Переконати Трампа, змусити Путіна. Що почув Зеленський у Білому домі та чого чекати далі // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/08/19/7218313/

гарантій безпеки для України і у забезпеченні власної безпеки [35], лідери ЄС стали активно обговорювати можливість посилення військової допомоги Україні, якщо припиниться підтримка від США, збільшення оборонної підтримки України та інвестицій в український ОПК, зокрема у виробництво дронів, а також механізми надання допомоги у відновленні України, зокрема через використання заарештованих активів рф.

Також через усвідомлення реальної загрози в Європі значно збільшилися оборонні витрати держав-членів НАТО (у 2025 р. всі країни НАТО досягли оборонної цілі у 2% ВВП, лідером є Польща – майже 4,5%, а на саміті в Гаазі в липні 2025 р. країни-члени НАТО погодилися підвищити цільовий рівень оборонних витрат з 2 до 5% ВВП до 2035 р., Європа за останні два роки також у шість разів наростила виробництво боєприпасів і втричі пришвидшила розширення оборонних заводів), розробляються плани на випадок війни з рф, відновилися обговорення про створення власних збройних сил, відправлення «військових радників» та навіть західних військ і приватних оборонних компаній до України або миротворчих місій, а Лондон і Париж висловилися за готовність очолити таку «коаліцію охочих/рішучих» щодо неї і вже здійснюють певні заходи в цьому напрямі з метою розробки реалістичної стратегії примусу росії до миру. Це засвідчили, зокрема, результати зустрічі «коаліції рішучих» у Франції на початку вересня 2025 р. за участю 35 держав, з яких 26 країн погодились брати участь у наданні гарантій безпеки для України, включно із захистом на землі, в повітрі, на морі, у кіберпросторі, довгострокове фінансування для доозброєння і відновлення української армії, а також членство України в Європейському Союзі[36].

Зустріч в Парижі відбулася не випадково саме після 25-го саміту Шанхайської організації співробітництва (ШОС), що пройшов 31 серпня – 1 вересня 2025 р. у китайському місті Тяньцзінь і який зібрав лідерів понад 20 держав, зокрема КНР, рф, КНДР, Індії, Пакистану, Туреччини, Ірану, Казахстану, Білорусі, Азербайджану, а також представників 10 міжнародних організацій (ООН та ін.). Це був найбільший саміт з моменту заснування

[35] Див.: Трамп: Європа має відігравати провідну роль у гарантіях безпеки для України // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/6/7529589/

[36] Див.: Макрон: 26 країн готові або надіслати контингент в Україну, або надати певні засоби // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/4/7529369/; Зеленський: Членство України в ЄС винесено в окремий пункт гарантій безпеки // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/4/7529383/; Сидоренко С. Коаліція нерішучих. Які гарантії безпеки готують для України держави Європи та США // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/5/7219541/; Зеленський розповів, які гарантії готові надати Україні 26 країн // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/6/7529664/

ШОС у 2001 р. і він продемонстрував світу, що у США, ЄС і НАТО є потужна альтернатива країн Глобального Півдня на чолі з Китаєм (ШОС охоплює близько 65 % території Євразії (24 % території світу), на якій проживає 42 % населення планети, та формує приблизно 30 % світового ВВП). Світові медіа сприйняли цей саміт, а також масштабний військовий парад в Пекіні, присвячений 80-й річниці капітуляції Японії та завершення Другої світової війни як виклик насамперед Вашингтону: «Поки США сваряться із союзниками та накладають мита проти ключових партнерів, лідер Китаю Сі Цзіньпін намагається використати вікно можливостей, аби перетягнути геополітичний канат на свій бік». Саміт ШОС у Тяньцзіні 2025 року став майданчиком для демонстрації амбіцій Китаю у просуванні нового глобального порядку, орієнтованого на країни так званого Глобального Півдня. Метою цього нового порядку заявляється «багатополярність», що позиціюється як альтернатива «західному домінуванню»[37].

Саме тому перед Європою гостро постало питання, чи здатна вона самостійно подбати про свою безпеку. Як вважає Закі Лаїді – спеціальний радник Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки у 2020–2024 рр., «бути союзником США за Трампа стає дедалі більшою проблемою», адже «політика США залишається глибоко непередбачуваною – саме це й лякає європейців». Наприклад, на початку вересня 2025 р. США повідомили країни Європи про те, що відмовляються від спільних зусиль у боротьбі з дезінформацією з боку росії, Китаю й Ірану, що було оцінено фахівцями «одностороннім актом роззброєння» в інформаційній війні з росією та Китаєм[38]. «Перші два роки війни в Україні підняли авторитет ЄС, але нинішня політика США оголила незручну реальність: найбільший страх Європи – це справжня незалежність», – підсумовує свої роздуми щодо безпекової ситуації в Європі З. Лаїді[39].

У цій складній ситуації країни-члени Європейського Союзу намагаються дотримуватися директив Брюсселю щодо спільної зовнішньої і безпекової політики, а також використовувати власні двосторонні параметри співпраці

[37] Див.: *Бідочко Л., Задирака К., Півторак О., Пилипенко А.* ШОС проти всіх. Пропаганда та світові медіа про саміт в Китаї // https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/38376/2025-09-04-shos-proty-vsikh-propaganda-ta-svitovi-media-pro-samit-v-kytai; Саміт Шанхайської організації співробітництва в Тяньцзіні // https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/samit-shankhayskoyi-orhanizatsiyi-spivrobitnytstva-v-tyantszini

[38] США припиняють співпрацю з Європою у протидії дезінформації з боку Росії, Китаю та Ірану – FT // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/9/7529949/

[39] *Закі Лаїді.* Подолати залежність від США: чи здатна Європа самостійно подбати про свою безпеку // https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/07/14/7215844/

з Україною в умовах війни. Можна класифікувати країни ЄС за критерієм готовності надавати послідовну допомогу Україні у протистоянні російській агресії. Найбільшу допомогу за маркером валового внутрішнього продукту надають країни Північної Європи (Данія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, навіть Норвегія, хоча вона член НАТО, а не ЄС, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Німеччина). Франція, Італія, Іспанія, Португалія, своєю чергою, мають менші показники допомоги Україні порівняно з власним ВВП. Наприклад, до програми НАТО Prioritized Ukraine Requirements List (PURL), щодо закупівлі американської зброї для потреб України, ініційованої президентом США Д. Трампом та генсеком Альянсу М. Рютте в липні 2025 р. і про започаткування якої офіційно оголосили 4 серпня 2025 р., у середині жовтня 2025 р. доєдналися лише шість країн – Нідерланди, Німеччина, Канада, Швеція, Норвегія і Данія, які профінансували зброю на 2 млрд американських доларів, а ще сім країн заявили про свій намір долучитися до цієї ініціативи [40].

Ще до інавгурації Д. Трампа відповідальні чиновники Європейського Союзу зазначали, що мають план на його президентство. Але «несподівано» стало зрозуміло, що ЄС насправді не має «плану Б» на випадок, якщо Трамп відмовиться від підтримки України. Досі втілювався сценарій продовження «війни на виснаження», але це було можливо, коли умовно співвідношення обсягу допомоги України було 80% Євросоюз і 20% США. За нової реальності питання щодо ресурсної спроможності ЄС вести «війну на виснаження» без підтримки США «зависає», коли війна стає дедалі менш популярною у європейській громадській думці. Попри те, що три роки російсько-української війни здавалося мали стимулювати європейців до радикальної зміни своєї військової політики. Насправді на п'ятий рік війни не переглянуті плани європейського військового будівництва. Політичні еліти Євросоюзу так і не наважилися не тільки визнавати, що силовий перегляд кордонів України зруйнував європейську безпеку, а зробити з цього практичні висновки. Зважаючи на вимоги Д. Трампа, аби європейці платили більше за свою безпеку, ЄС вимушений нині в аварійному порядку адаптуватися до реальності, адже все ще більшу відповідальність за національну безпеку несуть окремі країни. Новобранці НАТО – Швеція і Фінляндія, наприклад, ще до вступу в Альянс в 2023 році мали розвинений оборонний комплекс, потужні збройні сили. Польща інтенсивно модернізує свою армію, перебуваючи на кордоні з Калінінградською

[40] *Кричковська У., Романенко В.* Сибіга розповів, скільки ще країн планують доєднатися до закупівлі зброї США для України // https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/13/8002529/

областю. Але чим далі від Балтики і Центральної Європи, тим ситуація з національними збройними силами є складнішою. Німеччина так і не повернулася до загального військового обов'язку. Ця тема навіть не була пріоритетною на виборах 23 лютого 2025 року. Всі парламентські партії обіцяли виборцям одночасно «масло» і «гармати». Але за умов уповільнення зростання економіки це вже недосяжна мета.

На перший погляд, більш боєздатними є британські і французькі збройні сили. Але у британському випадку сухопутна армія є Ахіллесовою п'ятою. Британська стратегія є вкрай суперечливою. З одного боку, Лондон відчуває тиск від Трампа, чого вартий лише його «наїзд» на члена Британської співдружності націй – Канаду. Владні лейбористи ідеологічно далекі від «трампізму». Тому їм ближче ліво-ліберальний Європейський Союз. З другого боку, Британія хоче «осідлати» Францію і Німеччину, намагаючись політично союзничати з Польщею, скандинавськими країнами і країнами Балтії. Тому Стармер першим запропонував створити європейські миротворчі сили для України. Є лише «маленька проблема» і вона в тому, що Британія для цього не має сухопутної армії «гегемона». Британські збройні сили є вільнонайманими і тривалий час піддавалися політиці расової і гендерної «інклюзивності». Спроба дебатів щодо відновлення загального військового обов'язку завершилася нічим.

Франція має психологічну травму від низки поразок у франкомовній Західній Африці, звідки довелося в 2022–2024 роках терміново виводити війська. Це поставило під питання боєздатність навіть еліти французької армії Іноземного легіону. «Стратегія невизначеності» президента Е. Макрона, який в 2023–2024 рр. «нічого не виключав» щодо можливості введення французьких військ в Одесу і навіть використання французької ядерної зброї, вимагає чіткішої стратегії. Не було чітких відповідей: чи готова Європа погодитись на те, що російська сторона збереже тимчасово окуповану територію, не буде платити Україні репарації і частково нормалізує відносини зі США?

Отже, на п'ятий рік російсько-української війни росія отримала Європу, яка її сприймає як екзистенційну загрозу. Але, на жаль, це сприйняття не втілилося в реальній військовій політиці ЄС. Єдині європейські збройні сили мали місце в історії. Згадаємо Хрестові походи, походи Наполеона і Гітлера на Схід. Але відтоді євроінтеграція стала втіленням прибутків від пацифізму і радикально змінити світогляд європейців дуже складно навіть за умов глобального хаосу. За першу чверть XXI століття частка ЄС і США у світовій економіці стала менше половини. Європейський Союз в 2025 р. опинився перед

ризиками фрагментації та екзистенційними викликами. Е. Макрон втратив більшість у парламенті і можливість проводити послідовний курс всебічної підтримки України. Австрія, Польща, Словаччина, Угорщина були проти інтенсивних переговорів про вступ України в ЄС. Нахабство Путіна є віддзеркаленням демонстративної слабкості спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Поки триває підготовка ЄС до війни з путінською рф немає ресурсів на фінансування прийому України в ЄС. За перше півріччя 2025 р. Європейський Союз передав Україні 10 млрд. доларів доходів від відсотків заморожених російських активів [41]. А на початку вересня 2025 р. ЄС перерахував Україні транш у розмірі 1 млрд євро в межах програми макрофінансової допомоги ERA Loans, що фінансується за рахунок заморожених активів росії, а також анонсував виділення авансом 6 млрд євро кредиту, фінансованого коштом прибутків від заморожених російських активів, на виробництво безпілотників для України. «Це більше, ніж допомога – це чіткий сигнал: Європа рішуче зміцнює оборону та стійкість України перед масованими ракетними атаками та спробами дестабілізації», – заявила у зв'язку з цим прем'єр-міністр України Ю. Свириденко [42].

Незважаючи на посилення збройного тиску і масового терору росії в Україні та обмеженість західної допомоги, українська влада дуже успішно виконувала завдання щодо повноцінної європейської інтеграції і у квітні 2025 р. планувала відкрити перший кластер переговорів про вступ до Європейського Союзу. Але проти переговорів виступали Словаччина й особливо наполегливо Угорщина, а президент Польщі Кароль Навроцький назвав передчасним дискусії про вступ України в ЄС і НАТО.

Утім, як демонструють результати дослідження Євробарометра (Eurobarometer), проведеного на замовлення Європейської комісії у лютому–березні 2025 р., за умови виконання всіх критеріїв щодо членства, Україна є найбільш бажаною серед країн-кандидаток для вступу в ЄС та має найвищий рівень підтримки у найбільшій кількості держав-членів. Зокрема, в 17 країнах ЄС щонайменше 50% респондентів підтримують вступ України до Європейського Союзу. Країнами-членами ЄС з найвищим рівнем підтримки членства України в Євросоюзі є Швеція (91%), Фінляндія і Данія (обидві 81%) і Литва (72%).

[41] ЄС перерахував Україні EUR10,1 млрд. доходів від заморожених активів рф за півроку. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1098614.html

[42] Див.: Україна отримала ще 1 млрд євро від ЄС із заморожених активів РФ // https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/10/7530191/; Костіна І. Президентка Єврокомісії анонсувала Альянс дронів з Україною, виділить на це 6 млрд євро // https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/10/7219848/

Найнижчі показники зареєстровані в Чехії (28%), Угорщині (30%) і Болгарії (31%) [43]. Такий інструмент для оцінки прогресу країн-кандидатів на шляху до ЄС як Індекс Східного партнерства свідчить, що Україна дійсно рухається вперед: її сумарний бал за цим індексом у 2025 р. зріс з 0,66 до 0,67 за шкалою в 1 бал, що свідчить про поступ реформ попри війну. Особливо помітне зростання показника підзвітності державних інституцій – з 0,63 у 2023 році до 0,71 сьогодні, що відображає вимірюваний прогрес у демократичному контролі та прозорості. А за рівнем забезпечення рівних можливостей та недискримінації Україна посідає перше місце в регіоні Східного партнерства, тут діє більш сприятливе середовище порівняно з іншими країнами регіону. Водночас боротьба з корупцією, незалежність судової системи та механізми захисту прав людини залишаються сферами, які потребують особливої уваги, що відображено в цьогорічних знижених оцінках. Зокрема, Україну спіткали труднощі в підтриманні ефективних антикорупційних заходів, про що свідчить невелике падіння антикорупційного показника рейтингу – з 0,68 у 2023 році до 0,65 у 2025 році [44].

Нарешті, не можна не згадати програмне звернення Урсули фон дер Ляєн «Про становище Союзу» (State of the Union 2025), виголошене 10 вересня 2025 року, яке стало найбільш войовничим з усіх щорічних спічів, які вона виголошувала на посаді президентки Європейської комісії. Його головні меседжі: «Європа повинна боротися за своє місце у світі», а «Українська військова потуга є частиною ширшої битви за майбутнє Європи». Тому, наголосила У. фон дер Ляєн, війна в Україні має завершитися «справедливим і тривалим миром», але для цього необхідно посилити тиск на Москву, «треба більше санкцій», інакше мир не настане ніколи. Також вона нагадала, що ЄС уже надав Києву майже 170 млрд євро військової та фінансової допомоги, але цього недостатньо і запропонувала нові механізми фінансування України коштом заморожених активів рф, зокрема системну підтримку інвестицій у спроможності Збройних сил України. «Більший і сильніший Союз є гарантією безпеки для всіх нас. Для України, для Молдови, для Західних Балкан – їхнє майбутнє в нашому Союзі. Давайте зробимо так, щоб наступне возз'єднання Європи відбулося», – завершила своє програмне звернення президентка Європейської комісії [45].

---

[43] Опитування: Серед кандидатів на вступ Україна має найбільшу підтримку країн ЄС // https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/opytuvannya-sered-kandydativ-na-vstup-ukrayina-maye-najbilshu-pidtrymku-krayin-yes/

[44] *Бровдій Я.* Чи «заслужила» Україна на початок переговорів з ЄС? Що каже індекс «Східного партнерства» // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/2/7219245/

[45] *Висоцька Т.* «Європа буде боротися»: які зміни для ЄС та України анонсувала Урсула фон дер Ляєн // https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/11/7219988/

Такої ж думки дотримується і глава Європейської ради Антоніу Кошта, який наполягає, що Європейський Союз повинен виконати свої зобов'язання, прокладаючи шлях до вступу України в ЄС. На прес-конференції після саміту лідерів ЄС у Копенгагені 1 жовтня 2025 р. він, зокрема, наголосив, що Україна навіть під час війни здійснює реформи, пов'язані з вступом до ЄС, що визнає і Єврокомісія, тому «тепер черга ЄС виконати свої зобов'язання. Адже розширення є процесом, що базується на заслугах. І розширення зробить Європу сильнішою»[46]. Нагадаємо, що саме А. Кошта очолив зусилля, щоб домогтися того, аби переговорні кластери з Україною щодо вступу до ЄС можна було б відкривати за згоди кваліфікованої більшості країн Європейського Союзу з метою подолання угорського вето, а не лише одностайно. Але ця ініціатива поки що має опір від Франції, Нідерландів, Греції, Данії, Угорщини [47]. Отже, держави-члени Європейського Союзу повинні дійти згоди в цьому питанні й ухвалити відповідне рішення, що нарешті започаткує переговорний процес щодо вступу України до ЄС. Це стане реальним свідченням підтримки України демократичною спільнотою і стимулом у її боротьби проти російської агресії за збереження національної державності і незалежності України.

Разом із тим треба усвідомлювати, що в низці країн-членів Європейського Союзу є політики й політичні партії та рухи, які проти допомоги Україні в її справедливій війні з російським агресором, а також проти вступу країни в ЄС та НАТО і за відновлення відносин з рф та мають підтримку серед частини населення. Можливо, вони прийдуть до влади, як це сталося, наприклад, у Словаччині і Чехії, що може вплинути на ставлення країн Євросоюзу до України та допомогу їй у російсько-українській війні й відновленні країни.

[46] *Бондарєва Х.* Глава Єврради: настала черга ЄС виконати зобов'язання щодо вступу України // https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/10/2/7221506/

[47] *Бондарєва Х.* ЗМІ: кілька країн ЄС не підтримують план Кошти для розблокування вступу України // https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/10/1/7221444/

РОЗДІЛ 7. ВПЛИВ РОЗШИРЕНЬ ЄС НА ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Договірно-правова основа вступу нових країн-членів до ЄС. Копенгагенські критерії 1993 р. Розширення ЄС 1995 р. (Австрія, Швеція, Фінляндія). Розширення ЄС 2004 р. (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта). Розширення ЄС 2007 р. (Болгарія, Румунія). Вступ Хорватії до ЄС (2013). Проблеми британського референдуму 23 червня 2016 р. Країни-кандидати на вступ до ЄС (Туреччина, Македонія, Албанія, Чорногорія, Сербія).

У роки «холодної війни» західноєвропейська інтеграція залишалася для країн радянського блоку маяком не лише свободи, а й добробуту. Дохід громадян країн Європейського Економічного Союзу впродовж 1970–1990-х рр. виріс на 80%. Це сприяло посиленню мотивів держав, які залишалися за межами ЄЕС, створювати передумови для залучення до єдиного «Європейського економічного простору». Кордони інституційної Європи почали рухатися у бік кордонів географічної Європи. Розширення ЄС мало гарантувати посилення безпеки, стабільності і процвітання в Європі.

2 травня 1992 р. в Порто було підписано договір між «Європейським Економічним Співтовариством» і «Європейською асоціацією вільної торгівлі» про створення «Європейського економічного простору». Зазначимо, що Монако та Сан-Марино після укладання відповідних угод з Францією та Італією перебувають у сфері митного союзу та свободи руху товарів Євросоюзу (Монако також у сфері свободи руху капіталів). Однак після краху радянського впливу в центральноєвропейських країнах найбільшою проблемою для європейської інтеграції було залучення до цього процесу нових демократичних країн.

Заявку на вступ до Євросоюзу може подати будь-яка європейська держава, яка визнає і поважає фундаментальні принципи Європейського Союзу. Рішення про прийняття одноголосно виробляє Європейська Рада після проведення відповідних консультацій з Європейською Комісією та отримання згоди Європейського парламенту. Умови приєднання та всі пов'язані з нею

питання врегульовує спеціальна угода між державами-членами та державою-кандидатом. Це забезпечує право кожної держави-члена накласти вето на вступ нової держави до Євросоюзу.

У червні 1993 р. були сформульовані «копенгагенські критерії», обов'язкові для виконання країною – кандидатом на вступ. Політичні критерії: інституційна стабільність, дотримання принципів демократії і верховенства права, забезпечення прав людини, а також повага до національних менших та їхній захист. Економічний критерій: ринкова економіка, здатність витримати тиск конкуренції у межах внутрішнього ринку ЄС. Критерії правові: готовність узяти на себе зобов'язання і цілі, які випливають з членства в ЄС, тобто імплементувати до національного законодавства правовий доробок ЄС.

На Корфу 24–25 червня 1994 р. Франція погодилася з необхідністю розширення ЄС на Схід, а Німеччина визнала доцільність нової середземноморської політики Євросоюзу.

Геополітика процесу розширення Євросоюзу ставить питання щодо політичних та соціокультурних кордонів Європи. Пліній Старший зазначав, що «остаточні розміри Європи досі не встановлені». Сучасні географи також ще не завершили формальну суперечку щодо геополітичних кордонів Європи. Це і не дивно, адже «кордони всередині Європи, – як зазначав Г.Кіссінджер, – за винятком балканських, віддзеркалювали спільність історії і культури».

Вступ до Європейського Союзу країн Центральної і Східної Європи розглядався також як важливий фактор створення простору безпеки в Європі. Комісар Європейської комісії з питань розширення Євросоюзу О.Ренн наголошує на тому, що кордони Європи пролягають насамперед на цивілізаційних ціннісних межах. Європейські консервативні дослідники наголошують, що кордони Європи географічно і політично там, де відсутні європейські культурно-духовні ознаки.

Узагалі, розширення системи можна розглядати як важливу ознаку її спроможності. Європейські оптимісти вважають, що об'єднана Європа перетворюється на могутню наддержаву якісно нового типу. В умовах становлення постіндустріального типу економіки Європейський Союз має кращі за американський та азійський можливості для розвитку. Цьому сприяла й конкуренція щодо визначення оптимальної інтеграційної структури.

Звичайно, створена 1959 р. Європейська асоціація вільної торгівлі була не стільки конкурентом, скільки торговельним партнером Європейських Співтовариств. У 1961 р. Європейські Співтовариства встановили зв'язки з Австрією, Швецією, Швейцарією. У 1972 р. Норвегія висловилася проти

вступу до «Європейських Співтовариств». Однак уже з 1981 р. Норвегія і Швеція здійснюють регулярні міністерські зустрічі з Європейськими Співтовариствами. Утім, певний скептицизм щодо європейської інтеграції зберігався. Зокрема, 6 грудня 1992 р. більшість швейцарських громадян проголосувала проти вступу до Євросоюзу.

Попри цей факт, західноєвропейський проєкт створення Спільного ринку до 1992 р. можна вважати одним із важливих стимулів посткомуністичної трансформації після 1989 року. Розробка спільного курсу щодо колишніх соціалістичних країн Центральної і Східної Європи відбувалася у 1988–1989 роках. Були розроблені програми допомоги. Угоди про розширене партнерство були укладені з Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною 16 грудня 1991 р. (4 жовтня 1993 р. окремі угоди з Чехією та Словаччиною), Румунією 1 лютого 1993 р., Болгарією 8 березня 1993 року.

21–22 червня 1993 р. на зустрічі у Копенгагені було погоджено загальні критерії вступу до Європейського Союзу: стабільна демократична система, функціональна ринкова економіка, спроможність виконувати правила та норми Європейського Союзу. Після цього почався парад подачі заявок на вступ: Угорщина 31 березня 1994, Польща 5 квітня 1994, Румунія 22 червня 1995, Словаччина 27 червня 1995, Латвія 27 жовтня 1995, Естонія 24 листопада 1995, Литва 8 грудня 1995, Болгарія 14 грудня 1995, Чеська Республіка 17 січня 1996, Словенія 10 червня 1996 року. Мальта подала заявку у 1990 р., але у жовтні 1996 відкликала. Новий мальтійський уряд поновив заявку у вересні 1998 року. Це й не дивно, адже, наприклад, «Мальтійський орден» залишається зручною формою вирішення проблем не лише європейської, а й міжнародної еліти.

Поки «домашні завдання» виконували країни, які перебували у стані демократичного транзиту, Європейський Союз вирішував питання розширення, використовуючи стабільні всебічно розвинені держави. У жовтні 1994 р. на референдумі у Фінляндії 56,9% громадян проголосували за вступ до Євросоюзу. Фінляндія змогла задіяли 85% своєї території як зону несприятливого клімату, а отже, й додаткових дотацій власному сільському господарству.

Швеція за результатами переговорів про вступ до Євросоюзу домоглася впродовж двох років після вступу (до 1997) не сплачувати внески до бюджету Євросоюзу. Австрія добилася від ЄС згоди на те, аби до 2001 р. з екологічних мотивів не пропускати своїми альпійськими шляхами вантажівки інших країн Євросоюзу. 12 червня 1994 р. 66,6% громадян Австрії на референдумі проголосували за вступ до Європейського Союзу. 4 лютого 2000 р. проти Австрії

були запроваджені санкції у зв'язку з входженням до урядової коаліції популістської ультраправої «Партії свободи» на чолі з Й. Хайдером.

На референдумі 27–28 листопада 1994 р. більшість громадян Норвегії проголосували проти членства в Європейському Союзі. Попри залежність Норвегії від світової економіки, традиційні скептичні настрої щодо членства в ЄС, як і на референдумі 1972 р., все ще були потужними. У геостратегічному сенсі Європейський Союз не зміг встановити контроль норвезьких енергетичних запасів. Норвегія і Швейцарія переконані, що Євросоюз обмежуватиме їхній суверенітет у питаннях зовнішньої та оборонної політики, крім того, він став особливо привабливим для бідніших європейських держав, що не влаштовує ці багаті країни. Вважалося, що розширення ЄС створить для громадян «старих» країн-членів мотиви для радикального реформування механізмів функціонування соціальної держави.

Наявна тенденція, коли розширяючись Європейський Союз стає біднішим. Внаслідок цього може відбуватися певна «деєвропеїзація» спільних політик. Водночас розширення Європейського Союзу, 1 січня 1995 року та було пов'язано зі вступом до ЄС нейтральних Австрії і Швеції, а також Фінляндії, внесло суттєву «нейтралістську» ноту в зовнішню політику Європейського Союзу. Частина держав-членів Євросоюзу вважала, що доцільно відкласти розширення на Схід до вирішення питань структурних та інституційних перетворень у «старому» Євросоюзі. Тобто спочатку вирішити власні проблеми, а потім займатися чужими. Однак у такому разі процес розширення ризикував призупинитися на тривалий час, що абсолютно не влаштовувало держави-кандидати на вступ. Хоча вони й запевняли, що проводили реформи для себе, а не для Євросоюзу. Так критичні оцінки Євросоюзу щодо близької перспективи членства Болгарії і Румунії були переглянуті після війни за Косово проти Югославії у 1999 році. Адже без вступу цих країн важко було розраховувати на тривалу стабілізацію становища на Балканах.

Фактично прийом центральноєвропейських країн до Євросоюзу був наперед визначений моральними зобов'язаннями Західної Європи та прагматичними міркуваннями щодо подолання розколу Європи за підсумками «холодної війни».

10–11 грудня 1999 р. на саміті ЄС у Гельсінкі Євросоюз прийняв рішення розпочати 15 лютого 2000 р. переговори зі Словаччиною, Латвією, Литвою, Болгарією, Румунією, Мальтою. Війна в Косово 1999 р. засвідчила потребу включення постконфліктних Балкан до Євросоюзу. Таким чином, було визначено подальшу стратегію розширення. До того ж з цією

стратегією апріорі погодилися й країни, які вже вели переговори про вступ до Євросоюзу. Суттєву помилку ЄС зробив у македонському питанні. Зокрема, Європейський Союз, відмовившись від підписання підготовленої у березні 2000 р. угоди про стабілізацію та асоціацію не зміг запобігти етнополітичному конфлікту в Македонії з участю албанської меншості. Рамкова угода слов'янського уряду Македонії та албанської громади країни 13 серпня 2001 р. в Охріді відкрила шлях до федералізації Македонії. У квітні 2001 р. ЄС підписав угоду про стабілізацію та асоціацію з Колишньою Югославською Республікою Македонія. У жовтні 2001 р. аналогічна угода була підписана з Хорватією (вступила в ЄС 2013 р.). В червні 2006 р. ЄС підписав угоду з Албанією, в жовтні 2007 р. з Чорногорією, у квітні 2008 р. із Сербією, в червні 2008 р. з Боснією і Герцеговиною.

24 лютого 2003 р., незважаючи на грецьку критику, розпочалася миротворча операція Європейського Союзу в Македонії. Це стало можливо завдяки зняттю турецького вето на виконання угоди між НАТО і ЄС щодо використання ресурсів Північноатлантичного альянсу у військово-політичних операціях Європейського Союзу.

На тлі зазначених протиріч 16 квітня 2003 р. країни-члени Європейського Союзу прийняли Афінську декларацію на підтримку вступу до ЄС десятьох нових країн-членів. Цей крок став свідченням дієвості спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Набагато серйознішим був вплив розширення, яке відбулося 1 травня 2004 року, коли членами Європейського Союзу стали одразу десять нових країн: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чеська Республіка, Угорщина. Для посткомуністичних країн повернення до Європи було тісно пов'язане з питанням ідентичності. Оскільки дві частини Європи знову поєдналися, розширення Європейського Союзу в 2004 р. було названо «найуспішнішим актом зовнішньої політики, коли-небудь здійсненим Євросоюзом». Звичайно, у переговорному процесі були й проблеми. Наприклад, ФРН і Чехія складно врегулювали питання компенсацій за депортацію у 1945 р. судетських німців. Особливо оригінальним може вважатися вступ до Європейського Союзу лише грецької частини острову Кіпр. Підкріплена силовим врегулюванням конфронтаційна модель стабільності у підсистемі кіпрського конфлікту не може бути перебудована легко й швидко. 21 квітня 2004 р. ООН провела референдум щодо створення конфедеративного Кіпру. У разі вступу об'єднаного Кіпру до Євросоюзу турецька мова могла стати робочою мовою ЄС. З фондів сприяння регіональному

розвитку довелося виділити додатково 300 млн. євро. Прийнявши до своїх лав грецьку частину Кіпру, фактично «постмодерний» Європейський Союз створив прецедент наявності в об'єднаній Європі замороженого конфлікту. Закономірним можна вважати вступ Мальти. Наприклад, як ми вже зазначали, Мальтійський орден перетворився на своєрідний закритий міжнародний клуб та відкрив своє представництво при Комісії Європейських Співтовариств ще 1987 року. Після масштабного розширення Європейського Союзу, що відбулося 1 травня 2004 р., висловлювалися припущення, що посилення неоднорідності країн-членів ЄС радикальним чином не ускладнить реалізацію спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики.

Балканське розширення за рахунок Болгарії та Румунії, яке відбулося 1 січня 2007 року, поставило проблему нестабільності у Південно-Східній Європі на актуальний порядок денний зовнішньої політики Європейського Союзу. Гострими у цьому регіоні є міждержавні суперечки. Греція досі незадоволена назвою країни Македонія. Туреччина сподівалася на те, що ісламізація Балкан сприятиме її просуванню до Європейського Союзу. Європейські праві розглядають таку перспективу як відродження турецької загрози, відсунутої від Відня ще 1683 року.

Комісар Європейського Союзу з питань розширення О. Ренн запевняє, що Європейський Союз «визначає себе через спільні цінності своїх членів, а не за географічним принципом». Координатор спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу Х. Солана офіційно назвав вступ Болгарії і Румунії успішним процесом. Коментуючи цю хвилю розширення, комісар Європейської комісії Г. Ферхойген запевнив, що ЄС залишається відкритим для кожної європейської нації.

Аналізуючи наслідки розширення Європейського Союзу, баварський політик Е. Штойбер зазначав, що після можливого вступу до ЄС Македонії, Хорватії і Туреччини та доведення кількості країн-членів до 30, необхідно встановити остаточні кордони об'єднаної Європи. Втім, залучатися до них не поспішають успішні західноєвропейські країни.

Генеральний секретар Європейської асоціації вільної торгівлі Каре Брюн координувала співпрацю чотирьох країн – Ісландії, Норвегії, Ліхтенштейну, Швейцарії. Він вважає, що не на часі їхній вступ до ЄС. Адже Європейська асоціація вільної торгівлі й так залишається другим після США найбільшим торговельним партнером Європейського Союзу. До речі, Україна декларувала співпрацю з ЄАВТ у 2000 році. В 1994 році набув чинності договір між Європейським Союзом і ЄАВТ про створення Європейського

економічного простору. Проти зазначеної угоди на референдумі проголосували громадяни Швейцарії, які не захотіли стати частиною економічної зони Європейського Союзу. Угода про Європейський економічний простір дозволяє брати участь на підготовчому етапі законодавчого процесу Європейського Союзу. Тобто на стадії формування рішення. Якщо країна ЄАВТ накладає вето на пропозиції Брюсселя, Європейська Комісія має право прийняти контрзаходи в галузі, де була висловлена незгода. До того ж конфліктні сектори, тобто сільське господарство і рибальство не унормовуються Договором про створення Європейського економічного простору. Європейський Союз щоразу пролонгує дію квотних обмежень на експорт лосося з Норвегії до Європейського Союзу. Брюссель демонструє недоліки та збитки яких зазнає Норвегія залишаючись за межами Європейського Союзу. Отже, й після розширення Євросоюзу дуалізм інтеграційних об'єднань у Європі зберігається.

Окремою проблемою розширення у контексті реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС є балканське питання. Резолюція № 1244 Ради Безпеки ООН передбачала створення цивільної адміністрації Місії ООН у Косово. Головним завданням було визначено підготовку краю до незалежності. 2001 р. було прийнято Конституційні рамки для Косово. Зокрема, було легалізовано створення албанського самоуправління. Однак до 17 березня 2008 р., коли в односторонньому порядку було проголошено незалежність Косово, ООН виконувала функції контролю зовнішніх зносин, безпеки, митної та фінансової політики. 15 червня 2008 р. набула чинності Конституція Косово. Тоді край визнали 43 країни світу. Ісламісти вважали, що виникнення в Європі ще однієї мусульманської держави є свідченням посилення впливу ісламу у світі. Косово подало заявку на вступ до НАТО і МВФ.

17 липня 2008 р. росія висловила невдоволення доповіддю Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна щодо Місії тимчасової адміністрації ООН у Косово. Генсек пропонував передати більше функцій у незалежному Косовому Європейському Союзу. 21 липня 2008 р. сербські спецслужби заарештували колишнього лідера боснійських сербів р. Караджича. Також Белград прийняв рішення відновити дипломатичні відносини з тими країнами, які визнали незалежність Косово. Це мало відкрити шлях Сербії до Європейського Союзу. Але навіть після арешту Караджича Нідерланди виступили проти того, щоб Сербія отримала статус країни кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Водночас залишалася гострою суперечка між Грецією і Македонією щодо назви останньої. Афіни відкинули варіанти назв: Верхня Македонія, Північна Македонія, Вардарська Македонія. Суперечка тривала з 1991 р., коли Республіка Македонія стала незалежною внаслідок розпаду Югославії. У квітні 2005 р. Македонія відкинула назву Республіка Македонія – Скоп'є. Внаслідок цього протистояння Греція у квітні 2008 р. заблокувала вступ Македонії до НАТО.

21 липня 2008 р. у Вашингтоні відбулися переговори президента США Дж. Буша молодшого з президентом Косово Ф. Сейдіу і прем'єр-міністром Х. Тачі. США підтвердили незалежність та територіальну цілісність Косово. Того ж дня Косово почало видавати паспорти албанцям. Косовський прецедент синхронізувався з конституційною кризою у Бельгії. Багатша Фландрія хотіла відокремитися від Валлонії. Каталонські та шотландські націоналісти ставили перед Європейським Союзом питання щодо можливості залишитися у складі Євросоюзу у разі свого самовизначення як незалежних держав. Також складно відбувалася інтеграція Хорватії. Ще 29 жовтня 2001 р. Хорватія підписала з Європейським Союзом Угоду про асоціацію та стабілізацію. 21 лютого 2003 р. Хорватія подала заявку на вступ до Європейського Союзу. Нарешті 17 березня 2005 р. після передачі до Гаазького трибуналу генерала А. Готовини офіційно розпочалися переговори про вступ Хорватії до Європейського Союзу. Ірландське «ні» ратифікації Лісабонського договору блокувало переговори про вступ Хорватії до Євросоюзу.

Натомість у процесі європейської інтеграції Македонія і Боснія і Герцеговина знаходяться на етапі виконання Угод про асоціацію та стабілізацію. Аналогічну угоду з Європейським Союзом уклала Чорногорія. Складнішими є відносини ЄС із Сербією. Сербське суспільство дуже складно міняє свою ментальність. Лише у червні 2008 р. Європейський Союз підписав із Боснією і Герцеговиною угоду про стабілізацію та асоціацію.

3 жовтня 2005 р. розпочалися офіційні переговори про вступ Туреччини до Європейського Союзу. Стати частиною Європейського Союзу відповідає економічним інтересам Туреччини. Внаслідок цього буде легалізовано турецьку робочу силу. Мусульманський світ також зацікавлений у вступі Туреччини до Європейського Союзу як троянського коня. Найбільше вступ Туреччини лобіюють США, які розглядають це як гарантію зміцнення євроатлантичного мосту. Історично Туреччина розглядала Європу як об'єкт експансії. Цей факт й зараз створює чимало проблем.

Туреччина, зокрема, не сприймає ультимативну передумову визнати геноцид вірмен в обмін на прогрес щодо вступу країни в Європейський Союз. Молоді турки виступають проти заборони у Туреччині ісламістських партій, коли в Європі дозволені партії, які мають назву християнські. Правда, окрім назви нічого християнського в цих партіях більше немає. Турки матимуть більшість у Європейському парламенті. Відкритим є питання адаптації шаріату до європейського права. Натомість Сполучені Штати Америки переконують, що вступ Туреччини змінить глобальну роль Європейського Союзу. Але поки що, здається, сам Євросоюз до цього не готовий. Серйозно розглядати вступ Туреччини доведеться в разі приєднання до Євросоюзу балканських країн, включно з мусульманськими Албанією, Боснією і Герцеговиною, Косово.

Восени 2008 р. банкрутство Ісландії внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи посилило позицію прихильників вступу цієї країни до Європейського Союзу. Однак історично ісландці були європейськими скептиками. Крім того, умови глобальної економічної кризи не спонукали до швидкого початку переговорів про можливі умови вступу Ісландії до Європейського Союзу. Адже великі держави не роблять маленьких помилок.

Звичайно, «карликові» держави Європи можна вважати географічними величинами, якими можна знехтувати. Але маленькі держави Європи Андорра, Ліхтенштейн, Монако, Сан-Марино готові до поглиблення співпраці з Європейським Союзом, виходячи з прагматичних міркувань. Однак у процесі розширення Європейського Союзу настала стратегічна пауза.

Попри цей факт, переговори з Туреччиною тривали. Наприклад, на початку січня 2008 р. на переговорах у Брюсселі між міністром закордонних справ Туреччини Алі Бабачаном і французьким міністром у справах Європи Брюно Ле Мером удалося просунутися вперед щодо проблем свободи пересування капіталів та ситуації з розвитком інформації, технологій і ЗМІ. Нагадаємо, що Туреччина стала кандидатом на вступ до ЄС у жовтні 2005 р. З тих пір з 35 умов, які слід виконати до того, коли Туреччина гіпотетично стане членом ЄС, удалося домовитися по десяти. Крім того, 19 січня 2009 р. у Брюсселі відбулися переговори голови Європейської комісії Ж. Баррозу і турецького прем'єр-міністра р. Ердогана. Туреччина погрожувала блокувати проєкт побудови газопроводу «Набукко», якщо Європейський Союз не враховуватиме цього під час переговорів про вступ Туреччини. Не лише США, а й країни Європейського Союзу визнають право Туреччини на збереження територіальної цілісності. У цьому контексті розглядається й курдське питання. Туреччина не підтримала дії США щодо іракського Курдистану.

Вступ Туреччини до Європейського Союзу означатиме реалізацію мрії США і Великої Британії, які ініціювали перетворення Європейського Союзу на просту зону вільної торгівлі без будь-якої політичної інтеграції. Недобра історична пам'ять про турецьке панування збереглася в історичній свідомості багатьох балканських народів. Особливо насторожено до турків ставляться греки. Саме війни національної пам'яті є серйозною загрозою для європейської ідентичності. Панісламізм залишається небезпечним для Європи.

Під час головування в першому півріччі 2009 р. в ЄС Чехії зробити це було доволі важко. Пріоритетами головування Чеської Республіки в ЄС було визначено економічну кризу, проблеми енергетики та становище Європейського Союзу у світі. Стало очевидно, що Європа потребує спорудження газопроводів, які сполучатимуть країни ЄС, щоб у разі потреби країни Євросоюзу могли допомагати одна одній. За цих обставин було вже не до розширення, навіть на близькі Балкани. Однак у стратегічному сенсі Європейський Союз сприймає пріоритет балканського розширення, яке має забезпечити сприятливі умови для континентальної стабільності. Натомість можливість вступу України та Туреччини розглядається лише у разі чіткої європейської ідентифікації населення цих країн, що за сприятливих умов буде можливо після зміни двох-трьох поколінь населення України та Туреччини. Утім, якщо лише очікувати, коли все буде готово, жодного процесу неможливо буде почати. Турецький великий бізнес залишається головним лобістом інтеграції до Європейського Союзу.

До того ж у разі реалізації проєкту Набукко, Туреччина, а не Україна, буде основним транзитером газу до Європейського Союзу. Без Туреччини неможлива стратегічна перемога у боротьбі проти міжнародного тероризму. Однак вступ Туреччини до Євросоюзу вимагатиме додаткових фінансових витрат, не на часі в умовах кризи. Праві політичні сили більшості країн Євросоюзу вважають, що процес європейської модернізації Туреччини ще не можна вважати цілком завершеним. Якщо за відповідний критерій вважати, наприклад, секуляризацію, то в ісламському турецькому суспільстві ймовірно марно розраховувати на європейський обсяг секуляризації. Однак це не заважає американським неоконсерваторам вважати, що модернізація ісламських країн на основі західних ліберально-демократичних цінностей буде днем остаточної перемоги над загрозою тероризму. Відкритим є тільки питання, наскільки ця мета може бути реалістичною. На перешкоді вступу Туреччини стоїть і слабкість структур, недостатня консолідованість Євросоюзу після кількох масштабних розширень. Євросоюз є переважно «демократією еліт». Символом непорозуміння стали хіджаби на головах турчанок. Водночас не можна не брати до

уваги й такий аргумент, «якщо перед Туреччиною остаточно зачиняться двері ЄС, – зазначав З. Бжезинський, – не можна буде виключати відродження у цій країні ісламських релігійно-політичних традицій і, як наслідок, радикальної (вірогідно з внутрішніми потрясіннями) зміни її міжнародного курсу».

Також треба брати до уваги й певне розчарування наслідками процесу розширення ЄС. Адже напередодні його початку були очікування того, що внаслідок розширення Євросоюзу можна буде створити успішний спільний ринок, привнести до розвитку європейської цивілізації більшу різноманітність, зміцнити внутрішню безпеку, полегшити подорожі Європою, краще регулювати ринок праці, забезпечити кращу якість життя та охорону навколишнього довкілля. Не в останню чергу європейські народи та еліти розраховували на гарантування миру в Європі, стабільне економічне зростання та ефективність монетарного союзу. Розширення Євросоюзу сприяло поглибленню територіальної диференціації та загостренню регіональних протиріч. Зважаючи на це, малоймовірним можна вважати завершення балканського розширення Євросоюзу до 2015 року. Поки що серйозні проблеми зі вступом не лише Туреччини, а й Албанії, Боснії та Герцеговини, Македонії й Сербії. Вони залишаються на периферії процесу розширення ЄС.

Глобалізація не потрібна, якщо вона не функціонує вдома. Європейський інтеграційний проєкт розпочали шість країн, населення яких 1 січня 1958 р. складало 186 млн. осіб, 1 січня 1973 р. дев'ять країн мали 273 млн. населення, 1 січня 1981 р. з приєднанням Греції стало 288 млн., 1 січня 1986 р. дванадцять країн мали 338 млн., з об'єднанням Німеччини стало 345 млн. населення, 1 січня 1995 р. 15 країн мали 376 млн., 1 травня 2004 р. 25 країн-членів мали 454 млн. населення. Після вступу 1 січня 2007 р. Болгарії та Румунії Євросоюз отримав населення. Причому балканське розширення Євросоюзу розглядається як вирішальний момент створення стабільної демократичної системи у країнах Південної і Східної Європи.

Соціальні ускладнення, які пов'язуються з виконанням вимог гармонізації законодавств із Євросоюзом, стимулювали розвиток правих та ультраправих політичних рухів у старих і нових країнах-членах Євросоюзу. Звичайно, розширення Євросоюзу ускладнило процес погодження спільних зовнішньополітичних інтересів. Поява в ЄС проамериканської нової Європи поставила під питання реалізацію ідеї спільної оборонної політики Євросоюзу. Розширення Євросоюзу мобілізує європейських ультраправих, які проти перетворення Євросоюзу на космополітичну імперію. Однак це неможливо без інституційних реформ структур Євросоюзу, консенсусу щодо яких немає.

Вступ 1 травня 2004 р. десяти нових країн-членів відбувся на основі статті 40, яка передбачає можливість інтеграції будь-якої європейської держави, що шанує фундаментальні принципи Союзу, може звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі. Держава-кандидат надсилає подання до Ради, що діє одностайно, після консультацій з Комісією та після отримання відповідного висновку Європейського Парламенту, який діє абсолютною більшістю своїх членів. Однак з'ясувалося, що одна німецька земля Баварія більша за дев'ять з десяти нових країн-членів.

Про вплив розширення Євросоюзу на спільну зовнішню політику свідчать дані про бюджетні видатки у 2005–2006 роках.

Таблиця. Бюджетні видатки Євросоюзу.

Стаття видатків (млрд. євро)	**Бюджет 2005**	**Бюджет 2006**
Спільна сільськогосподарська політика	48,5	51,0
Структурні заходи	32,4	35,6
Внутрішні політики	8,0	8,9
Зовнішні політики	5,5	5,3
Адміністрація	6,3	6,7
Резерви	0,4	0,5
Допомога державам-кандидатам	3,3	2,9
Компенсаційні виплати	1,3	1,1

Як бачимо, розширення ЄС вимагало стільки фінансових та інших ресурсів, що їх просто не вистачає на адекватне фінансування спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу.

Свої претензії до кандидатки на вступ Хорватії висловила Словенія. 24 квітня 2009 р. на спеціальній конференції Євросоюзу розглядалися претензії Словенії до Хорватії, які треба було врегулювати заради вступу Хорватії до Євросоюзу. Йдеться про демаркацію кордону та вирішення питань власності. Невідомо, коли саме Хорватія і Туреччина, які нині є офіційними кандидатами на вступ до Євросоюзу, досягнуть цієї мети. Туреччина є великим ринком для ЄС, але межує з конфліктними Балканами, Близьким Сходом та пострадянським просторі.

Для Туреччини у грудні 2002 р. було розроблено спеціальний план вступу до Євросоюзу. На переговори, які, нагадаємо, розпочалися у лютому

2005 р., відвели 10–15 років. Але арабська весна 2011 р., війна в Сирії і Іраку відклали термін завершення переговорів. Крім того, для президента р. Ердогана змінились пріоритети. Замість європейської інтеграції він більш активно реалізовував проєкт Великого Турану.

Переговори про вступ Македонії заблокувала Греція. Зазначимо, що 2 травня 1992 р. ЄЕС визнало Македонію під назвою Колишня югославська республіка Македонія. Однак впродовж 1990-х македонська проблема не була вирішена. У 2001 р. Євросоюзу довелося втручатися, запобігаючи зіткненням місцевого слов'янського населення з місцевими албанцями. Хоча після перемоги на президентських виборах у березні 2009 р. у Македонії Г. Іванова була поставлена задача докласти всіх зусиль, аби вирішити суперечності з Афінами. Зрештою, замінили назву на компромісну Республіка Північна Македонія, але це забезпечило тільки вступ Македонії в НАТО.

Євросоюз постав перед проблемою гармонізації процесів та тенденцій, які розвиваються під впливом викликів багатокультурності, багатоетнічності, релігійної та секулярної різноманітності. Надії, що повернення до Європи буде майже автоматичним і безумовним, як і переконання, що демократія та вільний ринок приносять лише користь, випливають значною мірою з нерозуміння того факту, що Захід уже перебуває у стадії постмодернізму, в той час як Центрально-Східна Європа тільки починає входити в цю фазу». Водночас цивілізаційне відчуття кордону Євросоюзу вже сформовано. 1 червня 2002 р. Швейцарія ввела в дію угоду про поглиблену співпрацю з Європейським Союзом. У травні 2004 р. Європейський Союз підписав секторальну угоду з Швейцарією. Після референдуму 2005 р. Швейцарія приєдналася до шенгенського простору наприкінці 2008 року.

Нагадаємо, що в 2004 р. Європейська комісія підготувала пропозицію специфічного підходу Європейського Союзу до країн, що залишилися поза процесом розширення, але мають спільний сухопутний чи морський кордон з ЄС – Європейську політику сусідства. Її офіційна мета – у запобіганні створенню нових ліній поділу в Європі, утворення своєрідного кола друзів, тобто держав, близьких із політичної, економічної, цивілізаційної точок зору Європейському Союзові. Отже, з допомогою інструмента Європейської політики сусідства (ЄПС) Євросоюз прагнув поширити безпеку, стабільність та добробут, які були досягнуті завдяки нормам і цінностям ЄС, поза свої межі. До того ж ЄПС не передбачає можливості членства держав, віднесених до категорії сусідів, але й не виключає його.

ЄПС спрямована на 15 держав: Алжир, Вірменію, Азербайджан, Білорусь, Єгипет, Грузію, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Молдову, Марокко, Сирію, Туніс, Україну та Палестинську автономію.

Зрозуміло, що ці країни надто різні, тож ЄПС встановлює лише загальні принципи відносин з ними. Одним із головних принципів є індивідуальний підхід до партнера згідно з його потребами та рівнем розвитку співпраці з ЄС. росія, хоча й є сусідом ЄС, відмовилася від участі у ЄПС. Сторони будують відносини стратегічного партнерства у межах чотирьох спільних просторів. Хоча ЄПС не стала альтернативною подальшого розширення ЄС, адже 2005 р. розпочали переговори про вступ Македонія, Хорватія, Туреччина, а у грудні 2008 р. Чорногорія подала офіційну заявку про набуття членства в Євросоюзі, варто пам'ятати, що факт початку переговорів не означає їхнього автоматичного успішного завершення. Це ж стосується Албанії, яка 28 квітня 2009 р. подала заявку на вступ до ЄС.

Балкани залишаються слабкою ланкою у планах Євросоюзу розбудувати транспортні сполучення з Причорномор'ям і Кавказом. Балканами проходить п'ятий транспортний коридор Трієст – Любляна – Загреб – Будапешт – Чоп – Київ. Крім того, через моравсько-вардарський прохід йде десятий міжнародний транспортний коридор, який поєднує Західну Європу з Грецією. Спроба стабілізації Балкан відніме у Євросоюзу багато часу та ресурсів на десятиріччя вперед.

Вступ до Євросоюзу залежить від повної адаптації держав-претендентів до його стандартів. Адже вступ до Євросоюзу, якщо його розглядати в категоріях революції очікувань, з початком світової фінансово-економічної кризи восени 2008 р. дуже швидко перетворився на прірву між очікуваним і бажаним, реальним і здійсненим. Головним наслідком процесу розширення Євросоюзу стало збільшення кількості малих держав у складі ЄС. Унаслідок цього застосування принципу одностайності у процесі прийняття рішень, включно зі стратегічними позиціями щодо спільної зовнішньої та оборонної політики, стало фактично неможливим.

Отже, неминучим можна вважати відносно тривалу перерву в процесі розширення Євросоюзу. На перешкоді цьому стала не лише «втома» Євросоюзу та його держав від попередніх великих хвиль розширення, а й світова економічна криза, яка поставила під сумнів дієздатність основного принципу, задіяного у процесі розширення Євросоюзу, пов'язаного з практичною солідарністю. Звичайно, Європейський Союз не може розширятися безкінечно. Тому тактика ЄС полягає у створенні поясу стабільності навколо

себе шляхом поширення демократії, політичної стабільності та долучення до простору соціально-економічного добробуту.

Отже, станом на 1957 р. членами Європейських Співтовариства були шість країн: Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Італія, Франція. 1–2 грудня 1969 р. на саміті Європейських Співтовариств в Гаазі було прийнято рішення про початок переговорів з Великою Британією, Ірландією і Данією. Відповідні переговори розпочалися 30 червня 1970 року. Ключовими проблемами стали теми спільної сільськогосподарської політики та квот фінансування бюджету Європейських Співтовариств. Остаточні угоди про вступ до ЄЕС Великої Британії, Данії, Ірландії були підписані 22 січня 1972 р. та набули чинності 1 січня 1973 року. Шлях до нього відкрило рішення президента Франції Ж. Помпіду 10 липня 1969 р. зняти вето Ш. де Голля на початок переговорів щодо вступу Великої Британії до ЄС.

Французький франк був послаблений кризою 1968 року. У серпні 1969 р. президент Ж. Помпіду прийняв рішення про девальвацію франка. Натомість відбулася ревальвація західнонімецької марки. Валютна нестабільність була причиною переваг ціни експорту одних країн ЄЕС коштом інших. Коливання обмінних курсів мало негативні наслідки для Спільного ринку. У лютому 1970 р. було прийнято рішення про розробку поетапного проєкту формування європейського економічного й валютного союзу. Навесні 1971 р. під негативним впливом війни у В'єтнамі, а також дефіциту торговельного балансу США спричинили паніку на світовому фінансову ринку. 15 серпня 1971 р. президент США р. Ніксон оголосив про відмову від золотого стандарту долара. Європейці були вимушені домовитися про регулювання коливань курсу національних валют країн ЄЕС. 13 лютого 1973 р. долар США зазнав другої девальвації. У квітні 1973 р. було створено Європейський фонд валютного співробітництва. Адміністративна рада фонду розмістилася у Люксембурзі та складалася з керівників центральних банків країн-членів ЄЕС та представника Європейської Комісії.

Друге розширення приєднало 1981 р. тільки Грецію. Переговори про вступ Греції розпочалися в липні 1976 р. та завершилися підписанням договору про вступ Греції до ЄЕС 28 березня 1979 року. Передбачалося, що Греція стане повноправним членом Співтовариств 1 січня 1981 року. Адаптація грецької економіки до норм Спільного ринку передбачало сім років перехідного періоду. Греція за цей час мала виконати комунітарні правила та принципи під час перехідного періоду.

Третє іберійське розширення: Іспанія і Португалія. Для країн Іберійського півострову до 1985 р. ЄЕС стало головним торговельним партнером. Після смерті Ф. Франко, який в 1962 р. звернувся до ЄЕС із заявою про асоційоване членство, у листопаді 1975 р. Іспанія стала на шлях демократизації. У Португалії у квітні 1974 р. відбулася демократична революція. Найгострішими проблемами переговорного процесу щодо вступу Іспанії і Португалії до ЄЕС були питання сільського господарства. Конкурентами на Спільному ринку для іспанських і португальських селян були колеги з Франції, Італії. Прорив на переговорах відбувся в 1984–1985 рр., що забезпечило вступ Іспанії і Португалії до ЄЕС 1 січня 1986 року. Після цього відбувалася гармонізація технічних норм і стандартів, зниження податкових бар'єрів, лібералізація ринків державних замовлень та дерегуляція економіки.

19 квітня 1990 р. канцлер ФРН Г. Коль і президент Франції Ф. Міттеран у листі до глав 12 держав ЄЕС закликали перетворити всю сукупність відносин між державами-членами на Європейський Союз. 9–10 грудня 1991 р. на Маастрихтському саміті були рекомендовано вписати в договір чотири європейські свободи: руху товарів, капіталів, робочої сили і послуг.

1 січня 1993 р. 12 країн ЄС і 5 країн ЄАВТ відкрили кордони та ввели єдину європейську систему сертифікації товарів.

У червні 1993 р. були визначені копенгагенські критерії готовності країни стати членом ЄС. Політичний критерій: верховенство права, стабільна демократія, захист прав людини і меншин. Економічний критерій: наявність ринкової економіки, здатної витримувати конкуренцію на спільному ринку. Правовий критерій: готовність взяти зобов'язання за нормами європейського права.

Четверте розширення 1995 р. Австрія, Швеція, Фінляндія. Переговори про вступ цих країн розпочалося у 1990–1991 роках. На заваді переговорам не стало питання нейтралітету цих країн. 6 грудня 1992 р. більшість швейцарців проголосувала проти початку переговорів про вступ до Євросоюзу.

П'яте розширення 2004–2007 рр. долучило до ЄС спочатку десять країн: Естонію, Литву, Латвію, Польщу, Чехію, Словенію, Словаччину, Угорщину, Кіпр і Мальту, а 1 січня 2007 р. членами ЄС стали Болгарія і Румунія. Після цього головний вектор розширення переорієнтувався на Південний Схід (Балкани). Населення ЄС після п'ятого розширення становило 495 млн. чоловік, загальна площа території 3,9 млн. кв. км., сукупний валовий внутрішній продукт 12,3 трлн. євро.

Улітку 2008 р. з ініціативи президента Франції Н. Саркозі було запропоновано проєкт Середземноморського союзу. Також було ініційовано Східне партнерство для Білорусі, України, Молдови, Азербайджану, Вірменії, Грузії.

У 2013 р. (до виходу Британії 28-м) членом ЄС стала Хорватія. Офіційними претендентами на членство є Північна Республіка Македонія (з 2019 р.), Чорногорія, Туреччина (з 1999 р.), Албанія, Сербія, Боснія і Герцеговина (з 1995 р. під фактичним протекторам ЄС), можливо Косово (лютий 2008 р. визнано більшістю країн ЄС). Відмовилась від ідеї вступу Ісландія. Головна мета – стабілізація і консолідація ЄС на досягнутих позиціях.

ЄС є об'єднанням розвинених країн з високим рівнем життя. У найбагатшій країні Люксембурзі рівень життя в сім разів вищий за Болгарію і Румунію. Для менш розвинених регіонів властиві високий рівень безробіття, слабкий розвиток освіти, недоліки розвитку інфраструктури. Розширення ЄС спонукало до вдосконалення регіональної політики, спрямованої на зближення рівнів розвитку регіонів, аби еволюційним шляхом долати розрив між найбагатшими та найбіднішими країнами ЄС. Із збільшенням кількості країн-членів простір ЄС стає менш однорідним. Поки що лише Ірландії удалося успішно скоротити своє відставання. За рівнем життя ірландці зрівнялися з голландцями, данцями, австрійцями.

Регіональна політика ЄС покликана консолідувати регіони в єдиний інтеграційний комплекс, забезпечувати раціональне поєднання спільних інтересів з інтересами окремих держав. Немає мети повністю зрівняти всі регіони, адже нерівність є характеристикою ринкової економіки та стимулом розвитку. У рамках ЄС не здійснюється перерозподіл коштів між регіонами, як це роблять федеративні держави. Регіони, які потребують допомоги, можуть користуватись структурними фондами ЄС. В 1975 р. створено Європейський фонд регіонального розвитку, 1960 р. Європейський соціальний фонд, 1993 р. Фонд консолідації та Європейський інвестиційний банк. Принципи роботи структурних фондів: 1) предметна і територіальна концентрація зусиль на виборі обмеженої кількості напрямів діяльності та відбору; 2) багаторічний програмний підхід, 3) партнерство властей усіх рівнів, 4) доповнення фондами ЄС національних ресурсів регіональної політики. Головними напрямами регіональної політики є конвергенція, тобто сприяння розвитку територій з низьким рівнем добробуту, конкурентоспроможність – допомога територіям із структурними проблемами, розвиток людського капіталу боротьба з тривалим безробіттям, створення центрів професійної перепідготовки. Соціально-економічна конвергенція – друга після аграрної політики стаття видатків

спільного бюджету ЄС. У бюджеті 2007–2013 рр. на ці потреби було витрачено 300 млрд. євро. Після вступу нових країн до ЄС у 2004, 2007, 2013 рр. було прийнято рішення, що обсяг фінансової допомоги не може перевищувати 4% валового внутрішнього продукту, інакше можна розігнати інфляцію та створити диспропорції національних бюджетів нових країн-членів ЄС. За підсумками розширення головним реципієнтом допомоги за цими фондами стала Польща. Великі видатки йдуть на Італію, Східну Німеччину, Португалію, Грецію, Чехію, Угорщину.

Розширення Євросоюзу внесло корективи до соціальної політики ЄС. Соціальна політика має сприяти створенню умов, які забезпечують суспільний добробут. Держави загального добробуту, які у другій половині XX століття утворилися в Європі, традиційно поділяють на чотири типи. Перший тип скандинавський – властивий Данії, Швеції, Фінляндії. Там активна соціальну політику фінансує прогресивна шкала оподаткування доходів. На початку 1990-х вони дещо лібералізували свої ринки праці, аби покращити конкурентоспроможність національних економік. Другий тип соціальної політики – ліберальний англосаксонський – властивий Британії й Ірландії. Соціальну систему цього типу фінансують здебільшого страхові внески. Третій тип соціальної політики – т. зв. корпоративний – властивий Німеччині, Франції, країнам Бенілюксу. Тут також домінує соціальне страхування, але держава також регулює ринкові відносини. Нарешті, четвертий південно-європейський тип – поширений в Іспанії, Італії, Греції, Португалії. Тут рівень соціального захисту відносно низький. ЄС встановлює лише мінімальні соціальні стандарти, хоча спільну сільськогосподарську політику ЄС можна вважати соціально-орієнтованою. Європейський соціальний фонд надає структурну допомогу країнам-членам на боротьбу з безробіттям. Після створення Спільного ринку національний режим добробуту працює не тільки на громадян, наприклад, Німеччини, а й на усіх тих, хто легально працює в цій країні. У липні 1996 р. ЄС прийняв першу спільну директиву, яка стосується соціальної політики щодо догляду за немовлятами. Однак ЄС відмовився від мети гармонізації національних систем соціального захисту, зважаючи на велику їхню різноманітність. Ліві вважають, що це відбулося завдяки домінуванню ліберально-ринкової ідеології в ЄС. Утім, стаття 136 Амстердамського договору констатує, що соціальна політика є сферою спільної відповідальності національної держави-члена ЄС і органів ЄС. Завдяки цьому договору до цілей ЄС було додано сприяння створенню нових робочих місць. ЄС просунувся у вирішенні важливих проблем: реалізовано мету вільного пересування робочої

сили, уніфіковані правила прийнятних умов праці (гігієна і безпека праці на робочому місці), право створювати профспілки, рівність жінок і чоловіків на ринку праці. В 1994 р. створена мережа європейських бірж праці. Однак централізованої соціальної політики ЄС не має і не ставить таку мету її мати. ЄС не перетворився на Сполучені Штати Європи загального добробуту.

Спільна політика у сфері конкурентної боротьби на ринку є серед пріоритетів політики ЄС. Головною метою є забезпечення рівних умов діяльності компаній і чесної конкуренції на Спільному ринку. Найбільш поширеним зловживанням є монопольна змова щодо встановлення цін. ЄС намагається боротися із цим шляхом регулювання контрактів, які порушують природні умови конкуренції. ЄС вважає неприпустимим домінування на ринку. З 2004 р. ЄС у цьому зв'язку переслідує Microsoft. Також здійснюється контроль за злиттям і поглинанням компаній. Монопольною визнають ситуацію, коли компанія має 5 млрд. євро річного обігу на світовому ринку, або 250 млн. євро на європейському. Регулюються державні субсидії підприємствам у рамках антимонопольного регулювання.

Усі країни ЄС реалізують національну транспортну політику. Однак формується транс-європейська транспортна мережа. Відбувається перерозподіл навантаження на окремі види транспорту. Фінансуються спільні інфраструктурні проєкти. Йдеться про підвищення безпеки на транспорті. В 2001 р. було затверджено на 20 років 30 спільних транс'європейських транспортних проєктів. Стратегічною метою є створення спільного ринку транспортних послуг.

Основними цілями науково-технічної політики є: забезпечення кількості і якості висококваліфікованої робочої сили, підвищення якості наукових досліджень та їхнього зв'язку з бізнесом, створення сприятливих можливостей для інновацій (стартапів), ефективний захист інтелектуальної власності. ЄС намагається координувати національну науково-технічну політику держав-членів. Однак за рівнем розвитку НТР ЄС поступається США і Японії.

ЄС залишається світовим лідером у процесі глобальної боротьби зі змінами клімату. До 2050 р. поставлено мету стати «екологічно нейтральним», тобто не завдавати шкоди довкіллю. Створено систему екологічного моніторингу та обміну інформацією. Упродовж 1990-х років екологічна політика стала пріоритетним напрямком діяльності ЄС. Питання захисту довкілля – у програмах розвитку транспорту, енергетики і сільського господарства. 1999 р. було запроваджено для ЄС систему екологічної сертифікації. Основним завданнями екологічної політики ЄС визначено: боротьбу зі змінами клімату, забезпечення біологічної різноманітності, обмеження негативного впливу виробництва

на здоров'я людей та якість життя, раціональне використання природних ресурсів, переробка відходів. Екологічна політика перебуває у сфері спільної компетенції держав-членів та органів ЄС.

Важливим напрямом діяльності ЄС є спільна енергетична політика. Європейська інтеграція розпочиналася з енергетичних галузей вугілля та атомної енергетики. Але це не призвело до формування в рамках європейських співтовариств спільної енергетичної політики. Потрібно було пройти додаткові етапи розбудови спільного ринку, аби актуалізувалася така потреба. 1988 р. було прийнято програму лібералізації внутрішнього енергетичного ринку країн Західної Європи. Метою було визначено формування спільного ринку енергетики і газу. Починаючи з 1998 р., цей процес перемістився у сферу реальної політики. У вересні 2009 р. було прийнято третій пакет реформування ринку енергетики. Стратегічними завданнями було визначено: спрощення виходу на ринок нових виробників енергії, руйнування монопольної структури ринку, надання споживачу права вільного обрання постачальника, надання третім фірмам доступу до транспортувальних та розподільчих мереж, поділ функцій видобувача, транспортувальника та постачальника енергетичних послуг. Наразі лібералізація ринку далека від ідеалу. Замість єдиного енергетичного ринку ЄС створено окремі лібералізовані національні ринки. Не відбувся процес демонополізації, адже багато країн ЄС сповідують протекціоністську політику у сфері енергетики, недостатнім є рівень конкуренції. У підсумку ціни на газ та електроенергію суттєво відрізняються у країнах-членах ЄС. На початку 2000-х було прийнято пакет заходів з енергетики і клімату. Завданнями було визначено досягнення високої ефективності сектору за рахунок підвищення конкуренції, екологічна стабільність та ресурсна стабільність. В 2009 р. була прийнята директива ЄС щодо розвитку альтернативних джерел електроенергії. Основним завдання є диверсифікація джерел постачання газу і нафти до країн ЄС.

Тривають переговори про вступ до ЄС з Північною Республікою Македонія, яка у грудні 2005 р. отримала статус кандидата, в червні 2006 р. розпочалися переговори з Туреччиною. 12 червня 2006 р. Албанія підписала угоду про асоціацію і стабілізацію, 15 жовтня 2007 р. аналогічну угоду підписала Чорногорія, 29 квітня 2008 р. Сербія, 16 червня 2008 р. Боснія і Герцеговина. Для просування процесу європейської інтеграції балканських країн у 2001 р. було розроблено спеціальну фінансову програму Community for Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation, яка передбачала розвиток державних інститутів і законодавства, зміцнення демократії,

верховенства права і прав людини, становлення громадянського суспільства і незалежних ЗМІ, забезпечення функціонування ринкової економіки, проведення структурних реформ. До 2010 р. за цією програмою було витрачено 5 млрд. євро. Але поки немає чіткого розуміння, коли балканські країни досягнуть критеріїв членства в ЄС.

Завдяки політиці розширення Європейський Союз намагався розповсюджувати правила заради поширення ідей свободи, рівності і процвітання. 19 грудня 2022 р. Косово подало заявку на вступ в ЄС. Сила тяжіння Євросоюзу не дала Балканам знову впасти у збройний конфлікт. Найважливішим чинником, який визначає міжнародну роль ЄС, є не те, що Євросоюз робить чи каже, а те, чим він є. Попри це, стратегічна безтурботність йшла пліч-о-пліч з геополітичною бездіяльністю. Європейська дипломатична служба, організована в 2009 р., виявилася неспроможною висловити спільні інтереси у доречній стратегічній формулі. Політика східного партнерства ретельно уникає питання відносин з росією. Війна росії проти України стосується зовнішнього кордону та ідентичності Євросоюзу. У червні 2022 р. Євросоюз визнав Україну кандидатом на вступ в Європейський Союз. Відповідні переговори мали розпочатися наприкінці 2025 – на початку 2026 року. Однак російська загроза Євросоюзу стимулювала переорієнтацію ресурсів із гіпотетичного розширення на більш нагальну потребу зміцнення оборонного потенціалу Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 8. ІНСТИТУЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Унікальний характер європейської системи прийняття рішень. Європейський парламент. Рада Європейського Союзу. Європейська комісія. Суд ЄС. Методи управління інтеграційними процесами

Структурно-функціональний та інституційний підходи до дослідження європейської інтеграції визнають важливість практичних протиріч, особливо щодо визначення загроз та пріоритетів розвитку процесу європейської інтеграції. Головними акторами у питаннях внутрішньої політики Європейського Союзу залишаються Європейська комісія, Європейський парламент, Європейська Рада, Рада міністрів закордонних справ, апарат Верховного представника Євросоюзу з питань спільної зовнішньої політики, політичний та безпековий комітет. Отже, Європейський Союз поки що не має єдиної системи управління та контролю. Причому значення внутрішньої диференціації Європи як фактору, який обмежує її конкурентну спроможність порівняно з однорідними суспільствами, виключно велике. Європейський Союз приречений витрачати ресурси на погодження різних національних інтересів держав-членів. Адже у великій справі дрібниць не буває. Важко приймати правильні рішення за умов відсутності повної інформації про ситуацію, в якій певне рішення приймається. Зазвичай наявна неадекватна інформація щодо діалектичної єдності мети та засобів, що ускладнює правильне визначення прогнозу стосовно наслідків прийнятого рішення. Не менше складнощів виникає у процесі вибору між запропонованими альтернативними рішеннями. Крім того, у зародковому стані перебуває дипломатія Євросоюзу як інструмент реалізації спільної зовнішньої політики. У Європейській комісії розподіл завдань відбувається між рівнем політичним – колегія – та рівнем адміністративним – генеральні директорати. Отримуючи призначення на п'ять років, європейські комісари не зазнають такої нестабільності, як члени національних урядів. У березні 1999 р. Комісія під головуванням Жака Сантера

пішла у відставку за звинуваченнями у корупції француженки Едіт Крессон. 25 березня 1999 р. Сантера замінив Романо Проді. На його правління припало введення євро, розширення ЄС на 10 нових держав-членів та провал угоди про Конституцію ЄС. Національні уряди мають право діяти автономно у виборі кандидатів на посади європейських комісарів. Скандал із Крессон змусив прийняти Кодекс поведінки європейських комісарів. Один комісар може відповідати за різні генеральні директорати.

Активність Комісії значно залежить від бажання держав-членів співпрацювати в управлінні спеціальними програмами Євросоюзу та від намірів контролювати цей процес. Однак Європейська Комісія функціонально та фактично не може замінити дипломатичну службу ЄС.

Довіра всередині Європейського Союзу може розглядатися як результат ефективного стану внутрішніх зв'язків. Натомість репутація Європейського Союзу є виявом стану його зовнішніх зв'язків. Розглядаючи об'єктивні та суб'єктивні протиріччя між країнами Європейського Союзу, зазначимо, що йдеться не про ціннісні відмінності у позиціях, а про розбіжності національних інтересів суб'єктів європейської інтеграції. Зрештою, «внутрішня» дипломатія – складна справа, навіть коли йдеться про відносини з нашими союзниками.

Прихильники поглиблення європейської інтеграції зазначають, що об'єднана Європа приховує концепцію «балансу сил» провідних європейських держав. Однак боротьба за вирішальний вплив на формування порядку денного, пріоритетів та прийняття рішень залишається. У минулому об'єднана Європа, в якій домінували Франція і Німеччина, коли Париж вирішував усі стратегічні питання, а Бонн підписував чеки. Адже, особливо після хвиль розширення 2004 та 2007 рр. процес європейської інтеграції перетворився на багатошвидкісний тандем. Додаткові ускладнення були пов'язані з виходом Великої Британії з ЄС та пандемією.

Легітимність інститутів Європейського Союзу була піддана сумніву вже складнощами з ратифікацією Маастрихтського договору. Унаслідок цього в інституційній системі Європейського Союзу загострилася проблема «дефіциту демократії». Пошук оптимальних варіантів її вирішення триває досі. Адже демократія та федералізм взаємно зміцнюють одне одного. Однак федералізм як політико-правова система потребує не лише розвинутої демократичної культури, а й потужного громадянського суспільства.

Створений 1 листопада 1993 р. Європейський Союз, за влучним висловом професора політичних наук Університету бундесверу в Гамбурзі Юргена Хартманна, нагадує «дволикого Януса». Один його бік повернутий

у національну політику, а інший у європейську. До того ж незважаючи на той факт, що Європейський Союз є найбільш прийнятним майданчиком для легітимізації рішень, однак він функціонує за відсутності європейського громадянського суспільства. Воно має бути результатом подальшого поглиблення інтеграційного процесу. Але на заваді тому, наприклад, став провал прийняття першої спільної Конституції Європейського Союзу. Складно відбувався процес визначення спільних цінностей, за які ЄС збирався воювати у XXI столітті. Вважалося, що саме у Косово ця нова система цінностей кристалізувалася. Утім, росія назвала це політикою подвійних стандартів, яка спрямована на перегляд кордонів у Європі.

Шоком для Європейського Союзу навесні 1999 р. стали звинувачення Європейської комісії на чолі з представником Люксембургу Ж. Сантером у «конфлікті інтересів», тобто у корупції. У червні 1999 р. було сформовано новий склад Європейської комісії на чолі з італійцем р. Проді. Йому довелося шукати нові політичні механізми для погодження позицій держав ЄС. Навесні 2000 р. міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер пропонував визнати за кінцеву мету процесу європейської інтеграції створення європейської федерації. Пропонувалося розробити німецько-французькі ініціативи щодо політики європейської безпеки, реформуванню інститутів Європейського Союзу та соціальній політиці у контексті запровадження спільної грошової одиниці та розширення ЄС. Однак одностайної підтримки ініціативи Й.Фішера не отримали. Європейські еліти навряд чи можна вважати абсолютно вірними Європейському Союзу, хоча цей проєкт залишається проєктом насамперед транснаціональних європейських еліт.

Організація роботи названих транснаціональних еліт залежить від ефективності діяльності відділу зовнішніх зносин та військово-політичних зв'язків Ради Європейського Союзу. Саме він покликаний гармонізувати «зовнішню» та «внутрішню» політику Європейського Союзу. Утім, поки що немає чіткого уявлення про вибір концептуальних засад спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Відкритим залишається питання, чи мають зазначені засади спиратися на неореалізм, на неофунціоналізм, або на конструктивізм.

Колишній міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер зазначав, що у виборі між суверенітетом та інтеграцією треба мати на увазі, що реально можна змінити, а що не залежить від волі суб'єктів процесу. У такому разі не потрібно буде визначати роль Європейського Союзу як «м'якої сили», а НАТО як «жорсткої сили».

Розширення Європейського Союзу посилило культурну різноманітність його країн-членів. Відрізняється статус цих держав й на міжнародній арені. До складу Європейського Союзу з 27 країн-членів входять шість нейтральних країн: Австрія, Ірландія, Кіпр, Мальта, Швеція, Фінляндія. Символічно, що ще до вступу Австрії, Швеції і Фінляндії до Європейського Союзу експерти висловлювали переконання, що потреба національної та наднаціональної консолідації спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу не залишає місця активному нейтралітету. Унаслідок цього ускладнюється процедура та ментальна логіка прийняття найважливіших рішень.

Інерційність європейських бюрократичних структур, різні інтереси елітних груп, диференціація історичного досвіду нинішніх 27 країн членів Європейського Союзу, які не мали досвіду роботи у форматі рівноправного союзу, важкість пристосування до мінливості змін міжнародної ситуації є джерелом протиріч у процесі реалізації спільної зовнішньої політики.

Починаючи з 1999 р. Європейський парламент регулярно контролює виконання бюджетних програм у рамках реалізації заходів спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Однак за ступенем впливу зазначений наднаціональний рівень поки що поступається національному рівню погодження зовнішньополітичних пріоритетів.

Констатуючи такий стан речей, З. Бжезинський констатував, що стремління до політичної інтеграції швидко занепало після запровадження євро, результатом чого у підсумку стала відмова прийняти Європейську конституцію. Відомий німецький соціолог У. Бек констатував, що розширення Європейського Союзу на Схід та виклики й ризики процесу глобалізації поставили європейську інтеграцію перед фактом «інституційного провалу». На його думку, політичний альянс має бути зрозумілий як космополітичний союз Європи – на противагу помилковому національному світогляду. Адже космополітичний проєкт був свідомо запущений після другої світової війни як політична антитеза націоналізму, який викликав моральне та фізичне спустошення континенту. Тому космополітична Європа – це Європа, яка веде моральну, політичну, економічну та історичну боротьбу за примирення. Втім, космополітична Європа може реалізуватися тільки через критику сталих уявлень про політику та державу. Адже національний світогляд дає тільки два способи інтерпретації європейської політики та інтеграції: у термінах федеративної держави або конфедеративної (міжурядовий підхід). Обидві моделі заперечують Європу різноманітності. Національна «Велика

Європа» –федеративна наддержава – передбачає позбавлення європейських націй повноважень та їх відправку у музей; національні держави у межах конфедерації, навпаки, ревниво захищають свій суверенітет від експансії загальноєвропейської влади. На думку німецького соціолога У. Бека, головна гіпотеза космополітичної європейської конфедерації у тому, що міжнаціональні (громадянські) війни можна припинити, відокремивши державу від нації. Зрештою, Європа неможлива як проєкт національної однорідності. Однак для успіху «європеїзації» необхідна розробка стратегій самообмеження держав-членів у власних інтересах.

Важливим досягнення Маастрихтського договору було створення передумов для інституціоналізації спільної зовнішньої та оборонної політики. Британський дипломат Г. Нікольсон зазначав, що «задача дипломатії вибудовувати стосунки між двома незалежними державами за допомоги переговорів». Віднині функції дипломатії Європейського Союзу стають набагато ширшими. Однак французький дипломат Ж. Камбон (1845–1935) слушно зауважував, що демократії чуттєві до питань честі. Крім того, як і старі аристократії, вони зберігають свої матеріальні інтереси: цього достатньо аби виникали різноманітні конфлікти. Вони не змусили на себе довго чекати. Після провалу ратифікації першої спільної Конституції Європейського Союзу на референдумах у Франції і Нідерландах німецький експерт із зовнішньополітичних питань Й. Біттерліх навіть висловив думку, що федералістський європейський проєкт став неможливим. Унаслідок цього посилилися позиції європейських скептиків. Вони переконані, що вступ України і Туреччини до Європейського Союзу лише поглибить європейські проблеми. Й питання тут навіть не у релігії. Відстоюється думка про те, що подальший розвиток процесу європейської інтеграції можливий на різних рівнях. Країни-члени зони євро матимуть один алгоритм розвитку, решта країн-членів Європейського Союзу, які не дозріли до участі у Монетарному союзі, перетворяться на країни другого ґатунку.

Терміново розроблений після провалу Конституції Європейського Союзу Лісабонський договір передбачав зменшення кількості членів Європейської комісії (не кожна держава члена автоматично могла розраховувати на місце європейського комісара), скасування національного права вето в деяких галузях спільної політики Європейського Союзу, запровадження посади президента Європейського Союзу та його представника у закордонних справах, крім того, Європейський Союз ставав суб'єктом права. Ратифікація була зірвана єдиним референдумом у Ірландії.

Отже, перше два десятиріччя XXI століття Євросоюз завершив із невирішеними стратегічними питаннями, пов'язаними з його подальшим розвитком. Здавалося, що недавній досвід інституційних та національних протиріч пов'язаних із розпадом Югославії, знову актуалізувався. Унаслідок цього процесу Балкани балансували між «холодною» та «гарячою» війною. Становище було тим більш трагічнішим, якщо згадати, що у грудні 1990 р. Європейські Співтовариства обіцяли прийняти до свого складу «демократичну Югославію».

Багатьом досвід колишньої Югославії нагадує перспективу федеративного Європейського Союзу. Зазначений проєкт має сумну перспективу посилення протиріч між центральними та регіональними органами влади, проблеми з обранням президента, субсидії менш розвинутим територіям, протиріччя з фінансуванням оборонних програм, обмеженість ефективності консенсусних рішень тощо. Події на Балканах стали сумним прикладом безпорадності цінностей, які формують фундамент процесу європейської інтеграції.

У процесі спроб урегулювання югославської трагедії дуже часто можна було переконатися в тому, що «демократичні уряди, роблячи заяви з питань політики, двозначною та туманною мовою самі створюють небезпеки, яким хотіли запобігти». Демократичні тенденції 1989–1990 рр. стимулювали націоналістичні процеси у шести республіках колишньої Югославії. У червні 1991 р. проголосили незалежність Словенія і Хорватія. Європейське Співтовариство не продемонструвало наполегливості у запобіганні військовим діям. Обструкція, яка проявилася у запровадженні в грудні 1991 р. санкцій Європейської Спільноти проти Сербії і Чорногорії, не була оптимальним варіантом дипломатичного врегулювання. Навпаки, рішення визнавати нові незалежні країни на основі рішень референдумів спровокувало проведення 1 березня 1992 р. референдуму щодо незалежності Боснії та Герцеговини, внаслідок чого було запущено найбільший з часів другої світової війни конфлікт у Європі. Адже 6 квітня 1992 р. Європейська Спільнота визнала незалежність Боснії і Герцеговини як «єдиної демократичної країни», якої вже не було. Греція висловлювала невдоволення назвою ще однієї нової держави «Македонія». Тільки в 2020 р. була погоджена компромісна назва «Республіка Північна Македонія».

У грудні 1993 р. Євросоюз запропонував план щодо залагодження боснійського конфлікту. Учасники конфлікту повинні були припинити війну, від боснійських сербів вимагалося повернути неетнічні території, хорвати мали

надати мусульманам вихід до моря, мусульмани мали погодитися на вихід до моря на півострові Превлака (на кордоні Чорногорії і Хорватії) й припинити бої. Однак цей план не був прийнятий ворожими сторонами. Новий кривавий етап боснійської трагедії настав після підписання у Вашингтоні (березень 1994) угоди про створення на противагу сербській республіці хорватсько-мусульманської боснійської федерації. Європейський Союз повністю передав ініціативу військово-політичного вирішення конфлікту США і НАТО. Це рішення стало невідворотним з огляду на гостру конкуренцію національних балканських стратегій ФРН, Франції та Великої Британії. ФРН схилялася до підтримки словенців та хорватів. Франція не була проти налагодження тісніших зв'язків із Сербією. Натомість британці дивилися на конфлікт американськими очима.

Завдяки цьому США перейшли до реалізації плану «примушення» боснійських сербів до миру. У серпні 1995 р. Європейський Союз закрив очі на силову інтеграцію сербських територій до Хорватії. Це стало важливим засобом примушення сербів до Дейтонського миру 21 листопада 1995 року. Фактична вимушена капітуляція Сербії у Боснії і Герцеговині активізувала сепаратистські настрої у Косово. У 1997 р. Німеччина і Франція запропонували надати Косово спеціальний статус на час визначення його майбутнього. У березні 1998 р. контактна група у складі Великої Британії, Німеччини, Італії, Франції, США та росії (через непоступливість Сербії з проблеми Косово) проти Белграду було повернуто режим санкцій, які були тимчасового обмежені після Дейтонського провалу С. Мілошевича. У лютому–березні 1999 р. під час переговорів у Рамбуйє і Парижі Європейський Союз підтримав тиск США на сербів, вимагаючи від них фактичного визнання незалежності Косово. Хоча навряд чи американську технологію відокремлення Косово від Сербії можна вважати спрямованою на свідоме прискорення процесу «ісламізації» держав Європейського Союзу, але в перспективі наслідки будуть саме такими.

24 березня 1999 р. розпочалося 78 денне бомбардування Югославії, як «гуманітарна інтервенція» та «примушення до миру». Зрештою, з точки зору теорії політичного реалізму «війна справедлива для тих, кому вона необхідна». США мали продемонструвати ЄС неспроможність його амбіцій щодо самостійної позиції на міжнародній арені. 10 червня 1999 р. було припинено бомбардування території Югославії. Резолюція Ради Безпеки ООН №1244 створила правила гри на час до проголошення незалежності Косово. Основним завданням було визначено сприяння визначенню політичного

статусу Косово. Пункт 17 зазначеної резолюції вітав зусилля Європейського Союзу на Балканах. Також було сформовано миротворчий контингент для Косово, який мав замінити тут сербські війська. До КФОР входили контингенти 33 країн включно з 24 країнами НАТО. Миротворцям важко було залишатися нейтральними до позицій ворожих сторін. Президент Б. Єльцин наказав здійснити марш на Приштину та продемонструвати готовність повернутися до жорсткого відстоювання своїх інтересів.

На спеціальній зустрічі у Кельні 10 червня 1999 р. до «Пакту стабільності для Балкан» приєдналися Європейський Союз, Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Румунія, росія, Словенія, Македонія, Туреччина, Угорщина, США, Канада, Японія, а також такі міжнародні організації як ОБСЄ, Рада Європи, ООН, НАТО, Західноєвропейський союз, МВФ, Світовий банк та деякі регіональні ініціативи. Бюджет було передбачено у сумі 2,4 млрд. євро. Після цих подій Європейський Союз почав еволюціоналізувати у напрямі від «м'якої сили» до більш «жорсткої сили». Адже ядерна багатополярність стала вагомим фактором нового стратегічного балансу сил у світі. Однак пріоритетом Європейського Союзу залишається ненасильницьке поширення ліберальних демократичних цінностей.

Координатор (у 1999–2002 рр.) Пакту стабільності для Балкан М.Ж. Каліч слушно закликала до розробки спільної стратегії Європейського Союзу щодо балканських проблем. Але дуже важко було створити дієвий інструмент вирішення структурних проблем балканської політики. 3 червня 1999 р. В. Черномирдін і М. Ахтісаарі домоглися капітуляції С. Мілошевича у питанні виведення сербських військ із Косова. Отже, сербський президент програв усі війни, які велися заради створення «Великої Сербії», адже остання ніяк не вписувалася ні в американський проєкт перетворення Балкан на сферу контролю процесу європейської інтеграції, ні на проєкт Євросоюзу з інтеграції країн, що утворилися після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії.

5 жовтня 2000 р. С. Мілошевич був усунений від влади, 1 квітня 2001 р. заарештований. Внутрішньополітична нестабільність у Сербії тривала. 15 березня 2003 р. було вбито З. Зінзіча. Тим часом здавалося, що судовий процес над Мілошевичем зайшов у глухий кут. 11 березня 2006 р. перед Гаазьким трибуналом від серцевого нападу він помер. Сербські націоналісти вважають, що з того часу країна опинилася у напівколоніальній залежності від Заходу. Координатор спільної зовнішньої політики Європейського Союзу Х. Солана 19 червня 2003 р. оприлюднив стратегію «Безпечна

Європа у кращому світі». Цей документ передбачав визначення статусу Косово лише після досягнення краєм демократичних стандартів. Ці стандарти були сформульовані фінським дипломатом Х. Холкері і передбачали: наявність дієвих демократичних інститутів, підтримка законності, свободи пересування, повернення біженців, ринкова економіка, відновлення дипломатичних зв'язків з Белградом. За безпеку мав відповідати не «Корпус захисту Косово», а місія ООН у справах тимчасової адміністрації Косово. Однак розпад конфедерації Сербії і Чорногорії сприяв зміні цього плану. 3 червня 2006 р. Чорногорія проголосила свою незалежність. Чорногорська еліта розраховувала, що без сербського тягаря вона швидше приєднається до НАТО і Європейського Союзу.

25 березня 2007 р. фінський дипломат М. Ахтісаарі запропонував на розгляд Ради Безпеки ООН новий план щодо врегулювання питання про статус Косово. Зокрема, пункт 1.8 плану Ахтісаарі передбачав, «Косово не матиме жодних територіальних претензій до будь-якої держави і не буде наполягати на об'єднанні з будь-якою державою». Ці умови нагадували вимоги мирного договору з Австрією після Першої світової війни, коли Відню та Берліну було заборонено аншлюс. 17 лютого 2008 р. Косово оголосило про свою незалежність. Зазначений крок укотре засвідчив відсутність спільної позиції Євросоюзу. Виходячи з національних інтересів, незалежність Косово не визнали Іспанія, Румунія, Словаччина, Греція, Кіпр. Іспанія була не готова до можливого визнання незалежності країни басків. Румуни були стурбованість сепаратизмом Придністров'я. Словаччина зважала на можливий угорський сепаратизм. Греція і Кіпр не бажали створювати прецедент для визнання Турецької Республіки Північного Кіпру. Лише Албанія розглядала проголошення незалежності Косово як інструмент прискорення своєї інтеграції до Євросоюзу. Запущений процес дестабілізації стосувався всіх європейських союзників США. Історичний парадокс полягає в тому, що план знищення цивілізаційних принципів Європи реалізується за безпосередньої участі європейців. Занедбання своїх великих духовних джерел веде до духовної та геополітичної катастрофи. З іншого боку, загалом у Європейському Союзі є консенсус щодо можливості надання балканським країнам перспективи інтеграції. Відкритим тільки є питання, скільки часу та ресурсів цей процес потребуватиме та які наслідки він матиме для Європейського Союзу.

Американська стратегія на Балканах виявилася більш ефективною, ніж тактика Європейського Союзу. Завдяки розпаду Югославії США вирішили задачу запобігання великій «автономії» Європейського Союзу

від Сполучених Штатів, було показано майже повну залежність європейців від американських гарантій безпеки. Наприкінці грудня 2008 р. експерти місії Європейського Союзу EULEX обнародували доповідь про стан справ у Косово. Найбільше занепокоєння викликав високий рівень безробіття, корупції, низька ефективність апарату управління та захисту прав національних меншин. Президент Косово Ф. Сейдіу вимагав від Європейського Союзу «поваги до суверенітету та територіальної цілісності Косово». Голова уряду Косово Х. Тачі був проти створення сербських органів влади у Косово. У тривалій перспективі цей край, так само як Боснія і Герцеговина доповнив балканський тягар відповідальності Європейського Союзу. У форматі фактичного протекторату Європейського Союзу над Косово доводиться тривалий час фінансувати цивільну та військову місії, великі, але неефективні програми реконструкції, не кажучи вже про великі гонорари різним експертам.

Балкани вкотре показали наявність конфліктного потенціалу в самому Євросоюзі. Німецький дослідник Тім Байхельт проаналізував потенціал політичних конфліктів у форматі розширеного Євросоюзу. На його думку, з найбільш спірних проблем аграрної, зовнішньої, соціальної політики цілком можливе утворення тимчасових союзів і коаліцій для прийняття відповідних рішень. Диференціюючи ЄС за інтересами, Т. Байхельт виділив 12 країн євро зони. У регіональному вимірі йдеться про середземноморські країни: Франція, Греція, Італія, Кіпр, Мальта, Словенія, Іспанія. Балтійські країни: ФРН, Данія, Швеція, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. Окрім того, Тім Байхельт класифікував країни з чітко національно-орієнтованою зовнішньою політикою: Данія, Франція, Греція, Британія, Польща, Кіпр, Мальта. Суттєво відрізняється не лише досвід, а й стиль національних дипломатій країн Євросоюзу.

Британський дипломат Г. Нікольсон (1886–1968) подав характеристику британської, німецької, французької та італійської дипломатії. Зокрема, на його думку, британська дипломатія спроможна завойовувати повагу іноземних урядів, незворушна під час криз та майже завжди досягає поставлених цілей. Німецьку дипломатію вирізняє дисципліна і відданість. У французів інтереси Франції настільки переважають всі інші турботи, що багато явищ вони просто не помічають. Жорсткість французької дипломатії різко контрастує з рухомістю італійців. Італійська система протилежна німецькій: замість того, аби засновувати дипломатію на силі, вона силу засновує на дипломатії. Наприклад, Франція використовує Євросоюз для більшого впливу

на європейську політику. У другому півріччі 2008 р. Франція головувала в Європейському Союзі. Подейкували, нібито Польща поставила умовою підтримки французького проєкту створення «Середземноморського союзу» надання Україні перспективи членства в Європейському Союзі. Але пріоритетами головування Франції було визначено енергетичну безпеку та проблеми екології. Пропонувалося посилити спільну міграційну політику, кваліфікувати нелегальну міграцію як кримінальний злочин. Іспанія розкритикувала наміри уряду Італії зробити жорсткішим ставлення до нелегалів. У цьому побачили занепокоєння Мадрида стати новим пристанищем для нелегалів. Крім того, Франція пропонувала дебати щодо спільної аграрної політики. Париж наполягав на посиленні безпеки в Європі. Головною проблемою було вирішення питання ірландського заперечення ратифікації Лісабонського договору.

Негативна відповідь ірландців на референдумі 12 червня 2008 р. щодо ратифікації Лісабонського договору спровокувала ефект доміно. Президент ФРН Х. Келлер відклав підписання ратифікаційної грамоти до рішення німецького Конституційного суду. Такого самого вердикту очікувала Чехія. Австрійський канцлер А. Гусенбауер напередодні своєї відставки запевняв, якщо Лісабонський договір не буде змінений, питання його ратифікації також буде винесене на референдум в Австрії. Перебуваючи 21 липня 2008 р. в Дубліні, французький президент Н. Саркозі запевнив ірландців у повазі рішення про відхилення ратифікації Лісабонського договору. Однак нагадав, що за його ратифікацію на той час проголосували 24 з 27 країн-членів Європейського Союзу. Тому французький лідер закликав до жовтня 2009 р. знайти прийнятне рішення. Здавалося, що посилюється «когнітивний дисонанс» між сприйняттям процесу європейської інтеграції та дійсністю. 31 липня 2008 р. Італія ратифікувала Лісабонський договір, відкривши шлях до пошуку можливостей для подолання протиріч, які виникли внаслідок ірландського «ні» на референдумі з цього приводу. Звичайно, заради остаточного набуття чинності Лісабонського договору слід було докласти чимало зусиль міждержавної дипломатії всередині Європейського Союзу. Заради успіху акцент робили на спільних інтересах, а не на негативних позиціях та несприятливих варіантах розвитку подій. Треба було перейти від переговорних торгів до спільного вирішення проблем. Адже нічого остаточно не погоджено, доки все не узгоджено. Зрештою, кращою гарантією дотримання домовленостей можуть бути лише ефективні робочі відносини між усіма учасниками переговорів.

Глибока правова криза, в якій опинився Європейський Союз унаслідок спочатку провалу ратифікації конституційного договору, а незабаром і Лісабонського договору, не лише максимально ускладнила функціонування інституцій, а й поглибила протиріччя. У другій декаді грудня 2008 р. Європейський Союз розпочав розгортання цивільної місії в Косово. Сюди прибули 2 тис. співробітників країн-членів Європейського Союзу, які виконували функції контролю за охороною порядку та прикордонного контролю. Це була найбільша цивільна операція під прапором Європейського Союзу. Утім, складно було розраховувати на те, що присутність європейських представників допоможе швидко впоратися з організованою злочинністю та корупцією в Косово. Зрештою, на час початку місії незалежність Косово не визнали члени Європейського Союзу Греція, Іспанія, Кіпр (заперечує можливість визнання навіть у разі готовності Сербії зробити це), Словаччина, Румунія. «Націоналізація» цього питання засвідчила кризу спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

У грудні 2008 р. за головування Франції у Європейському Союзі була досягнута домовленість щодо продовження процедури ратифікації Лісабонського договору. Ірландія висловилася проти, побоюючись, що нові європейські порядки змусять їх легалізувати аборти та вказуватимуть, як вести закордонну політику. Заради успіху європейської ідеї на повторному ірландському референдумі, Дубліну було гарантовано повагу до внутрішнього законодавства та посаду комісара в Європейській комісії. Однак гарантій того, що ірландці «правильно» проголосують на повторному референдумі не міг дати ніхто. Крім того, слід враховувати, що критичною для Європейського Союзу буде дата 2013 р., коли настане час перевірки на відповідність європейським стандартам країн-членів, які вступили до Європейського Союзу впродовж 2004–2007 років. Це не додавало консолідації. Наприклад, Європейський Союз не дуже часто говорить одним голосом у Організації Об'єднаних Націй. Цієї мети важко домогтися зважаючи на розбіжності щодо пріоритетів зовнішньої політики та способів її реалізації.

Німецький соціолог У. Бек вважав, що велика соціокультурна різноманітність Європейського Союзу – це не проблема, а ефективний спосіб вирішення національних проблем. Однак такий європейський оптимістичний погляд не підтверджується, наприклад, розробка спільної енергетичної політики Європейського Союзу. Ще у листопаді 2000 р. Європейська комісія надала «Північноєвропейському газопроводу» статус транс'європейської магістралі. У листопаді 2002 р. між Європейською комісією та

«Газпромом» була досягнута домовленість про початок його реалізації. 8 вересня 2005 р. у Берліні «Газпром» та німецькі концерни підписали угоду про початок його будівництва. Початкова точка – компресорна станція у бухті Портова поблизу Виборга. Далі труба газопроводу йшла 1189 км. дном Балтійського моря до німецького міста Грайфсвальд. Однак Естонія, Латвія, Литва з екологічних міркувань висловилися проти будівництва дном Балтійського моря. Естонія вважала, що «Північноєвропейський газопровід» реально не буде сприяти диверсифікації постачання газу до Європи. Заради цього мало йтися про диверсифікацію постачальників. Зокрема, балтійські країни пропонували звернути увагу на будівництво газопроводу «Набукко» від Туреччини через Болгарію, Румунію, Угорщину до Австрії. Цей проєкт країни «нової» (за терміном тодішнього міністра оборони США Д. Рамсфельда) Європи вважають більш прийнятним для забезпечення європейської енергетичної безпеки. У середині 2006 р. росія й Італія оголосили про плани створення нового маршруту постачання російського газу в Європу – «Південний потік». Планувалося будівництво газопроводу через Чорне море від Краснодарського краю до болгарського міста Варна. Далі газопровід має пройти через Грецію, Албанію до Італії, або балканськими країнами до Австрії. Однак його будівництво (ще до початку глобальної фінансової кризи) планувалося не раніше 2012 року. Натомість 11 жовтня 2002 р. Австрія, Угорщина, Румунія, Болгарія і Туреччина домовилися про будівництво газопроводу «Набукко».

Швеція не мала наміру збільшувати свій імпорт газу з допомогою «Північного потоку». Швеція, віддаючи перевагу альтернативним джерелам енергопостачання, використовує незначний обсяг газу, який закуповує з Данії. Водночас Швеція зацікавлена у збереженні довкілля і природного середовища Балтійського моря. Дати згоду на проходження трубопроводу дном Балтійського моря, зокрема в економічній зоні Швеції, Стокгольм був готовий тільки після незалежної оцінки впливу новобудови на довкілля. 26 січня 2009 р. у Будапешті з участю Угорщини, Австрії, Болгарії, Румунії, Туреччини відбулася міжнародна конференція, присвячена будівництву газопроводу «Набукко». Обговорювалися можливості прискорення його будівництва територією Туреччини, що мала доставляти каспійський та середньоазійський природний газ, оминаючи транзит через Україну і росію. На час його прокладання у 2010–2013 рр. планувалося витратити до 10 млрд. доларів. Символічно, що Туркменістан не брав участі у конференції, а Азербайджан висловлював готовність до співробітництва, щойно учасники

проєкту визначаться з фінансуванням будівництва газопроводу, тарифами на транзит і точними термінами прокладання труби. «Газпром», на відміну від ЄС, був готовий платити Баку за газ європейську ціну. Отже, у проєкті «Набукко» тривалий час не було задіяно жодного потенційного постачальника газу, що робило його реалізацію проблематичною. Масштабування російської агресії проти України після 24 лютого 2022 р. створило умови для диверсії на «Північному потоці». 21 вересня 2022 р. газова труба була підірвана. 17 жовтня 2025 р. польський прем'єр-міністр Д. Туск, коментуючи відмову видати Німеччині Журавльова, зазначав, що справа не в підриві «Північного потоку», а в тому, що він ніколи не мав бути побудований.

Говорячи про систему протиріч, яка перешкоджає формуванню та ефективній реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС, не можна не згадати про розбіжності між політичними партіями різної ідеологічної орієнтації, які впливають на владу в країнах ЄС. «Суверенітет залишається якісною характеристикою, насамперед, державної влади».

Традиційно у суверенній національній державі зовнішня політика є тією сферою, в якій виконавча влада демонструє всю свою майстерність та використовує всі повноваження. Зважаючи на це, запеклою є боротьба за лідерство та за визначення стратегії розвитку європейської інтеграції. Європейські праві, критикуючи запропоноване 12 грудня 2008 р. «Східне партнерство» ЄС як альтернативу висувають ідею повноцінного «континентального блоку» з участю росії. Але не європейські ультраправі визначають геополітичну стратегію Європейського Союзу.

Проаналізуємо основні напрями зовнішньої політики країн-членів Європейського Союзу з точки зору їхньої гармонії або дисгармонії. Насамперед основною проблемою є збереження чіткого уявлення провідних та менших країн-членів Європейського Союзу про національні інтереси, які не підпорядковуються спільним інтересам. Різні групи інтересів конкурують між собою за вплив на державну владу. Зовнішньополітичні рішення зрештою приймаються з огляду на врахування позицій еліт, громадської думки, транснаціональних корпорацій. Гострою є боротьба за контроль діяльності національних спеціальних служб.

Ризики у процесі прийняття рішень з'являються внаслідок дефіциту часу, невизначеності, дефіциту довіри. Розвиток європейської інтеграції став залежати від випадковостей, повсякденних викликів та ризиків, тиску лобістів. Зважаючи на це, песимісти вважають, що розвалити Європейський Союз можна, стимулювавши суперечності та протиріччя

між його країнами-членами в процесі прийняття рішень. Приводом для цього може бути обмеженість ресурсів для ефективного планування та координації спільної діяльності. Зрештою, дипломатія не може бути кращою за політику, інструментом якої вона є. По-різному класифікуються групи впливів. Виокремлюються скандинавські, англосаксонські та континентальні групи країн–членів Європейського Союзу. Отже, умовно можна диференціювати 27 країн–членів Європейського Союзу на регіональні групи за інтересами: «ядро» європейської інтеграції – це Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; скандинавські і балтійські країни Латвія, Литва, Естонія, Данія, Швеція, Фінляндія; нейтральні Австрія, Ірландія, Кіпр, Мальта; балканські держави Греція, Словенія, Болгарія, Румунія; іберійські країни Іспанія і Португалія; країни Вишеградської групи – Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина; євроатлантична дисидентка – Велика Британія.

Виживання Британії поблизу берегів Європи, як зазначав Г.Кіссінджер, було би проблематичним, якби «всі ресурси континенту опинилися під владою одного правителя». Тож традиційно Лондон перешкоджає цьому. Своєрідним символом повернення Британії до європейських пріоритетів став запуск в експлуатацію влітку 1993 р. «євротунелю» під Ла-Маншем. Тоді після підписання Маастрихтського договору голова уряду та лідер Дж. Мейджор запекло боровся за прагматичну політику щодо Євросоюзу. Колишній британський міністр закордонних справ Дж. Ріфкін наголошував на британських побоюваннях щодо перспективи перетворення Євросоюзу на світову суперпотугу.

Важливим досягненням британської дипломатії став додаток до Маастрихтського договору під назвою «Декларація щодо застосування правових актів Співтовариства». Зазначений документ передбачав право національних держав визначатися із застосуванням актів Євросоюзу з урахуванням власної специфіки політичних інститутів та правової системи.

У британській внутрішній політиці питання безпеки усе частіше стають надпартійними, однак цього не можна сказати про відносини з Євросоюзом. Підтвердженням цього став європейський курс лейбористського уряду Т. Блера. Він був більш прагматичний, ніж за часів консерваторів. У контексті європейської субсидіарності можна було вважати передання британським парламентом частини внутрішньополітичних повноважень Законодавчій асамблеї Північної Ірландії. Так фактично завершився 26-річний етнічно-територіальний конфлікт між державами–членами Євросоюзу Великою

Британією й Ірландською Республікою. Були офіційно анульовані статті ірландської Конституції 1937 р., які проголошували шість графств Ольстеру частиною Ірландської Республіки. Водночас лейбористський уряд Т. Блера залишався вірним США. Плямою на репутації особисто Т. Блера стала беззастережна підтримка дій США в Іраку. Натомість Велика Британія продовжувала нехтувати європейською валютною системою та ігнорувати Шенгенський простір.

27 червня 2007 р. Т. Блер передав повноваження лідера лейбористів та прем'єр-міністра Г. Брауну. Його зовнішньополітичний курс щодо Євросоюзу не зазнав суттєвих змін. Зокрема, навряд чи у Лондоні і Парижі коли-небудь погодяться на неформальну пропозицію С. Гантінгтона, який вважав, що у контексті реформування Ради Безпеки ООН місця постійних членів мали б отримати кожна з семи цивілізацій. Тому правильним було б об'єднати місця Британії і Франції в одне місце від Європейського Союзу, а того, хто займатиме його за ротаційним принципом, визначає Європейський Союз.

Подальший розвиток військово-політичної інтеграції Європи не міг не враховувати фактору самостійних ядерних сил Великої Британії і Франції. Утім, мало того, що Британія і Франція не збираються передавати свої національні ядерні сили під контроль ЄС, сам Євросоюз не спроможний у тривалій перспективі прийняти на себе командування такими силами.

Європейські федералісти продовжують вважати, що застереження генерала Шарля де Голля щодо ролі Британії як американського троянського коня в Європі залишаються актуальними. Натомість французький президент (1981–1995) Ф. Міттеран доклав чимало зусиль заради прискорення процесу європейської інтеграції. Однак на референдумі 20 вересня 1992 р. лише 51% французів проголосували за ратифікацію Маастрихтського договору.

Європейський курс у 1995–2005 рр. продовжив президент Ж. Ширак. Саме за Ширака Франція посіла одне з перших місць за рівнем державної підтримки експорту звичайних видів зброї. Франція майже до 1999 р. зберігала нормальні відносини з Сербією. Однак розбіжності з ФРН щодо пріоритетів балканського врегулювання стимулювали переговорний процес Парижа та Лондона. У листопаді 2003 р. Ж. Ширак і Т. Блер досягли згоди щодо боротьби проти міжнародного тероризму, розширення Євросоюзу, ядерної програми Ірану та демократизації Іраку. У внутрішній політиці Франції доводилося боротися з корсиканськими націоналістами, баскськими сепаратистами, бретонськими радикалами та ісламістами. Саме у Франції проживає найбільша в Європі мусульманська громада.

Починаючи з 2000 р., між Францією і Німеччиною, а також Польщею й Чехією загострилися суперечки щодо розміщення елементів американської системи протиракетної оборони. А у березні 2003 р. реагуючи на спротив Парижа і Берліна американській війні в Іраку, міністр оборони США Д. Рамсфельд «поділив» Європу на «стару» та «нову».

Європа була шокована, коли у травні 2002 р. лідер ультраправого «Національного фронту» Ж.-М. Ле Пен набрав майже 18% голосів на виборах президента Франції. Зважаючи на посилення позицій європейських скептиків не дивно було, що у травні 2005 р. більшість французів відкинула ратифікацію Конституції Євросоюзу. У січні 2006 р. президент Франції Ж. Ширак уніс уточнення до ядерної доктрини країни, яка передбачає посилення антитерористичної безпеки та посилення національних ядерних сил Франції. Геополітичні розбіжності позначилися на інтересах ФРН і Франції. Якщо Франція продовжує вважати себе ядром середземноморської групи країн, то Німеччина має особливу відповідальність за країни Центральної Європи. Франція вважає, що її ядерна зброя може стати важливим елементом системи безпеки Європейського Союзу. Це особливо, коли Захід взаємодіє з незахідними країнами, які володіють достатньою волею та ресурсами, аби надати світу незахідного іміджу.

Зберігалися й соціокультурні протиріччя між Британією і Францією. Наприклад, Франція з метою балансування впливу французької й англійської мов, як робочих інструментів комунікації у Євросоюзі, у 2004 р. фінансувала курси французької для бюрократів з нових країн-членів Євросоюзу з центральноєвропейських країн.

Президент Н. Саркозі більше уваги приділяв зближенню зі США та залагодженню протиріч, які виникли за часів Ж. Ширака з приводу іракської війни. У березні 2009 р. французький парламент прийняв рішення про повне повернення Франції до військових командних структур НАТО. Президент Н. Саркозі наголошував, що «ми братимемо участь у військових операціях, коли вважатимемо за потрібне». У стратегічному сенсі «наша участь у структурі НАТО дозволить збільшити вплив і посилити європейську точку зору в альянсі».

Водночас президент Франції Н. Саркозі зробив пріоритетом створення Середземноморського союзу. Заради цього довелося погодитися на вимогу ФРН, яка зажадала, аби учасниками Середземноморського союзу були всі країни ЄС. Процес досягнення єдності Німеччини був тісно пов'язаний з прискоренням європейської інтеграції. Активним прихильником

цього процесу став канцлер (1982–1998) Гельмут Коль. Він називав питання поглиблення європейської інтеграції проблемою війни та миру в Європі XXI століття. Вперше в історії німці об'єдналися не проти сусідів, а з їхньої згоди. Сама ФРН є зразком для Євросоюзу, адже за останні роки після об'єднання Німеччина перетворилася на багато культурну державу Євросоюзу.

Після приходу до влади у жовтні 1998 р. коаліції соціал-демократів та партії зелених зовнішньополітичний курс ФРН на європейській арені не зазнав радикальних змін. Хоча критику пацифістів викликала участь країни у бомбуванні Югославії у 1999 році. Німецька дипломатія важко звикала до ролі європейського лідера. Попри декларацію про тотожність німецьких національних і європейських інтересів, власна сорочка залишалася ближчою до тіла. Але загалом Німеччина позитивно ставиться до розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики. Німеччина підтримує політику «Східного партнерства» з мотивів збереження свого лідерства в ЄС. Водночас ФРН зберігає особливі стосунки з росією, намагається запропонувати її сусідам модель співробітництва на основі європейських геополітичних інтересів.

Стійкими є німецько-польські протиріччя. Німці образилися на польську пропозицію ввести навесні 2003 р. під польське командування німецькі війська у польський сектор відповідальності в Іраку. Порозумінню не сприяли й періодичні заяви польського президента Л. Качинського про компенсації з Німеччини за роки нацизму.

«Червоно-зелена» коаліція зазнала поразки на дострокових виборах 18 березня 2005 р., після яких у ФРН була сформована «велика коаліція» християнських демократів та соціал-демократів на чолі з канцлером А. Меркель. Упродовж 2005–2008 рр. Німеччина нормалізувала відносини зі США, які були зіпсовані німецько-французькою фрондою проти війни в Іраку. Уряд А. Меркель також розширив участь Бундесверу в афганській війні. Водночас парламентська виборча кампанія 2009 р. засвідчила, що німці втомилися від високого темпу розширення Євросоюзу та поглиблення інтеграції.

Країни Бенілюксу вважаються засновниками та активістами процесу європейської інтеграції. Бельгійця Поля Генрі Спаака вважають одним із «батьків–засновників» Євросоюзу. Брюссель є серцем Євросоюзу, місцем перебування його органів управління. Однак із гармонією у стосунках між етнополітичними громадами у самій Бельгії не все гаразд.

9 серпня 1993 р. почав виконувати обов'язки новий король бельгійців Альберт II, якому довелося докласти чимало зусиль для подолання незгод

між фламандцями та валлонами. Перебуваючи на перехресті Європи, Бельгія потерпає від організованої злочинності та нелегальної міграції. У країні діють мусульманські організації екстремістського напряму. Одна з бельгійських газет, коментуючи загострення відносин між фламандцями і валлонами, опублікувала карикатуру. На малюнку сержант бельгійської армії на плацу дав наказ поділитися на різні колони фламандцям і валлонам. Один сержант Мустафа залишився по центру, мотивуючи свою позицію тим, що він не знає, як діяти «справжнім бельгійцям».

У березні 2003 р. Бельгія підтримала «стару» Європу, вважаючи, що США без санкції ООН не мали право починати війну з Іраком. На парламентських виборах 18 травня 2003 р. ультраправий «Фламандський блок» перетворився на одну з найвпливовіших партій країни. У підсумку 2008 р. у Бельгії загострилися проблеми з територіальною єдністю. Колишній голова бельгійського уряду, прихильник європейського федералізму Гі Верхофштадт слушно зазначав, що Євросоюз не повинен зупинятися на половині шляху та обмежуватися лише валютно-економічним союзом, адже в такому разі посиляться внутрішні протиріччя, внаслідок яких Євросоюз може опинитися на межі розколу. Тому попри внутрішньополітичні протиріччя Бельгія є прихильницею поглиблення процесу європейської інтеграції.

Починаючи з часів нідерландської буржуазної революції XVI ст., Голландія є флагманом розвитку європейської економіки. Уряд Нідерландів прославився ліберальним ставленням до проблем, які збурюють чимало європейських країн. Нідерланди першими легалізували одностатеві шлюби, проституцію, вживання легких наркотиків, ефтаназію. Репутація країни зазнала втрат після різанини мусульман сербами у боснійському містечку Сребриця.

Після успіху на парламентських виборах 2002 р. ультраправого «списку Піма Фортейна» королева Беатрикс доручила формування уряду християнському демократу Яну Петеру Балкененде. Він залишив Нідерланди у фарватері європейських процесів. Внутрішньополітичне становище у країні було напруженим. У квітні 2003 р. був убитий Пім Фортайн. Загострилися стосунки між голландцями і мусульманською громадою країни. Попри це, свідченням вагомого авторитету Нідерландів у євроатлантичній спільноті стало обрання у вересні 2003 р. Генеральним секретарем НАТО колишнього нідерландського міністра закордонних справ Яна де Хооп Схеффера (займав посаду до серпня 2009 р.). У питаннях оборонної політики Нідерланди віддали перевагу НАТО, а не Європейському Союзу.

У червні 2005 р. на референдумі у Нідерландах проголосували проти ратифікації першої Конституції Євросоюзу. Перехід Нідерландів на європейські скептичні позиції ускладнило реалізацію політики Євросоюзу.

Репутація Великого герцогства Люксембург була зіпсована звинуваченнями у конфлікті інтересів на адресу Ж. Сантера, який у 1994–1999 рр. був головою Європейської Комісії. Однак колишній голова люксембурзького уряду Ж. К. Юнкер на посаді голови Європейської комісії був послідовним європейським федералістом.

Група скандинавсько-прибалтійських країн-членів Євросоюзу є досить різнорідною за рівнем багатства та впливовості в європейських справах.

Данія скептично ставиться до європейської анархії та вважає Євросоюз інструментом співробітництва між країнами-членами, а не як прообраз Сполучених Штатів Європи. Вступивши в ЄЕС у 1973 р., Данія відразу загрузла у конфліктних питаннях, зокрема щодо визначення зони рибальства. 13 березня 1984 р. Гренландія прийняла рішення про призупинення, починаючи з 1 січня 1985 р., підпорядкування правилам Європейського економічного співтовариства. США зацікавлені у збереженні військової бази у гренландському містечку Туле, яка стала частиною американської системи протиракетної оборони.

На референдумі 20 вересня 1992 р. 51,5% датчан висловилися проти його ратифікації. Однак 22 жовтня 1992 р. було досягнуто компроміс щодо умов, за яких Данія ратифікує Маастрихтський договір. Копенгаген домігся, щоб партнери по Євросоюзу визнали право Данії не запроваджувати спільну грошову одиницю, зберегти датське громадянство, не брати участі у спільній зовнішній та оборонній політиці Євросоюзу. Завдяки цьому 18 травня 1993 р. на повторному референдумі 56,7% датчан проголосували «за» ратифікацію Маастрихтського договору, а 43,3% висловилися проти.

28 вересня 2000 р. більшість датчан проголосувала проти заміни крони на євро. Того ж року на самовизначенні наполягали мешканці Фарерських островів. 3 квітня 2009 р. датський голова уряду Андерс Фог-Расмусен був обраний Генеральним секретарем НАТО.

Скандинавська Швеція дотримується нейтралітету з 1814 р., тобто з часу початку правління династії Бернадотів. Економічне процвітання країни шведи пояснюють послідовним нейтралітетом та мінімальними військовими витратами. Закінчення «холодної війни» застало у Швеції сильне суспільство широкої демократичної участі у політиці, гармонії соціальної рівності та економічної ефективності, соціально орієнтованої ринкової економіки.

Парадокс був у тому, що за багатьма соціальними та екологічними стандартами Швеція була попереду Євросоюзу. 13 листопада 1994 р. 52% шведів висловилися за вступ до Євросоюзу. Однак 46,7% громадян Швеції були проти цього. Утім, 1 січня 1995 р. Швеція стала членом Євросоюзу. А 9 червня 1995 р. представник «Поміркованої коаліційної партії» Карл Більдт став посередником від Євросоюзу в Югославії. Швеція погодилася не блокувати рішення щодо спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС, навіть якщо її позиція буде суперечити точці зору більшості.

19 вересня 2003 р. напередодні референдуму з питання запровадження євро була вбита шведська міністерка закордонних справ А. Лінд, які відстоювала ідею «модифікації» нейтрального зовнішньополітичного курсу Швеції. Однак навіть загибель провідного політика не поколивала позиції «європейських скептиків», які з міркувань збереження соціальної держави проголосували проти заміни шведської крони на євро. Загалом у Євросоюзі Швеція підтримує союз національних держав та збереження незалежності через інтеграцію. Масштабування російської агресії проти України стимулювало Швецію вступити в НАТО.

Попри термін фінляндизація, який у роки холодної війни використовувався для характеристики зовнішньої політики Фінляндії, країна проводила послідовну прозахідну політику. Лише в економічній сфері перевагу надавали зв'язкам із СРСР. Після його розпаду у березні 1992 р. Фінляндія подала заявку на вступ до Євросоюзу. Сучасна Фінляндія є країною концерну «Nokia». 16 жовтня 1994 р. 56,9% фінів проголосували за вступ до Євросоюзу. Нарешті 1 січня 1995 р. Фінляндія стала членом Євросоюзу. Фінляндія рішучіше за Швецію переглядала засади своєї оборонної політики. Зокрема, Фінляндія взяла на озброєння 64 американські літаки Ф–18 «Хорнет». У другому півріччі 1999 р. Фінляндія головувала в Євросоюзі. На той час уряд Фінляндії прийняв рішення про заміну національної грошової одиниці на євро. З нейтральних країн саме у Фінляндії найбільш активно обговорювали перспективу вступу до НАТО. У 2023 р. Фінляндія вступила в НАТО.

Естонія називає себе «маленькою, але гарною» країною. У березні 1990 р. парламент Естонії проголосував за відновлення незалежності. 21 серпня 1991 р. Верховна Рада Естонської РСР проголосувала за створення конституційної асамблеї. 28 червня 1992 р. була прийнята нова Конституція Естонської Республіки. Настрої народу та еліти переважно проатлантичні. Адже лише 31 серпня 1994 р. були виведені останні російські війська. За десять років країна вступила до Євросоюзу і НАТО. 14 вересня 2003 р.

66,8% естонців проголосували за вступ до Євросоюзу. 1 травня 2004 р. Естонія стала членом ЄС та НАТО. Разом із іншими балтійськими країнами критично ставиться до спільної політики Євросоюзу щодо росії.

4 травня 1990 р. Сейм Латвії ухвалив Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки. Напередодні відновлення незалежності латиші не мали етнічної більшості у Латвії. У Ризі їх було лише третина від загальної кількості населення. Проблема російськомовного населення на тривалий час ускладнила відносини Риги і москви. У травні 1994 р. було закрито радянську радіолокаційну станцію у латиському містечку Скрунде. У 1999 р. президентом Латвії стала колишня громадянка Канади В. Віке-Фрейберга. Латвія 11 травня 2003 р. 63,3% голосів проголосувала за вступ до Євросоюзу. У 2004 р. Латвія стала членом Євросоюзу та НАТО. Ставши членом ЄС 1 травня 2004 р., Латвія почала виконувати посередницькі функції між Сходом і Заходом. Унаслідок цього економічна криза 2008–2009 рр. потужно вдарила по економіці країни.

11 березня 1990 р. було прийнято акт про відновлення незалежності Литовської Республіки. В ніч на 13 січня 1991 р. відбулася спроба силового придушення руху за незалежність. У серпні 1991 р. після провалу путчу Державного комітету з надзвичайного стану «ГКЧП» М. Горбачов визнав незалежність Литви. Литва має проблему калінінградського транзиту з росією. Про ступінь впливу росії на литовську політику свідчив факт імпічменту президента р. Паксоса, якого звинуватили у зв'язках з російськими спецслужбами, що могло створити Литві проблеми з дотриманням таємниць НАТО. Після вступу 1 травня 2004 р. Литви до ЄС посилилася трудова еміграція на багатший Захід. Не до кінця врегульовано питання остаточного закриття Ігналінської атомної електростанції, що є подразником у стосунках Литви з ЄС. У травні 2009 р. європейського комісара з фінансових питань Д. Грібаускайте стала президентом Литви, засвідчивши остаточну внутрішньополітичну інтеграцію країни та ЄС.

У контексті з'ясування регіональних особливостей ЄС виокремлюється також Вишеградська група, яка зберігає волю до політичної єдності й після вступу Польщі, Угорщини, Словаччини і Чехії до Європейського Союзу. Зокрема, Вишеградська група намагається визначити за собою особливе місце в реалізації європейської політики сусідства. Втім, у країнах Вишеградського блоку спостерігається певне розчарування недостатньою стабілізаційною роллю, яку Європейський Союз відіграє у їхньому розвитку.

У травні 1989 р. опозиційна профспілка «Солідарність» здобула перемогу над «Польською об'єднаною робітничою партією». У грудні 1990 р. Лех Валенса став президентом країни. 28 серпня 1991 р. Польща, Німеччина і Франція створили «Веймарський трикутник», але надалі Варшава дистанціювалася від Берліна та Парижа, взявши за орієнтир Вашингтон.

Навіть після перемоги кандидата від лівого центру О. Квасьневського на президентських виборах у 1995 р. євроатлантичний та європейський напрями інтеграції Польщі залишалися незмінними. У 1999 р. Польща стала членом НАТО. Варшава підтримала Вашингтон в Іраку та погодилася розмістити на своїй землі американську систему протиракетної оборони.

Вступ Польщі до Євросоюзу 1 травня 2004 р. позначився на радикальній зміні суспільних настроїв. У результаті переможцем президентських виборів став кандидат правоцентристської партії «Закон і справедливість» Лех Качинський. Зовнішня політика Польщі після вступу цієї країни до Європейського Союзу є переважно європейсько-скептичною. Тобто вона близька до позиції Данії, Великої Британії, Ірландії. Партнерів Польщі часто дратує те, що Варшава просуває європейську інтеграцію України. Польща підтримує вступ України до НАТО, а в перспективі й до Європейського Союзу, виходячи передусім з власних геополітичних інтересів, тобто небажання мати проблеми з власною безпекою. Вступ Польщі до Євросоюзу ускладнив відносини з росією. Першою проблемою став калінінградський транзит. Попри близькі німецько-польські відносини між Берліном і Варшавою були розбіжності щодо ролі європейської оборонної політики. У березні 2009 р. на саміті Євросоюзу йшлося про відсутність спільної політики щодо подолання економічної кризи. Більшість держав зони євро дбали про власні економічні проблеми. Виникала нова залізна завіса між багатшими та біднішими країнами. Відвертою була німецько-польська конфронтація. А. Меркель відмовила фінансувати будівництво вітряних електростанцій у Польщі. Варшава просунула проєкт будівництва атомної електростанції на Одері. Польща вважається найбільш проамериканським членом Євросоюзу, хіба що після Великої Британії. Майбутнє покаже, чи до Євросоюзу приєдналася лише Польща, або й більшість поляків.

На демократизацію Польщі знадобилося 20 років, на демократизацію Угорщини 20 місяців, НДР 20 тижнів, а Чехословаччини – вистачило двадцять днів. Однак і темп радикальних демократичних реформ у цих країнах після зміни суспільно-політичного ладу був різним.

«Оксамитова революція» 17 листопада 1989 р. змінила владу в Чехословаччині. 29 грудня 1989 р. новим президентом країни став дисидент В.Гавел. 1 січня 1993 р. відбувся розпад Чехословаччини. А вже у жовтні 1993 р. Чехія стала асоційованим членом Євросоюзу. У 1999 р. Чехія стала членом НАТО. 1 травня 2004 р. Чехія стала членом Євросоюзу. Чехія набувала досвіду під час головування у структурах Євросоюзу в першому півріччі 2009 року. 4 квітня 2009 р. на празькому саміті ЄС–США президент Барак Обама запевнив, що не поспішатиме з розміщенням на території Чехії американських радарів системи протиракетної оборони США. Європейський скептицизм чеського президента В.Клауса зумовлюється тим, що Чехія, на відміну від становища, яке мали після вступу до Євросоюзу Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія є донором, а не реципієнтом бюджетних коштів Євросоюзу.

1 січня 1993 р. Словаччина відновила незалежність. У 1994 р. В. Мечіар очолив коаліційний уряд лівих сил. До 1997 р. головним торговельно-економічним партнером Словаччини на Сході була росія. Словаччина прискорила процес європейської та євроатлантичної інтеграції після відставки у 1998 р. уряду В. Мечіара. Радикальні реформи та переорієнтацію зовнішньої політики зі Сходу на Захід здійснив правоцентристський уряд В. Дзуринди. Уже 2004 р. Братислава приєдналася до НАТО та Євросоюзу. Вона має обережний зовнішньополітичний курс щодо розширення Євросоюзу.

У травні 1990 р. до влади в Угорщині прийшов коаліційний правоцентристський кабінет міністрів на чолі з Й. Анталлом. Уже 1999 р. Угорщина стала членом НАТО. Уряд «Союзу молодих демократів» (ФІДЕС) на чолі з В. Орбаном 2002 р. зайнявся вирішенням питання закордонних угорців, що викликало невдоволення в Чехії, Словаччині, Сербії, Румунії, Хорватії. Особливо невдоволеним був Бухарест, адже територіальні суперечності Угорщина має саме з Румунією через Трансільванію. Насправді найменш виправданими здавалися румунські претензії, адже ця країна має аналогічну політику щодо молдаван. 12 березня 1999 р. Угорщина вступила в НАТО. Зрештою, 1 травня 2004 р. Угорщина стала членом Євросоюзу. Однак Угорщина у жовтні 2008 р. стала першою країною Євросоюзу, яка отримала 20 млрд. дол. кредиту МВФ. Навесні 2009 р. у країні змінилася влада, яка взяла курс на непопулярні заходи з метою подолання економічної кризи. Внутрішні проблеми обмежували зовнішньополітичний потенціал Угорщини.

Середземноморські країни Євросоюзу на особливому місці в процесі формування та реалізації спільної зовнішньої політики ЄС. На початку 1990-х

Італія зіштовхнулася зі спробами протиставлення розвитку промислово розвинутої Півночі країни та біднішого Півдня. Зберігалася традиція внутрішньополітичної нестабільності та частих змін урядів. Навіть операція «чисті руки» не змогла зруйнувати традиції місцевої партократії. У 1997 р. італійці очолювали місію Євросоюзу в Албанії. З італійських баз НАТО бомбувалася у березні–червні 1999 р. Югославію. Італієць р. Проді на чолі Європейської комісії у 1999–2004 рр. доклав чимало зусиль для ефективного функціонування Євросоюзу.

Водночас Італія домагалася набуття статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Утім, навіть постійні члени Ради Безпеки ООН від ЄС Велика Британія та Франція не завжди говорять одним голосом. У контексті реформування ООН постало конфліктне питання Німеччина чи Італія можуть претендувати на додаткове місце постійного члена Ради Безпеки ООН. За цих обставин ідея надання Євросоюзу одного постійного місця в Раді Безпеки взагалі є утопічною. Після того, як Велика Британія, ФРН і Франція наділили себе повноваженнями від імені Європейського Союзу вести переговори про іранську ядерну програму, Італія за часів прем'єрства С. Берлусконі демонстративно пішла на зближення з Іраном, критикуючи негнучку позицію «трійки». Водночас Італія була надійним союзником США в Іраку.

Португалія після «революції троянд» у квітні 1974 р. стала на шлях демократизації. Утративши до кінця 1980-х рр. африканські колоніальні володіння, країна остаточно повернулася до «європейського дому». 1 січня 1986 р. Португалія стала членом Європейського Економічного Співтовариства. Це дало можливість зайнятися модернізацією економіки країни. Позиція Португалії в ЄЕС була схожа на позицію Греції й Ірландії, – зазначають В. Копійка та Т. Шинкаренко, – нагадувала стратегію маклера, який за відносно невелику ціну погоджувався на подальшу участь в інтеграційному процесі. Водночас Португалія залишається надійним союзником США. Після терактів 11 вересня 2001 р. Португалія погодилася на використання бази Лажиш для перекидання американських військових вантажів до Афганістану. З березня 2003 р. названу базу на Азорських островах використовують США ще й в інтересах іракської військової кампанії. Водночас Португалія переконала Індонезію визнати незалежність Східного Тимору.

Колишній португальський голова уряду Ж. Мануель Баррозу під час голосування 22 липня 2004 р. у Європейському парламенті щодо його затвердження на посаді керівника Європейської комісії отримав 251 голос проти, що С. Гоці вважає відплатою йому «старої» Європи за підтримку війн США в Іраку.

Після смерті у листопаді 1975 р. Ф. Франко Іспанія пережила стрімкий процес демократизації. Унаслідок цього країні разом із Португалією 1 січня 1986 р. було відкрито шлях до Європейських Співтовариств. Іспанія була не проти того, аби очолити лобі бідних південно-європейських країн-членів Європейського Союзу. Однак, попри зусилля урядів, Іспанії не вдалося врегулювати баскську проблему. Улітку 2003 р. на прохання Іспанії Євросоюз записав політичне крило сепаратистської баскської організації «ЕТА» («Вільна батьківщина басків») партію «Еррі Батасуна» до списку терористичних організацій. Адже з басками пов'язані чимало ісламських екстремістських угруповань, зокрема алжирських.

Важливими зовнішньополітичними та торговельними партнерами Іспанії є країни Латинської Америки і Магрибу. 28 листопада 1995 р. в Барселоні було започатковано Європейсько-середземноморське партнерство – ЕМР – Euro-Mediterranean Partnership. Упродовж 2000–2006 рр. Іспанія отримала від Євросоюзу фінансову допомогу на 60 млрд. євро.

У липні 2002 р. Іспанія мала блискавичну військову сутичку з Королівством Марокко. Приводом стала спроба марокканців створити на ненаселеному острові Перехіль «військово-спостережний пункт». Іспанія силою повернула острів, який дуже важливий для контролю нелегальної міграції. Уряд Х.М. Азнара влітку 2003 р. направив іспанський військовий контингент до Іраку. В іспанському секторі у провінціях Ан-Наджаф та Аль-Кадісія дислокувалися іспанські військові, а також підрозділи з Сальвадору, Гондурасу, Домініканської Республіки і Нікарагуа.

Унаслідок теракту 11 березня 2004 р. в Мадриді Іспанія переглянула свій зовнішньополітичний орієнтир на США. За підсумками цих подій іспанські війська залишили Ірак, створивши «ефект доміно». Іспанія погодилася на компроміс щодо подвійної більшості у процесі прийняття рішень в Євросоюзі. За роки членства в Євросоюзі Іспанія перетворилася з країни, яка отримувала субсидії на розвиток своїх відсталих у соціально-економічному сенсі регіонів, на державу донора бюджету Євросоюзу.

Після повторної перемоги іспанських соціалістів на парламентських виборах 9 березня 2008 р. вони ініціювали про підтримку вступу Туреччини до Європейського Союзу. Лише після перемоги 4 листопада 2008 р. на президентських виборах у США Б. Обами були нормалізовані іспансько-американські відносини. Улітку 2009 р. Іспанія вивела своїх миротворців з Косово, незалежність якого Мадрид так і не визнав. Неврегульованою у відносинах Іспанії і Великої Британії є проблема британського урядування на Гібралтарі.

До Гібралтару право ЄС застосовується обмежено, відповідно до положень протоколу 1972 р. про вступ Британії до ЄС. На цій скалі до червневих 2009 р. виборів Європарламенту навіть не відбувалися вибори до цього представницького органу. У форматі Євросоюзу не розглядаються питання можливості британсько-іспанського кондомініуму над Гібралтаром.

Блок «нейтралів» в ЄС включає середземноморські країни-члени Євросоюзу Кіпр і Мальту. Кіпр було поділено за результатами грецько-турецької війни 1974 року. Турки контролюють майже 40% території острова. У листопаді 1983 р. було проголошено створення «Турецької Республіки Північний Кіпр». Візит у 1986 р. до Північної частини Кіпру турецького голови уряду Т. Озала став причиною Егейської кризи березня 1987 р. у грецько-турецьких відносинах. Попри розкол країни, Кіпр перетворився на світовий туристичний та фінансовий центр. Фактично, якщо Південь Кіпру досяг рівня Євросоюзу, то Північ Кіпру лише наблизилася до рівня злиднів. Натомість на Півдні Кіпру рівень життя найбільший у Східному Середземномор'ї.

Кіпр 4 липня 1990 р. подав заявку на вступ до Євросоюзу. На гельсінському саміті Євросоюзу було зазначено, що вирішення кіпрської проблеми є бажаною, але не обов'язковою умовою вступу до Євросоюзу. Партнери Кіпру розраховували на його особливу роль у запланованому на 2010 р. створенні Середземноморської зони вільної торгівлі. У 1997 р. сталася нова криза, пов'язана з контрактом на постачання російських систем протиповітряної оборони «С–300» на Кіпр. Зрештою, вони у форматі концепції «єдиного оборонного простору еллінізму» були розташовані на грецькому Криті. У 1998 р. грецька громада Кіпру розпочала переговори про вступ до Європейського Союзу. Із листопада 2002 до березня 2003 р. тривали грецько-турецькі переговори щодо територіального єднання острову. ООН і Євросоюз запропонували проєкт створення на Кіпрі держави за прикладом Швейцарської Конфедерації. Євросоюз готовий був виділити на цей проєкт упродовж 2004–2006 рр. 200 млн. євро. Однак турки на поступки не пішли. Націоналізм не зникає як ложка цукру у філіжанці гарячої кави. Адже, націоналізм – це політичний принцип, – як зазначав Е. Гелнер, – згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися. Євросоюз навіть у його нинішньому вигляді є запереченням цього прагнення.

1 травня 2004 р. Кіпр став членом Євросоюзу, залишаючись розколотою країною. Розпочавши у жовтні 2005 р. переговори про вступ Туреччини до Євросоюзу, вдалося уникнути того, щоб Анкара анексувала «Турецьку

Республіку Північний Кіпр». Навесні 2009 р. стало зрозуміло, що вступ грецької (південної) частини Кіпру до Євросоюзу ускладнив процес об'єднання Кіпру. Частішими стали звернення до Європейської судової палати щодо компенсацій за втрачену нерухомість у турецькій частині Кіпру. Згідно з протоколом № 10 до договору про приєднання Кіпру до Євросоюзу від 2003 р. правовий доробок Євросоюзу не застосовується на тих територіях «Турецької Республіки Північного Кіпру», які не контролює Республіка Кіпр. За результатами парламентських виборів 19 квітня 2009 р. у «Турецькій Республіці Північного Кіпру» перемогла права партія «Національної єдності», яка була на жорсткій позиції у питанні об'єднання Кіпру. Прецедент вступу в ЄС грецької частини Кіпру зафіксував факт того, що членом ЄС може стати країна, яка має неврегульовані територіальні проблеми.

Мальта здобула незалежність від Британії лише 21 вересня 1964 року. 13 грудня 1974 р. Мальта стала республікою. Лише 31 березня 1979 р. острів залишили британські солдати. 16 липня 1990 р. Мальта подала заявку на вступ до Євросоюзу. Після приєднання 1 травня 2004 р. до Євросоюзу Мальта слабко впливає на стратегічні рішення.

Натомість нейтральна Ірландія має активну політику в Євросоюзі. На референдумі щодо вступу до Європейського Економічного Співтовариства 10 травня 1972 р. 83% ірландців проголосували «за». 1 січня 1973 р. Ірландія стала повноправним членом «Спільного ринку» та відкрила свою економіку для іноземних інвестицій та кваліфікованої робочої сили. Вступ до ЄЕС звільнив Ірландію від економічної залежності від Британії. До вступу Ірландія експортувала понад 70% продукції до Англії, а в 1987 р. – лише 34%. На початку 1990-х Ірландія перетворилася на «кельтського тигра», стрімко розвиваючи високотехнологічні галузі економіки. Завдяки особливій позиції щодо ратифікації, наприклад, Амстердамського договору, Ірландія, починаючи з 1 січня 1997 р. домоглася введення своєї гельської мови як офіційної мови Євросоюзу.

Ірландія підтримала укладання 10 квітня 1998 р. мирної угоди щодо Ольстера. У грудні 1999 р. розпочала свою роботу Північно-ірландська асамблея, але 14 жовтня 2002 р. вона була розпущена. Втім, британсько-ірландські відносини залишилися на досягнутому рівні пост конфронтаційних контактів.

В умовах поглиблення процесу європейської інтеграції у ролі скептика дедалі частіше почала бути Ірландія. 7 червня 2001 р. з першої спроби було завалено ратифікацію Договору Ніцци. Лише на референдумі 19 жовтня 2002 р. 62,9% ірландців проголосували за його ратифікацію.

Нейтралітет у зовнішній політиці цієї країни ґрунтується на потужній національній ідентифікації, яка зміцнювалася за століття боротьби за незалежність від Великої Британії, моральному політичному реалізмі. Водночас світова економічна криза 2008 р. вдарила по ірландській економіці. Навесні 2009 р. ситуацію у країні порівнювали навіть зі збанкрутілою Ісландією. Жартували, що між Ірландією й Ісландією різниця лише в одну букву. Однак, попри економічні негаразди, Ірландія продовжує віддавати пріоритет розвитку постіндустріальної економіки, претендуючи на роль флагмана Євросоюзу в галузі високих технологій.

Після підписання у 1955 р. державного договору про нейтралітет Австрії, ця альпійська республіка відіграє важливу роль у розвитку Європи. 12 червня 1994 р. 66,5% австрійців проголосували за вступ до Євросоюзу. Австрійський історик Е. Цьольнер зазначав, що варто плекати відкриті, толерантні й космополітичні погляди, які споконвіку відповідали найкращим традиціям австрійської культури. Однак уже на парламентській виборчій кампанії у жовтні 1999 р. популістський лідер «Австрійської партії свободи» Й. Хайдер здобув для своєї партії друге місце, виступаючи під гаслом перегляду відносин з Євросоюзом, який, на його думку, приніс Австрії більше збитків, ніж користі. Він також різко виступав проти планів розширення Євросоюзу на Схід. Особливо гостро Австрія критикувала намір Чехії і Словаччини зберегти у робочому стані атомні станції.

31 січня 2000 р. вперше в історії процесу європейської інтеграції Євросоюз запровадив проти Австрії економічні та політичні санкції. Звинувачення у втручанні у внутрішні справи суверенної держави лідери Євросоюзу відкинули, аргументуючи свою позицію потребою захисту спільних системоутворювальних цінностей Євросоюзу. Після відставки Й. Хайдера з посади лідера «Австрійської партії свободи» сусідня Угорщина, на той час кандидатка на вступ до Євросоюзу, подолала спільний фронт бойкоту Австрії. У вересні 2000 р. Євросоюз, після наполягання Німеччини, Іспанії та Фінляндії скасував санкції з Австрії. У серпні 2002 р. про себе нагадав Й. Хайдер, який зібрав у Відні для презентації своєї нової партії «Союз за майбутнє Австрії» інтегральний конгрес ультраправих партій країн Євросоюзу: італійської Ліги Півночі, бельгійського Фламандського блоку, французького Національного фронту тощо. У вересні 2002 р. австрійський уряд опинився перед вибором між нейтральним зовнішньополітичним курсом та тиском партнерів по Євросоюзу в питанні закупівлі винищувачів «Єврофайтер».

З початком світової економічної кризи австрійські банки чимало втратили на центральноєвропейському ринку капіталів. У березні 2009 р. Європейський Союз відмовив пропозиції Австрії надати 250 млрд. євро для порятунку банківської системи нових країн-членів. Австрія критично ставиться до операцій Євросоюзу в Африці.

«Балканський блок» у Євросоюзі не виглядає консолідованим. Хоча, звичайно, після закінчення «холодної війни» зник поділ регіону на зони впливу СРСР та США. Зокрема, Болгарія відмовилася 10 листопада 1989 р. від комуністичного правління, ставши на шлях демократичної та ринкової трансформації. Майже десятиліття пішло на запекле з'ясування стосунків між «Болгарською соціалістичною партією» і «Союзом демократичних сил». Неефективні реформи супроводжувалися корупцією та радикальною поляризацією суспільства. Під дипломатичним впливом Євросоюзу в лютому 1999 р. македонський голова уряду Л. Георгієвський відвідав Софію. Між двома державами була політично врегульована 50-річна територіальна суперечка. Навесні 1999 р. Болгарія надала свій повітряний простір силам НАТО для бомбувань Югославії.

Прискорення перетворень у Болгарії було пов'язане з перемогою на парламентських виборах 17 червня 2001 р. «Національного альянсу Сімеон II». Загалом Болгарія, вступивши в НАТО у квітні 2004 р., проводить проатлантичний курс. Однак росія проєктом будівництва нафтогону від болгарського Бургас до грецького Олександропула намагається консолідувати свій вплив на Балканах. Утім, у болгарському порту Варна створено потужну американську військову базу. 1 січня 2007 р. Болгарія стала членом Євросоюзу, однак перехідний період адаптації держави до європейських норм триває.

Греція відновила демократичну форму правління лише 1974 р. та вступила до Європейської спільноти 1 січня 1981 р., принісши туди протиріччя з Туреччиною. Греція стала першою православною країною у складі Європейських Співтовариств. Соціалістичний уряд А. Папандреу в 1981–1991 рр. намагався дистанціюватися від американського впливу. Після тривалих переговорів було підписано угоду про збереження американських військових баз. У 1991–1993 рр. уряд консервативної партії «Нова демократія» на чолі з К. Міцотакісом зіштовхнулося з дестабілізаційним становищем на Балканах, яке утворилося внаслідок розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. У 1993 р. Греція затвердила спільну оборонну доктрину з грецькою частиною Кіпру.

Однак загострення відносин з Македонією сталося за часів чергового урядування у 1993–1996 рр. А. Папандреу. Греція у 1999 р. не брала участі у бомбуванні НАТО Югославії. Це стало прямим конфліктом не лише з НАТО, а й з Євросоюзом, які розглядали Грецію як союзницю росії на Балканах. Водночас росія стала важливим партнером Грецію у військово-технічній сфері, що також негативно позначається на ступені інтегрованості Греції до спільної зовнішньої політики Євросоюзу. Уряд К. Семітіса після реформ привів 1 січня 2001 р. Грецію до монетарного союзу Євросоюзу. Грецький консервативний голова уряду К. Караманліс у лютому 2005 р. не заперечував проти переговорів про вступ Туреччини до Євросоюзу. Однак Греція через назву країни «Македонія» блокує вступ Македонії до Євросоюзу і НАТО.

Словенія відновила незалежність лише 25 червня 1991 року. Високий рівень розвитку економіки дав можливість забезпечити Словенії майже 70% рівень життя від середнього рівня по державах Євросоюзу. На завершальному етапі переговорів про вступ до ЄС було врегульовано питання компенсацій австрійцям, виселеним зі Словенії після 1945 р., та врегульовані територіальні земельні проблеми з Італією. На референдумі 23 березня 2003 р. 89,3% словенців проголосували за вступ до Євросоюзу, а за вступ до НАТО висловилися лише 66% громадян. 1 травня 2004 р. Словенія стала членом Євросоюзу. Словенія активно підтримала процес просування Євросоюзу на Балкани. Словенія конфліктувала з Хорватією щодо статусу спірного півострова Превлака.

«Оксамитової революції» у Румунії не відбулося. 25 грудня 1989 р. було поспішно страчено Н. Чаушеску з дружиною. Наступне десятиліття країна витратила на проведення суперечливих реформ. Європейців страхав лідер націоналістичної партії «Велика Румунія» Корнеліу Тудор. На президентських виборах 2000 р. він назбирав майже 28% голосів. Дотриманню територіальної цілісності Румунії та її відмови від претензій до сусідів сприяв вступ у 2004 р. країни до НАТО. Передумовою цього було укладання Договору з Україною у червні 1997 р. та підписання у червні 2000 р. в Кишиневі румунсько-молдовського договору про привілейоване партнерство та добросусідство.

У грудні 2004 р. президентом Румунії став Троян Басеску. Він поставив задачу завершити інтеграцію Румунії до Європейського Союзу, що й сталося 1 січня 2007 року. Румунія перетворилася на одного з найбідніших членів Євросоюзу. Водночас з відкриттям американської військово-морської бази у порту Констанца Румунія стала важливим провідником

американських оборонних інтересів. У вересні 2008 р. Міжнародний суд ООН у Гаазі розпочав слухання з приводу розмежування виняткової морської економічної зони між Україною та Румунією на чорноморському шельфі поблизу острову Зміїний. Після відкриття у 2009 р. військово-морської бази НАТО поблизу румунського порту Констанца територія спірного українсько-румунського шельфу перейшла у режим екстериторіальності під юрисдикцією військово-морської бази НАТО. Нарешті 3 лютого 2009 р. суд виніс вердикт. Фактично більшість потенційного газоносного причорноморського шельфу відійшла Румунії. Але навряд чи Європейському Союзу, оскільки румуни укладали контракт з фірмою колишнього віце-президента США Д. Чейні. На початку березня 2009 р. вибухнув скандал, пов'язаний з українським шпигунством проти Румунії. 7 квітня 2009 р. румунські прихильники радикальних партій намагалися провести антикомуністичну революцію у Молдові. Однак навряд чи партнери Румунії будуть у захоплені від перегляду кордонів та створення «Великої Румунії», яка в такому разі за кількістю населення та територією дорівнюватиме Польщі.

Кожна держава, насамперед, має покладатися на себе, оскільки союзницькі відносини стають дедалі ненадійнішими. Європейський Союз унаслідок слабкості свого військово-політичного потенціалу не може рівнятися зі США за ступенем впливовості. М'яка сила це спроможність досягати бажаного, мотивуючи, а не силуючи. Джерело м'якої сили Європейського Союзу становить його система цінностей. Однак захищати інтереси доводиться з використанням військової сили.

До запровадження у травні 2009 р. «Східного партнерства» погоджена політика офіційно проводилася на середземноморському, африканському та близькосхідному напрямах. У 2008 р. Європейський Союз поставив собі мету – практичний розвиток самостійної центрально-азійської стратегії, яка була затверджена 30 червня 2007 року. Основним було питання залучення країн регіону до спільних енергетичних проєктів.

За результатами січневого 2009 р. українсько-російського газового конфлікту Європейський Союз розробляв проєкт створення «Братерства газового кільця». Воно мало поєднати країни Європейського Союзу системою газопроводів, що послабить їхню залежність від російських енергетичних ресурсів, але посилить залежність від азійських і арабських ісламських країн.

Треба мати на увазі європейську діалектику партнерства. Інерційність процесу європейської інтеграції також є одним із джерел її динаміки.

Історію та сучасний етап розвитку Європейського Союзу неможливо розглядати без урахування характерів та поглядів особистостей глав держав і дипломатів. У тривалому майбутньому національні держави залишаться важливими акторами міжнародних відносин. Дипломати національних держав, працюючи над розробкою оперативних рішень, не мають повної інформації, керуються власними уявленнями про національні інтереси, своїми цінностями та емоціями, а не абстрактними принципами.

Європейський Союз становить конгломерат держав, у яких відсутня спільна політична воля, на відміну від США. Що більшим стає Європейський Союз, то менш консолідованим політично він буде. Відмовитися від ілюзій не означає зрадити мету. Наприклад, за умов світової економічної кризи провалився проєкт технологічної модернізації економіки країн Євросоюзу до 2010 року.

1 березня 2009 р. на празькому надзвичайному саміті Євросоюзу сталися конфлікти між «новими» та «старими» країнами-членами. Австрія, чия банківська система зав'язана на кризових східноєвропейських економіках, наполягала на вливаннях у 150 млрд. євро. Швеція пропонувала допомагати новим країнам-членам на двосторонній основі, як вона допомагає Латвії. Унаслідок цього з'явилася загроза розпаду єдиного простору Європи. Під сумнівом опинилися бюджетні плани структурної допомоги новим країнам-членам Євросоюзу, раніше заплановані до 2013 року. Країни Євросоюзу домовилися рятуватися поодинці, з використанням протекціоністських заходів щодо власних виробників. Унаслідок цього курс євро до американського долара знизився до рекордного мінімуму. Щоправда, у Північноамериканській зоні вільної торгівлі (НАФТА) Мексика, Канада та США також за умов світової економічної кризи орієнтувалися на протекціоністські заходи.

У кризові часи відбувається часткова «ренаціоналізація» зовнішньої політики багатьох країн Євросоюзу. Така точка зору особливо популярна у середовищі європейських «нових правих». Вони невдоволені допуском громадян Євросоюзу, які мешкають на певній території держави-члена, громадянами якої вони не є, до участі у виборах до Європейського парламенту за місцем проживання.

У роботі неурядових міжнародних організацій Євросоюз більше сподівається на неурядові організації своїх країн-членів. Натомість у Європейському парламенті представлені транснаціональні партії: «Європейська народна партія», Соціал-демократичні партії Європи, комуністи та ультраправі. Європейські партії покликані сприяти формуванню європейської

ідентичності та висловлюванню політичної волі громадян Євросоюзу. Ліберальні європейські партії підтримують міжурядовий підхід до розвитку процесу європейської інтеграції. Ультраправі його різко заперечують. Унаслідок цього запеклі дебати щодо принципів спільної зовнішньої політики розгортаються не лише на національному, а й європейському наднаціональному рівнях. Проблема в тому, що політика реалізується за відсутності європейського громадянського суспільства. До виникнення непорозумінь можуть призводити також різні національні ідентичності країн-членів Європейського Союзу, а також відсутність федеральної згуртованості.

У процесі прийняття рішень часто діють не лише національні інтереси, а й національні стереотипи. Національні уряди, які суттєво впливають на спільну зовнішню політику, іноді незацікавлені у її повній реалізації. Часто джерелом протиріч стають проблеми гармонізації відносин між різними інституціями Євросоюзу. Адже традиційно рішення приймалися на основі старих стереотипів, вироблених за історичної доби холодної війни.

Пропоновані на технократичному експертному рівні рішення певних проблем міжнародних відносин не завжди відповідають тому, як їх політично бачать цих проблем країни-члени Євросоюзу. Недостатньо ефективними є механізми контролю за державами-членами у разі невиконання ними своїх зобов'язань, хоча очевидним можна вважати верховенство права Євросоюзу над національним правом держав-членів. Однак заплутує справу можливість участі у міжнародних справах європейських регіонів, хоча процес трансформації від «Європи націй» до «Європи регіонів» ще незавершений, але він уже впливає на реалізацію спільної зовнішньої політики.

Тому національні уряди залишаються головними «продюсерами» зовнішньої політики, а Євросоюз лише її «актором», чия ефективність та активність залежить від ступеня добрих або поганих відносин з «продюсером». Провал процедури ратифікації Лісабонського договору став не просто поразкою європейських федералістів, а й серйозним викликом принципам партнерства і солідарності, на яких ґрунтувався процес європейської інтеграції.

Іноді неможливість прийняття своєчасних і потрібних рішень призводить не просто до розпаду держав, а й цілих систем. Як це було у казці про недбалого коваля, який погано підкував коня, внаслідок чого програли битву, а імперія розпалася. Звичайно, Європейський Союз навряд чи коли-небудь стане імперією з жорсткою вертикальною системою управління, яка не здатна керувати різноманітністю.

Національні держави продовжують створювати інституційне та ціннісне середовище для функціонування демократичного політичного режиму. Виявляються тенденції до загострення конкуренції між суто національними та транснаціональними елітами в державах Євросоюзу. Формуються регіональні «коаліції» за сферами інтересів держав учасниць ЄС. Правда, між цими «коаліціями» поки що немає антагоністичної конкуренції. Наразі, допоки події не випереджають швидкість прийняття політичних рішень, нічого фатального немає. У час написання монографії це залишався часовий ресурс для прийняття адекватних ситуації економічної кризи рішень. Для цього більш придатною може бути горизонтальна мережева модель управління, що має робити неможливе, аби досягнути можливого.

Пандемія коронавірусу (2020–2022) стала найсерйознішим викликом за весь час існування Європейського Союзу. За наслідками для європейської економіки і політики зазначену кризу не можна порівняти ані з балканськими кризами 1990-х, ані з наслідками світової економічної кризи 2008 р., ані з борговими кризовими явищами в зоні євро, ані з міграційною кризою 2015 року. Усі згадані процеси були умовно «секторальними», що створювали певні проблеми для діяльності наднаціональних європейських інститутів влади і для національних органів влади, але не мали системного характеру і наслідків. Однак навіть ці кризові процеси доводили, як складно утримувати досягнутий рівень європейської інтеграції та намагатися рухатися до загального консенсусу щодо стратегії і тактики подальшого розвитку Європейського Союзу.

Натомість виклик пандемії став комплексним. Перший удар був нанесений по чотирьох європейських свободах: руху капіталу, товарів, робочої сили, послуг. Зупинення виробництва під впливом пандемії у середньотерміновій перспективі провокує і недостатню пропозицію, і надто низький попит. Наслідком цієї тенденції є ускладнення виведення економіки із рецесії. Унаслідок цього актуалізується роль державного регулювання ринкової економіки. Але на рівні Євросоюзу поки що невизначеними є результати дискусії щодо можливості запровадження «корона–вірусних бондів» (боргових зобов'язань) з метою кредитування національних економік країн-членів Євросоюзу. Зокрема, Німеччина висловлювала занепокоєння перспективою фінансового розбалансування зони функціонування спільної європейської грошової одиниці. Однак Франція натякає на можливість пом'якшення монетарної політики Європейського центрального банку, що не викликає ентузіазму Німеччини.

Вимушені карантинні заходи де-факто розкололи Спільний ринок Євросоюзу на «національні контейнери». Це створювало дефіцит робочої сили на окремих національних ринках праці (Німеччина відкрила свій ринок праці для кваліфікованої робочої сили з країн, розташованих поза межами Євросоюзу 1 березня 2020 р., тобто ще до карантинних заходів) та підвищило рівень безробіття на інших національних ринках праці. Показово, що Європейська комісія на чолі з Урсула фон дер Ляйєн за цих умов відійшла у політичну тінь, віддавши ініціативу дій національним урядам країн-членів Євросоюзу.

Монетарний союз переживав серйозну кризу і до пандемії. Наприклад, з метою протидії негативним тенденціям 29 червня 2012 р. Європейська рада ухвалила Пакт зростання, але застосування його обов'язкових норм було відкладене. Зокрема, не було врегульовано питання фіскальної солідарності та запровадження спільної податкової політики в межах ЄС. Натомість великі компанії домовлялися про розташування своїх штаб-квартир у Люксембургу в обмін на привабливий режим оподаткування, що давало їм змогу не сплачувати більше податків у жодній іншій країні Євросоюзу. У 2015 р. не виключали можливості виходу Греції із зони євро. Країни Південної Європи (особливо Італія, Іспанія) опинились у стані поглиблення економічних проблем. Політичної волі змінити становище до початку 2020 р. не було продемонстровано.

Наступний удар по європейській солідарності завдала криза з нелегальними мігрантами. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) відмовлялися приймати за квотним принципом нелегалів, мотивуючи це небажанням розплачуватися за наслідки колонізації, до якої вони історично не були причетні. Гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати до ЄС своїх убивць. Унаслідок цього приводи лівого і правого популізму блукають Європою.

Реальними стали загрози безпеки. За президентства Д. Трампа (2017–2021) ЄС більше не міг просити свого головного глобального конкурента – Сполучені Штати – забезпечувати її безпеку так само, як за часів холодної війни. Так само ЄС не міг сподіватися на повагу з боку своїх сусідів, маючи за «зброю» лише свій валовий внутрішній продукт. Тому Євросоюзу потрібно ефективніше захищати свої кордони, запобігати терористичним загрозам і подолати потаємні спроби дестабілізації ззовні. Вирішення зазначених задач є можливим за умов посилення європейської солідарності,

ефективного використання наявного потенціалу національних економік країн Євросоюзу, чіткої взаємодії між національним і наднаціональним рівнями влади в Євросоюзі, дієвої співпраці між владними інститутами Євросоюзу: Європейською Радою, Європейською комісією, Європейським парламентом. Власне випробування пандемії дало відповідь на здатність ЄС вирішувати ці завдання. Стало зрозуміло, що неможливим є ефективний європейський економічний союз без не менш ефективного європейського політичного союзу.

Одразу після референдуму 23 червня 2016 р. про вихід Великої Британії з ЄС в інших країнах-членах Євросоюзу були проведені соціологічні опитування, результати яких показали посилення позицій європейських скептиків у Франції, Італії, Австрії, Нідерландах, Німеччині, в грецькій частині Кіпру, Чехії і Угорщині. Негативні економічні наслідки карантину могли вплинути на ці настрої у бік посилення європейського скептицизму з усіма негативними наслідками для єдності Євросоюзу. 1 вересня 2018 р. завершився час дії кредитної угоди ЄС, МВФ і США для Греції. Зрештою, тоді грецькі боргові зобов'язання були реструктуралізовані до 2060 року. Грецький приклад максимально загострив питання суттєвої різниці у багатстві між північними і південними країнами-членами Євросоюзу. Важливо посилити не тільки вертикальні, а й горизонтальні якості розвитку процесу європейської інтеграції.

30 січня 2020 р. розпочалася процедура виходу Великої Британії зі складу Євросоюзу. Цей факт став причиною загострення внутрішньополітичної боротьби в ЄС з приводу перерозподілу навантаження в бюджетному плануванні на 2021–2027 роки. Адже внесок Великої Британії до спільного бюджету ЄС не хотіли компенсувати, збільшивши власне бюджетне навантаження Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, країни Бенілюксу, а також країни Вишеградської четвірки. Очікуване скорочення бюджетних надходжень матиме негативний вплив на фінансування спільної сільськогосподарської політики ЄС, спільної зовнішньої політики ЄС, на забезпечення структурних фондів регіональної політики. Це могло посилити європейські скептичні населення не тільки серед середньостатистичних громадян країн-членів ЄС, а й політичних та економічних еліт.

Пандемія стала форс-мажором, подолання наслідків якого вимагає величезних коштів з метою нейтралізації збитків. Першою жертвою став головний принцип Маастрихтської угоди чотирьох європейських свобод: свободи пересування капіталів, товарів, робочої сили, послуг. Пандемія замкнула

ці свободи у національних кордонах. Усі рішення щодо охорони здоров'я населення, часу встановлення обмежувальних правил для пересування громадян, товарів приймають національні уряди країн-членів ЄС. Інститути Євросоюзу лише відлунням підтверджують ці рішення і з великими складнощами намагаються координувати зусилля, спрямовані на боротьбу з коронавірусом.

Фактично пандемія заблокувала функціональний підхід до європейської інтеграції. Критичною була ситуація з інститутами Євросоюзу: Європейський парламент, Європейська комісія, Європейський суд. Наслідками цих процесів стало посилення європейських популістів, так званих європейських скептиків. До того ж ми можемо розглядати популістів як представників специфічного способу мислення про політику. Ліві популісти борються за народ проти істеблішменту. Фактично це політика низів і дезорієнтованого середнього класу, які намагаються переслідувати традиційну еліту. Натомість праві популісти звинувачують владні еліти в потуранні інтересам іммігрантів чи ісламістів. Соціально-політична криза може максимально розширити соціальну базу підтримки обох відгалужень популізму. Однак варто розуміти, що популістські рухи, зазвичай ефективні, перебуваючи в опозиції, але ризикують своїм політичним іміджем, опинившись біля керма влади. Власне успіхи популістських партій є чітким сигналом щодо загострення політичної кризи. Нацьковуючи широкі соціальні прошарки на владну еліту, популісти стають каталізатором політичних змін. Успіхи популістів свідчать, що стандартний світогляд зруйновано, а панівна ліберальна ідеологія не працює і потребує принаймні вдосконалення. Мета популістської партії полягає у консолідації різних соціальних груп у «народ», об'єднаний спільними вимогами до «еліти». Для південних країн-членів ЄС (Греція, Італія, Іспанія) властиві ліві популістські партії. Праві популісти зміцнюють політичні позиції у північноєвропейських країнах-членах Євросоюзу.

Ядром Європейського Союзу є макро-регіони, що мають нівелювати яскравий розподіл за ознаками «центр-периферія». Євросоюз також залишається організацією спільних цінностей як моральних соціокультурних норм, а також правил повсякденного життя. Карантин тільки порушив сприйняття Євросоюзу як досвіду співіснування у спільному життєвому просторі, адже обмеженою стала персональна і колективна мобільність, яка є мотором економічних і соціокультурних змін. Досі у більшості країн-членів Євросоюзу домінантною залишається ідея преференцій національних соціальних гарантій, включно з можливістю гарантованого мінімального

соціального доходу перед наднаціональним спільним простором соціальних гарантій, що формально забезпечує Європейська соціальна хартія. Однак практика соціальної ринкової економіки у ФРН набагато досконаліша, аніж спорадичні спроби формування наднаціональної традиції соціальної політики. Фінансові ресурси усього ЄС ледь дорівнюють одному-двом відсоткам національних доходів країн-членів ЄС. Уведення європейського гарантованого соціального мінімуму доходів не просто нагадує історію із роздаванням безкоштовного хліба за доби занепаду пізньої Римської імперії, порушує усталені стосунки між національними державами та їхніми громадянами.

Крім внутрішньополітичних негативних наслідків пандемії варто згадати про зовнішньополітичні наслідки для Євросоюзу. Економічні наслідки пандемії, найімовірніше, стануть першою справді глобальною економічною кризою. Не спрацьовуватимуть угоди про вільну торгівлю, які не здатні створювати більше робочих місць на локальному рівні, імміграційні заходи не зупиняють приплив нелегальних іммігрантів, не справджуються обіцянки еліт про те, що фінансова дерегуляція не матиме поганих наслідків для добробуту громадян. Унаслідок цього руйнується досі панівний політичний консенсус. Європейські популістські партії не тільки почали відображати лібертаріанські погляди бізнесу, а й прийняли частину соціал-демократичної програми, що стосується соціального забезпечення та урядування на національному суверенному рівні.

Пандемія коронавірусу продемонструвала тенденцію посилення ролі національних держав на міжнародній арені і національних урядів у внутрішній політиці. Це може стати вибухово-небезпечним фактором посилення державного суверенітету перед наднаціональними органами влади Євросоюзу. Пандемія показала критично важливий фактор стабільності економіки й опору суспільства негативним зовнішнім впливам. Важливою стала якість національного державного управління і суспільна солідарність, а не форма політичного режиму (різні приклади боротьби з пандемію спостерігались у Швеції, Угорщині, Італії, Франції і Німеччині). Криза посилила тенденцію відмови США від коштовної ролі глобального лідерства. Однак ЄС не продемонстрував достатньої ефективності протидії пандемії внаслідок загострення розбіжностей між державами-членами Євросоюзу. Це б'є по амбіціях ЄС мати стратегічну автономію від США. Однак і посилила зацікавленість США у союзі з ЄС, аби консолідувати Захід перед викликами конкуренції з Китаєм та союзною йому росією. Виклик пандемії засвідчив факт добровільного передання від інститутів Євросоюзу функціональних обов'язків на рівень

національних урядів. На період карантинних заходів фактом європейської політичної реальності став ідеал Шарля де Голля – Європа націй. За цих обставин відкритим було питання спроможності інститутів Євросоюзу після пандемії швидко повернути тимчасово втрачені функціональні можливості поглиблення наднаціональних аспектів європейської інтеграції. На заваді відновлення ефективності наднаціональних органів влади може стати посилення політичного впливу європейських популістів.

Причина посилення правих популістських рухів – у зміцненні наднаціональних інститутів Євросоюзу та функціонування зони євро. Саме ЄС ініціювало домінування неоліберальної політики. Вичікувальна політика виливається у кризу, якої вона хотіла уникнути. Європейський безлад надто небезпечний. Неможливо залишати в зоні євро, відкидаючи умови членства в Монетарному союзі. Економічна криза після пандемії призупинила процес розширення кола країн-учасниць Монетарного союзу. Німеччині довелося збільшити внески до спільного бюджету ЄС після виходу Великої Британії. Країни Вишеградської четвірки були проти свого пропорційного збільшення внеску до спільного бюджету ЄС. Австрія була не згодна з єдиним бюджетом Єврозони.

Невідворотним є повернення до нової редакції політики Дж. Кейнса, який вважав, що капіталізм не може існувати без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів. Можливо, задля підтримки попиту за умов стагфляції (стагнація + інфляція) доведеться повернутися до ідеї гарантованого мінімального доходу та збільшення пенсій за віком аби вони не опустилися нижче від межі бідності. Основною суперечкою з точки зору інституційно-функціональної ефективності ЄС за умов економічної кризи може бути спроба запровадження спільної податкової політики. Але ці пропозиції викликають гостру критику від заможних північноєвропейських країн, включно з Німеччиною. Однак треба мати на увазі, що за даними статистики ЄС, більше половини компаній ЄС перебуває в руках транснаціонального, а не суто європейського капіталу. Нагальною проблемою є повернення фінансових спекуляцій під демократичний контроль. Інакше європейська інтеграція залишатиметься якимось анонімним процесом, який відбувається в інтересах обмежених елітних груп, підриваючи тим самим його легітимність і соціально-політичну привабливість.

Криза пандемії спровокувала загострення конфліктів на Балканах. Попри миротворчі зусилля ЄС, на межі територіального поділу перебуває Боснія і Герцеговина, напруженими є відносини Косово і Сербії.

Інституційно-функціональними слабостями ЄС може скоритись росія. Кремль намагається підштовхнути розвиток ситуації у бік подальшого послаблення солідарності в ЄС, зокрема, щодо фактичного порушення режиму економічних санкцій, попри офіційне продовження терміну їхньої дії. Відкритим є питання готовності політичних еліт провідних країн ЄС упроваджувати реформи, необхідні для поглиблення процесу європейської інтеграції у напрямі формування федеративних зв'язків. Альтернативним варіантом розвитку на тривалу історичну перспективу вважають виведення «європейської республіки» за межі формату національних держав-членів Євросоюзу. Цей проєкт передбачає формування замість суверенних націй держав мережі тісних горизонтальних зв'язків автономних демократичних культурних регіонів, що спираються на багату історичну традицію таких європейських регіонів як Брабант, Богемія, Моравія, Савойя, Бургундія, Сілезія, Басконія, Каталонія, Баварія, Емілія-Романія, Валлонія, Фландрія, Аквітанія, Андалусія, Шотландія тощо. Тобто пропонують своєрідне постмодерне повторення територіально-адміністративного устрою Європи доби до епохи Абсолютизму, але на нових інформаційно-комунікаційних засадах. Тоді в ЄС не буде монопольного «суверена» як і в американській федеративній системі державного устрою. Можливим є тренд переходу від Європи держав та інститутів до Європи громадян, об'єднаних республікою (спільною справою). Це може дати нагоду подолати наднаціональні і міжурядові форми інтеграції та довести цей процес до рівня конституювання Європейської республіки як реальності, а не міфу, не тільки правопорядку, а й політичного цілого.

На перший погляд система управління Євросоюзу нагадує звичайну національну систему. Рада ЄС ділить законодавчі повноваження з Європейським парламентом, який з 1979 р. обирають прямим голосуванням громадян країн ЄЕС. Урядом ЄС частіше називають Європейську комісію, яка є гібридом уряду і державної служби. Європейська комісія має ексклюзивні права законодавчої ініціативи у вирішенні господарських питань. Тільки Суд ЄС займається приблизно тим самим, що й національні суди. Інституційний трикутник ЄС – це Європейський парламент, який представляє громадян, Рада ЄС, що представляє держави-члени кожну окремі й усі разом, Європейська комісія представляє інтереси ЄС у цілому. У ЄС функціонують консультативні і допоміжні органи, які не мають статусу інститутів, але зафіксовані в установчих договорах. Наприклад, Економічний і соціальний комітет (ЕКОСОК) репрезентує роботодавців і найманих працівників. Комітет

регіонів представлений органами місцевої влади. Європейський інвестиційний банк відповідає за капіталовкладення. Європейський омбудсмен покликаний захищати громадян від хиб функціонування інститутів ЄС. Також є спеціальні агентства і комітети: Європейське агентство з навколишнього середовища, Європейське поліцейське відомство, Комітет з питань освіти та інші структури. Досі виконання прийнятих рішень залежить від національних урядів. Наднаціональні органи влади мають обмежені можливості примушення до виконання своїх рішень. Політична система Євросоюзу децентралізована і більше нагадує «управління без уряду».

Європейський парламент. Відповідно до договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі було передбачено створення парламентської асамблеї. На початку 1960-х Асамблею ЄЕС стали називати Європейським парламентом. У червні 1979 р. були проведені перші прями вибори депутатів Європейського парламенту. У структурі Європейського парламенту депутати входять не у національні блоки, а в європейські парламентські фракції. Європейські політичні фракції відіграють вирішальну роль у формуванні порядку денного роботи парламенту і проведенні голосувань. До виходу Великої Британії Європейський парламент складався з 736 депутатів. Для країн-членів ЄС представництво в Європейському парламенті кількість місць варіюється в залежності від кількості населення окремих країн від 99 у Німеччині і 5 місць у Мальти. ЄП працює у Страсбурзі, Брюсселі і Люксембургу. Регулярні сесії відбуваються у Страсбурзі впродовж тижня. Парламентські комітети працюють у Брюсселі, де чотири-п'ять разів збираються додаткові сесії. У Люксембурзі розташовано секретаріат Європейського парламенту.

Парламент ділить законодавчу владу з Радою ЄС, здійснює демократичний контроль за діяльністю інститутів ЄС, разом із Радою ЄС має бюджетні повноваження. Після 1990-х збільшується обсяг законодавчих повноважень Європейського парламенту. Парламент затверджує і відправляє у відставку склад Європейської комісії. Уперше у відставку була відправлена 1999 р. Європейська комісія на чолі з Ж. Сантером.

Європейський парламент долучений до розробки бюджету ЄС. Дохідна частина бюджету є прерогативою Ради ЄС, а щодо видаткової частини бюджету Європейський парламент може вносити правки. Депутати можуть відхилити бюджет в цілому. Але з 1990-х Європейська комісія перейшла на середньострокове бюджетне планування, що обмежило приводи для конфліктів. На відміну від депутатів національних парламентів, європейські

депутати не схильні виявляти лояльність з кар'єрних міркувань до наднаціональної Європейської комісії. Проблемою є інформування громадян про діяльність Європейського парламенту.

Рада Європейського Союзу. Саме Рада є основним інститутом, який приймає рішення. Рада регулярно збирається у різному складі залежно від питань, які розглядають. Відповідно місця в раді щоразу займають профільні міністри національних урядів, які відповідають за певну специфічну сферу. Якщо обговорюють питання кліматичних змін, це будуть міністри екології і відповідно засідатиме Рада ЄС з питань екології. Найбільш впливовою є Рада із загальних питань, Рада зовнішніх зносин (тут працюють міністри закордонних справ та відповідні експерти), Рада міністрів економіки і фінансів (ЕКОФІН). Відповідно кожен член Ради несе політичну відповідальність перед національними урядами і парламентами.

Рада виконує шість важливих функцій: 1) приймає нормативні акти, іноді у погодженні з Європейським парламентом; 2) координує макроекономічну політику країн-членів ЄС; 3) укладає міжнародні угоди з третіми країнами або міжнародними організаціями; 4) спільно з Європейським парламентом затверджує бюджет ЄС; 5) розробляє спільну зовнішню політику і політику безпеки ЄС; 6) координує співробітництво у сфері правосуддя та юстиції.

Національні представники у відповідних Радах змінюють один одного кожні шість місяців. Країна-голова встановлює пріоритети порядку денного, погоджує інтереси учасників. У Раді міністрів закордонних справ постійним головою є Верховний представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Законодавча ініціатива Європейської Комісії потрапляє на розгляд Комітету постійних представників, у якому працюють у Брюсселі постійні делегації країн-учасниць ЄС. Якщо немає компромісу в межах Комітету постійних представників, міністри самі намагаються дійти згоди. Передбачена процедура голосування простої більшості, або проста більшість. Одностайне голосування необхідне, якщо Рада хоче внести поправки всупереч рекомендаціям Європейської Комісії. Згідно з Договором Ніцци голосування кваліфікованою більшістю є основною процедурою прийняття рішень. Загалом у членів національних делегацій 345 голосів, які поділені пропорційно кількості населення. Найбільші країни мають по 29 голосів, найменші до 3 голосів. Рішення вважається прийнятим кваліфікованою більшістю, якщо за нього проголосували більшість держав-членів (у найбільш принципових питаннях потрібна більшість у дві третини, де проживають не менше 62% населення ЄС), а також за певне рішення подано не менше 255

голосів з 345. Рада наділяє Європейську Комісію правом видавати акти, що мають забезпечити імплементацію рішень Ради.

Європейська Рада (її не треба плутати з Радою ЄС) офіційно затверджена в 1974 році. Це зустрічі глав держав і урядів країн-членів ЄС. Перша така зустріч відбулася у березні 1975 р. у Дубліні. У роботі Європейської ради беруть участь голова Європейської Комісії та міністри закордонних справ країн-членів ЄС. Очолює Європейську Раду Президент, якого обирають глави держав на 2,5 роки. Зазвичай Європейська Рада збирається чотири рази на рік. Європейська Рада визначає стратегічний напрямок розвитку ЄС.

Європейська Комісія. Рада обирає європейських комісарів, по одному на країну-члена ЄС на п'ять років і вони мають пройти процедуру затвердження в Європейському парламенті. Терміном «комісія» також називають майже 30 тисяч європейських чиновників, експертів, перекладачів. Структурно Європейська Комісія складається з функціональних департаментів і служб. На чолі кожного департаменту – генеральний директор, підпорядкований Голові Комісії. Місцем перебування Комісії є Брюссель. Члени ЄК повинні регулярно відповідати на запити європейських депутатів. ЄК виконує чотири головні функції: 1) готує законопроєкти, які потім подають на розгляд Ради ЄС і Європейського парламенту; 2) реалізує європейські рішення, керує бюджетом ЄС і фондами; 3) у співпраці з Європейським Судом стежить за дотриманням національними органами влади норм ЄС; 4) у межах своєї компетенції представляє ЄС на міжнародній арені.

Важлива роль в організації роботи ЄК належить Голові. Зазвичай, засідання ЄК відбуваються раз на тиждень по середах у Брюсселі. Законодавчі ініціативи готують у генеральних директоратах ЄК. Після цього вони виносяться на розгляд ЄК.

Суд Європейського Союзу. Суд ЄС приймає правові рішення з питань, які виносять на його розгляд. Головним завданням Суду є забезпечення верховенства права ЄС на території країн-членів ЄС. Суд має право в межах своєї компетенції розглядати суперечки між державами-членами ЄС, інститутами ЄС, а також розглядати позови по контрактах бізнесменів і приватних осіб громадян країн-членів ЄС. До складу Суду входять по одному судді від кожної країни-члена та вісім юридичних радників. Склад суду призначається на шість років, причому кожні три роки відбувається ротація половини членів Суду. На допомогу Суду ЄС в 1989 р. було створено Суд першої інстанції (суд загальної юрисдикції), який розглядає менш резонансні позови, які не мають великого правового значення. Юридичні радники у цьому суді

не передбачені. У 2004 р. було створено Трибунал у справах публічної служби. Отже, судова влада ЄС у своєму складі має Суд ЄС, Суд загальної юрисдикції, судові палати.

Національні суди країн-членів ЄС, громадяни і бізнес можуть звертатися до Суду ЄС з наступних питань: 1) з проханням розглянути справи на предмет відповідності рішення нормам права ЄС; 2) з прямими позовами на предмет скасування європейського акту через його незаконність або бездіяльність органів ЄС; за контрактами публічної бізнес-сфери; 3) з позовом щодо примусового виконання рішень ЄС від держави-члена.

Рішення Суду ЄС приймає більшість голосів і оголошує на публічних слуханнях. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню. Але у Суді ЄС може бути оскаржене рішення суду загальної юрисдикції, а також рішення судових палат ЄС. Публічне висловлення незгоди окремих суддів із рішенням Суду ЄС не практикують.

Методи управління інтеграційним процесом. Комунітарний метод є головним у розв'язанні проблем, які раніше належали до першої опори законодавства ЄС і стосуються життєво важливих питань ЄС. Регламент – це норма, яку обов'язково мають виконувати усі країни ЄС. Директива є обов'язково задля досягнення певної мети, але національні влади зберігають у такому разі свободу обрання форм і методів дій заради досягнення поставленої мети. Якщо рішення Європейської Комісії або Європейської парламенту потребують наднаціонального адміністрування, їх віддають у сферу компетенції спеціальних комітетів. Національні уряди винайшли цей інструмент, аби обмежити адміністративно-виконавчу владу Європейської Комісії. Кожен спеціальний комітет як мінімум допомагає ЄК, а як максимум вирішує питання своєї компетенції самостійно. У систему комітетів делегують експертів від національних адміністрацій.

Більш жорстку наднаціональну форму має політика ЄС у грошово-кредитній сфері. Її здійснює політично незалежний Європейський центральний банк, головною метою якого є підтримання цінової стабільності у зоні євро. Окремі країни не мають права стимулювати економічне зростання завдяки менш жорсткій кредитній політиці.

Наднаціональними повноваженнями можуть наділяти агентства ЄС. Наприклад, Бюро гармонізації торговельних марок і дизайну на спільному внутрішньому ринку було створено в 1993 р. зі штаб-квартирою в іспанському м. Аліканте. Воно юридично охороняє в ЄС промислову власність. Виробнику відтоді необов'язково реєструвати свою торговельну марку

в кожній окремій країні ЄС. Виробник може заборонити іншим використовувати подібні торговельні знаки на території ЄС. Аналогічно діє засноване 1995 р. Бюро з регулювання рослинного різноманіття зі штаб-квартирою у французькому м. Анже. Воно реєструє права на генно-модифіковані рослини терміном на 25–30 років. Європейська агенція з авіаційної безпеки була створена в 2002 році. Її функція полягає у сприянні виробленню спільних стандартів безпеки повітряного транспорту. Ці агенції не належать до інститутів ЄС. Європейська Комісія не підтримує практику безконтрольного збільшення кількості агентств, які створюють їй конкуренцію.

Відкритий метод координації застосовується у промисловій, соціальній, еміграційній, податковій політиці ЄС. Його суть у розробці довгострокових стратегій з чіткими короткостроковими, середньостроковими та довгостроковими цілями, а також установленням чітких кількісних і якісних показників моніторингу досягнення цих цілей. Держави-члени ЄС зобов'язані регулярно звітувати щодо досягнення цих орієнтирів.

Міжурядовий метод дає можливість приймати рішення з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки, а також співпраці поліцейських служб і судових органів. Амстердамський договір 1997 р. передбачив процедуру конструктивного утримання у процесі голосування в Раді ЄС. Це означає, що рішення вважається прийнятим одноголосно, коли є країна, яка утрималася. Цей механізм не діє, якщо утримались більше третини держав.

Метод диференційованої інтеграції передбачає, що в політиці ЄС можуть бути галузі, участь у функціонуванні яких беруть не всі країни-члени. Наприклад, Ірландія і Велика Британія в 1986 р. не приєдналися до Шенгенських угод, членами Монетарного союзу є 16 з 27 країн-членів. Посиленню диференціації сприяє розширення ЄС на Схід та ускладнення якості інтеграції. Процедура багатьох швидкостей інтеграції все частіше застосовується, коли тісніша інтеграції усіх членів ЄС на даному етапі розвитку неможлива. Інші країни-члени можуть приєднатися до авангарду в час визрівання передумов для цього. Однак країни авангарду не мають права створювати паралельні інтеграційні інститути і структури, що могло би загрожувати цілісності політичної системи ЄС.

Політична система ЄС має високий ступінь децентралізації. У ній відсутній «центр», здатний примусити національні уряди виконувати неприйнятні рішення. Лісабонський договір 2007 р. урівноважив інституційні можливості Європейської Комісії, Ради ЄС і Європейської ради. Очікуваний вихід Великої Британії з ЄС змінює співвідношення сил у головних інституціях Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 9. ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ У ПОЛІТИЦІ ЄС

Європейська стратегія НАТО. Розширення НАТО і проблеми формування спільної безпекової політики ЄС. Європейська армія і Європейська поліція. Позиція Туреччини щодо безпекової політики ЄС. Криза європейської системи безпеки внаслідок російської агресії в Україні 2014-2016 років. Створення американських баз протиракетної оборони на території Польщі і Румунії. Російська війна проти України 2014-2025 рр. та російська гібридна війна проти Європейського Союзу.

Спочатку співвідношення сил визначає лідера, а потім лідер визначає та встановлює співвідношення сил. За такою логікою відбувається процес становлення нової системи міжнародних відносин після закінчення «холодної війни». Однак і за цих обставин колективна безпека є результатом ефективної колективної оборони. Європейський Союз до російської 2014 р. агресії проти України жив ілюзією перемоги ліберально-демократичного проєкту та лише номінально займався спільною обороною. Також до 45-го президента Д. Трампа (2017-2021) країни Євросоюзу були переконані, що американські гарантії безпеки у форматі НАТО є непорушними та безумовними. Тому фактично до 2022 р. Євросоюз фінансував оборонно-промисловий комплекс за залишковим принципом, що збільшило ризики безпеки ЄС перед викликами російської «гібридної війни».

7 лютого 1992 р. було підписано Маастрихтський договір про Європейський Союз. Після ратифікації у державах, які цей історичний документ підписали, він набув чинності 1 листопада 1993 року. Стаття J4 Маастрихтського договору віднесла до кола компетенції спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу всі питання, пов'язані з безпекою ЄС, включно з єдиною політикою у сфері оборони. До того ж не виключалася можливість того, що з часом вона могла спричинити створення європейських сил колективної оборони. Однак Сполучені Штати не збиралися поступатися ініціативою у процесі вибудовування нової архітектури європейської безпеки. 13 січня 1993 р. в Парижі було відкрито для підписання

конвенцію про заборону розробки, виробництва і накопичення хімічної зброї та знищення її запасів. Конвенція передбачала створення міжнародної організації з заборони хімічної зброї.

10-11 січня 1994 р. з ініціативи США була проголошена програма НАТО «Партнерство заради миру». Вона стала ефективним інструментом зміни структури європейської безпеки. Втім, у грудні 1995 р. за даними опитування «Євробарометра», 57% жителів держав ЄС були переконані, що до 2010 р. ЄС матиме спільну зовнішню політику. Лише 23% в це не вірили, а 21% не дав відповіді. Ще більше – 63% вважали, що Євросоюз до того часу матиме спільну оборонну політику. Ця точка зору виявилась надто оптимістичною. Цікаво, що на таку позицію суспільної думки європейців не вплинули навіть невдачі Євросоюзу в Боснії і Герцеговині. Але реальні можливості для розвитку «європейської армії» тоді були обмеженими, адже сумарний військовий потенціал провідних держав-членів Євросоюзу не перевищував 10 відсотків американської військової потуги. Боєздатність армій провідних держав-членів Євросоюзу поступалася США. Так само озброєння військ країн Євросоюзу відставали на технологічне покоління від американських озброєнь. Еліти Євросоюзу продовжували орієнтуватися на Вашингтон. Ці факти переконливо доводили, що Євросоюз не лише не готовий боротися будь з ким за глобальне лідерство, а й не готовий нести пов'язані з цим збитки та відповідальність. Тому не випадково, що процес розширення Європейського Союзу фактично відбувався під парасолькою безпеки США та НАТО.

1 січня 1995 р. було створено «Організацію безпеки і співробітництва в Європі» (ОБСЄ). На відміну від НБСЄ, яка функціонувала як серія дипломатичних міжурядових форумів без створення постійних органів. НБСЄ мала міжблоковий характер. Принцип консенсусу в процесі прийняття рішень давав можливість блокувати рішення, які не влаштовували хоча б одну країну.

На мадридському саміті НАТО 8-9 липня 1997 р. було прийнято рішення про вступ Чехії, Польщі, Угорщини. Прийняття до НАТО нових європейських країн не привело до послаблення ролі США в організації, оскільки вони займали проамериканську позицію. Основоположний акт про відносини альянсу з росією (27 травня 1997 р.) не давав Кремлю можливості права голосу у вирішенні питань безпеки в Європі. Тоді здавалося, що росії як частині Європи не потрібні буферні держави, які її відділяли би від Європи. Правда, національно-патріотична частина російської еліти, найімовірніше, ще сподівалася на поглиблення протиріч по євроатлантичній лінії між Європою і США.

«Європейська група» НАТО була створена 1968 року. Франція повернулася до неї у 1995 р., а Австрія, Швеція, Фінляндія стали спостерігачами у ЗЄС. Загальновідомо, що Ісландія, Норвегія, Туреччина, будучи членами НАТО не були членами Євросоюзу. У червні 1996 р. на берлінському саміті НАТО було вирішено, що європейська система безпеки має вибудовуватися у форматі тісної співпраці з НАТО. Аби Євросоюз у сфері безпеки не дублював функції НАТО, треба було докласти чимало часу і зусиль.

Величезним залишався військово-технологічний відрив США від решти союзників по альянсу. Тому розвиток європейських сил безпеки Вашингтон бачив не у форматі «автономних» військових та політичних структур Євросоюзу, а у вигляді більших витрат європейців на розвиток НАТО як гаранта колективної безпеки на євроатлантичному просторі. Європейці реанімували «Західноєвропейський союз». Починаючи з 1996 р., «Західноєвропейський союз» проводив спільні військові навчання, але заплановане на 2003 р. створення власних 60 тис. сил швидкого реагування через дефіцит ресурсів відклали. Цьому заважав той факт, що впродовж 1999–2001 рр. Туреччина блокувала можливість використання Європейським Союзом військових ресурсів НАТО. Туреччина шантажувала Європейський Союз, вимагаючи початку переговорів про свій вступ. Однак на заваді цьому була релігійна складова європейської ідентичності. Оскільки повсякденне життя країн Європейського Союзу секуляризовано, це робило більшою прірву між Туреччиною та Європейським Союзом.

У форматі спільної оборонної політики Євросоюзу у вересні 1998 р. було створено німецько-датсько-польський спільний військовий корпус, у травні 2001 польсько-чесько-словацький корпус. Оскільки фінансові витрати на проєкт створення спільної професійної європейської армії замалі, він є далеким від утілення.

Фактичну нікчемність військового потенціалу навіть провідних країн-членів Євросоюзу було продемонстровано під час бомбування Югославії 23 березня до 10 червня 1999 року. Переконлива демонстрація ролі НАТО в архітектурі європейської безпеки стала вагомим аргументом для решти східноєвропейських країн, аби прискорити процес вступу до Організації Північноатлантичного договору.

На саміті Європейського Союзу 3-4 червня 1999 р. у Кельні було офіційно зафіксовано початок реалізації спільної безпекової та оборонної політики. Метою було визначено створення європейських збройних сил, спроможних самостійно, без допомоги США, вирішувати кризові ситуації. На саміті в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 р. була поставлена задача формування до 2003 р.

європейських сил швидкого реагування, тобто фактично «європейської армії». Це мали бути військові частини постійної бойової готовності, спроможні до повного розгортання впродовж двох місяців. Метою їхньої діяльності мало бути ефективне врегулювання збройних конфліктів, проведення гуманітарних місій, включно з евакуацією мирного населення із зони конфлікту, надання допомоги у разі природних катастроф. Ідею тоді розкритикували США і НАТО.

На цей час професійні армії серед країн Європейського Союзу мали лише Франція, Нідерланди, Бельгія, Іспанія, Італія. ФРН зберігала призов. Тоді 15 країн-членів Європейського Союзу з населенням 375 млн. чоловік мали сумарну армію 1,6 млн. штиків. США з населенням 275 млн. осіб мали 1,4 млн. солдатів [56]. 14 червня 2001 р. на гетеберзькому саміті Європейського Союзу та США було заявлено, що ««Сторони домовилися врегульовувати торговельні протиріччя швидше та ефективніше… США вітали зусилля Європейського Союзу, спрямовані на зміцнення його потенціалу управління кризами, включно з військовими операціями, в яких НАТО безпосередньо не бере участь, але які погоджені з НАТО. Там, де інтереси НАТО були представлені, передбачалася участь країн-членів НАТО, які не є членами Європейського Союзу. Насамперед, йшлося про Туреччину.

Після теракту 11 вересня 2001 р. НАТО вперше обговорило можливість застосування статті 5 Вашингтонського договору 1949 року. Наслідком цього було втягування європейських країн-членів НАТО до війни в Афганістані. Було порушено уявлення про доречність ведення війни в Афганістані руками самих афганців. Пішовши радянським шляхом підкорення афганців, дарування їм західної демократії, НАТО ризикує опинитися на межі виживання. НАТО вийшло за межі своєї географічної відповідальності, але не перетворилося на глобальну систему безпеки.

Режим колективної безпеки не завжди є ідеальним. Ключовою його проблемою, як бачимо, є фактор реальної колективної дії. Адже деякі учасники режиму колективної безпеки не проти того, аби користуватися його перевагами, але не хочуть робити заради цього адекватного внеску для підтримання ефективності режиму колективної безпеки. Крім того, одностайний принцип прийняття рішень уповільнює дії у відповідь на можливу агресію.

Зміцнення військової співпраці зі США водночас стимулювало поглиблення політичного порозуміння між країнами «ядра» Європейського Союзу. Цей процес прискорився після початку в березні 2003 р. американської війни в Іраку.

[56] Vorwick Johannes. Die „Euroarmee". Rasante Weiterentwicklung europäischer Sicherheitsstrukturen // Internationale Politik. 2001. №9. C. 54

Колишній державний секретар М. Олбрайт слушно зазначала, що «Сполучені Штати спроможні консолідувати світ та підняти його на боротьбу проти вбивства невинних людей. Але ми ніколи не зможемо нікого об'єднати, стверджуючи, що всі незгодні з президентом США виступають проти божої волі»[57]. Війна в Іраку мала показати могутність США. Але замість цього війна показала обмеженість американських можливостей. Утім, далеко не геркулесовими були й можливості європейців. Хоча у 2002 р. європейські військові частини замінили війська НАТО в Македонії, але вчасно, тобто до 2003 р. створити європейські сили швидкого реагування не вдалося. Відсутність політичної волі щодо цього посилила позиції європейських скептиків, а не європейських оптимістів.

17 березня 2003 р. між НАТО та Європейським Союзом було досягнуто угоду про гарантований доступ Європейського Союзу до оперативних планів та колективних військових ресурсів НАТО. Однак відмінності у зовнішньополітичних пріоритетах перетворювали ефективне партнерство на політичні декларації. 29 квітня 2003 р. у Брюсселі ФРН, Франція, Бельгія, Люксембург та Нідерланди підписали Спільну декларацію щодо спільної європейської політики безпеки та оборони. У серпні 2003 р. Організація Північноатлантичного договору прийняла знакове рішення та перебрала від ООН командування силами стабілізації в Афганістані. Тоді не було очікування, що 31 серпня 2021 р. сили НАТО безславно залишать Афганістан, де до влади повернеться Талібан.

1 квітня 2004 р. членами НАТО стали Словенія, Словаччина, Болгарія, Румунія, Литва, Латвія, Естонія. Росія продовжувала розглядати розширення НАТО на Схід не як зміцнення демократичного євроатлантичного простору, а як антиросійський проєкт. Стратегічні документи альянсу свідчили про намір посилювати свій вплив на Кавказі та у державах Центральної Азії. Водночас розширення Євросоюзу обмежило політичні можливості для формування спільної оборонної політики ЄС, адже новобранці Європейського Союзу категорично висловилися проти «дублювання» функцій НАТО та обмеження американської військової присутності в Європі.

У липні 2004 р. запрацювало «Європейське оборонне агентство», яке мало перетворитися на головного координатора спільних проєктів Європейського Союзу щодо виробництва нових видів зброї. Однак член Євросоюзу тоді ще нейтральна Швеція зберегла незалежну спроможність самостійно виробляти та експортувати військову техніку. Попитом користуються шведські винищувачі Gripen, військові марки автомобілів Volvo та Scania, легка бронетехніка, артилерійські системи.

[57] Олбрайт М. Религия и мировая политика. М. 2007. С. 43.

Однак можливості Євросоюзу фінансувати військові проєкти на рівні витрат НАТО були обмежені. Бюджет НАТО, наприклад, у 2005 р. складав 1 млрд. 736 млн. євро: 53% витрачалося на вирішення військових завдань, 37% на інвестування у безпеку, 10% на цивільні потреби альянсу. На подібні витрати у форматі спільної оборонної політики Євросоюзу не були готові погодити ні його великі, ні маленькі, ні середні учасники.

На початку XXI століття військові витрати США наближалися до трильйона доларів. За таких військових інвестицій та зовнішньоторговельного дефіциту державний борг США перевищив 9 трильйонів доларів, склавши майже три чверті річного валового продукту США. Автор книжки «Війна по-новому: технологія, бойові дії та історія» Макс Бут зазначає, що у 2006 р. частка американського військового бюджету, виділена на розроблення нових військових технологій досягнула 71 млрд. дол., що більше оборонного бюджету будь-якої держави світу.

Послаблення потуги США змушує Європейський Союз узяти на себе вагому частину відповідальності за безпеку демократичного Заходу. Концерн Airbus виживав завдяки замовленням арабських шейхів.

Дуже повільно приходило розуміння потреби підкріплення могутньої економіки військовою силою. У липні 2008 р. тривали переговори про умови розміщення американських протиракетних систем на території Польщі та Чехії. Поляки наполягали на отриманні додаткових гарантій безпеки. Чехи відмовлялися водночас отримувати американські радари та протиракети. росія перетворила це на привід, аби вийти з режиму дотримання Договору про звичайні збройні сили в Європі.

Напередодні інавгурації президента США Барака Обами 12 січня 2009 р. командувач «Міжнародними силами сприяння безпеки» в південній частині Афганістану голландський генерал Март де Крейф попросив віце-президента США Джо Байдена направити підкріплення в цей регіон. Збільшення контингенту було необхідно, щоб не допустити повернення бойовиків в очищену від талібів місцевість, а також для забезпечення відновлення мирного життя в регіоні. Іракська та афганська кампанії підтвердили доцільність формування європейської оборонної системи. Проблема була в коштах на це. США здійснювали передислокацію військ з Європи до кризових зон. Це доводило, що у військово-політичній сфері ЄС і НАТО залишалися «сіамськими близнюками».

У розпалі другої українсько-російської газової війни державний секретар США Гілларі Клінтон висловлювала занепокоєння з приводу того, що енергетична залежність Європи від російського газу може призвести до

залежності політичної. У квітні 2009 р. на ювілейному саміті НАТО президент Франції Н. Саркозі оголосив про остаточне повернення Франції до військових структур НАТО. Франція мала очолити сили швидкого реагування НАТО та процес реформування його структур. З цим погодилася адміністрація 44-го президента США Барака Обами.

На порядку денному ювілейного саміту були питання реформування НАТО. Насамперед доцільно було переглянути статтю 5 Вашингтонського договору про колективну безпеку. Він вважається недостатньо виправданим за умов наявності так званих асиметричних загроз безпеці. Треба домовитися щодо інтерпретації статті 5, аби вона стала інструментом протидії новим викликам. Звідси – проблема забезпечення ефективності діяльності НАТО в кризових ситуаціях, коли відсутня згода всіх членів організації. Нова стратегічна концепція шукала відповідь на питання, чи змінювати процедуру рішення про застосування сили. Донині діяв принцип обов'язкової згоди усіх країн-членів. США пропонували трансформувати його у принцип простої більшості. Так мали виникати «коаліції добровольців». Інакше НАТО довелося би взагалі відмовитися від принципу спільної реакції на кризу. Також слід оптимізувати співробітництво між НАТО та Євросоюзом у сфері безпеки, оскільки вони діють у одному стратегічному просторі.

Отже, 2-3 квітня 2009 р. НАТО відсвяткувало 60-річчя. Офіційно членами альянсу стали Албанія і Хорватія. Франція повернулася до Комітету військового планування, а французькі військові очолять командування трансформації об'єднаних збройних сил (ОЗС) НАТО (Норфолк, штат Вірджинія) і постійний штаб ОЗС НАТО в Лісабоні. Франція не увійшла до групи ядерного планування, зберегла незалежність сил ядерного стримування і право вибору щодо відправлення своїх миротворців для участі в операціях НАТО. Туреччина зняла заперечення проти обрання данського голови уряду Андреса Фог-Расмусена Генеральним секретарем НАТО. Європейський Союз у середньо терміновій та віддаленій перспективі не збирався відмовлятися від своєї допоміжної ролі у стосунках з НАТО. Адже справжня реалізація спільної оборонної політики Європейського Союзу без перегляду глобальної ролі США неможлива.

Адміністрація Б. Обами в 2014-2015 рр. переклала на Німеччину і Францію питання протидії російській агресії проти України. Але Євросоюз загалом ввів проти рф тільки символічні санкції. «Прагматично-поміркована» реакція Євросоюзу на анексію Криму мотивувала рф до продовження агресії проти України. Ситуація змінилася після масштабування російської агресії

проти України 24 лютого 2022 року. Перша зустріч контактної/консультативної групи військової підтримки України відбулася 26 квітня 2022 р. на авіабазі ВПС США «Рамштайн» у Німеччині, яка зафіксувала кардинальну зміну ставлення цивілізованого світу до України та російсько-української війни. Формально НАТО як військово-політичний союз завдяки цьому не був долучений до прямої військової допомоги. Ця допомога концентрувалась на двосторонніх зв'язках. Зокрема, за три роки широкомасштабної війни росії проти України західними партнерами було створено дев'ять коаліцій для допомоги України різними видами озброєнь.

24 березня 2022 р. президент України В. Зеленський виступив перед учасниками саміту НАТО з питання збройної агресії рф проти України із закликом допомоги. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг запевнив, що НАТО надаватиме Україні зброю стільки, скільки буде потрібно. Україна закликала дев'ять країн східного флангу Північноатлантичного альянсу постачати більше зброї Україні та посилити тиск санкцій на рф. 6-7 квітня 2022 р. у Брюсселі відбулися переговори міністрів закордонних справ НАТО щодо військової допомоги Україні, під час яких Є. Столтенберг заявив, що НАТО буде підтримувати Україну до остаточної перемоги над рф.

15 червня 2022 р. на американській військовій базі «Рамштайн» у ФРН міністри оборони країн НАТО обговорили проблеми постачання зброї Україні. 20 липня 2022 р. на конференції «Рамштайн-4» президент України В. Зеленський закликав генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга збільшити поставки важкої зброї для України заради контрнаступу. 30 вересня 2022 р. Україна подала офіційну заявку на вступ в НАТО, але проти її намірів виступили США, ФРН і Угорщина.

16 листопада 2022 р. відбулася сьома зустріч у форматі «Рамштайн» щодо надання військової допомоги Україні, а 20 січня 2023 р. на базі Рамштайн відбулося чергове засідання щодо воєнної допомоги Україні, на якому, на жаль, не було схвалено рішення про постачання західних танків Україні. Але 25 січня 2023 р. Німеччина дала дозвіл на постачання танків «Леопард» Україні. 15 березня 2023 р. відбувся десятий «Рамштайн» щодо постачання зброї Україні. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг закликав партнерів по Альянсу готуватись до тривалої воєнної підтримки України. На одинадцятій зустрічі «Рамштайн» 21 квітня 2023 р. Україна просила негайну допомогу засобами ППО, а НАТО заявило, що поставило 98% обіцяної зброї. На дванадцятому «Рамштайні» 25 травня 2023 р. союзники домовились про пріоритетні поставки ЗСУ.

15 червня 2023 р. відбувся 13-й «Рамштайн» щодо координації воєнної допомоги Україні, на якому Україні пообіцяли вступ в НАТО без плану дій (ПДЧ). Але президент США Дж. Байден був проти цього. Президент України В. Зеленський зазначав, що Україна є основним елементом оборони Європи та може стати головним союзником США за межами НАТО і чекає від Альянсу мужності визнати це. 11-12 липня 2023 р. у Вільнюсі відбувся саміт НАТО, на якому Україна наполягала на отриманні гарантій безпеки до свого вступу в НАТО, але так і не були визначені терміни вступу України в НАТО.

6 вересня 2023 р. «Європейське оборонне агентство» підписало контракти на виробництво боєприпасів для України, адже обсяги їх виробництва не встигали за інтенсивністю бойових дій. 11-15 вересня 2023 р. країни НАТО в Чорному морі провели військово-морські навчання «Сі-Бриз-2023» за участю України. 19 вересня 2023 р. на черговому засіданні групи допомоги Україні у форматі «Рамштайн» Україну вперше представляв новий міністр оборони Р. Умєров, а 11 жовтня 2023 р. у роботі «Рамштайн-16» в Брюсселі взяв участь президент України В. Зеленський. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг пропонував створити фонд 100 млрд. дол. допомоги Україні. Україна, своєю чергою, закликала НАТО розробити спеціальну Чорноморську стратегію стримування рф. 29 квітня 2024 р. Київ відвідав генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг. На переговорах наголошувалось на поглибленні всіх напрямів співробітництва, а українська сторона запропонували прийняти Україну в НАТО до липня 2028 року.

9-11 липня 2024 р. у Вашингтоні відбувся саміт НАТО, присвячений 75-річчю Північноатлантичного альянсу, на якому Україна так і не отримала очікуване запрошення в НАТО. На саміті США, Великою Британією, ФРН, Францією було висунуто на посаду генерального секретаря НАТО Марка Рютте, який офіційно обійняв цю посаду 1 жовтня 2024 р. Він мав завдання збільшити військові видатки, консолідувати НАТО перед російською і китайською загрозами. Вже 3 жовтня 2024 р. М. Рютте відвідав Київ. Обговорювалися питання підготовки саміту 12 жовтня у Рамштайні, але він не відбувся внаслідок урагану у США. 6 листопада 2024 р. генсек НАТО М. Рютте закликав обраного президента США Д. Трампа забезпечити мир в Україні через силу після вступу на посаду.

3 грудня 2024 р. МЗС України виступило із заявою до 30-річчя Будапештського меморандуму, в якій наголошувалося, що Україна не погоджується із альтернативами членству в НАТО. 9 січня 2025 р. відбулося останнє за адміністрації президента США Дж. Байдена засідання групи «Рамштайн»

щодо надання допомоги Україні, на якому президент України В. Зеленський закликав ввести війська НАТО на територію України. 12 лютого 2025 р. Велика Британія головувала на черговому засіданні групи «Рамштайн», на якому вперше з 2022 р. США не оголосили про військову допомогу Україні. Водночас Британія зазначала, що формат «Рамштайн» має забезпечити Україні мир через силу. 14 березня 2025 р. Генеральний секретар НАТО М. Рютте напередодні візиту у Вашингтон заявив, що питання вступу України в НАТО більше не розглядається. У відповідь, 10 квітня 2025 р. Франція і Велика Британію збирали т. зв. «коаліцію бажаючих/рішучих» допомогти Україні.

22 липня 2025 р. у відео форматі відбулося чергове засідання групи «Рамштайн». Міністр оборони України Д. Шмигаль зазначав, що на ведення війни до кінця 2025 р. Україні потрібно ще 6 млрд. доларів (з початку року отримали на війну 43 млрд. доларів). З січня до серпня 2025 р. країни НАТО, за даними голови воєнного комітету НАТО Джузеппе Каво Драгоне, надали Україні воєнної допомоги на 33 млрд доларів. За 2024 р. ця сума склала близько 50 млрд доларів. Наступне засідання формату «Рамштайн» проходило 9 вересня 2025 р. в Лондоні, на якому йшлося про можливість спрямування 6,6 млрд євро з Європейського фонду миру для закупівлі американського озброєння для потреб України. Однак цього разу не лише Угорщина, яка традиційно блокує виділення коштів Україні з цього фонду, але і Франція та Німеччина не підтримали цю пропозицію Європейського Союзу.

Разом з тим, активною була двостороння військово-технічна співпраця України з окремими держав Північноатлантичного альянсу. Зокрема, за часів адміністрації 46-го президента США Дж. Байдена Сполучені Штати були лідером двосторонньої військово-технічної допомоги Україні. 7 квітня 2022 р. Сенат США прийняв закон про ленд-ліз для України, у відповідь на що посол рф в США Антонов погрожував прямим збройним зіткненням рф зі США у разі збільшення обсягів військової допомоги Україні. 10 жовтня 2022 р. після масованої ракетної російської атаки по всій території України президент США Дж. Байден у телефонній розмові з президентом України В. Зеленським обіцяв надати Україні сучасні системи ПВО. 14 грудня 2022 р. відбулася телефонна бесіда головнокомандувача ЗСУ Залужного і начальника штабів армії США М. Міллі щодо військової допомоги Україні в 2023 році. США анонсували постачання Україні бронемашин «Бредлі» і танки «Абрамс». 9 травня 2023 р. США оголосили про новий пакет воєнної допомоги Україні. 13 червня 2023 р. у Вашингтоні відбулися переговори президента США Дж. Байдена і генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга. Обговорено питання допомоги

Україні. На думку Дж. Байдена, загроза використання російської ядерної зброї є реальною. А 12 липня 2023 р. у Вільнюсі відбулися переговори президента США Дж. Байдена і президента України В. Зеленського. На початку серпня 2023 р. розпочалися українсько-американські переговори щодо гарантій безпеки України. На цей час, а даними опитування CNN, 55% американців виступили проти збільшення допомоги Україні.

5 грудня 2023 р. до Вашингтону на консультації щодо виділення допомоги Україні прибули керівник офісу президента України А. Єрмак, голова Верховної Ради України р. Стефанчук, міністр оборони України р. Умеров. Спікер палати представників республіканець М. Джонсон зазначав, що допомоги Україні не буде без згоди демократів на фінансування побудови стіни безпеки на кордоні з Мексикою. 16 січня 2024 р. у Давосі президент України В. Зеленський провів переговори з державним секретарем США Е. Блінкеном, під час яких США наполягали на переході України в оборону, а також відмовилися передавати Україні штурмовики А-10. 11 липня 2024 р. у Вашингтоні відбулися переговори президента США Дж. Байдена і президента України В. Зеленського, на яких Байден представив т. зв. «Український договір», який об'єднав договори безпеки, які інші країни НАТО підписали з Україною. Але з приходом до влади у Білому домі 47-ого президента США Дональда Трампа ситуація змінилася. Новий американський президент спочатку вимагав від України компенсувати/повернути США їхню попередню допомогу під час російсько-української війни, а згодом ініціював закупівлю Європейським Союзом зброї у США для України, що і відбувається з 2025 р. Його ініціатива, що отримала назву PURL, є способом надати Україні американську зброю, яка «вже підвищила її бойові можливості в критичні моменти, щоб утримати лінію фронту, провести контрнаступ і продемонструвати підтримку України з боку США», – вважає міністр оборони Латвії А. Спрудс.

Канада серед країн НАТО найменше витрачає на оборону, втім допомагає Україні в міру своїх можливостей. 4 березня 2023 р. командувач Збройних Сил України В. Залужний провів переговори з начальником штабу оборони Збройних Сил Канади В. Ейром про військово-технічну допомогу. І вже 15 березня 2023 р. міністр оборони України О. Рєзников і міністр оборони Канади А. Ананд домовились про черговий пакет військової допомоги. 2 лютого 2024 р. під час візиту до Києва міністра закордонних справ Канади М. Жолі вона заявила про готовність Канади поставити Україні некеровані авіаційні ракети «CRV7». А 24 лютого 2024 р. під час візиту прем'єр-міністра Канади Дж. Трюдо в Україну була підписана двостороння угода про співробітництво

в сфері безпеки. Канада також приєдналася до фінансування американської зброї для України і оголосила про виділення на цю програму 500 млн доларів.

Британія 24 березня 2022 р. на саміті НАТО оголосила про направлення в Україну чергової партії зброї. 29 березня 2022 р. британський прем'єр-міністр Б. Джонсон запевнив, що навіть підписання українсько-російської угоди буде недостатнім аргументом для скасування британських санкцій проти рф. Водночас Британія не була готова надати Україні гарантії безпеки на рівні НАТО. Британія заявила, що неготова до військового розблокування Одеси для експорту зерна з України. 17 червня 2022 р. Київ відвідав британський прем'єр-міністр Борис Джонсон. Відбулися переговори з президентом України В. Зеленським. Українські військові навчатимуться на території Британії. 22 березня 2023 р. МЗС рф заявило, що постачання Україні до британських танків «Челенджер» снарядів зі збідненим ураном буде ескалацією конфлікту. 12 січня 2024 р. Київ відвідав британський прем'єр-міністра р. Сунак. Британія анонсувала на 2024 р. 2,5 млрд фунтів стерлінгів воєнної допомоги Україні. Велика Британія першою підписала з Україною угоду про гарантії безпеки. А 9 вересня 2025 р. на початку засідання формату «Рамштайн» у Лондоні міністр оборони Об'єднаного Королівства Дж. Гілі заявив: «Протягом наступних 12 місяців Велика Британія профінансує тисячі безпілотників дальнього радіуса дії, які ми будемо виробляти в Британії та постачати в Україну». Загалом, у 2025 р. Велика Британія інвестувала 600 млн фунтів стерлінгів (близько 800 млн дол. США) у прискорення поставок дронів для Збройних сил України. Лише за шість місяців цього року вона здійснила поставки понад 85 тисяч військових дронів Україні.

Бельгія, як місце перебування більшої частини заморожених активів рф в Європі, погодилась виділяти відсотки з цих активів на допомогу Україні, зокрема надіслала ЗСУ 240 військових вантажних автомобілів, а в квітні 2025 р. виділила мільярд євро на запчастини для винищувачів «F-16». Також Бельгія оголосила про виділення 100 млн євро на придбання американської зброї для України.

Болгарія у 2022 р. покривала близько третини потреб України в боєприпасах, а 16 грудня 2022 р. уклала угоду на постачання зброї Україні, згідно якої, наприклад, у 2024 р. надіслала Україні 150 бронемашин і самохідних гаубиць. Російсько-українська війна фактично дала новий поштовх болгарському ОПК. За словами колишнього болгарського прем'єра К. Петкова, лише за 164 дні Болгарія передала Україні зброї на 2,7 млрд доларів, а експорт зріс на 200%. Причому країна отримала від європейських партнерів близько 500 млн євро компенсацій за військову допомогу Україні.

Греція навесні 2022 р. направила гуманітарну допомогу зруйнованому внаслідок російської агресії місту Маріуполь. А третього листопада 2022 р. Київ відвідали президент Греції К. Сакелларопулу та міністр оборони країни Н. Папайотополуса. Обговорювались питання військово-технічного співробітництва. Після того, як 27 січня 2024 р. США затвердили продаж винищувачів «F-35» Греції і «F-16» Туреччині, Греція заявила про готовність передати Україні системи протиракетної оборони «С-300». 17 жовтня 2024 р. у Брюсселі президент України В. Зеленський і прем'єр-міністр Греції К. Міцотакіс підписали угоду про співробітництво в сфері безпеки.

Данія є провідною у підтримці України серед європейських держав. Вже у 2022 р. вона передала Україні протитанкові озброєння та засоби протиповітряної оборони. 3 січня 2023 р. під час розмови президента України В. Зеленський з прем'єр-міністром Данії М. Фредеріксен обговорювались питання постачання Україні винищувачів «F-16». 29 травня 2023 р. Данія виділила 2,6 млрд. євро допомоги Україні, а 13 листопада 2023 р. продовжила термін перебування українських біженців до березня 2025 року. 23 лютого 2024 р. у Львові відбулися переговори президента України В. Зеленського і прем'єр-міністра Данії М. Фредеріксен, під час яких була підписана двостороння угода про співробітництво в сфері безпеки на 10 років. 16 травня 2024 р. Данія надала Україні воєнної допомоги ще на 750 млн. євро. 11 листопада 2024 р. у Одесі відбулися переговори командувача ВМС України О. Неїжпапи і командувача Королівськими військово-морськими силами Данії контр-адмірала Х. Рюберга, наслідком яких стала передача Данією Україні на початку грудня останньої партії винищувачів «F-16». А під час переговорів у Києві президента України В. Зеленського з міністром оборони Данії Т. Люндом 14 липня 2025 р. досягнута домовленість про спільне виробництво зброї для України на території Данії.

Загалом Данія взяла на себе провідну роль у підтримці України, включаючи систему закупівлі систем озброєння в українських виробників та їхню пряму поставку на передову, а також надає значні кошти на підтримку відновлення Миколаєва. Вона стала одним із найбільших донорів оборони України на душу населення і сьомим за величиною в абсолютному вираженні, спрямовуючи сьогодні близько 3% ВВП на допомогу Україні. Так, Данія випереджає всі європейські країни, за винятком Німеччини та Великої Британії, за обсягом цієї допомоги: якщо, наприклад, Франція станом на червень 2025 р. надала Україні допомогу в розмірі 7,56 млрд євро, то Данія, чия економіка майже вчетверо менша, надала 10,1 млрд євро. А 15 жовтня 2025 р. у міністерстві оборони Данії повідомили про надання 171 млн доларів на допомогу Україні. «Надзвичайно

важливо, що Данія продовжує підтримувати оборонну боротьбу України, надаючи військову підтримку на всіх рівнях. Тому в рамках 27-го донорського пакета Данія виділяє 1,1 млрд крон на ініціативи, які підтримують обороноздатність України – від морського обладнання до освітніх і тренувальних заходів для українських солдатів. Ці ініціативи в сукупності сприяють зміцненню боєздатності України» – наголосив міністр оборони Данії Т.Л. Поульсен. Загалом, цей пакет допомоги Данії містить пожертви на суму майже 2,7 млрд крон у 2025-2028 рр. Ще 1,6 млрд крон, серед іншого, спрямують на безпілотники, боєприпаси та ракети, закуплені через українську оборонну промисловість. Тому мабуть не випадково Данія, для якої росія залишається головним противником Європи, стала останнім часом головною ціллю для російських гібридних атак в повітрі і в морі. Нагадаємо, що Данія, яка володіє Гренландією, має також неврегульовані проблеми з рф щодо поділу шельфу Арктики.

Естонія є лідером у питанні координації допомоги Україні балтійських держав, а також регулярно передає Україні боєприпаси і провізію. Вже 6 квітня 2022 р. Естонія надала Україні гаубиці, дрони, іншу військову амуніцію, а 19 січня 2023 р. асигнувала Україні 113 млн євро військової допомоги. Естонія вирішила передати Україні всю свою артилерію. Також Естонія планує надати 100 млн євро або 0,25% від ВВП країни на військову підтримку Україні наступного року. Про це повідомив міністр оборони Естонії Х. Певкур під час перебування з візитом в Україні у вересні 2025 р., заявивши, що у 2026 р. провідну роль у наданні допомоги Україні відіграватимуть естонські підприємства оборонної промисловості. Крім того, Естонія наступного року продовжить навчання українців і підтримку ІТ-рішень у сфері оборони України. Також Естонія досліджує досвід України у разі російської агресії у Нарві.

Латвія у 2023 р. надала Україні допомогу на 300 млн доларів і активно продовжує підтримувати Україну, попри позицію російськомовних громадян цієї країни. 24-25 листопада 2023 р. Київ відвідав президент Латвії Е. Рінкевичс, який заявив про готовність його країни інвестувати у виробництво української зброї. Зокрема, 9 вересня 2025 р. Кабінет міністрів Латвії погодив рішення про фінансування ініціативи НАТО та США PURL (Prioritized Ukraine Requirement List) – способу передачі Україні американської зброї, яка передбачає допомогу Україні в 5 млн євро у сфері безпеки та оборони. «Ми повинні продовжувати підтримувати Україну всіма можливими способами, оскільки це єдиний спосіб посилити її здатність захищати свій суверенітет і територіальну цілісність, а також перемогти в боротьбі проти держави-агресора, росії», – заявив латвійський міністр оборони А. Спрудс. А міністерка закордонних справ

Б. Браже наголосила, що фінансовий внесок Латвії у придбання американської зброї для підтримки Збройних сил України є чітким сигналом про готовність НАТО та його союзників задовільнити пріоритетні військові потреби України та зміцніти колективну безпеку в Європі і наголосила, що «внесок Латвії є політичною та практичною демонстрацією солідарності, що підтверджує готовність Латвії разом із союзниками захищати міжнародний порядок від російської агресії». Депортація у жовтні 2025 р. близько 800 російськомовних мешканців Латвії, які відмовились вивчати латиську мову, аби отримати громадянство, спровокувала хворобливу російську реакцію на адресу Риги, що можна порівняти хіба що з російськими інвективами проти України.

14 жовтня 2022 р. президент України В. Зеленський і президент Литви Г. Науседа обговорили технічне забезпечення Збройних сил України. 23 жовтня 2024 р.Литва інвестувала 10 млн доларів у виробництво українського дрона-ракети «Паляниця», а в 2025 р. планує надати 30 млн доларів на закупівлю американської зброї для України. А Сейм Литви 8 травня 2025 р. одноголосно проголосував за резолюцію, в якій наголошується: «Жодні захоплення території України, які здійснила і продовжує здійснювати російська федерація, не будуть визнані Сеймом Республіки Литва ні де-юре, ні де-факто». У цій резолюції Сейм також закликав парламенти інших країн світу ухвалити аналогічні документи, що підкреслили б безумовну підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, та вжити заходів для запобігання визнанню анексії українських територій росією. Також, через військову загрозу з боку росії, Литва спільно з Фінляндією мають намір розпочати у 2026 р. виробництво протипіхотних мін для власних потреб та для постачання Україні.

11 березня 2025 р. Київ відвідав міністр оборони Фінляндії А. Хяккянен, який оголосив про 28-й пакет воєнної допомоги Україні на 200 млн. євро. 3 квітня 2024 р. у Києві президент України В. Зеленський і президент Фінляндії А. Стубб підписали Угоду про співробітництво у сфері безпеки на 10 років, а 19 травня 2025 р. Фінляндія уклала з Європейською комісією контракт на 90 млн євро на виробництво снарядів для України за рахунок відсотків від заморожених російських активів.

Іспанія, яка є важливою ланкою промислових потужностей оборонного концерну «Рейнметал», відіграє важливу роль у зміцненні української системи протиракетної оборони. Вона також постачає наступальну зброю Україні з березня 2022 р. 27 травня 2024 р. у Мадриді прем'єр-міністр Іспанії П. Санчес і президент України В. Зеленський підписали угоду про співробітництво в сфері безпеки, а 24 лютого 2025 р. Київ відвідав прем'єр-міністр Іспанії П. Санчес,

який оголосив про новий пакет військової допомоги. Угода про співробітництво була також підписана 4 вересня 2024 р. у Києві президентом України В. Зеленським і прем'єр-міністром *Ірландії* С. Гаррісом. А *Люксембург* 12 березня 2023 р. надав Україні 14 броньованих медичних автомобілів і планує приєднатися до фінансування американської зброї для України.

Нідерланди входять у десятку країн, які надають Україні найбільшу допомогу. 20 серпня 2023 р. відбувся візит президента України В. Зеленського до Нідерландів. Нідерланди оголосили про передачу Україні 42-х винищувачів «F-16» і про допомогу Україні з патрульними суднами для безпеки зернового коридору. А 2 листопада 2023 р. у Києві В. Зеленський провів переговори з міністром оборони Нідерландів К. Омонгрен щодо постачання «F-16» і «Patriot». 1 березня 2024 р. у Харкові президент України В. Зеленський і прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте підписали угоду про співробітництво в сфері безпеки. 12 квітня 2024 р. Нідерланди заявили про виділення 1,5 млрд. євро допомоги Україні, а 26 травня 2025 р. завершили передачу Україні винищувачів «F-16».

24 серпня 2025 р. стало відомо, що *Норвегія* надає майже 7 млрд крон (близько 700 млн дол.) на протиповітряну оборону для України. «Разом з Німеччиною ми зараз забезпечуємо, щоб Україна отримала потужні системи протиповітряної оборони. Німеччина і Норвегія дуже тісно співпрацюють, щоб підтримати Україну в її боротьбі за захист країни та цивільного населення від російських повітряних атак», – заявив тоді прем'єр-міністр Й. Гар Стьоре. А у 2026 р. Норвегія планує виділити 8,5 млрд доларів на підтримку України.

10 квітня 2022 р. німецький оборонний концерн «Краус-Маффей-Вегман» оголосив про готовність продати Україні 100 самохідних гаубиць, а 10 січня 2023 р. Німеччина декларувала згоду передати Україні танки «Леопард» зі згоди союзників. 30 березня 2023 р. у Києві президент України В. Зеленський провів переговори з головою німецького оборонного концерну «Рейнметал» А. Паппергером. 26 травня 2023 р. Україна звернулась до ФРН з проханням про постачання ракет «Таурус» дальністю до 500 кілометрів. 11 липня 2023 р. ФРН оголосила про новий пакет воєнної допомоги Україні на 700 млн. євро: 25 танків Леопард і дві батареї «Патріот». 5 січня 2024 р. Німеччина передала Україні системи протиповітряної оборони «Skynex», а 5 липня 2024 р. оголошено, що третя німецька батарея ЗРК «Патріот» стала на чергування в Україні. 2 грудня 2024 р. вперше з 2022 р. відбувся візит канцлера ФРН О. Шольца в Україну, під час якого Німеччина оголосила про надання Україні воєнної допомоги на 650 млн євро, включно з танками та системами протиповітряної оборони, а 25 серпня 2025 р. взяла на себе зобов'язання щорічно надавати Україні

9 млрд євро допомоги. А на початку чергового засідання формату «Рамштайн» у Лондоні 9 вересня 2025 р. міністр оборони ФРН Б. Пісторіус повідомив, що Берлін спільно з українськими виробниками розпочинає проєкт із закупівлі далекобійних дронів вартістю 300 млн євро і передає Україні дві повні системи Patriot. Також Німеччина заявила про виділення 500 млн євро на придбання американської зброї для України.

Значним є внесок у зміцнення обороноздатності України *Республіки Польща*. Наприклад, польська підтримка України з початку широкомасштабного вторгнення росії у кінці 2022 р. становила майже 9 млрд доларів США (40 млрд польський злотих), з них майже 2 млрд доларів – військова допомога, що включала передачу Україні понад 240 танків Т-72, близько 100 бронетранспортерів, а також самохідної артилерії, реактивних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів тощо. Польща стала першою країною, що зняла обмеження на постачання Україні західних танків. Зокрема, на початку 2023 р. Польща відправила в Україну перші 4 танки Leopard-2, а до кінця цього року – ще 10 таких танків, а також 60 танків РТ-91 і 4 винищувачі МіГ-29.

Словацька Республіка уже наступного дня після російського вторгнення надала 100 тис. євро на допомогу Україні, 27 лютого 2022 р. – підтримала санкції ЄС проти рф за її агресію, а 28 лютого оголосила про рішення надати Україні військову допомогу: дизельне пальне, газ і боєприпаси. За офіційними даними, лише за півтора року після початку вторгнення. Словаччина надала Україні озброєння на суму майже 168 млн євро. Йдеться про гелікоптери, танки Т-72, тисячі ракет для РСЗВ «Град», САУ «Зузана-2», комплекси ППО «Куб», десятки бронемашин тощо. А в 2023 р. Словаччина передала Україні 13 винищувачів «МіГ-29».

Чеська Республіка вже 6 квітня 2022 р. розпочала постачання Україні бронетехніки радянського виробництва. Українська армія отримала чеські РСЗВ та системи протиракетної оборони, десятки танків та бойових гелікоптерів, гаубиць, сотні бронемашин тощо. За даними міністерства оборони Чехії, лише за перший рік широкомасштабної російсько-української війни Збройні сили ЧС і чеські виробники зброї передали Україні військове обладнання на суму майже 55 млрд крон (приблизно 2,3 млрд євро).

28 квітня 2023 р. президентка Словацької Республіки Зузана Чапутова разом із новообраним президентом Чеської Республіки Петером Павелом прибули до Києва і зустрілися з президентом України Володимиром Зеленським. Вони підписали спільну декларацію на підтримку повноправного членства України в ЄС і НАТО, яка окреслює спільне бачення трьох держав із найважливіших питань

зовнішньої політики. Зокрема, документ поновлює вимогу до рф негайно та беззастережно вивести всі свої збройні формування з території України і висловлює готовність держав до тісної співпраці з метою подальшого зміцнення обороноздатності України, посилення санкцій ЄС проти рф та створення правової основи для використання заморожених російських активів для відбудови України. Наступного дня, 29 квітня, президент ЧР П. Павел, для якого це був перший візит в Україну як глави держави, відвідав Дніпропетровську, а президентка СР З. Чапутова – Чернігівську області України, де на власні очі ознайомилися із жахливими наслідками російської агресії і підтвердили наміри своїх країн допомагати Україні в післявоєнній відбудові. 18 липня 2024 р. у Лондоні президент України В. Зеленський і прем'єр-міністр Чехії П. Фіала підписали угоду про співробітництво щодо безпеки. Також не можна не згадати про домовленості України і Чехії про спільне виробництво зброї, навчальних літаків та ремонту танків, а також унікальну ініціативу чеського президента П. Павела про закупівлю мільйону снарядів для України, яка успішно реалізована до кінця 2025 р. за підтримки інших країн НАТО. *Португалія*, наприклад, 15 березня 2024 р. надала 100 млн. євро на чеську ініціативу щодо закупівлі снарядів для України.

Словенія восени 2022 р. передала Україні 28 танків M-55S, а 1 березня 2024 р. асигнувала 1,5 млн. євро на гуманітарне розмінування території України. 18 липня 2024 р. у Лондоні президент України В. Зеленський і прем'єр-міністр Словенії Роберт Голоб підписали угоду про співробітництво щодо безпеки. Угода про довгострокову підтримку і співробітництво була також підписана В. Зеленським 9 жовтня 2024 р. з президентом Хорватії А. Пленковичем.

25 травня 2023 р. Київ відвідав міністр оборони *Швеції* Пол Йонссон. На зустрічі йшлося про військово-технічну допомогу Україні. 17 серпня 2023 р. парламент Швеції проголосував за виділення Україні 270 млн євро воєнної допомоги. Розглядали можливість передання Україні винищувачів «Гріпен». 28 травня 2024 р. президент України В. Зеленський подякував прем'єр-міністру Швеції У. Крістерсону за асигнування 1,16 млрд євро військової допомоги Україні. 22 січня 2025 р. Швеція надала Україні мільярд доларів на військову допомогу, а 11 вересня 2025 р. міністр оборони Швеції П. Йонсон заявив, що його країна надає ще 70 млрд крон (близько 7,5 млрд доларів США) на військову підтримку України протягом найближчих двох років.

Значною є військово-технічна підтримка України від *Румунії*¸ яка була однією з перших країн, що почала постачати Україні летальну зброю. Як заявив міністр оборони України О. Резніков, «це сотні одиниць стрілецької зброї, десятки тисяч таких необхідних боєприпасів і запасних частин для різного озброєння».

Лише за перший рік великої війни Румунія надала Україні 15 пакетів військової допомоги. Саме в Румунії створено центр навчання українських пілотів та персоналу для обслуговування винищувачів F-16. Румунія передала вже 23-й пакет військової допомоги, зокрема комплекс ППО «Patriot». Підтвердженням дієвої підтримки Румунією України є також й те, що в травні 2022 р. Румунія вирішила втрутитися на користь України у справі в Міжнародному суді проти Російської Федерації за її злочини проти українців.

Франція, яка разом з Великою Британією були на початку 2025 р. ініціаторами створення антикремлівської «коаліції бажаючих/рішучих», теж є важливим партнером України. Наприклад, 11 липня 2023 р. президент Франції Е. Макрон оголосив про передачу Україні французьких ракет «SCALP», а в квітні 2025 р. Франція зобов'язалась здійснювати підготовку українських пілотів для польотів на «Міражах», наданих нею ЗСУ. 10 травня 2025 р. Київ відвідали представники «коаліції рішучих»: британський прем'єр-міністр К. Стармер, польський прем'єр-міністр Д. Туск, німецький канцлер Ф. Мерц та французький президент Е. Макрон, який, зокрема, наступного дня заявив, що Франція вже дала Україні все, що могла.

Наведення й конкретизацію подібних прикладів солідарності й військово-технічної допомоги Україні країнами-членами НАТО під час широкомасштабної агресії росії можна продовжувати. Разом з тим нині, з урахуванням невизначеності ставлення нової адміністрації США і особисто президента Д. Трампа до російсько-української війни та підтримки України, немає сумнівів, що збільшення допомоги країн Європи Україні набуває особливої ваги і вирішального значення.

Отже, у 2002 р., на початку широкомасштабної агресії рф, виживання України залежало від військової допомоги західних партнерів. Але згодом виявилось, що залежність від міжнародної військової допомоги – процес нестабільний і нерівномірний. Уже наприкінці 2023 р. продовження американської військової допомоги Україні опинилося під сумнівом, скоротилися також постачання від європейських партнерів через швидке виснаження воєнних складів. Це спонукало Україну розпочати власне виробництво військових засобів, використовуючи національні ресурси і промислову співпрацю із західними партнерами. Вже у 2025 р. Україна виробляла майже 40% продукції для забезпечення своїх оборонних потреб проти 10% у 2022 р.

Водночас брак фінансування для українського виробництва змусив Україну та її партнерів шукати нові інструменти для покращення ситуації у військовому виробництві. Ефективним механізмом, який забезпечує швидкі результати

й підтримує внутрішнє виробництво, критично важливе за нинішніх умов, стала т. зв. «данська модель», що почалася з інвестування 50 млн євро у виробництво через міністерство оборони України. За даними міністерства оборони Данії, у 2024 році за цією моделлю було інвестовано близько $550 млн, а у 2025 році ця сума перевищить $1 млрд. Усі ці кошти надані кількома країнами, включно з ЄС, за рахунок надприбутків від заморожених російських активів. Данія також запровадила інноваційну схему гарантування інвестицій для компаній, які хочуть працювати у сфері оборони та безпеки України з мінімізацією фінансових ризиків. В обмін данські компанії отримують доступ до новітніх технологій, бойового досвіду та випробувань у реальних умовах. А т. зв. «нідерландська модель», передбачає пряме фінансування українських компаній, що виробляють оборонну продукцію.

Спільний пошук нових механізмів й інструментів для забезпечення стійкості України в умовах війни триває. Обнадійливими, наприклад, стали результати засідання Контактної групи з оборони України у форматі «Рамштайн», яке відбулося 15 жовтня 2025 р. в Брюсселі і в якому вперше з лютого глава Пентагону П. Гегсет узяв участь фізично. Під час цього засідання заявили про приєднання до ініціативи PURL понад 10 нових держав: їхня кількість зросла до 17 країн, тобто більше половини усіх членів НАТО. Ними були оголошені нові пакети військової допомоги України. Зокрема, Швеція надала 8 млрд доларів на безпекову допомогу Україні у 2026-2027 рр., Чехія – новий пакет на 72 млн доларів, Канада – 20 млн доларів на зимове спорядження та компоненти до ракет, Португалія – 12 млн доларів у британський фонд закупівлі озброєння для України, Фінляндія готує 13-й пакет військової допомоги тощо. Загалом, західні партнери зробили нові внески в ініціативу PURL, яка передбачає закупівлю зброї США для України, на загальну суму щонайменше 422 млн доларів. Литва, наприклад, надасть на ініціативу 30 млн доларів. Крім того, країни-партнери зробили внески на закупівлю з української індустрії на загальну суму 715 млн доларів США: Норвегія – 600 млн доларів на БПЛА, системи РЕБ та вибухівку, Нідерланди – 106 млн на ударні та розвідувальні БПЛА, Канада – 8 млн на дрони-перехоплювачі, Ісландія – 4 млн доларів у межах «данської моделі». Міністр війни США П. Гегсет назвав потужним сигналом для всього світу збільшення кількості учасників ініціативи з закупівлі зброї у США для України. «Ще більше зобов'язань, оголошених прямо сьогодні в межах ініціативи PURL, може стати неймовірним сигналом для світу про нашу відданість. Союзники часто наголошують, що безпека України – це синонім безпеки Європи. Тож зараз саме час усім країнам НАТО перетворити слова на дії: у вигляді інвестицій у PURL.

Жодних «вільних пасажирів» за цим столом бути не може». Але загалом слід визнати, що за роки широкомасштабної війни Росії проти України Захід надав Україні саме стільки військової допомоги, аби вона не програла, але недостатньо для того, аби перемогла росію. Тому міністр оборони України Д. Шмигаль публічно звернувся до партнерів по НАТО з проханням віднайти половину фінансування на потреби оборони України. «Ми оцінюємо потреби на 2026 рік у 120 млрд доларів. Україна покриє 60 млрд з них, і ми просимо партнерів покрити решту. Якщо це не є досяжним для Європи і неєвропейських партнерів, то єдиним шляхом є позика, забезпечена замороженими російськими активами», – заявив він під час засідання «Рамштайн» у Брюсселі.

У 2022 р. Г. Кіссінджер писав, що «історично альянси формували встановлення відповідності між спроможностями нації та її намірами. Це робили у п'ять способів: 1) зібрати достатні сили, щоб завдати поразки можливому агресору чи втримати його від нападу; 2) задекларувати цю спроможність; 3) заявити про обов'язки, що виходять за межі розрахунку співвідношення сил (якби вони були недвозначними, такий формальний вираз не був би потрібний); 4) визначити конкретний казус-беллі; 5) розвіяти будь-які сумніви щодо намірів сторін (як дипломатичний засіб у кризовій ситуації). Усі ці традиційні цілі змінилися з появою ядерної зброї».

18 серпня 2025 р. у Вашингтоні європейці заявили, що готові надати 100 млрд. доларів на купівлю зброї Україні. Але цю зброю ще треба виробити. Більшість союзників України опинились у ситуації, коли їм треба робити вибір: віддати зброю і боєприпаси негайно Україні, або зберегти їх «на всякий випадок» для себе. Загальновідомо, що війна як продовження політики силовими засобами зазвичай триває, доки ворожі сторони переконані, що вони можуть ще «навоювати» більше, ніж мають. Але війна на виснаження, якою є російсько-українська війна, не є лінійною і прогнозованою, тому може принести неприємні сюрпризи обом сторонам.

ЄС планував кредитувати відродження оборонно-промислового комплексу, що мало сприяти формуванню нової європейської системи безпеки. Російська пропаганда намагалась переконувати європейську громадську думку в тому, що європейські ліберальні еліти в своїх інтересах хочуть перерозподілити фінанси на військові потреби замість соціальних зобов'язань. В цю кампанію пропаганда залучала Угорщину, яка критикувала «європейський мілітаризм», та заперечувала реальність російської загрози європейські безпеці. Метою рф було стимулювати в ЄС думку щодо скасування режиму санкцій, повернення до «взаємовигідного співробітництва».

РОЗДІЛ 10. ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ЄВРОСОЮЗУ

Європейський Союз у зовнішній політиці США 1990-х – початку XXI століття. Політика США щодо європейської інтеграції за адміністрації Дж. Буша старшого. Поглиблення взаємодії ЄС і США за адміністрації Б. Клінтона. Проблеми у відносинах США і ЄС за адміністрації Дж. Буша молодшого. Політика адміністрації Барака Обами щодо Євросоюзу. Переговори щодо створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. Європейський Союз у передвиборчих програмах Г. Клінтон і Д. Трампа на президентських виборах 8 листопада 2016 р. Канадський вектор політики ЄС. Наслідки для євроатлантичного співробітництва президентських виборів у США 5 листопада 2024 року.

Після другої світової війни процес європейської інтеграції розпочинався під політичним прикриттям США, які були зацікавлені у зміцненні своїх західноєвропейських союзників у протистоянні з СРСР. Після провалу Договору про створення Європейського оборонного співтовариства часом істини для європейців стала Суецька криза 1956 року. Неефективність дій західноєвропейських членів НАТО за відсутності перспективного планування, взаємодії поза європейським театром військових дій довели несамостійність західноєвропейського військового потенціалу. Правда, Велика Британія та Франція після поразки у Суеці активізували свої ядерні програми.

Упродовж 1960-х Сполучені Штати стежили за процесом розвитку європейської інтеграції, вболіваючи за вступ свого найближчого союзника – Великої Британії до ЄЕС. До того ж перспектива формування за умов холодної війни дієвої спільної зовнішньої та оборонної політики ЄЕС сприймалася у Вашингтоні дуже скептично. Однак у 1971 р. Конгрес США прийняв спеціальне рішення про надання дипломатичних переваг послу Європейських Співтовариств у Вашингтоні. Утім, війна США у В'єтнамі показала не контрольованість зовнішньополітичної реакції західноєвропейських країн. Ослаблення внаслідок цього американського долара підштовхнула

Європейське Економічне Співтовариство, починаючи з 1979 р., прискорено формувати власний спільний валютний простір.

У червні 1974 р. міністр закордонних справ ФРН Г-Д. Геншер та державний секретар США Г. Кіссінджер домовилися про порядок консультацій між ЄЕС і США у форматі європейського політичного співробітництва. Зокрема, було встановлено, що такі консультації може ініціювати будь-яка країна Європейського Економічного Співтовариства. Але, якщо якась країна з цим незгодна, консультації відбуваються на двосторонньому рівні. Першим президентом США, який побував у штаб-квартирі Європейського Економічного Співтовариства в 1978 р., став Дж. Картер. Однак США дивилися на потуги західно-європейців, спрямовані на формування власного зовнішньополітичного курсу з підозрою.

Упродовж 1980-х, коли холодна війна вступила у вирішальну фазу, США домагалися від західноєвропейських союзників цілковитої підтримки у протистоянні з СРСР. Цей курс особливо був властивий для першого президентського терміну р. Рейгана. «Рейганоміка» значною мірою фінансувалася коштом «військового кейнсіанства», тобто США накопичували зовнішні борги, аби гонкою озброєнь поставити СРСР на коліна. Залежність від іноземного капіталу нівелювала відмінності між зовнішньою та внутрішньою політикою, між економічною та національною безпекою. Тому на кону було не лише становище США як лідера західного світу, а й можливість втрати незалежності в економічній та зовнішній політиці. Однак, витрачаючи величезні суми на захист демократичних країн, на оборону Західної Європи, чимало американців були переконані, що союзники США повинні збільшити свої витрати на оборони. У зазначеному контексті більша самостійність та відповідальність Європейської Спільноти за власну оборону цілком відповідала інтересам США.

У листопаді 1990 р. на фоні кризи у Перській затоці було започатковано практику регулярних самітів США і Європейської Спільноти. Однак Вашингтон залишав перевагу за двосторонніми відносинами з європейськими країнами. Таке становище зберігалося й після створення Євросоюзу. Причому адміністрація Б. Клінтона, взявши під контроль події на Балканах, переконливо показала військово-політичну залежність Євросоюзу від США. Правда, за доби адміністрації Дж. Буша молодшого (2001–2009) стало зрозуміло, що економіка «військового кейнсіанства», як показали війни 2003–2009 рр. у Іраку та Афганістані, які привели до світової економічної кризи, не може бути панацеєю. Водночас США не збиралися повністю відпускати Євросоюз у автономне

плавання, адже панування будь-якої однієї держави над складовими континенту Євразії: Європою або Азією – залишається критерієм стратегічної небезпеки для Америки незалежно від наявності або відсутності холодної війни. Такою однією державою можна вважати й консолідований Євросоюз. Втім, у відриві від Європи Америка може перетворитися не лише психологічно, а й географічно і геополітично на острів біля берегів Євразії.

Велика Британія залишається головним європейським союзником США. Стратегічне партнерство Лондона та Вашингтона витримало випробування бурхливими подіями останнього десятиріччя. У квітні 1999 р. британський голова уряду Т. Блер висунув концепцію гуманітарної інтервенції, тобто втручання до внутрішніх заради захисту прав людини. Однак поширити британський досвід тісної співпраці зі США на весь Євросоюз не вдалося. Адже Європі та США властиві різні стратегії визначення оптимальних та допустимих дій. Стратегічні культури Європи та США віддзеркалюють реальні глибокі відмінності у стані їхньої військової могутності.

Державний секретар США Г. Клінтон (2009–2016) наголошувала на розчаруванні США нездатністю Європи діяти після того, як вона наполягала, що, мовляв, Боснія – це її затилля, тож Європа сама розв'яже свої проблеми. Втім, не всі члени Західноєвропейського союзу були налаштовані на проведення спільної оборонної політики незалежної від НАТО. Ситуація ускладнюється й тим, що не всі європейські члени НАТО водночас належать до Європейського Союзу (Норвегія, Ісландія, Туреччина та нові члени Євросоюзу).

За умов глобального лідерства США Євросоюз користувався помітною автономією. Наприклад, напередодні укладання Дейтонської мирної угоди США були невдоволені рішенням президента Франції Ж. Ширака провести ядерні випробування. Адже це була демонстрація наміру використання французьких ядерних сил як європейського засобу стримування. 14 грудня 1995 р. внаслідок американського примушення до миру в Парижі президент Боснії і Герцеговини А. Ізетбегович, президент Хорватії Ф. Тунджман, президент Югославії С. Мілошевич підписали мирну Дейтонську угоду, яка поклала край війні. Тоді росія, Німеччина, Франція, Велика Британія прийняли американське лідерство. На територію Боснії вводився 60 тис. контингент НАТО. Країна мала складатися з двох частин: Хорвато-мусульманської федерації (51 відсоток) і Республіки Сербської (49 відсотків території). За цих обставин Європейський Союз намагався проводити на Балканах політику розумної сили.

У грудні 1995 р. на мадридському саміті Євросоюз – США було започатковано «Новий трансатлантичний порядок денний», який був доповнений

спільним планом дій. Було визначено наступні пріоритети: підтримка миру, стабільності, демократії та розвитку у світі, вироблення відповідей на глобальні виклики (тероризм, торгівля наркотиками), розширення світової торгівлі та створення нового трансатлантичного ринку, поглиблення трансатлантичних комерційних, культурних, наукових та освітньо-політичних зв'язків. Водночас ЄС та США перетворилися на глобальних конкурентів.

Розширення ЄС стало низкою успіхів у засвоєнні нових ринків та зменшення залежності від експорту до США, що було необхідним кроком на шляху створення незалежної наддержави. Після терактів проти американського посольства у столиці Кенії восени 1998 р. НАТО намагалася довести в Косово, що цей військовий союз не паперовий тигр. Канцлер Г.Коль закликав до максимального зміцнення союзу зі США.

США створювали мережу прямого впливу вздовж маршруту нафтопроводів балканським регіоном. Консорціум з будівництва нафтопроводу АМБО – Албанія, Македонія, Болгарія отримав американський концерн «Халлібертон Енерджі», близький до віце-президента в адміністрації Дж. Буша молодшого Дика Чейні. Зазначений нафтопровід повинен пов'язати Чорноморський регіон з нафтовими запасами Каспійського моря. Учасниками проєкту є американсько-британські нафтові гіганти Бритіш петролеум, «Шеврон», Тексако. Вони послабили французьких конкурентів з Тоталь-Фіна-Ельф», адже геополітично США витіснили ФРН та Францію з Албанії, Македонії і Болгарії. Також нафтопровід АМБО пов'язаний зі стратегічним європейським транспортним коридором номер 8, який був запропонований у рамках Пакту стабільності для Південно-Східної Європи (1999). Його технічне та економічне обґрунтування готували американські компанії. Адже контроль над балканським транспортним перехрестям дав можливість впливати на регіональні та світові ринки.

Після війни НАТО в Косові Європейський Союз відмовився від ідеї стратегічної конкуренції зі США. За цих обставин розширення НАТО розглядалося адміністрацією Б. Клінтона як необхідний інструмент зміцнення довготермінових відносин Америки з Європою і для подальшого об'єднання Європи. Оскільки 1999 р. з його війною НАТО проти режиму С. Мілошевича в Югославії можна вважати етапним у відносинах між європейською й американською складовими НАТО, проаналізуємо відповідну статистику. Після вступу до НАТО Чехії, Польщі і Угорщини військова потуга НАТО складала 6477 літаків, 25327 танків, 371 військове судно, особистий склад збройних сил збільшився до 4 млн.322 тис.300 солдат та офіцерів.

Таблиця. Чисельність збройних сил країн НАТО у 1999 році.

Країна	Чисельність армії	Військовий бюджет
США	1,4 млн.	477 млрд. дол.
Канада	60 600	12,8 млрд. дол.
Туреччина	639 000	14,8 млрд. дол.
Ісландія	Збройні сили відсутні	191 млн. дол.
Велика Британія	210 940	66,9 млрд. дол.
Франція	358 800	55,4 млрд. дол.
Португалія	53 600	2,7 млрд. дол.
Іспанія	193 950	10,4 млрд. дол.
Італія	298 400	32 млрд. дол.
Польща	240 650	6,1 млрд. дол.
Чехія	59 100	2,3 млрд. дол.
Угорщина	43 300	1,3 млрд. дол.
Норвегія	28 900	5,8 млрд. дол.
Данія	32 100	4,7 млрд. дол.
Нідерланди	57 180	12,2 млрд. дол.
Бельгія	43 700	4,9 млрд. дол.
Люксембург	811 осіб	189 млн. дол.
Греція	168 500	6,8 млрд. дол.
Німеччина	333 500	47,3 млрд. дол.

За підсумком військових дій проти Югославії контингент КФОР у Косові мав нараховувати до 13 тис. британських військових, 7 тис. американських солдатів, 6000 французьких, 6000 німецьких, 2000 італійських, 1100 бельгійських та до 1000 грецьких. Адміністрація Б.Клінтона переконувала, що роль Європейського Союзу в Косові має бути вирішальною. Однак косовська війна негативно позначилася на курсі спільної європейської грошової одиниці євро.

Виступаючи 7 жовтня 1999 р. в Лондоні тодішній заступник державного секретаря США в адміністрації президента Б. Клінтона С. Телботт відверто попередив, що ми не вітаємо європейську оборонну ініціативу, яка спочатку виникла в рамках альянсу, потім переросла НАТО та в підсумку

розвивалася би за межами альянсу. Хоча президент Франції Ж. Ширак наполягав на незалежності європейських сил швидкого реагування, реальної можливості забезпечити це на розвідувальному, командному та ресурсному рівнях було неможливо. НАТО докладав всіх зусиль, аби монополізувати кризовий менеджмент.

Крім того, США скористалися з турецьких послуг. Анкара блокувала намагання Євросоюзу створити на основі ресурсних можливостей НАТО сил швидкого реагування. Адже, не будучи членом Євросоюзу, Туреччина в такому разі не мала би впливу на стратегічні рішення. Слабкості спільної оборонної політики Євросоюзу сприяв факт обмежених можливостей у торгівлі зброєю європейських виробників. Показовими є дані про прибутки від торгівлі зброєю за рік косовської кризи.

Таблиця. Прибутки від продажу озброєнь у 1999 р. *[Müller-Brandeck-Bouquet Gisela. Frankreich Europapolitik. Wiesbaden, 2005. C. 195]*.

Назва фірми та країна	**Сума прибутків від торгівлі зброєю**
Локхід-Мартін (США)	33,3 млрд. дол.
БА/Марконі (США)	28,4 млрд. дол.
Боїнг (США)	24,7 млрд. дол.
Бритіш Аероспейс (Британія)	18,2 млрд. дол.
Нортроп-Груман (США)	14,8 млрд. дол.
Рейтіон (США)	11,1 млрд. дол.
Дженерал Електрик (США)	10,4 млрд. дол.
Томсон (Франція)	7,4 млрд. дол.
ТРВ (Британія)	6,7 млрд. дол.
Дженерал дайнемікс (США)	6,6 млрд. дол.
Юнайтед технолоджис (США)	5,9 млрд. дол.
Літтон індастриз (США)	5,3 млрд. дол.
ДАСА (ЄС)	4,9 млрд. дол.
Новаліс (Іспанія)	4,2 млрд. дол.
Лагардер (Франція)	4 млрд. дол.

Загалом косовська криза переконливо показала ступінь відмінності між паперовими планами та реальною політикою Євросоюзу. Зважаючи на це, колишній голова Європейської комісії Жак Делор закликав надати нового імпульсу процесу європейської інтеграції. На його думку, спільна європейська оборонна та політична ідентичність мала стати основою цього процесу. Американські неоконсерватори впродовж першого президентського терміну Дж. Буша молодшого скептично ставилися до подібних амбіцій Євросоюзу. Акцент було зроблено на силових одноосібних діях США.

Водночас Європейський Союз потрібен США як партнер у вирішенні стратегічних та практичних проблем міжнародних відносин. Політичні, економічні та інтелектуальні еліти країн-членів Європейського Союзу висловлювалися за продовження стратегічного союзу зі США. Європейський Союз не може розглядатися як альтернатива американському однополярному світу. Утім, у червні 2001 р. було оголошено про створення вищих органів військового управління Європейського Союзу – військовий комітет і військовий штаб. Військовий штаб підпорядкований військовому комітету і покликаний забезпечувати військове планування, розвідувальну діяльність та бойову підготовку. Данія не бере участі у роботі військового комітету. До структури вищого військового командування ЄС входять: голова військового комітету, начальник військового штабу, група взаємодії з НАТО, апарат радників, відділ координації, оперативна група, відділ зв'язків з ООН, відділ зв'язків з Африканським Союзом, управління військового планування, оперативний штаб бойової підготовки, відділ забезпечення військово-цивільних місій Європейського Союзу. Прийнята за часів адміністрації Джорджа Буша молодшого програма передислокації американських військових баз із Європи до зон напруги на Близькому Сході перетворила на ключове командування – «Centcom», що відповідає за ведення бойових дій, зокрема, в Афганістані й Іраку.

США залишалися законодавцями моди у військовій сфері. Американський генерал, який командував військами НАТО під час косовської операції 1999 р. Веслі Кларк акцентував увагу на професійності, мобільності та ефективності як ключових факторах участі війська у сучасних війнах. Не менше значення мають і принципи військової пропаганди за умов інформаційної війни. За всіма цими показниками збройні сили країн Євросоюзу поступаються американським військам.

Лідерство США у гарантуванні безпеки євроатлантичного простору забезпечувалося після терактів 11 вересня 2001 року. Унаслідок цього вперше з 1949 р. було задіяно статтю 5 Вашингтонського договору про колективну оборону. Американські спеціальні служби зазначали, що підготовка теракту

здійснювалася у багатьох країнах Євросоюзу, які були для терористичної мережі «Аль-Каїда» тиловою базою. Власне, це стало фатальним мотивом для залучення військ європейських країн-членів НАТО до американської каральної військової операції в Афганістані. За цих обставин наголос на ментальних розбіжностях між європейцями та американцями має вигляд перебільшення. Хоча домінантною стає тенденція до скорочення у загальній структурі населення США англійсько мовного ядра. Натомість збільшується чисельність афроамериканців та латиноамериканців. Унаслідок цього розмивається традиційна переважно англосаксонська американська ідентичність. Хоча закінчення цього процесу – це справа віддаленого майбутнього.

Унаслідок терактів 11 вересня 2001 р. західні країни втратили велику частину демократичних завоювань. Каменем спотикання у відносинах між країнами «старої» Європи і США став вибір між свободою і безпекою. Євросоюз послідовно критикував створення концентраційного табору для підозрюваних у терористичній діяльності на американській екстериторіальній військовій базі Гуантанамо на Кубі.

Вибір Афганістану як мішені для відповіді на терористичну атаку 11 вересня 2001 р. не випадковий. Афганістан займає стратегічно важливе місце в центрі Євразії. Його оточують росія, Китай, Індія, Іран, Пакистан, країни Центральної Азії, які теоретично можуть кинути виклик гегемонії США. Афганістан залишається зручним для дезорганізації потенційного Євразійського блоку, поширення у регіоні нестабільності та війн різної інтенсивності. Тому ризик поразки НАТО в Афганістані означає небезпеку краху американської стратегії глобального домінування. У вересні 2002 р. США затвердили нову стратегію національної безпеки. Не виключалася можливість превентивних дій проти ворогів США. Під цим кутом зору можна розглядати й почату 20 березня 2003 р. операцію Шок і трепет проти Іраку.

За цих тенденцій спроби американських неоконсерваторів представити іслам у ролі замісника марксистської загрози XXI століття виявилася абсолютно незграбною пропагандою. Турбота про власний добробут із усвідомленням своєї гегемонії стали причинами охолодження у ставленні до США партнерів та посилення антиамериканських настроїв у всьому світі. Європейський Союз скептикам дедалі частіше нагадує медузу: велику, неповоротку та неспроможну себе самостійно захистити.

Особливо гостро протиріччя між США і Євросоюзом виявилися на початку 2003 р. під час обговорення початку військової операції проти Іраку. США вбачали у мотивах ФРН та Франції егоїстичні економічні та геостратегічні інтереси. Натомість європейські пацифісти звинувачували адміністрацію

Дж. Буша молодшого у намаганні монополізувати ринок нафти. Іракська криза 2003 р. поглибила розкол між «старими» державами-членами ЄС та державами Центральної Європи, які завершували переговори про вступ до об'єднаної Європи. Тодішній міністр оборони США Д. Рамсфельд навіть говорив про «стару» «німецько-французьку Європу», яка разом із росією гостро опонувала наміру атакувати Ірак без згоди Ради Безпеки ООН, та «нову» проамериканську Європу. Адміністрація Дж. Буша–молодшого встановила особливі відносини з Польщею, надавши їй кредит у 3,5 млрд. доларів за умов закупівлі американських, а не французьких або британських винищувачів-бомбардувальників.

Тодішній британський прем'єр-міністр Т. Блер, посилаючись на критику від Туреччини спроб вибудовувати самостійні військові структури ЄС, заблокував обговорення можливості створення самостійних військових структур Євросоюзу, які мали би можливість діяти автономно без використання ресурсів НАТО. В Іраку, здавалося, США здобували тактичну перемогу, а ймовірна стратегічна поразка могла насамперед стати негативом для Європи. Зважаючи на це, З. Бжезинський констатує безпорадність Європи у глобальному сенсі. Хоча проєкт розширення НАТО не можна вважати суто американським, адже інтерес Європейського Союзу також полягав у зміцненні оборонної структури НАТО напередодні розширення ЄС, унаслідок чого об'єднана Європа виходила на небезпечні рубежі.

Починаючи з 2 квітня 2004 р. у НАТО стало 26 країн-членів. Приєдналися Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія. Усі ці країни займали проамериканську позицію. Вони додали НАТО наступну кількість солдатів, танків та літаків.

Таблиця. Військовий потенціал нових членів НАТО (2004).

Назва країни	Кількість солдатів	Кількість танків	Кількість літаків
Естонія	5500	0	0
Латвія	4900	0	0
Литва	9700	3	0
Словаччина	13700	270	71
Словенія	6500	70	0
Румунія	87000	1250	100
Болгарія	42500	1470	177

Отже, військово-технічний потенціал НАТО змінився ненабагато, але наслідки розширення альянсу дійсно стали серйозними для проєкту вибудовування спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС. США посилили свій вплив у НАТО. Нові країни-члени намагалися обов'язково перетворити «єдиний голос» (one voice) Євросоюзу на євроатлантичний голос. Потужна Центральна Європа є передумовою європейської стабільності. Однак ні ФРН, ні Франція не спромоглися створити автономну континентальну Європу.

На президентських виборах 2 листопада 2004 р. Дж. Буш-молодший переміг кандидата демократів Дж. Керрі. Зберігалася установка на те, що США можуть дозволити собі одноосібні дії на міжнародній арені. Американським ідеалом залишався розширений Європейський Союз, пов'язаний союзницькими зобов'язаннями зі США. Однак навіть стосунки між союзниками по НАТО не завжди були гармонійними. Навіть якщо не брати до уваги хрестоматійний приклад грецько-турецьких протиріч, були й інші проблеми. Глобальне потепління внесло свої корективи у стосунки між країнами євроатлантичної спільноти. Улітку 2005 р. загострився конфлікт між Данією і Канадою. Приводом стало визначення статусу острову Ханс поблизу берегів Гренландії. Данія висунула претензії на цей острів ще 1988 року. Зникнення льодового покрову відкриває перспективу для «північного транзиту». Канада, росія, Данія, Норвегія розглядають сектори Арктики як частини своїх територіальних вод. Натомість США відстоюють щодо Арктики принцип міжнародних вод. Але стабільність альянсу залишатиметься гарантованою, доки інтересів, які його членів об'єднують, буде набагато більше, ніж проблем, які роз'єднують.

Ця теза залишалася придатною й для характеристики відносин між ЄС і США. Хоча, звичайно, для європейців глобалізація означає не американізацію, а європеїзацію. Європейський Союз, на відміну від США, не особливо стурбований збереженням свого глобального домінування. Оскільки його поки що не має. Власне й неофіційна американська стратегія працює на поглиблення протиріч в Європейському Союзі, аби він постійно залишався сателітом США. Американська еліта переконує європейських партнерів у тому, що багатополярний світ побудований на основі цінностей, що конкурують, призведе до посиленої конфронтації та до великих війн.

На зустрічі у Брюсселі 16 грудня 2002 р. НАТО вітало партнерство з Європейським Союзом у процесі захисту спільних цінностей. Було погоджено питання використання під час проведення миротворчих операцій під егідою Європейського Союзу системи військового планування НАТО.

Тоді дії США в Іраку підтримали Велика Британія, Польща, Данія, Іспанія, Словаччина, Чехія. Проти були члени Бельгія, Греція, Канада, Люксембург, Німеччина, Франція. Німецькі експерти вважали, що іракська війна сама по собі не може посприяти формуванню спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу. Це неможливо без вироблення концептуального змістовного бачення шляхів вирішення цих проблем. Додаткові перешкоди на цьому шляху створює нестабільність на Балканах.

1 квітня 2003 р. Європейський Союз розпочав першу самостійну військову операцію Конкордія зі збереження внутрішнього миру в Македонії. Зазначена операція завершилася 15 грудня 2003 року. Однак внутрішньополітичне становище в Македонії залишалося нестабільним. Греція блокувала вступ цієї країни до НАТО, вимагаючи зміни офіційної назви «Македонія», оскільки воно є тотожнім до назви грецької провінції. Подібна «тавтологія» загрожувала новими конфліктами.

Водночас більшість країн ЄС, які є й членами НАТО, починаючи з лютого 2003 р., на думку директора з питань науки брюссельського European Policy Center К. Фрезера, політично були залучені до операції у Афганістані. Однак підтримкою дій США в Афганістані відразу не вдалося залагодити непорозуміння з іракського питання. У березні 2003 р. США розпочали війну в Іраку, створивши «коаліцію охочих». Недовіра не підірвала міжнародну легітимність США – важливе джерело «м'якої», а не силової політики країни. Здобувши військово-політичну підтримку ЄС в Афганістані, 2 травня 2003 р. у Тірані США підписали Адріатичну хартію з Албанією, Македонією та Хорватією, яка зміцнила американську стратегічну присутність на Балканах. Утім, З. Бжезинський застерігав від того, аби глобальні Балкани не стали болотом, з якого Америка не зможе вибратися. Європа є єдиним справжнім партнером США в облаштуванні глобальних Балкан. Але співпраця з Європою не складеться, якщо вважати, що вона має зводитися до слідування американським директивам.

Після запровадження у другому півріччі 2002 р. у готівковий обіг спільної європейської грошової одиниці євро зросли ставки у глобальній американсько-європейській конкуренції. На початку 2003 р. курс євро дорівнював долару. Наприкінці другого президентського терміну Дж. Буша молодшого курс змінився до 1,50 дол. за євро. Втрата статусу світової валюти позбавляла США можливості сплачувати свій астрономічний зовнішній борг у власній національний валюті. До цього у разі такої потреби США могли просто зробити додаткову емісію доларів. Основною причиною такого становища була політика

Дж. Буша молодшого, який вів коштовні війни в Іраку й Афганістані з одночасним зменшенням рівня оподаткування. Ситуація нагадувала спробу президента р. Ніксона у 1971 р. вести непопулярну війну у В'єтнамі, не підвищуючи податків. Унаслідок цього знецінений долар зруйнував Бреттон-Вудську систему фіксованих курсів валют до долара. Тоді було започатковано процес створення європейської монетарної системи. Але на тому етапі не було інших кандидатів на роль валюти резервних фондів. Тепер наявна спільна європейська грошова одиниця – євро. Це валюта торговельно-економічної зони, яка за розмірами свого внеску у світову торгівлю не поступається США.

Коли впав курс долара, автоматично зросла ціна нафти, яка обраховувалася в американській валюті. Внаслідок цього, наприклад, Китай втратив один млрд. доларів. Китайський юань таким чином підтримував долар. Зазначимо, що раніше на подолання подібних фінансових проблем світовий економіці треба було близько 40 років. Наприклад, перед Першою світовою війною британський фунт складав близько 64 відсотків світових резервних фондів та 60 відсотків міжнародної торгівлі. Британія у двох світових війнах позбавила себе цих можливостей. На початку XX1 століття долар використовується у 70 відсотках світової торгівлі та валютних резервах. У разі китайської відмови у підтримці долара процес міг прискоритися. Зрештою, політика, яка не захищає нічиїх інтересів, не дає жодних результатів. Але США чітко і послідовно захищають власні інтереси.

16 серпня 2004 р. Пентагон затвердив «Єдину стратегію глобальної присутності і базування». Вона передбачала передислокацію військових баз США з країн Західної Європи до новачків НАТО та ближче до зон напруження в Євразії. Зазначена тактична передислокація зберегла стратегічну присутність США у Західній Європі. Колишній командувач бундесверу К. Науманн вважав, що Європейський Союз повинен тісніше співпрацювати з НАТО у питаннях сучасних військових технологій та протистояння, наприклад, кібернетичному тероризму. Відомий німецький експерт з питань міжнародної безпеки Х. Мюнклер, зазначаючи загрозу асиметричної терористичної війни, закликав до посилення координації зусиль та обміну оперативною розвідувальною інформацією з метою ефективної нейтралізації загроз.

Загалом американські стратегії щодо Європи варіюються між інтервенціоналістським унілатералізмом, прагматичним мультилатералізмом, ізоляціоналістським унілатералізмом. Стратегія інтервенціоналістського унілатералізму була застосована під час кризи у Боснії і Косові, прагматичний мультилатералізм стосується конкурентної боротьби на світовому ринку,

а ізоляціоністський унілатералізм пов'язаний із протистоянням автономізації європейських оборонних функцій. Важливим проєктом у зазначеному контексті є розвиток американської системи протиракетної оборони. Попри запеклі зовнішньо та внутрішньополітичні дебати, Польща і Чехія погодилися прийняти на своїй території американську систему протиракетної оборони.

Г.Кіссінджер пропонував прокласти курс між Європою, яка відмовляється від міжнародної відповідальності, та Європою, яка домагається глобальної ролі у суперництві зі США. Спільним проєктом ЄС і США був Афганістан. На початку 2006 р. ситуація в цій країні здавалася стабільнішою за іракську. Тут було дислоковано 30 тис. контингент (20 тис. військових були американськими). Стільки ж налічувала афганська армія. Дефіцит солдат компенсувався бомбуванням баз талібів. Виходячи з потреби посилення присутності військ НАТО в Афганістані, 28–29 листопада 2006 р. на ризькому саміті НАТО було прийнято рішення, що налагодження зв'язків між НАТО і ЄС у військовій сфері має відбуватися за лідерства НАТО. Це засвідчило, що Євросоюз фактично залишився військово-політичним сателітом США. Свідченням цього можна вважати тотожність позицій ЄС і США з питань розповсюдження ракетно-ядерних технологій. Серед пріоритетів євроатлантичного співробітництва особливе місце в дотриманні режиму непоширення військових технологій масового знищення. Експерти Європейського Союзу визнавали «відсутність рецептів подолання кризи поширення зброї масового ураження». Але, якщо Європейський Союз хоче бути глобальним гравцем, він повинен мати ефективний інструмент недопущення поширення передусім ядерної зброї. Але поки що це виглядає побажанням, а не конкретним реалістичним планом.

Зазначені стратегічні міркування змусили Європейський Союз помірковано поставитися до плану адміністрації Дж. Буша–молодшого щодо розміщення американської системи протиракетної оборони на території Польщі і Чехії. У березні 2007 р. на неформальній зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів Європейського Союзу у Вісбадені Європейський Союз не прийняв рішення про приєднання до американської програми протиракетної оборони, але й не заборонив своїм члена брати участь у цьому проєкті на індивідуальній основі.

Треба зазначити, що зрушення у ставленні до співпраці з НАТО відбувалися й серед нейтральних країн-членів ЄС. Наприклад, у червні 2007 р. Фінляндія висловила готовність співпрацювати у процесі організації сил швидкого реагування НАТО. Зазначене питання залишається на порядку денному внутрішньополітичних дискусій також в Австрії та Швеції.

Американський проєкт геополітичної реструктуралізації Балкан мав успіх після проголошення 18 лютого 2008 р. незалежності Косового. Попри формальну заборону за планом Ахтісаарі на створення «Великої Албанії» 19–20 червня 2008 р. голова косовського уряду Х. Тачі в албанській столиці підписав базовий договір про дружбу та співробітництво, який передбачав координацію зовнішньої політики. Фактично виникла косовсько-албанська конфедерація.

На початку липня 2008 р. було створено демократичний сербський уряд. Однак важко було знайти сербських політиків, готових відмовитися від Косова в обмін на перспективу європейської інтеграції. Бєлград схилявся до визнання права Косова вступати до міжнародних фінансових організацій, мати власний бюджет, але був категорично проти створення такого атрибуту незалежності як армія. Європейський Союз намагався не допустити створення самостійних сербських структур влади на півночі Косова.

Реалізуючи стратегію створення всередині Євросоюзу мусульманського цивілізаційного анклаву, США послідовно наполягають на прийнятті до Європейського Союзу Туреччини. 30 липня 2008 р. Конституційний Суд Туреччини прийняв рішення про продовження легітимної діяльності владної Партії справедливості та добробуту тодішнього голови уряду р. Ердогана. Європейський Союз вітав це рішення. Хоча в стратегічному сенсі саме вступ Туреччини може раз і назавжди поховати амбіції ФРН і Франції до автономізації Євросоюзу в структурі НАТО.

Представники американської еліти переконані, що «європейську політичну культуру можна хіба що в якомусь дуже загальному розумінні розглядати як єдність». Немає реальної основи для європейського федералізму. Навіть, якби вона й була, цей проєкт був би по-суті антиамериканським. Звичайно, особливо після провалу процесу ратифікації першої спільної Конституції ЄС та аналогічних проблем з набуттям чинності Лісабонського договору, сподівання європейських оптимістів щодо створення федеративних Сполучених Штатів Європи відкладаються на невизначену перспективу.

Однак констатація цього факту не означає, що Європейський Союз відмовляється здобувати переваги у відносинах зі США, зокрема, завдяки успішному розвитку регіонального співробітництва. Незважаючи на рівень багатства, який майже дорівнює американському, Європейський Союз найчастіше поводить себе на міжнародній арені як політичний карлик. Європейський Союз продовжує відчувати свою психологічну непевність у разі послаблення американських гарантій безпеки. Адже Європейський Союз оточений дугою

нестабільності, яка простягається від Північної Африки до Близького Сходу. США невдоволені тим, що енергетична залежність змушує стару Європу намагатися враховувати російську позицію з багатьох міжнародних проблем. Кандидат Республіканської партії на виборах президента США у листопаді 2008 р. Дж. Маккейн був переконаний, що реваншистська росія взяла курс на конфронтацію з мирною політикою демократичного Заходу. Однак Євросоюз так і не виробив спільної позиції зі США стосовно політичного курсу щодо росії.

Звичайно, сильні міжнародні позиції Європейського Союзу потрібні для рівноправного партнерства зі США. Однак, поки цього немає, Вашингтон обирає вибіркове партнерство, тобто стратегію селективної протидії європейської інтеграції. Звичайно, реальне партнерство ЄС і США обмежуватиметься об'єктивним небажанням США допускати спроби Євросоюзу контролювати американську зовнішньополітичну стратегію та вирішально впливати на неї. Можливості уникнути цього створюється потужне американське лобі всередині Євросоюзу. Його ядром є Велика Британія, Данія, Чехія. Серед країн Євросоюзу близькими до американців за релігійністю та патріотизмом є Ірландія і Польща.

8 липня 2008 р. державний секретар США К. Райс підписала угоду про розміщення американського протиракетного радару на чеській території. Польща, яка тримала свої війська в Іраку й Афганістані, розраховувала на додаткові американські гарантії безпеки в разі розміщення на польській території американських протиракетних систем. Висловлювалися сумніви з приводу завершеності випробувань протиракетної системи, яку планували ввести в дію у 2013 році. У форматі НАТО постало питання створення протиракетного щита, який захищатиме Болгарію, Туреччину, Грецію, Румунію від потенційного ракетного удару з Ірану. Глобальна військова присутність коштує США стільки, скільки складають загальні військові витрати решти країн світу в мирний час.

Однак американські неоконсерватори гігантськими витратами на війну в Іраку й Афганістані американські ресурси та кредит довіри до політики США у світі. 16 вересня 2008 р. сталося різке падіння американського фондового ринку. На межі банкрутства були провідні кредитні та страхові фонди. Це відбувалося на тлі запеклої боротьби між Дж. Маккейном та Б. Обамою за крісло президента за підсумками виборів 4 листопада 2008 року. Зовнішньополітичні програми обох кандидатів мали суттєві відмінності. Маккейн наполягав на продовженні війни в Іраку до перемоги. Обама пропонував завершити цю

війну та зосередити зусилля на Афганістані. Маккейн пропонував консолідувати демократичні країни для посилення тиску на Іран. Натомість Обама виступав за широкий діалог з проблеми ядерного роззброєння Ірану.

Перемога Обами не лише формально відкрила нову сторінку діалогу США і Європейського Союзу. Новий президент США наполягав на більшому внеску союзників до афганської операції. Це засвідчувало загальний занепад американської могутності у хаотичному світі.

2–3 грудня 2008 р. на нараді міністрів закордонних справ 26 країн-членів НАТО було досягнуто домовленості про прийом у квітні 2009 р. Албанії і Хорватії. Македонія ще мала врегулювати суперечку щодо назви своєї країни з Грецією. У квітні 2009 р. НАТО прийняло нову стратегію. Кандидатами на вступ стали Боснія і Герцеговина й Чорногорія.

Попри зближення позицій США і ЄС, колишній голова Європейського оборонного агентства, старший співробітник з питань політики Європейської ради з міжнародних відносин Нік Уїтні говорить про серйозні проблеми НАТО в умовах розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Зокрема, він згадував слова У. Черчілля, який зазначав, що «ви завжди можете розраховувати на американців у правих справах, після того як випробувані всі альтернативи». На думку Н. Уїтні, Європейський Союз зможе говорити однією мовою на міжнародній арені, якщо об'єднаний світ не дозволить нічого іншого. Зрештою, Шарль де Голль прогнозував, що «Європу об'єднають не європейці. Європу об'єднає Китай».

Після інавгурації президента США Б. Обами умовно конкурували американські і європейські підходи до використання «м'якої» сили. Вона визначається як спроможність домагатися бажаного на основі добровільної участі союзників, а не через використання «жорсткого» примушення. Але у стратегічній перспективі Сполученим Штатам Америки потрібна психологічна перебудова, аби визнати Європейський Союз рівноправним партнером у вирішенні глобальних питань.

На відміну від США, Європейський Союз не має серйозних геополітичних претензій на домінування та послідовно підтримує захист прав людини. Європейська потуга є латентною. Адміністрація Барака Обами намагається віддавати пріоритет не лише військовому домінуванню, а й інструментам «м'якої сили» у зовнішній політиці. Такий підхід першопочатково був властивий Європейському Союзу. Отже, НАТО та Європейський Союз залишаються не просто «молодшим», або «старшим», а сіамськими близнюками.

Інвестори поки що не повірили у здатність президента Барака Обами вивести США з кризи. Однак США змогли «глобалізувати» свої борги. Від осені

2008 р. рятувати американську економіку волею-неволею зобов'язаний увесь світ. На початку лютого 2009 р. Європейський Союз та Канада звернулися до США з критикою, приводом для якої став законопроєкт про підтримку американської економіки. Він передбачав реалізацію протекціоністської політики під гаслом купуй американське. Можливість протекціоністського «ефекту доміно» в світовій економіці загрожувала не лише похованням ідеї лібералізації світової торгівлі, а й її колапсом.

У квітні 2009 р. з нагоди 60-річчя НАТО Франція офіційно оголосила про остаточне повернення до військової структури НАТО. Нова стратегічна концепція НАТО прогнозувала розширення переліку військових загроз. Також були передбачення щодо частішого використання антикризового потенціалу ЄС в проведенні миротворчих операцій під егідою НАТО. Натомість Європейський Союз декларував наміри проводити військові операції, поліцейські місії, також місії із забезпечення законності, спостережні завдання ЄС. До 31 грудня 2009 р. пролонговано місію у Боснії, з 1 січня 2006 р. діє місія ЄС в Палестині, з 1 липня 2007 р. у Конго, впродовж листопада 2005 – листопада 2009 р. у Придністров'ї, з жовтня 2008 р. у Грузії, Абхазії і П. Осетії. Дипломатія може бути більш ефективним інструментом вирішення проблем, ніж брутальна військова сила. Саме такі методи США застосували, коригуючи процес європейської інтеграції. Без Сполучених Штатів Європа стає здрібнілою частиною світової спільноти в стані занепаду, що розташована на малому і незначному півострові на краєчку Євразійського масиву. Натомість конфедерація ЄС – НАФТА з її впливом на торгівлю могла б диктувати умови решті світу.

Напередодні ювілейного саміту НАТО президент США Б. Обама не лише підтримав рішення про збільшення чисельності американських військ в Афганістані й закликав до цього кроку європейських союзників, а й заявив про можливість переговорів з поміркованими талібами. Загострюється міжнародне становище навколо Афганістану. У 2001 р. Іран, росія, Індія, Пакистан та держави Центральної Азії підтримали ліквідацію емірату талібів. Тепер ситуація в Афганістані використовується для геополітичних розмінів. Саудівська Аравія і Пакистан за примирення з талібами, а Індія, Іран і росія проти. Чимало європейських експертів переконані, що треба трансформувати політичну систему Афганістану з президентської на парламентсько-президентську, яка більше відповідає складній етнічній, племінній та релігійній мозаїці Афганістану. Афганістан ніколи не стане демократією західного зразка. Максимум на що можна сподіватися це досягнення довготривалої стабільності.

На початку лютого 2009 р. в Афганістані було 56396 солдатів коаліційних військ. Дані наведені у таблиці.

Таблиця. Чисельність солдат у контингенті в Афганістані (на 1.02.2009).

Країна	**Кількість військових у Афганістані**
США	24800
Велика Британія	8300
ФРН	3460
Канада	2830
Франція	2780
Італія	2350
Нідерланди	1770
Польща	1590
Австралія	1090
Румунія	900
Іспанія	770
Туреччина	700
Данія	700
Болгарія	510
Норвегія	490
Чехія	415
Бельгія	400
Угорщина	360
Швеція	310
Хорватія	270
Литва	200
Македонія	170
Латвія	160
Нова Зеландія	150
Албанія	140
Греція	140
Словаччина	120
Фінляндія	110

Естонія	90
Словенія	70
Азербайджан	45
Португалія	30
Сінгапур	20
Україна	10
Люксембург	9
Ісландія	8
Ірландія	7
Грузія	1
Австрія	1

Адміністрації Барака Обами треба було дати відповідь на складні питання: чи залишать США Ірак, яка мета війни в Афганістані, що робити у разі захоплення пакистанськими ісламістами ядерної зброї, яка стратегія мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, якою буде політика США щодо Ірану, яким чином можна уникнути зіткнення з ісламською цивілізацією, якою США бачать роль Росії, як сприймається потуга Китаю, як корелюється система протиракетної оборони США з нормами договору про нерозповсюдження зброї масового ураження, якою буде доля Кіотського протоколу за умов світової економічної кризи, як запобігти глобальним фінансовим спекуляціям як загрозі світовій безпеці, якою має бути роль ООН?

31 березня – 5 квітня 2009 р. президент США Барак Обама відвідав з першими візитами Велику Британію, Францію, ФРН і Чехію. Напередодні США презентували нову стратегію щодо Афганістану. У військовій сфері пропонувалося наносити удари по базам талібів. Пропонувалося збільшити до 400 тис. афганське військо. Крім того, висувалися дипломатичні ініціативи. Вашингтон збирався надати більше ролі ООН в Афганістані. До політичного процесу замирення з «поміркованими талібами» пропонувалося залучити Іран, росію та Китай.

1–2 квітня 2009 р. на зустрічі «Групи двадцяти» у Лондоні представники Євросоюзу висловили небажання сплачувати за американськими кризовими рахунками. Франція і Німеччина вимагали наполягали на жорсткішому контролі за світовою фінансовою системою та ринками. Було прийнято рішення контролювати офшорні зони та запроваджувати проти них санкції.

2–4 квітня 2009 р. членами НАТО стали Албанія і Хорватія. Вступ Албанії в НАТО можна було розглядати як своєрідну гарантію від створення «Великої Албанії». Офіційно до військової структури НАТО повернулася Франція. Греція знову блокувала вступ Македонії. НАТО має посилити внутрішній консенсус, не бути світовим жандармом, гарантувати безпеку демократій, захищати мир та свободу, забезпечувати контроль над озброєннями, гарантувати стабільність Балкан, стратегічне партнерство з росією, налагодити контакти з ООН і Євросоюзом, нести колективну відповідальність за кризовий менеджмент у регіональних конфліктах. США та європейські держави-члени НАТО домоглися згоди Туреччини на обрання датського голови уряду А. Фог-Расмусена на посаду Генерального секретаря НАТО.

Виступаючи 4 квітня 2009 р. на празькому саміті Євросоюз – США, президент Барак Обама закликав до «перезавантаження» відносин. Фактично у Празі було започатковано «медовий місяць» у відносинах Євросоюзу з новою американською адміністрацією. Америка і Європа разом могли би назавжди стати вирішальною силою у світі. Діючи нарізно, особливо сперечаючись одне з одним, вони опиняться у глухому куті й накликають хаос. Стратегія США у НАТО залишалася незмінною: не допускати змови васалів (тобто автономної спільної оборонної політики ЄС), зберігати їхню залежність від американської потуги.

Президентська виборча кампанія 2016 р. стала унікальною не тільки з точки зору запеклості внутрішньополітичних дебатів щодо стратегії розвитку США, а й діаметральних підходів Д. Трампа і Г. Клінтон до зовнішньополітичного курсу США. Е. Джонсон і Е. Пріст проаналізували вплив виборчих кампаній на зовнішньополітичну стратегію США від часу виборів Ф.Д. Рузвельта до президентських виборів Б. Клінтона. Критичне ставлення німецької політичної еліти до Д Трампа підтверджує швидкий переклад міжнародного бестселера Б. Вудворда «Страх. Трамп у Білому домі». Потужними подразниками для Берліну були не тільки ідеологія, завдяки якій Д. Трамп був обраний, а й стилістика початкового періоду президентства. Більшість німецького інтелектуального істеблішменту вважає, що Трамп поєднав практику тиску на європейських союзників із спробами отримання однобічних переваг. Натомість зовнішньополітична стратегія ФРН, на чому наголошував державний секретар МЗС ФРН Г. Ерлер, чітко орієнтована на максимальне використання можливостей багатосторонньої дипломатії, направленої на зміцнення ліберально-демократичного глобального світового порядку. Починаючи з 1955 р., коли ФРН стала членом

НАТО, німецька політична еліта чітко орієнтувалася на зміцнення євроатлантичної солідарності. Навіть після завершення холодної війни в Європі та суперечливих спроб зміцнити стратегічну автономію Євросоюзу у сфері безпеки Німеччина віддавала перевагу використанню американських гарантій безпеки Євросоюзу, наданих США і НАТО. Однак вимоги Д. Трампа до європейських союзників по НАТО збільшити власну фінансову відповідальність за безпеку стимулювали дискусії щодо доречності зміцнення спільної політики безпеки у форматі Євросоюзу. Після британського референдуму з питання виходу з ЄС, який підтримав Д. Трамп, німецький дослідник європейської інтеграції П. Велфенс писав про негативний вплив політики 45-го президента США на спроби дезінтеграції Євросоюзу. Після перемоги Д. Трампа спостерігалося послаблення інститутів трансатлантичного співробітництва, а персональні протиріччя між Д. Трампом і А. Меркель – це вершина айсберга. Меркель втілювала все, що Трампу не подобається в Європі. Однобічні дипломатичні дії Д. Трампа, фінансова криза, потоки біженців, вихід Великої Британії з ЄС стали виявами кризи євроатлантичних відносин, яка загрожували єдності Заходу. Погляди Д. Трампа на міжнародне позиціонування США можна вважати варіантом зовнішньополітичного реалізму на відміну від класичного республіканського неоконсерватизму або демократичного ліберального інтервенціонізму. Натомість німецький зовнішньополітичний курс за часів бундесканцлера А. Меркель (2005–2021) був проявом ліберально-демократичного глобалізму. За президентства Б. Обами і канцлерства А. Меркель німецько-американські відносини залишались на високому союзницькому рівні. У 2008–2016 рр. здавалось, що позаду залишились часи конфронтації, коли у 2003 р. канцлер ФРН Г. Шредер гостро критикував дії США в Іраку, внаслідок чого Євросоюз розділився на так звану «стару Європу» (ФРН, Франція) і «нову Європу» (Польща й інші новобранці НАТО). Особисто Б. Обама мав позитивний імідж у громадській думці німецького суспільства. Здавалось, що склались сприятливі умови для створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі між США та Євросоюзом. До перемоги у листопаді 2016 р. на президентських виборах Д. Трампа реалізація зазначеного проєкту була дуже вірогідною. Однак 45-й президент США скасував переговори щодо формуванні зони вільної торгівлі з ЄС. Навпаки, Вашингтон розв'язав низку торговельних війн, вимагаючи преференцій для американських виробників. Зрештою, після поразки Г. Клінтон Б. Обама вбачав в особі А. Меркель свою політичну спадкоємницю, здатну продовжити процес ліберальної глобалізації.

20 січня 2017 р. Д. Трамп офіційно став 45-м президентом США. 28 січня 2017 р. у цьому статусі він мав першу телефонну бесіду з бундесканцлером Німеччини А. Меркель та закликав ФРН зробити більший фінансовий внесок у діяльність НАТО. По мірі реалізації передвиборчих обіцянок Д. Трампа все більш відміною виглядала його політика і курс А. Меркель. Наприклад, Д. Трамп ініціював побудову прикордонної стіни з Мексикою, а А. Меркель приймала нелегальних мігрантів. Вперше після періоду 2001-2003 р. так явно проявились ціннісні відмінності у внутрішній і зовнішній політиці США і ФРН.

Стратегічною метою Д. Трампа стало повернення виробництва в США. Це загрожувало втратою 1,6 млн. робочих місць на підприємствах в Німеччині. Однак владнати ці суперечності не було можливо, зважаючи на рішучість Д. Трампа послідовно втілювати у життя свої передвиборчі обіцянки. Впродовж 2017 р. Німеччина головувала у «великій двадцятці». Це була нагода продемонструвати німецький підхід до конструктивної багатосторонньої дипломатії, дуже відмінної від «егоїстично-реалістичного» зовнішньополітичного курсу Д. Трампа. За цих обставин німецька політична еліта розглядала курс 45-го президента США як виклик європейській інтеграції, якій також загрожували популізм і націоналізм. Як реальний виглядав ризик для ЄС від зближення Трампа і путіна. Тодішній міністр закордонних справ ФРН Зігмар Габріель найбільш ефективною відповіддю на виклик політики Трампа закликав вважати посилення Євросоюзу на основі європейських ліберальних цінностей. Дипломатичними засобами такого посилення можна вважати актуалізацію відносин ФРН із Китаєм та рф, незважаючи на режим санкцій проти Кремля та критику авторитаризму китайської політичної системи. Німецько-американські розбіжності намітилися щодо політики на Близькому Сході і в Афганістані.

Дуже швидко до політичних розбіжностей додався конфлікт економічних інтересів. У квітні 2017 р. бундестаг підтримав добудову другої черги газопроводу «Північний потік». Це суперечило планам Д. Трампа продавати до Німеччини американський сланцевий газ. У відповідь на американську критику цього проєкту міністр закордонних справ ФРН З. Габріель пропонував розглянути питання виведення американської ядерної зброї з території ФРН. Німецькі політики все частіше вбачали у європейській політиці Д. Трампа намір розколоти Євросоюз. Адже близький союзник США Польща із зближенням із Вашингтоном загострювала польсько-німецькі відносини. Варшава претендувала на статус головного союзника Д. Трампа в ЄС. Водночас

Польща ставила питання німецьких репарацій за Другу світову війну. Крім того, Д. Трамп наполегливо мотивував Велику Британію до виходу з ЄС. Німецька економічна еліта на фоні американського торговельного тиску опинилася перед стратегічним вибором: США або КНР.

6 липня 2017 р. на фоні північно-корейських ракетних пусків у Гамбурзі на полях саміту «великої двадцятки» відбулася перша особиста зустріч А. Меркель і Д. Трампа. Ці переговори, попри спроби приховати на публіці наявні протиріччя, тільки підтвердили діаметральні підходи двох лідерів до вирішення більшості міжнародних проблем. У вересні 2017 р. відбулися вибори нового складу бундестагу. Помітною стала фрагментація німецького політичного поля. Великі народні партії християнські демократи і соціал-демократи не змогли здобути одноосібної перемоги. Вперше до бундестагу увійшла партія «Альтернатива для Німеччини». Зокрема, за основні цінності ця партія сприймає національну, а не наднаціональну демократію, виступає за проведення референдуму щодо відмови від євро, наполягає на обмеженні кількості біженців, пропонує раз і назавжди відмовитися від проєкту спільної європейської армії. Така партійна програма дала можливість партії «Альтернатива для Німеччини» перетягти на свій бік традиційний електорат широкого спектру парламентських політичних сил ФРН. Зокрема, йдеться про правоконсервативне крило Християнсько-демократичного союзу, правих соціал-демократів, частину виборців Вільної демократичної партії і навіть Лівої партії, зокрема, тих виборців німецької «лівиці», які невдоволені її надмірним інтернаціоналізмом.

Бундесканцлер А. Меркель після провалу коаліційних переговорів із зеленими і ліберадами була вимушена у листопаді 2017 р. повернутися до перевіреного варіанта «великої коаліції» християнських демократів і соціал-демократів. Певні антиамериканські сентименти були наявні у крайньої лівої опозиції (Ліва партія) і крайньої правої опозиції (Альтернатива для Німеччини). Звичайно, ідеологічні засади антиамериканізму в партій різні. «Ліва партія» виступає за вихід ФРН із НАТО та фактичний союз із росією. «Альтернатива для Німеччини» пропонує перетворення ФРН на самостійний економічний і військово-політичний полюс сили, незалежний від США. Американська політична еліта звинуватила А. Меркель у нездатності запобігти поширенню антиамериканських настроїв у Німеччині.

На початку березня 2018 р. Німеччина різко критикувала США за тиск на Німеччину в питанні додаткових митних зборів на автомобілі. Президент США провокував торговельну війну. Тільки 12 березня 2018 р. було

завершено процедури формування нової «великої коаліції» й А. Меркель офіційно була вчетверте обрана канцлером. На посаді міністра закордонних справ соціал-демократа З. Габріеля замінив інший соціал-демократ Хайко Маас. Новий уряд «великої коаліції» доклав максимум зусиль, аби запобігти масштабній торговельній війні зі США. Попри політичний тиск США, наприкінці березня 2018 р. Німеччина видала всі дозволи на побудову другої черги газопроводу Північний потік. Д. Трамп намагався скласти контрбаланс німецько-російському зближенню. 14 квітня 2018 р. президент США Д. Трамп, британський прем'єр-міністр Т. Мей, французький президент Е. Макрон об'єднали зусилля для бомбового удару по Дамаску у відповідь на звинувачення режиму Б. Асада у застосуванні хімічної зброї проти опозиції. Ситуацію, яка склалась в особистій бесіді, обговорили А. Меркель і російський президент путін. Чергові розбіжності у німецько-американських відносинах були пов'язані із тиском Д. Трампа на Іран у спробі запровадити нові економічні санкції та скасувати угоди 2015 р. щодо умови використання Іраном атомних технологій. Також Д. Трамп демонстрував намір сприймати не А. Меркель, а французького президента Е. Макрона «головною особою» ЄС. Попри наявні протиріччя, А. Меркель і Д. Трамп демонстрували єдність у питанні продовження санкцій проти росії, які були введені після анексії Криму у березні 2014 року. Але це не заважало побудові газопроводу «Північний потік-2». Німці заради пошуку компромісів зі США готові були за свій рахунок побудувати потужності для прийому американського скрапленого газу. Інвестиції для цього проєкту був готовий надати Катар. Утім, А. Меркель наголошувала, що критичний діалог із путіним важливий для вирішення світових криз. Треба також розуміти, що ФРН зацікавлена у вивезенні майже 12 тис. тонн радіоактивних відходів з німецьких атомних станцій на територію росії.

Британський прем'єр-міністр Т. Мей наполягала на жорсткому варіанті виходу Великої Британії з ЄС, послаблюючи позиції Німеччини в Євросоюзі. В ідеалі Лондон збирався стати єднальною ланкою між США і ЄС, для чого потрібно було зберегти зону вільної торгівлі між Великою Британією та ЄС. Напередодні запланованої на 16 липня 2018 р. зустрічі у Гельсінкі з путіним Д. Трамп провів переговори з партнерами по НАТО. Європейці були невдоволені тим, що Д. Трамп розглядає НАТО не як військовий союз, а як ринок збуту продукції американського військово-промислового комплексу. Німецькі виробники зброї конкурують з американськими виробниками, зокрема, на ринку Саудівської Аравії та інших еміратів Перської затоки.

Французький президент Е. Макрон ініціював прискорення процесу формування армії ЄС, за що зазнав критики Д. Трампа.

У 2019 р. політичні позиції А. Меркель послаблювалися внаслідок невдач на виборах ландтагів у східнонімецьких федеральних землях, де міцними були політичні позиції Лівої партії і партії Альтернатива для Німеччини. Послаблення позицій «великої коаліції» у верхній палаті німецького парламенту бундесраті зробило неможливим збереження «великої коаліції». Помітною стала тенденція, коли євроатлантично-орієнтована еліта ФРН конкурує з новою національно орієнтованою німецькою елітою, яка була не такою консолідованою та розділеною за «ліво-правими» ідеологічними маркерами.

У жовтні 2019 р. державний секретар США М. Помпео закликав американських партнерів в Європі консолідуватись зі США заради стримування Китаю та росії. Однак до цих закликів не прислухались. Д. Трамп оголосив про можливість санкцій проти компаній, які допомагають «Газпрому» добудувати «Північний потік-2». У грудні 2019 р., виступаючи з урядовою заявою в бундестазі, А. Меркель заявила, що у разі запровадження американських санкцій німецька сторона не мала наміру вступати у «війну санкцій». Зрештою, запровадження американських санкцій проти компаній, які виконували контракт на побудову цього об'єкта призупинили завершальну стадію будівництва. Потім падіння ринкових цін на нафту і відповідно газ внаслідок зменшення попиту на світовому ринку (з причин рецесії світової економіки під впливом пандемії) відклали завершення цього проєкту.

Цікаві внутрішньополітичні процеси тим часом відбувались у США. 18 грудня 2019 р. демократи у палаті представників Конгресу США проголосували за процедуру імпічменту Д. Трампу. Не менш символічно, що 20 грудня 2019 р. Палата представників британського парламенту проголосувала за угоду про умови поетапного виходу з ЄС, починаючи з 30 січня 2020 року. Німецька дипломатія спробувала витримати паузу, аби правильно оцінити ці події.

Однак розвиток міжнародної кризи відбувався за своєю логікою. Американський безпілотний літак, який на початку січня 2020 р. поцілив у багдадському аеропорту у іранського генерала Сулеймані, вилетів з американської військової бази на території ФРН. «Ліва партія» звернулась у прокуратуру у зв'язку з тим, що 3 січня 2020 р. з бази Раммштайн (федеральна земля Рейнланд-Пфальц) вилетів безпілотний літак, який у Багдаді ліквідував керівника іранського «Корпусу стражів революції» Сулеймані. Німецькі ліві

і праві популісти, попри внутрішньополітичні протиріччя між собою, почали послідовно критикувати надміру залежність ФРН від США у стратегічних питаннях.

21 січня 2020 р. Сенат продовжив розгляд процедури імпічменту Д. Трампу. Зрештою, 5 лютого 2020 р. Д. Трамп вийшов переможцем із цієї політичної боротьби. Однак у березні – квітні 2020 р. пандемія коронавірусу змінила диспозицію світових сил. США звинуватили Китай у намірі використання пандемії для посилення своїх позицій у світі. Збільшення смертності американських громадян від коронавірусу негативно позначилося на президентському рейтингу Д. Трампа. Економічні наслідки пандемії збільшили кількість безробітних та, здавалось, перекреслили економічні досягнення президентства Д. Трампа 2017–2019 років. Непередбачуваними стали політичні настрої у США і ФРН після завершення пандемії. Помітною стала тенденція загострення кризи ліберальної глобалізації. Це обіцяло подальшу політичну поляризацію американського і німецького суспільств.

Не тільки Д. Трамп впродовж 2017–2020 рр. намагався створити нові робочі місця у США, а й Німеччина намагалася зберегти свої позиції експортно-орієнтованої економіки. У цьому сенсі політика Д. Трампа щодо ЄС розглядається німецькими елітами як спроба послаблення німецького лідерства в Євросоюзі та обмеження самостійного курсу щодо Китаю, росії, країн Латинської Америки. Стрімке падіння темпів зростання світової економіки внаслідок пандемії тільки загострює зазначені німецько-американські протиріччя.

США спробували відновити свій індустріальний потенціал, який за умов ліберальної глобалізації трансформувався у постіндустріальну економіку, що створила «іржавий» пояс колись індустріальних штатів, і завдяки цьому очолити інноваційний процес в 21-му столітті. Але цей курс радикально змінював розподіл праці, який склався за роки домінування ліберальної моделі глобалізації. Натомість німецькі політичні та економічні еліти послідовно працювали на зміцнення позицій ФРН як головної фабрики Євросоюзу. Спроба залагодити ці американсько-німецькі протиріччя на ліберальній основі за допомогою Трансатлантичної зони вільної торгівлі зазнала невдачі саме через негативну позицію Д. Трампа щодо цього проєкту. Внаслідок розвитку цих процесів з'явилася тенденція посилення популістів і націоналістів по обидва боки Атлантичного океану.

У листопаді 2020 р. Д. Трамп програв президентські вибори кандидату демократів Дж. Байдену. У кінці 2020 р. здавалось, що адміністрація Дж. Байдена

збереже американські гарантії безпеки Європі. На той час було незрозуміло, наскільки успішно США вийдуть із пандемії коронавірусу. Аналогічною для ЄС і США в цей період було посилення державного регулювання економіки, аби не допустити її різкого спаду за умов тривалих локдаунів. Перемога на президентських виборах у США в листопаді 2020 р. кандидата Демократичної партії Дж. Байдена поширила в європейському експертному середовищі сподівання на повернення тенденції до євроатлантичної консолідації.

Звичайно, вихід Великої Британії з ЄС став потужним ударом не тільки по ЄС, а й по євроатлантичній солідарності. К. Майор акцентувала увагу на потребі пошуку нового балансу інтересів між Євросоюзом і Великою Британією, без чого складно буде оновити євроатлантичні відносини.

У грудні 2021 р. у Вашингтоні відбувся саміт демократій, який здавалось головним конкурентом ліберальних демократій визначив Китай, а не рф. Україна опинилась у епіцентрі напруги у відносинах між НАТО і рф, адже для НАТО неприйнятними були російські амбіції накладання вето на саме обговорення питання членства України в НАТО.

28 лютого 2022 р. Україна подала офіційну заявку на вступ в Європейський Союз. Бажання країн Західних Балкан і України вступити в ЄС нейтралізувало негативні наслідки виходу Великої Британії з ЄС, з іншого боку, це чергове розширення обіцяло бути особливо складним і коштовним. Мадридський саміт НАТО у липні 2022 р. став символом консолідації Північноатлантичного альянсу заради захисту України.

Масштабування російської війни проти України спричинило зміну епох у зовнішньоторговельній політиці Євросоюзу. Якщо до 2022 р. дешеві російські енергоносії і китайський ринок були критично важливими для зростання європейського експорту, то війна повернула торговельну стратегію до пріоритетності можливості створення зони вільної торгівлі між ЄС і США. Для адміністрації президента США Дж. Байдена після листопадових 2022 р. виборів обох палат конгресу тема переговорів з ЄС щодо зони вільної торгівлі може бути непріоритетною, зважаючи на політичну боротьбу з республіканцями. Після листопадових 2022 р. виборів обох палат конгресу був двопартійний консенсус щодо важливості актуалізації ролі США в гарантуванні європейської безпеки, зважаючи на російсько-українську війну.

У XXI столітті США і Євросоюз висунули різні стратегії євроатлантичного проєкту. Здавалося, що Франція і Німеччина обрали курс на автономізацію ЄС у зовнішньополітичній і безпековій сферах. Згадана тенденція відповідала стратегічному російсько-китайському баченню багатополярного

світу. Референдум 2016 р. про вихід Великої Британії з ЄС потужно вдарив по єдності ЄС і США, адже Британія традиційного виконувала роль єднальної ланки між США та Євросоюзом. За президентства Д. Трампа (2017–2020) поглибилися лінії розколу між США та ЄС. Це переконало російських реваншистів радикально переглянути американо-центричний світовий порядок.

Нагадаємо, що ще на початку XXI століття не було жодних передумов для такого розвитку міжнародних відносин. Після терористичних атак на США 11 вересня 2001 р. відбулася консолідація США і ЄС. На зустрічі у Брюсселі 16 грудня 2002 р. НАТО вітало партнерство з Європейським Союзом у процесі захисту спільних цінностей. Було погоджено питання використання під час проведення миротворчих операцій під егідою Європейського Союзу системи військового планування НАТО. Тоді дії США в Іраку підтримали Велика Британія, Польща, Данія, Іспанія, Словаччина, Чехія. Проти були члени Бельгія, Греція, Канада, Люксембург, Німеччина, Франція. Особливо гостро протиріччя між США і Євросоюзом виявилися на початку 2003 р. під час обговорення початку військової операції проти Іраку. США вбачали у мотивах ФРН і Франції егоїстичні економічні та геостратегічні інтереси.

Виступаючи 4 квітня 2009 р. на празькому саміті Євросоюз – США, президент Барак Обама закликав до «перезавантаження» відносин. Фактично у Празі було започатковано медовий місяць у відносинах Євросоюзу з новою американською адміністрацією. Однак розбіжності знову наростали після подій арабської весни (2011–2012), зміни влади у Лівії та Сирії. Внаслідок цього у обох цих країнах почалася війна, яка стимулювала потік міграції до Європейського Союзу. Президент Б. Обама не зміг переконати Німеччину і Францію у необхідності підтримати силовий сценарій зміни влади у Сирії. За адміністрації президента Д. Трампа (2017–2020) євроатлантичні відносини пережили найгірший період своєї історії. Повернення у Кремль в 2012 р. в. путіна посприяло відновленню активної конфронтації між Москвою і Вашингтоном. Поховання надій на перезавантаження пов'язане з подіями Революції Гідності в Україні (листопад 2013 – лютий 2014 років). Адміністрація Б. Обами засудила анексію Криму та запровадила санкції проти рф після збиття 17 липня 2014 р. над м. Торез нідерландського пасажирського літака. Але адміністрація президента США Б. Обами відмовилася постачати зброю Україні. Стримувати силою російський імперіалізм Б. Обама не наважився і в Сирії.

23 червня 2016 р. у Великій Британії відбувся референдум щодо виходу з Європейського Союзу. Після цього тривали дебати щодо ступеня радикальності розриву з ЄС. Узагальнення аналітичної доповіді з цього приводу 2018 р. засвідчила бажання зберегти хвіртку до Спільного ринку з ЄС, забезпечивши режим зони вільної торгівлі між Республікою Ірландія і Ольстером. Вихід Великої Британії з ЄС створив дефіцит бюджету Євросоюзу. Сучасний політичний дискурс пропонує європейські оптимістичний і песимістичний сценарії розвитку подій. Європейська республіка децентралізована (європейські регіони), пост-національна, парламентсько-демократична і соціальна. Це стосується можливого повороту від проєкту «Сполучених Штатів Європи» до «Європейської республіки». Нова Європа вимагає нового політичного мислення без популізму і націоналізму. Ліберальний Євросоюз зіштовхнувся з національно-популістським викликом. Європейська республіка має опинитись у центрі трикутника: лібералізму (свобода), соціалізму (рівність) і націоналізму (братерство).

Актуалізація традиційних регіональних проєктів на зразок «Балтійсько-Чорноморської вісі», а також поява відносно нових регіональних проєктів на кшталт «Ініціативи трьох морів» є закономірним наслідком швидкої трансформації європейської системи міжнародних відносин. Унаслідок цього виникає нова архітектура європейського континенту, органічно доповнюються новими структурами вже чинні європейські союзи та міждержавні організації. Ставлення суб'єктів європейської системи міжнародних відносин до зазначених регіональних проєктів є різним. Проєкт «Ініціатива трьох морів» і «Міжмор'я» трансформують гомогенність європейського простору, контрольованого ЄС. Наднаціональні еліти Євросоюзу тільки починають осмислення зазначених тенденцій. Натомість для національних еліт нових країн-членів ЄС, які географічно розташовані у регіоні від Балтійського до Адріатичного і Чорного морів, обидва проєкти є додатковою гарантією американської присутності в Європі та захисту від експансії рф і КНР.

З початком пандемії коронавірусу світ занурився у гібридну глобальну війну. Визначальними тенденціями стали: падіння цін на нафту і газ, початок циклічної економічної рецесії, погіршення військово-політичного становища в ключових регіонах, розпад системи контролю за озброєннями, загострення американсько-китайського протистояння. Початок глобальної системної кризи охопило епідеміологічні, економічні, політичні, військово-стратегічні, цивілізаційні виміри світової політики. Структурна криза світової економіки супроводжується соціально-політичною нестабільністю, посиленням

політичного радикалізму і популізму, активізацією наступу авторитарних тенденцій, а також актуалізацією ризиків повернення гарячих фаз регіональних конфліктів. Дедалі більше політизуються економічні процеси у світі. Що більшим ставав ризик глобального американсько-китайського збройного зіткнення, то частішими виявилися процеси загострення локальних регіональних конфліктів. Україна як і в Першу і Другу світові війни, опинилася на перехресті інтересів різних великих держав.

Перемога у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Д. Трампа дала підстави Кремлю сподіватися на «велику угоду» щодо повернення України в російську сферу впливу. Але до цього справа так і не дійшла. Фактично впродовж 2017–2019 р. адміністрація Д. Трампа вперше погодилася передати Україні протитанкові системи «Джавелін» за умови їхнього складування, а не активного використання на донбаському фронті. Але до завершення каденції Д. Трампа Кремль сподівався на «велику угоду» з американцями, завдяки чому Україна мала відійти до російської сфери впливу. Але про ціну такої гіпотетичної угоди сторони не домовилися, до того ж американська «глибинна держава» виявилася здатною стримувати найбільш неадекватні ідеї такого популіста як Трамп.

У листопаді 2020 р. Д. Трамп програв президентські вибори кандидату Демократичної партії Дж. Байдену, хоча й намагався закидати останньому надмірне залучення до українських справ під час перебування на посаді віце-президента в адміністрації президента Б. Обами. Впродовж 2021 р. адміністрація президента Дж. Байдена намагалася зберегти підтримку України на чинному до того часу рівні. Виведення військ НАТО з Афганістану в серпні 2021 р., здається, переконало російських «яструбів» у слабкості США, ЄС і НАТО та вчасності перегляду статусу рф як «євразійського полюсу сили» з її поверненням у ролі гегемона до Східної Європи. Але перехід від «гібридної війни» (2014–2022 рр.) до масштабної конвенційної війни проти України став сутнісним викликом для ліберально-демократичних держав та суспільств. Правда, навіть за цих обставин США довелося докласти чимало зусиль, аби переконати у цьому передусім Німеччину і Францію, адже країни Балтії і Вишеградської четвірки на власному історичному досвіді знайомі із руйнівними наслідками російського імперського експансіонізму. Зрештою, євроатлантична спільнота обрала подвійну тактику – запровадження системних економічних, фінансових, політичних, технологічних, інформаційних санкцій проти рф з одночасною підтримкою України з метою завдання стратегічної поразки кремлівським імперіалістам. Останні докладають максимум зусиль, аби використовувати на свою користь

шпарини у режимі санкцій та уникати вторинних санкцій за співпрацю з рф таких країн як Індія, Китай, Туреччина. Не все гаразд із режимом санкцій від Євросоюзу. Наприклад, Міністерство фінансів США звинуватило австрійський «Райффайзен банк» у допомозі рф обходити виключення з SWIFT. Через банк за умови санкцій проходили дві третини російських розрахунків із зовнішнім світом. Росія продовжує підіймати ставки у протистоянні із Заходом. Незмінними залишаються її завдання: 1) максимальне послаблення Євросоюзу і США, культивування протиріч в євроатлантичному просторі; 2) послідовна дискредитація України та співпраці України з Євросоюзом і США; 3) консолідація російського домінантного впливу на пострадянському просторі шляхом формалізації «союзу» з Білоруссю та, ймовірно, Казахстаном. Недопущення реалізації цих планів залишалося пріоритетом для ЄС і НАТО.

25 січня 2023 р. Бундестаг розглянув питання постачання роти танків «Леопард» для України. 4 березня 2023 р. у Вашингтоні побував канцлер О. Шольц. Канцлер ФРН заявив, що виведення російських військ з території України є передумовою будь-яких переговорів. рф намагалася мобілізувати свої мережі впливу, аби організовувати у містах ФРН мітинги пацифістів, які вимагали припинити постачання зброї Україні. Але регулярні соціологічні опитування свідчили, що більшість громадян ФРН тоді підтримувала всебічну допомогу Україні. Російська війна проти України консолідувала євроатлантичну спільноту. Втім, турецька сторона намагається блокувати вступ Швеції і Фінляндії у НАТО. Мотивами цієї позиції є бажання Анкари виторгувати для себе додаткові преференції. Своєрідним підтвердженням головної тези аргументації Стокгольма і Гельсінкі щодо вступу в НАТО 29 червня 2022 р. стала прийнята Мадридська декларація. Зокрема, оновлена стратегія НАТО конкретно назвала росію загрозою євроатлантичній стабільності, миру та безпеці. Тільки наприкінці березня 2023 р. парламенти Угорщини і Туреччини проголосували за вступ Фінляндії в НАТО, продовживши «торги» щодо вступу в Північноатлантичний альянс Швеції. Трансатлантична єдність потребує перманентної підтримки та відповідального лідерства США і Євросоюзу.

Тільки наприкінці березня 2023 р. парламенти Угорщини і Туреччини проголосували за вступ Фінляндії в НАТО, продовживши «торги» щодо вступу в Північноатлантичний альянс Швеції. Трансатлантична єдність потребує перманентної підтримки та відповідального лідерства США та Євросоюзу. Перші два десятиліття після терактів 11 вересня 2001 р. визначили різні етапи у відносинах ЄС і США щодо проблем європейської безпеки. Відразу після терактів йшлося про посилення консолідації та

залучення європейських країн-членів НАТО до військової операції на території Афганістану (2001–2021). США підстрахували Європейський Союз під час розпаду колишньої Югославії та дестабілізації ситуації на Балканах.

9 лютого 2024 р. канцлер О. Шольц прибув у Вашингтон. Республіканці блокували прийняття допомоги Україні, тому Байден закликав Німеччину взяти на себе більшу частину воєнної і фінансової допомоги Україні. Байден заявив, що США не постачатимуть скраплений газ країнам, з якими не мають угоди про вільну торгівлю. Лунали спекуляції, що на другому президентському терміні після обрання 5 листопада 2024 р. Д. Трамп проголосує за вихід США з НАТО. Конгрес заборонив президентові робити це одноосібно. Відкритим було питання, як далеко Трамп був готовий ізолювати США від міжнародних процесів. Німецькі експерти наголошували на відмінностях зовнішньоекономічної політики адміністрацій Трампа і Байдена. Байден в 2021–2023 рр. відновив рівень економіки США як до пандемії, але це призвело до високої інфляції. Також не вдалося створити Євроатлантичну і Транстихоокеанську зони вільної торгівлі. Трамп погрожував не захищати Європу в рамках зобов'язань по НАТО. Були прогнози, що це буде завершення «американського століття» в Європі.

Наприкінці квітня 2024 р. колишній посол США в Москві (1987–1991) Джек Метлок нагадав, що холодна війна закінчилася переговорами, тому пріоритетом американської дипломатії має бути переговорне завершення російської війни проти України[48]. 31 травня 2024 р. США погодилися на завдання ударів углиб території росії зброєю американського виробництва. Міністр оборони ФРН Б. Пісторіус також заявив, що Німеччина дозволяє Україні бити зброєю свого виробництва вглиб території росії [49]. У розпал виборчої кампанії президента США 2024 р. експерти «Німецького товариства зовнішньої політики» проаналізували коло протиріч, які стимулюють побоювання повторного обрання на посаду президента США Д. Трампа. Це можливий перегляд воєнно-політичних зобов'язань США перед Європою у форматі НАТО, торговельні війни з Китаєм, перегляд американської політики щодо росії, відмова від захисту клімату та жорсткий міграційний курс[50].

[48] Interview mit Jack Matlock: Der Kalte Krieg endete durch Verhandlungen. URL: https://www.cicero.de/aussenpolitik/russland-ukraine-us-aussenpolitik-jack-matlock

[49] Bundesregierung erlaubt Einsatz deutscher Waffen in Russland – Verteidigungsminister Pistorius: Entscheidung richtig. URL: https://www.deutschlandfunk.de/bundesregierung-erlaubt-einsatz-deutscherwaffen-in-russland-verteidigungsminister-pistorius-entsche-100.html

[50] Jack James, Marcus Jaeger, u.a. Wer hat Angst von Donald Trump. IP 3/2024. URL: https://www.internationalepolitik.de

28 червня 2024 р. німецька преса писала про жорстоку поразку Байдена на телевізійних дебатах від Трампа. Попри це спочатку Дж. Байден заявив, що не має наміру відмовлятися від балотування на посаду президента. Саміт НАТО у Вашингтоні 9–11 липня 2024 р. не розв'язав питання зі здатністю Байдена перемогти свій вік та витримати ще чотири роки на посаді президента США. Перемога Трампа була невідворотною. Угорський прем'єр-міністр В. Орбан, який з початку липня займався човниковою дипломатією між Києвом, Москвою і Пекіном, після саміту НАТО зустрівся з Трампом.

13 липня 2024 р. під час виступу на передвиборчому заході у Пенсільванії невідомий стріляв у Дональда Трампа. Лунали припущення, що демократи тепер точно не замінять Дж. Байдена як кандидата на президентських виборах. Інтригою конвенту Республіканської партії у Мілуокі 15–16 липня 2024 р. була кандидатура віце-президента США: це Марк Рубіо або Дж. Венс. Зрештою, Трамп став кандидатом на посаду віце-президента Дж. Венса з прицілом на його кандидатуру на президентських виборах 2028 року. Венс виступав за мінімізацію допомоги Україні [51]. До 2016 р. Венс був прихильником Обами, тільки в 2022 р. став співати дифірамби Трампу.

21 липня 2024 р. Байден оголосив, що відмовляється балотуватися на другий термін та підтримав кандидатуру віце-президента Камали Харріс. Їй дуже потрібні були голоси білих американців, які голосували за Трампа. У Німеччині тривала дискусія з приводу готовності Європи до другого президентського терміну Трампа. 3 серпня 2024 р. керівництво Демократичної партії США заявило, що Камала Харріс електронним голосуванням виборців висунута кандидаткою на посаду президента США. Трамп пропонував їй дебати на «Fox News» 4 вересня 2024 року. Німецькі експерти оптимістично обговорювали перспективи зовнішньої політики США у разі перемоги Харріс. Адміністрація Байдена – Харріс 16 серпня 2024 р. оголосила про продаж Німеччині ракет для систем ППО «Patriot». 19–21 серпня 2024 р. в Чикаго відбувся передвиборчий з'їзд Демократичної партії. Республіканців вони звинувачували в намірі згортати демократію згідно з доповіддю Heritage Foundation «Проєкт 2025».

10 вересня 2024 р. відбулися телевізійні дебати К. Харріс і Д. Трампа. Німецька ліберальна преса вважала, що Харріс має більш оптимістичні шанси на перемогу 5 листопада. Опозиційна німецька преса була переконана, що

[51] Andreas Ross. So sicher ist Trump, das er gewinnt. URL: https://www.faz.net/aktuell/politik/us-wahl/us-wahl-2024-j-d-vance-tritt-auf-wie-eine-kapie-von-donald-trump-19859292.html

дебати не дали вирішальної перемоги нікому з кандидатів. У неділю 15 вересня 2024 р., коли Трамп в своєму маєтку грав у гольф, стався черговий невдалий замах на нього.

18 жовтня 2024 р. відбувся останній візит президента США Дж. Байдена в Берлін. США закликали ЄС і Німеччину більше допомагати Україні. Німецький бізнес демонстрував занепокоєність гіпотетичною перемогою Трампа та ризиками торговельних війн. На фініші виборчої кампанії К. Харріс стала називати Трампа фашистом. Німецька преса звертала увагу, що тоді як ліберальна кола в самій Німеччині вболівали на президентських виборах у США за К. Харріс, німецька громада в США більше симпатизувала Д. Трампу.

6 листопада 2024 р. канцлер О. Шольц привітав Д. Трампа з перемогою на виборах. Німецькі консерватори вважали, що Трамп допоможе зробити Німеччину знову великою. Порядок денний Трампа щодо здешевлення нафти суперечив німецькому баченню екологічної політики. Ця тема стала ще одним суперечливим кейсом для відносин ФРН і США за 47-го президента Д. Трампа.

20 січня 2025 р. відбулася інавгурація 47-го президента США Дональда Трампа, який обіцяв змінити баланс сил в Європі і світі. Трамп був невдоволений цензуруванням в Європі соціальної платформи «Х» Ілона Маска. 1 лютого 2025 р. Трамп запровадив 25% митні тарифи на товари із Канади і Мексики. Це турбувало багатьох у Європейському Союзі. Європейський Союз без допомоги США не міг планувати розміщення миротворчого контингенту на території України у разі припинення російсько-української війни. Німеччина залишалася для Д. Трампа ідеологічним подразником, який уособлював ті настанови Демократичної партії США, проти яких Трамп в інавгураційній промові оголосив ірраціональну «революцію здорового глузду». Трамп орієнтувався на посилення торговельних війн не лише з Євросоюзом, а з Китаєм. Від зовнішньої політики США за Трампа можна очікувати реалізації побажання Дж. Вашингтона, який зазначав, що США мають уникати постійних союзів з будь-якою іншою країною світу, а натомість сповідувати доктрину нестабільних, тобто тимчасових союзів, які сприятимуть миру, торгівлі та чесній дружбі з усіма націями. За Байдена США хотіли свободи України обирати воєнні союзи. путін вимагав поділу світу не сфери впливу.

14 лютого 2025 р. у Мюнхені відбулися переговори президента ФРН Ф.-В. Штайнмайєра і віце-президента США Д. Венса. Офіційно сторони обмінялися дипломатичними реверансами, хоча Венс активно контактував

з представниками партії «Альтернатива для Німеччини». Трамп мав складний особистий досвід відносин із німцями. У 1998 р. Deutsche Bank видав компаніям Трампа 2,5 млрд. доларів кредитів. Через кризу 2008 р. Трамп недоплатив банку 40 млн. доларів. Трамп висунув банку зустрічний позов на 3 млрд. доларів. Адвокати Трампа стверджували, що банк теж був винен у фінансовій кризі. Тільки 2012 р. борг на нових умовах було погашено.

28 лютого 2025 р. Зеленський влаштував перепалку з Трампом в Овальному кабінеті Білого дому і переговори про угоду щодо критичних мінералів не було підписано. Трамп переклав фінансування України у війні з рф на Європу. 4 березня 2025 р. Д. Трамп виступив перед обома палатами конгресу. Він наголосив на політиці торговельних війн. 3 квітня 2025 р. Трамп ввів 20% митні тарифи проти Європейського Союзу і 34% митні тарифи на товари Китаю. Це був фактичний кінець ліберальної глобалізації.

Упродовж літа 2025 р. Європейський Союз домігся згоди Трампа на європейські гроші продавати американську зброю для захисту України. Але Трамп реалізовував стратегію відтягування рф від союзу з Китаєм навіть ціною посилення російського тиску на ЄС. 15 серпня 2025 р. Трамп особисто провів в Анкориджі (Аляска) переговори з путіним. Рф наполягала на неприйнятних для України і ЄС умовах припинення війни. 16 жовтня 2025 р. Трамп домовився з путіним про зустріч у Будапешті, що мало посилити Орбана в його протистоянні ЄС. Європейський Союз наполягав на своїй прямій участі в американсько-російських переговорах щодо умов припинення війни в Україні.

РОЗДІЛ 11. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРМІЇ

Проблеми військової інтеграції Євросоюзу. Розподіл повноважень між НАТО і ЄС. Плани Євросоюзу щодо відновлення військового потенціалу в 2025–2030 роках.

У 2009 р. відомий американський стратег Е. Люттвак видав працю «Стратегія Візантійської імперії», в якій він порівняв стратегію Східної Римської імперії і Західної Римської імперії. Автор зазначав, що Візантія не завдавала вирішальної поразки ворогам. Візантія навіть сприяла відновленню військової могутності ворогів. Адже цей переможений ворог міг знадобитися для протистояння сильнішому супротивнику. Якщо імперія захопила надто велику територію, складно цією територією ефективно керувати. Адміністративна система має бути комплексною і досить диференційованою, щоб мати можливість управляти імперськими володіннями. Що багатшою стає імперія, то привабливішою вона є для грабіжників і завойовників. Імперії руйнуються внаслідок корозії владних еліт, коли до їхніх лав проникають колишні іммігранти. Нагадаємо, що у ранній історії США ідея утримання постійної армії у мирний час була спірною, і деякі американські засновники застерігали від небезпек, які такі армії створювали для свободи. Збройні сили потрібні для протистояння військовим інших країн. Для агресивної війни потрібна більша армія, ніж для оборони.

Перманентна тривога лідерів НАТО полягала в тому, що їхні громадяни відкинуть поняття політики сили, на яке спиралася концепція цієї організації. Союзники зберігали НАТО як страховий інструмент від небезпек демократії: мінливого у своїх настроях електорату, який, прагнучи миру, може створити передумови для війни. 1966 р. американські аналітики зазначали, що ключовим завданням НАТО є недопущення срср до європейських ресурсів. Спільна спадщина та цивілізація не є гарантією тривалого співробітництва. Американців турбувало, що європейці оберуть схильні до нейтралітету уряди, а європейців лякало, що президент США належатиме до крайніх правих або лівих політиків.

Війна росії проти України після 24 лютого 2022 р. засвідчила, що спільний військовий потенціал країн ЄС без США менший за спільний потенціал рф і Китаю. Європейські федералісти вважають, що європейська армія має бути символом мультикультурної федеративної Європи. Але саме це історично стримувало військову інтеграцію як складову європейської інтеграції.

У перші години неділі 25 червня 1950 р. північнокорейські війська атакували Південну Корею. Лунали припущення, що Західну Європу може чекати доля Південної Кореї. Комуністичний заколот у Празі в лютому 1948 р. стимулював країни Західної Європи створити Західноєвропейський союз у складі Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу. 24 жовтня 1950 р. прем'єр-міністр Франції р. Плевен запропонував створити Європейське оборонне співтовариство. Британія вирішила зачекати. Країни Бенілюксу не демонстрували ентузіазму. В лютому 1951 р. на паризьку конференцію щодо створення європейської армії відгукнулися тільки Італія, ФРН, Бельгія та Люксембург. Наприкінці травня 1952 р. шість міністрів закордонних справ підписали угоду про створення Європейської оборонної спільноти. Смерть 5 березня 1953 р. Сталіна відклала створення європейської армії. У Франції відбувалися ідеологічні дебати щодо потреби такого рішення. У травні 1954 р. Франція програла битву біля Дьєнб'єнфу. Змінився уряд. Прем'єр-міністром став П'єр Мендес-Франс. Три міністри-голлісти пішли у відставку. 30 серпня 1954 р. у Національних зборах депутати голлісти і комуністи проголосували проти ратифікації угоди про створення Європейського оборонного співтовариства. У підсумку 23 жовтня 1954 р. в Парижі було підписано угоду про входження ФРН та Італії до Західноєвропейського союзу, ФРН було відкрито шлях для вступу в НАТО (5 травня 1955). Історія з Суецьким каналом 1956 р. показала слабкість французької і британської армій. 29 жовтня 1956 р. ізраїльська піхота вторглася в Єгипет. 5 листопада 1956 р. британські і французькі десантники почали наземну атаку на Порт-Саїд.

Завершення «холодної війни» було часом домінування пацифізму в Європі. Військовим треба розраховувати на основний, запасний, аварійний варіанти. Геополітичні амбіції ЄС вимагають військово-промислового потенціалу. Концентрація науково-технічних можливостей забезпечує розвиток військово-промислового комплексу. Наприкінці 1968 р. було утворено європейську групу НАТО: Велика Британія, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Норвегія, Португалія, Туреччина, Греція, Іспанія. Тоді до європейської групи НАТО не входили Франція та Ісландія. В 1988 р. прем'єр-міністр Франції М. Рокар пропонував активізувати

діяльність Західноєвропейського Союзу – розширити обмін воєнною інформацією та консультацій з проблем гарантування безпеки і роззброєння. У листопаді 1988 р. до Західноєвропейського союзу увійшли Іспанія і Португалія. У грудні 1988 р. Греція, Данія, Туреччина і Норвегія надіслали своїх спостерігачів на сесію Асамблеї ЗЄС. У 1995 р. цей статус отримали нові члени ЄС – Австрія, Фінляндія і Швеція. У 1995 р. повноправним членом ЗЄС стала Греція.

27 червня 1991 р. було розпущено Раду економічної взаємодопомоги, 1 липня 1991 р. припинила існування Організація варшавського договору. Це тільки посилило ідеї «кінця історії», остаточної перемоги ліберальної демократії та інспірувало пацифістські ідеї. Обмежували ці настрої виклики європейській безпеці, які виникли внаслідок розпаду Федеративної союзною республіки Югославія. Внаслідок цього 1 жовтня 1992 р. згідно з Петерберзькою декларацією у Брюсселі було утворено орган військового планування ЗЄС.

Проявом процесу об'єднання Європи та перших спроб спільної зовнішньої та оборонної політики можна вважати Хрестові походи. Можна знайти аналогії між Орденом тамплієрів та «Французьким іноземним легіоном». Орден Храму перетворився на інструмент боротьби західного християнського світу проти ісламу. Однак невдачі хрестових походів часто зумовлювалися гострими суперечками між їхніми учасниками. Суперечка між венеціанцями та генуезцями у 1256 р. за монастир Святого Себастьяна у Акрі привела до збройного конфлікту. Тамплієри та тевтони підтримали венеціанців, а госпітальєри виступили на боці генуезців. Венеціанці постачали Бейбарсу метали та будівельний ліс для створення штурмових машин, а генуезці – рабів для поповнення загонів мамлюків. Жорстка боротьба за гегемонію в Європі, яка часто перетворювалася на справжню європейську «громадянську війну», опосередковано стимулювала ідеї єднання Європи.

Європейська ідея у середньовічній Європі ґрунтувалася на ідеї консолідації заради внутрішнього миру та протистояння турецькій загрозі. Священик П'єр Дюбуа (1255–1321) пропонував спільно карати порушників миру в Європі. Чех Георгій Подебрад (1420–1471) вважав, що Європа має бути федеральною державою. Натомість Себастіан Мюнстер (1489–1552) закликав до створення загальноєвропейської універсальної монархії.

Однак боротьба за гегемонію в Європі провокувала внутрішні конфлікти. Лише Вестфальський мир 1648 р. дав можливість побудувати систему балансу інтересів національних держав у Європі. Такі роздуми, скоріше за

все, будуть спекулятивним модернізаторським підходом до історії. Однак, до подібних аналогій можна ставитися й інакше. Адже, наприклад, релігійні війни тієї епохи сприяли зменшенню суто релігійного елемента та поступовій секуляризації всього європейського життя.

Французький філософ Т.-С.Жуфруа (1796–1842) у «Роздумах щодо філософії історії» розробив підходи до геополітики та протистояння локальних цивілізацій. Зокрема, згаданий Жуфруа пов'язував переваги європейської цивілізації з її внутрішньою різноманітністю. Німці терпляче збирають факти, французи популяризують ідеї, англійці як нація практиків утілює ідеї у життя. Головною його ідеєю було об'єднання Європи заради боротьби за світову гегемонію.

Велика французька революція 1789–1794 рр., з одного боку, повернула Європу на шлях розвитку національного суверенітету, а з іншого, сприяла поширенню універсалістських космополітичних ідей. У дев'ятнадцятому столітті розвиваються уявлення про Європу як цивілізаційну єдність. Домінантою стала ідея «європейського центризму», яка опиралася на тодішню європейську гегемонію у міжнародних відносинах. Досить часто європейськоцентричне бачення світового історичного процесу зберігається.

Іммануїл Кант у праці «До вічного миру» (1795) закликав до створення федеративної Європи республіканських держав. Головною її метою мав бути захист інтересів та прав людини. Однак це має бути «союз народів», а не «держава народів». Однак, прогноз І. Канта повністю не справдився. Держави члени Євросоюзу – Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Данія, Люксембург, Нідерланди, Швеція, тобто 7 з 27 держав Євросоюзу є конституційними монархіями. Після наполеонівських війн на Віденському конгресі 1815 р. було здійснено першу кодифікацію дипломатичного права та модернізовано європейську систему міжнародних відносин.

У середині XIX ст. на хвилі революційного піднесення 1848–1849 рр. французький письменник Віктор Гюго (1802–1885) першим висунув ідею створення «Сполучених Штатів Європи». Утім, Перша світова війна довела, що європейські кордони залишаються лабільними та підвладними силовим впливам. «Рівновага сил, – слушно підкреслює Г. Кіссінджер, – охороняла свободу окремих держав, але не зберігала мир у Європі». Спробою поділу Європи на сфери впливу можна вважати ідею Фрідріха Науманна (1860–1919) щодо створення «Серединної Європи» під німецьким домінуванням. Однак, «Європа після Першої світової війни, – зазначає Г. Кіссінджер, – так і не повернула собі становище світового лідера».

Отже, проблема спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу нерозривно пов'язана з історією процесу європейської інтеграції. Французький дипломат Жюль Камбон ще у 1925 р. прогнозував «утворення під егідою Ліги Націй Сполучених Штатів Європи… вже зараз висувається припущення що інтереси європейських держав можуть співпадати з інтересами решти світу». Адже саме завдяки розв'язанню гострих протиріч, Європа традиційно рухається вперед до нових напрямів співпраці. Таких поглядів дотримувався австрійський граф Рихард Куденхов-Калергі, який у 1923 р. висунув ідею створення «Сполучених Штатів Європи». Його ідею 5 вересня 1929 р. розвинув французький голова уряду А. Бріан, який запропонував план створення через митний та економічний союз «Сполучених Штатів Європи». У травні 1930 р. він запропонував меморандум щодо організації системи федерації європейських держав. Зокрема, мала відбутися інституціоналізація європейського співробітництва як важливої передумови зміцнення європейської безпеки.

У міжвоєнний період ідеї Г. Штреземана та А. Бріана більше нагадували утопію, ніж реалістичний план погодження німецько-французької зовнішньополітичної стратегії заради формування європейської єдності. Хоча не слід забувати, що у травні 1930 р. у «Меморандумі про організацію режиму федеративного європейського союзу» вперше були використані такі поняття як «спільний ринок», «митний союз», «рух товарів, капіталів та громадян», «спільнота європейських народів» [66]. Однак подолання «Великої депресії» вимагало протекціоністської політики національних держав.

Загалом європейська «громадянська війна» 1914–1945 рр. послабила можливості Європи як світового центру впливу. Виступаючи 16 вересня 1946 р. у Цюріхському університеті, У. Черчілль попередив: «Якщо ми хочемо створити Сполучені Штати Європи, ми повинні починати зараз». Фактично британський лідер пропонував створити «Сполучені Штати Європи» як насамперед антирадянський та частково антиамериканський проєкт з декількох конфедерацій скандинавської, дунайської, балканської та декількох інших, які мали бути союзними щодо британців.

Важливе значення для реалізації зазначеної амбітної програми мав план Маршалла, який перетворив Західну Європу на союзника США. З метою його реалізації 12 липня 1947 р. було створено «Організацію європейського економічного співробітництва». Американські ділові кола, робітники та

[66] Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К., 2001. С.15.

фермери були не менше європейців зацікавлені у реалізації плану Маршалла. Він нейтралізував загрозу післявоєнної фінансової кризи, запускав виробництво на мирні рейки з одночасним уникненням масового безробіття. Інвестиції США у Європу дали можливість європейцям купувати американські товари й підняли добробут населення. У військово-політичному напрямі Західна Європа опинилася під протекторатом США, ставши важливою частиною євроатлантичного центру в біполярній системі.

Британський дипломат Г. Нікольсон зауважив, що дипломатія ставала захисницею моралі, коли знаходилася на службі у домінантної сили. Однак здавалося, що спільні цінності тоді слабко об'єднували. Відкрити нову перспективу 9 травня 1950 р. спробував французький міністр закордонних справ р. Шуман (1886–1963). Він у спеціальній декларації наголошував, що Європа не буде створена одномоментно, згідно з єдиним планом. Вона буде побудована через конкретні досягнення, які спочатку створять солідарність де-факто. Найчастіше мотиви початку європейської інтеграції пов'язуються із пошуками безпеки через механізми політичного та економічного співробітництва. Європейська інтеграція в цей час розглядалася як складова зовнішньополітичної стратегії національних західноєвропейських держав.

«Народи тільки тоді підпорядковують спільному благу свої індивідуальні інтереси та претензії, коли перебувають перед спільною для всіх загрозою»[67]. За умов розпалу Корейської війни, коли США були занепокоєні послабленням західноєвропейської оборони, 24 жовтня 1950 р. міністр оборони Франції Рене Плевен запропонував створити «Європейське оборонне співтовариство» (ЄОС). У грудні 1950 р. було консолідовано військові структури Західноєвропейського союзу та НАТО. Мотивом став дисбаланс військових сил у Європі за умов Корейської війни.

Отже, 9 травня 1950 р. Роберт Шуман (1886–1963) висунув пропозицію створити Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Відповідний Договір було підписано 18 квітня 1951 р. у Парижі. Він набув чинності 23 липня 1952 року. Державами-засновницями ЄОВС стали Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Франція, Італія. Стаття 38 Паризького договору закликала до створення наддержавного політичного органа урядування ЄОВС[68]. Одним із завдань було встановлення контролю інтеграційних наднаціональних структур над процесом ремілітаризації Західної Німеччини. Європейська армія мала складатися з однорідних національних угруповань з 13 тис. військових,

[67] Никольсон Г. Дипломатия. 2006. С.140.
[68] Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. К., 2006. С.39.

об'єднаних у 43 дивізії, із них 14 французьких, по 12 італійських і німецьких і 5 від країн Бенілюксу. Жодних інших національних військових формувань, окрім жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, країнам-учасницям мати не дозволялося. Для того часу це була надто радикальна ідея. Треба було, аби з'явилися стратегічні інтереси, які потрібно було захищати. Поки що це був проєкт європейських еліт, від якого були відсторонені народи.

Тому 30 квітня 1954 р. Національні збори Франції проголосували проти створення «Європейського оборонного співтовариства». Крах амбіційних прагнень до європейської політичної інтеграції був причиною розуміння необхідності поступово просувати інтеграційний процес передусім в економічній сфері. Впродовж 1950-х рр. парламентська асамблея «Європейського об'єднання вугілля і сталі» сприяла пропаганді ідеї поглиблення процесу європейської інтеграції.

Еволюційну модель поступової, не обмеженої апріорними концепціями інтеграції на шляху до європейської єдності часто називають «методом Жанна Монне». Він пропонував брати до уваги усвідомлені інтереси та розуміти, що чи не половина економічного успіху залежить від психології. Після створення «Європейського об'єднання вугілля і сталі» невигідно стало «бомбувати» свої підприємства навіть на чужій території. Німецька дослідниця Клаудія Беккер-Дьорінг доводить, що витоки спільної зовнішньої політики Євросоюзу слід шукати саме у діяльності «Європейського об'єднання вугілля і сталі» у 1952–1960 роках.

27 березня 1957 р. було підписано Римський договір про створення «Європейського Економічного Співтовариства». Воно перетворилося на суб'єкт міжнародних економічних відносин. Плани щодо створення спільного ринку та реалізації ідеї «Європейської спільноти з атомної енергії» (як способу розв'язання енергетичних проблем) були зафіксовані у договорах про створення «Європейської економічної спільноти» та «Євратому». Зокрема, статті 239–231 Римського договору 1957 р. фіксували умови встановлення відносин «Європейського Економічного Співтовариства» з іншими міжнародними структурами. Але не було сформульовано кінцевої мети процесу політичної інтеграції.

У 1961 р. «Європейське Економічне Співтовариство» уклало угоду про асоціацію з Грецією. Після приходу до влади у Греції в 1967 р. військових. ЄЕС призупинив виконання умов угоди про асоціацію на час до відновлення демократії. 15 липня 1974 р. грецькі військові розпочали авантюру на Кіпрі. Внаслідок фактичної підтримки НАТО турецької сторони, Греція

повернулася до структур НАТО лише у жовтні 1980 року. Але вже 12 червня 1975 р. уряд Греції звернувся з заявою на вступ до ЄЕС.

У 1963 р. ФРН і Франція домовилися координувати прийняття важливих рішень у напрямі зовнішньої політики. Німецько-французьке ядро мало амбіції перетворити Західну Європу на світову потугу не лише в торговельних та економічних питаннях, а й у політиці та безпеці. Після того, як Ш. де Голль у 1966 р. домігся визнання права національного вето, бельгійський міністр закордонних справ П. Армель восени 1968 р. запропонував увести у межах «Західноєвропейського союзу» інституційне співробітництво з питань зовнішньої політики, оборони, технологій та валютних питань. Це давало би можливість налагоджувати співпрацю з Великою Британію в обхід вето Ш. Де Голля.

Велика Британія з метою збільшення європейського внеску у функціонування НАТО, особливо за умов провальної війни США у В'єтнамі, у листопаді 1968 р. запропонувала утворити «Європейську групу НАТО». Натомість у форматі «Європейського Економічного Співтовариства» у грудні 1969 р. було започатковано процес створення спеціальних механізмів зовнішньополітичного погодження позицій. «Нова східна політика», якої дотримувалася на початку 1970-х ФРН, вмотивувала потребу обміну інформацією з питань зовнішньої політики, які становили взаємний інтерес.

27 жовтня 1970 р. було опубліковано «Люксембурзьку доповідь» Етьєна Давіньйона щодо створення механізму регулярних міжурядових консультацій і постійного обміну інформацією з питань зовнішньої політики. Вона стала першим спільним документом, прийнятим у форматі політичного співробітництва. Перша зустріч міністрів закордонних справ країн «Європейського Економічного Співтовариства» відбулася 19 листопада 1970 р. та була присвячена близькосхідним проблемам.

Друга доповідь Е. Давіньйона 23 липня 1973 р. передбачала, що в питаннях зовнішньої політики кожна країна-учасниця не буде виробляти остаточного рішення без попередніх консультацій з партнерами. Але країни-учасниці не зобов'язувалися мати спільну позицію. Водночас запроваджувалася практика співробітництва посольств і місій держав ЄЕС, їхніх представників у міжнародних організаціях та делегацій на міжнародних конференціях. Це було важливо в процесі роботи «Наради з безпеки та співробітництва в Європі». На відміну від Франція, Велика Британія не схвалювала цих ініціатив. Втім, на референдумі 5 червня 1975 р. більшість британців висловилася за збереження членства в «Європейському Економічному Співтоваристві».

1 січня 1973 р. до «шістки» засновників приєдналися Велика Британія, Ірландія, Данія. Поява в «Європейських Співтовариствах» Великої Британії перекреслила сподівання на німецько-французьке домінування. Колишній президент Франції Валері Жискар д'Естен слушно зазначає, що «британський європеїзм полягає лише в участі у тих проєктах, які відповідають британським інтересам». Втім, у 1973 р. міністри закордонних справ «Європейського Економічного Співтовариства» ухвалили «Документ про європейську ідентичність». Зокрема, проголошувалося, що вона спирається на історичний спадок та спільні інтереси. Все той же Жискар д'Естен згадує, як він грудні 1974 р. переконав канцлера ФРН Г. Шмідта у потребі регулярних зустрічей глав виконавчої влади країн європейської спільноти. Адже тоді політичне співробітництво стало би природним продовженням переговорів.

Починаючи з 1974 р., регулярними стали неофіційні зустрічі міністрів закордонних справ. У національних міністерствах закордонних справ вводилися посади «європейських кореспондентів», функціями яких було погодження позицій. Тодішній державний секретар США Г. Кіссінджер іронічно запитував, який номер телефону має особа, яка відповідає за спільну зовнішню політику. Тривалий час це питання не мало логічної відповіді.

За результатами арабсько-ізраїльської війни 1973 р. участь західноєвропейських країн у складі «багатонаціональних сил» стала першим прикладом військової присутності «Європейських Співтовариств» за географічними межами Європи. У липні 1974 р. одним із перших розглядалося питання інтервенції Туреччини на Кіпр, який є геополітичним стиком між Європою, Близьким Сходом та Північною Африкою. Лише у 1978 р. було підписано угоду про асоціацію з грецькою часиною Кіпру. Однак ситуація ще більше загострилася після проголошення 15 листопада 1983 р. Турецької республіки Північного Кіпру. Середземноморська політика ЄЕС інтенсивно трансформувалася. Після закриття 31 березня 1979 р. британської військової бази на Мальті ця країна 14 березня 1981 р. заявила про свій нейтралітет. Тоді щойно закінчилася суперечка Мальти з Лівією за спірний шельф. Мальта стала мостом між «Європейськими Співтовариствами» та арабським світом.

Аналізуючи історію становлення СЗОП, неможливо не побачити, що часто головним завданням спільних декларацій було приховування факту відсутності спільної позиції. Втім, західноєвропейські країни активно погоджували позиції в процесі переговорів у форматі «Наради з безпеки та співробітництва в Європі». Водночас ЄЕС відмовлявся вести на рівних діалог

з Радою Економічної Взаємодопомоги, де домінував СРСР. ЄЕС віддавав перевагу підписанню угод про співпрацю окремо з кожною країною учасницею РЕВ з метою послаблення їхньої залежності від Москви.

У 1975 р. Лео Тіндеманс запропонував поглиблення політичної співпраці. Він констатував, що процес європейської інтеграції не може вважатися завершеним, допоки не буде сформовано спільну зовнішню та оборонну політику. Однак, наприклад, пропозицію з доповіді Л. Тіндеманса про створення «Європейського агентства озброєнь» вдалося частково реалізувати лише у 2003 році.

Черговим свідченням зміцнення позицій ЄЕС на міжнародній арені став факт встановлення у липні 1975 р. офіційних зв'язків між «Європейськими Співтовариствами» та Китаєм. На початку 1980-х рр. 120 країн акредитували представництва при «Європейському Співтоваристві». Водночас бундесканцлер Гельмут Шмідт у вересні 1976 р., коментуючи пропозицію Франції, домогтися більшої незалежності Європи від США, зазначив, що ФРН завжди віддасть перевагу зв'язкам зі США, навіть за рахунок європейської єдності.

Черговим успіхом європейських федералістів стало створення європейської валютної системи та проведення 7–10 червня 1979 р. перших виборів до Європейського парламенту. Так було поєднано логіку розвитку економічних та політичних аспектів процесу європейської інтеграції. Однак впродовж 1980-х з'явилися нові приводи для ускладнення процесу погодження спільної зовнішньої політики ЄЕС.

У 1980 р. в Туреччині відбувся військовий переворот. Невизначеність ситуації у Східному Середземномор'ї змусила ЄЕС прийняти політичне рішення про вступ 1 січня 1981 р. православної Греції, яка наділила «Європейське Економічне Співтовариство» комплексом протиріч з Туреччиною. На той час «Європейські Співтовариства» не спромоглися погодити питання спільних санкцій щодо Іраку та Ірану, які вели дедалі активніші бойові дії. Черговий вузол протиріч був пов'язаний з британсько-аргентинською війною за Фолклендські (Мальвінські) острови (1982). У 1983 р. Велика Британія ледь не застосувала силу в процесі вирішення рибальської суперечки з Данією.

Нарешті «Штутгартська урочиста декларація про Європейський Союз» (1983) поставила задачу створення передумов для спільної зовнішньої та оборонної політики. Однак лише у грудні 1985 р. на люксембурзькій зустрічі було погоджено інструменти вироблення спільної позиції з міжнародних

проблем. Ставилася мета координації дій, але відсутність юридичної основи для такого курсу робила більш ймовірною ситуацію, коли спільна позиція могла й не з'явитися. Погодження не мали обов'язкового характеру та залежали від доброї волі держав-членів.

1 січня 1986 р. членами ЄЕС стають Португалія та Іспанія. Чергове розширення спільноти ускладнило прийняття спільних рішень. Незбіг інтересів дається взнаки як у «внутрішніх» питаннях розвитку процесу європейської інтеграції, так й з важливих зовнішньополітичних проблем. Дедалі потужнішим ставала взаємозалежність між зовнішньою та внутрішньою політикою. Однак до того часу те, що кожний національний уряд розумів під спільною зовнішньою політикою, визначалося переважно національними інтересами. Не було єдиного центру прийняття зовнішньополітичних рішень у форматі «Європейської Спільноти».

«Єдиний європейський акт» 1986 р. вперше вводить поняття «спільна зовнішня та оборонна політика». Завдяки цьому політичну співпрацю було поставлено на власну договірну основу, необмежену правовими нормами установчих договорів. Крім того, «Єдиний європейський акт» увів нові положення про регулювання внутрішнього ринку, заснував Суд першої інстанції Європейських Спільнот та розширив їхні повноваження, зокрема, у сфері наукових досліджень і технологій, захисту довкілля та розвитку економіки. Було вирішено створити постійний Секретаріат системи міжурядових консультацій з питань зовнішньої політики.

Однак криза у Перській затоці 2 серпня 1990 – 23 лютого 1991 р. засвідчила відсутність серйозних повноважень та інструментів ЄЕС у сфері зовнішньої політики та безпеки. Рішення приймалися на рівні національного керівництва. Розпад Югославії та неготовність до цього ЄЕС тільки засвідчили безпорадність об'єднаної Європи перед ризиками та викликами безпеці й стабільності.

Поворотним моментом у створенні постмодерної моделі Європейського Союзу став Маастрихтський договір 1992 року. Його п'ятий розділ зобов'язує держави-члени активно і відкрито підтримувати зовнішню політику і політику безпеки Євросоюзу в дусі лояльності та взаємодопомоги. Отже, ширшим стало й поле проблем спільного погодження щодо питань зовнішньої політики. У системі міжнародних правових відносин функцію представництва «Європейських Спільнот» здійснює Європейська Комісія. Європейська Рада виконує важливі функції у сфері зовнішніх відносин, тобто забезпечує участь в укладанні міжнародних договорів та запровадженні ембарго.

Також відбувалися зміни в структурі органів, які займали питаннями спільної зовнішньої політики. Спочатку існував єдиний Генеральний директорат Європейської Комісії у справах зовнішніх зв'язків. Перша Комісія Ж. Делора (1985–1990) мала 3 комісари, що відповідали за цей сектор: Віллі де Клера (Нідерланди) у справі зовнішніх відносин і торгівлі, Клода Шейсона (Франція) у зв'язках із Середземномор'ям та між Північчю та Півднем і Лоренцо Наталі (Італія) у справі співпраці та розвитку. Друга Комісія Делора (1990-1994) відрізнялася від першої, оскільки були розділені компетенції у сфері зовнішніх відносин між Гансом Ван Ден Броком (Нідерланди), відповідальним за зовнішні політичні зв'язки, та Леоном Бріттеном (Велика Британія), якому було доручено зовнішньоекономічні зв'язки, внаслідок чого виникли проблеми координування їхньої діяльності.

Європейська Комісія під головуванням Ж. Сантера (1994–1999) ввела нові зміни, вдаючись до процесу розподілу за географічним та секторальним типами. Було призначено п'ять комісарів, які займалися сферою зовнішніх відносин: Леон Бріттен (Велика Британія) був відповідальний за зв'язки з розвиненими країнами та зовнішні економічні зв'язки, Мануель Марін (Іспанія) займався Середземномор'ям, Середнім Сходом, Латинською Америкою, Азією та зв'язками Північ-Південь. В свою чергу Ганс Ван Ден Брок (Нідерланди) займався розвитком відносин з країнами Центральної та Східної Європи, нові незалежні країни екс-СРСР, Монголією, Туреччиною, Кіпром, Мальтою, а також спільною зовнішньою політикою та безпекою. Крім них, Джо де Деус Пінхейро (Португалія) відповідав за угоди з країнами, що розвиваються, Емма Боніно (Італія) займалася роботою гуманітарного центру.

Натомість Європейська Комісія на чолі Романо Проді (1999–2004) призначила чотирьох комісарів, що відповідали за шість сфер: Кріс Патен (Британія) займався справами загального координування зовнішніх зносин, СЗБП та разом з Полом Нільсоном (Данія) керував службою з гуманітарних справ, Пол Нільсон одночасно керував справами розвитку, Паскаль Ламі (Франція) відповідав за торговельну політику, Гюнтер Ферхойген (ФРН) керував процесом розширення. У складі Європейської Комісії на чолі з Жозе Мануелем Баррозу (2004–2009) з листопада 2007 р. питаннями розширення Євросоюзу опікувався представник Фінляндії Олі Рен, проблемами розвитку та гуманітарної допомоги бельгієць Луї Мішель, зовнішніми відносинами та європейською політикою сусідства опікувалася представниця Австрії Беніта Ферреро-Вальднер. На початку 90-х років XX століття

проєкт спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу перетворився з утопії на реальність. Інша справа, що він мав бути удосконалений структурно-функціонально та процесуально. Наприклад, папський представник при Європейському Союзі є єдиним у своїй категорії, який має титул апостоличного нунція, що дає підстави вважати, що Святий Престол ставиться до Європейського Союзу як до особливого конфедеративного утворення.

Зміцнення європейської єдності неможливе без стабільної системи європейської безпеки. Європейський Союз доклав чимало зусиль, аби 21 березня 1995 р. у Парижі 52 країни-члени ОБСЄ підписали Пакт стабільності, який передбачав проведення заходів, спрямованих на упередження етнічних та територіальних конфліктів у Центральній та Східній Європі. Зазначена угода стала важливим елементом спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС. Водночас справді поворотним моментом в процесі її реалізації можна вважати формування Монетарного союзу ЄС.

Карл Великий, Наполеон, Гітлер намагалися об'єднати Європу силою зброї. Учасники Конституційного Конвенту, який розпочав роботу у 2004 р., сподівалися зробити це кульковими ручками. Однак Європейський Союз залишався Янусом, будучи з одного боку міжнародною організацією, а з іншого прообразом федеральної держави. Це відлякує від вступу до Євросоюзу членів «Європейської асоціації вільної торгівлі» – Швейцарію та Норвегію.

Після терактів 11 вересні 2001 р. протягом наступного десятиліття, поки Китай спокійно продовжував мирне зростання, США витратили трильйони доларів, мільярди годин робочого часу своїх політиків, чиновників і військових, а також великий дипломатичний і моральний капітал, намагаючись подолати ісламістського ворога. Уперше у своїй історії НАТО застосувало статтю 5 свого Статуту: цей напад на одного члена вважався нападом на всіх. Тому всі країни НАТО долучились до війни у Афганістані. 15 лютого 2003 р. мільйони європейців протестували на вулицях Лондона, Мадрида, Риму проти вторгнення в Ірак.

Випробуванням для Євросоюзу стало найбільше розширення 1 травня 2004 р. відразу на десять нових країн та вступ 1 січня 2007 р. Болгарії та Румунії. Внаслідок всього цього настала перманентна конституційно-політична криза, в якій опинилися інститути Євросоюзу перешкоджає реальному перетворенню Євросоюзу на глобального гравця.

За головування Франції 22-23 липня 2008 р. у Брюсселі відбулося засідання Ради з спільних справ та міжнародних відносин Європейського Союзу.

Тоді було погоджено спільну позицію щодо України до саміту 9 вересня 2008 р. Спеціальний посланець на Близькому Сході Т. Блер доповів про складну ситуацію в регіоні. Було на британську вимогу розглянуто питання санкцій проти Зімбабве. Окрім того, учасники зустрічі підтримали рішення Сербії про видачу р. Караджича Гаазькому трибуналу. Х. Солана доповів про переговори з Іраном. Зустріч засвідчила, що Європейський Союз спирається на політичний реалізм у міжнародних відносинах, намагаючись зберегти новий глобальний баланс сил.

Європейський Союз продовжує пошук стратегічної концепції розвитку. Зберігається вплив концепції Ш. де Голля, який вбачав модель Європи як «Європу батьківщин». Важливою функцією процесу європейської інтеграції залишається запобігання етнічним та регіональним конфліктам, передусім між державами-членами Європейського Союзу. Тепер мова йде про «Європу націй», а не «націю Європи». «Стандартизувати» зовнішню політику держав-членів Євросоюзу навряд чи коли-небудь буде можливо.

Досвід розвитку процесу європейської інтеграції зафіксував наступні головні інтеграційно-політичні стратегії: а) федеративна спільнота, б) лінійне розширення та співпраця «Союзу європейських народів», в) подвійна стратегія: розширення і поглиблення інтеграції, г) гнучкість і диференціація «Європи націй», д) створення інтеграційного ядра Європи та стратегія багатьох швидкостей в процесі європейської інтеграції, ж) міжурядова стратегія співпраці, з) секторальна інтеграція, і) директорат великих держав, к) Європа гнучкої географії, або концентричних кіл.

Принаймні варіанти а) та в) на початку 2010-х рр. виглядають найменш ймовірними. Європейський Союз залишається міжнародною організацією, яка має мало шансів перетворити на державу з єдиною юрисдикцією на всій території, єдиною системою органів державного управління, єдиним державним правом та спільною ідентичністю. Але історія європейської інтеграції свідчить, що ідея єднання народів Європи поступово втілювалася в суспільних нормах та інститутах, механізмах соціального контролю. Вона перетворилася на цінний соціальний капітал, який вплинув на формування нинішньої реальності Євросоюзу. Зрештою, європейська інтеграція в ідеалі має покласти раз і назавжди край традиційним для історії Європи війнам та конфліктам між її народами.

17 березня 1948 р. урядами Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було підписано Брюссельський договір про утворення Західноєвропейського союзу (ЗЕС). Він був заснований як оборонний

альянс держав Західної Європи за умов протистояння Сходу і Заходу. В 1954 р. до ЗЄС приєдналася ФРН. Але європейські армії в роки «холодної війни» грали роль «другого ешелону». «Європеїзація» британської та французької ядерної зброї так і не відбулася.

Римський договір 1957 р. у статті 235 залишив ринок зброї за національними державними механізмами. Однак у лютому 1976 р. у Римі була сформована група експертів, які готували рекомендації щодо суто європейської програми озброєнь. Було навіть констатовано потребу створення спеціального органа, покликаного координувати торгівлю зброєю. Починаючи з 1984 р. військово-політичні питання обговорювалися в раді Західноєвропейського союзу. Двічі на рік зустрічалися міністри закордонних справ і оборони. Однак слабким місцем ЗЄС була відсутність власної оборонної політики.

У грудні 1991 р. в Маастрихті було погоджено умови поглиблення процесу європейської інтеграції. Нарешті, у лютому 1992 р. Маастрихтський договір було підписано. Тоді спільна зовнішня та оборонна політика була визначена як продовження старого європейського політичного співробітництва та як друга опора Європейського Союзу.

Суттєвою проблемою стала нетотожність кола учасників ЗЕС та Європейського Союзу. Адже історично до ЗЕС входять, наприклад, Ісландія, Норвегія, Туреччина, які залишаються членами НАТО, але не є членами Європейського Союзу. Натомість Данія та Греція будучи членами НАТО, не входили до ЗЕС. А Ірландія взагалі поки що залишається нейтральною країною. Після закінчення «холодної війни» основні задачі ЗЄС, пов'язаними із забезпеченням миру та безпеки в Європі. Його повноваження мали поступово перейти в правове поле Європейського Союзу. Головне випробування європейські структури безпеки проходили на Балканах.

Війна у Боснії була цивілізаційною. У липні 1992 – вересні 1996 р. сили Західноєвропейського союзу виконували місію «Sharp Guard» з блокування Адріатичного узбережжя Югославії. Військово-повітряні сили країн ЗЄС брали участь у патрулюванні неба Боснії та Герцеговини у березні 1993 – грудні 1995 р. в рамках операції «Deny Flight». А з грудня 1996 р. Західноєвропейський союз був залучений до операцій «IFOR». Головною метою було запобігти перетворенню Боснії з «балканської Швейцарії на балканський Іран».

У зазначеному контексті Г. Кіссінджер закликав НАТО підтвердити, що територіальна цілісність Євросоюзу є життєво важливим інтересом для альянсу. Європейському Союзу було зручно залишатися «протекторатом» США

у процесі прийняття стратегічних військово-політичних рішень, які стосуються як регіональної, так і глобальної безпеки. Фактично Європейський Союз позбавлений вільного доступу до частини військової інфраструктури НАТО, яка залишається під командуванням США. На думку Вашингтона, європейський військовий потенціал мав застосовуватися там, де США було незручно демонструвати свою активність. Зокрема, ЗЕС виконував місії з встановлення громадянського миру в Албанії (1997), розмінування території Хорватії, загальну місію контролю у Косово. У цьому конфлікті Франція, Велика Британія, Німеччина знадобилися США переважно як політичні, а не військові союзники. Хоча операція 24 березня – 10 червня 1999 р. й мала назву «Allied Force». Після чого з червня 1999 р. Європейський Союз залучився до косовських сил «KFOR». США вважали, що європейці могли би бути миротворцями у зоні палестинсько-ізраїльського конфлікту, відпрацьовувати операції на Африканському континенті.

На засіданні Європейської Ради у Кельні 3–4 червня 1999 р. було ухвалено рішення щодо подальшого розвитку військових та інших сил держав-членів, застосованих для врегулювання кризових ситуацій. Рада ЗЄС на засіданні в Марселі 13 листопада 2004 р. підтвердила передачу низки функцій до Євросоюзу. Функції, які залишилися за ЗЄС головним чином стосуються надання військової допомоги. Водночас ЗЄС продовжує виконувати завдання в рамках співпраці з питань озброєнь та асоційованих членів. Генеральний секретаріат ЗЄС перенесли з Парижа до Брюсселю, а військовий штаб ЗЄС взагалі розпустили.

Попри це, розвивається франко-британська співпраця в ядерній сфері. Зокрема, Франція проводячи у 1995 р. ядерні випробування, наголошувала на можливості використання свого ядерного потенціалу в рамках Західноєвропейського союзу. Франція не збиралася витісняти США з Європи, а хотіла тільки рівноправного партнерства. Втім, лише у США не було дефіциту політичної волі та сили, аби трансформувати європейську систему безпеки. Важливий крок у цьому напрямку був зроблений 1995 р., коли США, примусивши до миру боснійських сербів та мусульман, показали безсилля Європейського Союзу.

Ключовою стратегічною проблемою залишався розподіл повноважень у питаннях європейської оборони між НАТО та Західноєвропейським союзом. У листопаді 1996 р. Західноєвропейська організація з питань озброєнь опублікувала Меморандум про взаєморозуміння. Зазначений документ передбачав однакові правила для розміщення замовлень, описав механізм

фінансування державами спільних військових науково-дослідницьких проєктів.

Гострішою стала конкуренція між національними виробниками зброї. Американська модель діяльності військово-промислового комплексу залишається ліберальною. Оборонні компанії лише піддаються державному експортному контролю. Водночас великі корпорації жорстко конкурують між собою на внутрішньому та зовнішньому ринках. В Європейському Союзі зберігається ліберальність американської моделі, водночас Європейська оборонна агенція виконує функції єдиного замовника військової продукції для внутрішнього та зовнішнього ринків. Компанії конкурують між собою за отримання контрактів від агентства, а держави контролюють фінансові потоки.

Амстердамський договір 1997 р. поставив завдання посилення процесу формування спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Ставилися завдання захисту спільних цінностей, посилення безпеки союзу у всіх сферах, збереження миру. Серед головних інструментів зазначеної політики визначено: прийняття спільних стратегій, спільні акції, позиції, систематичне співробітництво. У квітні 1998 р. було створено європейський консорціум EADS Airbus, до складу якого увійшли: DASA (ФРН), Aerospatiale (Франція), British Aerospace (Британія), Casa (Іспанія). Це був важливий етап технологічної кооперації Європейського Союзу. Нарешті у липні 1998 р. шістка держав-засновниць європейського інтеграційного процесу підписали лист про наміри. Вони декларували спрощення процесу реструктуралізації оборонної промисловості. Відповідно до цього рішення у 1999 р. офіційно було створено «Європейську аерокосмічну оборонну компанію» (European Aeronautic Defence and Space Company – ЕАДС). На гельсінській зустрічі Європейського Союзу у грудні 1999 р. було легалізовано намір реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики. Вибудовувалася бюрократична вісь військового планування Європейського Союзу: Комітет з питань політики безпеки (Political and Security Committee) та Військовий комітет Європейського Союзу (the European Union Military Committee – EUMC). Попри певну інституціоналізацію спільної оборонної політики, Європейський Союз витрачав на спільну аграрну політику та на фонди розвитку депресивних регіонів до 80 відсотків спільного бюджету, натомість на спільну зовнішню та оборонну політику витрачалося до 8,7 відсотків.

10–11 грудня 1999 р. на Гельсінському саміті ЄС верховним представником Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої та оборонної політики став Х. Солана. Планувалося створити 60-тисячний корпус

сил швидкого реагування. Його у 2003 р. очолив фінський генерал Густав Хегглунд. Але особливого ентузіазму щодо реалізації зазначеного плану не було. Після початку світової економічної кризи не було достатнього фінансування цього проєкту.

Аналізуючи проблеми технологічної модернізації європейського оборонного комплексу, нагадаємо про провалену програму перетворення Європейського Союзу до 2010 р. на світового технологічного лідера. Наявними були ознаки деіндустріалізації Європи внаслідок внутрішніх причин та міграції капіталу за кордон. У 2002 р. військові витрати на той час 28 країн Європейського Союзу склали 156 млрд. доларів. Однак реальний військовий потенціал Європейського Союзу оцінювався в десяту частину потенціалу США. Союзники залишалися конкурентами. Американці не поспішали ділитися новими технологічними розробками навіть з найближчим союзником Великою Британією.

16 грудня 2002 р. Європейський Союз та НАТО підписали угоду, яка надала можливість використовувати можливості НАТО в проведенні миротворчих операцій під командуванням Європейського Союзу[69]. Головним інструментом захисту інтересів країн-членів Євросоюзу було визначено сили швидкого реагування. Планувалося, що бойові тактичні групи посилені батальйони (1500–2500 військових) повинні мати контрольний термін боєготовності 15 діб. Пріоритетними зонами відповідальності було визначено Балкани, Середземномор'я та Близький Схід.

Серйозну проблему розвитку військово-промислового комплексу Європейського Союзу становила роздробленість закупівель та дублювання в процесі розробки нових озброєнь. Основним власником найбільшого військово-промислового концерну Європи «ЕАДС» залишалися німецький «Даймлер-Крайслер» (30% акцій), французький «Лагардер» (15% акцій), уряд Франції (15% акцій), іспанський концерн «СЕПИ» та приватні акціонери. У цей сектор пішов банківський капітал, страхові та пенсійні фонди. Банки ведуть рахунки та кредитують підприємства ВПК. Однак банківська криза впродовж 2008–2009 рр. суттєво обмежила можливості фінансування. Поряд з акціонерною формою та міжфірмовою кооперацією посилюється технологічна кооперація. Військово-технічна співпраця стала важливим додатковим фактором політичної європейської інтеграції, який у разі успішного розвитку може дати свої плоди.

[69] Agreement between the European Union and the North Atlantic Treaty Organization on the security of information. L80/37 // http://www.europa.eu.int

Заради цього 12 грудня 2003 р. було затверджено Стратегію безпеки Європейського Союзу під назвою «Безпечніша Європа у кращому світі». Хоча більшість положень зазначеного документа мала переважно декларативний характер, але вперше, спираючись на Стратегію, Європейський Союз провів військову операцію на території Колишньої Югославською Республікою Македонія відповідно до звернення македонського уряду та рішення Ради Безпеки ООН навесні 2003 р. – операція відома під кодовою назвою «Конкордія». Отже, впродовж 2003 р. Європейський Союз проводив перші «самостійні» миротворчі операції у Македонії та Конго. Після розширення Європейський Союз залишається надто диференційованим за ознаками потуги держав-членів. До його складу входять ядерні потужності Франції та Великої Британії та країни з символічним військовим потенціалом на кшталт Естонії або Люксембургу. До 2009 р. Чехія та Словаччина збільшили спільний військовий підрозділ у 1200 чеських та 300 словацьких солдат, який мав стати складовою частиною сил швидкого реагування Європейського Союзу.

Попри певні зрушення в питаннях організації спільної оборонної політики, Євросоюз залишався аутсайдером в питаннях фінансування військових витрат. За формальними статистичними даними, наприклад, у 2003 р. витрати США на утримання армії чисельністю 1,4 млн. солдат складали 322,4 млрд. дол., натомість 1,6 млн. солдат у арміях на той час 15 країн-членів НАТО мали фінансування у обсязі лише 149,3 млрд. доларів.

У липні 2004 р. було прийнято рішення про удосконалення нормативних засад «Європейського агентства озброєнь». Воно було покликано виступати в ролі головного замовника озброєнь, фінансувати розробку нових європейських військових технологій, регулювати політичні правила гри в процесі погодження національних інтересів.

У січні 2005 р. офіційно розпочалася робота «Європейського агентства озброєнь». Його учасниками є всі країни Євросоюзу, за винятком Великої Британії, Греції, Данії, Естонії, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти. Структура зазначеного агентства включає: Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки, виконавчого директора, адміністративно-господарського відділу, відділу з питань планування, відділу зі зв'язків із громадськістю. Також до складу «Європейського агентства озброєнь» входить Управління дослідження військових можливостей та технологічних досліджень та Управління військової промисловості й ринку озброєнь. У листопаді 2006 р. була затверджена спільна програма

оборонних досліджень на період 2007–2009 років. Перешкодою для діяльності залишалися фінансові обмеження.

У червні 2005 р. «Європейське агентство озброєнь» заявило про намір концентрувати зусилля на інноваційних напрямах військово-промислового розвитку. Зазначимо, що в тому ж 2005 р. Україна та Європейський Союз погодили спільну програму з контролю за експортом технологій та зброї масового ураження[70].

Основною залишалася проблема спроможності поглиблення європейської політичної інтеграції до рівня, за якого можливою була ефективна спільна оборонна політика. Наприклад, «Ганза» могла зібрати військові сили, але за відсутності централізованого управління за несприятливих зовнішніх та внутрішніх умов, зрештою, вона прийшла до занепаду. НАТО та Європейський Союз не мають власних постійних збройних сил. Війська надаються в залежності від замовлення для виконання конкретних задач. Розроблені питання командування, планування операцій для подолання військових та невійськових кризових ситуацій за межами Європейського Союзу з використанням інструментів НАТО.

Три основоположні статті Лісабонського договору 2007 р. мали надати чіткого виміру Європейській політиці оборони та безпеки (ESDP). Вони становили пряму загрозу євроатлантичним відносинам. Наприклад, стаття 1 (підрозділ 27) стверджує: «компетенція Союзу в сфері зовнішньої політики та безпекової політики буде охоплювати всі сфери зовнішньої політики та всі питання що стосуються безпеки Союзу, включаючи всі форми спільної оборонної політики, що може привести до спільної оборони». Крім цього, стаття передбачала «структурну співпрацю» щодо утворення військових формувань для виконання завдань різного рівня. Стаття про солідарність також передбачає взаємодію країн Європейського Союзу. Стаття 1 (підрозділ 49 С) про «взаємну допомогу, якщо країна-член стала жертвою збройної агресії на свою територію, інші країни-члени будуть зобов'язанні допомагати всіма засобами своєї влади у відповідності до статуту ООН».

Зазначимо, що чимало передумов, критеріїв, стандартів вступу в НАТО та Європейський Союз тотожні. Однак адаптація до членства в Європейському Союзі з часом вимагає виконання набагато більшої кількості

[70] Wessels Natascha. Nonproliferation Kooperation. Europäisch-ukrainische Exportkontrolle wider die Verbreitung von Massenvernichtungswaffen // Osteuropa. 2007. №2–3 С. 305.

вимог. Тому Україна намагалася розглядати процес зближення паралельно. Однак не слід забувати, що на тому історичному етапі Європейський Союз орієнтується на створення автономних сил у сфері безпеки та оборони з мінімальним включенням третіх країн.

Водночас можна погодитися з думкою, висловленою відомими вітчизняними експертами з питань безпеки В. Горбуліним та О. Литвиненком. Вони слушно зазначали, що «принциповою технічною перевагою НАТО є налагодженість систем командування, управління, комунікації, розвідки – основи сучасної війни. Жодна з європейських потуг не має і не може створити в окресленій перспективі хоча б наближені за ефективністю подібні системи»[71].

На початку січня 2008 р. президент України В. Ющенко, Голова Верховної Ради України А. Яценюк та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко підписали лист про гіпотетичне приєднання України до плану набуття членства в НАТО. У цьому документі зазначалося, що «Україна є визнаним регіональним лідером і виступає за зміцнення регіональної безпеки, зокрема в рамках ОЧЕС, ГУАМ, Центральноєвропейської ініціативи, – за тісної співпраці з НАТО та Європейським Союзом».

Водночас НАТО вступило у сьомий десяток свого існування з порядком денним внутрішніх реформ. Об'єктивно після погіршення іміджу НАТО внаслідок бомбардування Югославії у 1999 р. та невдалої афганської кампанії (2002–2009) постала проблема удосконалення військово-політичних механізмів функціонування НАТО. Зокрема, 22 січня 2008 р. група колишніх вищих офіцерів НАТО презентувала доповідь «Towards a Grand Strategy for an Uncertain World» (У напрямку Великої стратегії для невпевненого світу). Пропонувалося створити в структурі альянсу своєрідний «директорат» США та Європейського Союзу з метою оперативного реагування на кризи; скасування національних законодавчих обмежень на участь у військових операціях альянсу; виключення з процесу прийняття рішень тих країн, які не беруть участі у проведенні таких операцій; використання сили без санкції Ради Безпеки ООН, якщо потрібне негайне втручання для захисту великої кількості людей.

Тому участь у операції НАТО в Афганістані брали всі країни-члени Організації Північноатлантичного договору та країни, які виконували план набуття членства.

---

[71] *Горбулін В.П., Литвиненко О.В.* Національна безпека: український вимір. К., 2008. С.90.

Таблиця. Динаміка чисельності військ країн-членів НАТО в Афганістані

Країна	**Чисельність у контингенті ISAF на 10.06.2008**	**Кількість населення на одного солдата в Афганістані (тис.осіб)**
НАТО		
Бельгія	375	28,2
Болгарія	420	18,2
Канада	2500	13,3
Чехія	370	28,2
Данія	690	7,9
Естонія	120	11,2
Франція	1670	38,8
Німеччина	3370	24,4
Греція	150	74,1
Угорщина	205	49,0
Ісландія	10	31,6
Італія	2350	25,3
Латвія	75	30,2
Литва	200	16,8
Люксембург	9	53,8
Нідерланди	1770	9,3
Норвегія	580	8,2
Польща	1140	33,5
Румунія	570	37,5
Словаччина	70	77,2
Словенія	70	28,9
Іспанія	800	56,5
Туреччина	760	92,8
Велика Британія	8530	7,1
США	23550	12,9
Учасники ПДЧ		
Албанія	140	22,8
Хорватія	210	21,7
Македонія	140	14,6

Афганська операція (2002–2021) довела недосконалість механізмів взаємодії союзників по НАТО за межами євроатлантичного простору. Розвідувальне співтовариство Європейського Союзу весь цей час перебувало в стадії формування. Побудова відповідних вертикальних структур вимагала створення спеціалізованого європейського розвідувального агентства, яке візьме на себе аналітичні функції та стане центром збирання інформації від національних спеціальних служб. Однак поки що незрозуміло як це кореспондуватиметься з розвідувальними структурами НАТО і не зрозуміло як фінансувати цю діяльність. Натомість горизонтальна координація сприяє побудові мережі, з допомогою якої спрощується процедура встановлення як двосторонніх, так і багатосторонніх контактів для обміну розвідувальною інформацією. Зрозуміло, що це вимагатиме інституціоналізації відносин між учасниками. Поки що розвідувальне співтовариство Європейського Союзу представлене сукупністю розвідувальних співтовариств країн-членів Європейського Союзу. Від них залежить, наскільки Європа просунеться шляхом створення єдиної наднаціональної розвідувальної служби. Наприклад, Велика Британія має відразу три розвідувальні служби: MI-6 (зовнішня розвідка), MI-5 (контррозвідка) та Центр урядового зв'язку. Зовнішня розвідка ФРН (Bundesnachrichtendienst) залишається у підпорядкуванні бундесканцлера. Зовнішня розвідка Франції складається з дев'яти спеціальних служб, підпорядкованих трьом міністерствам. Наприклад, Дирекція військової розвідки здійснює збирання та аналіз інформації, здобутої тактичною та стратегічною розвідкою. Генеральна дирекція зовнішньої безпеки здійснює розвідку та контррозвідку за межами Франції. Дирекція захисту та безпеки оборони виконує функції військової контррозвідки. Натомість Управління зі стратегічних питань проводить стратегічний аналіз та середньострокове прогнозування, інформаційно-аналітичне забезпечення міжнародних переговорів. Отже, навіть з вищенаведеного простого переліку фактів зрозуміло, що в значній часовій перспективі не буде європейського аналога ЦРУ США, оскільки національні спецслужби держав-членів Євросоюзу більше між собою конкурують, ніж взаємодіють.

Головною вадою спільної оборонної політики Європейського Союзу була відсутність стратегічного планування та мислення. Європейський Союз не має автономної системи застосування військових сил. Створення такої системи вимагає значних ресурсних часових та фінансових витрат. Аби запобігти цьому, США поширюють алармістські настрої, начебто посилення спільної європейської оборонної політики може спровокувати демонтаж НАТО, або його підпорядкування політичному курсу Європейського Союзу.

5 червня 2008 р. російський президент д. медведєв у Берліні запропонував розробити юридично обов'язковий Договір про європейську безпеку. З його допомогою пропонувалося комплексно вирішити питання неподільності безпеки в Європі та контролю над озброєннями. США побачили в цій ідеї спробу Кремля мати вплив на рішення Євросоюзу та НАТО. Заради силового забезпечення такого впливу путін напав на Україну навесні 2014 року і масштабував агресію після 24 лютого 2022 року.

Для Європейського Союзу проблема була в тому, що, залишивши на полях боїв Першої та Другої світових війн мільйони жертв, європейські країни на початку 21 століття мали армії, які за своєю чисельністю ледь досягають кількості поліцейських підрозділів. За підрахунками військових експертів загалом у війську служили в 28 країнах-членах ЄС 1,9 млн. військових, утримання яких за високими стандартами суверенної оборони мало коштувати до 200 млрд. євро[72]. Але за умов нових глобальних ризиків Європейському Союзу була потрібна спільна військова стратегія. За цих умов висновок про те, що національні армії в Європі не мають майбутнього, видається передчасним. Водночас в Європейському Союзі розвивається достатньо потужний приватний сектор, який спеціалізується на наданні послуг у галузі безпеки.

Таблиця. Приватна індустрія в галузі безпеки у країнах ЄС[73].

Країна ЄС	Вартість ринку послуг у сфері безпеки	Кількість фірм на ринку
Велика Британія	4,68 млрд. євро	1700
Німеччина	4,1 млрд. євро	3000
Франція	3,3 млрд. євро	4700
Іспанія	2,61 млрд. євро	998
Нідерланди	1,07 млрд. євро	818
Польща	0,93 млрд. євро	3600
Швеція	0,55 млрд. євро	280
Бельгія	0,53 млрд. євро	146
Португалія	0,45 млрд. євро	92
Загалом по ЄС	19,3 млрд. євро	26.924

[72] Varwick Johannes. Auf dem Weg zur „Euroarmee" // Internationale Politik. 2007. №1. С.47.

[73] Branovic Zelyko, Chojnacki Sven. Söldner mit neuer Mission. Die Privatisierung von Sicherheit bei militärischen Auslangseinätzen // Internationale Politik. 2007. №5. С.64.

Фактично на приватний сектор в галузі безпеки в Європейському Союзі витрачалося більше коштів, ніж на створення «європейських збройних сил». Яскравий приклад цієї проблеми з фінансуванням впродовж 2000–2004 рр. серійного виробництва винищувача Eurofighter.

Символом недостатньої координації спільної оборонної політики Європейського Союзу стало зіткнення у лютому 2009 р. у Біскайській затоці британського та французького підводних човнів з атомною зброєю на борту. Експерти вважали, що їх підвели сонари, які працюють на максимальну утаємниченість дрейфу. Франція до повернення у квітні 2009 р. у військові структури НАТО не координувала свою стратегічну військову діяльність з Британією. Власне у адміністративних органах самого Євросоюзу точиться запекла конкуренція між англійською та французькою мовами як робочими мовами прийняття рішень та публікації документів.

Таким чином, у новій системі міжнародних відносин, яка перебуває в стадії формування, спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу є об'єктивною потребою досягнутого рівня розвитку процесу європейської інтеграції. Однак заради дієвого механізму такої політики Євросоюз має дорости до рівня «Сполучених Штатів Європи». Втім, заради цієї мети рівень консолідованості, солідарності, ефективності роботи інститутів та структур Євросоюзу має бути вищим за чинний.

Історичний смисл процесу формування спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу з'ясовується, оскільки ще немає байдужості далекого майбутнього, а аргументація вчорашнього дня себе вже вичерпала. Звичайно, можна погодитися з гегелівською сентенцією про те, що поки певна річ тільки з'являється, її ще немає. Однак, тим цікавіше аналізувати перипетії становлення.

Періодизація процесу розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу може бути представлена у вигляді зміни тенденцій європейської інтеграції та її наслідків. Перший період пов'язаний із консолідацією країн Європейського економічного співтовариства за умов доби «холодної війни». В цей час європейська інтеграція була складовою частиною зовнішньополітичної стратегії західноєвропейських національних держав. Другий період ідентифікується зі спробами «федералізувати» Європейський Союз після закінчення «холодної війни». В цей час уточнюється договірно-правова та нормативна основа спільної зовнішньої та оборонної політики. Зрештою, спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу неможлива за умов недостатньої консолідації європейської ідентичності.

Третій етап збігається з масштабними міжнародними конфліктами (Косово, Ірак, Афганістан), найбільшим розширенням Європейського Союзу 2004 р. та кризою з реалізацією спільної зовнішньої та особливо спільної оборонної політики Євросоюзу. Водночас розширюється коло проблем, які не мають національного та локального вирішення.

Нарешті, актуальний четвертий етап пов'язаний зі спробами Євросоюзу зберегти здобути вершини спільної зовнішньої та оборонної політики як важливого інструмента глобальної та цивілізаційної конкурентної спроможності Євросоюзу.

Спільна зовнішня та оборонна політика створюють другу опору в системі Євросоюзу. Йдеться не про делегування суверенних прав держав-членів, а про спільну діяльність держав Євросоюзу на міжнародній арені відповідно до їхніх інтересів. Однак єдиний профіль Євросоюзу у міжнародних відносинах лише формується. Кожне кількісне розширення Європейського Союзу ускладнює вирішення задач, пов'язаних з якісним удосконаленням процесу європейської інтеграції. Внаслідок цього часто конкретні напрями спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу підміняються самими деклараціями, які створюють дисонанс між діями та намірами. Європейська спільнота до прямої російської агресії проти України хотіла жити за встановленим кодексом принципів (в цілому розумних і гуманних), які забезпечують йому найбільший комфорт і добробут. Це прирікало його на пасивність, догматичність, колаборантство – вчора перед обличчям радянської загрози, сьогодні схильного до експансії російського імперіалізму.

Європейський Союз не має чіткої геополітичної стратегії, переживає демографічну кризу та кризу ідентичності, не має волі жертвувати всім заради високої мети. У цьому сенсі правий Освальд Шпенглер, який пророкував «сутінки Європи». Тому, беручи до уваги сучасну ситуацію в світі, спільна оборонна політика Європейського Союзу виглядає непереконливою. Не вистачає сучасної зброї, придатної для боротьби в умовах гострих конфліктів, особливо у сфері повітряного транспорту та ефективних систем стеження й наведення.

У стратегічній перспективі не вирішується питання визначення «остаточних» кордонів Євросоюзу. Можливо, в результаті вступу Туреччини до Європейського Союзу можна вирішити балканські проблеми. Але залишається курдське питання, з яким пов'язані інтереси не тільки Туреччини, а й Ірану, Іраку, Сирії.

Європейський Союз не може безмежно розширяти свої зовнішні кордони. Адаптуватися до реальності функціонування Європейського Союзу у складі 27 країн-членів вимушені не тільки «нові», а й «старі» країни-члени Європейського Союзу. Восени 2008 р. стало зрозуміло, що циклічна економічна криза збіглася із системною кризою вичерпаності ємкості ринків та можливостей нарощування видобутку природних ресурсів. Вичерпаність ринків стала головним фактором, який визначав перебіг світової фінансово-економічної кризи. 12–13 грудня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу обговорювався «кліматичний пакет». Зазначений документ засвідчив формальне прагнення до 2020 р. скоротити на 20 відсотків викиди вуглецю, підвищити на 20 відсотків виробництво електроенергії з відновлюваних джерел, зменшити на 20 відсотків споживання енергії. Нові члени Європейського Союзу, які виробляють енергію переважно з вугілля, не схвалювали вимогу підвищити виробництво енергії з відновлюваних джерел. Старі члени Європейського Союзу не погоджувалися на «механізм солідарності», за яким мають віддавати частину своїх лімітів емісії вуглецю біднішим країнам. Європа платила велику ціну за енергетичну залежність від росії. Боротьба за ресурси стала матеріальним чинником зіткнення цивілізацій. Навіть теракти стали інструментом гри на біржі.

Німецькі дослідники Е. Альтфатер та Б. Манкопф говорять про дві концепції розвитку Євросоюзу за умов глобалізації. Неоліберальна модель втягує Євросоюз у конкуренцію зі США, або у кондомініум над світом. Звичайно, Євросоюз до світової економічної кризи 2008 р. залишався глобальним торговельним гравцем. Європейський Союз 28 країн-членів (до виходу Британії) володів 35% валового продукту світу, США відповідно мали 32% валового продукту світової економіки, Японія 13%, Китай 5%, решта країн світу контролюють лише 4% світового валового продукту. Однак після розширення Євросоюзу за рахунок вступу у 2007 р. Болгарії та Румунії диференціація за рівнем багатства в Європейському Союзі стала ще більшою, ніж в США.

Європейська соціальна модель ставиться на службу конкуренції, набуває неоліберальних рис. Під питанням опиняються соціальні інвестиції та демократична солідарність. Основним регулятором міжнародних відносин є інтегрований та системний фактор сили. Альтернативою вважається модель соціальної Європи у демократичному світі. Спираючись на ці ідеї, європейські ліві закликали уникнути мілітаризації Євросоюзу

за рахунок соціальної держави. Важко знаходити консенсус щодо економічних інтересів за умов поглиблення соціально-політичної диференціації Європейського Союзу, коли недостатньо надійними є європейські державність, право, гроші, влада, символічна та інформаційна консолідація.

Зазначимо, що обмежені дипломатичні ресурси та незначний бюджет залишаються суттєвими перешкодами на шляху формування та реалізації спільної зовнішньої та оборонної політик Євросоюзу. Подальшого удосконалення потребує інструментарій СЗОП Євросоюзу, адже в процесі вироблення політичного курсу важко зберегти баланс інтересів різних географічних регіонів Євросоюзу. Тому спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу залишається залежною від національних влад країн-членів, політичних сил та груп впливу. За умов формування багатополярної системи міжнародних відносин частішими стануть конфлікти у зонах геополітичного протистояння великих держав. За цих обставин особливо небезпечно залишати відкритим питання щодо кінцевої мети розвитку Євросоюзу та удосконалення принципів його функціонування. За цих умов важко буде вибудовувати систему Європейського Союзу у вигляді спільної зовнішньої та оборонної політики, єдиної фінансової системи, освітнього та інформаційно-комунікативного простору. Зрозуміло, що навіть за умов успішності цих проєктів, «європейської нації» все одно не буде. Скоріше за все, на відміну від «радянського народу», такої «європейської нації» не виникне навіть у вигляді політичної нації.

Суверенні країни Євросоюзу досить часто вороже налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Відповідь на риторичне запитання, чи враховують еліти уроки минулого, може дати лише майбутнє. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій.

Справжня спільна зовнішня та оборонна політики можливі лише за наявності конфедерації, за якої держави учасниці послідовно координують зовнішню та оборонну політику. Причому, навіть гіпотетична конфедерація у форматі Євросоюзу не є суб'єктом міжнародного права, адже міжнародну правову суб'єктність мають лише її держави члени. Водночас вони приречені реагувати на прискорення процесу формування багатополярного світу. Разом з тим, сильнішою стала загроза тотального хаосу.

Президент США Дж. Байден 11 вересня 2021 р. оголосив про виведення американських військ із Афганістану. Це стало чи не найбільшим закордонним провалом НАТО від часу його створення. Російські імперіалісти цим фактом були настільки зваблені, що у листопаді 2021 р. висунули «ультиматум Рябкова» з вимогою виведення військ НАТО на лінію 1997 року. У Кремлі сподівались на неготовність Євросоюзу серйозно і тривалий час допомагати Україні. Російські реваншисти вважали, що формування європейської армії вимагає європейської економіки воєнного часу. Але мілітаризм суперечить ідеї постмодерну, який не потребує героїв і мучеників. Збільшення витрат на потреби безпеки та гонка озброєнь могли обмежити можливості соціальної держави в країнах Європейського Союзу, що за російськими розрахунками мало розвалити ЄС. Жодна країна Європейського Союзу не мала достатньої чисельності армії, аби воювати у тому стилі, як воювала росія проти України в 2022–2025 роках. Саме в цей час ЗСУ де-факто стали спільною армією Євросоюзу.

Російські розрахунки щодо розв'язання війни проти України та Євросоюзу також спиралися на наслідки пандемії. Несподівана пандемія коронавірусу де-факто стала епохальною подією, яка спрямувала всесвітню історію у абсолютно несподіваному напрямі. З точки зору філософії історії це є «транзитний» перехід від модерного індустріального суспільства «дисципліни» до постмодерного інформаційного суспільства «цифрового» контролю. Відкритими є риторичні запитання, наскільки європейські суспільства готові до такого переходу, яким буде його зміст, форми, смисл. Адже досі космополітичний Європейський Союз був складною політичною системою, але не супердержавою.

Пандемія коронавірусу стала найбільш серйозним викликом за весь час існування Європейського Союзу. За наслідками для європейської економіки і політики зазначена криза не могла зрівнятись ані з балканськими кризами 1990-х, ані з наслідками світової економічної кризи 2008 р., ані з борговими кризовими явищами в зоні євро, ані з міграційною кризою 2015 року. Усі згадані процеси були умовно «секторальними», що створювали певні проблеми для діяльності наднаціональних європейських інститутів влади і для національних органів влади, але не мали системного характеру і наслідків. Однак навіть ці кризові процеси доводили, наскільки складно утримувати досягнутий рівень європейської інтеграції та намагатись рухатись до загального консенсусу щодо стратегії і тактики подальшого розвитку Європейського Союзу.

Натомість виклик пандемії був комплексним. Перший удар було нанесено по чотирьох європейських свободах: руху капіталу, товарів, робочої сили, послуг. Зупинення виробництва під впливом пандемії у середньо терміновій перспективі провокує як недостатню пропозицію, так і надто низький попит. Наслідком цієї тенденції було ускладнення виведення економіки із рецесії. Це інспірувало актуалізацію ролі державного регулювання ринкової економіки.

Вимушені карантинні заходи де-факто розкололи Спільний ринок Євросоюзу на «національні контейнери». Це створювало дефіцит робочої сили на окремих національних ринках праці (Німеччина відкрила свій ринок праці для кваліфікованої робочої сили з країн, розташованих поза межами Євросоюзу 1 березня 2020 р., тобто ще до карантинних заходів) та підвищило рівень безробіття на інших національних ринках праці. Показово, що Європейська комісія на чолі з У. фон дер Ляйєн за цих умов відійшла у політичну тінь, віддавши ініціативу дій національним урядам країн-членів Євросоюзу.

Монетарний союз переживав серйозну кризу і до пандемії. Наприклад, з метою протидії негативним тенденціям 29 червня 2012 р. Європейська рада ухвалила Пакт зростання, але застосування його обов'язкових норм було відкладене. Зокрема, не було врегульовано питання фіскальної солідарності та запровадження спільної податкової політики в межах ЄС. Натомість великі компанії домовлялись про розташування своїх штаб-квартир у Люксембургу в обмін на привабливий режим оподаткування, що давало їм змогу не сплачувати більше податків у жодній іншій країні Євросоюзу. У 2015 р. не виключали можливості виходу Греції із зони євро. Країни Південної Європи (особливо Італія, Іспанія) опинились у стані поглиблення економічних проблем. Політичної волі змінити становище до початку 2020 р. не було продемонстровано.

Наступний удар по європейській солідарності завдала криза з нелегальними мігрантами. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) відмовлялись приймати за квотним принципом нелегалів, мотивуючи це небажанням розплачуватись за наслідки колонізації, до якої вони історично не були причетні. Гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати до ЄС своїх убивць. Внаслідок цього приводи лівого і правого популізму блукають Європою.

Реальними були загрози безпеки. За президентства Д.Трампа ЄС більше не може просити свого головного глобального конкурента Сполучені Штати гарантувати її безпеку так само, як за часів «холодної війни». Так само ЄС не може сподіватися на повагу з боку своїх сусідів, маючи за «зброю» лише свій

валовий внутрішній продукт. Тому Євросоюзу було потрібно більш ефективно захищати свої кордони, запобігати терористичним загрозам і подолати потаємні спроби дестабілізації ззовні. Вирішення зазначених задач було можливим за умов посилення європейської солідарності, ефективного використання наявного потенціалу національних економік країн Євросоюзу, чіткої взаємодії між національним і наднаціональним рівнями влади в Євросоюзі, дієвої співпраці між владними інститутами Євросоюзу: Європейською Радою, Європейською комісією, Європейським парламентом. Власне «стрес-тест» пандемії дав чітку відповідь на виклик здатності ЄС вирішувати ці завдання. Адже неможливим є ефективний європейський економічний союз без не менш ефективного європейського політичного союзу.

Напередодні офіційного оголошення пандемії 30 січня 2020 р. розпочалася процедура виходу Великої Британії зі складу Євросоюзу. Цей факт став причиною загострення внутрішньополітичної боротьби в ЄС з приводу перерозподілу навантаження в бюджетному плануванні на 2021–2027 роки. Адже внесок Великої Британії до спільного бюджету ЄС не хотіли компенсувати, збільшивши власне бюджетне навантаження Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, країни Бенілюксу, а також країни Вишеградської четвірки. Скорочення бюджетних надходжень мало негативний вплив на фінансування спільної сільськогосподарської політики ЄС, спільної зовнішньої політики ЄС, та на забезпечення структурних фондів регіональної політики. Це посилило європейські скептичні населення не тільки серед середньостатистичних громадян країн-членів ЄС, а й політичних та економічних еліт.

Пандемія стала форс-мажором, подолання наслідків якого вимагало величезних коштів з метою нейтралізації збитків. Першою жертвою став головний принцип Маастрихтської угоди чотирьох європейських свобод: свободи пересування капіталів, товарів, робочої сили, послуг. Пандемія замкнула ці свободи у національних кордонах. Усі рішення щодо охорони здоров'я населення, часу встановлення обмежувальних правил для пересування громадян, товарів приймаються національними урядами країн-членів ЄС. Інститути Євросоюзу лише відлунням підтверджують ці рішення і з великими складнощами намагаються координувати зусилля, спрямовані на боротьбу з коронавірусом.

Фактично пандемія заблокувала функціональний підхід до європейської інтеграції. Критичною була ситуація з інститутами Євросоюзу: Європейський парламент, Європейська комісія, Європейський суд. Наслідками цих процесів стало посилення європейських популістів, так

званих європейських скептиків. Ми можемо розглядати популістів як представників специфічного способу мислення про політику. Ліві популісти борються за народ проти істеблішменту. Фактично це політика низів і дезорієнтованого середнього класу, які намагаються переслідувати традиційну еліту. Натомість праві популісти звинувачують владні еліти у потуранні інтересам іммігрантів чи ісламістів. Соціально-політична криза може максимально розширити соціальну базу підтримки обох відгалужень популізму. Однак варто розуміти, що популістські рухи зазвичай ефективні, перебуваючи в опозиції, але ризикують своїм політичним іміджем, опинившись біля керма влади. Власне успіхи популістських партій є чітким сигналом щодо загострення політичної кризи. Нацьковуючи широкі соціальні прошарки на владну еліту, популісти стають каталізатором політичних змін. Успіхи популістів свідчать, що стандартний світогляд зруйновано, а панівна ліберальна ідеологія не працює і потребує принаймні удосконалення. Мета популістської партії у консолідації різних соціальних груп у «народ», об'єднаний спільними вимогами до «еліти». Для південних країн-членів ЄС (Греція, Італія, Іспанія) властиві ліві популістські партії. Праві популісти зміцнюють політичні позиції у північноєвропейських країнах-членах Євросоюзу.

Ядром Європейського Союзу залишаються макро-регіони, які мають нівелювати яскравий розподіл за ознаками «центр-периферія». Євросоюз також залишаться спільнотою спільних цінностей як моральних соціокультурних норм, а також правил повсякденного життя. Карантин тільки порушив сприйняття Євросоюзу як досвіду співіснування у спільному життєвому просторі, адже обмеженою стала персональна і колективна мобільність, яка є мотором економічних і соціокультурних змін. Досі у більшості країн-членів Євросоюзу домінантною залишається ідея преференцій національних соціальних гарантій, включно з можливістю гарантованого мінімального соціального доходу, перед наднаціональним спільним простором соціальних гарантій, формально забезпеченим Європейською соціальною хартією. Однак практика соціальної ринкової економіки у ФРН набагато досконаліша, аніж спорадичні спроби формування наднаціональної традиції соціальної політики. Фінансові ресурси усього ЄС ледь дорівнюють одному-двом відсоткам національних доходів країн-членів ЄС. Введення європейського гарантованого соціального мінімуму доходів не просто нагадує історію із роздачею безкоштовного хліба за доби занепаду пізньої Римської імперії, порушує усталені стосунки між національними державами та їхніми громадянами.

Крім внутрішньополітичних негативних наслідків пандемії варто згадати про зовнішньополітичні наслідки для Євросоюзу. Економічні наслідки пандемії стали новим етапом глобальної економічної кризи. Внаслідок цього руйнувався доти панівний політичний консенсус. Європейські популістські партії не тільки почали відображати лібертаріанські погляди бізнесу, а й прийняли частину соціал-демократичної програми, що стосується соціального забезпечення та урядування на національному суверенному рівні.

Пандемія коронавірусу продемонструвала тенденцію посилення ролі національних держав на міжнародній арені і національних урядів у внутрішній політиці. Пандемія показала критично важливий фактор стабільності економіки і опору суспільства негативним зовнішнім впливам. Важливою стала якість національного державного управління і суспільна солідарність, а не форма політичного режиму (різні приклади боротьби з пандемією спостерігались у Швеції, Угорщині, Італії, Франції і Німеччині). Криза посилила тенденцію відмови США від вагомої ролі глобального лідерства. Однак ЄС не продемонстрував достатньої ефективності протидії пандемії серед іншого через загострення розбіжностей між державами-членами Євросоюзу. Це завдало черговий удар по амбіціям ЄС мати стратегічну автономію від США.

«Стрес-тест» пандемії засвідчив факт добровільної передачі інститутами Євросоюзу функціональних обов'язків на рівень національних урядів. На період карантинних заходів фактом європейської політичної реальності став ідеал Шарля де Голля – «Європа націй». На заваді відновленню ефективності наднаціональних органів влади стало посилення політичного впливу європейських популістів. Однак треба мати на увазі, що за даними статистики ЄС більше половини компаній ЄС перебуває в руках транснаціонального, а не суто європейського капіталу. Нагальною проблемою залишається повернення фінансових спекуляцій під демократичний контроль. Інакше європейська інтеграція залишатиметься якимось анонімним процесом, який відбувається у інтересах обмежених елітних груп, підриваючи тим самим його легітимність і соціально-політичну привабливість. Кремль намагався підштовхнути розвиток ситуації у бік подальшого послаблення солідарності в ЄС, зокрема, щодо фактичного порушення режиму економічних санкцій, попри офіційне продовження терміну їхньої дії.

Відкритим є питання готовності політичних еліт провідних країн ЄС впроваджувати реформи, необхідні для поглиблення процесу європейської інтеграції у напрямку формування федеративних зв'язків. Альтернативним

варіантом розвитку на тривалу історичну перспективу вважається виведення «європейської республіки» за межі формату національних держав-членів Євросоюзу. Цей проєкт передбачає формування замість суверенних націй держав мережі тісних горизонтальних зв'язків автономних демократичних культурних регіонів, які спираються на багату історичну традицію таких європейських регіонів як Брабант, Богемія, Моравія, Савойя, Бургундія, Сілезія, Басконія, Каталонія, Баварія, Емілія-Романія, Валлонія, Фландрія, Аквітанія, Андалусія, Шотландія тощо. Тобто пропонується своєрідне постмодерне повторення територіально-адміністративного устрою Європи доби до епохи Абсолютизму, але на нових інформаційно-комунікаційних засадах. Тоді в ЄС не буде монопольного «суверена» як і в американській федеративній системі державного устрою. Предтечею такої «регіоналізації» ЄС можна вважати референдум 19 вересня 2014 р. щодо незалежності Шотландії. Тоді шотландські націоналісти зазнали поразки, але вони сподіваються використати фактор європейської інтеграції проти британського виходу з ЄС. Натомість 10 листопада 2014 р. більшість каталонців проголосувала за незалежність від Іспанії, однак не змогла реалізувати цю ідею на практиці. Пропонується замість 30–32 держав-членів ЄС після приєднання усіх балканських країн утворити низку балканських регіонів як членів Європейської республіки. Можливим є тренд переходу від Європи держав та інститутів до Європи громадян, об'єднаних республікою (спільною справою). Це може дати нагоду подолати наднаціональні і міжурядові форми інтеграції та довести цей процес до рівня конституювання Європейської республіки як реальності, а не міфу, не тільки правопорядку, а й політичного цілого.

Французький історик А. Дебідур у 1891 р. закінчив свою класичну працю «Історія європейської дипломатії» пацифістським сподіваннями на те, що «найбільш спустошливі завойовницькі війни, причинами яких майже завжди є честолюбство певної династії або необдуманий порив якогось народу, стануть у Європі дедалі рідкішими». Відтоді ледь минула чверть століття і Європа та світ опинились у вирі Першої світової війни. Тобто дипломатія як інструмент «м'якої сили» виявилась на тому історичному етапі неспроможною врегулювати міждержавні протиріччя, які перекреслили надії на мирне врегулювання суперечок та уникнення застосування військової сили в процесі розв'язання конфліктів.

На початку XXI століття актуалізувався феномен «гібридних війн» та використання в цьому процесі різних технологій як «м'якої сили», так і традиційної військової сили. У більшості конфліктів сучасності неможливо за

чіткими критеріями відокремити «інформаційні операції» і власне бойові дії як на локальному, індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

У 1998 р. німецький соціальний мислитель Юрген Габермас прогнозував, що на основі Маастрихтського договору Європейський Союз має розвинутися далі за стан функціональної економічної спільноти. Втім, у політично об'єднаній Європі мусять приймати рішення у багатьох політичних царинах – зокрема у сфері соціальної політики, – які мають бути однаково обов'язковими для всіх членів прийняття рішень, які один мусить допомагати виконувати іншому, вимагає того абстрактного виду солідарності, який уперше встановився протягом XIX століття поміж громадянами національних держав необхідне вирівнювання різноманітних інтересів і життєвих обставин: жодна політична спілка неможлива на основі мудрого розрахунку власних переваг кожного. Потрібна свідомість єдності, яка уможливить для «вільно об'єднаних союзників» ідентифікацією себе разом як громадян держави». Таке сучасне розуміння мережі громадських структур, які створюють різноманітні інструменти «м'якої сили» властиве для політики Європейського Союзу на міжнародній арені.

Колишній виконавчий директор «Світового банку» Мойсес Наїм у бестселері «Занепад влади» говорить про радикальні зміни в усіх сферах суспільного життя поступово ведуть до занепаду влади – політичної, військової, економічної, релігійної, влади мас-медіа. Впливові раніше високі керівні вже не можуть реалізовувати свої забаганки так само вільно, як це було в минулому. Нині стало простіше здобути владу, однак значно важче її здійснювати і набагато легше втратити. Автор міркує про світові революції, які полягають у «революції збільшення», яка полягає в подоланні засобів контролю, збільшенням в усьому – від кількості країн до чисельності населення, стандартів життя, показників письменності й кількості продуктів на ринку, що зумовила рух людей, товарів, грошей; «революція мобільності»; «революція ментальності», коли нічого не сприймається як належне, яка відображає основні зміни в менталітеті, очікуваннях і прагненнях, що супроводжують ці зсуви. Також можна констатувати закінчення абсолютної монополії на застосування насильства. Однак ідеться про появу феномена м'якої влади «для всіх», адже завдяки соціальним мережам змінюється роль засобів масової інформації, коли кожен повідомляє, кожен оцінює інформацію». «У геополітиці, – пише М. Найєм, – малі актори – «малозначимі» країни чи недержавні утворення – отримали нові можливості накладання вето, втручання, переорієнтації й загалом заганяння в глухий кут об'єднаних

зусиль «великих гравців» і багатосторонніх організацій». Нові інформаційні технології – це інструменти «м'якої сили», і щоб діяти, вони мають бути в руках користувача, який своєю чергою потребує цілей, спрямування й мотивації. На цю мотивацію й працює м'яка сила. Згаданий автор визначає її як здатність скеровувати поточні або майбутні дії інших груп чи індивідів або запобігати їм.

Знизивши свій військовий потенціал, ЄС практично втратив можливості реагування на порушення універсальних норм. «М'яка сила» у зовнішній політиці критикує концепції національного інтересу або балансу сил як таких, яким не вистачає морального аспекту. Вона націлена не на подолання стратегічних загроз, а на усунення умов, які вважаються порушенням універсальних принципів справедливості. В міжнародних справах важлива репутація надійності. Мир через демократію, відкриту дипломатію та вдосконалення спільних правил і стандартів. М'яка сила покликана впливати на розрахунки противника і зменшувати його впевненість в успіху.

Європейський Союз має посилити свою «м'яку силу» конвенційною військовою силою. Влітку 2025 р. Європейський Союз затвердив план відновлення військово-технічного потенціалу оборонного комплексу на період до 2030 року. Складовою цього проєкту є посилення оборонних можливостей України. Таким чином, ще до вступу в ЄС Україна де-факто перетворилась на передовий загін захисту Європейського Союзу від російського реваншизму.

РОЗДІЛ 12. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ПОСТМОДЕРНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Модерна і постмодерна історія європейської інтеграції. Гібридний стан системи міжнародних відносин першої чверті XXI століття: домодерні, модерні, постмодерні риси.

Проблема визначення хронологічних меж певного історичного процесу є дискусійною. Час від часу в історії починаються періоди, коли відбувається переосмислення хронологічних меж, зважаючи на зміну критеріїв і підходів до аналізу. В історії міжнародних відносин тривають дискусії з приводу визначення критеріїв і хронологічних меж різних систем міжнародних відносин. Після закінчення Тридцятирічної релігійної війни 1618–1648 рр. в Європі виникла система національних держав, яка у процесі європейської колонізації світу ставала глобальною. Після наполеонівських війн віденський конгрес 1815 р. зафіксував розподіл світу між великими європейськими колоніальними імперіями. Дві світові війни 1914–1918 рр. і 1939–1945 рр. були й часом існування глобальних систем міжнародних відносин Версальсько-Вашингтонської та Ялтинсько-Потсдамської. Остання проіснувала до кінця існування СРСР, після якої виникла умовно названа «пост-ялтинською» система міжнародних відносин. Після закінчення «холодної війни» під впливом зіткнення різних інтересів, гострих конфліктів формується нова система міжнародних відносин, яка ще не має офіційної назви. Вона утворюється в умовах процесу глобалізації, який стимулюється технологічними змінами, удосконаленням транспортних та інформаційних комунікацій. Типологічною ознакою формування нової системи міжнародних відносин також є суперечливий процес пошуку нової ідентичності багатьма народами, які здобули незалежність на уламках імперій. Взаємодіють та конкурують між собою тенденції, з одного боку, спрямовані до неімперіалістичної консолідації різних культур та етнічних ідентичностей під приводом соціокультурної глобалізації, а з іншого, до контрнаступу старих і нових культурних ідентичностей. Адже кожне суспільство формує власний тип культури, залежний від рівня його розвитку.

Для періоду модерну властивим був блоковий підхід до забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Формування нової системи міжнародної безпеки ускладняється різними факторами: інерційним опором будь-яким змінам; конфлікти вирішуються за принципом: один суб'єкт виграв – інший програв; не всі суб'єкти міжнародної спільноти беруть участь у прийнятті рішень; дисципліна підтримується шляхом застосування сили та приниження; зроблені помилки не визнаються, що продукує почуття незахищеності від образливих і насильницьких дій; ігнорується аналіз досвіду конфліктів, що виникають. На наших очах зникає світ, заснований на правилах. Домінантним інструментом вирішення конфліктів є сила у всіх її проявах. До появи багатополярного світу формується світ конкурентних військових блоків. Феномен започаткування після другої світової війни процесу європейської інтеграції був пов'язаний із ідеєю недопущення нових війн в Європі. Ключовими ідеями в цьому процесі були інтернаціоналізація, наднаціоналізація, космополітизація. Зокрема, створення мережевих структур розподілу праці в економічній сфері, формування наднаціональних владних інститутів управління як регуляторів функціонування транснаціональних корпоративних структур, плекання нових космополітичних ідентичностей, які ґрунтуються на цінностях мультикультурності. Концептуально-теоретичне осмислення цих процесів актуалізувалось в 1970–1980 роках, коли формується соціокультурна і соціально-філософська ідентичність постмодернізму.

Французький філософ Ж. Ліотар пов'язав поняття постмодерн з духом часу, коли переглядаються основні принципи західної цивілізації. Основні поняття постмодерну пов'язані з терміном невизначеності смислу, меж, розмитості. Постмодерн руйнує порядки, змінює канони. Події в інформаційному просторі набувають ознак гібридності. Постмодерн використовує кінець єдиного і цілого як перехід до різноманітного і своєрідного без центру і периферії. Ці ознаки властиві багатополярній системі міжнародних відносин, яка суперечливо формується після терактів 11 вересня 2001 р. проти США. Сполучені Штати відповіли антитерористичною операцією в Афганістані, яка завершилась у вересні 2021 року виведенням американських військ із цієї країни. У середовищі антиамериканських політичних еліт це сприймається як завершення епохи існування «однополярного світу» та прискорення переходу до так званого багатополярного світу. Систему міжнародних відносин з різними центрами впливу типологічно можна визначити як

постмодерну систему міжнародних відносин. Після виходу з Євросоюзу Великої Британії 27 країн–членів вирішили розробити більш адекватні новій внутрішньо європейській та міжнародній ситуації нормативно-правові документи подальшого розвитку європейської інтеграції. 9 травня 2021 – 9 травня 2022 року тривала робота на експертному рівні конференції щодо майбутнього Європейського Союзу. Попередні підсумки роботи цього форуму засвідчили факт збереження протиріч між прихильниками федералізму і національного суверенітету.

Російська відкрита агресія проти України підштовхнула країни Європейського Союзу до розгляду доленосних рішень на конференції, присвяченій майбутньому ЄС. Пропонується скасувати національне право вето, створити Об'єднані збройні сили Євросоюзу, максимально посилити транснаціональні підходи до усіх сфер європейської інтеграції. Інше питання, чи будуть ці рішення підтримані всіма країнами Європейського Союзу. Адже наявний парадокс, коли скасування права вето передбачає можливість накладання вето на це рішення.

Стрімко зростає рівень самосвідомості представників інших культур, які мешкають у країнах Європейського Союзу. Внаслідок цього багатокультурність сучасних суспільств стає політично вибуховою проблемою. Зокрема, зазначена проблема стосується диференціації між універсальними цінностями демократії та прав людини і простором свободи представників незахідних культур, у якому вони можуть існувати і розвиватися відповідно до традиційних у цих культурах норм, цінностей та принципів прийняття рішень. З іншого боку, виникає питання, яким чином у такому багатокультурному суспільстві може не лише існувати, а й ефективно функціонувати демократія. Адже від часів античної афінської демократії зберігається проблема громадянської спроможності іноземців.

Зважаючи на все вище наведене виникає питання, наскільки ймовірної може бути цілісна ідентичність ЄС, котра має формуватись на помітних космополітичних засадах. Відомо, що спільна ідентичність формується на основі наступних чинників: історичної території, спільних міфів та історичної пам'яті, спільної матеріальної культури, єдиного економічного та правового просторів. Більшість із перелічених факторів має місце. Проте процес формування ідентичності ЄС є тривалим та складним, навіть після набуття 1 грудня 2009 р. чинності Лісабонського договору. Орієнтація на Велику Європу, яку нині уособлює Європейський Союз 27 країн членів, всередині ЄС не виключає виникнення регіональної ідентичності, яка ґрунтується на

ностальгії за малою вітчизною. Наглядно ці процеси проявилися в умовах світової економічної кризи, коли багаті країни члени Євросоюзу, незважаючи на загрозу спільній європейській грошовій одиниці євро, відмовляються витягувати з болота боргів бідні країни ЄС.

Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій.

Системний характер кризи дає підстави стверджувати, що її подолання не буде простим результатом соціально-інженерних зусиль. Рф відверто шантажує Німеччину і Францію перспективою війни на виснаження. Відкритим залишається питання, наскільки Євросоюз здатен витримати цей шантаж. Зрозуміло, що такий сценарій руйнує систему безпеки Євросоюзу. Формування постмодерної міжнародних відносин відбувається у складних умовах багатополярного протистояння у взаємозалежному світі. Повертається ідеологічна конкуренція між демократіями і автократіями.

Ідеології, які конкурували в XX столітті: лібералізм, соціалізм, націоналізм, в XXI столітті змінили свою конфігурацію та способи впливу на людську свідомість. Значення ідеологій в сучасній системі міжнародних відносин визначається загостренням класової боротьби між власниками постіндустріальної економіки та прекаріатом в ядрі світової системи, а також між власниками засобів виробництва кластеру індустріальної економіки та найманими працівниками на периферії світової системи.

Відкритим є питання, чи буде постмодерна система міжнародних відносин демократичною. Демократія це політичний устрій держав «великої сімки», які зберігають провідні позиції на міжнародній арені. Лібералізм залишається ідейним фундаментом сучасної демократії, забезпечуючи ціннісну консолідованість конфліктогенних масових постіндустріальних суспільств. Ліберальна демократія є поєднанням ідеї свободи і правління більшості. Ліберальна демократія також є формою завоювання свободи та утопічного ідеологічного «завершення історії». Однак після терактів в США 11 вересня 2001 р. стало зрозуміло, що історія дуже далека від такого кінця. Варто також зважати на те, що соціальні мережі змінили політичну структуру світу. Вони вивели на перше місце радикальних популістів, які визначають інформаційний порядок денний. Так було на попередніх історичних етапах, коли з'являлись нові засоби

комунікації. Наприклад, радіо сприяло поширенню фашистських ідей в 1930-х роках. Телебачення в 1960-х роках зробило політику публічною і більш відкритою, стимулювавши чергову хвилю глобальної демократизації. Цифрові засоби комунікації і штучний інтелект знову змінюють сутність політики на національному і світовому рівнях. Поки що немає чіткої відповіді на питання, появу яких нових форм авторитаризму або демократії ці процеси стимулюватимуть.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин наймогутніші нації-держави не втрачають свого значення на світовій арені. Європейському Союзу треба шукати нові засоби взаємодії із США, Китаєм, Індією. Військово-силова політика повернулась у міжнародні відносини. Гострота цього процесу відчувається на прикладі кризи Організації Об'єднаних Націй. Серед нинішніх країн Євросоюзу лише Франція є постійним членом Ради Безпеки ООН. Спільна зовнішня політика Європейського Союзу поки що не виробила дієвої моделі реформування ООН. На регіональному рівні, завдяки підтримці регіональних міжнародних організацій, ООН діє відносно ефективно. Але ключова функція ООН – підтримання глобального миру і безпеки –послаблюється по мірі загострення кризи міжнародного права. На жаль, здається, що Європейський Союз поки що не готовий активно адаптуватись до світу права сильного, а не міжнародного права.

Європейський Союз намагається впроваджувати наднаціональні соціально-політичні інструменти впливу. Але досі захист соціальних інтересів людей і суспільства переважно здійснюється на національному рівні. Національний принцип організації суспільства є й основою демократії.. Наднаціональний принцип розвитку відроджує оманливу модель глобальної імперії та тотального соціального контролю.

Водночас існує ризик демодернізації національних держав, особливо внаслідок нерозв'язаних суспільних протиріч, які провокують громадянські війни. Руйнація інфраструктури, яка забезпечує повсякденні потреби відтворення цивілізованого життя, провокує перманентну війну всіх проти всіх і як наслідок подальший регрес і розпад суспільних структур. Це та постмодерна система міжнародних відносин, яка вже фактично є зовнішнім середовищем, в якому функціонує Європейський Союз. Виявами «функціонування» такої постмодерної системи міжнародних відносин є дестабілізація Африки і Близького Сходу. Наслідки цього – це виклики самому існуванню Європейського Союзу, який складно формує політику адаптації біженців до європейських реалій.

РОЗДІЛ 13. ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН ЄВРОСОЮЗУ І РОСІЇ

Політично-правова база відносин ЄС і росії. Розвиток практичного співробітництва. Мюнхенська (лютого 2007 р.) промова путіна. Війна рф проти України (2014-2025) і зміна політики Європейського Союзу.

Росія має традиційно непрості відносини з Європою. Імператор Петро І задав матрицю взаємодії з Європою: використовувати військові європейські технології, аби зміцнювати та розширяти імперію, але не переймати європейські суспільно-політичні практики. Військова потуга російської імперії після наполеонівських війн перетворила її на жандарма Європи. Наприкінці XIX ст. Ф .Достоєвський писав про бажання руських переродитися на європейців. Більш радикальні євразійці розглядають Європу, за словами П. Савицького, як «півострів» Євразії [58]. Від часів суспільних дискусій між західниками та слов'янофілами ставлення росії до Європи було пов'язане з порівнянням себе з іншим. П. Чаадаєв казав про відставання росії від Європи. Він відкриває плеяду критично налаштованих російських європеїстів, які вважають Європу «другою батьківщиною». Зазначена тенденція неодноразово проявлялася й у сучасних стосунках між російською федерацією і Європейським Союзом, які розвивались від оптимістичного бажання повернення до спільного європейського дому до пізньої путінської міфології презентації Європи як споконвічного «ворога» росії.

24 червня 1994 р. на Корфу було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між росією і Європейським Союзом. Але завдяки проблемам, які створила Перша чеченська війна названа угода була ратифікована та набула чинності лише 1 грудня 1997 року. Водночас Євросоюз підписав угоди про партнерство і співробітництво з більшістю держав, які входили до срср: Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Казахстаном,

[58] *Савицкий П.* Континент Евразия. М., 1997. С.295.

Киргизстаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Україною. Внаслідок цього російська стратегія забезпечення домінування на пострадянському просторі з самого початку отримала серйозних конкурентів у вигляді Євросоюзу та США. Тому «Стратегія розвитку відносин рф і Європейського Союзу на 2000-2010 рр.» передбачала протидію «спробам перешкоджати інтеграції в рамках СНД, в тому числі через «особливі відносини» з іншими державами учасницями СНД на шкоду російським інтересам» (пункт 6). Причому розвиток партнерства російської федерації з Євросоюзом, на думку Кремля, «повинен сприяти зміцненню російської федерації як головної сили при формуванні нової системи міждержавних політичних і економічних відносин на території СНД» (пункт 8).

Упродовж другого президентського терміну Б. Єльцина можливості впливу росії на міжнародній арені обмежувалися війною у Чечні. Північний Кавказ був залучений до міжетнічних конфліктів. Водночас росія не відмовлялася від впливу на європейську систему безпеки. Навесні 1998 р. росія уклала контракт на постачання протиповітряних ракет «С-300» грецькій частині Кіпру, що розглядалося Європейським Союзом як порушення стратегічного балансу сил, щодо поділеного острову. Зрештою, ракети були поставлені на грецький острів Кріт. Надалі росія не перетворилася на постачальника військової техніки до держав Євросоюзу, які не збиралися опинятися у технологічній залежності. Водночас приниження росії під час косовської війни 1999 р. продемонструвало послаблення позицій росії не лише на Балканах, а й в цілому у Європі.

Додаткові протиріччя між росією та Європейським Союзом виникли наприкінці 1999 р. з початком Другої чеченської війни. Початок непростого етапу у відносинах Євросоюзу з росією інспірований формуванням національно-патріотичного консенсусу у кремлі. Колишній німецький канцлер Г. Шмідт застерігав від приниження національної гордості росії.

Суперечливими до дефолту серпня 1998 р. були позиції росії у європейському розподілі праці. Росія перетворилася на важливого постачальника енергетичних ресурсів до країн Європейського Союзу. Причому значна частина прибутків від торгівлі корисними копалинами після розпаду срср російські олігархи вклали до німецької та французької економіки значимі капітали. Оскільки виробництво на території росії економічно невигідно, немає сенсу її розвалювати. Зрештою, ресурсами володіє той, хто їх споживає. Це твердження робило сумнівною стратегічну російську мету, яка донедавна полягала у намаганні перетворитися на «енергетичну імперію». Тоді російські

еліти не формували свою ідентичність, створюючи з Європейського Союзу образ ворога.

На початку 1990-х стратегічною метою Заходу щодо росії було її витіснення на периферію світової політики, сприяння становленню росії як небезпечної у військовому сенсі країни з відкритою економікою. Адже росія як територіальне ціле не може бути інтегрована до жодної зовнішньої системи. Лише в разі розпаду євразійської цілісності окремі російські територіальні одиниці можуть бути залучені до європейських або азійських центрів економіки. Водночас росія намагалася виконувати роль міжцивілізаційного комунікатора. За цих обставин формально нейтральна Україна залишалася в очах російських еліт ключовою буферною країною.

Після втрати російського впливу на Балканах, в країнах Центральної та Східної Європи кремль активно розпочав інтеграційні процеси на пострадянському просторі. 26 лютого 1999 р. Білорусь, Казахстан, Киргизстан, росія, Таджикистан підписали Договір про митний союз і Договір про єдиний економічний простір. Крім того, 10 жовтня 2000 р. ці ж країни підписали Договір про створення Євразійського економічного співтовариства.

Росія стала першим партнером Європейського Союзу, для відносин з яким ЄС у червні 1999 р. розробив спільну стратегію. Вона передбачала сприяння зміцненню демократії, інтеграцію росію у спільні європейські секторальні простори, взаємодію в галузі енергетичної безпеки, змінення ядерної безпеки, захисту навколишнього середовища, боротьбу з організованою злочинністю, торгівлею наркотиками.

На посаді прем'єр-міністра путін 22 жовтня 1999 р. дебютував на Гельсінському саміті росія – Європейський Союз. Росія вже на тому етапі заперечувала право Заходу втручатися у хід бойових дій вже Другої чеченської війни. Зберігалися протиріччя щодо оцінки дій НАТО у Косово. Хоча В. Черномирдін разом з фінським дипломатом М. Ахтісаарі сприяли капітуляції режиму С. Мілошевича, марш-кидок російських десантників на Приштину наглядно засвідчив відчайдушну спробу росії вберегти вплив на Балканах.

У жовтні 1999 р. у Гельсінкі на саміті росія – Європейський Союз було прийнято стратегію розвитку співробітництва на період до 2010 р., яка передбачала передусім якісні зміни структури мережі співпраці та порядку денного взаємодії. Однак ще жорсткішою стала позиція Росії після перемоги в. путіна 26 березня 2000 р. на дострокових президентських виборах. Вже у червні 2000 р. було заарештовано медіамагната В. Гусинського, що розглядалося в Європейському Союзі як доказ наступу на свободу слова.

Символічно, що 30 червня 2000 р. в. путін затвердив новий варіант «Концепції зовнішньої політики росії». Вона вже передбачала поступове утвердження країни в ролі потенційного полюсу сили в новій системі міжнародних відносин. Показово, що російсько-американський компроміс щодо перегляду Договору про протиракетну оборону (1972) не був досягнутий, навіть наприкінці президентського терміну президента США Б. Клінтона, який міг би поліпшити шляхом такого компромісу свій імідж в історії, та на початку президентської кар'єри в. путіна. Навпаки у грудні 2001 р. президент Дж. Буш-молодший оголосив про односторонній вихід США з режиму Договору по ПРО до червня 2002 року. Водночас без позитивної відповіді залишилася пропозиція росії, висунута 21 лютого 2001 р. тодішньому Генеральному секретареві НАТО Дж. Робертсону щодо створення європейської нестратегічної системи протиракетної оборони. Це була підступна спроба Кремля посіяти протиріччя між ЄС і США в цьому питанні.

В. путін фактично був згоден з тим, що росія формально користується статусом не спеціального сусіда, а стратегічного партнера Європейського Союзу. На тому історичному етапі вірогідними були три варіанти розвитку відносин росії та Європейського Союзу: партнерство, «холодний мир» або прагматичне співробітництво, конфронтація. росія була зацікавлена у ствердженні євро як стабільної валюти, оскільки на Європейський Союз припадало до половини торговельного обігу.

У червні 2000 р. бундесканцлер Г. Шредер та президент Франції Ж. Ширак висловилися за фінансування проєкту розробки європейського військово-транспортного літака на основі «Аеробусу», а не українсько-російського військово-транспортного літака «АН-70». Цей політичний сигнал позитивно позначився на біржовому курсі акцій European Aeronautic Defense and Space Company. Європейський Союз у такому стратегічному питанні як військова мобільність не міг залежати від країн, які не були його членами. Правда, це не означало, що «старі» країни-члени ЄС не могли нехтувати росією в питаннях європейської безпеки. Зазначимо, що за 1991–2001 рр. Євросоюз надав новим незалежним державам СНД на цілі знищення зброї масового ураження 550 млн. екю.

Водночас європейська політика оборони та безпеки розглядалася Росією як засіб запобігання створенню однополярного світу на чолі зі США. Принаймні до кризи в Косово росія підкреслювала своє позитивне ставлення до посилення «європейської опори» безпеки Заходу та до вироблення спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу. Однак спроби Кремля

інституціоналізувати відносини з Євросоюзом у сфері безпеки закінчувалися лише порожніми деклараціями та нереалістичними документами.

У червні 2000 р. за ініціативи Фінляндії було прийнято спеціальний план дій у рамках «Північного виміру» спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Названий документ передбачає розвиток регіонального співробітництва північноєвропейських країн Європейського Союзу з росією у питаннях екології, економіки, ядерної безпеки, тощо. На заваді успішній реалізації зазначеного проєкту були напружені відносини між росією та країнами Балтії.

Водночас росія не могла змиритися з українським підходом, коли «участь України в спільних економічних об'єднаннях з росією має бути своєрідним кроком на шляху її євроінтеграції» [59]. Це не задовольняло Кремль.

Певне поліпшення російсько-американських відносин припадає на початок президентства путін після терактів 11 вересня 2001 р. був одним із перших світових лідерів, який висловив свою підтримку США. Однак роль обслуги американських інтересів в Євразії, яку Вашингтон запропонував москві, не відповідала російським національним інтересам.

Черговий саміт росія – Європейський Союз майже рік відкладався через активні бойові дії, які росія вела у Чечні. Виведенню росії з європейської ізоляції сприяли США, розпочавши 20 березня 2003 р. війну проти Саддама Хусейна. Москва, Париж і Берлін (звідси бере початок особливих відносин путіна та Шредера) солідаризувалися в питанні неприйняття одноосібних дій США. Спільний інтерес росії та Європейського Союзу виявився у питаннях енергетичної безпеки. Після падіння Багдаду «фронда» щодо дій США в рядах «старої» Європи та росії послабилася. Росія повернулася до роботи в форматі «великої вісімки». Але справа проти М. Ходорковського (2003) знову посилала західний тиск на президента путіна. Ситуація знову засвідчила, що формування спільного простору зовнішньої безпеки росії та Європейського Союзу було неможливим без спільних цінностей та інститутів. Водночас концепції безпеки, затверджені у США, Європейському Союзі та росії збігаються у питаннях оцінки потенційних загроз безпеці, серед яких виділяються тероризм, поширення зброї масового ураження, регіональні конфлікти та організована злочинність.

У травні 2003 р. на петербурзькому саміті росії та Європейського Союзу було прийнято концепцію розвитку чотирьох спільних просторів: економічної свободи, безпеки та правосуддя, співпраці в галузі зовнішньої та оборонної політики, поглиблення взаємодії щодо науки, освіти та культури.

[59] Копійка В.В. Європейський союз: досвід розширення і Україна. К„ 2005. С.348.

Водночас кремль намагався зацікавити основних пострадянських економічних партнерів росії у визнанні її домінування у форматі «Єдиного економічного простору». Кремль повертав російську зовнішню політику до примату сили та державної могутності. Натомість зовнішня політика Європейського Союзу дедалі частіше спиралася на концепцію «м'якої сили».

Аналізуючи прийняту у червні 2003 р. «Стратегію безпеки Європейського Союзу», російські стратеги розраховували, що кожна нова криза в міжнародних відносинах підтверджуватиме розрив між економічним потенціалом ЄС та обмеженими можливостями протистояти новим загрозам. Це робило неможливою повномасштабну військову інтеграцію ЄС та його вихід на рівень самостійних військових наддержав XXI століття. У серпні 2003 р. росія вивела свої миротворчі контингенти із Боснії і Герцеговини та Косово.

Водночас криза жовтня 2003 р. навколо острова коса Тузла свідчила про неготовність російської еліти враховувати інтереси України, а отже й розвивати рівноправну співпрацю у форматі СНД. Суперечка негативно позначилася на реалізації стратегічного проєкту повернення впливу на Україну. Політично успішна Україна, яка рухається до Європи, перекреслювала відродження імперських амбіцій росії. Попри це, на римському саміті росія – Євросоюз 6 листопада 2003 р. було погоджено ідею розпочати роботу з формування спільного економічного простору, спільного простору зовнішньої безпеки, спільного простору правосуддя, науки й освіти. Показово, що Європейський Союз та США в цей момент мали вичікувальну позицію, не захистивши Україну. Наприкінці першого президентського строку путін спромігся фактично зруйнувати баланс стримувань і противаг, ретельно вибудований Б. Єльциним, і розпочав вирішальний етап боротьби за владу, точніше за право визначати її конструкцію. Наприклад, тодішній директор Інституту Кеннана Центру імені В. Вільсона (США) Блер А. Рубл зазначав, що «вступ Росії до західних організацій допоможе ЄС успішно інтегрувати нових членів та змусить США більше враховувати інтереси світового співтовариства. Задача номер один для ЄС перетворити росію на успішну, ефективно керовану та соціально справедливу державу – від цього залежить як її власне майбутнє, так й значною мірою майбутнє Заходу» [60].

У зазначеному контексті можна було розглядати останню декларацію римського саміту росії і Європейського Союзу, прийняту 6 листопада 2003 року. Зокрема, було заявлено про намір розвитку спільних просторів: «спільний

[60] Блэр А. Рубл. Россия, Европа и Америка – перспективы стратегического партнёрства. Современная Европа. 2003. №4. С.17.

європейський економічний простір сприятиме створенню умов для стабільного економічного зростання». Також декларувалося формування спільного простору свободи, безпеки і правосуддя. Водночас у контексті співпраці було анонсовано розвиток співробітництва «у сфері безпеки, управління кризами та міжнародних відносин». «Європейська стратегія безпеки», затверджена 12 грудня 2003 р., констатувала загрозу того, що до 2030 р. енергетична залежність Євросоюзу зросте до 70% та становитиме суттєву загрозу стабільності. Тоді неможливо було прогнозувати, що внаслідок російської війни проти України (2014–2025) ЄС наприкінці 2025 р. прийме рішення до 2027 р. відмовитись навіть від російського скрапленого газу.

14 березня 2004 р. путін переміг на президентських виборах та був обраний на другий термін. Активно вибудовувалася система керованої «суверенної демократії». Європейські дипломати спостерігали, аналізували, але ні у що не втручалися. Розширення 1 травня 2004 р. Європейського Союзу на десять нових країн-членів посилило американський вплив. Росія отримала гостру Калінінградську проблему. Цей анклав був відділений територією Польщі і Литви. Спірним залишалося питання «калінінградського транзиту». Область не перетворилася на «європейський Гонконг». У Німеччині навіть було озвучено ідею створення «Ганзейського союзу Балтики» з європейським регіоном Кенігсберг. У Литві популяризується ідея деколонізації Малої Литви, тобто Калінінградської області, окупованої росією. У самій Калінінградській області так і не сформувався сепаратистський рух за створення «Балтійської республіки». Часто проводили аналогію між «калінінградським транзитом», який ускладнився після входження Литви до НАТО і ЄС, й проблемами «польського коридору», створення якого вимагала гітлерівська Німеччина від Польщі заради забезпечення комунікації між Данцигом та Східною Пруссією. Коли сторони не знайшли компромісного вирішення проблеми «коридору», вони знайшли привід до Другої світової війни.

Але ще більше кремль був роздратований розширенням НАТО. Наслідком цього процесу стало формування нової європейської системи безпеки, в якій росія не була допущена до прийняття стратегічних рішень. Європейський Союз та США були занепокоєні участю росії у реалізації іранської ядерної програми.

21 травня 2004 р. у москві відбувся XIII саміт росія – Європейський Союз, який став першим після масштабного розширення. На порядку денному залишалися питання вступу росії до Світової організації торгівлі, питання виконання Кіотського протоколу. Але найголовнішим був намір сторін приступити до створення спільних просторів у торгівлі, правовому регулюванні,

освіті, науці, культурі. Обговорювалися питання зовнішньої та внутрішньої безпеки. Росія була незадоволена намаганнями Європейського Союзу обмежити експансію «Газпрому» до європейських газової розподільчої інфраструктури природного газу.

Розбіжності з усього кола питань між росією і Європейським Союзом особливо загострилися під час так званої «помаранчевої революції» в Україні наприкінці листопада – грудні 2004 року. 25 листопада 2004 р. на газькому саміті росія – Євросоюз путін застеріг від проштовхування України до територіально-політичного поділу за лінією цивілізаційного розлому. З. Бжезинський наголошував, що в Україні вирішується майбутня доля російської демократії.

Кремль був розчарований провалом спроби повернення України до російської сфери впливу. Європейський Союз не хотів цього, але не мав можливості дати Україні чітку перспективу виступу. Зазначені суперечності визначали подальші події. Так політика росії щодо України стала важливою частиною проблем у відносинах росії з Європейським Союзом.

25 листопада 2004 р. в Гаазі на саміті росія – Європейський Союз російський президент путін чітко окреслив позицію під час переговорів із головою Європейської Комісії Ж. Баррозу. Наголошувалося на загрозі втрати територіальної цілісності України в разі системного нехтування російськими інтересами в Україні. З того часу однією із головних задач російського президента стало запобігання «кольоровій революції» в росії. «Помаранчева революція» в Україні була сприйнята кремлем як частина реалізованого плану побудови проамериканського «нового світового порядку», за якого відбувається демонтаж національної державності та її заміна на маріонеткові прозахідні уряди. Кремль не визнавав, що економічні батоги та пряники як і стратегія контрольованої нестабільності на просторі СНД як інструменти російської політики на пострадянському просторі себе не виправдали.

10 травня 2005 р. під час чергового саміту росія – Європейський Союз, який відбувався у москві, в.путін наголосив, що вибудовувати європейську та глобальну системи безпеки без участі росії, а тим паче проти неї може бути фатальною помилкою. Росія висловлювала занепокоєння станом дотримання прав російськомовних громадян у країнах Балтії. Додатковим подразником стала проблема розміщення на території Польщі та Чехії американських систем протиракетної оборони.

На початку січня 2006 р. Європейський Союз висловлював серйозне занепокоєння російсько-українською газовою війною. Росія не хотіла більше

субсидіювати економіку України дешевим газом, коли Київ різко змінював свої геополітичні орієнтири. Брюссель розумів: якщо росія посилить свій контроль в Україні, це послабить позиції Заходу в цілому у цій «буферній зоні». «Газпром» почав втілювати стратегію побудови газопроводів в обхід лімітрофної зони. Однак прибалтійські країни блокували побудову балтійського газопроводу «Північний потік». Фінські військові були стурбовані тим, що спорудження зазначеного газопроводу дном Фінської затоки могла розсекретити систему охорони фінського морського кордону.

25 травня 2006 р. на саміті росія – Європейський Союз було підписано угоду про реадмісію нелегальних емігрантів. Російські імперіалісти закликали європейських демократів зробити російську мову однією з офіційних мов Європейського Союзу. Звичайно, це було здебільшого епатажне побажання, ніж реальна пропозиція. 23 вересня 2006 р. на зустрічі у Парижі Ж. Ширака, А. Меркель та путіна стало відомо, що росія володіє невеликим пакетом акцій у консорціумі EADS. Це свідчило про бажання рф посилити свій прямий вплив на безпеку Європи.

Наприкінці 2006 р. Польща наклала вето на переговори з росією щодо підготовки нової стратегічної Угоди про співпрацю росії з Європейським Союзом. У відповідь росія знову висловлювала невоволення наміром Варшави та Праги розмістити на своїй території американську систему протиракетної оборони. Традиційно проблемними залишалися відносини росії з балтійськими країнами. Після проблем із наданням притулку у Великій Британії Б. Березовському та справи з отруєнням колишнього агента ФСБ О. Литвиненка суттєво погіршилися російсько-британські відносини. Таким чином, в Європейському Союзі посилилася позиції критиків росії. Хоча, наприклад, французький президент Ж. Ширак готовий був домовитися з російським колегою в.путіним про приватизацію металургійного гіганта «Арселор», але французькі фінансові кола віддали перевагу індійському «Міталлу». У Німеччині, на відміну від Франції, було набагато більше політичних партій, які фінансуються промисловцями, залежними від співробітництва з росією. Разом з тим, громадськість у країнах Європейського Союзу переважно була налаштована проти політики росії. Приводом для критики була російська кавказька політика. За умов відсутності спільних цінностей утопією здавалася мета створення спільного політичного простору між росією і Європейським Союзом. Росія насторожено ставиться до розвитку відносин Європейського Союзу з центральноазійськими країнами. Росія розглядала Євросоюз як конкурента у боротьбі за енергетичні ресурси

центральноазійських країн. Конкуренція геополітичних інтересів між ЄС та Росією спонукала до чіткішої класифікації зовнішньополітичних позицій різних страт російської еліти.

Професор кафедри політології університету Глазго С. Вайт на основі емпіричних опитувань представників російської еліти класифікував підходи її різних сегментів до проблем зовнішньополітичної орієнтації росії. Зокрема, він виділяє «ліберальних західників», для яких росія є органічною частиною Європи, «націоналістів-прагматиків», котрі орієнтуються не лише на Європу, а й на Азію та «націоналістів-фундаменталістів», які віддають пріоритет євразійській ідентичності росії.

Таблиця. Зовнішньополітична орієнтація і вибір політики росії *[Вайт С. Стратегічні еліти і розширення Європи: російське питання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. №4. С. 35]*.

Об'єкт орієнтації	**Ліберальні західники**	**Націоналісти прагматики**	**Націоналісти фундаменталісти**
росія	Європейська країна	Переважно європейська, але не у всьому	Євразійська або унікальна
ЄС	Тісні відносини з перспективою членства	Практична співпраця	Практична співпраця, але на тлі ворожого ставлення
НАТО	Тісні відносини з можливістю членства	Практична співпраця	Сприйняття як загрози
США	Тісніші відносини	Практична співпраця, хоча інтереси не завжди збігаються	Сприйняття як ще більшої загрози
СНД	Можна зберегти в разі практичного зиску	Життєво важливий національний інтерес, бажана подальша інтеграція	Неефективно, але подальша інтеграція бажана
СОТ	Вступити за першої нагоди	Вступити в середньо-терміновій перспективі	Агент впливу Заходу
Міжнародна орієнтація	Європа і США	Багатовекторність	Багатовекторність із зсувом у бік Сходу

Російські неоєвразійці визнавали можливість компромісу із Західною Європи за умови її відмови від проамериканської політики. Однак це є утопією. Виступаючи 10 лютого 2007 р. на 43-й Мюнхенській конференції з питань безпеки, президент росії путін нагадав, що «росія – країна з майже тисячолітньою історією і майже завжди вона користувалася привілеєм проводити незалежну зовнішню політику»[61]. Російський диктатор різко засудив одноосібні рішення з питань безпеки, які Захід приймає, не враховуючи позицію та інтереси росії. Мюнхенська промова означала остаточний перехід рф на позиції реваншизму та перегляду на свою користь європейського порядку.

18 травня 2007 р. на черговому саміті росія і Європейський Союз викристалізувалися розбіжності. Кремль висловив невдоволення тим, що нібито Євросоюз змусив Молдову відмовитися від «плану Д. Козака», який передбачав створення федерації Молдови і проросійського Придністров'я. Натомість москва не підтримала «європейський план» придністровського врегулювання без активної російської участі. Окрім того, колишній європейських комісар Ф. Болкенштейн запропонував відгородитися від Росії, як і від Сирії, Ірану та Іраку, «санітарним кордоном», який складатиметься з буферних держав: Білорусії, Молдови, України і Туреччини.

Брюссель був незадоволений претензіями на створення «газового» ОПЕК. Європейський Союз наголошував, що росія цілком відмовилася від спільних з Європою демократичних цінностей. У відповідь росія призупинила свою участь у виконанні режиму Договору про звичайні збройні сили в Європі. У жовтні 2007 р. у Лісабоні було досягнуто домовленість щодо заміни назви Конституції Європейського Союзу на Лісабонський договір. Однак він також не полегшив формування спільної позиції щодо росії. Починаючи з 2007 р. росія користувалася тим самим механізмом фінансування від Євросоюзу «Інструментом добросусідства і партнерства в Європі.

26 жовтня 2007 р. на лісабонському саміті росія отримала від Польщі підтвердження вето на початок переговорів щодо нової угоди щодо співробітництва з Європейським Союзом. Попри це, росія планувала впродовж періоду до 2012 р. побудувати нові газопроводи до Німеччини та Італії. Сполучені Штати Америки критикували Європейський Союз за його енергетичну залежність від росії. Натомість російські експерти наголошували, що Європейський Союз фактично пропонує росії асиметричну (на свою користь) стратегію взаємодії.

[61] Выступление президента России В. Путина на 43–1 мюнхенской конференции по вопросам безопасности. 10.02.07 // Российская Федерация сегодня. 2007. №4. С. 9.

У лютому 2008 р. «Організація з безпеки та співробітництва в Європі» відмовилася направити своїх спостерігачів на президентські російські вибори 2 березня 2008 року. Польський уряд «Громадянської платформи» на чолі з Д. Туском погодився зняти польське вето з початку процесу переговорів щодо розробки нового стратегічного договору, який має замінити угоду про партнерство та співробітництво між росією та Європейським Союзом від червня 1994 року. На зазначених переговорах прозвучали слова британського дипломата Г. Нікольсона «Стратегія переговорів передбачає спробу обійти супротивника з флангу й захопити стратегічні позиції зміцнити їх для переходу у подальший наступ послаблення ворога нападами за лінією фронту вбивати клин між ворогом та його союзниками організовувати напад в одному місці утримуючи супротивника в іншому» [62].

У трансатлантичній спільноті виникли розбіжності щодо ставлення до росії. Наприклад, тодішній директор національної розвідки США М. Макконел відверто заявив, що «росія є головною загрозою безпеці США. Натомість напередодні проголошення незалежності Косово тодішній міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр наголосив, що «в Європі не буде безпеки без росії. Не буде її й проти росії». Росія, окрім мети захисту міжнародного права, чинячи спротив визнанню незалежності Косово протидіяла планам будівництва газопроводу «Набукко», який мав би зруйнувати енергетичну залежність Європи від росії. Адже для США статус Косово був лише прикриттям для прямого впливу в тому числі й на енергетичну політику Європи.

Однак визнання більшістю країн Європейського Союзу незалежності Косового, проголошеної 17 лютого 2008 р., ще більше консолідувало критиків росії в Європейському Союзі. В Україні також сподівалися, що насправді союзу з росією в Європі ніхто не хоче. Незважаючи на зміщення російського політичного порядку денного на обрання нового президента (2 березня 2008 р. третім президентом рф став д. медведєв), реакція Кремля на проголошення незалежності була жорсткою. Причому вона абсолютно не залежала від позиції сербських демократів, які були готові обміняти Косово на перспективу вступу Сербії до Європейського Союзу. Росія доводила, що косовський прецедент негативно позначається на стані інших «заморожених конфліктів», передусім на пострадянському просторі. На думку західних країн, косовський випадок не може бути аналогією для інших міждержавних суперечок щодо сепаратизму та збереження територіальної цілісності.

[62] Никольсон Г. Дипломатия. М. 2006. С. 145.

Пояснюючи визнання більшістю країн-членів Європейського Союзу незалежності Косово, британський тижневик The Economist писав: «ми підтримуємо незалежність Косово, бо є шанс, що вони стануть більш схожими на нас і будуть нам добрими сусідами. Ми проти незалежності «Придністров'я та інших», бо ставши незалежними вони будуть більш схожими на Росію – а значить, це буде гірше для Європи» [63]. Росія дуже знервовано поставилася до конкуренції з Євросоюзом за вплив на Чорному морі. Також центром геополітичної конкуренції між Євросоюзом та росією стала й Центральна Азія. Втім, тут Євросоюзу та росії доводиться витримувати конкуренцію від США та Китаю.

У росії тоді вважали, що пріоритетним напрямом діяльності ЄС є формування європейської політики в сфері безпеки та оборони, яка передбачає створення власного військового потенціалу цієї організації та проведення незалежної від США та НАТО військової політики. Кремль намагався реалізовувати стратегію відколу Європи від США. Інструментом цього залишався «Газпром». Але прагматики в Європі розуміли, доки «Газпром» залишається непрозорим, Європа не може знати, чи надає її основний постачальник достатньо ресурсів на розробку нових родовищ. Тому ЄС казав «Газпрому», що доступ до розподільчих мереж Європи залежить від аналогічної відвертості російського енергоринку.

7 травня 2008 р. відбулася інавгурація президента д. медведєва. Наступного дня Державна Дума обрала головою уряду в. путіна. Однак радикальних змін у російській зовнішній політиці не відбулося. Зокрема, США були стурбовані тим фактом, що росія активно використовує газопроводи для політичного тиску на Європу. «Газпром» укладає двосторонні угоди, підриваючи спільну енергетичну політику Європейського Союзу. Від «Газпрому» вимагали дотримання законів Європейського Союзу. Кремль збирався перетворити «Газпром» на найбільшу енергетичну компанію світу. У червні 2008 р. російський президент д. медведєв запропонував створити нову європейську систему безпеки, оскільки «НАТО пережило себе». У відповідь США натякали, що росія у такий спосіб хоче повернутися до Європи з власними зонами впливу. Проявом чого, на думку Вашингтона, була відсутність спільної європейської енергетичної політики. Частка росії у постачанні газом Європи складає 42%, Норвегії 24,2%, Алжиру 18,2%, Нігерії 4,8%, Лівії 2,7%, Єгипту 2,7%, Катару 2,1%, інших постачальників 3,2% (включно з реекспортом з України).

[63] The Economist. 2008. 22 February.

Європа втричі перевищує чисельність населення росії та майже в десять разів більший обсяг її економіки. Але готовність окремих країн укладати енергетичні угоди, виходячи з егоїстичних міркувань, давало можливість реалізувати московську стратегію «поділяй та процвітай». Тому Вашингтон був стурбований тим, що газова залежність провокуватиме «фінляндізацію Європи». Росія залишалася для європейських компаній перспективним ринком збуту. Занепокоєння європейських фермерів викликає намір росії захистити власну продовольчу безпеку. Політичні протиріччя знову загрожували відкласти вступ росії до Світової організації торгівлі. Внаслідок цього знову відкладалися перспективи гри за правилами.

12 липня 2008 р. президент д. медведєв підписав «Концепцію засад зовнішньої політики російської федерації». У цьому документі зазначалося, що «російська федерація буде розвивати відносини з Європейським Союзом як одним з основних торговельно-економічних та зовнішньополітичних партнерів, виступати за зміцнення механізмів взаємодії, включно з наступним формуванням спільних просторів у сферах економіки, зовнішньої та внутрішньої безпеки, освіти, науки, культури. Довготерміновим інтересам росії відповідає погодження з Європейським Союзом Договору про стратегічне партнерство, який встановить особливі форми рівноправного взаємовигідного співробітництва з Європейським Союзом у всіх галузях з перспективою виходу на безвізовий режим. Російська федерація зацікавлена у зміцненні Європейського Союзу, розвитку його спроможності виступати з погоджених позицій у торговельно-економічних, гуманітарних, зовнішньо політичних сферах та сфері безпеки».

Французький атлантист А. Безансон слушно зазначав, що «зовнішньополітична стратегія росії проста й незмінна: завадити Європі об'єднатись у спілку із США. Відокремити Німеччину від її партнерів і обіцяючи певні вигоди за «дружню» позицію. Нейтралізувати Францію, обіцяючи задовольнити марнославство, до якого вона ласа. Скористатися з байдужості італійців та іспанців і прихильності угорців, сербів і болгар. А все решту в ЄС розвалити, надаючи перевагу систематичному укладанню двосторонніх угод із його членами»[64].

12 серпня 2008 р. президент Франції Н. Саркозі, який головував у Європейському Союзі, посередничав між москвою і Тбілісі з приводу припинення військової частини російської операції з примушення грузинської сторони до миру у Південній Осетії. Спостерігачі Європейського Союзу мали

[64] Безансон А. Піррова перемога // Сучасність. 2008. №9. С.6–7.

бути направлені у зону російсько-грузинського конфлікту. Але 26 серпня 2008 р. президент росії д. медведєв заявив про визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Це рішення викликало різку критику від Європейського Союзу та США.

1 вересня 2008 р. у Брюсселі відбувся надзвичайний саміт Європейського Союзу. Велика Британія, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Швеція наполягали на запровадженні проти росії економічних та політичних санкцій за дії проти Грузії. Причому Грузія і США наполягали, аби Європейський Союз говорив єдиним голосом, щоб росія отримала чіткий сигнал. Водночас Італія, Бельгія, Німеччина були проти запровадження режиму санкцій. Не підтримали його Болгарія, Греція, Угорщина, які розпочали реалізацію разом з росією газотранспортного проєкту «Південний потік». Британський прем'єр-міністр Г. Браун вимагав альтернативних шляхів постачання енергоносіїв, аби не опинитися в заручниках росії. Але це були переважно добрі побажання, які не спиралися на реальний розрахунок. Попри розбіжності між Європейським Союзом та росією щодо оцінки ситуації в Грузії, 1 вересня 2008 р. президент д. медведєв підписав Указ про направлення російського військового контингенту до складу сил Європейського Союзу в Республіці Чад та Центральноафриканській Республіці.

Після російської операції з «примушення Грузії до миру» в серпні 2008 р. призупинився процес вступу росії до Світової організації торгівлі. Здавалося, що реалізується не рекомендація щодо ізоляції російського ринку від витоку капіталу, а його відкриття товарам. Зрештою, за підсумками саміту 1 вересня 2008 р., на якому Європейський Союз розглядав питання ставлення до росії після операції в Грузії, не було прийнято рішення щодо жорсткого режиму санкцій. Було заблоковано переговори про вступ росії до Світової організації торгівлі. Передумовою відновлення переговорів щодо підготовки тексту нової угоди про співробітництво було названо повне виконання росією умов про перемир'я. Інакше Європейський Союз погрожував Росії на саміті 14 листопада 2008 р. у Ніцці повністю переглянути відносини. У відповідь міністр закордонних справ росії с.лавров зазначав, що «у військовій справі важливі наміри, а не потенціали. Проблема ПРО США не є двосторонньою справою. Вона загальноєвропейська. Ми можемо погодитися з тим, що «проблема Косово» – це «справа Євросоюзу», але лише тоді, коли всі Балкани, включно з Сербією у нинішніх кордонах, будуть інтегровані в ЄС» [65].

[65] Лавров С. Перспективы развития европейского сотрудничества: взгляд из Москвы // Международная жизнь. 2008. №3. С. 7.

26 червня 2008 р. у Ханти-Мансійську відбувся саміт росія – ЄС. Наголошувалося, що внесок Росії у створення Європейської оборонної ідентичності може сприяти зміцненню довіри. Однак серпнева 2008 р. війна в Південній Осетії перекреслила ці сподівання. У вересні 2008 р. після російської «п'ятиденної війни» проти Грузії Євросоюз скасував санкції щодо узбецького керівництва, які були запроваджені після придушення навесні 2005 р. андижанського демократичного руху. Тоді ж Євросоюз почав переглядати ставлення до Білорусі. Узбекистан розглядається як основна противага російському впливу у Центральній Азії, а Білорусь у Східній Європі.

3 грудня 2008 р. НАТО відновив діалог з росією, який був перерваний у серпні 2008 р. внаслідок російської агресії проти Грузії. Попри це, події у Південній Осетії стали поворотним моментом у стратегічній боротьбі за євразійські ресурси. На думку кремля, Україні відведена особлива роль у конкурентній боротьбі Заходу проти росії. Відрив України від росії означатиме витіснення останньої в Азію, ускладнення зв'язків між росією та Європейським Союзом, загострення азійських конфліктів, дестабілізація внутрішньополітичного становища та перерозподіл власності.

1 січня 2009 р., виходячи з відсутності контрактів та на непогашені борги за попередній рік «Газпром» вимкнув газопостачання Україні. Внаслідок чергової газової суперечки москви і Києва заручниками стали споживачі блакитного палива в Європейському Союзі. Брюссель вимагав відокремлення постачання газу до країн Європейського Союзу від складного переговорного процесу між Україною та росією. Офіційно Європейський Союз не ставав на позиції жодної з сторін конфлікту. На кону було монопольне право контролю транзиту газу на європейську територію. Росія сподівалася таким чином мотивувати Європейський Союз до більшої активності в побудові в обхід України трубопроводів Північний та Південний потік. Кремль був роздратований тим, що підписана у грудні 2008 р. «Хартія про стратегічне партнерство між Україною та США» передбачала не лише відкриття надзвичайного дипломатичного представництва Сполучених Штатів Америки в Криму, а й залучення американського капіталу до модернізації української газотранспортної системи. «Росія й Україна продовжать відігравати центральну роль у забезпеченні Європи газом, – пише у листі А. Меркель. – Ми маємо дати обом країнам чіткий сигнал, що конфлікт, подібний січневому, не може повторити ні за яких умов. Зрив поставок завдав серйозної шкоди економічній стабільності Європи й серйозно вдарив по обох країнах». Також у листі канцлер ФРН підкреслила, що російські газопроводи «Північний потік» і

«Південний потік», а також «Набукко» – вкрай важливі для диверсифікації джерел і транспортних шляхів постачання газу в ЄС.

Аналізуючи причини газової війни, не можна також забувати про те, що 12 грудня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу було схвалено Європейську стратегію безпеки та політику «Східного партнерства», до участі у якій запрошувалися Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна та Білорусь. Політика «Східного партнерства» не передбачає членства в ЄС, а пропонує лише «підвищення рівня політичної взаємодії, широку інтеграцію в економіку ЄС, посилення енергетичної безпеки і збільшення фінансової допомоги». Справжня геополітична мета сформувати «санітарний кордон» вздовж кордонів росії, розширення сфери впливу ЄС за рахунок росії. Умовами участі у політиці «Східного партнерства» Європейська Комісія називала: 1) перейняти всі законодавчі акти ЄС, привести національне законодавство у відповідність до норм ЄС; 2) визнавати вердикти Європейського суду. Асигнувань ЄС на це в кошторисі «Східного партнерства» навряд чи вистачить потенційним учасникам на виконання зазначених умов. Серед обіцяних плюсів «Східного партнерства» називали спрощення візового режиму з можливою перспективою безвізового простору та створення зони вільної торгівлі з перспективою входження у ринок ЄС.

6 лютого 2009 р. у Москві відбулися переговори делегації Європейської комісії на чолі з Ж. Баррозу. Російська сторона нагадала, що рф займає третє, після США та Китаю, місце за обсягами торгівлі з Європейським Союзом. Водночас Європейський Союз є головним інвестором російської економіки. Однак, це не виключало військово-політичних протиріч, наявних між росією та ЄС. Верховний комісар ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солана зазначав, що плани росії побудувати військові бази в Абхазії та Південній Осетії не сприяють зміцненню безпеки на Кавказі.

З більшості питань співробітництва росія та Євросоюз ішли не зустрічними, а паралельними курсами. У березні 2009 р. на розширеному засіданні колегії міністерства оборони росії було прийнято рішення про початок у 2011 р. масштабного переозброєння російського війська. Пріоритетом було визначено модернізацію стратегічного ядерного потенціалу росії. Водночас уже інтенсивно розвивалися військово-політичні зв'язки росії у форматі «Шанхайської організації співробітництва», на чому акцентувала увагу «Стратегія національної безпеки рф до 2020 року».

23 березня 2009 р. на європейській конференції, присвяченій модернізації української газотранспортної системи росія висловила протест у зв'язку

з неврахуванням її інтересів. Адже виробники і постачальники газу залишилися осторонь від процесу вироблення відповідної декларації між Україною та Євросоюзом. Міністр закордонних справ росії с.лавров висловив невдоволення тим, що «Європейська політика сусідства» змушує обирати між росією та Європейським Союзом. У разі неврахування російських стратегічних інтересів кремль погрожував переглядом своїх відносин з Європейським Союзом. Адже в разі реалізації угоди між Україною та Євросоюзом щодо модернізації української газотранспортної системи внаслідок чого можна було збільшити її пропускну спроможність під питанням міг опинитися проєкт побудови «Північноєвропейського» та «Південноєвропейського» газопроводів. А «Газпром» розраховував на ці ресурси. Водночас росія не змогла би сподіватися взаємодіяти з Євросоюзом напряму та не залежати від транзитних послуг України. Однак напередодні зустрічі «групи двадцяти» у Лондоні 1-2 квітня 2009 р. стало зрозуміло, що москва не мала наміру у відповідь на укладену Брюссельську декларацію від 23 березня 2009 р. між Україною та Євросоюзом щодо модернізації української ГТС радикально переглядати свої відносини з країнами-членами та підприємствами Євросоюзу. Крім того, російська федерація не збиралася відмовлятися від своїх планів будівництва альтернативних ГТС України газопроводів.

Росія критично поставилася до офіційного започаткування 7 травня 2009 р. «Східного партнерства» Євросоюзу. Хоча Кремль і не вважає цей проєкт стратегічною домовленістю й «геополітичною революцією», а класифікує його як інструмент обслуговування поточних тактичних інтересів, але насторожено ставиться до «поширення» сфери впливу ЄС на пострадянський простір.

23 березня 2009 р. на європейській конференції, присвяченій модернізації української газотранспортної системи, міністр закордонних справ росії с.лавров висловив невдоволення тим, що «Європейська політика сусідства» змушує обирати між росією та Європейським Союзом. У разі неврахування російських стратегічних інтересів, кремль погрожував переглядом своїх відносин з Європейським Союзом. Європарламент прийняв рішення про подальшу лібералізацію енергетичного ринку ЄС, що ускладнило доступ «Газпрому» до безпосередніх європейських споживачів.

Саміт 21-22 травня 2009 р. у Хабаровську засвідчив, що між росією і ЄС зберігалися серйозні розбіжності щодо важливих міжнародних проблем: Афганістану, Закавказзя, іранської ядерної програми, Косово. Під великим питанням було позитивне сприйняття ініціативи російського президента

д.медвєдєва щодо підготовки Договору про євроатлантичну безпеку. Росія продовжувала наполягати на тому, що інтеграційні процеси Євросоюзу не повинні суперечити російським інтеграційним інтересам на пострадянському просторі.

Повернення в 2012 р. путіна на посаду президента рф актуалізувало політику посилення внутрішнього розколу в Євросоюзі. Розколота Європа вважається російською імперською свідомістю гарантією «безпеки». У Кремлі неадекватно вважали, що європейські ультраправі не стільки проросійська політична сила, скільки антиліберальна політична сила. Вони диктують Європі імперський, а не конфедеративний проєкт. Але росія сподівалася, що під її воєнним тиском Захід занепаде і розвалиться. До 24 лютого 2022 р. Захід жив постмодерними дискурсами: постколоніальними ілюзіями, політичною коректністю, пацифізмом, фемінізмом. За умов війни ці дискурси відмирають під тиском варваризації життя. Змінилася парадигма, якщо хочеш вижити, треба озброюватись і мілітаризувати суспільну свідомість.

Упродовж 2022 р. Європейський Союз запровадив торговельно-економічні санкції проти рф. Підрив 21 вересня 2022 р. газопроводу «Північний потік» залишив на європейському ринку російський скраплений газ. Євросоюз зустрів другий рік російсько-української війни без волі до зміни антропологічного типу європейських суспільств, які не готові до великої війни з рф.

2 січня 2023 р. відбулася телефонна розмова президента України В. Зеленського і голови Європейської комісії Урсули фон дер Ляйєн. На 3 лютого в Києві було призначено проведення саміту Україна – Європейський Союз. 9 січня 2023 р. у Києві відбулися переговори президента України В. Зеленського і представника ЄС з питань екології Ф. Тіммермансом. Йшлося про післявоєнне відновлення економіки України на екологічних засадах. 10 січня 2023 р. вийшла спільна декларація Європейського Союзу і НАТО щодо поглиблення координації зусиль у військово-політичній сфері. Україна закликала до додаткових санкцій проти ракетної програми рф.

3 лютого 2023 р. у Києві відбувся саміт Європейський Союз – Україна. Відбулися переговори президента України В. Зеленського, президента Європейської Ради Ш. Мішеля, президента Європейської Комісії У. фон дер Ляйєн, верховного представника з питань спільної зовнішньої політики ЄС Ж. Борреля. Обговорювали питання, чи готова Україна офіційно розпочати переговори про вступ до ЄС. Євросоюз обіцяв збільшити обсяги постачання зброї. Обіцяли десятий пакет санкцій проти рф. Початок переговорів про вступ поставили в залежність від реформування НАБУ і Конституційного суду.

21 лютого 2023 р. у Брюсселі відбулися переговори координатора спільної зовнішньої політики ЄС Ж. Боррeля, генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга, міністра закордонних справ України Д. Кулеби. Європейський Союз продовжив дію санкцій проти рф до 24 лютого 2024 року. Європейський Союз запровадив десятий пакет санкцій проти рф. Обмежено було половину європейського експорту до рф. Важливо, що Євросоюз і Британія подолали частину негативних наслідків виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу. 27 лютого 2023 р. голова Європейської комісії У. фон дер Ляйєн і прем'єр-міністр Британії р. Сунак підписали угоду про зону вільної торгівлі в Ольстері.

9 березня 2023 р. президент України В. Зеленський і голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн у телефонній бесіді обговорили наслідки масованого ракетного удару по мирних містах України. ЄС анонсував надання Україні мільйона боєприпасів. Але незабаром виявилося, що країни ЄС не мають промислових ресурсів для вирішення цього завдання.

23-24 березня 2023 р. на Брюссельському саміті Європейського Союзу президент України В. Зеленський закликав прискорити постачання далекобійних ракет, воєнних літаків, посилення санкцій проти рф, проведення Саміту миру та початку переговорів про вступ України в Європейський Союз. Витрати країн Європейського Союзу на військові потреби вперше досягли рівня періоду холодної війни. 21 квітня 2023 р. Європейський парламент проголосував за закон про екологію, який ввів митний тариф на вуглець з імпортованих товарів. Це поклало на європейську економіку додатковий тягар навантаження. Намітилась проблема обмеження експорту українських зернових до Євросоюзу.

9 травня 2023 р. Київ у День Європи відвідала голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн. ЄС повідомляв, що надав у країнах ЄС тимчасовий притулок 4 млн. громадянам України. З них 450 тис. дітей навчаються, 700 тис. працевлаштувались. 24 травня 2023 р. Європейський Союз в форматі «Постійного структурного співробітництва» (PESCO) прийняв 11 нових оборонних програм. Голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн заявила, що припинення вогню без виведення російських військ з території України не приведе до миру.

1 червня 2023 р. у Кишиневі президент України В. Зеленський і голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн обговорили проблеми відновлення українського аграрного експорту до Євросоюзу. Але Євросоюз продовжив заборону на імпорт українського збіжжя до вересня 2023 року, зважаючи на позицію Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, Болгарії.

8 червня 2023 р. Європейський центральний банк констатував, що зона євро офіційно увійшла в рецесію. Європейський Союз відмовився підтримати африканський мирний план із замороження російсько-української війни. 23 червня 2023 р. Європейський Союз презентував 11-й пакет санкцій проти рф. Вперше обмеження мали накладатися на треті країни, які допомагають рф обходити санкції. 17 липня 2023 р. Європейський Союз назвав загрозою глобальній продовольчій безпеці вихід рф із зернової угоди. Росія використовує фактор голоду у бідних країнах як політичний інструмент. Показово, що 17-18 липня 2023 р. під час брюссельського Третього в історії саміту Європейський Союз – Латинська Америка сторони висловили занепокоєння виходом рф із «Чорноморської зернової ініціативи».

31 серпня 2023 р. у Толедо на зустрічі міністрів закордонних справ країн Євросоюзу міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав міністрів закордонних справ країн-членів ЄС розширити воєнну допомогу Україні. Угорщина заблокувала рішення про виділення допомоги Україні. «Європейське оборонне агентство» підписало контракти на виробництво боєприпасів для України.

11 вересня 2023 р. Європейський Союз заявив, що не визнає результат проведення на тимчасово окупованій території України «виборів» місцевих російських органів влади. Україна подала до Світової організації торгівлі позов проти Польщі, Словаччини, Угорщини за заборони імпорту українського зерна. 2 жовтня 2023 р. Київ відвідали відразу 27 міністрів закордонних справ країн-членів Європейського Союзу. Поставлене завдання – захистити Україну від зимових російських ударів по енергетичній системі.

20 жовтня 2023 р. у Вашингтоні відбувся саміт Європейський Союз – США. Сторони підтвердили наміри підтримки України в захисті від російської агресії. Президент України В. Зеленський закликав розпочати офіційні переговори про вступ до ЄС. Прем'єр-міністр Словаччини р. Фіцо зажадав гарантій легітимності використання Україною коштів ЄС.

8 листопада 2023 р. Європейська комісія рекомендувала розпочати переговори про вступ з Україною і Молдовою та визнати Грузію кандидатом на вступ. Тривала дискусія, чи приймати Україну і Молдову без Криму і Придністров'я. 14-15 грудня 2023 р. саміт Європейського Союзу прийняв рішення щодо початку переговорів з Україною і Молдовою. Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан виступив проти початку переговорів про вступ України в ЄС. Європейський Союз заявив, що не зможе до березня 2024 р. постачити Україні мільйон снарядів. ЄС дискутував питання заборони продажу росії

нафтоналивних танкерів. НАТО висловило стурбованість тим, що бюрократичні процедури в ЄС обмежують швидкість пересування військ. Санкції до глобалізації були простішими. Санкції зробили війну для рф дорожчою, але не могли змінити їхню поведінку.

18 грудня 2023 р. Європейський Союз увів 12-й пакет санкцій проти російської економіки. Євросоюз продовжив на рік надзвичайні заходи в енергетиці. Рада ЄС і Європейський парламент погодили компроміс щодо міграційної політики. Верховний представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої політики Ж. Боррель заявив, що путін прийняв рішення воювати до перемоги над Україною, що є прямою загрозою для європейської цивілізації.

Після перемоги 5 листопада 2024 р. на президентських виборах у США Д. Трампа російська пропаганда робила акцент на потребі спільного протистояння лібералізму Євросоюзу. Кремль сподівався на сепаратну домовленість зі США щодо завершення війни в Україні. За її підсумками рф хотіла закріпити за собою сферу впливу в Східній Європі. Це не відповідало інтересам Євросоюзу. Аби змусити ЄС до капітуляції, рф в 2025 р. активізувала гібридну війну проти Євросоюзу. На це працювали безпілотники, які запускались в повітряний простір європейських держав. Мета була в тому, аби європейці відчули небезпеку самім собі та припинили підтримувати Україну. У жовтні-грудні 2025 р. Бельгія блокувала рішення ЄС щодо використання заморожених після 24 лютого 2022 р. російських активів на підтримку Україну в її опорі російські агресії. Європейський Союз позиціонувався російською пропагандою як не менша загроза безпеці та «традиційним цінностям», ніж НАТО.

РОЗДІЛ 14. БЛИЗЬКОСХІДНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Політика країн ЄС щодо Близького Сходу в 1990-х роках. Війна 2003–2013 в Іраку та політика ЄС. Вплив «арабської весни» 2011 р. на політику Євросоюзу. Війна 2011–2016 рр. у Сирії і ЄС. Іранська ядерна проблема і ЄС. Політика ЄС щодо Туреччини. Особливості відносин ЄС з країнами Перської затоки. Проблема міграції до ЄС 2015–2016 року. Теракт 7 жовтня 2023 р. в Ізраїлі та його вплив на Близький Схід. Червнева 2025 ізраїльсько-іранська війна.

Поняття «Близький Схід» (за американською термінологією Середній Схід) вперше в 1902 р. застосував американський геополітик адмірал А. Мехен. Близькосхідна регіональна система охоплює всі країни члени Ліги арабських держав, Держава Ізраїль, неарабський Іран. За територіальною ознакою арабські країни поділяються на три зони: африканську (Алжир, Марокко, Мавританія, Туніс, Лівія), Єгипет і Судан; східно-середземноморські (Сирія, Ліван, Йорданія, Ірак) та аравійська зона, включно з еміратами Перської затоки.

У квітні 1975 р. в Лівані розпочалася громадянська війна між християнами і палестинцями. З 1978–1981 р. тривала сирійсько-християнська фаза ліванської громадянської війни. У червні 1982 р. Ізраїль увів війська в Ліван з метою витіснення сирійських військ і палестинських біженців. 17 травня 1983 р. Ліван встановив мир з Ізраїлем, але військові дії відновилися 5 березня 1984 р. Активізувався ісламський фундаменталізм, утілений у рух Хезболла. 13 жовтня 1990 р. сирійські війська вступили в Східний Бейрут. 22 травня 1991 р. було підписано «договір про братство, співробітництво та координацію» між Сирією і Ліваном. Ізраїльські війська були виведені з Півдня Лівану в 2001 році.

Геополітичне сусідство Європейського Союзу із Середземномор'ям і Близьким Сходом зумовила його пріоритетність для європейського політичного співробітництва. У червні 1975 р. розпочався діалог Європейських Співтовариств і Арабської ліги. ЄЕС декларував право мирного співіснування Ізраїлю і Палестини, 13 червня 1975 р. в Багдаді було укладено договір про

державні кордони та добросусідські відносини між Іраном та Іраком. У лютому 1979 р. в Ірані відбулася ісламська революція. У відповідь 17 вересня 1980 р. Ірак висунув територіальні претензії до Ірану. 22 вересня 1980 р. Ірак здійснив агресію, розпочалася восьмирічна іракsько-іранська війна. Аби захиститися від цього конфлікту, у 1981 р. Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія створили Раду співробітництва арабських держав Перської затоки.

7 серпня 1981 р. саудівське королівство висунуло план Фахда, який передбачав виведення ізраїльських військ з територій, захоплених 1967 р., створення палестинської держави зі столицею в Східному Єрусалимі, допомога ООН в реалізації цього плану «територія в обмін на мир». Ізраїль пропонував мир в обмін на мир. 29 червня 1982 р. ЄЕС засудили інтервенцію Ізраїлю в Лівані. Велика Британія, Нідерланди, Франція, Італія направили у Ліван сили з підтримки миру.

У травні 1982 р. ЄЕС пропонували Іраку й Ірану посередництво для врегулювання збройного конфлікту. 14 вересня 1982 р. загін ліванських християн розгромив табори палестинських біженців у Лівані – Сабра і Шатіла. 23 жовтня 1983 р. у розташуванні американських морських піхотинців у Бейруті ісламісти влаштували потужний вибух.

У грудні 1987 р. розпочалася палестинська інтифада (повстання). У секторі Газа виник ісламський рух опору – Хамас. У липні 1992 р. прем'єр-міністром Ізраїлю став І. Рабин. 10 вересня 1993 р. Я. Арафат надіслав лист І. Рабину щодо визнання права Ізраїлю на існування і відмовився від насилля. 4 травня 1994 р. було підписано угоду про створення палестинської автономії в Газі та на Західному березі річки Йордан з 28 вересня 1995 року. 17 січня 1997 р. Я. Арафат і Б. Нетаньяху підписали угоду про виведення ізраїльських військ з Хеврону. 23 жовтня 1998 р. за посередництва Б. Клінтона було підписано угоду про суверенітет Палестинської автономії над 18% окупованих територій. Мирний процес зазнав невдачі після терактів у США 11 вересня 2001 року.

Завершення в 1988 р. іракsько-іранської війни стимулювали іракського диктатора компенсувати економічні втрати захоплення сусіднього Кувейту. 2 серпня 1990 р. Саддам Хусейн увів війська на територію Кувейту. Свої війська до Перської затоки відправила 31 країна. Чисельність багатонаціональних військ досягла 742 тис. солдатів: США 430 тис., Туреччина 100 тис., Саудівська Аравія 118 тис., Велика Британія 35 тис., Франція 10,5 тис., Єгипет 19 тис., Сирія 15 тис., ОАЕ 40 тис., Оман 25,5 тис., Марокко і Пакистан по 5 тис. солдат. 28 лютого 1991 р. Ірак погодився вивести війська з Кувейту.

Війна за звільнення Кувейту посилила вплив США на Близькому Сході. Сполучені Штати обрали стратегію створення демократичного «Великого Близького Сходу».

Водночас питання вибору стратегії щодо країн Близького Сходу стало черговим приводом для протиріч між США та Європою. Каменем спотикання у євроатлантичних відносинах стали Ірак та Іран. Париж та Берлін уникли прямої військової підтримки США в Іраку у 2003–2009 роках. Недостатньо консолідованою була позиція ЄС та США щодо іранської ядерної програми. «Стара» Європа зазначала: якщо до Ірану ставитися як до ворога, він ворогом і стане. Правда, Євросоюз фактично підтримав зміцнення безпекових позицій НАТО у близькосхідному регіоні. У лютому 1995 р. НАТО започаткувало спеціальний інструмент діалогу з Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Мавританією, Марокко й Тунісом. Того ж року в Осло було підписано палестинсько-ізраїльську угоду про принципи самоуправління у секторі Газа та на Західному березі річки Йордан. Однак просування вперед мирного процесу викликало невдоволення в середовищі радикалів. 4 листопада 1995 р. ізраїльський фанатик Ігал Амір вбив прем'єр-міністра Іцхака Рабина. Євросоюз висловив співчуття та занепокоєння з цього приводу. В результаті зриву переговорів з Я. Арафатом не було вирішено проблему статусу Єрусалиму, повернення палестинських біженців та долю єврейських поселень на палестинських землях.

На «Об'єднаній арабській конференції» в Каїрі у 1996 р. було заявлено, що справедливий та загальний мир на Близькому Сході є стратегічним вибором арабських країн. У жовтні 1998 р. Євросоюз вітав підписану за посередництва президента США Б. Клінтона угоду Вай-Плантейшн, що забезпечила суверенітет Палестинської автономії над 18% територій, звільнених від ізраїльського контролю. Однак незворотними позитивні тенденції не стали. У вересні 2000 р. ізраїльський політик А. Шарон у провокаційних цілях відвідав Храмову гору в Єрусалимі. Палестинці розглядали це як провокацію. Мирний процес знову було зупинено. Євросоюз продовжував наполягати на тому, аби дві держави – Ізраїль і Палестина – жили у безпечних та визнаних кордонах. Але до реалізації цієї моделі мирного врегулювання ще далеко. З початком другої палестинської інтифади погіршилося економічне становище на палестинських територіях. Євросоюз не був готовий направити своїх спостерігачів до зони конфлікту. Водночас країни-члени Євросоюзу намагалися використати перспективу розвитку співробітництва з Ізраїлем з метою активізації процесу близькосхідного мирного процесу. Європейська перспектива навіть розглядалася як основний мотив для Ізраїлю, який мав би спонукати його до пошуку миру з палестинцями.

У березні 2002 р. Саудівська Аравія висунула «Загальноарабську мирну ініціативу». Вона відповідала загальному баченню близькосхідного врегулювання, яке також мав Європейський Союз. Хоча єдина позиція навіть провідних країн Європейського Союзу з цього питання відсутня. «Ліга арабських держав» вимагає від Ізраїлю не лише визнати кордони станом на 4 червня 1967 р., а й повернути Сирії Голландські висоти. Араби вимагають справедливого вирішення проблеми палестинських біженців на основі визнання їхнього права на повернення (з демографічної точки зору це абсолютно неприйнятно для Ізраїлю). Ізраїль визнає право палестинських біженців на повернення, але тільки на палестинські території, кордони яких будуть визначені після остаточного врегулювання. Адже Ізраїль маленька країна й поселення біженців підірвало би його устої як єврейської держави. Також арабські країни домагаються від Ізраїлю погодитися на незалежну і суверенну палестинську державу на окупованих з 4 червня 1967 р. палестинських територіях на Західному березі Йордану та в секторі Газа зі столицею в Східному Єрусалимі. В разі виконання цих вимог арабські країни готові: визнати закінчення арабсько-ізраїльського конфлікту та укладання мирної угоди з Ізраїлем з метою гарантування безпеки всіх держав регіону, арабські держави встановлять з Ізраїлем нормальні відносини в рамках загального мирного врегулювання. Ліга арабських держав тоді закликала підтримати цю ініціативу офіційних посередників, тобто ООН, США, мусульманські країни і Європейський Союз.

Однак цього разу на заваді реалізації саудівської ініціативи стали події навколо Іраку. У березні 2003 р. США під приводом недопущення створення іракської атомної бомби розпочали війну. Хоча тодішній голова МАГАТЕ Г. Блікс висловлював сумніви у наявності у Іраку таємної програми створення ядерної зброї після рейду ізраїльської авіації 1981 року. Еліти «старої» Європи були шоковані американсько-британським підходом в обґрунтуванні іракської загрози. Заради мети відбувалося маніпулювання розвідувальними даними. Напруги додавав й етнічно-релігійний чинник, адже арабський світ вважає надто великим вплив ізраїльських лобістів на процес прийняття зовнішньополітичних рішень Сполученими Штатами Америки.

Євросоюз знову був розчарований тим, що сформована у рамках Спільної зовнішньої політики 22 червня 2002 р. у Севільській декларації стратегія палестинсько-ізраїльського врегулювання втрачала шанс на втілення. Це, на думку З. Бжезинського, означало, що саме на близькосхідному напрямі Європейський Союз вперше починає знаходити контури по-справжньому єдиної та повномасштабної європейської стратегії, яка суперечить монополії

Америки на роль регіонального арбітра. У найближчій перспективі Америці вистачить сили й волі, аби ігнорувати думку європейців. Після взяття у квітні 2003 р. американськими військами Багдаду Європейський Союз закликав до посилення ролі ООН у реалізації гуманітарної місії в Іраку. Однак «демократичний» Ірак відкинув вимогу Європейського Союзу скасувати смертну кару. Загалом чи не єдиним практичним результатом іракської кампанії стала відмова лівійського лідера М. Каддафі від реалізації власної ядерної програми.

Європейські країни-члени НАТО вимушені підтримувати політику США щодо «демократизації» ісламського світу. Протидія здобуттю Іраном ядерної зброї не повинна була призвести Європейський Союз до широкомасштабного конфлікту з ісламським світом ззовні та всередині Європи. Чимало європейських експертів визнають, що для Ірану ядерна зброя є фактором залучення до впливового кола держав та підвищення свого статусу в мусульманському світі. Однак від того не можна скасовувати режим ядерного нерозповсюдження.

Німецький соціолог У. Бек зазначав, що зовсім не по-європейському обмежувати мусульман ісламом. Саме тому, що європейські цінності мають світський характер, вони не прив'язані до жодної конкретної релігії або якогось спадку. Однак у випадку з Близьким Сходом з'ясувалося, що демократія полегшує доступ до влади ісламістським антизахідним режимам. Більшість країн, наприклад, ОПЕК були незадоволені від того, що західні країни-імпортери нафти на заміну намагаються експортувати демократію. Це розглядалося у термінології лідера терористичного угруповання «Аль-Каїда» Усами бен Ладена, як «змова» сіоністів та нових хрестоносців. Основним подразником у цьому сенсі були самі лише розмови про гіпотетичну можливість вступу Держави Ізраїль у НАТО. Насправді, НАТО навряд чи була готова воювати з усім ісламським світом, прямо захищаючи Ізраїль. Зрештою, 21 лютого 2005 р. Європейський Союз затвердив план партнерства з Державою Ізраїль. Це радикальні ісламісти й вважають доказом такої «змови». На тлі поширення такої пропаганди у січні 2006 р. на виборах до місцевих органів влади в секторі Газа (його площа 360 кв. км. з населенням 1,5 млн. палестинців) перемогли радикальні ісламісті з руху Хамас. Палестинський рух вкотре було розколото. У відповідь на радикалізм Хамас Ізраїль запровадив економічну блокаду сектора Газа, звідки ракетами обстрілювали південні міста Ізраїлю. Це доводило, що побудована «стіна безпеки», яка відділяє палестинські території від земель Ізраїлю.

17 липня 2006 р. Рада міністрів закордонних справ країн-членів Європейського Союзу прийняла декларацію щодо потреби збереження позитивного темпу близькосхідного мирного процесу. В свою чергу Ізраїль відповів на про вокативні обстріли своєї території бойовиками шиїтського руху «Хезболла» та потрапив до кривавої війни на Півдні Лівану. За ініціативи Європейського Союзу 26 липня 2006 р. у Римі відбулася міжнародна конференція, яка була присвячена черговій ізраїльсько-ліванській війні. Цього разу Європейський Союз зайняв консолідовану позицію. Завдяки цьому в серпні 2006 р. Європейський Союз долучився до миротворчої операції в територіальних водах Лівану.

Наприкінці березня 2007 р. «Ліга арабських держав» прийняла рішення про повторний запуск «загальноарабської мирної ініціативи». Її сенс у звільненні окупованих палестинських територій. Прийняття цієї ініціативи відкривало перед Ізраїлем перспективу встановлення дипломатичних відносин з 57 арабськими і мусульманськими країнами. Адміністрація Дж. Буша молодшого розглядала зусилля, спрямовані на відновлення арабсько-ізраїльського діалогу як складову стабілізації становища на Близькому Сході. 27 листопада 2007 р. за американського посередництва у Аннаполісі відбулося повернення до палестинсько-ізраїльського мирного процесу, який був перерваний 2000 року. Європейський Союз вітав готовність сторін досягнути домовленостей на основі Дорожньої карти.

Євросоюз висунув власний проєкт облаштування Близького Сходу. Президент Франції Н. Саркозі під час саміту Європейський Союз – Африканський союз (7–8 грудня 2007 р.) ініціював створення «Середземноморського союзу». Метою було формування спільної міграційної політики, охорона навколишнього середовища, боротьба проти тероризму та корупційних зв'язків. Планувалося створення Середземноморського інвестиційного банку. Мотивом для зацікавлення партнерів стала пропозиція обміняти технології атомної енергетики на доступ до газових родовищ північно-африканських країн. Франція вважала, що наслідки розширення Європейського Союзу на Схід вимагають наполегливого пошуку нових джерел сировини. До 2020 року Європейський Союз мав намір зберегти доступ до вуглеводів. Консалтингова агенція PFC ENTRGY наприкінці 2007 р. підраховувала, що лише 7% світових запасів нафти та газу повністю відкриті для західних компаній. 16% контролювалися росіянами, 12% іншими національними компаніями. Лише 65% родовищ розробляються на умовах концесії та розподілу видобутку. Пропонується синхронізувати взаємодію Європейського Союзу

з Середземноморським союзом. Німеччина вважала Середземноморський союз своєрідною «альтернативою» Європейському Союзу. Турки вбачають у цьому проєкті можливість зробити неможливим вступ Туреччини до власне Європейського Союзу. Скептично до цього проєкту поставилися Ліван, Ізраїль. Прихильніше французький проєкт сприйняли Марокко, Алжир, Лівія, Туніс. Це пояснюється потужними позиціями французьких концернів на ринку північно-африканських країн. Франція вийшла на лідерські позиції у питаннях розвитку газових проєктів з країнами Північної Африки. Зрештою, 13 липня 2008 р. у Парижі відбулася чергова зустріч потенційних членів Середземноморського союзу. Ініціатива створення Середземноморського союзу належить раднику президента Франції Анрі Гено. Він пропонував створити міждержавне об'єднання 27 країн-членів Європейського Союзу та 10 країн Середземноморського басейну. Пропонувалося, що учасники Середземноморського союзу будуть його очолювати за принципом ротації. Основними питаннями вважають розвиток співпраці в галузі енергетичної безпеки, боротьби з тероризмом, міграції, торгівлі. За підсумками паризької зустрічі 43 країни прийняли рішення реалізувати шість проєктів: покращення екології Середземного моря, модернізації морських шляхів, цивільна оборона, сонячна енергетика, створення університету та агентства з надання допомоги малим та середнім підприємцям. Скептики вважають, що середземноморський діалог може створити Європу, яка суперечить сама собі та ідеї інтеграції, яку поклали в її фундамент батьки-засновники.

У контексті стратегічного розвитку Великого Близького Сходу особливе значення має розвиток еміратів Перської затоки. 8 травня 2007 р. в саудівській столиці Ер-Ріяді відбувся 17-й саміт країн Перської затоки та Європейського Союзу. Було зафіксовано рішення щодо подальшого зближення двох інтеграційних угруповань. Зрештою, 1 січня 2008 р. було створено Спільний ринок країн Перської затоки: Катару, Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Оману, Бахрейну, Кувейту. Фактично в цьому проєкті повторено модель створення Європейського Союзу. Громадяни країн Арабської (так у еміратах звуть політично коректно Перську затоку) Затоки отримали право не лише вільно інвестувати в економіку країн регіону, а й шукати роботу в сусідів, навчатися тут та отримувати пенсію. Однак, на відміну від Європейського Союзу, створена 1981 року «Рада співробітництва країн Перської (Арабської) затоки» немає спільних правових інституцій. Крім того, ключовим питанням залишається гарантування регіональної безпеки регіону Перської. До 2010 р. планувалося запровадити спільну

грошову одиницю – динар Затоки. Зазначена ідея обговорювалася з 2002 р., коли у грошовий обіг було запроваджено євро. Валютний союз сприятиме розвитку торгівлі в регіоні та зменшить його залежність від американського долара. Але до 2018 р. вона так і не була реалізована.

Водночас домінантні позиції у Перській затоці залишаються за США. У цьому регіоні розташовано близько 40 тис. американських військ та 5-й військово-морський флот Сполучених Штатів. Найбільшу проблему становить Іран. Об'єднані Арабські Емірати висувають територіальні претензії Ірану, вимагаючи повернення трьох спірних островів. Іран закликає розвивати співробітництво без втручання іноземних сил. Восени 2007 р. президент Ірану Махмуд Ахмедінеджад запропонував країнам Ради співробітництва країн Перської затоки укласти регіональний оборонний пакт та розвивати співробітництво від створення зони вільної торгівлі до ядерної енергетики.

Ізраїльська ядерна програма реалізується вже понад півстоліття. Повідомив про це 1986 р. ядерник Мордехай Вануну. Після виходу на свободу 2004 р. він стверджував, що Ізраїль володіє від 100 до 200 ядерними бомбами. За ядерною потугою Ізраїль вийшов на шосте місце у світі після США, росії, Великої Британії, Франції, Китаю, випередивши Індію та Пакистан. Крім того, Ізраїль неодноразово погрожував військовою операцією проти Ірану навіть без згоди США. Але Вашингтон стримував такий порив. Зокрема, адміністрація Дж. Буша молодшого заборонила постачання наступальних озброєнь, потрібних для завдання удару по Ірану. Вашингтон не хотів, аби його поставили перед скоєним фактом, як у 1981 р. після знищення військово-повітряними силами Ізраїлю іракської атомної станції. Американські війська вразливі у разі іранської відповіді в Іраку. Тому США відмовили у постачанні антибункерних бомб, без яких важко розбомбити підземні ядерні об'єкти. Тому Ізраїлю було відмовлено в постачанні літаків «Боїнг–767», переобладнаних як дозаправщики. Без них ізраїльські літаки не зможуть бомбувати на Сході Ірану ядерні сховища та повернутися на бази. Вашингтон не надав повітряного коридору над Іраком.

Імідж Європейського Союзу в ісламському світі був зіпсований публікацією в датській пресі карикатур на Пророка Мухаммеда. Це викликало розрив відносин більшості мусульманських країн з Королівством Данія. Спроби виправити ситуацію були успішними, коли 13 липня 2008 р. у Парижі відбувся саміт країн Європейського Союзу з участю середземноморських країн. Для Франції відносини з мусульманськими країнами особливу актуальність становлять у зв'язку з проблематикою нелегальної еміграції. У Парижі відбулися

консультації прем'єр-міністра Ізраїлю Е. Ольмерта та сирійського президента Б. Асада. Європейський Союз наголосив, що гарантія безпеки Ізраїлю може виникнути в разі створення демократичної палестинської держави.

США намагаються використовувати Ірак як противагу впливу Ірану. Перманентні переговори з Іраном вела «шістка» у складі Великобританії, Китаю, росії, США, Франції, Німеччини залишалися на рівні тактичних маневрів. Тегеран демонстрував готовність вести переговори з ядерного нерозповсюдження, але відмовлявся вводити мораторій на збагачення урану.

Захід сподівався, що поганий стан іранської економіки дасть змогу піти на поступки в питанні ядерної програми. США наклали заборону великим банкам кредитувати розробку найбільшого іранського родовища Південний Парс. Але відсутність іранських постачань енергоносіїв робила Європейський Союз більш залежним від Росії. Водночас зацікавлення в розробці родовища висловлювали китайські й індійські енергетичні компанії, які складали конкуренцію ЄС у контексті проєкту газопроводу «Набукко» й у Туркменістані.

Вашингтон звинувачував Тегеран у підтримці іракського й афганського руху опору. Ізраїль звинувачував Іран у співпраці з Сирією в питанні збагачення урану. У червні 2008 р. ізраїльські військові літаки відпрацювали тактику бомбування іранських ядерних об'єктів. У відповідь Іран провів випробування ракети дальністю 2000 км., що загрожувало Європі. США звинувачували Іран у розробці ядерної зброї під прикриттям мирної атомної програми. В обмін на припинення робіт зі збагачення урану Тегерану пропонували низку спільних економічних проєктів, зокрема в енергетиці. Інакше загрожували санкціями.

Країни Перської затоки після початку восени 2008 р. глобальної економічної кризи зазнали збитків не лише від падіння ціни на нафту (з липня 2008 р. вона була на рівні 147 дол. за барель, а у грудні 2008 р. лише 98 доларів, а й від утрат капіталовкладень унаслідок падіння курсу акцій на фондових ринках Європи і США. Нестабільною залишалася й ситуація на Близькому Сході. Наприкінці грудня 2008 р. Європейський Союз докладав зусилля заради припинення наступу Ізраїлю на бойовиків руху Хамас у секторі Гази. Однак домогтися цього виявилося не під силу. Європейському Союзу було важко досягнути режиму стабільного припинення вогню між Ізраїлем та Палестиною. Чимало політиків в Європі ставляться до Ізраїлю як до «51-го штату» США на Близькому Сході. Звичайно, Ізраїль залишається представником Заходу на Близькому Сході.

18 січня 2009 р. напередодні інавгурації президента США Барака Обами Ізраїль припинив військові дії у секторі Газа. Зазначимо, що Європейський Союз, так само як і США, визнали палестинський рух Хамас терористичним угрупованням ще навесні 2006 року. Прихильники цієї ідеї вважали, що Організація Північноатлантичного договору має принести на Близький Схід більшу довіру та безпеку. Але в такому разі НАТО вступило би у пряме зіткнення з ісламським світом. Хоча цього поки що не відбулося, але відносини демократичного Заходу з мусульманським Сходом залишаються конфронтаційними.

26 січня 2009 р. міністри закордонних справ Європейського Союзу висловилися за виключення організації «Моджахеди іранського народу» зі списку терористичних організацій. Підштовхнути ісламський світ на шлях реформ було неможливо без «зіткнення цивілізацій». Європейському Союзу також доводиться враховувати позицію європейських ультраправих, завдяки яким зближаються ознаки європейського та арабського антисемітизму. В той же час європейські ультраправі популісти створили «антиісламський фронт». Оскільки антисемітизм та ісламофобія співіснують у європейській масовій свідомості, суперечливою залишається й стратегія ЄС на Близькому Сході.

За умов світової економічної кризи позиції ЄС на «Великому Близькому Сході» залишалися міцними. У 2009 р. Франція відкрила військову базу в Ормузькій протоці (на території Оману). Крім того, 2300 французьких військових залишаються в Джібуті. Перемога у березні 2009 р. на парламентських виборах у Ізраїлі правих розглядалася як загроза мирному процесу. Консервативні кола вважають неможливою репатріацію палестинців на території, втрачені ними після 1948 р., наполягають на демілітаризації палестинських територій. Однак ізраїльські праві проти відходу Ізраїлю за лінію 1967 р. та пошуку прийнятної для всіх формули поділу Єрусалиму.

Будь-який імперський устрій Близького Сходу приречений. Водночас наявність багатьох центрів впливу в регіоні та серед великих держав робить ситуацію на Близькому Сході особливо нестабільною. Євросоюз має обмежений та умовний вплив на Ізраїль і США у питанні створення Палестинської держави. У цьому не допоміг навіть прецедент Косово, хоча прихильники руху Хамас також загрожували піти шляхом одностороннього проголошення державності. Але вирішити палестинську проблему можливо лише у широкому контексті розв'язання проблем «Великого Близького Сходу», що найближчим часом малоймовірно. У зв'язку з ризиками відмови уряду Б. Нетаньяху від створення Палестинської держави, Європейський Союз погрожував

переглянути умови взаємин з Державою Ізраїль. Утім, саме Ізраїль залишається центральним фронтом зіткнення цивілізацій. Глобальна війна з тероризмом створює для цього додаткові вагомі аргументи. США продовжують вести гру з арабами заради контролю над запасами енергетичної сировини, що є передумовою збереження статусу американського долара як світової валюти, а отже й глобальної американської гегемонії. Але гіпотетична остаточна поразка Держави Ізраїль, який залишається «прифронтовою» державою у міжцивілізаційному протистоянні з арабським світом також не в інтересах Європейського Союзу. Адже в такому разі європейські проблеми з мусульманами лише загостряться. Загалом вироблення спільного зовнішньополітичного курсу ЄС щодо Близького Сходу та особливо його реалізації залишаються серйозною проблемою для Євросоюзу.

Наразі можна виділити та дослідити передусім американську стратегію формування Великого Близького Сходу, стратегію багатополярності у цьому регіональному контексті, стратегію перманентної зміни регіональних лідерів, а також стратегію гіпотетичного формування Халіфату як тотожності ісламських цінностей та інтересів. Треба зауважити, що зазначені стратегічні підходи є не лише традиційними для регіоналістики, а й зумовлені історичними обставинами. Нагадаємо, що регіон Близького Сходу до класичної західної доби колоніального домінування перебував під впливом Османської імперії. Лише після Першої світової війни, коли зазначена імперія як «хвора держава» занепала й прискорено розпадалася, на Близькому Сході загострилася конкурентна боротьба за поділ сфер впливу між тодішніми великими колоніальними імперіями Великою Британією та Францією. Цей процес супроводжувався пожвавленням арабського національно-визвольного руху.

Більшість арабських країн Близького Сходу залишалися автократіями. Поширення інформаційних комунікацій та національної самосвідомості сприяли поширенню арабської весни 2011 року. Революціонери перемогли в Тунісі, Єгипті. Заворушень удалося уникнути у багатій Саудівській Аравії та еміратах Перської затоки. Натомість у Сирії, Іраку, Ємені посилились тенденції до громадянських війн. Найбільш негативні наслідки для Європейського Союзу мала громадянська війна в Сирії. В 2011–2013 роках режим Б. Асада репресіями спромігся утриматись при владі. Однак ситуація радикалізувалася. В 2013–2014 р. було створено Ісламську державу Іраку і Леванту. Під приводом боротьби з тероризмом у серпні 2015 р. рф ввела війська на територію Сирії. Залучення рф до війни в Україні після 24 лютого 2022 р. послабило

позиції режиму Асада. У грудні 2024 р. сирійські ісламісти усунули від влади Б. Асада, який утік до москви. Росія намагалась сирійським ісламістам продати свою присутність на базах в Тартусі і Хмеймімі як контрбаланс впливу Ізраїлю.

14 травня 2018 р. у рамках відзначення 70-річчя створення Держави Ізраїль США офіційно перевели своє посольство із Тель-Авіва до Єрусалима. Ця історична дата започаткувала новий етап близькосхідного протистояння. Стратеги американської зовнішньої політики З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Г. Кіссінджер, зрозуміло кожен із власною аргументацію, але досить переконливо писали про потребу адаптації ісламського світу до умов глобального ідеологічного та військового наступу демократії. До того ж більшість політологів, коментуючи такий підхід, стверджували, що треба підтримувати ліберальну модернізацію консервативних арабських політичних режимів. У часовому вимірі цьому процесу відводили час не менший, ніж тривала доба холодної війни. Адміністрація Джорджа Буша–молодшого залишила у спадок стратегію формування Великого Близького Сходу. Цей підхід набув нової актуальності з початком восени 2008 р. світової економічної кризи. Адміністрація Барака Обами уточнила мету зазначеної стратегії, сенс якої в трансформації регіональної геополітики в інтересах збереження західного домінування у форматі так званої однополярної системи міжнародних відносин. Упродовж 2011–2012 рр. США обрали тактику підтримки зміни режимів у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені. Критична маса такої трансформації може стати точкою біфуркації у процесі територіального розпаду нинішніх арабських держав та утворення нових. Зокрема, мова може йтися про закінчення тривалого процесу створення держави Курдистан. Нагадаємо, що США наполягали на її виникненні ще після Першої світової війни, але тоді обставини та розстановка світових сил склалися іншим чином. Тепер унаслідок послідовного зміцнення після 2003 р. на Півночі Іраку курдської автономії, навіть попри силовий супротив Туреччини, ця територія стає точкою тяжіння для «іранських», «турецьких» та «сирійських» курдів. Держава Курдистан має стати інструментом подальшої геополітичної трансформації регіону, внаслідок якої мають утворитися менші за нинішні арабські держави, поділені за племенними та конфесійними ознаками. В такому разі керовані конфлікти між цими державами дадуть можливість на тривалий час поховати націоналістичну ідеологію панарабізму. Це також дасть шанс забезпечити територіальний розпад Ірану, який має стати кінцевою метою формування Великого Близького Сходу.

Навіть фактичний союз США і Євросоюзу у процесі формування Великого Близького Сходу не може нівелювати вплив на події у регіоні інших центрів сили. Звичайно, навіть теоретична можливість вступу до Євросоюзу Туреччини, незалежно від реальної часової перспективи цього процесу, робить ЄС зацікавленим гравцем на Близькому Сході. Однак відкладання завершення процедури європейської інтеграції Туреччини ставить цю державу в невизначене становище. Зважаючи на курдський фактор, власті Туреччини намагаються проводити обережну політику щодо нових «пост-авторитарних» арабських режимів, які з'явилися внаслідок недавніх арабських революцій. Попри це, Туреччина залишається найслабшою ланкою у західній стратегії формування Великого Близького Сходу, адже ціною реалізації цього проєкту неминуче буде територіальна фрагментація самої Туреччини. Тому Туреччина, небезпідставно претендуючи на роль регіонального лідера, схиляється до максимально можливого пошуку компромісів із інтересами інших впливових світових гравців у регіоні. До того ж Анкара готова робити це навіть за рахунок помітного погіршення відносин із Ізраїлем. Його все ще розглядають араби як привнесений ззовні західний союзник, а не автохтонний суб'єкт регіональної політики. Хоча, звичайно, кожен із претендентів на статус близькосхідної регіональної держави вимушений зважати на інтереси фактично визнаних полюсів сили, географічно наближених до Близького Сходу. Зокрема, Індія, маючи традиційні історичні зв'язки із Близьким Сходом, наразі суттєво залежить від постачання нафти із країн зазначеного регіону. Тому стабільний розвиток індійської економіки корелюється із уникненням конфліктних сценаріїв подій на Близькому Сході. Росія і Китай розглядають цей регіон як цінний приз у глобальній геополітичній грі на теренах Євразії. Адже ймовірна трансформація Великого Близького Сходу радикально змінює євразійську геополітику та послаблює позиції росії і Китаю, до того ж не лише на новому Близькому Сході, а й у глобальному масштабі.

Найбільш оптимальною тактикою стримування реалізації стратегії формування Великого Близького Сходу є зіткнення інтересів США із інтересами країн, які небезпідставно претендують на роль регіональних лідерів. Тому росія та Китай намагаються, підтримуючи Сирію та Іран як останні бар'єри на шляху арабських революцій, обмежити можливість зміцнення регіональних позицій американських союзників. Передусім мова йдеться про нафтоносні монархії Перської затоки, які об'єднані у Союз арабських держав Перської затоки. Вони давно консолідовані із бізнесовими інтересами США і ЄС, тому

стратегічно орієнтовані на союз із ними, звичайно, на умовах збереження свого внутрішньополітичного устрою. Але стабільність у тій же Саудівській Аравії потребує постійних фінансових дотацій та є відносною. Загострення конкурентної боротьби за регіональне лідерство відповідає інтересам полюсів сили з-за меж Близького Сходу. Адже це уповільнює процес визначення кола держав–гегемонів у регіоні, які будуть здатні послідовно протидіяти зовнішньому впливу, відстоюючи власні інтереси. Для багатополярної системи міжнародних відносин ідеальним варіантом нової геополітичної конфігурації Близького Сходу може бути своєрідна поліархія, тобто контрольований геополітичний хаос у формі боротьби всіх проти всіх із постійною зміною ролей союзників і конкурентів.

Своєрідний імпорт революцій став тактикою дій нафтовидобувних монархій Перської затоки під час арабських революцій. Унаслідок цього Саудівська Аравія та Катар позиціонувалися як нові лідери, які навіть конкурують із Туреччиною. Отже, Саудівська Аравія, Катар, Бахрейн, використовуючи й сирійський фактор, намагаються консолідувати арабський світ проти «перського» Ірану. Іран підтримкою шиїтів у Ємені та Бахрейні пробує зв'язати руки Саудівській Аравії та її арабським й західним союзникам. «Пост-революційні» Єгипет і Лівія, які до 2011 р. претендували на статус регіональних лідерів, тепер більше стурбовані внутрішніми проблемами. Зокрема, реальна перспектива територіального розпаду Лівії у вигляді відокремлення від Тріполітанії і Феццану нафтовидобувної Кіренаїки фактично є головним призом для коаліції охочих, яка у жовтні 2011 р. усунула від влади Муамара Каддафі. Такий варіант розвитку подій підсилює позиції Заходу та його союзних монархій Перської затоки та послаблює Іран й Туреччину в боротьбі за регіональне лідерство.

Претензії Ірану на регіональне близькосхідне лідерство безпосередньо конфліктують із інтересами Заходу й Ізраїлю у цьому регіоні. Водночас в сучасному Ірані наявні всі фактори, які стимулювали арабські революції. Насамперед, більшість іранського суспільства – молодь, яка, на відміну від передумов шиїтської ісламської революції 1979 р., переважно орієнтована на західні цінності й не має постійної роботи. Внаслідок цього високою є ймовірність появи в Ірані роздратованих громадян, які будуть здатні силою змінити політичний устрій країни. Високою є ймовірність загострення міжнаціональних відносин між персами та національними меншинами. Тож Іран зможе й надалі претендувати на роль регіонального лідера не лише створивши за будь-яку ціну ядерну зброю, а й вирішивши ці проблеми.

Запорукою нівелювання стратегії перманентної зміни близькосхідних регіональних лідерів та забезпечення домінування стратегії формування «Великого Близького Сходу» є подальше зміцнення Ізраїлю. Однак зазначені тенденції стають важливим мотивом для можливої реалізації ще однієї регіональної стратегії, пов'язаної з «ісламською інтеграцією».

Постреволюційні країни Північної Африки опинилися під посиленим впливом радикальних ісламістів. Звичайно, навіть попри посилення їхніх позицій в Єгипті і Лівії, вони вимушені зважати на світські та прозахідні політичні сили, які також наявні у цих країнах. Водночас важко не помітити тенденції приходу до виконавчої влади у Марокко, Тунісі, навіть у Перехідній національній раді Лівії політиків, які були помічені у прихильності до інтегрального ісламу. Вже навіть з'явився конкретний проєкт створення на ісламістських засадах Союзу держав Магрибу, який теоретично може стати прообразом Халіфату. Утім, із цього ланцюга поки що випадає Алжир, який за майже двадцять років громадянської війни, здається, послабив ці настрої у своєму суспільстві.

Крім того, потужною альтернативою проєкту Халіфату, хоча й з певними запереченнями та припущеннями, є Туреччина. Навіть там поступовий та обережний відхід від моделі демократії під захистом військових повернув до влади поміркованих ісламістів. Вони час від часу схиляються до своїх колишніх ідеалів. Принаймні такий ризик треба враховувати. Тим паче «турецький шлях» для мусульманських країн не є універсальним. Його спробував адаптувати до своїх умов Пакистан, де армія досі є оплотом нехай не зовсім демократичної, але світської республіки. Однак перманентне протиборство із пакистанськими військовими стало однією із причин того, що пакистанські ісламісти є чи не найбільш палкими прихильниками створення глобальної ісламської громади, яка житиме в одній мусульманській імперії – Халіфаті, до того ж під захистом пакистанської ядерної зброї. Але чи не найбільшою перешкодою на шляху реалізації стратегії створення ісламського Халіфату є міжконфесійне протистояння у мусульманському світі. Арабська весна стимулювала у більшості із 22 арабських країн внутрішні громадянські війни між сунітами та шиїтами. Кожна із конфесій має своїх радикалів, здатних поховати проєкт відродження Халіфату. Отже, всі зазначені стратегії водночас взаємодіють на Близькому Сході і переплетені у тугий Гордіїв вузол конфліктів й протиріч, які виходять за межі регіону й набувають глобального значення. Адже навіть теоретична перемога однієї із зазначених стратегій може суттєво змінити глобальну розстановку сил. У найближчі десятиліття зазначені стратегії й надалі конкуруватимуть між собою. Не можна виключати

й можливості часткової перемоги однієї із них, унаслідок чого на Близькому Сході може виникнути небачений раніше гібрид геополітичної ієрархії.

Близький Схід, навіть виходячи з його історико-географічної назви, є регіоном, який безпосередньо межує з країнами Європейського Союзу. Звідси вони традиційно отримують більше половини нафти, яку споживають. Традиційно Франція і Велика Британія постачають великі обсяги зброї до країн регіону, після чого європейська дипломатія починає докладати зусилля до замирення протиріч. Загалом близькосхідна політика ЄС спрямована на залагодження стосунків з ісламським світом. Зазначена задача є складною, адже ісламський світ не має держави–гегемона, яка може стати центром політичної та економічної інтеграції.

Після розпаду британської і французької колоніальних імперій загострилася проблема вибудовування нової ієрархії сил у близькосхідній системі міжнародних відносин. Ситуація особливо ускладнилася після створення 1948 р. Держави Ізраїль. Не в останню чергу листопадові події 1956 р., пов'язані з британсько-французько-ізраїльською агресією проти Єгипту прискорили процес консолідації західноєвропейських країн. Водночас на Близькому Сході остаточно зміцнилися позиції США, а Європа опинилася на других ролях у місцевих геополітичних іграх.

Відповідно до статті 238 Римського договору (1957) Європейське Співтовариство підписало 11 травня 1975 р. угоду про співпрацю з Ізраїлем. Крім того, у 1976 р. було підписано угоди про асоціацію з Алжиром, Марокко, Тунісом, Мальтою, а у 1977 р. з Єгиптом, Йорданією, Сирією, Ліваном. Однак нормальний розвиток відносин у 1980-і був ускладнений унаслідок неврегульованості близькосхідного арабо-ізраїльського конфлікту. З початком у грудні 1987 р. повстання на палестинських територіях Європейські Спільноти починають складний процес узгодження курсу щодо арабсько-ізраїльських проблем. Проблем для всього Близького Сходу додав конфлікт, який 2 серпня 1990 р. ініціював Саддам Хусейн, захопивши Кувейт, став потужним стимулом для роздумів з приводу потреби формування спільної зовнішньої та оборонної політики Європейських Співтовариств. Велика Британія направила для участі в операції «Буря в пустелі» 35 тис. солдатів, а Франція 10,5 тисяч військових.

Після успішної військової операції на чолі зі США 28 лютого 1991 р. Ірак прийняв умови звільнення Кувейту. На Мадридській мирній конференції 1991 р. Ізраїль погодився з принципом «території в обмін на мир». Європейська Спільнота не була активним учасником Мадридської

(жовтень-листопад 1991 р.) мирної конференції у справах Близького Сходу. Однак чимало європейських країн підтримували формулу «мир в обмін на території». Результатом угоди між палестинцями й Ізраїлем, досягнутої в Осло, стало створення Палестинської автономії, але не була вирішена головна проблема, тобто не створено незалежної держави Палестина.

Поразка Іраку спровокувала чергове посилення ісламського радикалізму. В Європі іслам став вічним фактором присутності. «Пасивний» іслам не є загрозою внутрішній стабільності Європи. Однак Європейський Союз закликали зайнятися факторами, які сприяють радикалізації та мобілізації сил для здійснення терористичних актів. Вирішуючи цю проблему, Європейський Союз намагається мати діалог з поміркованими мусульманами на міжнародному і національному рівнях. Утім, епохальних успіхів на цьому непростому шляху дипломатія країн ЄС так і не досягла. Наприклад, міжконфесійна війна в Боснії і Герцеговині дала підстави порівнювати її з громадянською війною у Лівані. В обох випадках ЄС не знаходив адекватних механізмів замирення.

Іранський президент Мухаммад Хаттамі (1997–2005) намагався послабити військову істерію. Його наступник Махмуд Ахмадінеджад (2005–2013), навпаки, дотримувався жорсткого курсу та прискорив роботи зі створення атомної зброї. Наступний президент Хасан Рухані (2013–2021) намагався вести діалог із Заходом. Стратегічні маневри іранської дипломатії були спрямовані на демонстрацію неефективності режиму санкцій. Напередодні стамбульських переговорів наприкінці січня 2011 р. Іран намагається показати свою готовність до раціональних компромісів. Зокрема, він запросив дипломатів, акредитованих у Тегерані держав відвідати свої ядерні об'єкти, до яких має претензії «Міжнародне агентство з атомної енергетики». Європейський Союз відмовився направити своїх експертів на іранські ядерні об'єкти, посилаючись на те, що інспекції це прерогатива Міжнародного агентства з атомної енергії. Іран підтвердив готовність обмінюватися радіоактивними матеріалами, але лише з дружніми країнами.

Нові акценти у іранську проблему в січні 2011 року внесли масові заворушення у арабських країнах Магрибу. Основне соціальне протиріччя в арабських країнах інспіроване невідповідністю демографічного вибуху, внаслідок якого дві третини населення складає молодь, реальним темпам розвитку економіки, а отже й створенню нових робочих місць. Еліти арабських країн десятиліттями використовували прибутки від продажу енергоносіїв на власні забаганки, а не на суспільні потреби. У підсумку більшість арабської молоді не має ні роботи, ні оптимістичних надій на майбутнє. Тому заворушення

стали проявом поведінки людей, які обставинами доведені до відчаю. У цьому сенсі Іран як раз є протилежним прикладом своєрідної шиїтської «ісламської теократичної демократії». Ще в 2014 р. Г. Кіссінджер визначив «ідеал» угоди щодо ядерної програми Ірану. На його думку, угода не повинна залишити Іран «віртуальною» ядерною силою, тобто країною, яка може стати військовою ядерною державою в терміни коротші, ніж будь-який не ядерний сусід зможе до цього підготуватися, або будь-яка ядерна держава зможе цьому запобігти.

У березні 2015 р. у швейцарському місті Лозанна почалися переговори між США, Великою Британією, Францією, росією, Китаєм, Німеччиною, Євросоюзом і Іраном. Ідея переговорів – зняти частину економічних санкцій з Ірану в обмін на припинення ядерної програми. Радник 45-го президента США Д. Трампа з питань національної безпеки Г. Макмастер писав, що «Спільний всеосяжний план дій», відомий як Іранська ядерна угода 2015 р. – це екстремальний приклад стратегічного нарцисизму, заснованого на видаванні бажаного за дійсне. Самообманом було переконувати себе, що скасування санкцій проти Ірану здатне перетворити режим на відповідальну державу, яка більше не підтримуватиме терористичних організацій. І оманливим було позиціонувати невдалу угоду як не пов'язану з руйнівною поведінкою Ірану в регіоні та єдину альтернативу війні.

14 липня 2015 р. у Женеві США, Євросоюз, росія, Китай підписали угоду з Іраном під назвою «Спільний усеохопний план дій» щодо гарантування недопущення розвитку іранської військової ядерної програми. Іран наполягав на негайному скасуванні не лише торговельно-економічних і технологічних санкцій, а й військово-технічних. Проте домагання Ірану впродовж наступних шести місяців, а не двох років, як того хотіли США і Євросоюз, остаточно скасувати будь-які обмеження на купівлю зброї, стали каменем спотикання на подальших переговорах. Ізраїль зазначав, що вимога швидкого скасування військово-технічних обмежень є свідченням подвійної гри Ірану та його бажання швидко підвищити свій рівень військової готовності для продовження силової гри проти Заходу. Утім, Сполучені Штати залишались зацікавлені у досягненні компромісу з Іраном, який був надзвичайно важливим фактором у протистоянні з бойовиками «Ісламської держави Іраку і Леванту». Військово-політичні успіхи останніх підштовхували Вашингтон до компромісів із Тегераном.

Угоду 2015 р. скасував Д. Трамп у 2019 році. Внаслідок цього Іран отримав вільні руки в питанні продовження розробки військової складової

свої ядерної програми. Європейський Союз намагався шукати компроміси з Іраном, але ситуація радикально змінилась у 2022 р., коли Іран фактично вступив у військовий союз із рф проти України. Внаслідок російської війни проти України склалась вісь зла Іран – рф– Китай. Пекін в 2024 р. продемонстрував свій вплив на Близькому Сході, мотивувавши Іран і Саудівську Аравію формально замиритися. В 2020 р. Трамп сприяв укладанню «Авраамічних угод», відповідно до яких еміратиПерської затоки (Кувейт, Катар, Оман, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати) визнали Ізраїль.

Поворотним моментом у розвитку іранської ядерної програми стала атака 7 жовтня 2023 р. бойовиків «Хамас» проти Ізраїлю. У відповідь Ізраїль завдав поразки іранським «проксі-силам» на Близькому Сході. На Півдні Лівану було розбито рух «Хезболла». Наприкінці 2024 р. Дамаск залишив іранський «клієнт» Башар Асад. Помітною «проксі-силою» Ірану залишилися єменські хусіти.

13 червня 2025 р. Ізраїль розпочав операцію «Лев, що встає» з бомбування військових об'єктів на території Ірану. Сторони обмінюються ракетними ударами. 22 червня 2025 р. Трамп наказав бомбувати ядерні об'єкти Ірану. Військова операція засвідчила фінал історії з дипломатичними зусиллями щодо зупинення іранської ядерної програми. Відкритим є питання кількості зброї, яка залишається у руках іранського режиму. Попри те, що США надають Ізраїлю розвідувальну, логістичну, військово-технічну підтримку, президент Д. Трамп швидко припинив бомбування. Очікувана гостра реакція ісламського світу себе де-факто не виявила. Пакистан формально натякнув, що своєю ядерною зброєю готовий захищати Іран, але це навряд чи, адже Тегеран й Ісламабад розділяють фактор прикордонного для двох держав Белуджистану. Крім того, сунітська більшість Пакистану традиційно вороже ставиться як до «своїх» шиїтів, так і до іранських шиїтів. Ізраїльсько-іранська війна не стала «проксі-війною» Китаю і США. Але такий потенціал наявний. Ворожі сторони утримувалися від екстремальних атак: Іран на ізраїльський ядерний центр Дімона та від блокади Ормузької протоки із Перської затоки в Індійський океан, а також Баб-ель-Мандебської протоки із Індійського океану в Червоне море і Суецький канал (силами хуситів). Ізраїль уникав фізичної ліквідації аятоли Хомейні. 22–24 липня 2025 р. росія й Іран (включно з оголошеними США терористами «Корпусом стражів ісламської революції») провели спільні навчання на Каспійському морі.

25 липня 2025 р. у Стамбулі Іран провів переговори з ФРН, Францією, Британією щодо своєї ядерної програми, але дипломатичного дива не сталося.

19 вересня 2025 р. Рада Безпеки ООН відновила режим санкцій, який діяв щодо Ірану до угоди 2015 року. Дипломатичні зусилля вкотре зазнали поразки. Європейський Союз, на відміну від США і Китаю, не є основним гравцем щодо подальших зусиль вирішити проблему іранської ядерної програми дипломатичними, військовими або гібридними методами.

Тривала війна Ізраїлю в секторі Газа (7 жовтня 2023 – 5 жовтня 2025) інспірувала поглиблення ідеологічного розколу політичних сил Європи і США. Ліві ліберали засудили Ізраїль за «геноцид» палестинців. Антиізраїльські акції відбувалися у кампусах провідних університетів США. На початку жовтня 2025 р. Франція, Іспанія, Велика Британія оголосили про визнання Палестинської держави, хоча не було зрозуміло, в яких географічних рамках це відбулося і який палестинський уряд ці держави визнали. На цьому тлі 5 жовтня 2025 р. у Шарм-ель-Шейху Трамп домігся підписання за посередництва Катару угоди про звільнення ізраїльських заручників в обмін на звільнення палестинських в'язнів із ізраїльських в'язниць. Відкритим було питання можливості успішної імплементації наступних етапів угод. Потенційні миротворці із мусульманських держав (Азербайджан, Індонезія, Пакистан) не були готові силою роззброювати «Хамас».

Нова фаза війни розпочалася 28 лютого 2026 р. атакою Ізраїлю і США проти Ірану. Був вбитий аятола Хомейні. За два місяці активних бойових дій було зруйновано нафтову і газову промислову інфраструктуру Ірану. Іран відповів ударами по інфраструктурі еміратів Арабської (Перської) затоки. Це стимулювало потужну економічну та енергетичну кризи у світі. 1 травня 2026 р. президент США Д. Трамп повідомив конгресу, що «війна закінчилась». Але фактично Іран не був позбавлений ядерної програми. Іран блокував Ормузьку протоку, що ускладнювало експорт енергоносіїв. Перспективи укладання мирної угоди були примарними.

Трагічна історія Близького Сходу триває. Фактом є відсутність єдиної дієвої стратегії Євросоюзу щодо цього регіону. Німеччина орієнтується на підтримку Ізраїлю. Франція намагається робити ставку на мусульманські країни Близького Сходу. Аналогічної стратегії у регіоні дотримується Італія. Внаслідок цього Близький Схід є нервовим вузлом, який паралізує європейську економіку. Слабкість політики ЄС в регіоні вимагає посилення насамперед військової складової розвитку європейської інтеграції. Лише м'якої сили та просування демократичних цінностей виявилося недостатньо для ефективного захисту європейських інтересів на Близькому Сході.

РОЗДІЛ 15. АФРИКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Формування спільної позиції Європейського Економічного Співтовариства щодо африканських країн відбувалося в умовах активізації процесу деколонізації. Водночас розпадалися французька, британська, іспанська, найпізніше зникла португальська імперія в Африці. Нова політична карта понад 50 незалежних держав Африки чітко поділяється на регіони. Найбільш розвинутою вважається Північна Африка (Єгипет, Лівія, Туніс, Алжир, Марокко). Кризовими є Східна Африка (Судан, Ефіопія, Еритрея, Джибуті, Сомалі), Тропічна Африка (Малі, Чад, Центральноафриканська республіка, Нігер, Мавританія), Західна Африка (Конго, Нігерія, Камерун, Танзанія), Південна Африка (Ангола, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Мозамбік, Мадагаскар). Кризовими зонами є перехідні території, де взаємодіють християни і мусульмани. Низка громадянських війн у африканських країнах має не тільки етнічне, а й релігійне підґрунтя. У 1960–1990-х постколоніальні європейські держави зберегли потужний вплив в Африці. На початку XXI століття європейців і американців із Африки ефективно витісняє Китай, який орієнтується на суто економічне підпорядкування цих держав та їхнє перетворення на політично залежні країни.

20 липня 1963 р. Європейське Економічне Співтовариство підписало Яундійську конвенцію про асиметричні відносини з країнами Африки, які щойно здобули політичну незалежність. Тоді йшлося здебільшого про колишні французькі колонії. Однак після вступу до Європейського Економічного Співтовариства Великої Британії постало питання удосконалення форм та механізмів взаємодії з африканськими країнами. Основи спільної політики Європейських Економічних Співтовариств закладала Ломейська конвенція 1975 р., а також її уточнення у 1979 р. та 1984 р., які заклали фундамент асиметричних відносин з більшістю африканських країн.

У квітні 1976 р. Європейські Спільноти уклали угоди про співробітництво з країнами Магрибу: Тунісом, Алжиром, Марокко. Європа вітала

розвиток регіональної інтеграції африканських країн. 17 лютого 1989 р. у Марракеші Алжир, Марокко, Лівія, Туніс і Мавританія підписали угоду про створення Союзу арабського Магрибу. Це сприяло стабілізації ситуації на Півночі Африки. Через Гібралтар було проведено газопровід. 22 листопада 1993 р. Євросоюз розірвав зв'язки з Лівією, зважаючи на терористичну активність режиму М. Каддафі.

6 грудня 1993 р. Європейський Союз вітав відмову Південно-Африканської Республіки від режиму апартеїду. Після закінчення «холодної війни» США продовжують розглядати Африку як важливий об'єкт впливу. Африканська стабільність становить суттєвий інтерес для безпеки США. Натомість Європейський Союз так і не розробив справжньої спільної африканської політики. Може йтися про чинну договірно-правову основу політики Євросоюзу щодо африканських країн. Зокрема, треба згадати про статті 11–18, статті 182–188 Маастрихтського договору, а також про Декларацію міжурядової конференції в Амстердамі 1997 року. Названі документи встановили основні завдання політики Євросоюзу щодо африканських країн. Насамперед це підняття стандартів життя, інтеграція економік африканських країн у світову економіку, сприяння демократії та захисту прав людини, попередження війн та конфліктів у Африці. Інструментами відповідної політики Європейського Союзу є торговельна політика, дипломатичні ініціативи, кредити та гуманітарна допомога.

Завершення холодної війни, у роки якої Африка була «фронтом» радянсько-американського протистояння, не принесло на Чорний континент миру та стабільності. Навпаки, загострилися місцеві регіональні та міжетнічні протиріччя, які призвело до багатьох війн. Зважаючи на це, Євросоюз часто користувався інструментом режиму санкцій.

15 березня 1994 р. було запроваджено ембарго на постачання зброї Судану. У жовтні 1994 р. Євросоюз висловив занепокоєння різаниною племен хуту і тутсі у Бурунді і Руанді. Але ефективних дій, аби зупинити геноцид Євросоюз так і не прийняв. З самого початку СЗБП Євросоюзу опинилася у стані моральної кризи. Додатком до неї стала нестабільна ситуація з безпекою. У серпні 1998 р. «Аль-Каїда» підірвала американські посольства у Кенії та Танзанії. В Африці було відкрито терористичний фронт.

У 1996 р. розпочалася війна на території колишнього Заїру. Франція з Бельгією вимагали відновлення миру та збереження режиму Мобуту. Велика Британія прагнула цього не допустити. Франція наполягала на примушенні до миру, США не збиралися втручатися.

Натомість у війну активно вступили сусідні із Заїром держави, що перетворило війну на за влучним висловом журналістів Першу загальноафриканську війну. Тільки восени 2025 р. 47-й президент США Д. Трамп заявив про примирення між Республікою Конго і Демократичною Республікою Конго. Але відсутність перспективи динамічного економічного розвитку робить замирення ненадійним.

Упродовж 90-х рр. XX ст. пріоритетом Європейського Союзу стала розбудова зони стабільності у Середземному морі. До цього регіону входять лише північно африканські країни. Аби концентрувати ресурси у цьому напрямку, у 1998 р. французький уряд соціаліста Л. Жоспена прийняв рішення про скорочення на 30% французької військової присутності в Африці. Однак вже у 2002 р. правоцентристський уряд П. Раффарена прийняв рішення «зберегти Африку для Франції». Утім, Франція залишається лідером Економічного і монетарного союзу центральноафриканських країн – СЕМАС, співпрацюючи з Камеруном, Габоном, Кот-д'Івуаром, Нігером і Сенегалом. Французькі військові радники на той час працювали у 23-х африканських країнах.

25 грудня 1999 р. в західно-африканській країні Кот-д'Івуар відбувся державний переворот. У вересні 2002 р. стався черговий військовий заколот, внаслідок якого загострилися відносини між політичними угрупованнями, які презентують інтереси півдня та півночі країни. Європейський Союз у 2003 р. сприяв досягненню домовленостей про припинення громадської війни. Однак мирну угоду вдалося підписати тільки у 2007 році. 29 липня 2008 р. ООН рекомендувала продовжити повноваження миротворців до 30 листопада 2008 р., тобто часу проведення у країні загальних виборів. У загальному африканському контексті найбільший вплив на формування позиції Євросоюзу має погодження британсько-французьких інтересів.

Потужними залишаються позиції Великої Британії в Економічному співтоваристві країн Західної Африки – ECOWAS. Провідну роль у названому співтоваристві відіграє нафтовидобувна але політично нестабільна Нігерія. Також суперечливо відбувався процес розвитку інтеграції не лише на рівні регіонів Африки, а й у загальноконтинентальному масштабі.

26 травня 2001 р. Організація Африканської єдності була перейменована на Африканський Союз. Зміна назви не означала більш ефективного способу вирішення проблем. На той час чи не єдиним спонсором нового утворення був лівійський лідер М. Каддафі. У березні 2004 р. британський

прем'єр-міністр Т. Блер побував у Лівії. Мова йшла про постачання лівійських енергоносіїв в Європу, скасування ембарго на продаж зброї та про спільну боротьбу проти мережі «Аль-Каїда» в Африці.

У березні 2002 р. Британія консолідувала Євросоюз на основі критики президента Зімбабве р. Мугабе за недемократичні вибори та земельну реформу, яка знищила економічні позиції місцевих білих фермерів. У наступні роки Зімбабве перетворилася на хрестоматійний приклад країни-лузера. Рівень інфляції перевищив всі мислимі рекорди. Втім, таке становище в Зімбабве викликало занепокоєння Євросоюзу.

19 грудня 2005 р. Європейська рада затвердила спільну стратегію політики Європейського Союзу щодо африканських країн. Вона передбачала гарантування миру, безпеки, сприятливих умов для торгівлі та захисту прав людини. Однак поставлені задачі не відповідали залученим ресурсам та волі для послідовного проведення такого курсу. Тільки країни «старої» Європи, які з колоніальних часів були пов'язані з Африкою, були зацікавлені в активному курсі. Натомість новачки Європейського Союзу такої мотивації не мали.

Упродовж травня – грудня 2006 р. здійснювалася місія Європейського Союзу в Демократичній Республіці Конго. Основу контингенту склали військові ФРН та Франції. Загалом були представлені 18 країн ЄС. Загальна чисельність військової місії ЄС в ДРК склала 2600 солдатів. Метою було забезпечення мирної обстановки заради проведення «демократичних» виборів. Не менш важливою задачею була демонстрація ефективності військового потенціалу ЄС.

На Африканському континенті у цей час загострилася конкуренція за вплив між США та Китаєм. Пекін уклав угоди про постачання цінної сировини з Габона та Замбії. Китайська зброя активно постачалася до Судану. Китай завдяки цьому в 2003 р. у західній суданській провінції Дарфур розпочалася війна за незалежність.

Європейський Союз підтримав прийняття 31 серпня 2006 р. резолюції Ради Безпеки ООН щодо ролі Африканського Союзу у врегулюванні кризи в суданській провінції Дарфур. Починаючи з грудня 2007 р., у сусідніх з Дарфуром районах Центральноафриканської республіки та Республіки Чад з метою стабілізації становища суданських біженців перебували 3,7 тис. військових країн-членів Європейського Союзу. Однак 14 березня 2009 р. Європейський Союз передав повноваження в цьому конфліктному регіоні миротворчим підрозділам ООН. Додаткового напруження ситуації додавало рішення Міжнародного суду видати ордер на арешт президента Судану Омара аль-Башира.

Водночас торговельно-економічні зв'язки між Євросоюзом та африканськими країнами залишаються асиметричними. Вирівнюючи екологічні стандарти, Євросоюз нівелює переваги дешевої робочої сили у країнах конкурентах. До того ж фактично не зростали обсяги економічної допомоги. У 2014–2025 рр. російські імперіалісти намагалися просунути свої інтереси в Тропічній Африці завдяки приватній військовій компанії «Вагнер». У цей час низка військових переворотів у Малі, Чаді, Нігері, Центральноафриканській республіці привели до влади еліти, які виступали за розрив з Францією.

13 липня 2008 р. північно-африканські країни взяли участь у створенні в Парижі Середземноморського союзу. Всі країни, які увійшли до зазначеного союзу співпрацюють з Євросоюзом на основі Європейської політики сусідства. Тому створення Середземноморського союзу та ініціативи Східного партнерства свідчили про неспроможність зберегти під єдиним контролем політику щодо південного та східного сусідства. Наприклад, Франція пропонувала надати Марокко передовий статус у рамках політики європейського сусідства. У 2007 р. Марокко отримало 190 мільйонів євро на виконання Плану дій у рамках Європейської політики сусідства. Марокко посилило вплив на Сахарську демократичну республіку та навіть конфліктувало з Іспанією за спірні острови поблизу Гібралтару.

Безпосереднім прикладом спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу в Африці можна вважати боротьбу з сомалійськими піратами. Після падіння на початку 1991 р. в Сомалі режиму С. Барре в країні настав хаос громадянської війни. 9 грудня 1992 р. під егідою ООН розпочалася миротворча операція Відродження надії. Однак кістяк контингенту складали військові з країн «третього світу». Після провалу миротворчої операції у 1994–2000 р. Сомалі розкололося на шість «незалежних» держав. За наступні роки стало зрозуміло, що нахабні дії сомалійських піратів завдають суттєві збитки світовій торгівлі. 8 грудня 2008 р. Європейський Союз розпочав першу в історії спільну військово-морську операцію проти піратів у територіальних водах Сомалі. Спроби розв'язати проблему самим патрулюванням були марними. Командувачем операцією «Аталанта» став віце-адмірал британського флоту Філіп Джонс. Розгортання європейської ескадри, у складі якої були есмінець та п'ять фрегатів за підтримки трьох патрульних літаків тривала до 15 грудня 2008 року. Військово-морське угруповання мало навести лад в акваторії площею близько мільйона квадратних кілометрів. В операції брали участь кораблі восьми держав Європейського Союзу: Велика Британія, Німеччина, Франція, Іспанія, Італія, Нідерланди, Бельгія та Греція. На початку 2009 р.

до них приєдналася Португалія, а у травні 2009 р. Болгарія. Кораблі країн Європейського Союзу мали захищати та супроводжувати судна, які просять про допомогу, гарантувати безпеку кораблів Всесвітньої продовольчої програми ООН, направляти літаки для патрулювання найбільш небезпечних районів.

Пірати вимушені займатися своїм промислом, аби порятуватися від голоду. Проблема була у самій Сомалі, яка є державою, що не відбулася. Альтернативний варіант – у підтримці однієї з племінних груп, яка була б здатна встановити зовнішнє більш-менш централізоване управління. Китай також направив три військових судна в Аденську затоку. Адже 2008 р. кожне п'яте китайське судно тут піддавалося атаці піратів. Впродовж 2009 р. унаслідок економічної кризи зменшилися обсяги морських перевезень, що обмежило можливості сомалійських піратів. Однак слід визнати, що військово-політична ситуація у світі дедалі частіше формується не лише з участю держав, а й недержавних суб'єктів та неурядових збройних формувань. 6 лютого 2009 р. сомалійські пірати звільнили захоплене у листопаді 2008 р. українське судно «Фаїна» з вантажем зброї для Кенії після виплати викупу в розмірі понад 3 млн. доларів. Однак ризики для міжнародного судноплавства у сомалійських водах зберігалися.

На саміті Африканського Союзу 2-3 лютого 2009 р. лівійський лідер М. Каддафі запропонував створити Сполучені Штати Африки. Однак ця пропозиція була надмірно оптимістичною, що засвідчило повстання навесні 2011 р. проти Каддафі. Також не вдалося домовитися про більшу відповідальність спільного командування миротворчими силами Африканського союзу (Africom). Франція і Велика Британія до жовтня 2011 р. сприяли усуненню від влади М. Каддафі, але Лівія розкололася на Триполітанію, Кіренаїку, Феццан, які вели між собою громадянську війну.

Основним африканським партнером Європейського Союзу є Південно-Африканська Республіка, епіцентр африканських інвестицій ФРН. Південно-Африканська Республіка входить до неформального союзу нових економік BRICS, тобто Бразилії, росії, Індії, Китаю. Південна Африка є лідером Спільного ринку країн Східної та Південної Африки – Common Market for Eastern and Southern Africa.

Вагомим є також інтерес до багатих на корисні копалини африканських країн. Гострою є конкуренція між Європейським Союзом, США, Китаєм за вплив на нафтовидобувну Нігерію, Анголу, Намібію, Конго . До того ж Китай, на відміну від США і Євросоюзу, не переймається типологією політичних режимів у країнах-союзницях, які належать, зокрема, до Африкансько-карибсько-тихоокеанської групи держав.

Найбіднішим африканським країнам тільки те й залишається, що боротися за хліб і за питну воду. Боротьба між основними центрами впливу на Африку триватиме. Хоча й світова економічна криза поставила під сумнів можливості суттєвого збільшення обсягів економічної допомоги країнам, що розвиваються. 1-2 квітня 2009 р. на лондонській зустрічі «групи двадцяти», яка була присвячена розробці заходів боротьби з світовою фінансово-економічною кризою, Німеччина висловилася проти радикального збільшення фінансування кризових економік країн, які зовсім невдало розвиваються. Таким чином, Європейський Союз продовжував у своїй африканській політиці боротися з наслідками негативних явищ, нехтуючи їхніми причинами.

Наслідком такої політики стала дестабілізація країн Північної Африки навесні 2011 року. Після падіння режиму в Тунісі революційний «ефект доміно» поширився на Єгипет і Лівію. У Єгипті до влади внаслідок виборів прийшли «брати мусульмани». Але в 2014 р. єгипетські військові здійснили переворот і повернули собі владу. Натомість Лівія занурилась у громадянську війну, внаслідок чого лівійська територія перетворилась на ворота для нелегальної міграції в Європу (через Італію). Ситуація, яка склалась, сприяла дестабілізації Тропічної Африки. Громадянські війни поширились на Малі, Нігер, Чад, Центральноафриканську республіку. В 20220–2025 р. Франція вивела війська із цих країн, що стало символом послаблення європейського впливу і посилення російського впливу через приватну військову кампанію «Вагнер», а в 2024-2025 роках через російський «Африканський корпус» найманців під командуванням генерала-армагеддона Суровікіна. Ситуація залишалась невизначеною і динамічною.

Арабські революції 2011 р. дестабілізували Східну Африку. Прискорився процес територіального розпаду Ефіопії. Ця тенденція намітилась в 1993 р. з проголошення незалежності Еритреї. На Африканському Розі відбувся територіальний розпад Сомалі. Аналогічні процеси розпаду спостерігалися в Судані. У цьому вибухонебезпечному районі маленька держава Джибуті перетворилась водночас на військово-морську базу Британії, США, Китаю. Ця територія стратегічно важлива для контролю морського шляху через Червоне море в Суецький канал.

Європейський Союз вступив у 2020-ті з послабленими позиціями в Африці, де в сфері інвестицій, реального політичного впливу з використанням інструментарію «м'якої сили» він поступається Китаю. Африка, попри той факт, що вона є тригером нелегальної міграції, не перебуває серед пріоритетів політики Європейського Союзу. Старі механізми впливу постколоніальних часів більше не є не ефективними, а нові інструменти впливу поки що не сформовані.

РОЗДІЛ 16. АЗІЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ЄВРОСОЮЗУ

Розвиток відносин ЄС з Китаєм. Відносини ЄС з Японією. Особливості відносин ЄС з Кореєю. Ядерний виклик КНДР. Співробітництво ЄС з країнами АСЕАН. Азійсько-тихоокеанське економічне співтовариство та стратегія ЄС.

Упродовж 1990-х популярними були роздуми з приводу переміщення центру розвитку світової економіки з берегів Атлантичного океану на береги Тихого. Геополітично Азія розширилася до поняття Індійсько-Тихоокеанський регіон. У цьому контексті відносини ЄС з країнами Азії набували особливого значення, тим паче, що зв'язки європейських країн з азійськими мають велику історію.

Прямі торговельні зв'язки Європи з Китаєм встановили португальці у XVI столітті. Далі були опіумні війни 1839–1842 рр. та 1856–1860 рр. Китайці повставали проти європейського домінування під час Тайпінського повстання 1850–1864 рр. та Боксерського повстання 1899–1901 років. Непростими були відносини Європи з Азією й у першій половині XX століття, на яке припадають дві світові війни та початок краху європейського колоніалізму.

Першим азійським партнером Європейського Економічного Співтовариства стала Японія. Стрімкий економічний розвиток цієї країни спричинив до того, що Японія в 1966 р. за рівнем валового внутрішнього продукту випередила Італію, в 1967 р. Велику Британію, 1968 р. Францію, 1969 р. ФРН. 23 квітня 1973 р. Генрі Кіссінджер запропонував розпочати переговори з участю Японії з метою всеохопного врегулювання відносин між США і Західною Європою. У 1990-і японська економіка перебувала в стані рецесії. Це дещо вповільнило розвиток торговельно-економічного співробітництва ЄС і Японії. У 2000-і Японії стала контрбалансом китайського впливу на Європу. У 2020-і Японія відновила помірковане економічне зростання. Це робить Токіо важливим економічним, інвестиційним, технологічним та торговельним партнером Євросоюзу.

Ще Європейське Економічне Співтовариство у 1977 р. встановило офіційні відносини з «Асоціацією співробітництва країн Південно-Східної Азії» (АСЕАН). Зазначена інтеграційна структура була створена 1967 р. у складі: Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд. 1984 р. до АСЕАН вступив Бруней. Станом на 1984 р. експорт країн АСЕАН до країн Європейського Економічного Співтовариства досяг 9,5 млрд. доларів. «Азійські тигри», або нові індустріальні країни у міжнародному розподілі праці посіли місце своєрідного виробничого цеху.

Після закінчення холодної війни членами АСЕАН стали Лаос, Камбоджа, В'єтнам і М'янма. Вступ останньої створив політичні проблеми у відносинах АСЕАН з ЄС, адже Євросоюз і США гостро критикують місцевий військовий режим, на що партнери М'янми по АСЕАН свідомо закривають очі. Більше уваги приділяється розвитку економічної співпраці. Навіть за умов світової економічної кризи 2008–2009 рр. країни АСЕАН не відмовилися від плану створення спільної азійської грошової одиниці ACU – Asian Currency Unit.

Зазначимо, що впродовж 1970-х Європейське Економічне співтовариство активно встановлювало зв'язки з країнами Південної Азії. Наприклад, у 1973 р. Європейське Економічне Співтовариство підписало торговельну угоду з Індією, у 1975 р. зі Шрі-Ланкою, у 1976 р. з Пакистаном і Бангладеш. З просуванням до Південної Азії Європейське Економічне співтовариство отримало проблему розвитку відносин з названими країнами регіону за умов запеклої конфронтації між ними. Зрештою, на рівень стратегічного партнерства у 1990-і вийшли відносини ЄЕС з Індією, що додавало напруги у відносинах з Пакистаном. 1983 р. у Делі було відкрито представництво Європейського Економічного Співтовариства. 1984 р. Греція блокувала відносини з Пакистаном, який, на думку Афін, підтримував поділ Кіпру після проголошення 1983 р. Турецької республіки Північного Кіпру.

Першою азійською країною, яка у квітні 1979 р. призначила свого посла при Європейських Співтовариствах стала Японія. Починаючи з 1980 р., Австралія проводить регулярні консультації з Європейським Економічним Співтовариством. До цього процесу також залучена Нова Зеландія. Нагадаємо, що колишній голова Європейської комісії р. Проді навіть порівнював останню з Україною, наголошуючи, що Нова Зеландія також має європейську ментальність, але це не дає їй підстав стукати у двері Євросоюзу. Насправді, Нова Зеландія має активну торгівлю з ЄС, хоча, наприклад, продукти її сільського господарства й конкурують з товарами європейських фермерів.

Азійська політика Європейського Союзу після закінчення холодної війни набула чіткий профіль у 1990-і. Вона реалізується на основі багатосторонніх та секторальних угод, спеціальних стратегічних концепцій. Основою співпраці є економічні стосунки, сприяння азійському регіональному співробітництву, налагодження діалогу з актуальних світових проблем.

У зазначеному форматі 1–2 березня 1996 р. у Бангкоку відбувся перший європейсько-азійський саміт. Однак наступного 1997 р. азійська економіка опинилася у стані регіональної кризи. Азійська економічна криза 1997 р. стала першим симптомом негараздів спекулятивного капіталізму. Відтік капіталів з азійських фондових бірж 28 жовтня 1997 р. створив проблеми для глобальної економіки. За її наслідками було створено механізм погодження інтересів Європейського Союзу й азійських країн.

Водночас Євросоюз тільки спостерігає за діяльністю міжурядового форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). У листопаді 1989 р. до нього увійшли країни АСЕАН – Індонезія, Таїланд, Філіппіни, Малайзія, Сінгапур, Бруней, а також Японія, Республіка Корея, Австралія, Нова Зеландія, США і Канада. У 1991 р. до АТЕС приєднався Китай, Гонконг і Тайвань. Нарешті 1997 р. до АТЕС вступили В'єтнам, Перу та росія. До того ж росія розглядає себе як вузол, що об'єднує Європу, Азію й Америку.

Поступово диференціюється політика Євросоюзу щодо країн Північно-Східної Азії – Китаю, Японії, Республіки Корея та КНДР, Монголії і Тайваню. Євросоюз обережно ставиться до тайваньської проблеми. Починаючи з 1997 р. Євросоюз був учасником Korean Peninsula Energy Development Organization (KEDO). Однак ядерну проблему КНДР врегулювати у такий спосіб не вдалося. Восени 2006 р. Пхеньян провів перше ядерне випробування, а 25 травня 2009 р. ще одне ядерне випробування. Отже, де-факто відбулося поширення ядерної зброї на Корейський півострів, запобігти чому не вдалося ні ЄС, ні США, ні росії, ні Китаю.

Відносини Євросоюзу з країнами Південно-Східної Азії – Брунеєм, Індонезією, Малайзією, Філіппінами, Сінгапуром, Таїландом, Камбоджею, Лаосом, В'єтнамом, М'янмою розвиваються у форматі діалогу з АСЕАН. Зокрема, з 1994 р. Євросоюзу у співпраці з АСЕАН багато уваги приділяє проблемам захисту прав людини. Євросоюз критикує військових М'янми за переслідування Аун Сан Су Чжі.

З країн Південної Азії – Індії, Пакистану, Бангладеш, Шрі-Ланки, Непалу, Бутану, Мальдівських островів Європейський Союз найтісніше співпрацює

з Індією. Пакистан опинився під вогнем критики за нестабільні демократичні інститути та поступливість афганським талібам. Після проведення у травні 1998 р. ядерних випробувань у Індії й Пакистані їхні відносини з ЄС були «заморожені». Але вже 2002 р. санкції фактично були скасовані, оскільки Пакистан та Індія знадобилися США для ведення війни в Афганістані. Євросоюз занепокоєний внутрішньополітичною нестабільністю у Бангладеш та Непалі. У Шрі-Ланці Євросоюз вимагає замирення місцевих сингалів та тамілів. Лише у травні 2009 р. урядові шрі-ланкійські війська звітувалися про перемогу над сепаратистським угрупованням Тигрів визволення Таміл Іламу.

Однак стабільно гострими залишаються індійсько-пакистанські відносини. Індонезія намагалася силою утримати Східний Тимор і Ачех, нестабільною є ситуація на Корейському півострові, тривала напруга у відносинах між Китаєм та Тайванем. До того ж можливості Євросоюзу впливати на врегулювання цих проблем обмежені.

Наразі важливим торговельно-економічним партнером Європейського Союзу є Японія. Після закінчення холодної війни ЄС і Японія започаткували діалог з питань регіональної та глобальної безпеки. У червні 1992 р. Японія та країни Європейської спільноти взяли участь у операції ООН зі встановлення громадянського миру в Камбоджі.

Економічна рецесія 1990-х, а потім світова економічна криза, яка розпочалася восени 2008 р., обмежили торговельно-економічний потенціал відносин Японії і Євросоюзу. Японія зацікавлена у вибудовуванні противаг Китаю, у чому інтереси ЄС і Японії збігаються.

Водночас Японія не відмовляється від глобальної геополітичної гри. У 2006 р. міністр закордонних справ Японії Таро Асо (у 2009 р. він був прем'єр-міністром) запропонував реалізувати проєкт «Арки свободи і процвітання». У ньому Японія окреслила євразійську зону «від Північно-Східної Азії до Центральної Азії, Кавказу, Туреччини, Центральної і Східної Європи до країн Балтії», в якій мала намір супроводжувати процес демократизації. Як бачимо, зони інтересів Євросоюзу і Японії збігаються, що може зумовити й жорсткішу конкуренцію між ними за захоплення нових ринків.

У квітні 1978 р. Європейські Співтовариства підписали першу торговельну угоду з Китайською Народною Республікою. У червні 1979 р. Китай розпочав успішне проведення економічних реформ, спрямованих на відкриття Піднебесної світовому ринку. Станом на середину 1980-х частка Європейської Спільноти становила 15,8% обсягу торгівлі КНР. Після придушення 4 червня 1989 р. демократичних виступів студентів на пекінській

площі Тяньаньмень Європейська Спільнота запровадила політичні та економічні санкції проти Китаю. Хоча, як писав З. Бжезінський, таємна місія Б. Скоукрофта у Пекін запевнила китайців, що американська реакція буде формальною.

На основі принципу «одна країна – дві суспільно-політичні системи» 1 липня 1997 р. Велика Британія передала Китаю контроль над Гонконгом. 20 грудня 1999 р. Португалія повернула Китаю Макао. Символічно, що після встановлення дипломатичних відносин між Македонією та Тайванем Китай у Раді Безпеки ООН голосував проти продовження у 2000 р. перебування миротворців ООН у цій балканській країни. Тим самим Китай безпосередньо вплинув на інтереси безпеки Євросоюзу. Фактично Китай поступово перетворюється на четверту після США, ЄС і Японії економічну потугу.

Валовий внутрішній продукт Китаю – це 10 відсотків валового продукту світової економіки. Піднебесна володіє золотовалютними резервами у обсязі 1,9 трильйони доларів, які на дві третини номіновані в американських доларах. Китай сприймає економічні аспекти глобалізації, але її політичну складову розглядає як загрозу своїй незалежності та суверенітету.

Загалом Європейський Союз не ставиться до Китаю, як до срср за доби холодної війни. Але ЄС не влаштовує гіпотетична перспектива поглинання материковим Китаєм Тайваню. Економічні інтереси штовхають Пекін до налагодження прагматичних відносин із Вашингтоном.

Лібералізація та демократизація Китаю може привести його до територіальної диференціації та втрати перспективи перетворитися на один з полюсів сили в новій системі міжнародних відносин. Однак США можуть запропонувати Китаю кондомініум у світі. Офіційно китайська зовнішня політика орієнтується на відділення політика від економіки, зміцнення світового порядку, розвіювання чуток про «китайську загрозу» та запобігання новій «холодній війні».

Водночас Китай перетворився на економічного конкурента Євросоюзу в Латинській Америці. Також слід пам'ятати про ядерну потугу Китаю. У середині 1990-х він мав 435 ядерних боєголовок. Франція мала 450 боєголовок, а Велика Британія лише 185 ядерних зарядів.

Китай більш активно, ніж Європейський Союз претендує на статус світового центру сили. У 2000 р. ЄС, зважаючи на економічні інтереси, зняв заперечення щодо вступу Китаю до Світової організації торгівлі. Проблемним є питання дії ембарго Європейського Союзу на продаж зброї Китаю. Воно було запроваджено після червневих 1989 р. подій на пекінській площі

Тяньаньмень. У січні 2004 р. президент Франції Ж. Ширак пропонував скасувати ці обмеження. Загалом обсяг торгівлі між Китаєм та Європейським Союзом досяг піку 2006 року.

28 листопада 2007 р. у Пекіні відбувся 10-й саміт Китай – Європейський Союз. 2011 р. за показниками споживання нафти та газу Китай вийшов на показник 60% аналогічного використання ресурсів Європейським Союзом. За даними китайської статистики, 2007 р. обсяг прямих іноземних інвестицій за кордоном зріс на 25,3% порівняно з 2006 р. та досяг 25,53 млрд. доларів. Майже сім тисяч китайських інвесторів створили у 173 країнах світу понад десять тисяч підприємств. У 2007 р. вони заробили 337,6 млрд. доларів. Найбільше китайський капітал просунувся у країнах Азії та Латинської Америки. Однак Європейський Союз також не залишився поза китайською увагою. Пекін розглядав його в ролі плацдарму свого економічного наступу.

Європейський Союз стає зразком для розвитку інтеграційних процесів в азійському регіоні. Задачею Китаю залишається створення у США та Європейського Союзу залежності від свого промислового імпорту. Цей факт спонукав Євросоюз до перегляду позиції щодо прав людини у КНР. У заключному документі гельсінського саміту Китаю та Європейського Союзу та і не було зафіксовано критичних положень щодо дотримання прав людини в Китаї.

Китайський стратег Сунь Цзи застерігав від укладання союзів, перш ніж не будуть зрозумілі цілі нових союзників. Зважаючи на це міркування, Європейський Союз обирає стратегію взаємодії з Китаєм у багатополярному світі. Натомість США розглядають Китай у ролі свого основного глобального конкурента. Внаслідок скорочення обсягів експорту в четвертому кварталі 2008 р. зменшився темп зростання китайської економіки. У рамках Світової організації торгівлі Китай переглядав умови торгівлі сільськогосподарськими товарами. У березні 2008 р. Євросоюз фактично змирився з брутальними китайськими методами наведення порядку в Тибеті. Однак у грудні 2008 р. в Парижі так і не відбувся черговий саміт Європейського Союзу та Китаю. Тоді Пекін відмовився брати у ньому участь на знак протесту проти зустрічі голови тоді в ЄС президента Франції Н. Саркозі з тибетським лідером у вигнанні Далай-ламою. Тому саміт ЄС – Китай відбувся лише у травні 2009 р. в Празі. Обговорювалася проблема активізації економічних та політичних зв'язків.

«Вільна федерація у Західній Європі, – зазначав С. Гантінгтон, – тісно пов'язана зі Сполученими Штатами культурно, політично та економічно, не

загрожує безпеці Америки. Об'єднаний, впливовий і агресивний Китай міг би створювати таку загрозу»[52]. Згідно з оцінкою Національної розвідувальної ради США (Global Trends 2025: A Transformed World. NIC, November 2008), принаймні, до остаточного перетворення Китаю на світову над потугу США залишатимуться єдиною наймогутнішою державою, але стануть менш домінуючими.

Після інавгурації Барака Обами у січні 2009 р. у публікації в статті у Financial Times один із його радників із зовнішньополітичних питань З. Бжезинський висловився за пріоритет американсько-китайського союзу. Китай є найбільшим американським кредитором, але водночас Китаю потрібні американські інвестиції. На зустрічі «двадцятки» 1–2 квітня 2009 р. у Лондоні Китай пропонував, аби метою реформування глобальної фінансової системи було обрано створення міжнародної резервної валюти, яка не буде пов'язана з конкретними державами та зберігатиме стабільність у тривалій перспективі. Це давало би можливість усунути дефекти чинної системи. Китайці пропонували використовувати «спеціальні права кредитування» (special drawing rights), існуючий віртуальний розрахунковий засіб Міжнародного валютного фонду, прив'язаний до «кошика валют» американського долара, євро, японської єни та британського фунта стерлінгів.

Індію традиційно історично розглядають як важливого європейського партнера. Франція уклала 2008 р. контракти на побудови атомних станцій у Індії, залучившись до конкуренції у цій сфері зі США й росією. 7 березня 1997 р. у столиці Маврикія Порт-Луї було створено Асоціацію регіонального співробітництва країн Індійського океану, до якої увійшли Австралія, Індія, Кенія, Маврикій, Оман, Сінгапур, Південно-Африканська Республіка, Індонезія, Ємен, Мадагаскар, Малайзія, Мозамбік, Танзанія, Шрі-Ланка. Спостерігачами тоді стали Франція та Японія. Однак, країни диференційовані за рівнем розвитку та цивілізаційною належністю так і не змогли налагодити дієве співробітництво. Наприклад, Індія разом із Пакистаном, Бангладеш, Бутаном, Непалом, Шрі-Ланкою, Мальдівськими островами входить до «Асоціації співробітництва країн Південної Азії». Зрозуміло, що Делі домінує в цьому «клубі». Зв'язки між різними угрупованнями розвинуті слабко. Проблемним питання у стосунках Євросоюзу з Індією є ядерна зброя.

З точки зору Індії, володіння ядерною зброєю є ще одним аргументом на користь набуття статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Однак Індії важко

[52] Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів, 2006. С.294.

бути ініціатором стратегічних змін в ієрархії міжнародних відносин. Правда, після того, як у травні 1998 р. Індія провела випробування власної ядерної зброї, Європейський Союз активізував політику на індійському напрямі. Адже загострення індійсько-пакистанських відносин синхронізувалося з кризою навколо Косового. У жовтні 1999 р. внаслідок військового перевороту в Пакистані до влади прийшов генерал П. Мушарраф. За його правління індійсько-пакистанські відносини продовжували балансувати вже на межі ядерного конфлікту. 30 листопада 2007 р. у Делі відбувся 8-й саміт Індія – Європейський Союз. На його порядку денному домінували питання торговельно-економічного співробітництва.

Серед азійських гігантів, які вибудовують багатополярний світ, Європейський Союз почувався як периферійна потуга. Принаймні у такому стані справи перебуватимуть, доки Євросоюз остаточно не сформує ефективну спільну зовнішню політику.

Країни АСЕАН залишаються пріоритетними азійськими партнерами Європейського Союзу. Цей факт було підтверджено у заключній декларації 16-ї зустрічі міністрів закордонних справ країн Європейського Союзу та держав-членів блоку АСЕАН, яка відбулася 15 березня 2007 р. у Нюрнберзі.

Європейський Союз не має офіційних зносин із Шанхайською організацією співробітництва (ШОС). Вступ до ШОС Індії і Пакистану міг би внести до ШОС конфліктний потенціал цих держав. Водночас можливий вступ Ірану міг би надати ШОС блоковий характер. Саме існування ШОС як самостійної міжнародної євразійської структури навряд чи відповідає інтересам Євросоюзу. Так само як і домінування Китаю в АСЕАН.

Європейський Союз підтримує режим проведення регулярних самітів з Корейською Республікою. Внаслідок цього Євросоюз залучений до вирішення проблеми поширення ядерної зброї на Корейському півострові. ЄС послідовно наполягає на мирному вирішенні корейської проблеми. Європейська Спільнота у березні 1993 р. засудила вихід КНДР з режиму Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, хоча Республіка Корея й залишається під військовим протекторатом США. Після смерті 8 липня 1994 р. Кім Ір Сена обстановка на Корейському півострові почала нормалізуватися. Ядерну енергетику КНДР пропонувалося розвивати з допомогою та під контролем міжнародної спільноти. Євросоюз підтримує розвиток мирного діалогу між КНДР і Республікою Корея. Восени 2006 р. Євросоюз засудив проведення режимом Кім Чен Іра ядерного випробування.

26 червня 2008 р. КНДР передала КНР матеріали про свою ядерну програму. Ситуація загострилася після повідомлень про інсульт у Кім Чен Іра.

4 квітня 2009 р. КНДР провела випробування міжконтинентальної ракети. Велика Британія і Франція в ООН підтримували ідею Японії щодо запровадження жорсткіших санкцій проти КНДР.

В Азії політичний ідеалізм Євросоюзу поступається політичному реалізму. Хоча використовується й досвід Наради з безпеки та співробітництва в Європі. На початку червня 2002 р. у Алмати відбулася зустріч лідерів Азербайджану, Афганістану, Єгипту, Ірану, Ізраїлю, Казахстану, Китаю, Киргизстану, Монголії, Палестини, Таджикистану, Туреччини та Узбекистану, на якій було запропоновано відкрити перспективу «виходу на загально регіональну систему гарантування безпеки. На тій зустрічі обговорювали й питання індійсько-пакистанського замирення.

Європейський Союз перетворився на приклад інтеграції для багатьох азійських регіональних інтеграційних угруповань. У січні 2009 р. Японія та Республіка Корея активізували переговори про створення зони вільної торгівлі. Китай поставив собі за мету стати лідером у процесі виходу з глобальної економічної кризи. Тому вимоги ЄС і США щодо зміцнення юаня на фоні глобальної рецесії виглядали для Китаю як вимога економічного самогубства. Водночас збереження купівельної спроможності західних споживачів було умовою для розвитку китайського виробництва.

Головними азійськими партнерами Європейського Союзу є Китай, Індія, Республіка Корея. Водночас ЄС, США та Китай вважаються новою «великою трійкою». Хоча США продовжують розглядати азійські країни і Європу як геостратегічні регіони власної імперії.

Поки що Євросоюз не перетворився на периферію азійсько-тихоокеанської потуги у багатополюсному світі. Хоча й є прогнози щодо посилення конкуренції між «золоти мільярдом» та китайським мільярдом населення. Зазначена тенденція навіть не проглядалася за умов світової економічної кризи, яка розпочалася восени 2008 року, хоча й були прогнози про те, що росія і Китай вийдуть з кризи наддержавами. Однак такий розвиток подій не може вважатися гарантованим.

Зростання впливу багатьох азійських країн на розвиток процесу глобалізації обумовило інтенсифікацію відносин ЄС з країнами Азії. У регіоні мешкає понад 60% населення земної кулі. Одні країни належать до розвинутих (Китай, Японія, Південна Корея, Сінгапур), інші країни інтенсивно розвиваються (АСЕАН), але є й такі, які належать до третього світу. Відносини ЄС з азійськими країнами розвиваються у двосторонньому і багатосторонньому форматах та охоплюють торгівлю та інвестиції, політичне співробітництво,

науково-технічне співробітництво, підтримання безпеки у регіоні, протидію змінам клімату, захист прав людини та запобігання природним катастрофам.

Розвиток співробітництва між Європейськими Співтовариствами та Китаєм було започатковано у 1985 році. У 1994 р. було започатковано регулярний політичний діалог. У 1995, 1998, 2001 рр. ЄС редагував свою стратегію щодо Китаю. Вона передбачала інституціоналізацію політичного діалогу, сприяння вступу Китаю до Світової організації торгівлі, сприяння процесу демократизації Китаю, розвиток інвестиційної активності ЄС в КНР. У 2001 р. Китай став членом Світової організації торгівлі. В січні 2007 р. ЄС і Китай розпочали підготовку нової стратегічної угоди, яка мала замінити угоду 1985 року. Новий документ мав закласти правову основу для розвитку співпраці у 22 секторах економіки. Проблемними питаннями залишаються організація співпраці Китаю з міжнародними правозахисними організаціями, застосування у КНР смертної кари, повага до культурних і релігійних прав населення Тибету та Сіньцзяну. Пекін домагається зняття європейського ембарго на постачання зброї КНР, яке було запроваджено після подій на площі Тяньаньмень 1989 року. ЄС пов'язує скасування ембарго з лібералізацією політичного режиму в КНР. ЄС вимагає відмови КНР від теплових електростанцій. Взаємний товарообіг швидко зростав: з 135 млрд. євро в 2003 р. до 326 млрд. євро в 2008 році. Китай став другим після США торговельним партнером ЄС. ЄС наполягає на відкритті китайського ринку та відмови від девальвації юаня з метою стимулювання експорту. Китай вимагає від ЄС визнання своєї економіки ринковою. Економічне співробітництво має проблемні зони, які доповнюють обопільні політичні претензії.

Японія – традиційний стратегічний партнер ЄС. У роки холодної війни відносини залежали від логіки між блокового протистояння. Після холодної війни таким фактором стало посилення Китаю. У 1991 р. в Гаазі була підписана спільна декларація Японії та ЄС. Вона створила базу для регулярних зустрічей політичних керівників. Починаючи з 1994 р., відбуваються щорічні саміти Японія – ЄС.

У жовтні 1998 р. на регулярній основі було започатковано співробітництво правоохоронних органів. У липні 2000 р. під час чергового саміту в Токіо, сторони підписали програму партнерства. Вона передбачала посилення координації дій на міжнародній арені, інтенсифікацію торговельного та інвестиційного співробітництва, угоду між Японією та Євратомом, розвиток спільних культурних обмінів. Темами політичного діалогу є ситуація на Корейському півострові й у Південно-Східній Азії, виклики тероризму та

змін клімату. З питання глобального потепління позиції ЄС і Японії майже збігаються. У 2001 р. ЄС та Японія підписали угоду про взаємне визнання сертифікатів і стандартів у галузі фармацевтики, хімічного, електротехнічного та телекомунікаційного обладнання. У січні 2008 р. було підписано угоду про співробітництво митних служб.

У 2008 р. Японія займала шосте місце серед головних торговельних партнерів ЄС (4,1% товарообігу). ЄС має велике негативне сальдо у торгівлі з Японією (32,4 млрд. євро в 2008 р.). Інвестиційна співпраця нестабільна. Для ЄС пріоритетами є подолання японського протекціонізму у просуванні на японський ринок європейських промислових і сільськогосподарських товарів, а також співпраця з Японією у науково-технічній сфері. З 1979 р. ЄС намагається полегшити доступ на японський ринок європейським компаніям шляхом консультативної допомоги малим і середнім підприємствам, професійного навчання в японських компаніях, цільової підтримки європейських експортерів. ЄС наполягає на знятті нетарифних обмежень у торгівлі з Японією, а Токіо наполягає на створенні зони вільної торгівлі.

Відносини між ЄС і АСЕАН були юридично закріплені угодою 1980 року. З самого початку багатостороння взаємодія передбачала політичний діалог, торговельно-економічне і секторальне співробітництво. Раз на 1,5 року проходять саміти ЄС – АСЕАН. У 1994 р. за участі ЄС було створено Регіональний форум безпеки АСЕАН. У 1997 р. було прийнято декларацію про нову динаміку співпраці. Але у 1997–2000 рр. ЄС заморозив співпрацю, протестуючи проти того, що членом АСЕАН стала Бірма (М'янма), де влада була в руках військових. Політичні реформи у цій країні залишаються темою діалогу ЄС – АСЕАН. В 1999 р. була створена робоча група з метою лібералізації доступу на ринки. На більшість країн АСЕАН (за винятком Таїланду, Індонезії, Сінгапуру) поширюються торговельні преференції ЄС. В 2008 р. експорт ЄС до країн АСЕАН склав 56 млрд. євро, а імпорт 79 млрд. євро. В 2005 р. було створено спільну групу з метою вивчення питання створення зони вільної торгівлі між ЄС і АСЕАН. В 2010 р. ЄС розпочав переговори про створення зони вільної торгівлі із Сінгапуром.

У 1994 р. Франція і Сінгапур ініціювали створення форуму Європа – Азія. Перший саміт у цьому форматі відбувся 1996 р. у м. Бангкок. Учасниками форуму є 27 країн-членів ЄС, усі держави АСЕАН, Китай, Індія, Японія, Монголія, Пакистан, Республіка Корея. Для розв'язання найбільш актуальних питань формуються експертні робочі групи. ЄС зацікавлений у розширенні присутності євро бондів на азійському регіональному фондовому

ринку. 2009 р. уперше відбулася міністерська зустріч з питань транспорту й енергетичної безпеки. В 2010 р. була проведена спільна операції з протидії контрабанді.

Австралія у 2021 р. відзначила 120 річчя з часу створення федерації. На референдумі 1999 р. більшість громадян країни проголосувала проти набуття статусу республіки, тож номінально главою держави залишається британський монарх. Визначальною подією у розвитку відносин Австралії із Європейськими співтовариствами став вступ Великої Британії до «об'єднаної» Європи 1 січня 1973 року. Особливі австралійсько-британські відносини є запорукою розвитку співробітництва Австралії з країнами європейського Спільного ринку, специфіка якого накладала свій відбиток на цю взаємодію. Європейські співтовариства сприймали Австралію крізь призму британської політики, а Австралія дивилася на Європейські співтовариства крізь британські «окуляри».

Відповідно до положень Маастрихтського договору 1 листопада 1993 р. Європейські співтовариства були перетворені на Європейський Союз. Але Велика Британія виявилася послідовно скептичною щодо ймовірної перспективи перетворення Європейського Союзу на федеративні або конфедеративні Сполучені штати Європи. 23 червня 2016 р. відбувся референдум щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу. До кінця 2020 р. тривали переговори стосовно підготовки нової угоди, яка мала встановити правила торгівлі між Британією і ЄС після завершення процедур виходу Сполученого Королівства з ЄС. Додатковим мотивом для Лондону у процесі підготовки нової торговельної угоди були внутрішні проблеми із Ольстером та Шотландією, які залишаються орієнтованими на Євросоюз, а також позиція 46-го президента США Дж. Байдена. Він, на відміну від 45-го президента США Д. Трампа, більше налаштований на взаємодію з ЄС, зокрема, щодо ймовірного створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Тому Лондону доведеться зважати на позицію Вашингтона щодо організації власної взаємодії з Євросоюзом.

Вище наведені поворотні історичні дати можна взяти за орієнтир для періодизації процесу розвитку відносин Австралії із ЄС. Перший період до 1973 р. можна назвати латентним, коли відносини Австралії тоді ще з Європейськими співтовариствами були несистемними та неінституціолізованими. Другий період (1973–1993) це час членства Великої Британії в Європейських співтовариствах та період опосередкованих відносин Австралії з Європейськими співтовариствами. Третій період (1993–2016) – це час відносин Австралії з ЄС

як інтеграційною інституцією. Четвертий період з 2016 р. донині пов'язаний із адаптацією австралійських відносин з ЄС до умов, які настали після виходу Великої Британії з цієї європейської інтеграційної інституції. Символічно, що відразу після «шоку» від референдуму 2016 р. лунали пропозиції, аби Австралія та Нова Зеландія «замінили» Велику Британію в Європейському Союзі. Але такий розвиток подій був навіть теоретично неможливий, зважаючи на установчі документи процесу європейської інтеграції. Адже основні нормативні документи, такі як Маастрихтський договір 1992 р. і Лісабонський договір 2007 р. фіксують можливість членства в Євросоюзі винятково для європейських держав. Австралія – мало того, що неєвропейська держава географічно, а й взагалі є окремим континентом, віддаленим від Європи майже на десяток тисяч кілометрів. Однак така реальність не виключає можливості тісних зв'язків між Австралією та Євросоюзом і після формалізації процесу виходу Великої Британії з Євросоюзу. Адже Австралія, наприклад, не є офіційним членом Північноатлантичного альянсу, але дуже послідовно і тісно співпрацює з НАТО, навіть без формальної фіксації цього факту будь-якими документами.

Звичайно, «перша скрипка» в азійсько-тихоокеанській політиці належить США. Н.Д. Городня у монографії «Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013)» показала, яким чином змінювалась політика Сполучених Штатів у Східній Азії в умовах глобальних змін після завершення біполярного протистояння, за часів президентства Б. Клінтона (1993–2001), відносини США з регіональними центрами сили за президентства Дж. Буша молодшого (2001–2009) та регіональне «залучення» США на багатосторонньому рівні у Східній Азії за перший термін президентства Б. Обами (2009–2013).

Британський історик П. Брендон в «Історії занепаду і розпаду Британської імперії» нагадав, що після знайдення в Австралії в 1850-х золота чіткою стала тенденція до самоуправління цієї території. Однак британці визнали легітимним утворення федерації тільки в 1901 році. Чимало емігрантів хотіли створити «ще одну Британію» тільки в іншій півкулі. Але колишні в'язні мріяли відокремитись від свого минулого разом із британським походженням, перетворившись на вільних австралійців. Разом із Канадою і Новою Зеландією Австралія стала білим домініоном Британської імперії. У Першій світовій війні і Другій світовій війні Австралія підтримала Британію. Австралійські солдати брали участь у бойових діях на різних фронтах обох світових війн. Однак після розпаду Британської імперії Австралія почала більше орієнтуватися на азійсько-тихоокеанський регіон. Британія 1997 р. передала Гонконг Китаю, який став найбільшим торговельним партнером Австралії.

«Біла книга» зовнішньої політики Австралії чітко формулює пріоритети діяльності австралійської дипломатії. Серед основних міжнародних проблем такими знаковими напрямами роботи є протидія міжнародному тероризму, непоширення зброї масового ураження, запобігання кліматичним змінам, захист прав людини, миротворча діяльність. Австралія не проводить глобальну зовнішню політику, а зосереджується на вирішенні близьких регіональних проблем. Головними у 2017 р. завданнями для австралійської дипломатії були підтримка незалежності Східного Тимору, забезпечення міжнародної діяльності в Антарктиді, взаємодія з регіональними структурами. Важливими для Австралії регіональними структурами є Азійсько-тихоокеанська економічна співпраця, взаємодія з державами-учасниками Асоціації співробітництва країн Південно-Східної Азії, участь у роботі Східно-Азійських самітів, взаємодія з державами регіону Індійського океану, співпраця з регіональними організаціями острівних держав Тихого океану, підтримка діяльності Співдружності Націй. Більшість цих пріоритетів збігається із ключовими завданнями спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Тому ЄС сприймає Австралію як важливого партнера на міжнародній арені. Це стало особливо помітним за часів адміністрації 45-го президента США Д. Трампа. Після інавгурації одним із перших рішень Д. Трампа була відмова від Транстихоокеанської зони вільної торгівлі, яку відстоювала адміністрація Б. Обами. Натомість у 2017–2020 рр. адміністрація президента США Д. Трампа, враховуючи стратегічні торговельно-економічні та військово-політичні інтереси США в Азії, висунула стратегію Індо-Тихоокеанського регіону як єдиного цілого американської політики у сфері торгівлі і національної безпеки.

Суттєвим ускладненням для політики Євросоюзу щодо Австралії став проєкт виходу Великої Британії з ЄС. Цей процес відбувався, попри чіткі розрахунки збитків для всіх ключових галузей світової економіки такого розриву. Власне перемога 3 листопада 2020 р. на президентських виборах у США кандидата від Демократичної партії США Дж. Байдена посприяла пожвавленню переговорів між Британією і ЄС щодо нової торговельної угоди, яка мала врахувати й проблему відкритого митного простору між британською Північною Ірландією і Республікою Ірландія у складі Європейського Союзу. Це означає, що Австралія також пристосовуватиме свою політику щодо ЄС до нових реалій.

Упродовж 1990-х популярними були роздуми з приводу переміщення центру розвитку світової економіки з берегів Атлантичного океану на береги Тихого океану. Економічна рецесія 1990-х років, а потім світова економічна

криза, яка розпочалася восени 2008 р., обмежили торговельно-економічний потенціал відносин Японії та Євросоюзу. Японія залишається зацікавленою у вибудовуванні противаг Китаю, у чому інтереси ЄС та Японії збігаються.

Японія не відмовляється від глобальної геополітичної гри. У 2006 р. міністр закордонних справ Японії Таро Асо (у 2009 р. він був прем'єр-міністром) запропонував реалізувати проєкт «Арки свободи і процвітання». У ньому Японія окреслила євразійську зону «від Північно-Східної Азії до Центральної Азії, Кавказу, Туреччини, Центральної і Східної Європи до країн Балтії», в якій мала намір супроводжувати процес демократизації. Як бачимо, зони інтересів Євросоюзу та Японії співпадають, що може обумовити й жорсткішу конкуренцію між ними за захоплення нових ринків.

В Азії політичний ідеалізм Євросоюзу поступається політичному реалізму. Хоча використовується й досвід Нарад з безпеки та співробітництва в Європі. На початку червня 2002 р. у Алмати відбулася зустріч лідерів Азербайджану, Афганістану, Єгипту, Ірану, Ізраїлю, Казахстану, Китаю, Киргизстану, Монголії, Палестини, Таджикистану, Туреччини та Узбекистану, на якій було запропоновано відкрити перспективу виходу на загально регіональну систему гарантування безпеки. На тій зустрічі обговорювалися й питання індійсько-пакистанського замирення.

Прикладом спільних зусиль ЄС і Австралії, зокрема, у ООН є миротворча операція у Східному Тиморі, який у 1999–2006 рр. домігся незалежності від Індонезії. На межі XX-XXI століть Австралія послідовно нарощує свій регіональний вплив. У липні 2003 р. було проведено антитерористичну операція на Соломонових островах, які з міркувань безпеки вважають «заднім двором» Австралії.

На відміну від Європейського Союзу, який у регіонах по периметру своїх зовнішніх кордонів віддає перевагу «м'якій силі», Австралія не нехтує й військовою силою. Також помітною стала тенденція до більш активного залучення Австралії до військових операцій під егідою США та НАТО (Афганістан, Ірак, Сирія). Наприкінці листопада 2020 р. в Афганістані загинув 25-й австралійський солдат, що стало приводом для визнання факту військових злочинів, які австралійські спецназівці скоювали у Афганістані під час ініціації до лав спецназу. Тобто Австралія робить свій внесок у зміцнення євроатлантичної безпеки. Однак при цьому пріоритетним напрямком діяльності австралійської дипломатії залишається Азія. У 2015 р., на відміну від ЄС, який прийняв чимало сирійських біженців, Австралія переглянула ліберальні правила прийому біженців.

Австралія є ланкою, яка пов'язує євроатлантичний регіон із індо-тихоокеанським. За умов глобалізації Австралія більше не буде на узбіччі світових процесів. У 2008 р. Євросоюз та Австралія підписали угоду про партнерство. Австралія в Брюсселі відкрила своє представництво при ЄС. У свою чергу представництво ЄС у Австралії працює в м. Канберра. У 2009 р. експорт товарів і послуг з країн ЄС до Австралії становив 38,5 млрд. євро, а імпорт товарів і послуг з Австралії склав 16 млрд. євро. Потужним конкурентом ЄС і США в австралійській економіці є Китай. Саме китайські інвестиції, попри кризові явища в економіці, стимулювали бум нерухомості у Мельбурні. Водночас Китай розглядає Австралію як ланку американської стратегії, яка спрямована на розбудову вісі США – Австралія – Індія – Японія, що має стримувати Китай.

15 листопада 2020 р. п'ятнадцять країн Азії підписали Угоду про регіональне загальне економічне партнерство. За межами фактично поглибленої зони вільної торгівлі залишилась Індія, яка сподівається стати ще однією майстернею світу, тому орієнтується на певний протекціонізм власних виробників. США за президентства Д. Трампа реалізовували протекціоністський економічний курс. Загальне регіональне економічне партнерство вже вважають китайським варіантом Європейського Союзу. За даними державного департаменту США у 2018 р. завдяки створеній 2005 р. зоні вільної торгівлі між Австралією і США товарообіг досяг 65,9 млрд. доларів. Однак європейські експерти вважають, що створення «Регіонального загального азійського економічного» партнерства у форматі зони вільної торгівлі, участь у якому беруть також Австралія та Японія, може означати більше регіонального протекціонізму для європейських товарів. США за президентства Д. Трампа ізолювались від двох проєктів зон вільної торгівлі Євроатлантичного і Транстихоокеанського. Лобістом обох зон вільної торгівлі була адміністрація Б. Обами. Відкритим є питання, чи зможе адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена повернутися до цих обох проєктів на основі ліберальних правил торгівлі «Світової організації торгівлі». Австралія зробила вибір на користь регіональної зони вільної торгівлі, що також позначиться на її торговельних відносинах з Європейським Союзом. Значною мірою це залежить від ступеня гнучкості Великої Британії у торговельних відносинах з ЄС. Не менш важливим фактором є умови адаптації Австралії до торговельного режиму в азійсько-тихоокеанському регіоні. Адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена, скоріше за все, наполягатиме, аби існуючі торговельні регіональні режими були якомога більш ліберальними.

47-й президент США Д. Трамп визначив зовнішньополітичним пріоритетом США стримування Китаю як головного американського торговельного партнера. На відміну від адміністрації Дж. Байдена (2021–2024), яка зберігала вільну торгівлю з Китаєм, але обмежувала експорт технологій до КНР, Д. Трамп в 2025 р. вів митну війну з Китаєм. У відповідь Китай обмежив постачання рідкоземельних металів до США. Також Китай використовував російську війну проти України для відволікання уваги Заходу від стримування Китаю. Пекін намагався розділити Європейський Союз торговельними преференціями та вільним режимом інвестицій. Польща через Білорусь після 2022 р. перетворилась на важливого транзитера китайських товарів в Європу через рф. В 2025 р. Китай експериментував з транзитом Північним Льодовиковим океаном. Індія за правління Н. Моді (2010-2025) підважувала засади ліберальної демократії у внутрішньополітичному режимі. Після 24 лютого2022 р. Індія здійснювала реекспорт санкціонованої російської нафти до Європи. 7 травня 2025 р. Індія атакувала позиції Пакистану у Кашмірі. Після цього сторони досягнули угоди про припинення вогню. Німецькі експерти ставили під сумнів наявність німецької стратегії політики щодо Китаю. Наприкінці липня 2025 р. повідомлялось, що німецький концерн «Allianz» уклав бізнес-угоду з індійським олігархом М. Амбані. 31 липня 2025 р. Д. Трамп оголосив про запровадження 25% митних тарифів на Індію. Індія відмовилась купляти американську зброю. 27 серпня 2025 р. Трамп підняв митні тарифи на товари з Індії до 50%. 31 серпня 2025 р. індійський прем'єр-міністр Нарендра Моді із Токіо прибув на саміт Шанхайської організації співробітництва в Китай вперше за сім років. Інвестиції Індії в Китай 2 млрд. дол., китайські інвестиції в Індії 3 млрд дол. Індія вела переговори з Д. Трампом щодо митних тарифів у двосторонній торгівлі. Німеччина намагалась зміцнити свої позиції в Індійсько-Тихоокеанському регіоні.

10 травня 2025 р. Д. Трамп заявив, що Індія і Пакистан готові до безумовного припинення вогню. Китай намагався показати, що його зброя в руках пакистанської армії сильніше за західну, якою озброєна Індія. Трамп після візиту Сі Цзіньпіна 9 травня в Москву закликав Китай до нових торговельних переговорів. У Женеві США і Китай погодились на 90 днів зупинити війну тарифів, залишивши базові тарифи 10 відсотків.

Наприкінці травня 2025 р. на тлі судових оскаржень повноваження Трампа вводити митні тарифи міністр фінансів США С. Бессент констатував, що торговельні переговори з Китаєм зайшли у глухий кут. На тлі сварки Трампа і Маска 7 червня 2025 р. в Лондоні відбулися американсько-китайські переговори. Китай

погодився відновити постачання США рідкоземельних металів. 11 червня 2025 р. США і Китай вийшли на рамкову угоду щодо умов торгівлі. 13 червня 2025 р. МЗС Китаю засудив ізраїльський удар по іранських ядерних об'єктах. На початку липня 2025 р. Китай був не в захваті від спроб організувати глобальне святкування 90-річчя Далай Лами XIV. 8 липня 2025 р. на тлі поширення інформації, нібито китайські дипломати попередили колег із ЄС, що Китай ніколи не допустить поразки росії в Україні, МЗС ФРН викликало посла КНР у Берліні для ноти протесту, нібито на військовому аеродромі китайським лазером намагались осліпити німецького пілота. Хусіти використали китайський лазер з метою осліплення німецького льотчика, який патрулював у Червоному морі. В третій декаді липня 2025 р. напередодні саміту Європейський Союз – Китай західні ЗМІ публікували матеріали щодо «хисткого» становища Сі Цзіньпіна, який вступив у конфлікт із китайськими військовими. 24 липня 2025 р. у Пекіні відбувся саміт ЄС – Китай, присвячений п'ятдесятиріччю дипломатичних відносин між Китаєм та європейським інтеграційними структурами. Китай не боявся американських санкцій за підтримку рф у війні проти України. Впродовж липня 2025 р. у Стокгольмі тривали переговори США і КНР щодо торговельних питань. Зважаючи на критичну залежність США від імпорту китайських рідкоземельних металів, Трамп відклав тарифну війну з КНР.

18 серпня 2025 р. МЗС Китаю висловило обурення заявою міністра закордонних справ ФРН Й. Вадефуля в Токіо, де він звинуватив Китай у створенні напруги в Азії. 25 червня 2025 р. на Гаазькому саміті НАТО йшлося про зміцнення співпраці з Японією. Це відкривало можливості НАТО для розширення на Індійсько-Тихоокеанський регіон. Японський прем'єр-міністр Сігеру Ішіба просував ідею створення «азійського НАТО».

Стратегічно ЄС і США намагаються стимулювати Індію і Японію до партнерства з ними у стримуванні глобальних амбіцій Китаю. Японія була до цього готова, Індія займала «нейтральну» позицію, намагаючись зберегти максимальну свободу дій. Специфіка кастової системи Індії, велика соціальна диференціація і менший, ніж у Китаї середній клас – обмежували можливості Індії замінити Китай як глобальну фабрику. Китай і Індія використовували руйнування європейської системи внаслідок російської війни проти України як аргумент нейтралізації «м'якої сили» Європейського Союзу в Азії. Потенціал спільної зовнішньої політики Євросоюзу в Азії наштовхнувся на домінування двосторонніх відносин країн-членів Євросоюзу з провідними азійськими державами.

РОЗДІЛ 17. ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ЄС

Інтеграційні процеси в Латинській Америці. Ібероамериканська стратегія ЄС. Відносини ЄС з країнами Латинської Америки в 1990-і . «Чавізм». Співробітництво ЄС з країнами МЕРКОСУР. Особливості відносин ЄС з Мексикою. Центральноамериканська політика ЄС. Трансформація латиноамериканської політики ЄС в 2010–2020-х.

У Латинській Америці і Карибському басейні знаходяться 35 країн з населенням більше 550 млн. чоловік сукупними 9% світового ВВП. Спільними проблемами для країн регіону є політична і фінансова нестабільність, слабкість демократичних та ринкових інститутів. Майже 40% населення країн Латинської Америки живуть за межею бідності. Незалежність від Великої Британії здобули: 1978 р. Домініка, 1979 Сент-Люсія і Гренадіни, 1981 Беліз, 1981 р. Антигуа і Барбуда, 1983 р. Сент-Кристофер і Невіс. Територію Латинської Америки поділяють на субрегіони: Мезоамерика та країни Карибського басейну (Мексика, Центральна Америка, острови Вест-Індії), Андські країни (Венесуела, Колумбія, Перу, Болівія, Еквадор, Чилі), країни Ла-Плати (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай).

Переселення європейців до Південної Америки та успіхи конкісти привели не лише до утворення тут величезних імперій, а й до розвитку європейського капіталізму. Іспанська Америка складалася з двох потужних королівств: Нової Іспанії (Мексика і частина Центральної Америки) та Перу (південь Центральної Америки і колонії Південної Америки). Бразилія перетворилася на діамант Португальської імперії. 5 липня 1811 р. незалежність проголосила Венесуела. У листопаді 1813 р. була проголошена незалежність Нової Іспанії. У жовтні 1822 р. незалежною стала Бразилія. У червні 1826 р. за ініціативи С. Болівара на Панамському конгресі з участю Великої Колумбії, Перу, Мексики, Центральної Америки було підписано договір «про постійний союз, лігу і конфедерацію».

У 1947 р. представники 18 латиноамериканських держав підписали в Ріо-де-Жанейро Міжамериканський договір про взаємну допомогу, а через рік

була заснована «Організація американських держав» (ОАД). Отже, латиноамериканська та європейська інтеграція розпочалися майже синхронно. Однак наявність у 1950-1960-х ультраправих та військових режимів у латиноамериканських країнах перекреслювала потенціал співпраці ОАД з ЄЕС.

У 1971 р. Європейські Співтовариства підписали торговельну угоду з Аргентиною, у 1973 р. з Бразилією й Уругваєм, у 1975 р. з Мексикою. Після приходу до влади в Чилі А. Піночета (1973) Європейське Економічне Співтовариство висловлювало занепокоєння порушенням прав людини у цій країні. «Допомогти» британцям втратити колонії вирішила й аргентинська військова хунта, якій потрібна була велика перемога у «маленькій війні». У квітні–червні 1982 р. відбувалася війна між Великою Британією та Аргентиною за Фолклендські (Мальвінські) острови. Європейські Спільноти від середини квітня 1982 р. оголосили про санкції проти Аргентини, які діяли до квітня 1990 року. У жовтні 1983 р. США, демонструючи дієвість доктрини Монро за умов протистояння з СРСР щодо суспільних перетворень у Нікарагуа, здійснили каральну акцію на Гренаді.

У грудні 1983 р. Європейське Економічне Співтовариство підписало угоду про співробітництво з Андською групою (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела, Чилі), що дало можливість розширити закупівлю стратегічно важливих сировинних товарів. Створення Латиноамериканської спільноти націй дасть можливість більш ефективно погоджувати спільну позицію на політичних та торговельних переговорах із зовнішнім світом.

Сприятливі політичні умови для налагодження співробітництва Європейських Співтовариств з латиноамериканськими країнами створила демократизація місцевих режимів. У 1979 р. в Еквадорі, у 1980 р. в Перу помірковані військові режими передали владу обраним конституційним урядам. Парламентські режими були відновлені 1983 р. в Аргентині, у 1984 р. в Уругваї, у 1988 р. в Бразилії, а в 1986 р. у Гватемалі та Гондурасі. У 1989 р. закінчилася історія диктатури А. Стреснера в Парагваї, в березі 1990 р. пішов у відставку чилійський диктатор А. Піночет. У грудні 1989 р. США провели показову операцію з силового захоплення панамського президента М. Нор'єги. Однак залишити регіон у неформальному статусі американського «заднього двору» США не змогли. З. Бжезинський констатував, що «в Латинській Америці посилюється зв'язок між розвитком демократії та зростанням антиамериканських настроїв» [53].

[53] *Бжезинский З.* Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. М., 2007. С. 176.

За цих обставин основою політики Європейського Союзу щодо латиноамериканських країн є Римська декларація 1990 р. про стратегічний діалог з «групою Ріо». Серед стратегічних пріоритетів співпраці тоді було виділено сприяння стабілізації демократичних режимів у латиноамериканських країнах, розвиток торговельно-економічного співробітництва, налагодження відносин з латиноамериканськими інтеграційними угрупованнями та розвиток відносин з найбільшими латиноамериканськими країнами у форматі щорічних консультацій з актуальних питань.

Досить гострою проблемою на початку 1990-х було визначення ставлення до Куби. «Коли розпався Радянський Союз, – зазначав Ф. Кастро, –для нас це було рівнозначно зупинці сонця, – Кубинській революції було нанесено потужний удар» [54]. Переживши «особливий період у мирний час», але Куба почала виходити з політичної ізоляції в Латинській Америці.

На початку 1990-х країни Латинської Америки перетворилися на впливових світових акторів. Починаючи з цього часу, регулярними стали консультації між латиноамериканськими країнами та Європейським Союзом. Активно співпрацює з Європейським Союзом блок «Меркосур» (Mercado Comun del Sun) створений 26 березня 1991 р. у складі Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю й асоційованих членів Болівії (1997) й Чилі (1996).

30 травня 1994 р. Євросоюз розірвав зв'язки з Гаїті. У жовтні 1994 р. Євросоюз був стурбований проблемами зі встановлення демократичного режиму на Гаїті, віддавши ініціативу в цьому процесі США та блоку КАРИКОМ: Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гайана, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Лусія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Тринідад і Тобаго, Ямайка. Втім, ситуація на Гаїті залишається економічно катастрофічною, а політично нестабільною.

Водночас Євросоюз готовий був сприяти демократизації Куби, розвиваючи співпрацю насамперед у туристичному бізнесі. 13 квітня 2009 р. президент США Б. Обама скасував обмеження на грошові перекази та поїздки американських громадян кубинського походження на Кубу. Після цього Євросоюз також активізував відносини з Островом Свободи. Однак США і ЄС очікують на справжню зміну курсу після фізичної смерті Ф. Кастро.

У 1995 р. Перу і Еквадор воювали за недемарковану ділянку кордону, яка залишається спірною з 1942 року. У жовтні 1998 р. Перу й Еквадор підписали мирний договір, за яким спірна ділянка була перетворена на заповідник. Європейський Союз пропонував в цьому процесі посередницькі функції.

[54] *Кастро Ф.* Размышления команданте революции. Харьков, 2009. С. 241.

15 грудня 1995 р. у Мадриді було підписано «Міжрегіональну рамкову між Європейською Спільнотою і її державами-членами та Меркосур і його державами-членами». Названа угода забезпечує наближення до Євросоюзу таких країн як Аргентина, Бразилія, Парагвай та Уругвай. Крім того, угода Євросоюзу з Чилі закріплює положення про свободу підприємницької діяльності та свободи надання фінансових послуг. Загалом впродовж 1992–2000 р. Європейський Союз вклав у країни Латинської Америки 143,8 млрд. доларів. На двосторонній основі основним партнером Євросоюзу є Бразилія, яка репрезентує країни Латинської Америки у неформальному блоці БРІК, тобто об'єднанні нових економік Бразилії, росії, Індії, Китаю.

Євросоюз також взаємодіє з Андською групою – Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу, Венесуела. Однак в економічному сенсі названі країни для Євросоюзу менш цікаві. Тим паче, що з приходом у грудні 2005 р. до влади в Болівії президента Е. Моралеса країна опинилася на межі територіального розколу. Економічні проблеми та внутрішньополітична нестабільність залишилися властивими для Еквадору та Перу. У Колумбії триває громадянська війна та протидія наркотичних олігархам. З 2002 р. президент Венесуели У. Чавес проводив експеримент «нафтового соціалізму». Він за часів адміністрації Дж. Буша молодшого активно конфліктував зі США та загравав з росією, Китаєм, Іраном. Китай найближчими роками планує довести портфель своїх інвестицій у латиноамериканські країни до 100 млрд. доларів.

Інтерес для Євросоюзу становить процес демократизації країн Центральноамериканського регіону, до якого належать Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор. Однак бідність цих країн також перешкоджає інтенсивній торгівлі з ними Європейського Союзу.

Інтеграційні процеси розвиваються навколо чотирьох основних центрів: 1) найбільш розвинутих країн: Аргентина, Бразилія, Уругвай, Чилі; 2) Андські країни: Венесуела, Колумбія, Перу, Еквадор, Болівія; 3) країни Карибського басейну; 4) країни Центральної Америки: Коста-Ріка, Нікарагуа, Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Панама. Мексика в силу свого географічного розташування є мостом між Північною і Південною Америкою.

Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі була створена 1960 р. Планувалось створити зону вільної торгівлі завдяки поетапному скасуванню митних бар'єрів. Але торговельні інтереси учасників розійшлися внаслідок різного рівня економічного розвитку. В 1980 р. було створено Латиноамериканську асоціацію інтеграції. В 1983 р. Європейські Співтовариства підтримали діяльність регіонального форуму Контадорська

група (Мексика, Колумбія, Венесуела, Панама), яка була покликана сприяти мирному врегулюванню в Центральній Америці.

1993 р. набула чинності угода про зону вільної торгівлі в Центральній Америці. В 2008 р. там було створено митний союз. Країни Андської групи в 1993 р. також створили зону вільної торгівлі. З 1 січня 1995 р. почала функціонувати Південноамериканська зона вільної торгівлі (Меркосур). Альянс перетворився із зони вільної торгівлі на митний союз. Асоційованими членами Меркосур є Венесуела, Болівія, Колумбія, Чилі, Перу, Еквадор. Мексика є спостерігачем. В 2007 р. було створено Банк Меркосур з метою фінансування великих регіональних інфраструктурних проєктів.

У 2004 р. венесуельський президент Уго Чавес створив регіональне об'єднання АЛБА (Болівія, Венесуела, Куба, Еквадор, Нікарагуа, Гондурас, Домініка, Антигуа і Барбуда, Сент-Вінсент і Гренадіни). У квітні 2009 р. вирішили створити спільну валюту сукре. Але дестабілізація становища у Венесуелі перекреслила перспективи розвитку цього інтеграційного проєкту.

США в грудні 1994 р. ініціювали створення зони вільної торгівлі країн Північної Америки і Південної Америки (крім Куби) – Free Trade Area of the Americas (FTAA). Однак у 2005 р. переговори зайшли у глухий кут і більше не відновлювались. 47-й президент США Д. Трамп в 2025–2028 роках намагався реалізувати стратегію зміни влади у Латинській Америці. Адже впродовж 2000 – 2020-х Китай докладав зусилля, аби перетворити нафтовидобувну Венесуелу на свій плацдарм у Латинській Америці. Перемога в 2024 р. на виборах президента Аргентини лібертаріанця Хав'єра Мілея, який орієнтований на США, стала першим кроком у цьому напрямі. На той час ліволіберальною залишалась Бразилія.

Європейський Союз у відносинах з країнами Латинської Америки спирається на потенціал Португалії й Іспанії, які після закінчення в XIX столітті епохи колоніалізму в Південній Америці, зберегли позиції в країнах регіону, навіть попри американську доктрину Монро 1823 року. У 1999 р. було проведено перший іберо-латиноамериканський саміт. Головними партнерами ЄС у регіоні є країни Меркосур. Впродовж 1998–2008 рр. товарообіг збільшився до 200 млрд. євро. У 2006 р. було створено Європейсько-латиноамериканську парламентську асамблею. В асамблеї працюють три комітети: політичний, безпечний і прав людини, екології, соціальних питань, освіти і культури. Кожні два роки проводяться саміті ЄС – Латинська Америка. Перший такий саміт відбувся в Ріо-де-Жанейро в червні 1999 року. Другий саміт відбувся в 2002 р.

в Мадриді, третій в 2004 р. в Гвадалахаре (Мексика), четвертий 2006 р. у Відні. Регіональні особливості Латинської Америки зробили порядком денного боротьбу з організованою злочинністю, боротьба з бідністю та соціальною нерівністю. П'ятий саміт відбувся в травні 2008 р. у м. Ліма (Перу). Конфліктним питанням стала боротьба за скорочення викидів вуглецю. Наступний саміт відбувся у травні 2010 р. в Мадриді. Новацією стала боротьба з інформаційною нерівністю. В 2005 р. Європейська комісія затвердила стратегію розвитку відносин з країнами Латинської Америки. Восени 2009 р. Європейська Комісія прийняла оновлену редакцію стратегії, названу так: «ЄС і Латинська Америка: глобальні гравці і партнери». Пріоритетом було названо сприяння латиноамериканській регіональній інтеграції, укладання з регіональними угрупованнями угод про асоціацію, затверджені нові напрямки співпраці – фінансовий нагляд, екологія, співпраця у сфері науки та інновацій.

Угода між ЄС і Меркосур була підписана в 1995 році та набула чинності в 1999 році. В 2000 р. були розпочаті переговори про підготовку угоди про асоціацію, а в 2004 р. переговори були перервані. Меркосур наполягав, аби ЄС зменшив мита на яловичину, зерно, рис, банани, цукор. ЄС вимагав лібералізації експорту автомобілів і засобів зв'язку. В 2008 р. ЄС і Меркосур розпочали співробітничати у сферах науки і техніки, інфраструктури, альтернативних джерел енергії.

Андське співтовариство націй та ЄС уклали угоду про політичний діалог 1996 року. В 2008 були припинені переговори про створення зони вільної торгівлі. Гострим питанням був експорт бананів. Торговельні переговори перенесені у двосторонній формат.

В 1984 р. Європейські Співтовариства та країни Центральної Америки розпочали Діалог Сан Хосе. Його метою було врегулювання громадянських конфліктів у регіонах. В 2003 р. було підписано угоду про політичний діалог і співробітництво. Конфліктними все ще є експорт бананів і кави.

Важливими є двосторонні відносини ЄС з країнами Латинської Америки. У 1992 р. ЄС і Бразилія уклали угоду про співпрацю. Влітку 2007 р. у Лісабоні відбувся перший саміт ЄС – Бразилія. Сторони визнали одна одну стратегічними партнерами. Пріоритетними напрямами співпраці було визначено енергетику, промисловий розвиток, захист інтелектуальної власності, ядерну енергетику й авіацію, захист прав людини, боротьбу з бідністю і захист клімату. За підсумками другого саміту (грудень 2007 р.) було прийнято трирічний план співробітництва. В жовтні 2009 р. в Стокгольмі відбувся третій саміт Бразилія – ЄС.

Мексика була першою латиноамериканською країною, яка уклала угоду з ЄС в 1997 році. Влітку 2008 р. Європейська комісія опублікувала концепцію розвитку відносин із Мексикою. Пріоритетами було названо політику, безпеку, охорону навколишнього середовища, соціально-економічний розвиток.

Куба є предметом особливої уваги ЄС. На відміну від США, ЄС підтримує з Кубою конструктивні відносини. Куба зазвичай бере участь у самітах ЄС – Латинська Америка. ЄС вітала початок 2006 р. реформ на Кубі. Влітку 2008 р. ЄС скасував санкції проти Куби, які були введені під приводом переслідування дисидентів у 2003 році. Поки що ЄС уклав угоди про асоціацію тільки з Мексикою і Чилі.

Іспанія є ініціатором та виконавцем багатьох погоджених інтеграційних проєктів у Латинській Америці. Крім того, Іспанія демонструє підвищений інтерес до процесів демократизації латиноамериканських країн, пропагуючи та пропонуючи свій досвід переходу від автократії до демократичних форм державного устрою. 1997 р. іспанські інвестиції у латиноамериканські країни складали 12,36 млрд. доларів.

Європейський Союз на інституційній основі також взаємодіє з Карибським форумом CARFORUM. Менш впливовим можна вважати торговельний блок Центральноамериканських країн та Республіки Домініка – DR–CAFTA.

На початку XXI століття активізувалися відносини Європейського Союзу з латиноамериканськими країнами. Однак залишаються значні розбіжності у відносинах Євросоюзу з Кубою. 25 березня 1999 р. Куба першою з латиноамериканських країн засудила бомбування Югославії. Попри цей факт, Євросоюз менш войовничо ставиться до режиму на Кубі, ніж це роблять США, хоча й засуджує порушення прав людини на «Острові Свободи». У грудні 1999 р. США залишили зону Панамського каналу. 1 січня 2000 р. Панама відновила суверенітет над Каналом. Відразу після цього прискорився процес приходу до влади в латиноамериканських країнах лівих та лівоцентристських урядів. Запровадження спільної європейської грошової одиниці євро в Євросоюзі розширило можливості валютного маневру латиноамериканських країн.

На межі XXI ст. Латинська Америка стала ареною запеклої конкурентної боротьби між США, Європейським Союзом, росією та Китаєм. Перспектива здобуття латиноамериканського ринку майже у 569 млн. споживачів надихає світових гравців на забезпечення своїх інтересів у цьому регіоні. Росія відновила зв'язки з традиційним союзником Кубою та встановлює стратегічний

союз із Венесуелою. Китай пропонує всім охочим договір про вільну торгівлю, спокушаючи величезним ринком збуту і перспективою дешевого трансферу технологій. США намагаються зміцнити торговельні та політичні зв'язки з латиноамериканськими країнами через ініціативу щодо створення Зони вільної торгівлі Північної та Південної Америки та через Організацію американських держав. Москва і Пекін переконують латиноамериканські країни, що саме вони створюють противагу традиційному однобічному впливові США. За часів адміністрації Дж. Буша (2001–2008), яка зосередила увагу на війнах в Іраку та Афганістані й нехтувала країнами Латинської Америки, тут утворилася Боліварійська альтернатива (ALBA) ініціатива лівих президентів Болівії, Венесуели, Гондурасу, Еквадору, Куби, Нікарагуа та деяких острівних держав Карибського басейну.

У 2004 р. було створено Центральноамериканську зону вільної торгівлі у складі Гондурасу, Гватемали, Домініки, Сальвадору та Нікарагуа. Загострюється боротьба за домінування у латиноамериканському «концерті» регіональних держав. До традиційної конкуренції між Аргентиною та Бразилією додалося протистояння між антиамериканською Венесуелою та проамериканською Колумбією.

19 квітня 2007 р. у Санто-Домінго відбувся черговий саміт латиноамериканських країн та Європейського Союзу. На порядку денному залишалися питання взаємодії у сфері торгівлі та інвестицій. У червні 2007 р. Європейський Союз прийняв рішення про скасування дипломатичних санкцій проти Куби. Вони були запроваджені 2003 р. у відповідь на переслідування дисидентів. Ф. Кастро назвав це лицемірством з огляду на жорстке законодавство Європейського Союзу щодо нелегальних мігрантів. Чехія та Швеція були проти скасування санкцій проти Куби.

27 червня 2007 р. Фідель Кастро у статті «Достойна відповідь» визначив курс Куби щодо Євросоюзу. На його думку, «з Кубою можна вести діалог між суверенними сторонами без передумов та погроз. Якщо Євросоюз хоче вести діалог з Кубою, він повинен скасувати санкції. Євросоюз повинен скасувати «Спільну позицію» 1996 р. (прийняту на вимогу тодішнього іспанського голови уряду Х.-М. Азнара) щодо засудження порушень прав людини на Кубі. Євросоюз демонструє принизливе підпорядкування США, які позбавляють його можливості займати позиції, які відповідають європейським інтересам. Євросоюз користується подвійними стандартами, звертаючись до Куби, й замовчуючи американські злочини на Гуантанамо й Абу-Граїб. Він не засуджує США за незаконні затримання підозрюваних у

терористичній діяльності. Це Євросоюзу слід виправляти помилки, скоєні щодо Куби»[55]. Ф. Кастро дивувався з приводу того, що «будь-який член Євросоюзу може блокувати прийняття будь-якого рішення. Така система не функціонує політично й на практиці підриває суверенітет усіх. Зараз Європейський Союз гірше, ніж колишній соціалістичний табір».

Президент Венесуели Уго Чавес загрожував енергетичними санкціями проти країн Європейського Союзу, які зробили жорсткішим законодавство щодо нелегальних мігрантів. Ф. Кастро констатував, що «капіталізм має тенденцію до відтворення за будь-якої соціальної системи, оскільки виходить з егоїзму та людських інстинктів». У березні 2009 р. президент США Барак Обама пом'якшив санкції щодо Куби, але не скасував повністю економічних обмежень. Зазначена тема стала 17-18 квітня 2009 р. основною на п'ятому саміті Південної і Північної Америк. У його роботі взяли участь глави держав і урядів 34 країн Західної півкулі, окрім Куби. Головними темами зустрічі була світова економічна криза, міграційні питання, боротьба з незаконним обігом наркотиків, глобальна зміна клімату. Однак через позицію Болівії, Венесуели, Нікарагуа не було одноголосно прийнято остаточну декларацію. Адже США не поспішали зі зняттям економічної блокади Куби від США (з січня 1962 р.) та відновлення членства Куби в Організації американських держав. Крім того, президенти держав Боліварійської ініціативи (АЛБА), тобто Венесуели, Болівії, Гондурасу, Домініки, Куби, Нікарагуа домовилися з 1 січня 2010 р. розпочати формування спільного монетарного простору та запровадити розрахункову грошову одиницю «сукре». Вона має виконувати роль послаблення американського долара у взаємній торгівлі та економічних проєктах. У. Чавес запевнив, що «сукре» повторить шлях євро. Принаймні в Латинській Америці вперше після колоніальних часів може почати існування спільна грошова одиниця.

Відносини Європейського Співтовариства з країнами, які разом зі США у 1994 р. створили North American Free Trade Agreement (НАФТА) були започатковані ще за часів холодної війни. Зокрема, у 1975 р. Європейські Співтовариства підписали торговельну угоду з Мексикою, а у 1976 р. з Канадою. Політична нестабільність до Мексики була принесена у 1994 р. з повстанням «запатистів». Країна була інтегрована в економіку США. Після приєднання Мексики 1993 р. до НАФТА, Євросоюз розглядав Мексику як важливу ланку проникнення на північноамериканський ринок.

[55] *Ф. Кастро.* Достойный ответ // Кастро Ф. Размышления команданте революции. Харьков, 2009. С. 79–81.

У середині 1990-х монопольну з 1946 р. владу втратила Конституційно-революційна партія Мексики. Мексика також зацікавлена в розширенні своєї зовнішньоекономічної діяльності на Євросоюз. Однак на початку 2009 р. Мексика опинилася на межі кримінальної наркотичної революції, яка могла перетворити країну на другу Колумбію. Наприкінці квітня 2009 р. образ Мексики було додатково зіпсовано вимушеними запобіжними заходами ЄС у зв'язку з місцевою епідемією свинячого грипу.

Важливим торговельним партнером Євросоюзу традиційно є Канада. Канадський уряд П. Трюдо у 1975 р. уклав угоду про співробітництво із Європейським економічним співтовариством. Країни ЄЕС перестали розглядати Канаду в ролі американського троянського коня. У 1984 р. було підписано угоду про вільну торгівлю між Канадою та США. В 1990 р. за участю Мексики було створено Північноамериканську зону вільної торгівлі НАФТА. Хоча головним торговельним партнером Канади залишаються США, Канада намагається балансувати ці відносини поглибленням зв'язків із Євросоюзом.

Зважаючи на асиметричні відносини Канади з США, Канада потерпає внаслідок дій США проти таких торговельних партнерів як Японія або ЄС. Близьким європейськими партнером Канади залишалися «історично важливі» для цієї країни Велика Британія і Франція. Канада є активним учасником Організації франкомовних країн (франкофонії). Франція насторожено ставилася до нестабільності у канадській франкомовній провінції Квебек. Зокрема, референдум 1995 р. засвідчив, що ідея самовизначення Квебеку користується суттєвою підтримкою франкомовних канадців. Лише після поразки у квітні 2003 р. на виборах у Квебеку прихильників незалежності стабілізувала конституційний устрій Канади. Це дало можливість зосередитися на достойному представництві інтересів Канади у світовій торгівлі. Наприклад, у 2002 р. товарообіг між Канадою та Євросоюзом склав 38 млрд. дол.: імпорт ЄС 16 млрд., експорт 22 млрд. дол. Тобто сальдо торгівлі було від'ємним для Канади. Позиція Канади та Євросоюзу щодо співпраці з лівими урядами латиноамериканських країн часто збігається. Поворотним моментом у відносинах Канади з країнами Латинської Америки став вступ Канади у 1990 р. до Організації американських держав.

Президент Венесуели з березня 2013 р. Ніколас Мадуро намагався продовжити популістський курс Уго Чавеса, спираючись на підтримку Китаю, Куби і рф. В 2024 р., намагаючись утриматись при владі, Мадуро висунув територіальні претензії до нафтоносної провінції сусідньої Гайани.

Європейський Союз доклався до посередництва з метою припинення громадянської війни у Колумбії. Але остаточно внутрішньополітичного замирення в цій країні не відбулося. На початку 2025 р. 47-й президент США Д. Трамп висунув претензії Панамі, яка потурала фактичному китайському контролю за Панамським каналом через гонконгські фірми. Влада Панами пішла на поступки США. Ідеологічним ідеалом Трампа для Латинської Америки є аргентинський президент правий лібертаріанець Х. Мілей, який обмежив китайські впливи в Аргентині. Пріоритетом для Трампа є сприяння приходу до влади в латиноамериканських країнах правих популістів. В більшості країн це можливо зробити на виборах, крім Венесуели, де встановлений автократичний ліво популістський режим. 1 січня 2026 р. Трамп провів успішну спеціальну операцію, захопивши Н. Мадуро. Після цього до падіння в руки Трампу була й Куба.

Європейський Союз не має синхронного ресурсного впливу, який на країни Латинської Америки мають США або Китай. Однак, країни Латинської Америки та Північної Америки посідають важливе місце насамперед у ієрархії торговельних та інвестиційних пріоритетів Євросоюзу. Водночас у контексті спільної зовнішньої політики Євросоюзу відносини з латиноамериканськими та північноамериканськими країнами, за винятком непростих стосунків з Кубою і Венесуелою, не викликають серйозних розбіжностей між державами-членами Євросоюзу. Цей факт, як і традиційні історичні зв'язки, зумовлює загальну успішність політики Євросоюзу щодо реалізації всього потенціалу співпраці з колом названих країн.

РОЗДІЛ 18. ГУМАНІТАРНІ ТА МИРОТВОРЧІ МІСІЇ ЄС

Превентивна дипломатія ЄС в країнах «третього світу». Середземноморські виклики безпеці ЄС. Зусилля Євросоюзу щодо стабілізації ситуації на Балканах. Суперечності з росією щодо визначення виключних економічних зон у Арктиці. Внутрішні виклики безпеці ЄС. Міграційні проблеми і криза зони Шенгену. Криза мультикультурності в ЄС. Проблеми миротворчої діяльності ЄС у сучасних зонах конфліктів. Позиція ЄС щодо реформування ООН.

Суттєвий вплив на заходи превентивної дипломатії, покликаної запобігати міжнародним конфліктам, має політика сприяння розвитку, яку проводить ЄС щодо країн Африки, Карибського моря і Тихоокеанського басейну. Співпраця ЄС із країнами «третього світу» є найбільш розробленою системою багатосторонньої взаємодії між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. ЄС займає перше місце в світі за обсягами допомоги країнам, які розвиваються. З кінця 1950-х кредити надають Європейський фонд розвитку та Європейський інвестиційний банк. Перша багатостороння угода була підписана в столиці Камеруну м. Яунде в 1963 році. Після вступу 1973 р. Великої Британії в ЄС розширилось коло взаємодії з колишніми колоніями. Європейські Співтовариства з 1974 р. долучились до консультацій щодо режиму апартеїду в Південно-Африканській Республіці.

У 1975 р. в столиці Того м. Ломе було підписано нову багатосторонню конвенцію. Європейські Співтовариства перейшли від патерналізму до співпраці на партнерських засадах. Було створено фінансовий механізм компенсацій країнам, які зазнають збитків внаслідок різких коливань світових цін на сировину. Друга Конвенція Ломе 1979 р. створила механізм підтримки сировинних галузей у країнах «третього світу». Четверта Ломейська конвенція 1989 р. передбачала допомогу в охороні природи, захисті прав жінок, розвитку приватного бізнесу та регіональної економічної інтеграції країн, що розвиваються. За даними ЄС, за час співпраці тільки чотири країни Кот-д'Івуар, Маврикій, Зімбабве та Ямайка домоглися певного зростання економік. Відповідно до угоди Котону

2000 р. країни «третього світу» зобов'язувались поважати права людини, демократичні принципи і верховенство права. З лютого 2005 р. ЄС веде регулярні політичні консультації з цими країнами. У 2002 р. ЄС увів санкції проти Зімбабве за систематичне порушення прав людини.

19 червня 1992 р. у м. Петерсберг було затверджено універсальні задачі миротворчих операцій Європейської Спільноти. Це рятувальні і гуманітарні операції, підтримання миру, задачі бойових сил в управлінні кризами, включно з миротворчими операціями. Полем випробування цих гуманітарних місій став конфлікт на території колишньої Югославії. Там ЄС набув шляхом спроб і помилок певний досвід гуманітарних місій. Найбільш масштабною гуманітарною місією ЄС з 1996 р. стала місія в Боснії і Герцеговині. Історичний досвід посередництва ЄС між боснійськими сербами, хорватами та мусульманами навіть за тридцять років від часу початку цієї місії не сприяв реальному створенню мультикультурної Боснії і Герцеговини. Але альтернативою згортанню місії є ризики відновлення цього кривавого конфлікту.

12 червня 2003 р. стартувала перша африканська військова операція ЄС «Артеміда». На прохання ООН 2 тис. солдат (85% французькі десантники) були введені на північний схід Демократичної Республіки Конго, де відбувались міжплемінні зіткнення. Також ЄС долучився до операції в Дарфурі, Центральноафриканській Республіці, Чаді. У грудні 2006 р. ЄС прийняв стратегію для Африки до 2015 року.

В 2005 р. ЄС розпочав навчання поліції Іраку. У тому ж році місія ЄС прибула до Палестинської автономії та на кордон між Єгиптом і сектором Газа. У 2007 р. ЄС почав навчати афганську поліцію.

15 вересня 2005 р. 200 європейських військових прибули до провінції Ачех на півночі індонезійського острова Суматра. Місія в Ачеху була успішно завершена 15 грудня 2006 р. і вважається в ЄС зразковою.

28 червня 2004 р. експерти з країн ЄС прибули до Грузії з метою реформування її поліцейської системи. 30 листопада 2005 р. розпочалась місія ЄС на кордоні між Молдовою та Україною. 1 січня 2007 р. першу європейську бойову групу сформували Німеччина, Нідерланди і Фінляндія, другу Франція і Бельгія. 1 липня 2007 р. на чергування вступили бойові групи, сформовані Італією, Угорщиною і Словенією, а також Грецією, Румунією, Болгарією і Кіпром.

10 листопада 2008 р. була започаткована військово-морська операція ЄС «Аталанта» проти сомалійських піратів. «Арабська весна» 2011 р. спровокувала кризу з мігрантами. На прохання Італії Євросоюз організував дві обмежені операції берегової охорони за участю близько 20 країн. Агентство ЄС

Frontex, яке займається охороною зовнішніх кордонів, не мало мандату для операцій порятунку на морі. Його кораблі не виходили за межі італійських територіальних вод і не мали озброєння. Місія ЄС «Тритон», розпочата у листопаді 2014 р., нічого не могла вдіяти в лівійських територіальних водах. Лівійський уряд погрожував протистояти будь-яким одностороннім діям ЄС щодо нападу на локації, використовувані нелегальними перевізниками мігрантів. Дипломатія ЄС слабко впливала на громадянську війну в Сирії, яка була найбільшим джерелом біженців. У жовтні 2016 р. В. Орбан провів в Угорщині референдум щодо відмови від квотного принципу прийняття нелегальних біженців. ЄС не міг визначитися в міграційній політиці між політикою цінностей і реальною політикою.

Автор концепції «м'якої сили» американський дослідник Дж. Най молодший позиціонував це поняття як пропаганду потрібних цінностей з допомогою інструментів інформаційних і віртуальних продуктів. Фактом стає не те, що відбулось, а те, про що розповіли. Євросоюз має соціальний капітал, який забезпечений високим організаційним рівнем, доктринальним рівнем, технологічним і соціальним рівнями розвитку. Впродовж 1990-х років Євросоюз ефективно реалізовував проєкт європеїзації країн, які 1 травня 2004 р. вступили до ЄС. Британський дослідник Ф. Кемерон звернув увагу, що нові країни-члени ЄС після 2004 р. зробили свій внесок у «м'яку силу» Євросоюзу. На думку М. Чіні, поняття «м'яка сила» є інтегральною для зовнішньої і внутрішньої політики Євросоюзу. Натомість Дж. Джінгхем на конкретних історичних фактах засвідчив, як корелюються успіхи в пропаганді цінностей європейської інтеграції з розширенням Євросоюзу на Схід і поглибленням внутрішньої інтегрованості Євросоюзу.

Американський дослідник Саймон Хікс дослідив інфраструктуру політичної системи Євросоюзу з точки зору прийняття рішень щодо реальної презентації успіхів європейської інтеграції як всередині Євросоюзу, так і поза його межами. Британські дослідники Дж. Петерсон і М. Шеклтон проаналізували ефективність застосування «м'якої сили» Євросоюзу з точки зору взаємодії його інститутів з структурами влади на національному рівні держав-членів ЄС. На думку К. Сміт, застосування інструментів «м'якої сили» у спільній зовнішній політиці Євросоюзу все ще є недостатньо ефективним. Основна частина експорту африканських країн направляється до Європи. Європейські інвестиції та технології відіграють значну роль у економіці африканських країн. Правда, Б. Гейтс інвестував у Африку більше коштів, ніж увесь ЄС. Європейців дедалі частіше витісняють з африканського ринку китайські конкуренти.

Відомий німецький соціолог Ульріх Бек, говорячи про особливості процесу глобалізації, звертав увагу на «транснаціоналізацію політичного процесу, що є результатом набуття державними кордонами більшої прозорості, інтенсивного обміну товарами та ідеями, підвищення ментальної мобільності населення багатьох країн світу. Зокрема, він слушно зазначає, що ступінь впливовості держав у сучасних міжнародних відносинах все більшою мірою залежить від їхньої об'єктивної та оперативної поінформованості та ефективного й інтенсивного залучення до глобальної та національної мережі політичних контактів.

«М'яка сила» є спроможністю змінювати чужі цінності, уявлення, інтереси. Успішне застосування м'якої сили веде до зміни установок і відповідно поведінки. «М'яка сила» може розглядатись як управління масовою свідомістю непрямими засобами, які не зустрічають свідомого спротиву. Метою пропаганди є руйнація чужих інтерпретацій подій і фактів. Що більш легітимною є монополія на силу, то менший спротив вона стимулює. Автор концепції м'якої сили Дж. Най вважає, що вона приваблює, а не примушує. Але часом м'яка сила може не тільки агітувати, а й примушувати. Привабливість може засновуватись на раціональних або емоційних компонентах культури і політики. У такі індивідуальні і колективні побажання можуть потрапити демократія і свобода, позаяк вони в масовому уявленні здатні вирішувати соціальні проблеми. Якщо жорстка сила є монополією державних інститутів, то м'яка сила не є монополією держави. Ресурси «м'якої сили» належать мережі громадянського суспільства. Відповідно, що сильнішою є інноваційна діяльність, то цікавішими нові культурні продукти будуть перетворюватись на «м'яку силу», яка дає інформацію цікаву іншим. Віртуальна перемога веде до реальної перемоги. Важливо не те, що ви сказали, а що люди почули.

На думку Дж. Сороса, «ЄС не може посісти місце США як світового лідера. ЄС володіє достатніми ресурсами, аби мати вплив на міжнародній арені: половина всієї допомоги світовому розвитку; найбільший єдиний ринок у світі; 45 тис дипломатів; майже 100 тис миротворців, службовців на всіх континентах; перспектива використання торгівлі, допомоги та членства в ЄС як каталізаторів для заохочення перетворення сусідніх держав на відкриті суспільства. Спільна зовнішня політика ЄС не повинна бути антиамериканською». Але після перемоги у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Д. Трампа, посилились ідеологічні розбіжності між європейськими лібералами та американськими неоконсерваторами, що позначилось на риториці засобів масової інформації як у провідних країнах Євросоюзу, так і у США.

В умовах суперечливого розвитку процесу глобалізації Європейський Союз (ЄС) є своєрідним експериментальним полігоном, де відпрацьовується модель взаємодії різних групових ідентичностей. Під поняттям ідентичність у гуманітарних науках розуміється тотожність, належність суб'єкта до певного співтовариства. Зокрема, є культурна ідентичність як ототожнення актора із певним історичним спадком, релігією, мовою. Є громадянська ідентичність, пов'язана із нормами політичного співіснування на основі традицій і цінностей певного суспільства. Коли йдеться про ідентичність Євросоюзу, впадає у око той факт, що вона співіснує із національними ідентичностями країн-членів ЄС. Зазначимо, що національні ідентичності є переважно культурними, натомість європейська ідентичність формується як громадянсько-політичний феномен. Ідентичність не є постійною сутністю, а виявляється скоріше як динамічний конструкт. Тобто будь-яка форма колективної ідентичності має конвенційну (договірну) соціально-семіотичну природу.

Можна виділити декілька рівнів формування колективних ідентичностей: а) генетичний рівень пов'язаний із виникненням певної колективної ідентичності, структурний рівень, який визначає співвідношення ознак певних ідентичностей та їхнє змістовне наповнення; б) функціональний рівень, що ототожнюється із формами реалізації ідентичностей. Крім того, треба мати на увазі, що різні рівні спільної європейської ідентичності у форматі Євросоюзу мають «космополітичні» еліти і «локалізовані» маси національних або «пост-національних» держав-членів Євросоюзу. Нагадаємо, що внаслідок модернізації в європейській історії з'явилась національна держава, яка поставила на місце станової інтеграції суспільну солідарність, яка існує завдяки національній свідомості. В умовах постмодерну відбувається радикальна реорганізація соціального порядку. Під впливом глобальних мереж кожен індивід стикається з такою свободою, котра змушує його покладатися на самого себе й ізолює від інших, але дає змогу зав'язати нові соціальні зв'язки і сформувати інноваційні соціальні норми. Цей постмодерний соціальний порядок інтегрує як громадянську, так і етнічну ідентичності. Зважаючи на розвиток тенденцій сучасного процесу глобалізації, Європейський Союз фактично є першою структурою постнаціональної демократії. Однак суперечливість цього процесу вимагає детального аналізу його проблем і перспектив. Спільна європейська грошова одиниця Євро є матеріалізованим інструментом «м'якої сили» Євросоюзу. Після британського референдуму 23 червня 2016 р. послабились глобальні можливості впливу Євросоюзу. Європейські скептики стверджують, що гуманітарні місії ЄС є використанням ресурсів бюрократією без надійних гарантій зміцнення

міжнародної стабільності. Прикладом такого провалу вважають фінансування Євросоюзом палестинської автономії, що стало предметом критики після атаки 7 жовтня 2023 р. бойовиків «Хамас» проти Ізраїлю. Ультраліві натомість критикували співпрацю ЄС з Ізраїлем.

Пропаганда визначає, які проблеми будуть помічені, а які ні, які будуть інтерпретуватись, а які замовчуватись та не впроваджуватись у масову свідомість. Опосередкованою причиною бунтів у Тунісі на початку 2011 р. були публікації Дж. Ассанджа про розкішне життя правителя країни. Лише потужний Європейський Союз міг одночасно просувати мораль і захищати свої інтереси на міжнародній арені. Ця модель відповідає ідеалу лівих лібералів, які сповідують ідеологію екологізму, фемінізму, антиколоніалізму як антитез «силовій» політиці.

Ліві вважають, що в 2020-х США опинилися в ролі Великої Британії 1920-х років. Вони діють як світовий жандарм, а насправді втрачають вплив. У сучасному світі мало що можна зробити без США, але США не є всемогутніми. Лідери демократичних країн мають консолідуватися перед обличчям нових глобальних ризиків. Однак зсув США в бік унілатералізму (одно полярного світу) породжує ризики ізоляціоналізму та протекціоналізму. Новому етапу європейської інтеграції має передувати модернізація Німеччини та Франції.

Нації формуються і функціонують у своєму інформаційному просторі. До того ж інформація є головним ключем до влади. Адже неправильне уявлення про конкурентів часто створює кризи, ніж це робить реальна політика. Точна інформація необхідна як в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень, так і для реалізації вже прийнятих рішень. Перед тим як намагатися змінити ворожу позицію, слід спочатку її досконало знати. Застосування інструментів «м'якої сили» в політиці вимагає чіткого розрізняння фактів «самих по собі» та їхнього суб'єктивного сприйняття. Існує певна закономірність, яка полягає у тому, чим більшим є знання про суб'єкта міжнародних відносин, тим більше можливостей впливати на нього. Непевна зовнішня політика є наслідком незнання власних можливостей, а самовпевнена політика має за основу нерозуміння можливостей опонентів.

Важливим інструментом «м'якої сили» є робота спеціальних служб, яка фактично є продовження політики відповідних урядів іншими, ніж офіційні, засобами. Існують класичні розбіжності між зовнішньою розвідкою і парламентом, зовнішньою розвідкою та міністерством закордонних справ, зовнішньою розвідкою та засобами масової інформації, зовнішньою розвідкою та військовою розвідкою, зовнішньою розвідкою та контррозвідкою.

Це, так би мовити, суб'єктивні бар'єри, які варто долати, розробляючи ефективні стратегії застосування інструментів «м'якої сили». Боротьба ведеться за монополію на інформацію, утримання власних функціональних позицій у боротьбі за фінансування. У США інформація постачається ЦРУ, ФБР, РУМО (розвідка Пентагону), Бюро розвідки Державного департаменту, Агентством національної безпеки, мозковими центрами. Незалежні канали інформацію не лише дають можливість її порівняти, а й підтримувати конкуренцію одного розвідувального відомства з іншими. Завдяки цьому виникають більш сприятливі можливості для досягнення тактичних і стратегічних цілей з допомогою застосування інструментів «м'якої сили».

Експертне співтовариство займає активну позицію, впливає на прийняття рішень. Це цільова публіка, спроможна кваліфіковано тлумачити певні зовнішньополітичні питання та реально впливати на рішення. До цього кола входять особи, які працюють у державних структурах, дослідницьких установах, університетах, журналісти, які пишуть на зовнішньополітичні теми, хоча й безпосередньо не впливають на прийняття відповідних рішень. Часто експерти, які працюють над виробленням рішення, під тиском оперативного реагування, в умовах неповної інформації, керуючись власними уявленнями про національні інтереси та цілі зовнішньої політики, цінностями та емоціями. Тактичні погляди на проблеми мають високу динаміку хоча вони й залежать від ціннісних зовнішньополітичних орієнтирів та принципів. Міжвідомче погодження зовнішньополітичних рішень не лише стимулює суперечки, а й сприяє розробці альтернативних варіантів проведення зовнішньої політики. Важливим результатом роботи аналітичних структур є прогнозування основних тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин. Алгоритм аналізу є універсальним. Досліджуються сильні та слабкі характеристики партнерів, їхні реальні можливості. Формується чітке усвідомлення німецьких інтересів та інтересів партнерів, без чого неможливо досягнути прийнятних компромісів. На цій основі можна формулювати реалістичні цілі. Перелік інструментів «м'якої сили» у спільній зовнішній політиці Євросоюзу є досить великим. Для України особливе значення має програма «Східне партнерство». Щодо країн Північної Африки та Близького Сходу Євросоюз застосовує програму «Європейського сусідства». Стосовно країн Латинської Америки Євросоюз застосовує «м'яку силу» Іберо-латиноамериканського партнерства. Ідеологемами допомоги розвитку просякнуті програми взаємодії Євросоюзу з країнами Африки. Цікаво, що у відносинах Євросоюзу з Японією, Китаєм, росією діють вже

не асиметричні (зазвичай на користь ЄС) стратегії «м'якої сили», а більш симетричні стратегії взаємовпливу.

В умовах підготовки до виходу Великої Британії з Євросоюзу Брюссель більше вдається до німецького і французького досвіду застосування інструментів «м'якої сили». Угоди виконуються доти, доки зберігаються базові параметри, які, власне, спричинили до появи відповідної угоди. Це також стосується перипетій із ратифікацією британським парламентом угоди про умови виходу з ЄС. Європейський Союз використовує французький досвід використання інструментів «м'якої сили» в контексті самопрезентації у світі.

Головним досягненням німецької зовнішньої політики є злагоджена робота всіх органів влади, об'єднаних єдиною зрозумілою стратегічною метою. Консультації в процесі підготовки зовнішньополітичних рішень з політичними партіями, неурядовими організаціями, експертним співтовариством, бізнесовими організаціями забезпечує громадський консенсус щодо німецької зовнішньої політики, що сприяє її ефективній реалізації. Але загалом інструментарій «м'якої сили» Євросоюзу не є сумою досвіду національних політик країн-членів, а намагається стати новою якістю, яка впливає на міжнародне середовище, в якому існує і функціонує Європейський Союз.

Колишній прем'єр-міністр Франції Домінік Девільпен в своєму есе «Європеєць» цілком слушно зазначав, що «нас не лякають зиґзаґи і повороти історії, нам йдуть на користь її уроки. Нам дуже часто прогнозували кінець світу, аби ми повірили у кінець Європи». Європа має навчитися цьому, «аби вступити в епоху зрілості, коли індивідуальне поєднається з колективним, європейська демократія стане справою кожного, а її досвід буде надихаючим прикладом для всіх людей Землі».

Традиційно Євросоюз сприймається як стабільний осередок матеріальних благ, високого соціального статусу, соціального оптимізму і справедливості, духовного і фізичного комфорту. Однак при цьому, як правило, забувають про факт відсутності сталої залежності між суб'єктивним благополуччям та змінами економічних умов життєдіяльності. Досі європейські оптимісти подають європейську інтеграцію як єдину ефективну відповідь на виклики глобалізації, натомість європейські песимісти зазначають, що федеративна Європа буде надто централізованою, негнучкою та марнотратною. Європейський Союз, який є не стільки генератор європейського миру, скільки його результат. Євросоюз сформувався як унікальний конгломерат демократичних суверенів. Це не федерація і не договір колективної безпеки. Але і не класична національна держава й головне не імперія з метрополією в центрі. Це експериментальна

форма інтеграції на основі миру як норми, а не війни. Натомість імперія, як правило, є централізованою мілітаризованою державою, володіння якої є конгломератом національних територій підкорених народів. Євросоюз є соціальним інститутом, який реалізує колективні дії, ґрунтовані на демократичному схваленні та згоді щодо їхнього прийняття. Незважаючи на слабкості управління, ЄС лишається важливою силою регуляції капіталу в умовах настання трьох глобальних криз: фінансової, екологічної та кризи безпеки.

Поки що крах старих соціальних структур нагромадження капіталу і різкий перехід на початку 1990-х до нового режиму фінансового нагромадження, за правилами якого гроші інтенсивніше роблять гроші, задовольняє інтереси фінансової олігархії на шкоду розвитку реального сектору економіки. Внаслідок експорту робочих місць у країни з низькою вартістю робочої сили навіть за умов масового безробіття в країнах «центру» капіталістичної економіки, з'являється феномен «працюючих бідних» і маргіналізації. Влада переміщується зі сфери держави й формальних структур у царину безпосередніх суспільних відносин. Бюрократія з віддаленої периферії виробничих відносин переміщується у їхній центр, а конкуренція набуває дискутивно-правового вигляду, ототожнюючись із пошуком найліпшого морально-правового або словесно-ораторського виправдання певних дій. Політика має демонструвати здатність долати будь-які перешкоди, дружити з ким завгодно, зраджувати будь-кого, аби це було на користь його виборцям.

В умовах політичних перипетій, викликаних економічною кризою структури європейських громадянських суспільств на національному та наднаціональному рівнях демонструють незначну ефективність у виконанні ролі інструмента адаптації емігрантських громад до європейських норм і цінностей. Розмитість ідеологічних установок правих популістських партій дає їм можливість використовувати електоральний потенціал традиціоналістів та консерваторів. Унаслідок цього реальним є виклик згортання структур «вільних суспільств» у Європі. Принаймні поки що немає універсальної стратегії, здатної вирішити питання ефективної адаптації емігрантів до європейської ідентичності. Навпаки, домінування стратегії витіснення ісламських фундаменталістів у гетто європейських міст є способом поведінки страуса перед викликом небезпеки. Подальше посилення європейських правих радикалів також може відкрити шлях до прямого зіткнення ісламських фундаменталістів та правих екстремістів у Європі. Інструменти «м'якої сили» залишаються важливими як у процесі вирішення внутрішніх проблем європейської інтеграції, так і просуванні інтересів Євросоюзу на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 19. МОНЕТАРНИЙ СОЮЗ

Передумови створення Монетарного союзу. Створення Європейського центрального банку. Запровадження євро. Розширення Монетарного союзу

Від часів середньовіччя право карбувати власну монету було важливим символом національного суверенітету. Римський договір 1957 р. поставив мету створення Спільного ринку. Після 1967 р. тривав процес лібералізації інтегрованих ринків країн «Європейських економічних співтовариств». У цей історичний період відбувався процес послаблення американського долара, який від часів завершення Другої світової війни перетворився на світову валюту. Однак великі збитки, яких зазнала економіка США внаслідок в'єтнамської війни (1964-1973), підірвали позиції долара у світовій економіці.

За умов енергетичної та економічної кризи 3 квітня 1973 р. було створено «Європейський валютний фонд». 18 грудня 1978 р. було прийнято новий регламент Європейського валютного фонду, який рекомендував використовувати «європейську валютну одиницю» (European currency unit – ECU). Ці умови були погоджені з національними центральними банками 13 березня 1979 року. Що глибшою є уніфікація, то стабільнішим є курс валют. Але екю тоді була лише розрахунковою одиницею для фінансових операцій.

1 липня 1990 р. набув чинності Єдиний європейський акт. Він регламентував скасування митного контролю, встановив вільне переміщення робочої сили, капіталів і послуг, а також уніфікував відповідні національні стандарти. 27 лютого 1992 р. Маастрихтський договір поставив мету створення Монетарного союзу та запровадження спільної грошової одиниці. З 1 січня 1994 року до 31 грудня 1998 року діяв Європейський валютний інститут, який готував правові, організаційні та матеріально-технічні передумови для створення Європейського центрального банку. Національним центральним банкам заборонялося фінансувати державний сектор економіки, купувати державні борги, було скасовано преференції у доступі державного сектору економіки до фінансових ресурсів своєї країни.

Третя фаза створення Монетарного союзу тривала з 1 січня 1999 року до 1 січня 2002 року та була пов'язана з жорсткішим контролем за виконанням національних бюджетів, зміцнення незалежності центральних банків. Створивши монетарний союз, країни Євросоюзу залишили за собою право чеканити на емітованих монетах свої національні символи. Греція прикрасила одне євро зображенням афінського символу мудрості – сови. Португалія чеканить печатку першого короля країни Афонсу Енрікеша (1109–1185), на якій зображено сім веж – символ неприступності та п'ять щитів – символ вірності. Ватикан у 2002–2005 рр. чеканив на одному євро портрет Папи Іоанна Павла Другого. Словенські два євро мають зображення першодрукаря Приможа Трубара (1508–1586), який надрукував перші богословські книжки словенською мовою. Фіни на своїй монеті у два євро зобразили ягоду морошку, яка росте на болотах Лапландії у липні–серпні. З неї готують джеми, варення та лікер «Лаппонія Морошка». На 50 євроцентах Австрії зображено віденський Сецессіон – виставковий зал побудований 1898 поблизу площі Карлсплац. Він має позолочений купол сплетений зі стилізованих лаврових гілок. Всі монети євро в Ірландії прикрашає її герб – кельтська арфа. У жодній іншій державі музичний інструмент не є елементом гербу. На євро Естонії вигравірувано карту країни. Франція друкує національний символ – Маріанну, який втілює революційне гасло: «Свобода, рівність, братерство». Берлінські Бранденбурзькі ворота відчеканені на німецьких монетах номіналом 50, 20 та 10 євроцентів. Мальтійці розмістили на своїх монетах герб власної держави: щит поділений на білу й червону частини з короною з веж – символ неприступності острову. У верхньому лівому куті щита георгіївський хрест. Навколо щита пальмова та оливкова гілки (символи миру й плодоносіння). Голландці на своїх монетах чеканять профіль королеви Беатрикс Вільгельміни Армгард (1938 р.). Люксембург також чеканить профіль великого герцога Анрі (1955 р.). Словаччина на монетах євро чеканить державний герб – шестикінечний візантійських хрест, принесений братами Кирилом та Мефодієм. Три холми знизу – історичні області розселення словаків: Татри, Фатра і Матра (остання належить Угорщині). Кіпрські євроценти прикрашає зображення давньогрецького торговельного судна. На монеті у 50 євроцентів в Італії зображено імператора-філософа Марка Аврелія (121–180). Його антична бронзова статуя збереглася до наших днів. За середньовіччя його приймали за апостола Павла. На монетах Монако зображені Ренье III та нинішній принц Альбер. Зображення покровителя Республіки Сан-Марино – святого Марина є на 20-центових монетах цієї міні-держави. На горі Монте-Титано, де він жив самотником, засновано Сан-Марино.

Першого січня 1999 р. було створено монетарний союз, але в ньому існували всі ті конструктивні недоліки, на які вказували критики. Не було фіскального союзу, не кажучи вже про політичний союз. Яскравим прикладом стала Греція, яка перейшла на євро в 2001 році завдяки статистичним даним, підтасованим фахівцями Goldman Sachs. Система, заснована на правилах, працює за наявності ефективного арбітра й органа, що забезпечує їх виконання. В монетарному союзі не було ні першого, ні другого. Європа формується під час криз, і стане сукупністю рішень, ухвалених для подолання цих криз. Попри всі негативні пророцтва, протягом першого десятиліття валютний союз не зазнав серйозної зовнішньої кризи. До 2005 р. банківські активи зони євро зросли майже втричі порівняно із сукупним ВВП країн-членів. Експорт виграв від нижчого зовнішнього обмінного курсу та фіксованого обмінного курсу всередині зони євро. Наплив легких мобільних грошей сприяв буму нерухомості у приватному секторі Іспанії й Ірландії, а також сплеску державних витрат у Греції і Португалії. Єдина валюта є ознакою європейської єдності та багато в чому її символом.

Уведення в готівковий обіг з 1 січня 2002 р. спільної грошової одиниці 12 країн-членів Монетарного союзу ЄС стало не лише закономірним наслідком виходу на якісно новий рівень економічної складової європейського інтеграційного процесу, а й відповіддю Європейського Союзу на виклик сучасного процесу глобалізації.

Протягом другої половини XX ст. ці тенденції інтенсивно корелювали, перебуваючи в стані взаємозалежності, вони підсилювали та пришвидшували одна одну. Аналогічний зв'язок між ними безумовно збережеться і в XXI ст., яке може стати часом формування нових регіональних монетарних союзів, або їхніх прототипів. Євро стало ціною, заплаченою за єдність Німеччини.

Тому важливо проаналізувати історичний досвід формування Монетарного союзу ЄС, тенденції розвитку спільної валюти євро, перспективи глобальних змін у світових фінансах під впливом цих явищ. Смерть європейських валют виявилася наслідком чи то розпаду Європи, чи її інтеграції, а іноді й того, й того. Словенія запровадила євро 2007 року, Словаччина 2009 року, Естонія 2011 року навіть за часів кризи в зоні євро. 10 травня 2010 р. голова Європейської комісії Ж. Баррозу та президент Європейської Ради Г. ван Ромпей стверджували, що будь-яка спроба загрожувати стабільності євро зазнає невдачі. Вважалося, що жоден національний уряд зони євро не буде відповідати за борги іншого уряду. Меркель стверджувала, якщо євро зазнає поразки, програє Європа. Перша гостра фаза кризи завершилася

в липні 2012 р., коли президент Європейського центрального банку М. Драгі присягнув зробити усе потрібне, аби порятувати євро. У 2012 р. німецький бундестаг вирішував питання грецьких боргів. Це було структурне зіткнення однієї національної демократії з іншою. 2013 р. рівень безробіття серед молоді в ФРН був 8%, тоді як у Греції й Іспанії понад 50%. Була спільна валюта без спільної скарбниці. Якби єврозона суворо дотримувалася своїх домовленостей, Греція оголосила би дефолт і це могло поширитись на інші країни. Німеччина перевищувала 3% дефіцит бюджету в 2001–2003 роках. Неможливе утворення демократичної Європи недемократичним шляхом. Для Коля валютний союз був засобом досягнення мети, тобто створення політичного союзу. Тепер кроки до політичного союзу були виправдані необхідністю забезпечити функціонування валютного союзу. Як колись Священній Римській імперії Євросоюзу потрібно жити компромісами.

Після Другої світової війни рушійною силою світової економіки стали США. Цей об'єктивний факт засвідчило перетворення американського долара на головну світову резервну валюту. Подібний статус забезпечувався використанням долара у великій кількості фінансових операцій, що надавало Федеральній резервній системі США чудову можливість компенсувати частину дефіциту свого платіжного балансу без будь-яких додаткових витрат, окрім як на емісію. Ці інтервенції давали можливість Сполученим Штатам широко використовувати глобальну доларову політику у власних національних інтересах. Початком кінця монопольного становища долара у світовій фінансовій системі, по суті, стала активізація процесу європейської інтеграції.

У 1957 р. у Римі було підписано Договір про створення європейського економічного Співтовариства, першими учасниками якого стали 6 країн. З самого початку Ст. 107 названого історично важливого документа містила положення, про те що «кожна країна-член розглядає свою політику стосовно валютних курсів як сферу загальних інтересів». З цією метою наступного року було створено Монетарний комітет, покликаний спостерігати за валютно-фінансовим та грошово-кредитним станом країн-членів та Співтовариства в цілому, а також наглядати за загальним платіжним балансом країн-членів.

Наступний етап розвитку європейської інтеграції у фінансовій сфері пов'язаний із створенням 1964 р. Комітету президентів Центральних банків країн-членів, який мав координувати свою роботу з Монетарним комітетом. До справ фінансових втрутились, як це часто буває, проблеми військові. 2 травня 1964 р. інцидент у Тонкінській затоці привів до розв'язання війни

між США та В'єтнамом. На цю брудну війну пішли значні фінансові резерви США. Висока вартість бойових дій дестабілізувала курс долара, що далось взнаки наприкінці 60-х рр. XX ст.

Серйозні потрясіння також чатували на європейську фінансову систему. У травні 1968 р. французькі робітники та профспілки приєдналися до студентських протестів і почали загальнонаціональний страйк. Уряд Де Голя вимушено пішов на значне підвищення заробітної плати, та суттєве поліпшення пенсійного забезпечення. Це соціально-економічне рішення стимулювало таке зростання рівня інфляції, що 10 серпня 1969 р. уряд був вимушений девальвувати французький франк, оскільки політика його утримання на рівні німецької марки завдавала відчутної шкоди французькій економіці. Все це викликало європейську валютну нестабільність, яка об'єктивно вимагала більшої координації фінансової політики.

Уряд Сполучених Штатів відмовився збільшувати податки для фінансування військових дій у В'єтнамі, і як наслідок – була здійснена вимушена додаткова емісія доларів. Під дією цього рішення в серпні 1971 р. долар тимчасово втрачає здатність конвертуватися в золото. Наростала світова фінансова криза.

У цих умовах 24 квітня 1972 р. почала функціонувати «валютна змія» Європейського Економічного Співтовариства. Сенс цієї валютної політики полягав у централізованому встановленні курсів усіх валют країн-членів ЄЕС між собою та відносно долара. Було встановлено, що коливання курсів валют країн-учасниць не має перевищувати плюс/мінус 2,25% відносно одне одного. Крім того, до 18 березня 1973 р. «змія» знаходилась у «тунелі», який визначався рамками коливань відносно американського долара плюс/мінус 4,5%. Коли ця «змія» досягала встановлених меж, Центральні банки повинні були проводити інтервенцію (купівлю-продаж американських доларів) аби уникнути суттєвої дестабілізації курсу.

Водночас було організовано систему кредитів для стабілізації фінансового стану країн-учасниць. Кредити видавались створеним у 1973 р. Європейським фондом валютного співробітництва. Але навіть цей крок не міг зробити однорідним економічний розвиток та стан платіжного балансу країн, які користувались «змією». Проте історичне значення «європейської валютної змії» 1972–1979 рр. полягає у набутті важливого практичного досвіду проведення спільної валютної політики.

Фінансово-економічна ситуація ускладнювалася внаслідок війни 1973 р. Єгипту та Сирії проти Ізраїлю. В той час Організація країн експортерів

нафти ОПЕК застосувала ембарго на продаж нафти країнам, що підтримують Ізраїль. Оскільки дві третини світової нафти тоді постачалось з Близького Сходу, це надало країнам ОПЕК можливість з 1973 до 1979 рр. підвищити ціни на нафту на 475%. Енергетична криза імперативно вимагала нової якості координації європейської валютної політики.

Принцип функціонування «змії» було покладено у фундамент організації роботи створеної у березні 1979 р. Європейської валютної системи. Названа система ґрунтувалась на «трьох китах»: Європейській валютній одиниці – ЕКЮ, механізмі валютних курсів та інтервенцій, механізмі кредитування. По суті Європейська (монетарна) валютна система була початковим етапом створення економічного та монетарного союзу.

Історичний досвід регулювання фінансових процесів на європейському просторі дав можливість голові Європейської комісії Ж. Делору подати в 1989 р. звіт про економічний та монетарний союз. У процесі створення єдиної валюти він окреслив три етапи: вдосконалення чинних механізмів співпраці щодо курсу обміну валют, створення об'єднання європейських банків, встановлення фіксованих обмінних курсів. Однак на певному етапі європейської інтеграції вади Європейської валютної системи почали переважати її чесноти. Постало завдання політичного забезпечення переходу до якісно нового етапу фінансового співробітництва – введення спільної грошової одиниці.

Згідно з Маастрихтським договором, в 1993 р. було створено Європейський монетарний (валютний) інститут, який був покликаний зміцнити економічне і монетарне співробітництво та координувати підготовку до прикінцевого етапу формування Економічного та монетарного союзу. В 1998 р. на його основі було сформовано Європейський Центральний Банк. Його основне завдання полягає у забезпеченні реалізації процесу введення та функціонування спільної грошової одиниці євро.

Офіційно керівна еліта Європейського Союзу висуває наступні головні аргументи на користь цього рішення: по-перше, за різними експертними оцінками, країни ЄС втрачали від 15 до 30 млрд дол. щорічно внаслідок використання великої кількості національних валют на достатньо вузькому торговельному просторі. Компанії, які страхувались від можливих коливань валютних курсів також втрачали прибутки. По-друге, досить важко було порівнювати ціни на однорідні товари при різному масштабі цін різних країн-виробників. Уведення євро дасть змогу моніторити ці вартості, що приведе до посилення конкуренції між постачальниками товарів та

послуг, особливо за умов чинної системи електронного розрахунку, який через комп'ютерні мережі полегшує доступ до будь-якого товару. По-третє, існування єдиної європейської валюти сприятиме її виходу на міжнародні фінансові ринки та затвердженню її статусу як принаймні другої резервної грошової одиниці після долара США. По-четверте, євро радикально змінить життя простих громадян країн-членів ЄС. Відтепер для будь-якого громадянина ЄС поїздка за кордон (адже фактично створено спільний ринок робочої сили) стане зручнішою, тому що він опиниться в аналогічному з його країною ціновому масштабі та з однаковою валютою в кишені.

Після прийнятого стратегічного рішення почалася практична робота з його реалізації. В 1995 р. були погоджені критерії членства в майбутньому Монетарному союзі ЄС. Зокрема, рівень інфляції не повинен перевищувати більш ніж на 1,5% середній рівень трьох країн ЄС з найбільш низьким рівнем інфляції. Заборгованість країни повинна складати менше за 60% від ВНП, Державний дефіцит має бути не більше 3% ВНП. На протязі двох років повинні додержуватись межі коливань валютного курсу без девальвації до валюти інших країн-членів ЄС. Довгострокові процентні ставки не повинні перевищувати більш ніж на 2% середній показник для трьох країн з найбільш низьким рівнем інфляції.

Підкреслимо, що дотриматися цих жорстких макроекономічних показників буде дуже важко кожній з 12 країн-кандидатів на вступ до ЄС після 2005 р. Але без виконання названих макроекономічних імперативів недоцільно взагалі вводити спільну грошову одиницю, тому що існує реальний ризик перекачування багатств із більш розвинених країн до менш забезпечених, після чого може бути крах економічної системи в цілому. Тому дисципліна виконання критеріїв членства в Монетарному союзі є по суті лакмусовим папірцем готовності країни-кандидата до участі в європейському інтеграційному процесі за ступенем економічного розвитку.

Водночас населення високорозвиненої Німеччини не бажало втрачати свою марку, яка спочатку стала символом економічного дива, а в 1990 р. привела країну до національної єдності. Але зупинити розвиток подій традиційними акціями протесту, які організовували ультраліві та ультраправі, вже було важко. Проте ряд німецьких економістів у січні 1998 р. подали позов до Конституційного суду ФРН з приводу того, чи не принесе спільна грошова одиниця євро збитки громадянам Німеччини. Після бурхливих дебатів вища конституційна інстанція країни підтвердила легітимність приєднання Федеративної Республіки до Монетарного союзу.

Отже, тодішній уряд канцлера Коля отримав додаткові правові підстави для активізації процесу переходу до євро. Суттєвою перешкодою на цьому тернистому шляху було конфліктне питання з приводу обрання голови Європейського центрального банку. Німеччина підтримувала кандидатуру нідерландця Віма Дуйсінберга, а Франція наполягала на кандидатурі голови свого центрального банку – Ж.-К. Тріше. За боротьбою персоналій проглядалась не лише різна стратегія діяльності головного органу Монетарного союзу (його незалежність від політичного тиску, або підконтрольність політичній кон'юнктурі), а й конфлікт інтересів між Францією та Німеччиною в процесі визначення ступеню впливу на рішення названої структури.

Урешті було погоджено, що Європейська система центральних банків з 30 червня 1998 р. складатиметься із національних центральних банків та Європейського Центрального Банку. Її основні завдання полягають у визначенні валютної політики Європейського Союзу, координації діяльності системи центральних банків, завдання якої – управління грошима в обігу, маневр валютними резервами та їхнє збереження, а також забезпечення належного функціонування платіжних систем.

Також було затверджено директорат Європейського центрального банку, до складу якого увійшли: Вім Дуйсінберг – директор (Нідерланди), Жан-Клод Тріше (Франція), Крістіан Нойєр (Паризький клуб кредиторів), Отмар Ізінг (Німеччина), Сіркка Хемілайнен (Фінляндія), Домінго Саланс (Іспанія), Томмазо Падоа Міньона (Італія). Отже, директором Європейського центрального банку (ЄЦБ) став на восьмирічний період (до 2006 р.) Вім Дуйсінберг. Він виявив всі кращі якості банкіра: спокій, тверезий розрахунок та стійкість до політичного тиску, який лишається головною загрозою для реальної незалежності рішень Європейського центрального банку.

Початок діяльності (ЄЦБ) синхронізувався з піком азійської економічної кризи. Провідні гравці глобального фінансового ринку висловились за удосконалення правил гри на фондових біржах та за посилення регулювання фінансових потоків в умовах кризових явищ. За цих обставин євро вважалось фактором стабільності.

1 січня 1999 р. «Європейський Центральний Банк» узяв на себе повноваження із забезпечення функціонування Монетарного союзу. В цей день євро у безготівковий обіг ввели в Австрії, Бельгії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії, Іспанії. 2 січня 2001 р., виконавши макроекономічні критерії, Греція стала дванадцятою країною-членом єврозони. За межами Євроленду залишились Великобританія, Данія і Швеція.

Водночас три головні європейські фінансові центри – Лондон, Париж та Франкфурт-на-Майні ще мали визначити нові правила взаємодії. Загалом тривалий історичний шлях до створення Монетарного союзу вийшов на фінішну пряму. Але за великим рахунком вирішення однієї, навіть найважливішої проблеми переходу до спільної грошової одиниці, поставило на порядок денний багато інших питань, пов'язаних із адаптацією громадян Євроленду до нової валюти, та з визначенням її місця у глобальній економічній системі.

Європейський Союз об'єднує 15 провідних європейських країн, які ставлять собі за мету забезпечення благополуччя та безпеки своїх громадян за допомоги все більш тіснішого об'єднання на основі спільних економічних, політичних та соціальних цілей та цінностей.

Існування ЄС сприяє соціальному та економічному прогресу, що досягається шляхом створення простору без внутрішніх кордонів, поглиблення економічної та соціальної інтеграції через ефективне функціонування економічного та валютного Союзу. Проте проблеми з євро виникли вже в його колисці. Війна проти Югославії в 1999 р. суттєво понизила курс спільної європейської грошової одиниці щодо американського долара. В. Дуйсінберг постійно наголошує, що відносна слабкість курсу євро стимулюється не стільки монетарною політикою, скільки є наслідком повільних структурних реформ економіки провідних країн єврозони.

З іншого боку, слабкість євро підвищувала конкурентоспроможність європейського експорту, що певний час підтримувало на високому рівні експортні можливості ЄС на глобальному ринку. Але цей же фактор стимулював інфляційні тенденції у Євроленді.

Черговий удар по євро завдав провал 28 вересня 2000 р. референдуму в Данії щодо приєднання до Монетарного союзу. Ще один виклик курсу євро в цей час кинули високі ціни на нафту. Крім того, зважаючи на небажання долучати національну економіку, яка переживала цикл піднесення, до нестабільного Монетарного союзу, лейбористський уряд постійно відкладає рішення щодо введення євро у Великій Британії. У 1999 р. Т. Блер та канцлер ФРН Г. Шредер наголосили на тому, що Євросоюз має і надалі виступати локомотивом лібералізації світової торгівлі, а європейські ринки капіталу повинні бути відкритими. Отже, довго проводити національну британську політику в умовах глобальної економіки буде дуже складно.

Проте глобалізація фінансової системи створює додаткові ризики для євро. Наприклад, перманентна загроза дефолту по зовнішніх боргових зобов'язаннях Аргентини може негативно вдарити по економіці не лише

Латинської і Північної Америки, а й по Іспанії, яка є активним гравцем на аргентинському фінансовому ринку.

Глобальна економічна система перетворює Європейський Союз з його сучасними понад 370 млн. осіб населення на найбільший торговельний блок у світі. На це мав зважати Китай, який перед вступом до Світової організації торгівлі перевів 200 млрд дол. своїх валютних резервів у євро. Стабільне євро також розглядається як позитивний чинник для світової економіки в Японії, яка з 90-х рр. XX ст. постійно перебуває в стані економічної рецесії, а з уведенням євро сподівається на збільшення обсягів інвестиційних потоків із Європи.

За станом на 1998 р. США мали за кордоном прямих інвестицій на 794 млрд дол., Японія на 330 млрд дол., Німеччина на 288 млрд дол. Тому від стану справ в економіках цих трьох лідерів залежить перспектива глобальної економічної кон'юнктури. Починаючи з 2000 р. вперше з 70-х рр. XX ст. синхронізувались процеси економічного спаду одночасно в США та Японії. Але до терактів 11 вересня 2001 р. через певну інерційність світової економіки ще не дуже швидким темпом наближали загрозу глобальної економічної рецесії. Економісти ще навесні 2001 р. підраховували прибутки та визначали перспективи євро в рамках системи світової торгівлі.

Європейський Союз після прийому нових країн-членів доведе чисельність населення до 440 млн осіб, матиме валовий продукт у сумі 8,3 трильйони дол., обсяг імпорту ЄС із США становитиме 265 млрд, а експорт досягне показника 232 млрд. дол. (розрахунки проводились економістами ФРН наприкінці 2000 р.).

Але до того часу пересічних громадян країн ЄС турбували більш приземлені цифри. Найбільше занепокоєння викликали технічні деталі обміну грошей, адже цей процес загрожував хаосом саме на період різдвяних та новорічних закупок. Крім того, трохи лякав масштаб кількості купюр, які треба було замінити. За даними Бундесбанку, за сто днів до введення євро в готівковому обігу було лише німецьких марок на суму 278 млрд. ДМ, коли 40% цієї грошової маси перебували за межами ФРН. Введення євро в готівковий обіг автоматично збільшило загальний масштаб роздрібних цін на більшість товарів.

Уведення євро стало поворотним моментом у процесі європейської інтеграції. Адже не можна, – як наголошував Дж. Сорос, – мати спільний ринок без спільної валюти, як не можна мати спільної валюти без спільної фіскальної політики, включно з певним різновидом централізованого збирання податків, чи їх перерозподілом. Але вирішення спільних податкових питань відкладено на невизначений час, адже воно спроможне остаточно підірвати довіру

громадян ЄС до спільної валюти, перекреслити традиційні уявлення про національний суверенітет, та представницьку демократію.

Узагалі, євро по суті стало пілотним проєктом моделі фінансової інтеграції для інших економічних регіональних угруповань, таких як Асоціація співробітництва країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), яка може розглядати гіпотетичну власну спільну валюту як альтернативу японській єні, та Рада співробітництва держав Перської затоки, Африканський союз. Спільний ринок країн Латинської Америки (МЕРКОСУР). Отже, перспективи євро фактично йшли поруч із проблемами функціонування Монетарного союзу в умовах глобальної фінансової нестабільності і за великим рахунком вони залежать від спроможності всіх суб'єктів, які користуються євро, знайти адекватні відповіді навіть на поки що невідомі виклики.

Одним із цих викликів є прогнози щодо перспектив співіснування двох найважливіших світових валют (такий статус, мабуть на певний час також збережуть британський фунт стерлінгів, швейцарський франк та японська єна) – євро й американського долара.

Стартові позиції для євро ще в 1999 р. були не дуже сприятливі. Американська економіка доживала останні місяці буму процвітання, а країни члени ЄС пожинали плоди нестабільності безготівкового курсу євро, яке зазнавало тиску високого рівня безробіття та наслідків косовської кампанії Північноатлантичного альянсу. Президент США Дж. Буш-молодший в січні 2001 р. прийшов до влади на хвилі обіцянок скоротити податки, використавши профіцит (перевищенням доходів над витратами) американського бюджету. До 2002 р. планували взагалі ліквідувати дефіцит бюджету США. Але сталось не так, як гадалось. Спочатку луснула мильна бульбашка спекуляційного курсу акцій так званої Інтернет-економіки. Потім почалась лихоманка на фондовому ринку взагалі.

За цих обставин здавалось, що уповільнення темпів зростання американської економіки мало повернути капітали до Європи, які саме були необхідні для стабілізації та налагодження механізму функціонування Монетарного союзу. Ці капітали не завадили, адже проблем у Європейського центрального банку було достатньо.

На євро потужний тиск здійснював високий рівень безробіття в країнахчленах Євросоюзу. Але ризик суто монетарного впливів на штучне створення нових робочих місць, без масштабних структурних реформ економіки, є надто великим. Водночас фінансування великих за американськими мірками соціальних програм створює бюджетний дефіцит, який теж дестабілізує євро.

Додатковим чинником нестабільності була глобальна економічна кон'юнктура. Впродовж всього періоду 90-х рр. XX ст. в системі Світової організації торгівлі точились різноманітні торговельні війни між Сполученими Штатами та Європейським Союзом. Парадокс цієї ситуації полягав в тому, що поруч із глобальною конкурентною боротьбою, ми маємо можливість спостерігати за достатньо широким співробітництвом європейських та американських товаровиробників. Наприклад, високого рівня досягла кооперація автомобільних виробників «Фіату» та «Дженерал моторс», «Опеля» та «Форда», з 1998 р. активно діє німецько-американський концерн «Даймлер-Крайслер». Це створювало можливість формування трансатлантичної зони вільної торгівлі. Але це не знімало питання конкуренції між двома провідними світовими валютами. Позиції євро в цьому контексті послаблювалися особливостями внутрішнього соціально-економічного розвитку Євросоюзу. Економічний та монетарний союз підкреслив існування суттєвої економічної та соціальної неоднорідності між країнами-членами Європейського Союзу. Це стосується більш багатих північних та бідніших південних членів ЄС. Тому без прискореної конвергенції між цими полюсами роль євро як каталізатора політичного союзу може опинитись під питанням.

Ще одну відкладену загрозу стабільності євро становили проблеми розширення Європейського Союзу. Нарешті, справжнім випробуванням для долі готівкового євро був глобальний шок від самої загрози світової економічної рецесії. В третьому кварталі 2001 р. відразу після терактів статистичні служби зафіксували падіння економіки Сполучених Штатів. Узагалі, критерієм початку рецесії є негативне зростання протягом двох кварталів поспіль. Спад економіки США негайно позначиться на ЄС та на світовій економіці в цілому. Глобальний фінансовий ринок є надто чутливим органом для реакції на будь-які загрози нестабільності.

Установчий договір ЄС прямо забороняв державам-членам брати на себе фінансові зобов'язання одна одної. Глобальна економічна криза 2008 р. стала серйозним випробуванням для Монетарного союзу ЄС. У 2008 р. боргова криза позначилась на Ірландії. В 2009 р. МВФ допомагав Угорщині та Латвії, які не є членами зони євро. У січні 2010 р. стало зрозуміло, що зовнішня допомога знадобиться Греції. 23 квітня 2010 р. Греція офіційно попросила допомоги, аби уникнути банкрутства. Якщо євро зазнає краху, загине ідея Європейського Союзу. Фінанси країни є ліквідними, якщо вона може отримати достатньо коштів для обслуговування своїх поточних фінансових зобов'язань. Шляхом прямої рекапіталізації пішли Німеччина, Ірландія,

Іспанія. На початку травня 2010 р. євро перебувало під впливом некерованих сил. Рейтингові агенції прогнозували перехід кризи з Греції на Іспанію, Португалію, Ірландію, Італію та Британію. 2 травня 2010 р. було укладено угоду про надання Греції антикризисної допомоги обсягом 110 млрд. євро до 2013 року. Інвестори не мали довіри до кризового менеджменту.

7 травня 2010 р. президент США Барак Обама закликав канцлера ФРН А. Меркель і президента Франції Н. Саркозі порятувати євро. Меркель хотіла, аби кризовий фонд був тимчасовим, МВФ мав узяти участь в цьому процесі, витрати з фонду треба було приймати одноголосно, але так, щоб бундестаг мав право вето. Європейський центральний банк чинив тиск на політиків, не бажаючи приборкувати кризу тільки силами монетарної влади. Банкова криза виставила фінансовий сектор у поганому світлі.

19 жовтня 2010 р. А. Меркель у «Довільській декларації» погодилась із Н. Саркозі, Німеччина послабила свої вимоги до монетарної стабільності в обмін на згоду Франції допустити для подолання кризи приватних кредиторів. Саркозі хотів показати громадськості, що Єврозоною спільно керують Франція і Німеччина. Естонія приєдналася до Єврозони 1 січня 2011 р., довівши кількість членів до сімнадцяти, пізніше до Єврозони приєдналися також Литва та Латвія.

У лютому 2011 р. про допомогу попросила Португалія. Лідери держав почувалися затиснутими між інтересами інвесторів і своїх виборців. 24 червня 2011 р. Європейська Рада створила Європейський стабілізаційний механізм, випустивши облігації на 60 млрд. євро. Глави держав ЄС звернулись до резерву національних податків. У липні 2011 р. Італія переживала фінансову кризу. Суперечність між національною демократією і членством у валютному союзі стала болісно відчутною. У лютому 2011 р. в Ірландії на виборах перемогла правоцентристська опозиція. У червні 2011 р. в Португалії Хосе Сократес програв Педру Пасушу Коелью. 21 листопада 2011 р. опозиція прийшла до влади в Іспанії. Перестановки в лавах центристських партій відкрили шлях для популістських викликів на флангах. В Іспанії та Греції йшлося про ультралівих.

3 листопада 2011 р. А. Меркель і Н. Саркозі домоглися від італійського прем'єр-міністра С. Берлусконі згоди на допомогу Італії від МВФ обсягом 45 мільярдів євро. 11 листопада 2011 р. президент Греції К. Папуліас доручив формувати уряд колишньому члену ради Європейського центрального банку Л. Пападемосу. 12 листопада 2011 р. Берлусконі пішов у відставку, ставши останнім прем'єр-міністром, який став жертвою кризи євро.

Брюссель, Берлін і Париж подали сигнал, що хочуть політичного лідерства технократів, яким би довіряли ринки капіталів. 7 грудня 2011 р. у франко-німецькому листі ван Ромпею йшлося про потребу збереження Європи правил, але визнано важливість спроможності діяти. Прем'єр-міністр Британії Д. Кемерон зажадав від партнерів визнання Лондона головним фінансовим центром. 13 січня 2012 р. Франція втратила свій позитивний кредитний рейтинг, який зберегли тільки Німеччина, Нідерланди, Фінляндія й Австрія. Довіру втрачала Єврозона як така. Наприкінці травня 2012 р. відбувся перший саміт Євросоюзу після виборів, на яких переміг Н. Саркозі, і де закликали рухатися до справжнього економічного та валютного союзу. 17 червня 2012 р. в Греції перемогли партії, які виступали за збереження євро. Німеччина погодилася дозволити пряму рекапіталізацію банків із постійного європейського фонду антикризової допомоги за умови належного централізованого європейського банківського нагляду. Цим наглядом мав займатись Європейський центральний банк, який зробив себе, як і бажали ринки, позичальником останньої надії для Єврозони в цілому (солідарність), але з неодмінними умовами для кожної держави, що вертаються до цієї програми (відповідальність).

26 липня 2012 р. президент «Європейського центрального банку» М. Драгі заявив у Лондоні, що ЄЦБ зробить все можливе для порятунку євро. 12 вересня 2012 р. Конституційний суд ФРН ухвалив рішення, що постійний фонд антикризової допомоги не суперечить німецькій конституції. Навесні 2013 р. на межі колапсу опинилися банки Кіпру. 24 березня 2013 р. банки Кіпру погодилися на реорганізацію. «Старі» капітали обрізали «нові» капітали. 2015 р. криза знову виникла в Греції після приходу до влади лівої популістської партії «Сіріза». Греки на референдумі 5 липня 2013 р. проголосували проти третього пакету допомоги та скорочення соціальних витрат. У валютному союзі кожен політик грав на національну аудиторію, й на нову європейську публічну сферу, створену саме цими подіями.

Гроші є не тільки інструментом «м'якої сили», а й нервом економіки. Тому фінансова криза стосується самих засад ринкових відносин. Але економіка може ефективно функціонувати лише як елемент системи культурних цінностей. Важко не звернути увагу на той факт, що до Єврозони увійшли країни з різними ментальними традиціями. Свого часу на цей факт звернули увагу лауреат Нобелівської премії з економіки Йозеф Штігліц та аналітик Світового банку Амартаї Сен. Останній також звертає увагу на моральну кризу, яка не в останню чергу провокує домінування спекулятивного

капіталу та «віртуальної» економіки. Відомий економічний оглядач Пол Кругман у своєму блозі наголошував на потребі повернення до балансу кооперації та конкуренції.

Німецький економіст Рожер де Век вважає, що світова економічна криза завершила період економічного ультралібералізму та глобалізаційного оптимізму. Адже недостатня ефективність збирання податків веде до збільшення бюджетних дефіцитів та провокує все нові проблеми на рівні національних держав. Період «більшої свободи, меншого державного впливу» в реальній політиці лише посилив вплив транснаціональних корпорацій. На думку Р. де Века, демократичний капіталізм має зробити політику незалежною від економічних інтересів великих корпорацій. Але наразі це побажання виглядає надто утопічним. Зрештою, тип світових економічних відносин після завершення кризи залежало від організації відносин між бізнесом, працею та фінансами. Таким чином, коли національні грошові одиниці тільки замінювалися на євро, експерти звертали увагу на потенційних проблемах та вадах монетарного союзу. По-перше, спільну валюту отримали держави з різним рівнем добробуту, внаслідок чого національні уряди втратили важелі кредитно-грошової політики як регулятора розвитку економіки. По-друге, не було запроваджено спільну систему оподаткування та контролю за темпами зростання бюджетних дефіцитів. По-третє, управління монетарними відносинами фактично залишилося в руках Європейського центрального банку, а податкова політика в руках національних урядів. Зважаючи на це, колишній голова Європейської комісії Жак Делор звинуватив засновників монетарного союзу ЄС у «первородних» помилках запровадження спільної європейської грошової одиниці євро. Він навіть назвав особливо правильними рішення тих країн, які вирішили зберегти національні валюти. Однак наявні й альтернативні точки зору. Зокрема, державний секретар Міністерства закордонних справ Польщі у справах європейської інтеграції М. Довгілевіч пропонував прискорити приєднання до зони євро, яка наразі складається з 17 держав Євросоюзу решти його членів, які цього побажають. Але такий підхід теоретично може лише прискорити процес розпаду зони євро, адже максимально загострить усі згадані вище протиріччя. Цю позицію не підтримує передусім Німеччина. Адже у німецькому суспільстві непопулярною стає ідея, коли «німці платять за все», виправдовуючи тим самим статус країни як локомотива європейського інтеграції. Починають домінувати настрої, що «потяг» європейської інтеграції, який тягти локомотиву не по силі, потрібно переформувати. Принаймні чіпляти нові «вагони» до цього

потягу, тобто підтримувати процес розширення Євросоюзу, влада ФРН, зважаючи на суспільні настрої, навряд готова. Головним стає завдання збереження стабільності європейського монетарного союзу, ризик краху якого може кинути виклик німецькій стабільності та коштуватиме влади будь-якій коаліції. А. Меркель наприкінці січня 2012 р. у Давосі заявляла про необхідність припинення розмов щодо збільшення капіталізації фонду фінансової стабільності, а потрібно зосередитися на скороченні бюджетних дефіцитів та забезпеченні умов для економічного зростання. Німеччина, яка повернула собі європейську першість як країна-експортер, на цій підставі вимагала від партнерів урахування її інтересів. Інша справа, що згадані інтереси є суперечливими. З точки зору експортерів «дешевий євро» є вигідним, оскільки стимулює конкурентну спроможність, що дає можливість зберігати робочі місця. З іншого боку, «дешевий євро» стимулює подорожчання товарів споживання. Отже, на кону опинилася подальша доля спільної європейської грошової одиниці, яка наразі є єдиним відносно успішним матеріальним символом Євросоюзу.

До непопулярних соціальних заходів, аби скоротити бюджетні дефіцити та уникнути державного банкрутства, були вимушені вдаватися країни Євросоюзу. Великий європейський бізнес закликав національні уряди країн-членів Євросоюзу забезпечити збереження стабільного курсу спільної європейської грошової одиниці євро. Саме на це спрямовано усі непопулярні заходи з обмеження соціальної складової ринкової економіки. Однак у колах економічних експертів немає єдиної думки, чи достатньо буде цих заходів, аби уникнути банкрутства монетарного союзу. Національні та транснаціональні європейські еліти також важко шукають компроміси з цього питання. Яскравим прикладом цієї тенденції став процес формування Європейського стабілізаційного фонду. Нагадаємо, що за результатами переговорів у грудні 2011 р. бундесканцлера Ангели Меркель, тодішніх президента Франції Ніколя Саркозі та італійського прем'єр-міністра Маріо Монті прийнято принципове рішення про збільшення статутного капіталу зазначеного фонду до одного трильйону євро. Але невирішеним залишилося головне питання щодо джерел його наповнення. Європейський центральний банк на чолі з італійцем Маріо Драгі тоді запропонував емісійний шлях наповнення кредитного кошика. Але Німеччина та Франція, побоюючись занадто великого збільшення рівня інфляції у зоні євро, заперечили проти цього. Після цього тодішній президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу запропонував

випустити «євро бонди», тобто загальноєвропейські кредитні зобов'язання. Однак, Ангела Меркель, добре пам'ятаючи яких зусиль їй коштувало попереднє прийняття рішення про збільшення німецької участі у Європейському стабілізаційному фонді, виступила проти «євро бондів». Однак в цілому Євро продовжує досить успішно виконувати роль інструмента «м'якої сили» Євросоюзу.

Економічна криза штовхала країни Євросоюзу у вир політичних протиріч. Вони дедалі чіткіше виявляються як у внутрішній політиці, так і на міждержавному рівні. Зокрема, у середовищі європейської «брюссельської» бюрократії жваво обговорювалися можливі варіанти започаткування принципово нового проєкту європейської інтеграції. Йшлося про неминуче виключення із зони євро фінансово проблемних держав Євросоюзу та створення меншої за кількістю країн, але більш інтегрованої зони євро. Фактично європейські прагматики пропонували повернутися до моделі «Європи багатьох швидкостей», коли шістка країн-засновниць процесу європейської інтеграції – країни Бенілюксу, Італія, Франція та Німеччина мали погодитися на перехід до наднаціональних механізмів оподаткування та передати Європейській комісії ще більше повноважень національних урядів. Але навіть у цих країнах європейського «ядра» ця ідея була не дуже популярна. Адже Бельгія борсалася у болоті коаліційних проблем та боролася за збереження єдності Фландрії і Валлонії. Опитування громадської думки свідчили, що більшість голландців були за відмову від євро та повернення до гульдена. Такої ж думки щодо німецької марки дотримувалися й громадяни ФРН. Аналогічні настрої були популярними у Франції.

Саме у Греції визначалося стратегічне майбутнє спільної європейської грошової одиниці. «Аварійний» варіант повернення Греції до національної грошової одиниці драхми теоретично давав можливість девальвувати національну валюту й зменшити, таким чином, колосальний обсяг державного боргу. Але, зрозуміло, проти такої оборудки були грецькі кредитори та провідні європейські політики, які побоювалися, що у разі виходу Греції із зони євро неминучим був ефект доміно щодо інших проблемних держав, унаслідок чого від спільної грошової одиниці довелося відмовитися.

На порядку денному перебуває обговорення питання зміни фінансової політики Євросоюзу після 2019 року. Очікували, що багатші країни Євросоюзу будуть поставлені перед фактичним ультиматумом від середніх та менших за чисельністю населення країн Євросоюзу щодо більш рівномірного розподілу боргових зобов'язань.

У підсумку 17 країн зони євро підписали у березні 2012 року угоду про створення бюджетно-податкового союзу. Вона є відкритою для інших десяти країн Євросоюзу, які зберігають національні грошові одиниці. Сенс домовленостей стосується введення ліміту збільшення заборгованості, яка не повинна перевищувати принаймні валовий внутрішній продукт країни-члена Євросоюзу. У державних бюджетах країн зони Євро були зафіксовані статті, які працюватимуть на скорочення поточної заборгованості. Внаслідок цього європейцям пропонують зменшення зарплат і підвищення податків, введення нового податку на нерухомість, скорочення штату бюджетників та радикальне зменшення державних соціальних виплат. Зважаючи на власні інтереси, проти ідеї бюджетно-податкового союзу виступила Велика Британія в особі її тодішнього прем'єр-міністра Девіда Кемерона. Він зажадав додаткових поступок та висловив самозадоволення від збереження національної грошової одиниці фунта стерлінгів. Тож на нинішньому роздоріжжі Євросоюз, найімовірніше, зробить різкий розворот до зосередження на вирішенні внутрішніх проблем, залишивши процес прийняття нових держав-членів до кращих часів.

Водночас рішення про збільшення капіталу «Фонду стабільності євро» не вирішувало проблему по суті. Насамперед тому, що навіть експерти «Європейського центрального банку» не могли точно підрахувати загальну суму боргів найбільш проблемних країн євро зони – Греції, Італії, Ірландії, Іспанії та Португалії. За деякими припущеннями ця сума становила близько 800 мільярдів євро. Крім того, капіталізація зазначеного фонду не могло здійснюватися винятково шляхом емісії, тобто збільшення «інфляційного податку» на всіх європейців. Але уникнути цього було досить важко, адже навіть досі найбільш стабільна німецька економіка показала тенденцію до рецесії, тобто спаду ділової активності. Тому, виходячи з неузгодженості позицій «старих» і «нових» країн Євросоюзу щодо відмови від національних податкових систем, що розглядалося як найбільш радикальний хірургічний метод лікування ракової пухлини європейських боргів.

Британський референдум 23 червня 2016 р. про вихід з ЄС зміцнив відцентрові сили в ЄС. В Лісабонському договорі 2007 р. записали, що будь-яка держава-член може вирішити вийти з Союзу відповідно до її власних конституційних вимог. У травні 2017 р. Європейська комісія запропонувала перейменувати європейські безпечні облігації на цінні папери, забезпечені державними облігаціями. Закон Грешема стверджує, що «погані гроші витісняють хороші». Черговим випробуванням для Монетарного союзу стала

пандемія коронавірусу 2020–2022 років. Елітам Європейського Союзу довелося приймати важкі рішення щодо фактичної відмови від обмеження показників бюджетного дефіциту. Це заглибило економіки країн ЄС у стан рецесії. Не встигли вони з нього вийти, як черговим шоком для економіки країн ЄС стало масштабування 24 лютого 2022 р. російської агресії проти України. Російсько-українська війна стала прямим викликом існуванню ліберального проєкту європейської інтеграції. Євросоюзу довелося мобілізувати ресурси на підтримку України.

Хорватія після десяти років членства в ЄС 1 січня 2023 р. приєдналася до зони євро. На той час двадцять з двадцяти семи країн-членів Європейського Союзу належали до Єврозони. Євро замінило національні валюти в балканських країнах, які не є членами ЄС (Косово, Чорногорія). Влітку 2025 р. країни-члени Євросоюзу погодили кредитування відновлення оборонно-промислового комплексу. Ці видатки збільшили бюджетні дефіцити в більшості країн-членів Монетарного союзу та стимулювали інфляцію євро. Додатковим потужним викликом для євро стало запровадження цифрових криптовалют, які використовуються для обходу фіскальних інструментів контролю грошових потоків. Монетарний союз залишається в динамічній ситуації залежності від розвитку економік країн Євросоюзу та нової ролі ЄС у світі.

РОЗДІЛ 20. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІГНТЕГРАЦІЇ

Історія ідей європейської інтеграції як дзеркало перспектив розвитку Європейського Союзу. Сценарний метод прогнозування. Основні сценарії розвитку європейської інтеграції.

Перспективи розвитку процесу європейської інтеграції залишаються в центрі суспільно-політичної дискусії. Європейські оптимісти вважають, що інституційний фундамент Європейського Союзу є міцним і він може витримати будь-яке кризове навантаження. Європейські скептики переконують громадськість у тому, що європейська інтеграція потребує радикального перегляду та повернення до моделі «союзу держав», а не «державного союзу», тобто фактично песимісти наполягають на відмові від проєкту створення «Сполучених Штатів Європи». Європейські реалісти наголошують на важливості реформування структур Європейського Союзу заради збереження динаміки розвитку процесу європейської інтеграції. Відповідно різними є стратегії кожного із вище наведених «магістральних шляхів» розвитку Європейського Союзу. Історія Європи нагадує, що європейці неодноразово переживали кризові періоду та успішно долали їх. Навряд можна вважати новою ситуацію із кризою європейської ідентичності. Вона формувалась у перманентній взаємодії із іудаїзмом, християнством і ісламом.

Основним для історії Європи було поширення християнства через традицію Римської імперії та спроби побудови європейської християнської імперії. Занепад античного полісу створило передумови для виникнення великих монархій на зразок імперії Олександра Македонського. В XIII столітті в Європі зароджується поняття свободи, підкріплене реальними правовими відносинами.

Однак в XXI столітті йдеться про занепад книжкової культури, наслідком чого є послаблення інтелектуальних технологій гуманізації людини і суспільства. Зміна технологій влади відбувається під впливом зміни домінантних засобів комунікації на зразок соціальних мереж. Занепад «Галактики

Гуттенберга» у вигляді масової книжкової культури веде до видовищних форм управління колективною свідомістю, що змінює політичну культуру та забезпечує підйом популізму. Політичний спектакль в формі битв гладіаторів був властивий пізній Римській імперії, але зазнав краху від варварів, які не були охоплені політичною семіотикою Римської імперії.

Утопії і політичний реалізм перманентно взаємодіють в історії ідеї європейської інтеграції. Імперії, монархії, республіки, федерації, конфедерації як союз національних держав як у калейдоскопі змінювали інтелектуальний фон процесу європейської інтеграції. В епоху глобалізації питання засвоєння європейського культурного капіталу набуває особливого сенсу. Європа історично визначається як специфічна духовна спільнота, яка має всесвітньо-історичне значення. У творчому надбанні І. Канта громадянин світу це європеєць. Хоча І. Кант писав про союз народів і засуджував колоніалізм, але моральний імператив він встановив з позиції європейської моралі. Раціональність тісно пов'язана з євро-центризмом. Економія і розрахунок, задумані як засоби реалізації свободи, поступово стають самоціллю і заміщають свободу собою. Буйна ментальність лицарства поступово замінюються придворним етикетом. Дворянський етос відіграв важливу роль у становленні європейської буржуазії. Європі вдалося поєднати ринок, який інспірує конкуренцію і ворожнечу, гроші, які провокують соціальний розрив із культурним простором християнського храму, де культивувалась ідея єдності. В цьому витоки правової держави, яка наділяє ринкове суспільство без спільних цілей, спільними інтересами. Кантівська ідея мирного співіснування досягається не «світовим урядом», а вільним рішенням народів жити в мирі. Європейська епоха Просвітництва запропонувала ідею дозвільного, а не заборонного права, яке примиряє силу і справедливість. У погоні за досконалими технологіями та формами організації суспільного життя суспільства не встигають осмислювати та наділяти Духом зовнішні соціальні інститути, які інтегрують спільноти. Завдяки штучному інтелекту сфера духовного переміщається в світ утопій, які заперечують досвід життя. Наукові рекомендації стають інструментами політичного управління. Тим паче, що історію творить не тільки розум, а й пристрасті, афекти, бажання, які впливають на поведінку людей. Відкритим є питання, як розум може контролювати ірраціональне, якщо раціональне не може бути вільним від ціннісних орієнтирів і когнітивних упереджень.

Європейський Союз в цій інтелектуальній історії є місцем, яке визначається не кордонами, а обрієм. Інтелектуальні дискусії тривають. Фактично

Європейський Союз не має чіткої «великої стратегії» спільної зовнішньої політики і політики безпеки та оборони. Відкритим є питання, чи здатен Європейський Союз достатньо озброїти Україну, створивши із неї фортецю на фронтирі з Євразією. Договори і гарантії мають термін придатності, який визначається зміною реальних інтересів суб'єктів, залучених до цих договорів і гарантій.

Формування «великої стратегії» має відбуватися на інституційній основі. Ця основа «розмивається» подвійною моделлю національної та транснаціональної політики в Європейському Союзі. Внаслідок цього Європейська Рада, Європейська Комісія, Європейський парламент покликані бути інституційними ініціаторами формування «великої стратегії». Корегування «великої стратегії» інспірується національними урядами країн-членів Європейського Союзу та проводяться в інститути ЄС через механізми міністерських нарад. В ідеальній моделі реалізація «великої стратегії» Європейського Союзу має бути консолідованим результатом функціонування національного і наднаціонального рівнів політики ЄС. В реальній політиці на етапах формування, корегування та реалізації «велика стратегія» стикається зі специфічними проблемами. Ці складнощі проявляють себе як у спільній зовнішній політиці ЄС, так і спільній оборонній політиці ЄС. Маркером готовності Євросоюзу до розширення може бути відображення його реальності в бюджеті на 2029–2034 роки. Це вже стосуватиметься Європейського парламенту, який буде обраний у червні 2028 року. Результат залежатиме від наслідків роботи Європейського Союзу в 2025–2028 роках. Цей час припадає на каденцію 47-го президента США Д. Трампа, яка обіцяє бути непростою для євроатлантичних відносин. США і ЄС передусім мають обрати власну стратегію: недопущення російської перемоги, або забезпечення перемоги України.

Прообразом «багатополюсного світу» можна вважати створену 1999 р. з метою подолання тодішньої азійської фінансової кризи «групу двадцяти» найвпливовіших держав світу, які разом контролюють 80% світової економіки. Її членами є Аргентина, Австралія, Бразилія, Канада, Євросоюз, Франція, Німеччина, Індія, Китай, Індонезія, Італія, Мексика, росія, Саудівська Аравія, ПАР, Південна Корея, Туреччина, Велика Британія, Японія та США. За прогнозами економічних експертів, у 2009 р. падіння світового валового продукту очікувалося на рівні 15%. Однак й у квітні 2009 р. ця група не спромоглася виробити ефективних заходів для подолання світової економічної кризи. Наприклад, державні борги США станом на 1 березня 2009 р. становили 9,3 трильйони доларів. Китай та росія за цих обставин пропонували

замінити долар на нову світову валюту. Однак зустріч «Групи 20» провідних світових економік щодо подолання глобальної фінансової кризи 2 квітня 2009 р. засвідчила, що Європейський Союз не перехопив глобальну економічну ініціативу у США. Тому, ставши 47-м президентом США 20 січня 2025 р. Д. Трамп розпочав проти ЄС митну війну, поховавши ідеї президентів демократів щодо створення трансатлантичної зони вільної торгівлі.

Європейський Союз вступив в XXI століття з двома основними проєктами. Перший був пов'язаний із розширенням Євросоюзу, другий із запровадженням спільної грошової одиниці. Запровадження Монетарного союзу забезпечив Маастрихтський договір (набув чинності 1 листопада 1993 р.). Договір Ніцци 2000 р. сприяв новому поділу голосів у ЄС після декількох хвиль розширення. 1 січня 2002 р. національні гроші одиниці в готівковому обігу були переведені на євро. Це стимулювало дискусію щодо першої спільної європейської конституції. 29 жовтня 2004 р. проєкт конституції ЄС був підготовлений, але був відхилений на референдумах у Франції і Нідерландах. 1 травня 2004 р. до Європейського Союзу вступили Кіпр, Мальта, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія. 1 січня 2007 р. до Європейського Союзу вступили Румунія і Болгарія. 1 січня 2013 р. до Європейського Союзу вступила Хорватія.

26 червня 2016 р. Велика Британія провела референдум про вихід із Європейського Союзу. Криза євроатлантичних відносин припала на перший президентський термін Д. Трампа (2016–2020) та має всі шанси загостритись під час його другого президентського терміну (2025–2028). Водночас Євросоюз із поглибленням економічної рецесії переживає проблеми з ефективністю функціонування своїх інститутів.

6 березня 2025 р. на саміті Європейського Союзу намагались погодити розвиток спільної оборони. ЄС не мав достатньо зброї і розвідувальних даних, аби замінити США в допомозі Україні. «Знизивши свій військовий потенціал, – писав Г. Кіссінджер, – Європа практично втратила можливості реагувати на порушення універсальних норм» [74]. Для Європи екзистенційним викликом стала путінська рф, для США Китай. Попри це, Європа не форсує досягнення стратегічної автономії, замість цього намагається мотивувати США утриматись відмовлятись від союзницьких зобов'язань по НАТО.

Короткотермінові сценарії (2025–2030). Сценарій 1. Найбільш вірогідна «гібридна війна» рф за тіньової підтримки Китаю проти Євросоюзу. Зайшовши у глухий кут в Україні, путінський режим спробував випробувати

[74] *Кіссінджер Г.* Світовий порядок. К., 2025. С.15.

дію 5-ї статті НАТО та атакував Нарву. Можливості подальшого перебігу війни могли бути різними. Перший варіант, якщо європейці дезорієнтовані і сідають за стіл переговорів. Другий варіант видається більш вірогідним. Бойові дії поширюють на периметр російсько-фінського кордону. З території Польщі та Литви фронт розширяється на Калінінград. Третій варіант пов'язаний із суто гібридними методами ведення війни. Кібернетичні атаки об'єктів критичної інфраструктури економіки і життєзабезпечення населення країн ЄС аби схилити суспільну думку до капітуляції. Відкритим є питання ступеня відповідності цих сценаріїв інтересам Китаю. Євросоюз на тлі торговельних війн Китаю зі США є важливим для збуту китайських товарів. Тому Пекін навряд чи зацікавлений у «розгромі» Євросоюзу. Звичайно, якщо допустити, що гаряча стадія гібридної війни проти ЄС розпочата рф без консенсусу з Китаєм, який відволікання уваги на Європу використовує для захоплення Тайваню. Різні сценарії військових дій можуть нанести не лише економічні збитки Євросоюзу, а деморалізувати його владні структури. Можливим компромісом може бути перехід на «аварійний» варіант європейської інтеграції «багатьох швидкостей». Тобто де–факто Євросоюз диференціюється на зони досягнення різних якостей інтеграційного процесу. «Ядро» каролінгської Європи (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу), можливо, створять щось на кшталт «Європейської республіки». Країни Піренейського півострова (Іспанія, Португалія), скандинавські та балтійські країни (Швеція, Данія, Естонія, Латвія, Литва) тяготитимуть до британсько–американської сфери впливу в Європі. Австрія, країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), можливо Словенія та Хорватія створять неформальну «Австро–Угорську імперію – 2.0». Решта Балкан, включно з Грецією, Кіпром та Мальтою ризикують опинитись у зоні турбулентності.

Європейський Союз зіштовхнувся з серйозними викликами. Основними викликами є війна, міграційні проблеми, кліматичні зміни, запровадження штучного інтелекту. Мережа, що базується на комп'ютерах, – це новий тип бюрократії, потужність і витривалість якої не можна порівняти із жодною бюрократією, створеною людьми. За прогнозом професора Ювал Ной Харарі, «ця мережа також викличе до життя і міжкомп'ютерні міфології, набагато складніші й відчуженіші, ніж будь-які створені людьми божества. Потенційні переваги цієї мережі величезні. Але її зворотним боком є ризики знищення людської цивілізації»[75].

[75] Ювал Ной Харарі. Nexus. Коротка історія інформаційних мереж від кам'яного віку до ШІ. К., 2025. С. 435.

Сценарій 2. Поглиблення економічних проблем, посилення популістів лівого і правого спрямування може сформувати не лише Європейський Союз «багатьох швидкостей» інтеграції, а гратиме проти європейської солідарності. Президентські вибори 2027 р. у Франції, вибори бундестагу в ФРН 2028 р. можуть бути критичними для зміни еліт в Євросоюзі. Перемога правих популістів теоретично може підбити підсумок під історією ліберальної європейської інтеграції. Якщо праві популісти виграють вибори Європейського парламенту в 2028 р. це може призвести до зміни еліт. Замість ліберальних еліт можуть піднятись ставки популістів. Це може замінити проєкт ліберальної інтеграції на проєкт «Європи народів». У такому разі трансформуються якісні характеристики процесу європейської інтеграції.

Середньо термінові (2030–2035).

Сценарій 1. Розширення Європейського Союзу та утворення ЄС декількох рівнів інтеграції. Якщо Євросоюз і Україна виграють війну у рф, це відкриває можливості для прийняття України в ЄС. Україна перетворюється на «східний вал» Євросоюзу. За Україною ЄС приймає до свого складу Албанію, Боснію і Герцеговину, Республіку Північна Македонія, Косово, Чорногорію. Туреччина де-факто створює нео-османську імперію, що закриває питання її вступу в ЄС. Посилення демографічних проблем ЄС (депопуляція і зміна етнічного складу населення).

Сценарій 2. Ймовірне розширення 2030 р. може провести до ЄС ще більш різноманітні за цивілізаційною ідентичністю країни: ісламські Албанію, релігійно строкату Боснію і Герцеговину, Туреччину, православні Грузію, Молдову, Україну, Сербію, Чорногорію, Республіку Північна Македонія. Однак таке розширення може повернути Євросоюзу суб'єктність на міжнародній арені та конкурентні переваги щодо США і Китаю.

Можливе подальше розмивання єдності Європейського Союзу внаслідок збільшення кількості держав з різним рівнем економічного розвитку. Якщо на попередніх етапах відбулась заміна європейських ліберальних еліт на правих популістів. Постає питання кризи монетарного союзу та повернення до національних грошових одиниць.

Довгострокові сценарії (2035–2040) можуть бути пов'язані принаймні з двома альтернативними сценаріями. Сценарій 1. Розпад Європейського Союзу під тиском внутрішніх протиріч і зовнішніх викликів. Замість ЄС 27 країн-членів утворюють нові союзи. Балтійсько-Чорноморський союз (Польща, країни Балтії, країни Скандинавії, Білорусь, Україна), а у Західній

Європі зберігається союз Франції і ФРН, союз Бенілюкс, Іберійський союз (Іспанія і Португалія), Балканський союз інтегрується до складу турецької нео-османської імперії. Сценарій 2. Якщо Євросоюз подолає проблеми розширення та адаптації нових держав-членів, тоді має шанс перетворитись на європейську конфедеративну державу не лише зі спільною грошовою одиницею, а й європейською армією. Максимально різноманітною і складною стає інфраструктура Євросоюзу. Фундаментом є Спільний ринок. У політичній сфері знайдено баланс між наднаціональними структурами влади та європейськими регіонами. На наднаціональному рівні приймаються рішення на основі подвійної більшості: більшості голосів в залежності від кількості населення країни-члена ЄС. Складно відбуватиметься процес постіндустріальної трансформації економік країн-членів Європейського Союзу. Треба буде шукати нові моделі врегулювання міжнародних конфліктів та шукати відповіді на складні питання. Війни XXI століття це війни за ресурси: газ, нафту, літій, кобальт, ніобій, диспрозій. Який правильний баланс приватної ініціативи, державного інтересу, свободи та рівності? Які досяжні цілі соціальної політики? Де компроміс між максимізацією приватного багатства і мінімізацією соціальної напруженості? Як мінімізувати тертя між релігійними громадами? Як залагоджувати конфлікти всередині держави і між державами?

ДОДАТКИ. РОЗ'ЯСНЕННЯ ПОНЯТЬ

Співіснування європейських інституцій з часто дуже подібними назвами ховає у собі небезпеку виникнення термінологічної плутанини.

Acquis Communautaire's досягнення Співтовариств. Означає всю сукупність документів, що регулюють діяльність ЄС та характеризують досягнутий ним рівень інтеграції.

Амстердамський договір 1997 р. став наслідком роботи конференції ЄС після вступу в союз Австрії, Швеції, Фінляндії (1995) в 1996–1997 роках. Набув чинності 1 травня 1999 р., що дало можливість готувати Європейський Союз до найбільш масштабного розширення 2004 року.

Головування в Європейському Союзі – функція ротаційного головування країн-членів ЄС у Раді Євросоюзу та інших структурах упродовж шести місяців щороку.

Європейська інтеграція – процес єднання європейських національних держав у наднаціональну спільноту.

Європейські Співтовариства утворилися в 1967 р. згідно з Римським договором 1957 р., коли відбувся процес злиття Європейського об'єднання вугілля і сталі (1952) і Євратому (1957).

Європейський Союз слід чітко відрізняти від Європейських Спільнот. ЄС є своєрідним «дахом» для Європейських Спільнот (першої «опори» Європейського Союзу) та для відповідних форм співпраці в політичних сферах його другої і третьої «опор».

Європейські Спільноти є серцем Європейського Союзу (перша «опора»). Колишня «Європейська економічна спільнота» має назву «Європейська Спільнота».

Рада Європейських Спільнот після прийняття Маастрихтського договору має назву «**Рада Європейського Союзу**», яка має повноваження ухвалення рішень у рамках другої і третьої «опори» Європейського Союзу. Її зазвичай називають Радою міністрів. Натомість Рада Європи це міжурядова організація європейських країн, заснована в 1949 р. як структура, відповідальна за захист прав людини та верховенство права.

Європейська валютна система була створена в 1979 р. з метою стабілізації валютних курсів країн-членів Європейських економічних співтовариств.

Євро – спільна європейська грошова одиниця. Назва була прийнята 16 грудня 1995 р., у безготівковий обіг введено 1 січня 1999 р., у готівковий обіг – 1 січня 2002 року.

Європол – Європейське поліцейське відомство створено 1993 р. з метою координації країн-членів ЄС у протидії організованій злочинності і терористичній загрозі. Взаємодіє з Інтерполом.

Європейський парламент – представницький орган ЄС. Уперше Європейську парламентську асамблею було створено в 1952 р. в Європейському об'єднанні вугілля і сталі. В 1979 р. відбулися в шести країнах Європейських співтовариств перші прямі вибори депутатів Європейського парламенту. Відповідно до Маастрихтського договору Європейський парламент реалізує консультативні і функції контролю, є головною інституцією в процесі формування європейського законодавства, затверджує бюджет ЄС та контролює роботу Європейської комісії.

Європейський центральний банк формувався, починаючи з 1990 р. з метою реалізації ідеї створення Монетарного союзу. Він здійснює макрофінансове регулювання відсоткових ставок, впливає на курс євро та емісію банкнот спільної європейської грошової одиниці.

Економічний і валютний союз – вищий за зону вільної торгівлі етап інтеграції, який передбачає створення Спільного ринку та запровадження валютного регулювання. Перший етап формування економічного і валютного союзу розпочався 1 липня 1990 року.

Європейська Рада – найвищий орган прийняття рішень Європейського Союзу. До її складу входять голови держав та урядів держав-членів та президент Європейської комісії. Європейську раду треба відрізняти від Ради Європи, яка є міжнародною організацією.

Зважування голосів у Раді Європейського Союзу	Кількість голосів
Німеччина	29
Франція	29
Сполучене Королівство (до 2016–2021)	29
Італія	29
Іспанія	27
Польща	27
Румунія	14
Нідерланди	13
Греція	12
Португалія	12
Бельгія	12

Чеська Республіка	12
Угорщина	12
Швеція	10
Австрія	10
Болгарія	10
Данія	7
Словаччина	7
Фінляндія	7
Ірландія	7
Литва	7
Латвія	4
Словенія	4
Естонія	4
Кіпр	4
Люксембург	4
Мальта	3

Ухвалення рішення «простою» кваліфікованою більшістю за пропозицією Європейської комісії вимагає більшості держав-членів із загальною кількістю щонайменше 255 голосів. Кваліфікована більшість – 345 голосів.

Зона вільної торгівлі – перший етап економічної інтеграції. Створюється з метою скасування митних тарифів і позатарифних інструментів регулювання міжнародної торгівлі між країнами-учасницями, які зберігають комерційний суверенітет і національні тарифи щодо третіх сторін.

Ідея Європи пов'язана з усвідомленням спільної цивілізаційної ідентичності та виявляла себе впродовж всієї європейської історії. Фундаментом європейської інтеграції вважається ідея грецької демократії, римського публічного права, християнської республіки. Ідея Європи є складовою концепції європейського лідерства у всесвітній історії.

Комісія Європейського Союзу утворена 1 листопада 1993 р. відповідно до Маастрихтського договору 1992 року як виконавчий орган ЄС.

Комунітаризація – добровільний процес передавання країнами-членами ЄС повноважень національних органів влади у сферу діяльності Європейського Союзу і поширення на них юрисдикції Суду ЄС.

Конвергенція – процес зближення економік і політичних систем країн-членів ЄС з метою реалізації європейської інтеграції.

Консенсус – процес одноголосного прийняття рішень в ЄС.

Копенгагенські критерії були затверджені в червні 1993 р. з метою визначення принципів прийняття нових держав-членів до ЄС. Політичні критерії передбачають стабільність демократичних політичних інститутів, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини та захист національних меншин. Юридичні критерії стосуються спроможності держави-апліканта цілком взяти на себе зобов'язання, пов'язанні з членством в ЄС. Економічні критерії пов'язані із здатністю національної ринкової економіки витримати конкуренцію на Спільному ринку в чотирьох свободах: вільного пересування капіталів, товарів, робочої сили і послуг.

Люксембурзький компроміс був реалізований в 1966 р. у відповідь на вимогу Шарля де Голля запровадити національне право вето.

Рахункова палата здійснює моніторинг та транспарентність фінансових операцій у ЄС.

Римський договір 1957 р. був підписаний у розвиток ідеї європейської інтеграції та пов'язаний із ідеєю переходу від Європейського об'єднання вугілля і сталі до Спільного ринку чотирьох свобод: капіталів, робочої сили, товарів, послуг.

Спільна зовнішня політика є метою, накресленою Маастрихтських договором, щодо формування спільної позиції і погоджених дій ЄС на міжнародній арені.

Спільна сільськогосподарська політика ЄС затверджена 1962 р. з метою сприяння створенню спільного аграрного ринку. Конфліктним питанням розподілу субсидій фермерам у різних країнах ЄС.

Спільна стратегія – це інструмент реалізації спільної зовнішньої політики ЄС, запроваджений Амстердамським договором.

Спільний ринок – митний союз, який забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили між країнами-учасницями.

Субсидіарність – принцип доповнюваності. Згаданий принцип регулює відносини між ЄС і країнами-членами та визначає, що поза сферою безпосередньої компетенції органів ЄС він може діяти, коли проблема, що виникла, може бути ефективно розв'язана на комунітарному рівні, а не на рівні окремих країн-членів або регіонів.

Суд ЄС забезпечує універсальність тлумачення й застосування договорів, стежить за законністю постанов інститутів ЄС.

Угода про асоціацію встановлює зв'язки ЄС з третіми країнами. Перша категорія такої угоди передбачає підготовку третьої країни до членства в ЄС. Друга категорія угод пов'язана з встановленням і підтриманням особливих відносин країн-членів ЄС із третіми країнами.

Федералізм передбачає поділ на конституційних засадах політичної влади між центральним правлінням і регіональними суб'єктами правління.

Функціоналістський метод інтеграції передбачає поетапну секторальну інтеграцію від економічної до політичної сфери.

ДОДАТКИ. ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ

Документ 1. ***«Пан'Європа. Пропозиція Р. Куденхова-Калергі» «Paneurora. Ein Vorschlag von R.N. Coudenhove-Kalergi. 16.11.1922». Neue Freie Presse. 17.11.1922. s.1–2. (фрагмент)***

«1. Нове світове становище. Війна змінила світ. Центри нового світу: Лондон, Нью-Йорк, Москва, Токіо. Чотири імперії виділяються сьогодні в світовій економіці: британська, американська, російська та японська. Політично світ поділяється на Пан'Америку, Пан'Британію, Пан'Росію, Пан'Японію. Лише європейське силове поле залишається розколотим, якщо керівники народів не створять п'яту світову імперію – Пан'Європу – від Португалії до Польщі… Європейське становище в світі таке як становище Німеччини в Європі: наслідки світової війни для Європи порівняні з наслідками Тридцятирічної війни для Німеччини […] 2. Військове становище розділеної Європи ще більш безнадійне, ніж політичне… Лише пан'європейська військова організація з солідарною оборонною системою на східному кордоні може створити Європу миру і безпеки […] Вільна Європа існує між двома євразійськими світовими потугами: Англією та росією. Британська імперія – кордон Європи як з Азією, так і з Америкою. Росія культурно знаходиться за межами Європи. Європеїзація Петра Великого зіштовхнула європейські теорії та азійську практику […]. Європейська доктрина Монро мусить звучати: «Європа – європейцям!» […]. Єдина Європа теоретично може об'єднати монархії. Конституція федеративної Європи мусить бути республіканською […]. Допоки в громадській думці Європи пануватимуть націоналізми, демократичні уряди не зможуть висунути ініціативу створення Пан'Європи».

Документ 2. ***Промова У. Черчилля у Вестмінстерському коледжі м. Фултон (штат Міссурі, США) 5 березня 1946 р. (фрагмент).***

«Стабільність мислення, наполегливість в досягненні мети і значна простота рішень повинні направляти і визначати поведінку англомовних країн в мирний час, як це було під час війни… Сполучені Штати Америки знаходяться сьогодні на вершині могутності і це можна сприймати як своєрідне випробування для американської демократії, адже перевага в силі означає величезну відповідальність перед майбутнім… Ми з жахом дивимося на страшні руйнування, яких зазнала Європа, що значною мірою позбулася колишньої величі… Не наша справа – особливо зараз, коли

у нас самих стільки проблем – насильно втручатися до внутрішніх справ країн, з якими ми не воювали, й які можуть бути віднесені до кола переможених… Нам зрозуміле прагнення росіян убезпечити свої західні кордони та усунути тим самим можливість нової німецької агресії… Протягнувшись через увесь континент від Щецина на Балтійському морі і до Трієста на Адріатичному морі, на Європу опустилася залізна завіса. Столиці держав Центральної і Східної Європи – держав, чия історія нараховує багато століть, – опинилися по інший бік завіси…Комуністичні партії східноєвропейських держав, які ніколи не вирізнялися чисельністю, набули непомірно велику роль у житті своїх країн, а зараз намагаються захопити безконтрольну владу… Ми бачимо сьогодні не ту демократичну Європу, заради побудови якої воювали. І це не та Європа, яка може стати гарантом міцного миру… Я не вірю, що Радянська Росія хоче нової війни. Скоріше вона хоче зібрати якомога більше плодів минулої війни, аби безкінечно нарощувати свою потугу з одночасною ідеологічною експансією…Давайте ж проповідувати те, що ми робимо, і робити те, що ми проповідуємо…Безпека світу вимагає нової єдності Європи, від якої жодну сторону не слід відштовхувати назавжди…».

Документ 3. ***Промова У. Черчилля 19 вересня 1946 р. у Цюріхському університеті (фрагмент).***

«Загибель Європи не може не стосуватися долі самої Америки…Однак є один засіб, який може за роки перетворити Європу на вільну й щасливу Швейцарію… В чому полягає цей чудодійний засіб? У возз'єднанні родини європейських народів, у якомога повному складі, та у наданні їй такої структури, яка забезпечили би її мирне, безпечне та вільне існування. Нам потрібно побудувати щось на кшталт Сполучених Штатів Європи…Першим кроком до відновлення родини європейських народів має бути налагодження партнерства між Францією та Німеччиною».

Документ 4. ***«Північноатлантичний договір», підписаний у Вашингтоні, Федеральний округ Колумбія, 4 квітня 1949 року. (фрагмент)***

У преамбулі зазначається, що «сторони договору (США, Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Канада, Італія, Португалія, Норвегія, Данія, Ісландія. 18 лютого 1952 р. до Вашингтонського договору приєдналися Греція та Туреччина. 9 травня 1955 р. членом НАТО стала ФРН. 30 травня 1982 р. до складу альянсу увійшла Іспанія. 12 березня 1999 р. його ряди поповнили Польща, Угорщина та Чехія. 29 березня 2004 р. до альянсу приєдналися Болгарія, Латвія, Литва, Естонія, Румунія, Словаччина та Словенія) підтверджують свою віру у цілі і принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй і своє бажання жити в мирі з усіма народами та урядами. Сторони договору мають рішучість захищати свободу, спільний спадок і цивілізацію своїх народів, засновані на принципах демократії, свободи особистості і законності. Сторони договору мають за мету зміцнення стабільності і підвищення добробуту у Північноатлантичному регіоні. Сторони

договору повні рішучості об'єднати свої зусилля з метою створення колективної оборони і збереження миру та безпеки. Тому сторони договору досягли згоди про наступний Північноатлантичний договір:

Стаття 1. Сторони договору зобов'язуються відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй мирно вирішувати всі міжнародні суперечки, учасниками яких вони можуть стати, не ставлячи під загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість, а також утримуючись від будь-якого застосування сили або загрози її застосування у своїх міжнародних відносинах, якщо це суперечить цілям ООН.

Стаття 2. Сторони договору будуть сприяти подальшому розвитку міжнародних відносин миру і дружби шляхом зміцнення своїх вільних інститутів, досягнення більшого розуміння принципів, на яких вони ґрунтуються і сприяння створенню умов стабільності і добробуту. Сторони договору будуть усувати протиріччя у своїй міжнародній економічній політиці і сприяти розвитку економічного співробітництва між будь-якими з них і між собою в цілому.

Стаття 3. В інтересах більш ефективного здійснення зазначеного договору його сторони одноосібно і спільно, шляхом постійних дієвих самостійних зусиль і взаємодопомоги будуть підтримувати і нарощувати свій індивідуальний і колективний потенціал боротьби із збройним нападом.

Стаття 4. Сторони договору будуть завжди консультуватися одна з одною, якщо на думку однієї з них, територіальна цілісність, політична незалежність або безпека якоїсь із сторін договору опиниться під загрозою.

Стаття 5. Сторони договору погоджуються з тим, що збройний напад на одну або декілька з них в Європі або Північній Америці буде розглядатися як напад на них в цілому і відповідно погоджуються з тим, що в разі подібного збройного нападу кожна з них в порядку здійснення права на індивідуальну або колективну оборону, визнаного статтею 51 Статуту ООН, надасть допомогу стороні договору, об'єкту такого нападу, шляхом здійснення індивідуальних або колективних дій, які вважатимуться за потрібне, включно із застосуванням сили з метою відновлення і подальшого збереження безпеки Північноатлантичного регіону. Про будь-який подібній напад і всі пов'язані з ним заходи негайно повідомляється Рада безпеки. Подібні заходи будуть припинені, коли Рада безпеки вживатиме заходів, необхідних для відновлення і збереження міжнародного миру і безпеки.

Стаття 6. (Внесені зміни відповідно зі статтею 2 Протоколу Північноатлантичного договору про приєднання до нього Греції та Туреччини). Метою статті 5 вважається, що збройний напад на одну або декілька сторін договору включно зі збройним нападом на територію будь-якої сторони договору в Європі або Північній Америці, алжирські департаменти Франції (16 січня 1963 р. Північноатлантична рада зазначила, що 3 липня 1962 р. відповідні положення договору щодо алжирських департаментів Франції втратили силу), територію Туреччини або острови, розташовані у Північноатлантичній зоні північніше Тропіка Раку і острови, що перебувають під юрисдикцією якої-небудь із сторін договору; на збройні сили, кораблі або летальні

апарати котроїсь із сторін договору, якщо ці збройні сили, кораблі або летальні апарати знаходилися на цих територіях або над ними, або в іншому районі Європи чи над ним, якщо там на час набуття чинності договору розміщувалися окупаційні сили якоїсь із сторін договору, або у Середземному морі чи над ним, або в Північноатлантичній зоні чи над нею.

Стаття 7. Зазначений договір не стосується зобов'язань сторін договору, які є членами ООН по Статуту ООН.

Стаття 8. Кожна сторона договору зобов'язується не брати на себе будь-яких міжнародних зобов'язань щодо якоїсь сторони договору або третіх країн, які суперечать зазначеному договору.

Стаття 9. Зазначеним договором сторони створюють Раду, в якій для розгляду питань, які стосуються виконання зазначеного договору має бути представлена кожна з них. Рада має бути організована таким чином аби мати можливість збиратися у будь який час. Рада зобов'язується створювати допоміжні органи, якщо в них виникне потреба; зокрема зобов'язується негайно створити Комітет оборони, який має давати рекомендації щодо заходів, спрямованих на виконання статей 3 та 5.

Стаття 10. Сторони по своїй згоді можуть пропонувати будь-якій європейській державі, спроможній розвивати принципи договору та робити свій внесок у безпеку Північноатлантичного регіону, приєднатися до зазначеного договору. Будь-яка така держава може стати учасником договору шляхом передачі уряду США документа про своє приєднання та договору».

Документ 5. ***Декларація Роберта 1Шумана 9 травня 1950 р. (фрагмент). [http://www.let.leidenuniv.n1/history/rtg/res1/declaration/html]***

«Війна між Францією та Німеччиною стає неможливою… Це дасть можливість забезпечити злиття інтересів, потрібне для створення спільної економічної системи.

Об'єднавши основні засоби виробництва, створивши новий вищий керівний орган, рішення якого будуть обов'язковими для Німеччини, Франції та інших держав-членів, це дасть можливість закласти наріжний камінь у фундамент європейської федерації, яка потрібна для збереження миру».

Документ 6. ***Стаття 300 Договору про Євросоюз встановила правила ведення переговорів з приводу підготовки та укладання угод про партнерство:***

1) Європейська Комісія дає рекомендації Раді, яка надає Комісії повноваження почати переговори. Комісія проводить переговори в консультації зі спеціальним комітетом, призначеним Радою, аби виробляти відповідні директиви.

2) За винятком випадків, коли одностайність вимагається на рівні внутрішніх політик, Рада діє кваліфікованою більшістю.

3) Європейський Парламент належить негайно й цілковито інформувати про будь-яке рішення.

4) Загалом Рада укладає угоду про партнерство після консультацій з Європейським Парламентом.

5) Європейський Парламент видає свій висновок, що рівною мірою членських угод, інших угод, які запроваджують окрему інституційну структуру через організацію процедур співпраці, а також угод з бюджетними наслідками, які є важливими для Спільноти і спричиняють внесення змін до актів, прийнятих спільним ухваленням рішення».

Документ 7. ***Заява Європейського Союзу та США щодо зміцнення трансатлантичних зв'язків (Ґьотеборг, Швеція. 14 червня 2001 р.). (фрагмент).***

«Сторони домовилися врегульовувати торговельні протиріччя швидше та ефективніше… США вітали зусилля Європейського Союзу, спрямовані на зміцнення його потенціалу управління кризами, включно з військовими операціями, в яких НАТО безпосередньо не бере участь, але які погоджені з НАТО. Там, де заторкнуті інтереси НАТО, передбачається участь країн-членів НАТО, які не є членами Європейського Союзу.

[…] Сторони домовилися діяти заради підтримання миру та процвітання у всіх регіонах світу: на Близькому Сході, Балканах, Корейському півострові, Росії, Південному Кавказі…Попереджувати конфлікти та управляти кризами; боротися з тероризмом; сприяти непоширенню ядерної зброї».

Документ 8. ***Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України (робочий план на період головування Бельгії). [Інформаційно-аналітичні матеріали до «круглого столу» парламентарів та експертів за результатами саміту Україна – Європейський Союз у Ялті – Київ – 17 вересня 2001]. (фрагмент).***

«Сприяти створенню необхідних умов для плюралістичної демократії дотримання в повному обсязі прав людини і діяльності громадських демократичних інститутів; свобода та плюралізм мас-медіа; розвиток громадянського суспільства; підтримувати процес економічних реформ та інтеграції України в європейську та світову економіку; установити ефективне співробітництво у галузі правосуддя та внутрішніх справ; налагодження інформування України про конкретні заходи, що вживаються на майбутніх кордонах Європейського Союзу… Розширювати політичні консультації, включаючи в перспективі питання політики безпеки в Європі і подолання криз… розвивати діалог з проблем транзиту енергетичних носіїв…».

Документ 9. ***Договір Ніцци. Стаття 11. (фрагмент).***

«1) Союз реалізує спільну зовнішню та оборонну політики заради мети: а) захисту цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності і безпеки Союзу, б) посилення безпеки Союзу у всіх її формах, в) миру та посилення міжнародної безпеки, г) сприяння міжнародному співробітництву, д) посилення демократії і правопорядку, захисту прав людини і основних свобод».

Документ 10. ***Саміт росія – Європейський Союз. Спільна заява щодо зміцнення політичного діалогу з питань безпеки в Європі. Рим, 6 листопада 2003 р. [Современная Европа. 2002. №1. С. 106–107]. (фрагмент).***

«Діалог в галузі Європейської політики безпеки та оборони вестиметься з урахуванням прогресу, досягнутого Європейським Союзом…Росія та Європейський Союз виступають за посилення контролю за нелегальними потоками легкої стрілецької зброї на регіональному рівні […].

[…] Сторони домовилися розробити до жовтня 2003 р. концепцію спільного економічного простору. Має бути удосконалено роботу трубопровідного транспорту.

[…] Сторони рішуче заперечують проти ототожнення тероризму з будь-якою національністю або релігійною конфесією».

Документ 11. ***Конституція Європейського Союзу (проєкт, відхилений 2005 р.). (фрагмент).***

«Сполучені Штати Європи…союз європейських держав, що зберігають власну національну індивідуальність, які тісно координують свою політику на європейському рівні і управляють на федеративних засадах певними сферами загальної компетенції.

Його цілі: стаття III. Розвиток спільної зовнішньої політики і політики безпеки, а також оборонної політики в цілях захисту цінностей Євросоюзу і сприяння їх реалізації у відносинах з навколишнім світом… Стаття III–231. (стаття про лояльність). Країни-члени Європейського Союзу зобов'язані надавати активну і безумовну підтримку політиці безпеки ЄС. Утримуватися від будь-яких дій, які суперечать інтересам ЄС, або таких дій, які можуть нанести збитків ефективності його дій на міжнародній арені (стаття III–235)».

Документ 12. ***Ротація президентства в Раді Європейського Союзу у 1998–2025 рр..***

Британія січень-червень 1998; Австрія липень-грудень 1998; Німеччина січень-червень 1999; Фінляндія липень-грудень 1999; Португалія січень-червень 2000; Франція липень-грудень 2000; Швеція січень-червень 2001; Бельгія липень-грудень 2001; Іспанія січень-червень 2002; Данія липень-грудень 2002; Греція січень-червень 2003; Італія липень-грудень 2003; Ірландія січень-червень 2004; Нідерланди липень-грудень 2004; Люксембург січень-червень 2005; Британія липень-грудень 2005; Австрія січень-червень 2006; Фінляндія липень-грудень 2006; Німеччина січень-червень 2007; Португалія липень-грудень 2007; Словенія січень-червень 2008; Франція липень-грудень 2008; Чехія січень-червень 2009; Швеція липень-грудень 2009; Іспанія січень-червень 2010; Бельгія липень-грудень 2010; Угорщина січень-червень 2011; Польща липень-грудень 2011; Данія січень-червень 2012; Кіпр липень-грудень 2012; Ірландія січень-червень 2013; Литва липень-грудень 2013; Греція січень-червень 2014, Італія липень-грудень 2014; Латвія січень-червень 2015; Люксембург липень-грудень 2015; Нідерланди січень-червень 2016; Словаччина липень-грудень 2016; Мальта січень-червень 2017;

Британія липень-грудень 2017; Естонія січень-червень 2018; Болгарія липень-грудень 2018; Австрія січень-червень 2019; Румунія липень-грудень 2019; Хорватія січень-червень 2020; Німеччина липень-грудень 2020; Португалія січень – червень 2021; Словенія липень – грудень 2021; Франція січень – червень 2022; Чехія липень – грудень 2022; Швеція січень – червень 2023; Іспанія липень – грудень 2023; Бельгія січень – червень 2024; Угорщина липень – грудень 2024; Польща січень – червень 2025; Данія липень – грудень 2025.

Документ 13. Частка (%) держав-членів ЄС у власному капіталі Європейського центрального банку.

Країна	**Частка**
Німеччина	24,4
Франція	16,8
Італія	14,9
Велика Британія (до 2020)	14,7
Іспанія	8,8
Нідерланди	4,2
Бельгія	2,8
Швеція	2,6
Австрія	2,3
Греція	2,0
Португалія	1,9
Данія	1,6
Фінляндія	1,3
Ірландія	0,8
Люксембург	0,1

Голови Європейської комісії: Вальтер Хальштейн (ФРН) (1958–1968), Жан Рей (Бельгія) (1968–1970), Франко-Марія Мальфатті (Італія) (1970–1972), Сікко Маншольт (Нідерланди) (1972–1973), Франсуа-Хав'єр Ортолі (Франція) (1973–1977), Рой Дженкінс (Велика Британія) (1977–1983), Гастон Торн (Люксембург) (1983–1985), Жак Делор (Франція) (1985–1995), Жак Сантер (Люксембург) (1995–1999), Романо Проді (Італія) (1999–2004), Жозе Мануель Баррозу (Португалія) (2004–2014), Жан-Клод Юнкер (Люксембург) (2014–2019), Урсула фон дер Ляйєн (ФРН) (2019–2024, 2024–2028).

Голови Європейського центрального банку: Жан-Клод Тріше (2003–2011), Маріо Драгі (2011–2019), Крістін Лагард (2019–2024; 2024–2028).

Голови Європейської Ради: Герман фон Рампей (2009–2014), Дональд Туск (2014–2019), Шарль Мішель (2019–2024), Антоніу Кошту (2024–2028).

Міністри закордонних справ ЄС: Кетрін Ештон (2009–2014), Фредеріка Могеріні (2014–2019), Жозеп Боррель (2019–2024), Кайя Каллас (2024–2028).

Документ 14. *СПІЛЬНА СТРАТЕГІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО УКРАЇНИ.*

На своєму засіданні в Гельсінкі у грудні 1999 р. Європейська рада прийняла Спільну стратегію Європейського Союзу щодо України, яка має на меті зміцнення відносин стратегічного партнерства. Стратегія передбачає, що кожна країна в рамках свого головування готуватиме робочий план із реалізації її положень.

Угода про партнерство та співробітництво (УПС) між Європейським Союзом та Україною лишається фундаментом відносин між ними. Одне з головних завдань стратегії полягає в реалізації положень названої Угоди. Інституційні форми УПС – зустрічі на вищому рівні ЄС – Україна, Рада з питань співпраці, комітет з питань співпраці та його підкомітети утворюють ефективний механізм діалогу.

1. ДОПОМОГА ПРОЦЕСУ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ.

Зміцнення демократії, правової держави та державних інституцій.

Через запрошення Україні приєднатись до деяких Конвенцій в галузі прав людини, підписаних сукупністю країн-членів;

Через встановлення регулярних контактів між уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та відповідними посадовцями деяких інших європейських країн та Європейського парламенту.

Через підтримку становлення та свободи засобів масової інформації.

Через розвиток контактів та конкретних заходів співпраці в рамках побратимських зв'язків між місцевими адміністраціями та суб'єктами громадянського суспільства України та ЄС.

Підтримка процесу економічних перетворень в Україні.

Через розгляд можливостей для збільшення підтримки встановлення прозорого та стабільного поля в сфері законодавства, підзаконних актів та інституційної організації. Європейська Комісія розгляне можливість надання допомоги в рамках Програми ТАСІС Антимонопольному комітету та регулятивним ринковим інстанціям, а також органам сертифікації та контролю за стандартами.

Через підтримку зусиль українських владних органів, спрямованих на продовження економічної реформи в контексті встановлення ринкової економіки. Європейська Комісія надасть технічну експертизу в рамках продовження процесу приватизації та реструктуралізації української промисловості.

Через намір надати підтримку встановленню інституційного та законодавчого поля, що сприятиме приватизації, ринковій організації та розвитку сільськогосподарського та агропромислового сектору. Будуть розглянуті шляхи підвищення стабільності структур господарювання та безпеки інвестицій шляхом впровадження права на довготривалу експлуатацію, зближенню санітарних та фітосанітарних норм України та Європи.

Через сприяння встановленню адаптованої системи соціального захисту та пенсійного забезпечення.

Через підтримку розвитку системи охорони здоров'я.

2. Забезпечення стабільності та безпеки, готовність приймати спільні виклики Європейському континенту.

Співпраця задля зміцнення стабільності та безпеки в Європі.

Через продовження та посилення політичного діалогу, зокрема стосовно європейської політики в галузі безпеки та оборони, питань роззброєння та нерозповсюдження зброї масового знищення, а також розширення ЄС та регіональних питань, що становлять спільний інтерес.

Через запрошення Україні приєднатися в односторонньому порядку до певних заходів та позицій, ухвалених в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки, маючи на меті посилити значення цих рішень та залучити Україну до їх реалізації.

Через встановлення співпраці з Україною щодо запобігання незаконній торгівлі легкими та малокаліберними видами зброї.

Співпраця в галузі охорони навколишнього середовища, енергетики та ядерної безпеки.

Через продовження підтримки плану дій Великої Сімки, спрямованого на закриття Чорнобильської АЕС.

Через підтримку дій України, спрямованих на зменшення негативного впливу на здоров'я населення, навколишнього середовища, зокрема, в галузі забезпечення якості питної води, обробки стічних вод, збору та знищення відходів, а також забруднення повітря. Європейська Комісія вивчить можливості реалізації спільної ініціативи TACIC та міжнародних фінансових організацій, спрямованої на допомогу реформі муніципальних служб та служб довкілля, шляхом підтримки інвестицій та розвитку партнерських зв'язків між відповідними службами.

2. СПРИЯННЯ ПОСИЛЕННЮ СПІВПРАЦІ МІЖ ЄС ТА УКРАЇНОЮ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ СОЮЗУ.

Підтримка інтеграції України в європейську і світову економіку.

Через сприяння поступовому наближенню законодавства України в економічній сфері до відповідного законодавства ЄС, а також реальному впровадженню в дію цього законодавства.

Через здійснення моніторингу виконання плану термінових заходів, представленого Україною 29 березня 2000 р. з метою виконання положень УПС.

Визначити пріоритетні заходи з захисту прав інтелектуальної власності, зокрема, при впровадженні в дію цивільного, кримінального та митного кодексів.

Через допомогу Україні у використанні всіх можливостей для торгівельних обмінів із ЄС, зокрема таких, що відкриваються в рамках системи генеральних преференцій.

Через продовження допомоги, яка надається Україні в рамках TACIC на підтримку процесу її вступу до ВТО. Ця допомога могла би бути підсилена в таких галузях як політика в сфері конкуренції, прав інтелектуальної власності, стандартизації та сертифікації.

Співпраця в галузі юстиції та внутрішніх справ.

Європейська комісія розгляне можливості надання допомоги розвитку поліцейських, адміністративних та митних структур, які дозволять ефективно контролювати міграційні потоки на всіх кордонах України та боротися з механізмами нелегальної імміграції. Буде і надалі надаватися допомога в модернізації пропускних пунктів на кордонах, зокрема, з Угорщиною та Польщею.

Через допомогу Україні в виконанні її законодавства стосовно відмивання грошей.

Через встановлення співпраці між інстанціями з виконання законодавства країн-членів ЄС та українськими органами з метою боротьби проти організованої злочинності.

Регіональне та прикордонне співробітництво з сусідніми країнами.

Через розвиток програм регіональної та прикордонної співпраці, зокрема в розвитку малих і середніх підприємств, довкілля та інфраструктури мереж.

Через розвиток співпраці в сфері науки та технологій, а також університетських обмінів в рамках програми ТЕМПУС. Комітет з питань співпраці також розгляне стан просування переговорів щодо угоди про співпрацю в сфері науки і технологій між ЄС та Україною.

Інструментарій та просування співпраці.

З метою забезпечення кращої координації на рівні міжнародних організацій Генеральний секретаріат Європейської ради спільно з Європейською комісією вживатиме необхідних заходів для розгляду відповідних засобів.

САММІТ Україна – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ
(Ялта, 11 вересня 2001 р.)
СПІЛЬНА ЗАЯВА

Президента України Л. Кучми та Президента Європейської Ради Г. Верхофштадта, з участю Генерального секретаря ради ЄС, високого представника з питань спільної зовнішньої та оборонної політики Х. Солани, а також Президента Комісії Європейських Співтовариств р. Проді.

1. Самміт став важливим кроком у розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом, які базуються на спільних цінностях. Ми підтвердили зобов'язання посилити наше стратегічне партнерство, націлене на подальше наближення України до ЄС, яке сприяє стабільності та процвітанню в Європі, а також зміцнює демократію, повагу до прав людини, верховенство права та ринкову економіку.

2. Ми будемо намагатися використати повний потенціал Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС), Спільної стратегії ЄС щодо України і Стратегії інтеграції України до ЄС. Пріоритетами співробітництва визначено: наближення законодавства України, енергетика, торгівля, юстиція та внутрішні справи, охорона довкілля та транспорт. Наше співробітництво має спрямовуватися на досягнення конкретних результатів, відчутних для громадян України та ЄС.

3. Ми із задоволенням відзначили нові перспективи для тіснішої співпраці, які відкриті рішеннями Європейської Ради в Гьотеборгу, щодо участі України в Європейській конференції.

4. Обидві сторони погодилися, що успішний економічний розвиток та покращений економічний клімат мають супроводжуватися подальшою консолідацією демократичних реформ, верховенства права, ефективним та прозорим державним управлінням, а також розвитком громадянського суспільства.

5. ЄС визнав європейські прагнення України та наголосив, що стабільний та демократичний політичний та економічний розвиток в Україні становить стратегічну важливість для Європи. ЄС підтвердив своє зобов'язання продовжувати підтримувати демократичний розвиток, права людини та ринково орієнтовані економічні реформи, маючи на меті зміцнення європейської орієнтації України.

6. При обговоренні політичного розвитку України Президент України підкреслив відданість демократії, верховенству права, правам людини, свободі слова, громадянському суспільству, та наголосив на діях та заходах, вжитих в Україні з метою підтримки та зміцнення цих цінностей. Було відзначено зростаючу важливість вільних ЗМІ, що зростає, у розвитку демократичного суспільства в Україні. ЄС заохотив Україну забезпечити демократичну та транспарентну підготовку до парламентських виборів наступного року та інтенсифікувати зусилля щодо проведення правової та адміністративної реформ. Вибори дадуть можливість продемонструвати демократичний прогрес в Україні.

7. Ми погодилися вивчити та заохочувати подальші програми навчання, обмін експертів та державних службовців з метою підтримки правової, адміністративної та економічної реформи. Україна запросила експертів ЄС для роботи у відповідних адміністративних та правничих органах України з метою надання підтримки у процесі підготовки та впровадження відповідних урядових рішень та правових актів. Ми визнали потребу розповсюдження більшої кількості інформації та знань стосовно ЄС, а також цілей та принципів європейської інтеграції серед українців.

8. ЄС вітав урядову програму економічних реформ в Україні та заохотив до здійснення подальших кроків у таких сферах як податки, стандартизація, конкурентна політика, державна допомога та продовження широкомасштабної приватизації за транспарентних ринкових умов

9. Ми обговорили процес розширення ЄС та його вплив на Україну. Розширення відкриває нові можливості в різних сферах нашого співробітництва. Найкращий засіб використати ці можливості для України – привести якомога ближче її законодавство, норми та стандарти до ЄС.

10. Ми висловили спільне бажання боротися з організованою злочинністю, відмиванням грошей, нелегальним транспортуванням наркотиків та зброї, а також тісно співпрацювати у питаннях нелегальної імміграції, біженців, контрабанди та транспортування людей.

11. Європейський Союз та Україна будуть продовжувати свою роботу над зміцненням політичних, торговельних та культурних зв'язків. Ми будемо тісно співпрацювати над зміцненням упорядкування кордонів України та підтримувати розвиток інфраструктури кордонів.

12. ЄС інформував Україну про прогрес, досягнутий у сфері європейської політики безпеки та оборони. Ми домовились провести попереднє обговорення можливості використання українського потенціалу транспортної авіації.

13. Адаптація законодавства України до норм та стандартів ЄС є основною ціллю для обох сторін з метою реалізації УПС, інтеграції України до європейської економіки, а також заради прискорення вступу України до СОТ.

14. Ми продовжуватимемо нашу роботу зі спрощення доступу до ринків компаніям України та ЄС, а також інтенсифікуємо наші зусилля з вирішення суттєвих двосторонніх торгових проблем.

15. Ми вітали інтенсифікацію контактів з укладення угоди про науково-технічне співробітництво.

16. Ми підкреслили необхідність продовження реформ енергетичного сектора та приватизації енергетичної інфраструктури України. Ми визнали важливість лібералізації ринку послуг транзиту енергоносіїв в Україні.

17. ЄС знов підтвердив свої зобов'язання надати допомогу Україні у вирішенні питань ядерної безпеки та соціальних наслідків закриття ЧАЕС. Серед іншого, ЄС на даний час надав 90,5 млн євро для фонду «Укриття» та зобов'язався надати 33,3 млн. Євро для засобів утилізації радіоактивних відходів. Він також надав 25 млн.

Євро на часткове покриття «паливного дефіциту» до запуску двох нових реакторів на Хмельницькій та Рівненській АЕС.

18. Ми погодились на важливості приведення рівня безпеки нових реакторів у відповідність до західних стандартів та практики безпеки.

19. Ми погодилися з необхідністю розвивати ефективні шляхи вирішення питань, пов'язаних із зміною клімату та впровадження Кіотського протоколу. Ми визначили захист навколишнього природного середовища важливою галуззю подальшого співробітництва.

20. Ми підкреслили важливість регіонального співробітництва, особливо країн Чорноморського простору на основі тісних кооперативних зв'язків із ЄС. Україна привернула увагу до свого одностороннього приєднання до Заяв ЄС із спільної зовнішньої та оборонної політики.

21. Ми вітали рішення запросити Молдову до Європейської конференції. Ми підтверджуємо нашу відданість територіальній цілісності Молдови. Придністровський конфлікт має бути вирішений відповідно до Стамбульської декларації 1999 р. ми підкреслили необхідність посилення прикордонного контролю між Україною та Молдовою.

22. Ми взяли до уваги результати президентських виборів у Білорусії 9 вересня 2001 р., разом погоджуючись із попередніми висновками міжнародної місії спостерігачів щодо виборчого процесу.

23. Ми підтверджуємо нашу рішучу підтримку стабільності та миру у Західних Балканах. Ми будемо підтримувати тих, хто однозначно обирає мир, демократію, примирення, міжетнічний діалог та порозуміння, регіональне співробітництво.

24. Ми погодилися, що стабільна та демократична росія є дуже важливою для обох сторін. Обидві сторони погодились інформувати одна одну щодо їх діалогу з росією з питань енергетики, економічних відносин, урегулювання криз та міжнародних подій.

25. ЄС відзначив пропозицію України розглянути можливість допомоги в знищенні запасів протипіхотних мін. ЄС заохотив Україну приєднатися до принципів Кодексу поведінки при експорті озброєнь ЄС і вітав наміри України приєднатися до Кодексу.

26. Ми дійшли згоди, що прогресивний розвиток нашого стратегічного партнерства через здійснення конкретних кроків в інтересах наших громадян слугує забезпеченню миру, стабільності і процвітання в Європі.

ДОДАТКИ. ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

1. Договір про Конституцію для Європи. Проєкт ухвалений Європейським Конвентом 10 липня 2003 року. – К., 2004. 147 с.
2. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки. К., 2002. 74 с.
3. Європейський Союз: Консолідовані договори. К., 1999. 206 с.
4. Ніццький договір та розширення ЄС. К., 2001. 196 с.
5. Action Plan for the Northern Dimension in the external and cross-border policies of the European Union. 2000–2003. – Brussels: Commission of the European Communities. – 2000. – P.3–4.
6. Agenda 2000: For a Stronger and wider Union. – Brussels: European Commission. – 1997. – 138 p.
7. Agreement between the European Union and the North Atlantic Treaty Organization on the security of information. L80/37 // http://www.europa.eu.int
8. Agreement between the Russia Federation and the European Community in Readmission of illegal Immigrants. Sochi. 25 May 2006. // http://www.internationalepolitik.de
9. Bericht des Vorsitzes an den Europäischen Rat über das außenpolitische Handeln der EU bei der Terrorismusbekämpfung // Internationale Politik. – 2003. – №3. – s. 100–105.
10. Berliner Erklärung der Staats – und Regierungschefs der EU. Veröffentlicht bei ihrem Treffen am 25.März 2007 in Berlin anlässlich des 50.Jahrestags der Unterzeichnung der Römischen Verträge // Internationale Politik. – 2007. – №3. – s. 101-107.
11. Council Joint Action 2004/SSI/cfsp of 12th Juli/2004 an the Establishment the European Defence Agency http://www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/enoy/2004/1_245/1.2452004 071en0017028.pdf
12. EU-Kommission Stärkung der Europäischen Nachbarschaftspolitik // Press Releases / IP/061676 vom 4.12.2006.
13. Gemeinsame Erklärung Deutschlands, Frankreich, Luxemburg und Belgien zur Europäischen Sichercheits-und Verteidigungspolitik vom 29.April 2003 in Brüssel // Internationale Politik. – 2003. – №9. – s. 85.
14. Global Europe competing in the world. A contribution to the EU's growth and jobs strategy. Directorate General for Trade. Brussels 4 October 2006. // http://www.trade. ec.europa.eu/doclib/html/130376.htm
15. Das Schwarze Meer zwischen der EU und Russland. Sicherheit, Energie, Demokratie // Bergedorfer Gesprächskreis. Bergedorfer Protokoll 134. Bergedorf. 2007.
16. Deutsch-französischer Beitrag über die Institutionelle Architektur der Union // Internationale Politik. 2003. №9. s. 78–81
17. Deklaration and Joint EU – Afrika Strategy. Lissabon. 2007. 9.Dezember.
18. Entwurf einer Europäischen Sicherheitsstrategie, vom Hohen Vertreter für die Gemeinsame Außen-und Sicherheitspolitik Javier Solana // Internationale Politik. – 2003. – №9. – s. 105–107.
19. Erklärung der EU und NATO über die Europäische Sicherheits-und Verteidigungspolitik, am 16.Dezember 2002 // NATO Press Release №142. 16.12.2002.
20. Erklärung der Mitgliedstaaten der EU anlässlich der Unterzeichnung des Beitritts Vertrags von zehn Kandidatenländern zur EU // Internationale Politik. 2003. №9. s. 83-85.
21. Erklärung der Europäischen Union zum Nahen Osten, Irak und Iran abgegeben im Rahmen der Schlussfolgerungen des Rates am 19 und 20 Juni 2003 in Thessaloniki // Internationale Politik. – 2003. – №10. – s.94–97.

22. Erklärung der EU-Außenministerrat zum Nahost-Friedensprozess vom 17 Juli 2006 // http://www.internationalepolitik.de
23. Ein sicheres Europa in einer besseren Welt. Europäische Sicherheitsstraregie vom 12.Dezember 2003 // http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIIDE.pdf
24. Eurobarometer. Public opinion in the European Community // http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb35/eb35_en.pdf
25. EU-China. Close Partner, growing responsibilities. A policy paper on EU-China trade and investment // European Commission. Brussels / COM 631 (24.10.2006) and 632 (24.12.2006) // http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/october/tradoc_130791.pdf
26. Joint Declaration of the EU – Ukraine Summit on 14.September 2007 in Kiew // EU/Ukraine Action Plan. – P. 1//http://www.internationalepolitik.de
27. Joint statement of the Ninth EU-China summit in Helsinki on 10 September 2006 // http://www.internationalepolitik.de
28. Joint Communiqué of the 17th Gulf Cooperation Council – EU Meeting in Riyadh on 8 May 2007 // http://www.internationalepolitik.de
29. Joint Statement of the 10th China – EU Summit in Beijing 28 November 2007 // http://www.internationalepolitik.de
30. Joint Statement of the 8th India – EU Summit on Delhi in 30 November 2007 // http://www.internationalepolitik.de
31. Memorandum of Understanding. Western European Union. Ostend Declaration. WEU Council of Ministers, 19 November 1996 // http://www.weu.int/weag/weag
32. Council Joint Action 2004/551/CFSP of 12 July 2004 on the establishment of the European Defence Agency // Official Journal of the European Union. L245/17. 17.07.2004 Letter of Intent // http://www.projects.sipri.se/exon/loi/lointent.htm
33. Fischer Joschka. Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration // Integration. – 2000. – Juli. – S. 149–156.
34. Nürnberger Erklärung zur Vertieften Partnerschaft zwischen EU und ASEAN verabschiedet auf der 16.EU-ASEAN Außenministerkonferenz am 15.März 2007 // Internatonale Politik. – 2007. – №3. – s. 110–111.
35. Press-Release of the 20th EU-Russia issued in Mafra in 26.October 2007 // http://www.internationalepolitik.de
36. Rede des deutschen Verteidigungsminister Franz Josef Jung zu aktuellen Herausforderungen der europäischen Sicherheits – und Verteidigungspolitik, gehalten am 10.April 2007 in Brüssel // Internationale Politik. 2007. №5. s. 88–94.
37. Resolution 1701 des UN-Sicherheitsrat zum Libanon vom 11.August 2006 // http://www.internationalepolitik.de
38. Resolution 1706 des UN-Sicherheitsrats zur Kriese in Darfur vom 31.August 2006 // http://www.internationalepolitik.de
39. Vertrag von Lissabon zur Änderung des Vertrags über die Europäische Union.Brüssel. 2007. 3.Dezember.
40. Verschiedene Kommuniques zu den EU – Lateinamerika Tagungen in Santo-Domingo 19.April 2007 // http://www.internationalepolitik.de
41. Wider Europe – Neighborhood: A New Framework Relations with Our Eastern and Southern Neighbours // Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Brussels – March 11, 2003, com (2003)/04final
42. Банк даних про угоди Євросоюзу – http://www.db.consilium.eu/int/accords/default.asp?lang=de
43. Закон України Про внесення зміни до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. 14 січня 2009 р. // Голос України. 31 січня 2009. с.10
44. Європейський Союз – http://www.europa.eu.int
45. Західноєвропейський Союз – http://www.weu.int/
46. Стратегія спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу // http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Europa/Aussenpolitik/GASP/AkteureGASP.html#Inhalt
47. Інструменти спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу // http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Europa/Aussenpolitik/GASP/Instrumenten Gasp.html

ДОДАТКИ. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Бруннермаєр М.* Євро та боротьба ідей. К., 2019.
2. *Гердеген М.* Європейське право. К., 2008.
3. *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. К., 2006.
4. Європейський Союз та Україна: стратегія відносин у контексті розширення. К., 2003.
5. Європейська інтеграція. Навчальний посібник. Луцьк. 2008.
6. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми. К., 2005.
7. Луук ван Мідделаар. Нова політика Європи: десять років політичних криз. К., 2021.
8. *Копійка В.В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К., 2001.
9. *Копійка В.В.* Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. К., 2002.
10. *Копійка В.В.* Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. К., 2005.
11. *Копійка В.В.* Розширення Європейського Союзу та Україна. К., 2008.
12. *Корольов Геннадій.* Федеративні проєкти в Центрально-Східній Європі: від ідеологічної утопії до реальної політики (1815–1921 рр.). К., 2019.
13. *Крушинський В.Ю.* Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. К., 2003.
14. *Ослунд Андерс, Кубілюс Андрюс.* Відбудова, реформування та вступ України до ЄС. Львів, 2024.
15. *Тодоров Н.* Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Донецьк, 2006.

Наукове видання

Андрущенко Віктор Петрович, Ващенко Костянтин Олександрович,
Гуменюк Борис Іванович, Гуменюк Алла Германівна,
Гуменюк Іван Борисович, Дмитренко Степан Петрович,
Дмитренко Оксана Сергіївна, Мальований Олександр Олексійович,
Мартинов Андрій Юрійович, Мелещенко Тетяна Володимирівна,
Сахаренко Олександр Вікторович, Цибух Валерій Іванович

Історія європейської інтеграції

Колективна монографія

За загальною редакцією професора В. П. Андрущенка

Підписано до друку 30.07.2026. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 38,7. Наклад 300. Зам. 257.

Надруковано у «Видавництво Людмила»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 5303 від 02.03.2017
«Видавництво Людмила». 03148, Київ, а/с 115
Тел./факс: +380504697485, 0683408332.
E-mail: lesya3000@ukr.net

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК